

UDK 372.8

Shaydo ABDISHARIPOVA,
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti
E-mail:shaydobahtiyorqizi@mail.ru

DSc, dotsent I.Siddiqov taqrizi asosida

ORGANIZATION OF EDUCATION LESSONS BASED ON THE COMPETENT APPROACH (BASED ON GRADE 5-6)

Annotation

The competent approach in education emphasizes the development of students' abilities to apply knowledge and skills effectively in various contexts. This article explores the organization of education lessons based on the competent approach in grades 5-6. The discussion includes the theoretical framework, practical implementation strategies, and the potential impact on students' learning outcomes. The article also highlights the challenges and opportunities associated with adopting a competent approach in middle school education.

Key words: Competent approach, secondary school education, grades 5-6, competency-based education, student-centered education, critical thinking, problem solving, curriculum design, formative assessment, o 'training of teachers.

ОРГАНИЗАЦИЯ УРОКОВ ОБРАЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ КОМПЕТЕНТНОГО ПОДХОДА (НА ОСНОВЕ 5-6 КЛАССОВ)

Аннотация

Компетентный подход в образовании подчеркивает развитие способностей учащихся эффективно применять знания и навыки в различных контекстах. В данной статье рассматривается организация уроков образования на основе компетентного подхода в 5-6 классах. Обсуждение включает теоретическую основу, практические стратегии внедрения и потенциальное влияние на результаты обучения учащихся. В статье также освещаются проблемы и возможности, связанные с принятием компетентного подхода в образовании средней школы.

Ключевые слова: Компетентный подход, среднее школьное образование, 5-6 классы, компетентностное образование, личностно-ориентированное образование, критическое мышление, решение проблем, разработка учебной программы, формирующее оценивание, подготовка учителей.

KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA TARBIYA DARSLARINING TASHKIL QILINISHI(5-6 SINFLAR ASOSIDA)

Аннотация

Ta'limda kompetent yondashuv o'quvchilarda bilim va ko'nikmalarni turli sharoitlarda samarali qo'llash qobiliyatlarini rivojlantirishga urg'u beradi. Ushbu maqolada 5-6-sinflarda malakali yondashuv asosida ta'lim darslarini tashkil etish yoritilgan. Munozara nazariy asos, amaliy amalga oshirish strategiyalari va talabalarning ta'lim natijalariga mumkin bo'lgan ta'sirini o'z ichiga oladi. Maqolada, shuningdek, o'rta maktab ta'limida vakolatli yondashuvni qo'llash bilan bog'liq muammolar va imkoniyatlar ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Vakolatli yondashuv, o'rta maktab ta'limi, 5-6 sinflar, kompetensiyaga asoslangan ta'lim, talabaga qaratilgan ta'lim, tanqidiy fikrlash, muammoni hal qilish, o'quv dasturlarini loyihalash, formativ baholash, o'qituvchilarning malakasini oshirish.

Kirish. XXI asming o'zgaruvchan talablariga javoban ta'lim landshafti sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Birinchi navbatda bilimlarni o'qituvchidan talabaga o'tkazishga urg'u beradigan an'anaviy ta'lim modellari o'quvchilarni murakkab va tez o'zgarib borayotgan dunyoda rivojlanishga tayyorlash uchun yetarli emas deb e'tirof etilmoqda. Shu nuqtai nazardan, ta'limga kompetent yondashuv istiqbolli muqobil sifatida paydo bo'ldi, u talabalarni turli xil real vaziyatlarda bilimlarni samarali qo'llash uchun zarur bo'lgan kompetensiyalar bilan qurollantirishga qaratilgan.

5-6-sinf o'quvchilari uchun erta bolalik ta'limidan ko'proq tuzilgan va mazmunga boy o'quv muhitiga o'tish o'ziga xos qiyinchiliklar va imkoniyatlarni taqdim etadi. Ushbu o'rta maktab yillari o'quvchilarning kelajakdagi akademik va shaxsiy muvaffaqiyatlarini shakllantiradigan asosiy ko'nikmalar va munosabatlarni rivojlantirish uchun juda muhimdir. Tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, hamkorlik va moslashuvchanlikni rivojlantirishga qaratilgan vakolatli yondashuv, ayniqsa, ushbu bosqichda talabalarning rivojlanish ehtiyojlarini qondirish uchun juda mos keladi.

Barkamol yondashuv talabalarni o'z ta'lim jarayonlarining faol ishtirokchisi sifatida ko'radigan konstruktivistik ta'lim nazariyalariga asoslanadi. Ma'lumotni passiv qabul qilishdan ko'ra, talabalar mazmun bilan shug'ullanishga, tushunchalarni o'rganishga va o'z tushunchalarini turli kontekstlarda qo'llashga da'vat etiladi. Ushbu

yondashuv diqqatni eslab qolish va standartlashtirilgan testdan chuqurroq tushunish va amaliy qo'llashni rivojlantirishga qaratadi.

Ushbu maqolada 5-6-sinf o'quvchilari uchun malakali yondashuv asosida ta'lim darslarini tashkil etish ko'rib chiqiladi. U yondashuvning nazariy asoslarini o'rganadi, uni amalga oshirishning amaliy strategiyalarini belgilaydi va uni qabul qilish bilan bog'liq mumkin bo'lgan foyda va muammolarni ko'rib chiqadi. Ta'lim amaliyotlarini bugungi dunyoda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan kompetensiyalar bilan uyg'unlashtirib, vakolatli yondashuv o'rta maktab o'quvchilari uchun yanada mazmunli va samarali ta'lim tajribasiga yo'l beradi.

Nazariy asos. Vakolatli yondashuv o'rganishning konstruktivistik nazariyasiga asoslanadi, bu esa o'quvchilarning dunyo haqidagi o'z tushunchalarini shakllantirishdagi faol rolini ta'kidlaydi. Bu yondashuv bilim, ko'nikma, munosabat va qadriyatlar yig'indisi sifatida aniqlangan kompetensiyalarni rivojlantirishni rag'batlantiradi, bu esa shaxslarga turli sharoitlarda vazifalarni samarali bajarish imkonini beradi.

5-6-sinf o'quvchilari uchun kompetent yondashuv fan bo'yicha bilimlarni amaliy ko'nikmalar bilan integratsiyalashni, o'rganishni yangi va notanish vaziyatlarda qo'llash qobiliyatini tarbiyalashni nazarda tutadi. Bu an'anaviy o'qituvchiga yo'naltirilgan ta'limdan ko'proq o'quvchiga yo'naltirilgan yondashuvga o'tishni talab qiladi, bunda o'quvchilar o'z ta'lim jarayonida faol ishtirok etishlari rag'batlantiriladi.

Amalga oshirish strategiyalari sifatida quyidagilarni taklif qilamiz.

O'quv rejasini loyihalash: O'quv dasturi bilimlarni egallashdan ko'ra, kompetentsiyalarni rivojlantirishga yordam beradigan tarzda ishlab chiqilishi kerak. Bu fanlararo loyihalarni, muammoli ta'lim faoliyati va akademik tushunchalarni real hayotda qo'llashni o'z ichiga oladi.

Baholash usullari: standartlashtirilgan testlar kabi an'anaviy baholash usullari ushbu yondashuv orqali ishlab chiqilgan vakolatlarni to'liq qamrab olmasligi mumkin. Buning o'rniga o'quvchilarning muvaffaqiyatini baholash uchun formativ va summativ baholashlar, jumladan, loyiha asosidagi baholash, tengdoshlarni baholash va o'z-o'zini baholashdan foydalanish kerak.

O'qitish usullari: O'qituvchilar faol o'rganishni rag'batlantiradigan o'qitish usullarini qo'llashlari kerak, masalan, guruhda ishlash, muammolarni hamkorlikda hal qilish va so'rovga asoslangan o'rganish. Bu metodlar talabalarga malakali yondashuvning muhim tarkibiy qismlari bo'lgan tanqidiy fikrlash va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Sinf muhiti: Sinf muhiti o'quvchilarning mustaqilligini qo'llab-quvvatlab, o'quvchilarga o'z ta'limini egallashga imkon berishi kerak. Bunga o'quv faoliyatida tanlov imkoniyatini ta'minlash, o'quvchilarning muhokamalarini rag'batlantirish va izlanish madaniyatini tarbiyalash orqali erishish mumkin.

O'qituvchilarning malakasini oshirish: O'qituvchilar malakali yondashuvni samarali amalga oshirish uchun doimiy kasbiy rivojlanishga muhtoj. Bu talabalarga yo'naltirilgan ta'lim strategiyalari, formativ baholash usullari va sinfda texnologiya integratsiyasini o'z ichiga oladi.

5-6-sinflarda malakali yondashuvni tatbiq etish bir qancha muammolarni, jumladan, o'quv dasturlarini loyihalash, baholash amaliyoti va o'qituvchilar malakasini oshirishga jiddiy o'zgartirishlar kiritish zarurligini keltirib chiqaradi. Biroq, bu qiyinchiliklar talabalarning faolligini oshirish, yuqori motivatsiya va kelajakdagi o'quv va hayotiy muammolarga yaxshiroq tayyorgarlikni o'z ichiga olgan potentsial intiyozlardan ustun turadi.

Barkamol yondashuv bilan bog'liq asosiy imkoniyatlardan biri ta'limni o'quvchilarning individual

ehtiyojlari va manfaatlariga moslashtirish qobiliyatidir. Kontentni qamrab olishdan ko'ra vakolatlariga e'tibor qaratish orqali o'qituvchilar o'z talabalari uchun yanada mazmunli va tegishli ta'lim tajribasini yaratishlari mumkin.

Xulosa. Ta'limga malakali yondashuv, ayniqsa, 5-6-sinf o'quvchilari uchun darslarni tashkil etish va o'tkazishda muhim o'zgarishlarni anglatadi. Bilimlarni eslab qolishga ustuvor ahamiyat beradigan an'anaviy modellardan tashqariga chiqib, bu yondashuv akademik va real dunyo kontekstlarida muvaffaqiyatga erishish uchun muhim bo'lgan muhim vakolatlarni rivojlantirishga urg'u beradi. Tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, hamkorlik va moslashuvchanlik kabi ko'nikmalarga e'tibor 21-asr talablari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, uni juda dolzarb ta'lim strategiyasiga aylantiradi.

O'rta maktab ta'limida vakolatli yondashuvni amalga oshirish puxta rejalashtirishni, o'qitishning yangi usullarini qo'llashga tayyorlikni va o'qituvchilarni doimiy qo'llab-quvvatlashni talab qiladi. O'quv dasturlarini qayta ishlab chiqish, baholashni qayta qurish va o'qituvchilarning malakasini oshirish kabi muammolarni hal qilish kerak bo'lsa-da, potentsial foyda katta. Ushbu doirada ta'lim olgan talabalar, ehtimol, ko'proq shug'ullanadilar, g'ayratli bo'ladilar va zamonaviy hayotning murakkabliklarida harakat qilish uchun yaxshiroq tayyorlanishadi.

Barkamol yondashuvga o'tish, shuningdek, talabalar uchun yanada shaxsiylashtirilgan va mazmunli o'rganish tajribasini yaratish uchun noyob imkoniyatni taqdim etadi. Tarkibga emas, balki kompetensiyalarga e'tibor qaratish orqali o'qituvchilar o'z o'quvchilarining turli ehtiyojlarini yaxshiroq qondirishi, ham inklyuziv, ham dinamik ta'lim muhitini yaratishi mumkin.

Ta'lim tizimi rivojlanishda davom etar ekan, malakali yondashuv o'quvchilarni nafaqat akademik muvaffaqiyatga, balki butun umr davomida o'rganishga va moslashishga tayyorlash uchun mustahkam poydevor yaratadi. Kelajakdagi tadqiqot va amaliyot ushbu yondashuvni samarali amalga oshirish strategiyalarini o'rganish va takomillashtirishni davom ettirishi kerak, bu esa barcha talabalar doimiy o'zgaruvchan dunyoda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan vakolatlarni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lishini ta'minlashi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. Longman.
2. Hattie, J. (2009). *Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement*. Routledge.
3. Shavelson, R. J., & Huang, L. (2003). Responding Responsibly to the Frenzy to Assess Learning in Higher Education. *Change: The Magazine of Higher Learning*, 35(1), 10-19.
4. Wiggins, G., & McTighe, J. (2005). *Understanding by Design*. ASCD.
5. Bransford, J. D., Brown, A. L., & Cocking, R. R. (Eds.). (2000). *How People Learn: Brain, Mind, Experience, and School*. National Academy Press.
6. Darling-Hammond, L., & Bransford, J. (Eds.). (2005). *Preparing Teachers for a Changing World: What Teachers Should Learn and Be Able to Do*. Jossey-Bass.
7. Fullan, M. (2007). *The New Meaning of Educational Change*. Teachers College Press.
8. Sternberg, R. J., & Grigorenko, E. L. (2007). *Teaching for Successful Intelligence: To Increase Student Learning and Achievement*. Corwin Press.
9. Perkins, D. N. (1999). The Many Faces of Constructivism. *Educational Leadership*, 57(3), 6-11.
10. Shepard, L. A. (2000). The Role of Assessment in a Learning Culture. *Educational Researcher*, 29(7), 4-14.

Sirojiddin ABDUVOITOV,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: sirojiddinabduvoitov@gmail.com

O'zbekiston XIA Islom iqtisodiyoti va xalqaro munosabatlar fakulteti dekani, PhD H. Sadibaqosev taqrizi asosida

TURKIYA TASHQI SIYOSATI SHAKLLANISHINING ZAMONAVIY YO'NALISHLARI

Аннотация

XXI asr boshlarida Erdog'an boshchiligidagi "Adolat va taraqqiyot partiyasi"ning hukumatga tepasiga kelishi tufayli Turkiya davlatining madaniy, tarixiy va geografik xususiyatlarini, shuningdek, zamonaviy geosiyosiy voqelikni hisobga olgan holda mamlakat tashqi siyosati ham sezilarli darajada isloh qilindi. "Adolat va taraqqiyot partiyasi" hukmronligi davrida Turkiyaning tashqi siyosatida jiddiy o'zgarishlar yuz berdi. Turkiya XX asrning ikkinchi yarmiga qaraganda milliy manfaatlariga ko'proq e'tibor bera boshladi. Zamonaviy xalqaro munosabatlar transformatsiyasi jarayonida Turkiya Respublikasining tashqi siyosati ham ichki, ham tashqi omillar ta'sirida shakllanib, aniq belgilangan ko'p vektorli xususiyatga ega bo'lib bormoqda. Ushbu maqolada zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida Turkiya tashqi siyosatining yo'nalishlari ilmiy tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: Turkiya, xalqaro munosabatlar, tashqi siyosat, ichki siyosat, dunyo tartiboti, neosmonizm, mafkura, doktrina, Usmonlilar, Markaziy Osiyo.

СОВРЕМЕННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ТУРЦИИ

Аннотация

В начале XXI века, в связи с приходом к власти «Партии справедливости и развития» во главе с Эрдоганом, внешняя политика страны была существенно реформирована с учетом культурно-исторических и географических особенностей турецкого государства, а также современной геополитической реальности. За время правления «Партии справедливости и развития» во внешней политике Турции произошли серьезные изменения. Турция стала уделять больше внимания национальным интересам, чем во второй половине XX века. В ходе трансформации современных международных отношений внешняя политика Турецкой Республики формируется под влиянием как внутренних, так и внешних факторов и приобретает четко выраженную многовекторность. В данной статье были научно проанализированы направления внешней политики Турции в системе современных международных отношений.

Ключевые слова: Турция, международные отношения, внешняя политика, внутренняя политика, мировой порядок, неосманнизм, идеология, доктрина, османы, Центральная Азия.

MODERN DIRECTIONS OF FORMATION OF TURKEY'S FOREIGN POLICY

Annotation

At the beginning of the 21st century, due to the coming to power of the "Justice and Development Party" led by Erdogan, the country's foreign policy was significantly reformed, taking into account the cultural, historical and geographical features of the Turkish state, as well as the modern geopolitical reality. During the rule of the "Justice and Development Party", significant changes took place in Turkey's foreign policy. Turkey began to pay more attention to national interests than in the second half of the 20th century. In the course of the transformation of modern international relations, the foreign policy of the Republic of Turkey is formed under the influence of both internal and external factors, and is becoming a clearly defined multi-vector feature. In this article, the directions of Turkey's foreign policy in the system of modern international relations were scientifically analyzed.

Key words: Turkey, international relations, foreign policy, domestic policy, world order, neo-Ottomanism, ideology, doctrine, Ottomans, Central Asia.

Kirish. Barchamizga ma'lumki, bugungi kunda xalqaro miqyosda murakkab vaziyat hukm surmoqda va dunyo prognoz qilish qiyin bo'lgan va hatto oldindan aytib bo'lmaydigan oqibatlarini keltirib chiqaradigan fundamental transformatsiyalarni boshidan kechirmoqda. Bundan tashqari, jahon sahnasida o'zaro ishonch va bir-birini tushunish inqirozi keskin sezilmoqda. Global va mintaqaviy xavfsizlikka qarshi tahdidlar tobora kuchaymoqda va yangi xavf-xatarlar vujudga kelmoqda. Shu munosabat bilan zamonaviy xalqaro munosabatlarda sodir bo'layotgan transformatsiya jarayonlarini ilmiy tahlil qilish har qachongidan ham dolzarb ahamiyatga ega.

Turkiyada "Adolat va Taraqqiyot partiyasi" hokimiyatga kelganidan keyin Anqaraning tashqi siyosatida sezilarli darajada o'zgarishlar yuz berdi. Mazkur partiyaning hokimiyat tepasiga kelishi, mamlakat tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishlarini o'zgartirib yubordi va davlatning milliy manfaatlarini yanada aniq belgiladi. Turkiya "Adolat va taraqqiyot" partiyasi hukmronligi davrida qo'shni mintaqalar bilan, jumladan, Yaqin Sharq va Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan "yumshoq kuch" siyosati orqali o'zaro hamkorlik qilib, faol mintaqaviy tashqi siyosat olib bormoqda.

Albatta, Anqara tashqi siyosatida ma'lum darajada diversifikatsiya kuzatildi, bu esa Amerikaning mintaqadagi kichik hamkori pozitsiyasidan uzoqlashishini bildirmoqda va sharqiy davlatlar bilan aloqalarni yanada mustahkamlashga harakat qilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Maqolada Turkiya va Rossiyaning nufuzli tadqiqot markazlari, universitetlari, yetakchi olimlarning tadqiqotlari xususan, Aydin M., Ersanli B., Irkhin A., Moskalenko O. Landau J., Nye J., Avatkov V. A., Vasiliyev A. D., Drujilovskiy S. B., Xutorskaya V. V., Martinov V. L., Sazonova I. Ye. va boshqa xorijlik olimlarning ilmiy ishlari kitob, maqola va tezislari tahlil qilingan va o'rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy xalqaro munosabatlar transformatsiyasida Turkiya Respublikasi tashqi siyosatini o'rganishning nazariy va metodologik asosini zamonaviy siyosatshunoslik metodlari, xususan, nazariy, empirik va amaliy metodlar tashkil etadi. Muallif, umumiy ilmiy metodlarga – tahlil va sintez, deduksiya va induksiya amal qilgan. Bundan tashqari, nazariy metodlar orasida tizimli, institutsional va qiyosiy tahlil kabi metodlar ham ustuvor ahamiyatga ega. Mazkur maqolada tizimli tahlil metodi –

zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimining transformatsiyasida Turkiya tashqi siyosatini o'rganishda yordam beradi.

Tahlil va natijalar. Zamonaviy xalqaro munosabatlar transformatsiyasida Turkiya jahon hamjamiyati oldida o'zining faol tashqi siyosatini yuritmoqda. Albatta, har bir davlatda bo'lgani kabi, Turkiyada ham tashqi siyosat davlatning milliy manfaatlaridan kelib chiqib yuritiladi. Tashqi siyosatning asosini esa mafkura va g'oyalari tashkil qiladi. Turkiya Respublikasining zamonaviy tashqi siyosatida belgilangan maqsadlarga erishishning eng samarali, tasdiqlangan va tan olingan mexanizmi XX-asr oxiridan beri qo'llanilayotgan "yumshoq kuch" atamasidir. Shubhasiz, XXI-asrda aynan "yumshoq kuch" siyosatidan foydalanish nafaqat mamlakat farovonligini, balki uning xavfsizligini, iqtisodiy manfaatlarini, tashqi siyosiy imijini, shuningdek, xalqaro nufuzini oshirishni ham ta'minlamoqda.

Demak, jahonning siyosiy manzarasi so'ngi paytlarda o'ziga xos tarzda transformatsiya bo'lmoqda, zamonaviy xalqaro munosabatlarda mamlakatlar o'z milliy manfaatlarini ilgari surish maqsadida "qattiq kuch" (hard power)ga qaraganda "yumshoq kuch" (soft power) nazariyasidan foydalanishga harakat qilishmoqda. Hozirda jahon siyosatining ilmiy doira vakillarida "soft power" ya'ni "yumshoq kuch" [5] katta qiziqish uyg'otmoqda.

"Yumshoq kuch" ya'ni, "Soft power" atamasining kelib chiqishi, tarixda qadimgi Xitoylik Lao-szi yozma manbasida, o'rta asrlarda Antonio Gramshi asarida ilk bor uchraydi. Zamonaviy davrda esa bu atamani muomalaga Jozef Nay kiritgan bo'lib, u o'zining birqancha ilmiy tadqiqot ishlarida "yumshoq kuch"ning nazariy jihatlari tushuntirib berishga harakat qilgan. J.Nay o'z kitobida "soft power"ga quyidagicha ta'rif bergan: "yumshoq kuch o'zi nima? "yumshoq kuch" – bu majburlash vositalaridan foydalanilmasdan, aksincha, ittifoqchi va hamkorlarni ixtiyoriy ravishda o'ziga jalb etish orqali, ko'zlangan natijalarga erishishdir. Ko'zlangan natijaga esa avvalo, ma'naviy va moddiy madaniyatni rivojlantirish, tashqi va ichki siyosat samaradorligini oshirish orqali erishish mumkin [3].

Bizga ma'lumki, "qattiq kuch" (hard power) bosim va zo'rvonlik asosida siyosat o'rnatishga harakat qiladi (harbiy kuch yoki iqtisodiy resurslar yordamida). Bundan farqli ravishda, soft power ning samarali ta'rafi esa ommaviy axborot vositalari orqali turli ma'lumotlarni tarqatish orqali shakllantiriladi. Demak, "qattiq kuch" hard power ham, "yumshoq kuch" soft power ham ma'lum ma'noda umumiy strategiyaga ega, biroq, ushbu strategiyani amalga oshirish taktikalari ularning har biri uchun o'ziga xos xususiyatga ega.

Turkiya "yumshoq kuch"ning faol qo'llanilishi Ahmet Dovuto'g'lining tashqi ishlar vaziri etib tayinlangandan so'ng aniq maqsadga ega bo'ldi, desak xato qilmaymiz. Albatta, aynan Dovuto'g'lu sobiq Usmoniylar imperiyasi hududlariga kiritilgan Yaqin Sharq, Kavkaz, Bolqon, Shimoliy Afrika, Saudiya Arabistoni kabi davlatlar bilan va qardosh Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan nafaqat siyosiy-iqtisodiy, balki madaniy-gumanitar sohalarida ham keng hamkorlikni rivojlantirish, zamonaviy Turkiya uchun muhim ekanini ta'kidlagan. Binobarin, uning mazkur qarashlari va siyosati keyinchalik, Turkiya tashqi siyosati konsepsiyasida ham o'z ifodasini topgan.

Turkiya Respublikasi paydo bo'lganidan buyon, Turkiya tashqi siyosatining asosini Mustafo Kamol Otaturk tomonidan 1923-1938 yillarda shakllantirilgan tashqi siyosat doktrinasini tashkil qiladi. Yillar davomida Turkiya o'zining xalqaro maydondagi faoliyatida Otaturk tomonidan belgilab berilgan tashqi siyosatdan keng foydalandi.

Keyinchalik, Turkiya tashqi siyosatida bir qancha o'zgarishlar sodir bo'ldi. Jumladan, hukumat tepasiga Adolat va taraqqiyot partiyasi kelganidan so'ng, mamlakat tashqi siyosatining asosiy yo'nalishi respublikagacha bo'lgan davridagi g'oyalarga asoslandi. Natijada, usmonizm, panturkizm va panislomizm kabi g'oyalarning yangicha ko'rinishlari paydo bo'ldi. Ammo, Turkiya tashqi siyosati bo'yicha ilmiy tadqiqot olib borayotgan ko'plab mutaxassislar fikricha, Turkiya tashqi siyosatining yo'nalishi Respublika paydo bo'lganidan buyon, bir necha marotaba transformatsiya bo'lgan bo'lsada, lekin tub o'zgarishlar sodir bo'lmaganini ta'kidlashmoqda [9].

Zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimining transformatsiyaga uchrashi va dunyodagi asosiy davlatlar rolining o'zgarishi, ko'pgina mamlakatlarning ichki va tashqi siyosat yo'nalishini qaytadan ko'rib chiqishini taqazo etmoqda. Turkiyada ham tashqi siyosat strategiyasi to'xtab qolmadi, balki doimiy rivojlanib bordi va ko'rib turganimizdek, bugungi kunda Turkiya Respublikasi Yaqin Sharq mintaqasida asosiy kuch markazlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Ana shunday g'oyalardan yana biri Turkiyaning sobiq tashqi ishlar vaziri va bosh vaziri bo'lgan Ahmet Dovuto'g'li tomonidan taklif qilingan "Qo'shnilar bilan nol muammo" doktrinasini keltirishimiz mumkin. Doktrina 2008-yilda qabul qilingan va uzoq vaqtdan beri Turkiyaning tashqi siyosiy faoliyatida hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qilgan [2]. Ushbu doktrina avvalo tinchlik va adolat tamoyiliga asoslangan bo'lib, turk idealizmining butun mohiyatini o'zida aks ettirar edi. Asosiy g'oya esa tinchlikparvar tashqi siyosat olib borish edi va mazkur ta'limot Otaturkning "Yurtda tinchlik, dunyoda tinchlik" degan asosiy shioriga to'g'ri keldi. Doktrinaga binoan, Turkiya Yaqin Sharq davlatlari bilan o'zaro manfaatli iqtisodiy aloqalar o'rnatishga e'tibor qaratdi. O'sha paytdayoq, Turkiya Respublikasi Yaqin Sharqda barqarorlikni ta'minlash uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga tayyorligini e'lon qilgan edi. Ammo, Turkiyaning bu kabi bayonotlari mintaqada ham, mintaqaviy makondan tashqarida ham yetakchilik maqomini olish istagi borligi bilan izohlandi. Ahmet Dovuto'g'li "Qo'shnilar bilan nol muammo" konsepsiyasi ishlab chiqilishidan oldin nashr etilgan "Strategik chuqurlik" asarida davlatni to'rt turga ajratdi va kamolizm siyosati Turkiyaning xalqaro maydondagi faol pozitsiyasiga ta'sir ko'rsatdi deb hisobladi. Uning fikricha, ushbu siyosat mamlakatni jahon hamjamiyati oldida "kichik davlat" maqomiga yetaklayotganini bildirar edi va bu esa o'z navbatida Turkiyadek ulkan salohiyatga ega Respublika kelajagiga zid edi [8]. Bunday bayonotlardan so'ng, Turkiya tashqi siyosatda qaysi yo'nalishda harakat qilishini taxmin qilish qiyin emas edi. "Qo'shnilar bilan nol muammo" doktrinasining rasmiy qabul qilinishi bu taxminlarni tasdiqladi va mamlakat tashqi siyosatida transformatsiya jarayonlarining mantiqiy davomi bo'ldi.

Hozirgi vaqtda Turkiyaning tashqi siyosat yo'nalishi ushbu konsepsiyadan ancha uzoqlashdi. Buning tasdig'i sifatida, davlat rahbariyati tomonidan Iroq va Suriyada amalga oshirilayotgan harakatlarni misol qilsak bo'ladi. Afidan, Anqara yangi konsepsiyalar ishlab chiqarish uchun katta resurs sarflash o'rniga, yillar davomida shakllanib kelgan qoidalarni tashqi siyosat faoliyatining asosi sifatida qabul qilishni ma'qul ko'rmoqda [7].

Umuman olganda, Turkiya Respublikasining zamonaviy tashqi siyosat yo'nalishi, birinchi navbatda, bipolyar tizimdan ko'p qutbli dunyo tizimiga o'tish bilan bog'liq bo'lgan global geosiyosiy o'zgarishlar ta'sirida shakllandi, ammo, ayni paytda o'zining sivilizatsiyaviy o'ziga xosligini saqlab qoldi.

Mamlakat tashqi siyosat yo'nalishini yangi bosqichga olib chiqadigan, aholining turli qatlamlarini o'zida birlashtira oladigan, turk xalqini yana bir bor buyuk, hamjihat va yengilmas bir millat sifatida xalqaro maydonda namoyon qila oladigan kuchli shaxsga muhtoj edi. Ana shunday paytda, hokimiyat tepasiga Rejep Taysyip Erdog'andek kuchli siyosatchi keladi. U Adolat va Taraqqiyot partiyasi (ATP)ning yetakchisi bo'lib, mamlakatda yuqorida ta'kidlangan xususiyatlarga javob beradigan tizim yaratadi. Bundan tashqari, ATP turli turk jamiyatlarini qamrab oladigan va barcha sohalarini jipslashtira oladigan mamlakat taraqqiyoti uchun aniq va samarali dasturlar ishlab chiqdi. Qolaversa, R.T.Erdog'an mamlakatda yangi g'arb taraqqiyot modelini ishlab chiqdi hamda islomiy qadriyatlarini tiklashga muvaffaq bo'ldi, bu esa o'z navbatida mamlakatdagi saylovchilarning keng doirasi tomonidan qo'llab-quvvatlandi [6]. Erdog'an Turkiya bosh vaziri bo'lgan davrda mamlakat taraqqiyoti uchun bir necha maqsad va vazifalarni o'z ichiga olgan "Tasavvur – 2023" nomli yangi yo'l xaritasini ishlab chiqdi. Ushbu dasturda, Turkiyaning o'ziga xos salohiyatidan kelib chiqib, dunyodagi o'z o'rnini va rolini qayta ko'rib chiqishga qaratilgan yangi tashqi siyosat ishlab chiqish kerakligi qayd etilgan. Bundan tashqari, Turkiya tashqi siyosat bo'yicha yangi maqsadlar belgilangan edi. Ushbu maqsad va vazifalar 2023-

yilgacha bajarilishi kerak edi. Turkiyaning sobiq bosh vaziri Ahmet Dovuto'g'li tomonidan shakllantirilgan Turkiya tashqi siyosatining maqsadlari va qarashlari quyidagilar edi:

Turkiya Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lish uchun barcha shart-sharoitlarni yaratib, 2023-yilgacha Yevropa Ittifoqining nufuzli a'zo davlatiga aylanish;

Turkiya xavfsizlik va iqtisodiy hamkorlik shaklida mintaqaviy integratsiyani davom ettirish;

Mintaqaviy mojarolarni hal qilishda muhim rol o'ynash;

Turkiya xalqaro miqyosda faol ishtirok etish;

Turkiya xalqaro maydonda hal qiluvchi rol o'ynashi va Turkiya jahondagi eng yirik iqtisodiyotga ega davlatlar o'ntaligiga kirishi kerak. Bunga erishish uchun Turkiya har tomonlama va har sohada olg'a siljishi, global barqarorlik bilan bog'liq har bir masalaga qiziqish bildirishi va munosib hissa qo'shishi kerak [4].

Bizning fikrimizcha, Turkiya tashqi siyosat bo'yicha belgilangan maqsadlarni qaysidir ma'noda amalga oshirayotganini ko'rmog'damiz. Xususan, 2022-yilning 24-fevralida Rossiyaning Ukraina hududiga kirishi mavjud dunyo tartibotiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatdi. "Maxsus harbiy operatsiya", "natsizmga qarshi kurash" kabi shiorlar vaqt o'tib keng mojaroga aylanib ketdi. 2023-yil 31-martda BMT Inson huquqlari Kengashining 52-sessiyasi doirasida Ukraina bo'yicha o'tkazilgan yig'ilishda Rossiyaning Ukrainaga bosqini oqibatida 8400 tinch aholi qurbon bo'lganini ma'lum qildi [1]. Ushbu urush natijasida jahonda oziq-ovqat, energiya, o'g'it va boshqa zarur tovarlar narxining keskin oshishiga sabab bo'ldi, bu esa barcha hududlarda keskinlik va tengsizlikning kuchayishiga olib keldi. Shunday vaziyatda, Turkiya ikki davlat o'rtasidagi ixtiloflarni tinch yo'l bilan hal qilish uchun o'z sa'yi-harakatlarni boshladi. Bundan tashqari, Turkiya tashabbusi bilan Ukraina g'allasini eksport qilish bo'yicha kelishuvlar 2022-yil 22-iyulda Istanbul shahrida tomonlarning e'tirozlari bo'lmasa, avtomatik ravishda uzaytirish imkoniyati bilan 120 kun muddatga tuzildi. Hujjatlar BMT va Turkiya tomonidan Rossiya va Ukraina bilan alohida imzolandi. Binobarin, BMT Bosh huquq himoyachisi Qora dengiz don tashabbusining muhimligini qayd etdi. Turkiyaning ushbu sa'y-harakatlari dunyoda global oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga,

birinchi navbatda, eng muhtoj davlatlarga yordam berishga imkon berdi.

Xulosa va takliflar.

Hozirgi vaqtda Turkiya Respublikasi o'zining neousmonizm va neopanturkizm mafkuralariga sodiq qolmoqda. Shu maqsadda, Turkiya Markaziy Osiyo davlatlari va Rossiya Federatsiyasining turkiyzabon mintaqalari bilan keng qamrovli strategik hamkorlikni rivojlantirmoqda. Ammo, ushbu munosabatlar ko'plab yirik davlatlar manfaatiga to'g'ri kelmayotgani Turkiya va turkiy xalqlar o'rtasidagi munosabatlarga ma'lum bir ma'noda to'siq bo'lmoqda. Masalan, Rossiyada, Rossiya imperiyasi davridan beri "panturkizm g'oyasi mamlakat uchun xavf tug'diradi va millatchilikni rivojlantiradi", degan qarash mavjud va hozirgacha ushbu xulosaga sodiq qolishmoqda.

Darhaqiqat, Turkiya tashqi siyosatida turkiy xalqlarni birlashtirish g'oyasi ham yo'q emas. Xususan, bunday g'oya iqtisodiy, gumanitar, "yumshoq kuch" siyosati orqali amalga oshirilishi mumkin. Masalan, davlatlararo muloqotlar, tashriflar, siyosiy, iqtisodiy, madaniy aloqalarning rivojlanishi, Turk madaniy markazlar, ta'lim dasturlar, o'quv markazlarning paydo bo'lishi va Turkiy davlatlar tashkilotining paydo bo'lishi va rivojlanishi fikrimiz dalilidir.

Bundan tashqari, Turkiya hozirgi paytda yuqorida qayd etilgan mafkuralarga tayanib, Yaqin Sharq mintaqasi va Afrika qit'asi mamlakatlariga ham o'z ta'sir doirasini kengaytirmoqda. Bu Turkiya tashqi siyosatidagi "yevrosiyolik" tushunchasi bo'lib, Markaziy Osiyo, Kavkaz davlatlari va xalqlari bilan, shuningdek, Rossiya va Xitoy bilan ham faol siyosiy va iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirmoqda.

Xullas, bizning fikrimizcha, Turkiya tashqi siyosatini mafkuraviy va qadriyat sohalari bo'yicha ham global tendensiyalar bilan bog'liq holda, ham Turkiyadagi siyosiy rejimning o'zgarishi bilan bog'liq holda o'rganish metodologik jihatdan to'g'ri deb hisoblaymiz. Shunga ko'ra, xalqaro munosabatlarning zamonaviy transformatsion tizimida Turkiya Respublikasining tashqi siyosiy yo'nalishini o'rganishning asosiy metodologik jihatlari shakllandi.

ADABIYOTLAR

1. BMT Ukrainadagi urushda qancha tinch aholi halok bo'lganini ma'lum qildi. <https://www.qalampir.uz/uz/news/bmt-ukrainadagi-urushda-k-ancha-tinch-a%D2%B3oli-%D2%B3alok-bulganini-ma-lum-k-ildi-80079>
2. Irkhin A., Moskalenko O. Russia's Foreign Policy in the Great Mediterranean: Prospects and Constraints // *Geopolitics Quarterly*. 2020. Vol. 15. № 4. P. 116.
3. Nye J. *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. - New York: Public Affairs, 2004. – P.192.
4. Turkey's Strategic Vision 2023 Project [Электронный ресурс] // AK Parti. URL: <https://www.ak-parti.org.tr/parti/2023-siyasi-vizyon/>
5. Yumshoq kuch (ingliz tilida "Soft power" odatda "yumshoq kuch" deb tarjima qilinadi, mazkur atama muallifi Jozef Nay hisoblanadi. Olim tomonidan ilk marta "yumshoq hokimiyat" (мягкая сила) degan qarashni ilgari suradi) <https://books.google.com/books?id=wuqOAAAAAAAJ>
6. Мартынов В. Л., Сазонова И. Е. Турция между Западом и Востоком [Электронный ресурс] // Василий Львович Мартынов. URL: http://wowich.ucoz.ru/statja_pro_turcija.pdf
7. Михеева Н.М. Внешнеполитическая идеология Турции: текущие тенденции и перспективы развития // *Турция: новые реалии во внутренней политике и участие в региональных геополитических процессах*. Под. ред. В.А. Аваткова, С.Б. Дружиловского, А.В. Федорченко. М.: МГИМО-Университет, 2014. С. 99.
8. Ноль проблем с соседями. Как Турция превратилась из «совести Ближнего Востока» в страну-отшельницу [Электронный ресурс] // Международный дискуссионный клуб «Валдай». Режим доступа: <http://ru.valdaiclub.com/a/highlights/nol-problem-s-sosediyami-turtsiya/>
9. Шлыков П. Политика и экономика «турецкого потока»: интересы расчёты Анкары // *Европейская безопасность: события, оценки, прогнозы*. 2015. № 37. С. 2–5.

Diyora ABDUG'ANIYEVA,

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi tayanch doktoranti

E-mail: abduvaniyevadiyora2@gmail.com

O'zXIA dotsenti, psixol.f.d M.Akramov taqrizi asosida

DESTRUCTIVE EMOTIONAL STATES AS A PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

Annotation

Emotional states are mental states that arise in the process of life activity of a subject and determine not only the level of information-energy exchange (as functional states), but also the direction of behaviour. Emotions are one of the main mechanisms of regulation of the functional state of the organism and personality activity. In psychology there are descriptions and studies of a number of strong, deep emotional states: sadness, affect, despair, anxiety, aggression, fear, panic, apathy and others. Such destructive emotional states are experiences related to the violation of needs satisfaction, arising due to the imbalance of individual perception of a difficult life situation, the process of personal adaptation. The main purpose of this article is to analyse destructive emotional states as a psychological phenomenon.

Key words: Personality, emotion, disruptive emotional states, emotional disturbance, emotional component, anxiety, frustration, aggression, rigidity.

ДЕСТРУКТИВНЫЕ ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ СОСТОЯНИЯ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН

Аннотация

Эмоциональные состояния - психические состояния, которые возникают в процессе жизнедеятельности субъекта и определяют не только уровень информационно-энергетического обмена (как функциональные состояния), но и направленность поведения. Эмоции являются одним из основных механизмов регуляции функционального состояния организма и деятельности личности. В психологии имеются описания и исследования ряда сильных, глубоких эмоциональных состояний: грусти, аффекта, отчаяния, тревоги, агрессии, страха, паники, апатии и др. Подобные деструктивные эмоциональные состояния представляют собой переживания, связанные с нарушением удовлетворения потребностей, возникающие вследствие дисбаланса индивидуального восприятия сложной жизненной ситуации, процесса личностной адаптации. Основная цель данной статьи – проанализировать деструктивные эмоциональные состояния как психологический феномен.

Ключевые слова: Личность, эмоции, деструктивные эмоциональные состояния, эмоциональное нарушение, эмоциональный компонент, тревога, фрустрация, агрессия, ригидность.

DESTRUKTIV EMOTSIONAL HOLATLAR – PSIXOLOGIK FENOMEN SIFATIDA

Аннотация

Emotsional-psixik holatlar hayotiy faoliyat davomida paydo bo'lib, nafaqat, axborot-energiya (funktional holat) almashuvi, balki xulq-atvor yo'nalishini ham belgilaydi. Emotsiyalar organizmning funktsional holatini va shaxs faoliyatini tartibga solishning asosiy mexanizmlaridan biridir. Psixologiyada bir qator kuchli, chuqur emotsional holatlarga oid tavsif va tadqiqotlar mavjud: qayg'u, affekt, umidsizlik, tashvish, tajovuz, qo'rquv, vahima, apatiya va boshqalar. Bu kabi destruktiv emotsional holatlar – murakkab hayotiy vaziyatni individual idrok etish, shaxsiy moslashish jarayonining mutanosib kelmasligi natijasida yuzaga keladigan ehtiyojlarni qondirishning buzilishi bilan bog'liq tajribadir. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi – destruktiv emotsional holatlarni psixologik fenomen sifatida tahlil etishdan iborat.

Kalit so'zlar: Shaxs, emotsiyalar, destruktiv emotsional holatlar, emotsional buzilish, emotsional komponent, xavotirlanish, frustratsiya, agressiya, rigidlik.

Kirish. Psixologiyada bir qator kuchli, chuqur emotsional holatlarga oid tavsif va tadqiqotlar mavjud: qayg'u, affekt, umidsizlik, tashvish, tajovuz, qo'rquv, vahima, apatiya va boshqalar. Ushbu emotsional holatlar ko'pincha shaxs ongining faoliyatiga va muvaffaqiyatiga salbiy ta'sir qiladi, shuning uchun ular destruktiv emotsional holatlar sifatida tasniflanadi.

Destruktiv emotsional holat – bu qiyin hayotiy vaziyatni individual idrok etish, shaxsiy moslashish jarayonining mutanosib kelmasligi natijasida yuzaga keladigan ehtiyojlarni qondirishning buzilishi tajribasidir. Destruktiv emotsional holatlar nevrotik, psixosomatik kasalliklarning rivojlanishiga, shuningdek, shaxs xususiyatlarida ham ma'lum bir o'zgarishlarga olib kelishi mumkin [1].

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi – destruktiv emotsional holatlarni psixologik fenomen sifatida tahlil etishdan iborat. Olimlar tomonidan turli psixik jarayonlarni izohlash maqsadida “destruktivlik” atamasi faol qo'llanilishiga qaramay, tahlil etilgan ilmiy adabiyotlarda “Destruktiv emotsional holatlar” tushunchasi mavjud emas edi. Shunday qilib, “destruktiv emotsional holatlar” haqidagi ma'lumotlarning yetishmasligi va uni emotsional holatlarga nisbatan qo'llash ehtiyojidan kelib chiqib, tushunchani ilmiy asoslash zarurati ortadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Klassik psixologik adabiyotlarda destruktiv emotsional holatlar emotsional farovonlik yetishmasligi, murakkab yechimli shaxsiy nizolar va boshqaruv malakalarining yetarli darajada rivojlanmaganligi fonida yuzaga keladigan salbiy holat hisoblanadi [2]. Emotsional buzilishlarning o'ziga xosligi temperament xarakteristikasi, xavotirlanish darajasi, ijtimoiy tajriba (A.Adler, I.M. Balinskiy, A.I. Zaxarov, D.N. Isayev, A.M. Prioxan, I.A. Sikorskiy va boshqalar) bilan belgilanadi [3]. Bugungi kunga qadar destruktiv emotsional holatlarning qonuniyatlari va xususiyatlarini o'rganish uchun barcha zaruriy nazariy shartlar yaratilgan. Emotsiyalarning kelib chiqishi va rivojlanishi, ularning filogenezdagi roli aniqlangan (P.Bard, Ch.Darvin, U.Jeyms, U.Kennon, E.Klappared, K.Lange, I.P. Pavlov, R.Plutchik, P.V. Simonov va boshqalar), emotsional komponentlarning fenomenologiyasi ishlab chiqilgan (P.K. Anoxin, V.K. Vilyunas, N.V. Viyt, J.Godfrua, B.I. Dodonov, K.Izard, N.D. Levitov, A.N. Leontyev, V.N. Myasishev, V.N. Nebilitsin, A.S. Puni, S.L. Rubinshteyn, I.M. Sechenov, P.M. Yakobson va boshqalar).

Rus psixologiyasida emotsional hodisalarga oid g'oyalari psixikaning rivojlanishiga nisbatan madaniy-tarixiy va faoliyatga asoslangan yondashuvlar doirasida rivojlangan. Shu nuqtai nazardan qaraganda, emotsional sohaning rivojlanishi ijtimoiy

tajribani ichkilashtirish natijasi sifatida, yuqori psixik funksiyalarning shakllanish qonuniyatlariga muvofiq yuzaga keladi (L.S. Vigotskiy, A.V. Zaporjets, A.N. Leontev, P.M. Yakobson va boshqalar).

P.K. Anoxin, N.V. Vitt, B.L. Dodonov, A.G. Kovalev, V.N. Myasishev, V.D. Nebilitsin, Y.I. Rogov, S.L. Rubinshteyn va boshqalarning tadqiqotlarida emotsional sohaning o'ziga xosliklari va eng muhim xususiyatlari muhokama qilinadi. P.K. Anoxin emotsional holatlarning yaxlitligi, boshqa holatlar va reaksiyalarga nisbatan o'ziga xosligi ularning hal qiluvchi xususiyati deb hisoblaydi. Emotsiyalar tana barcha funksiyalarining deyarli bir zumda integratsiyalashuvini keltirib chiqargan holda butun tanani qamrab oladi. Ular ko'pincha ta'sir lokalizatsiyasi va tana reaksiyasining o'ziga xos mexanizmi aniqlanishidan ham ertaroq organizmga foydali yoki zararli ta'sirning mutlaq signali bo'lishi mumkin [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Zo'riqish, o'ziga nisbatan ishonchsizlik, psixologik bosimning kuchayishi, bazaviy ishonchsizlik, xavotir va boshqa shu kabi xulq-atvor emotsional boshqaruvining buzilishi, o'z holatini idrok etishdagi og'ishlar rivojiga ta'sir qiluvchi va nerv-psixik beqarorlik darajasini aniqlovchi muhim parametrlardir. Yetuk yosh davrining asosiy bosqichida individual o'zgarishlar, murakkab tipologik umumlashtirish sezila boshlaydi, pasport yoshi (tananing biologik holati) va psixologik yosh (o'zi va o'z yoshini subyektiv idrok etish) o'rtasida tafovut kuchayadi. Aynan shu to'siq zamonaviy psixologiyada yetuk yosh davrida destruktiv emotsional holatlardagi shaxs xatti-harakati xususiyatlarining yetarli darajada o'rganmaganligida muhim ahamiyatga ega.

Natijada, zamonaviy shaxs uchun destruktiv emotsional holatlarni bunday xulq-atvor bilan yengib o'tishi faqat muammo keltirib chiqaradi, chunki ular sivilizatsiyalashgan jamiyatdagi xulq-atvor qoidalariga zid keladi. Darhaqiqat, aksariyat hollarda jismoniy agressiya ham, muammodan qochish ham muammolarni hal qilishda yordam bermaydi. Garchi odam noxush ma'lumotga duch kelganda, harakatga tayyorgarlik ko'rish uchun ichki organizm taranglashsa ham (qon bosimi ko'tariladi, mushaklarni energiya bilan ta'minlash uchun puls tezlashadi, mushaklar taranglashadi), lekin o'z-o'zidan harakat sodir bo'lmaydi. Reaksiyasiz emotsiyalarning vegetativ ta'minotini ifodalovchi fiziologik o'zgarishlar saqlanib qoladi. Vaqt o'tishi bilan ular surunkali holatga o'tib, ma'lum psixosomatik kasalliklarning shakllanishiga olib kelishi mumkin. Aynan ushbu modelga ko'ra, psixosomatik kasalliklarning sababini aytishimiz mumkin: shaxsning biologik va ijtimoiy evolyutsiyasi qarama-qarshiligi. Bu holat esa, o'z navbatida, xarakteristik, individual, psixobiologik shaxsiy xususiyatlarda belgilanadi [5].

Klinik kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, salbiy emotsional holatlardagi nerv-psixik zo'riqishning kuchayishi bilan psixik faoliyatning barcha sohalarini, shu jumladan, kognitiv funksiyalar, irodaviy, emotsional, assotsiativ jarayonlar, idrok, ong, ya'ni individumning butun shaxsiyati zararlanadi (G.K. Ushakov, 1987). V.N. Myasishev rahbarligida olib borilgan I.N. Gilyashevaning (1969, 1974) bir qator ishlarida, nevrozga chalingan bemorlarning intellekti va shaxs xususiyatlari o'rganilgan. Nevrozga uchraganlar uchun intellekt va shaxs xususiyatlari o'zgarishi xos ekanligi ishonchli tarzda isbotlangan; xususan, nevrozning turli shakllarida turli xil individual-shaxsiy xususiyatlar aniqlangan. Nevrozning barcha shakllari bilan og'rigan bemorlar xotirjamlik va tezlikni, diqqatni jamlash va operativ xotira hajmini talab qiladigan vazifalarni bajarishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. O'z-o'zini nazorat qilishdagi impulslarning zaifligi tufayli nazorat-qiyoslash funksiyasi buziladi. A.P. Pirogov va G.D. Volkov (1970) N.N.

1-jadval

Psixik (ruhiy) holatlarni baholashning diagnostikasiga qaratilgan metodikaning psixologik tahlili (YIGITLAR)

SHkalalar	Xavotirlanish	Frustratsiya	Agressivlik	Rigidlik
Xavotirlanish	1	0,621**	0,517**	0,701**
Frustratsiya		1	0,246	0,584**
Agressivlik			1	0,497**
Rigidlik				1

IZOH: **p<0.01

Yigit tadqiqot sinalluvchilarining empirik ko'rsatkichlariga ko'ra korrelyatsiya natijalarini quyidagicha izohlash o'rindir. Sinaluvchilarda psixik holatlar ko'rsatkichlari

Stanishevskayaning psixopatik shaxsning tekshiruv jarayoniga nisbatan munosabati har doim affektiv tarzda bo'lishi to'g'risidagi asosiy xulosalarini tasdiqlashdi. Mualliflarning fikriga ko'ra, bu shaxslardagi intellektual o'zgarishlar xulq-atvorni nazorat qilishdagi buzilishlarga nisbatan ikkinchi darajali hisoblanadi. Isterik va portlovchi buzilishlar (East (1945), Shand (1957), Jenkins (1960), G.E. Suxareva (1959), G.K. Ushakov (1974) va boshqalar) bilan og'rigan bemorlarni o'rganish, hayotdagi qiyinchiliklarni salbiy idrok etish shaxsda adaptatsiya ko'nikmasini buzishini ko'rsatdi. Bu, xususan, kundalik vaziyatlarni baholashning yetarli darajada to'liq va nozik emasligida ko'rinadi, natijada ularning yuqori baholangan ahamiyatiga nisbatan haddan tashqari emotsional munosabatni namoyon qiladi [6].

Agar, masalan, ajralish jarayonini boshdan kechirgan ayollarning psixologik xususiyatlari bo'yicha mavjud ma'lumotlarni tahlil qilsak, quyidagilarni qayd etishimiz mumkin: S.V. Tomasning fikricha, sog'lig'ining yomonlashuvidan shikoyat qiladigan bemorlarning asosiy xususiyati – patologik jihatdan yuqori darajada ta'sirchanlik va stressga nisbatan zaiflikdir.

Boshqa tadqiqotchilar esa "affekt" ga nisbatan moyillik, "interpersonal zaiflik", "yetuk bo'lmagan psixologik himoya", "Egoning zaifligi"ni, K.I. Arkalyeva, N.V. Kononchuk, D.D. Fedotov va hammualliflar esa ayollardagi senzitivlik, beqarorlik va depressiyani qayd etadilar. Ular muhim munosabatlar uzilishini ayniqsa, qiyin boshdan kechirgan ayollarning qat'iylik, murosasizlik va stereotiplarni buzishdagi qiyinlash kabi xususiyatlariga e'tibor berishadi (A.L. Galits) [7]. Ularning ma'lumotlari ko'pincha qarama-qarshidir. Shunday qilib, C.Rivaille ayollarning qiyinchiliklardan qochish, passivlik reaksiyasiga e'tibor qaratsa, S.B. Semichov qiyinchiliklarni turli xil, ammo mos bo'lmagan usullar bilan hal qilishga bo'lgan urinishlarga to'xtaladi. S.V. Tomas, og'ir ajrim bosqichidan o'tgan ayollarda boshqalar bilan maslahatlashish va ishonish istagi yo'qolishini ta'kidlaydi. P.K. Kantor esa aksincha, ularning ochiqligi va shaxslararo munosabatga bo'lgan istagiga urg'u beradi. D.Dekning ta'kidlashicha, ayollarning aksariyati ajralish vaziyatida noto'g'ri qarorlar qabul qilganliklari sababli o'z joniga qasd qilishadi [11]. Bundan tashqari, tashqi xulq-atvor va ichki holat (neyropsixik stressni bartaraf etish mexanizmlaridan biri) bo'lib xizmat qiluvchi introversiya va ekstraversiyaning yuqori darajasi o'rtasidagi nomuvofiqlik aniqlangan. L.F. Verstelle tomonidan tekshirilgan ayollarning 80% dan ortig'ida nikoh munosabatlarini barbod bo'lish tajribasi salbiy emotsiyalar bilan chegaralanib qolmay, frustratsion kechinmalar jismoniy, somatik darajaga o'tganining quvohi bo'lingan. Ayollarning 73 foizi yurak sohasidagi kuchli og'riqlar, bosh og'rig'i, bosh aylanishi va ko'ngil aynish, hayz davrining buzilishi, uyqu buzilishi va doimiy uyqusizlikni boshdan kechirgan. Ko'pgina hollarda, ushbu somatovegetativ buzilishlar birinchi o'ringa chiqqan va tibbiy yordamga murojaat qilish uchun sabab bo'lgan. Barcha holatlarning taxminan 1/3 qismida ushbu somatovegetativ buzilishlarning uzoq muddatli (bir yil yoki undan ko'proq) ipoxondrik reaksiyalar va insonning sog'lig'iga nisbatan haddan tashqari yuqori munosabat bilan o'tuvchi doimiy fiksatsiyasi kuzatilgan.

Tahlil va natijalar. Yuqoridagi keltirilgan nazariy ma'lumotlar tahlili asosida yuqori darajada tadqiqotimizning amaliy qismida respondentlarning ayni vaqtdagi psixik holatini aniqladik. Respondentlar sifatida destruktiv emotsional holatlarga ko'p uchrovi qatlam ya'ni talabalar tanlab olindi. Bunda Ayzekning to'rt psixik holatni aniqlash metodikasidan foydalanildi va natijalar jins omiliga ko'ra tahlil qilindi.

bo'yicha shaxsda "Xavotirlanishning" ortib borishi "Frustratsiya"ning yaqqol aks etishiga ($r=0,621$, $p<0,01$), aggressivlikning kuchayishiga ($r=0,517$, $p<0,01$), rigidlikka ta'sir

kuchayishiga ($r=0,701$, $p<0.01$) sabab bo'lmoqda. Bu holatlar bezovtalik haqiqatdan shaxsning psixik holatlari salbiy ahamiyatini o'sib borishiga sabab bo'lar ekan. Oqibatda shaxs o'z ehtiyojlarini amalga oshirishda imkonsizlikka yo'l qo'yishi, o'z faoliyatini tartibga solishda, diqqatini aniq bir faoliyat maqsadi va obyektlarga yo'naltirishda, qaror qabul qilish va fikrlarini o'zgartirishda qiynaladi.

Sinaluvchilarda "Frustratsiya"ning o'sib borishi "Rigidlik"ni ham ($r=0,584$, $p<0.01$) yaqqol aks etishiga olib kelar ekan. Frustratsiya shaxsning o'z imkoniyatlarini ro'yogba chiqarishida chorasiz qoldiradi. Natijada diqqatida tarqoqlashuv,

2-jadval

Psixik (ruhiy) holatlarni baholashning diagnostikasiga qaratilgan metodikaning psixologik tahlili (QIZLAR)

SHkalalar	Xavotirlanish	Frustratsiya	Agressivlik	Rigidlik
Xavotirlanish	1	0,599**	0,244	0,636**
Frustratsiya		1	0,517**	0,688**
Agressivlik			1	0,368*
Rigidlik				1

IZOH: * $p<0.05$; ** $p<0.01$

Qiz tadqiqot sinaluvchilarining empirik ko'rsatkichlariga ko'ra korrelyatsiya natijalarini quyidagicha izohlash o'rinlidir. Sinaluvchilarda psixik holatlar ko'rsatkichlari bo'yicha shaxsda "Xavotirlanish"ning ortib borishi "Frustratsiya"ning yaqqol aks etishiga ($r=0,599$, $p<0.01$), shuningdek, rigidlikka ta'sir kuchayishiga ($r=0,636$, $p<0.01$) sabab bo'lmoqda. Bu holatlar bezovtalik haqiqatdan shaxsning psixik holatlari salbiy ahamiyatini o'sib borishiga sabab bo'lar ekan. Oqibatda shaxs o'z ehtiyojlarini amalga oshirishda imkonsizlikka yo'l qo'yishi, o'z faoliyatini tartibga solishda, diqqatini aniq bir faoliyat maqsadi va obyektlarga yo'naltirishda, qaror qabul qilish va fikrlarini o'zgartirishda qiynaladi.

Sinaluvchilarda "Frustratsiya"ning o'sib borishi "Agressivlik" ($r=0,517$, $p=0.01$) hamda "Rigidlik"ni ham ($r=0,688$, $p<0.01$) yaqqol aks etishiga olib kelar ekan. Frustratsiya shaxsning o'z imkoniyatlarini ro'yogba chiqarishida chorasiz qoldiradi, uning emotsiyalari nazorati izdan chiqishiga sabab bo'ladi. Natijada diqqatida tarqoqlashuv, ish jarayonida diqqatni to'play olmaslik namoyon bo'ladi. Fikrlari qotib qolgan va ularni o'zgartirishga qiynalish, agressivlikning oshishi hisobiga salbiy psixik holatlar kuzatiladi.

Tahlil qilinayotgan psixik holatlar orasidagi korrelyatsiya tahlilining navbatdagi yuqori koeffitsiyenti "Agressivlik" bilan "Rigidlik" o'rtasida kuzatildi. "Agressivlik"ning kuchayishi shaxsda rigidlikning ortib borishiga olib kelmoqda ($r=0,368$, $p<0.05$).

ish jarayonida diqqatni to'play olmaslik namoyon bo'ladi. Fikrlari qotib qolgan va ularni o'zgartirishga qiynalish kuzatiladi.

Tahlil qilinayotgan psixik holatlar orasidagi korrelyatsiya tahlilining navbatdagi yuqori koeffitsiyenti "Agressivlik" bilan "Rigidlik" o'rtasida kuzatildi. "Agressivlik"ning kuchayishi shaxsda rigidlikning ortib borishiga olib kelmoqda ($r=0,497$, $p<0.01$).

Psixik holatlarning korrelyatsion tahliliga ko'ra ularning barchasidagi yuqori salbiy ton hosil bo'lishi qolgan psixik holatlarda ham salbiylik xususiyatini ortib borishini ta'minlar ekan.

Psixik holatlarning korrelyatsion tahliliga ko'ra ularning barchasidagi yuqori salbiy ton hosil bo'lishi qolgan psixik holatlarda ham salbiylik xususiyatini ortib borishini ta'minlar ekan.

Xulosa va takliflar. Berilgan qisqacha ma'lumotlar tahliliga ko'ra "subyekt - atrof-muhit" birligini shakllantirishda, hayotiy vaziyatni "qiyin" deb qabul qilishda – xatti-harakat va psixik buzilishlarda ham affektiv buzilishlar, ham affektiv buzilishlar orqali bilvosita va bevosita yuzaga keladigan psixik faoliyatning barcha sohalaridagi murakkab buzilishlar sezilarli rol o'ynaydi.

Shaxsning yetuklik fazilatlarini yetarli darajada barqaror bo'lmasa, hayotiy vaziyatlarni idrok etishdagi patogenlik oshadi. Bunday holatda, qiyin hayotiy vaziyat sifatida idrok etilayotgan vaziyat destruktiv emotsional holatlar yuzaga kelish jarayonida "harakatlantiruvchi mexanim" rolini o'ynashi mumkin. Aynan destruktiv emotsional holatlar ijtimoiy dezadaptatsiya, nevroitik, psixosomatik kasalliklar, nerv-psixik buzilishlar chegarasidagi kasalliklar tabiatini belgilaydi (Y.A. Aleksandrovskiy, 1976; L.A. Kitayev-Smik, 1983; N.V. Veselova, 1994; L.M., Taukenova, 1995. R.Lazarus, 1974, G.K. Ushakov, 1987 va boshqalar).

Destruktiv emotsional holat tushunchasini nerv-psixik zo'riqishda namoyon bo'ladigan, atrofdaqi voqelik bilan adekvat munosabatda bo'lishda qiyinchiliklarga olib keladigan, funksional zaxiralarning kamayishiga va odatiy farovonlikni idrok etishning o'zgarishiga olib keladigan maxsus turdagi emotsional hodisalar sifatida tushunish lozim.

ADABIYOTLAR

1. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека / Ф.Б. Березин. – Л.: Наука, 1988. – 270 с.
2. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология: теория, история, библиография. М.: Дом Советов, 1996. С.5 (143 с.)
3. Аммон Г. Психосоматическая терапия. СПб.: Речь, 2000. – с.51 (356с.)
4. Анохин П.К. Очерки по физиологии функциональных систем. М.: Медицина, 1975.-340с.
5. Клиническая психология / Под ред. М. Перре, У. Баумана. - СПб.: Питер, 2007. - С.358 - 388, 828 - 850, 1078 - 1109: ил. - (Серия «Мастер психологии»).
6. Швырков В.Б. Введение в объективную психологию. М., 2006. – 258 с.
7. Губачев Ю.М. Психосоматическая терапия// альтернативная медицина. СПб.: Северо-Западное книжн. Изд-во, 1994. - 25-89с.
8. Исаев Д.Н. Психосоматическая медицина детского возраста. - СПб.: Спецлит-ра, 1996.- 454с.
9. Исаев Д.Н. Психосоматические расстройства у детей: руководство для врачей / П.Н. Исаев, Санкт - Петербург, 2000. - 512 с.
10. Коркина М.В., Мариллов В.В. Роль психосоматических циклов в генезе психосоматических заболеваний// Журн.неврологии и психиатрии им. С.С. Корсакова. - 1998.- Т.98.-№11.-С.15-18.
11. Аммон Г. Психосоматическая терапия. СПб.: Речь, 2000. – 356с.

UDK 53.35.014.51

Ozoda ABDULLAYEVA,
Jizzax politexnika instituti "Xorijiy tillar" kafedrasida assistenti
E-mail: sirojiddin@umail.uz

QarMII dotsenti, PhD D. Ismoilov taqrizi asosida

THE TECHNOLOGY FOR DEVELOPING FOREIGN LANGUAGE PROFICIENCY COMPETENCE OF TECHNICAL UNIVERSITY STUDENTS IN THE CONTEXT OF EXTRACURRICULAR INDEPENDENT LEARNING

Annotation

This article applies theory to practice through the use of technologies. Due to the increasing role of scientific and technological progress and the process of technologizing the humanities, the concept of technology has firmly established itself in pedagogy. In the production process, technology is a system of algorithms, methods, and tools proposed by science, the use of which leads to predetermined results of activity and guarantees the production of products of a certain quantity and quality.

Key words: Technology Integration, Pedagogical Technologies, Scientific and Technological Progress, Technologization of the Humanities, Innovation in Education, Algorithms and Methods, Educational Processes, Competence Development.

ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНЦИИ ВЛАДЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКОМ У СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗОВ В УСЛОВИЯХ ВНЕУРОЧНОГО САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В этой статье теория применяется на практике с помощью технологий. В связи с увеличением роли научно-технического прогресса и процессом технологизации гуманитарных наук понятие технологии прочно заняло свое место в педагогике. В производственном процессе технология — это система алгоритмов, методов и средств, предложенная наукой, использование которой приводит к заранее определенным результатам деятельности и гарантирует получение продукции определенного количества и качества.

Ключевые слова: Интеграция технологий, педагогические технологии, научно-технический прогресс, технологияция гуманитарных наук, инновации в образовании, алгоритмы и методы, образовательные процессы, развитие компетенций.

TEKNIKA OLIY TA'LIM MUASSASASI TALABALARINI XORIJIY TILNI BILISH KOMPETENTLIGINI DARSDAN TASHQARI MUSTAQIL TA'LIM SHAROITIDA RIVOJLANTIRISH TEKNOLOGIYASI

Аннотация

Bu maqolada texnologiyalar yordamida nazariya amaliyotga tatbiq etiladi. Fan-texnika taraqqiyotining roli ortib borishi va gumanitar fanlarni texnologiyalashtirish jarayoni tufayli texnologiya tushunchasi pedagogikada mustahkam o'rin oldi. Ishlab chiqarish jarayonida texnologiya - bu fan tomonidan taklif qilingan algoritmlar, metodlar va vositalar tizimi bo'lib, ulardan foydalanish oldindan belgilangan faoliyat natijalariga olib keladi va ma'lum miqdor va sifatdagi mahsulotlarni olishni kafolatlaydi.

Kalit so'zlar: Texnologiya integratsiyasi, pedagogik texnologiyalar, ilmiy-texnikaviy taraqqiyot, gumanitar fanlar texnologiyalashuvi, ta'limda innovatsiya, algoritmlar va metodlar, ta'lim jarayonlari, kompetentsiyani rivojlantirish.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimlari o'zgarishlar va rivojlanishlarning bir qatoriga duch kelmoqda. Ushbu o'zgarishlarning asosiy yo'nalishlaridan biri texnologiya integratsiyasidir. Texnologiya integratsiyasi ta'lim jarayonini yangilash va samaradorligini oshirish maqsadida, pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali amalga oshiriladi. Pedagogik texnologiyalar bilimlarni taqdim etish, o'rgatish va o'rganish jarayonlarini yanada samarali va interaktiv qilishga qaratilgan innovatsion yondashuvlardir.

Ilmiy-texnik taraqqiyot va gumanitar fanlarning texnologiyalashuvi ta'lim metodologiyasida muhim o'zgarishlarga olib kelmoqda. Texnologiya tushunchasi pedagogikada mustahkam o'rin egallab, ta'lim jarayonida yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. O'quvchilarning kompetentsiyasini rivojlantirish, mustaqil ta'lim sharoitida bilish qobiliyatini oshirish va yangi pedagogik yondashuvlarni sinab ko'rish, ta'limning samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqotda texnologiya integratsiyasining pedagogik texnologiyalar bilan bog'liqligi, ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning ta'limdagi roli va gumanitar fanlarning texnologiyalashuvi jarayoni tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqotning maqsadi texnologik innovatsiyalar va pedagogik metodlarni birlashtirish orqali ta'lim jarayonining sifatini oshirish, o'quvchilar va talabalarda kerakli kompetentsiyalarni rivojlantirishdir. Tadqiqot natijalari pedagogikada yangi yondashuvlar va texnologiyalarning samaradorligini baholashga yordam beradi. Texnologiya fan yutuqlarini hayotga tatbiq etishning ham usuli, ham natijasidir. V.P.Bespalko

ta'kidlaganidek, har qanday faoliyat texnologiya yoki san'at bo'lishi mumkin [1].

"Texnologiya" atamasi yunoncha "techne" – san'at, mahorat, hunarmandchilik va "logos" – fan so'zlaridan olingan bo'lib, pedagogika fanida 50-yillarning o'rtalarida o'quv jarayoniga muhandislik yutuqlarini joriy etish natijasida paydo bo'lgan. Zamonaviy tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, ushbu konsepsiyaning yagona ta'rifi shakllanmagan, bu uni qo'llashning turli kontekstlari bilan izohlanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Pedagogik atamalar lug'atida pedagogik texnologiya pedagogika fanida o'qitishning optimal tizimlarini qurish va ta'lim jarayonlarini loyihalash bilan shug'ullanuvchi yo'nalish sifatida izohlanadi [5]. Mualliflarning fikricha, pedagogik texnologiya metodikani aniqlashtirish vazifasini bajaradi.

B.T.Lixachev "pedagogik texnologiya" - bu shakllar, o'qitish metodlari, ta'lim vositalarining maxsus majmui va tartibini belgilaydigan psixologik-pedagogik munosabatlar yig'indisi deb ta'riflaydi, ya'ni muallif ushbu tushunchani tashkiliy-metodik vosita sifatida ko'radi [2].

I.B.Kotova, S.A.Smironovning fikricha, pedagogik texnologiya o'qitishning ma'lum bir usuli bo'lib, unda o'qitish funksiyasini amalga oshirishning asosiy yuki o'qituvchi nazorati ostidagi o'qitish vositasi tomonidan amalga oshiriladi [3].

Pedagogik texnologiyaning berilgan tuzilmasi shuni ko'rsatadiki, "pedagogik texnologiya" tushunchasi "metodika" tushunchasidan kengroqdir, chunki texnologiya yordamida o'qituvchi talabalarni o'rgatmaydi, balki talabalar faoliyatini

rag'batlantirish, muvofiqlashtirish va boshqarish funksiyasini bajaradi.

Yuqorida aytilganlarning barchasini hisobga olgan holda, texnika OTM talabasining darsdan tashqari mustaqil ish jarayonida xorijiy tildan kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik texnologiyasi yordamida biz bosqichma-bosqich amalga oshirilishi kerak bo'lgan vazifalar to'plamini hal qilish jarayonini tushunamiz.

Tadqiqotlarimiz davomida birgalikda qabul qilingan holda kerakli natijaga olib keladigan vazifalar empirik tarzda aniqlandi.

Pedagogik texnologiya va ta'lim jarayoni o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganib, G.K.Selevko unda quyidagi komponentlarni aniqlaydi:

konseptual asos (uning tuzilishi va ishlashini tushunish va talqin qilishni osonlashtiradigan g'oyalari, farazlar, texnologiya tamoyillarining qisqacha tavsifi);

o'quv maqsadlarini (umumiy va xususiy), o'quv materialining mazmunini (shaxsiy tuzilmalarga yo'naltirilganligi, ta'lim mazmunining hajmi va tavsifini, o'quv rejasining didaktik tuzilishini, materialni, dasturlarini, shakllarini) o'z ichiga olgan ta'limning mazmuni);

jarayoniy qism - texnologik jarayon, shu jumladan o'quv jarayonini tashkil etish, talabalarining o'quv faoliyatining metodlari va shakllari, o'qituvchining ish uslublari va shakllari, o'qituvchining materialni o'zlashtirish jarayonini boshqarishdagi faoliyati, diagnostika; o'quv jarayoni, texnologiya ishlab chiqilgan talabalar toifasi [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Bizning ishimizda ishlab chiqilgan texnologiya quyidagi tasniflash parametrlariga ega:

qo'llash darajasi bo'yicha, qisman predmetli;

falsafiy asosda: adaptiv, gumanistik. Insonparvarlik tamoyili inson imkoniyatlarining cheksizligi va uni takomillashtirish qobiliyatini tan olishga asoslanganligi sababli, shaxsning o'z qobiliyatini erkin ifoda etish huquqlari;

aqliy rivojlanishning yetakchi omiliga ko'ra: sotsiogenik, chunki xorijiy tildagi kommunikativ kompetensiyaning shakllanishi, biz aniqlaganimizdek, faqat odamlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayonida, faqat umumiy ijtimoiy, iqtisodiy yoki umumiy xususiyatga ega bo'lgan jamiyatda sodir bo'ladi;

tajribani o'zlashtirish konsepsiyasiga ko'ra: assotsiativ-refleksiv (chunki ko'nikma va malakalarning shakllanishi inson ongida turli assotsitsiyalarning shakllanish jarayoni natijasida yuzaga keladi: oddiy va murakkab) + bixeviorist (rag'batlantiruvchi sabab va harakatni qo'zg'atuvchi vosita sifatida, uning to'g'riligi ma'naviy yoki moddiy rag'batlantirish bilan qo'llab-quvvatlanadi) + suggestopedik (bu o'quv vazifalarini amalga oshirishning maqsadga muvofiqligiga ishonchni shakllantirishga, doimiy ijobiy hissiy mustahkamlashga asoslanadi);

shaxsiy tuzilmalarga yo'naltirilganlik nuqtai nazaridan: axborot (chunki biz xorijiy tilni o'rganish jarayonida kommunikativ kompetensiyani shakllantirish haqida gapiramiz); operativ (aqliy harakat usullari shakllanadi); o'z-o'zini rivojlantirish (o'zini o'zi boshqarish shaxs mexanizmlari shakllanadi); evristik (shaxsning ijodiy qobiliyatlari rivojlanadi); amaliy (samarali va amaliy soha shakllantiriladi);

mazmuni va tuzilishi xususiyatiga ko'ra: ta'lim, dunyoviy, kasbiy yo'naltirilgan, gumanitar;

- kognitiv faoliyatni tashkil etish va boshqarish turlari bo'yicha: ta'lim jarayonini tashkil etishning guruhli va individual differensial usullari, darslik yordamida o'qitish, avtomatlashtirilgan (texnik o'qitish vositalaridan foydalangan holda), siklik (chunki o'qituvchi, o'z-o'zini nazorat qiladi);

tashkiliy shakllar bo'yicha: darsdan tashqari mustaqil ishlarni bajarish jarayonida ommaviy, guruhli, individual; talabaga yondashuv nuqtai nazaridan: shaxsga yo'naltirilganlik.

rag'batlantirishning tabiatiga ko'ra - talabaning o'ziga xos kognitiv ehtiyoji yoki muvaffaqiyatga bo'lgan ehtiyoji;

boshqaruv (nazorat) manbasiga ko'ra - talabalarining o'zini o'zi nazorat qilish;

faoliyatning tabiati bo'yicha - o'ziga xos ish rejimi; o'quv faoliyatini o'tkazish joyini belgilash orqali - uni amalga oshirish joyi va vaqtini tanlash erkinligi.

Tahlil va natijalar. Texnika OTM talabalarining darsdan tashqari mustaqil ishlar jarayonida xorijiy tilni bilik kompetentligini rivojlantirish samaradorligi ko'p jihatdan maqsadlarga, o'quv ma'lumotlarining mazmuniga va foydalaniladigan vositalarga mos keladigan tanlangan o'qitish usullariga bog'liq.

O'qitish metodi didaktik kategoriya sifatida quyidagi komponentlarga ega: maqsadli, mazmunli, psixologik, faoliyatli va boshqaruv [2].

Didaktikada o'qitish metodlarining to'rt darajasi mavjud: umumdidaktik (metod - o'qituvchi va talabaning o'zaro ta'siri haqida yangi bilimlarni qurishning umumiy toifasi);

qisman didaktik (faoliyatning turli bosqichlarida qo'llaniluvchi metod);

qisman predmetli (metodning o'ziga xosligi ilmiy va gumanitar bilimlarda yotadi);

metodik (ta'lim berish usullari tizimi).

Y.K. Babanskiy quyidagi metodlar guruhlarini ko'rib chiqadi:

1) o'quv-bilish faoliyatni tashkil etish metodlari (og'zaki, vizual, amaliy, induktiv va deduktiv, muammoli-qidiruv va reproduktiv);

2) o'quv-bilish faoliyatni rag'batlantirish metodlari (kognitiv o'yinlar usuli, o'quv munozaralari, rag'batlantirish, muvaffaqiyat vaziyatini yaratish, ta'lim talabalarini taqdim etish metodi, interfaol metodlar);

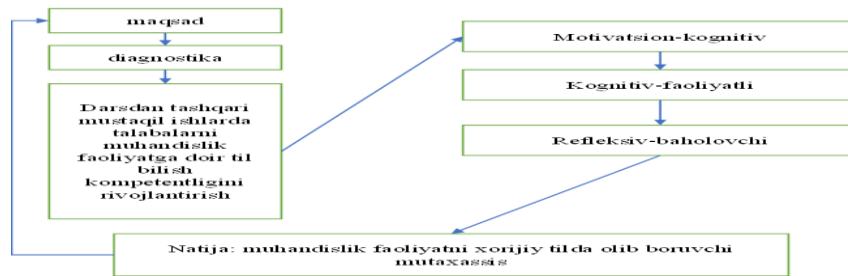
3) o'quv-bilish faoliyat samaradorligini nazorat qilish metodlari (og'zaki, yozma, laboratoriya, individual, frontal nazorat metodlari) [4].

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, biz ishlab chiqayotgan texnologiya ustunlik qiladigan metodga ko'ra tavsiflanadi: dialogik, muammoli, o'z-o'zini rivojlantiruvchi, ijodiy.

Zamonaviy texnologiyalar o'zgartirishlar va yangilanishlar mazmuni bilan belgilanadi, ular "tor" vazifani ko'zda tutadigan mavjud an'anaviy texnologiyalardan farq qiladi.

Biz ishlab chiqayotgan texnologiyaning asosini darsdan tashqari mustaqil ishlar tashkil etadi, bu erda topshiriqlarni bajarish natijasida texnika OTM talabalarining muhandislik faoliyatga doir xorijiy tilni bilish kompetentligi rivojlanadi, shuning uchun biz texnologiyani talabalarining kognitiv faolligini faollashtirishga asoslangan jarayon sifatida qabul qilamiz [5].

Xorijiy tildan darsdan tashqari mustaqil ish jarayonida talabalarni muhandislik faoliyatga doir til bilish kompetentligini rivojlantirish texnologiyasini qurishda biz Shoyimova Sh.S., Bijanova A.B.[6], talabalar faoliyatini faollashtirish va intensivlashtirishga asoslangan pedagogik texnologiyalar (o'yin texnologiyalari, muammoli ta'lim, kommunikatsiya texnologiyalari, N.A.Zaytsev, YE.N.Ilin, V.F.Shatalova va boshqalar tizimi). Texnika OTMda talabalarining muhandislik faoliyatga doir til bilish kompetentligini rivojlantirish bosqichlari 1-rasmda keltirilgan [6].

1-rasm. Texnika OTM talabalarining muhandislik faoliyatga doir til bilish kompetentligini rivojlantirish bosqichlari

Xorijiy tilning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishning motivatsion-kognitiv bosqichi xorijiy tilni o'qitish jarayonida faoliyatning mohiyatini belgilovchi motivlarni, rag'batlantirishni shakllantirish, bilimlarni to'plashni o'z ichiga oladi.

Kognitiv-faoliyat bosqichida talabaning idroki, tasavvuri, tafakkuri, xotirasi, xorijiy tildagi nutqi shakllanadi va rivojlanadi.

Talabalarining muhandislik faoliyatga doir til bilish kompetentligini rivojlantirish jarayonining refleksiv-baholash bosqichi talabalarining nafaqat xorijiy tildagi kommunikativ faoliyatiga obyektiv baho berish qobiliyatini, balki ushbu mavzularni boshqa muloqotchilar tomonidan qanday qabul qilinishini tushunish qobiliyatini shakllantirishni o'z ichiga oladi[6].

Texnika OTM talabalarining darsdan tashqari mustaqil ish jarayonida muhandislik faoliyatga doir til bilish kompetentligini rivojlantirishning tizimli-funksional modeli quyidagi komponentlar bilan ifodalanishi mumkin: o'quv materiallar, o'qitishni tashkil etish shakllari, o'qitish metodlari,

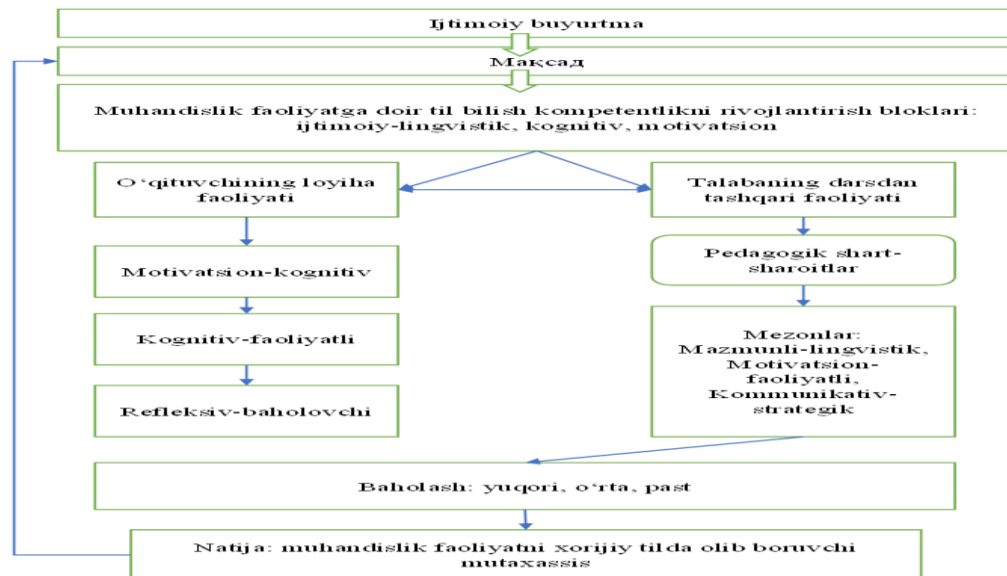
o'quv qo'llanmalari, mezonlari, xorijiy tilni bilish kompetentligini rivojlantirish darajalari (2-rasm).

OTMda talabalarni o'rganish jarayonida ular faoliyatining asosiy shakllarida izchil o'zgarishlar mavjud: akademik, imitatsion-kasbiy, kommunikativ-kasbiy.

Bizning tadqiqotimiz doirasida akademik faoliyat yangi bilim, ko'nikma va malakalarni egallash jarayoni, topshiriqlarni bajarishga qaratilgan va bilimlarni yangilash bilan bog'liq faoliyat, topshiriqlarni qanday bajarish kerakligini bilish, erishilgan natijalarni tahlil qilish va baholash bilan ifodalanadi [7].

Bizning tadqiqotimizdagi imitatsion-kasbiy faoliyat - bu roli o'yinda ishtirok etish, ijodiy vazifalarni bajarish jarayonida kasbiy faoliyatga taqlid qilish, uning doirasida fikrlarni izchil va mantiqiy rivojlantirish, sintez qilish ko'nikmalari shakllanadi.

Biz kommunikativ-kasbiy faoliyatni talabalar tomonidan bosqichma-bosqich amaliyotdan o'tish jarayonida amalga oshiriladigan faoliyat deb hisoblaymiz.

2-rasm. Texnika OTM talabalarining darsdan tashqari mustaqil ish jarayonida muhandislik faoliyatga doir til bilish kompetentligini rivojlantirishning tizimli-funksional modeli

Talabalar topshiriqlarni bajaradilar va amaliyot oxirida bajarilganliklari to'g'risida hisobot beradilar, natijada ular o'zlarining xorijiy tildagi bilimlari va xorijiy tilni bilish kompetentligini rivojlangan darajasida o'zini namoyon qila oladilar[8].

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, texnika OTMda talabalarining muhandislik faoliyatga doir til bilish kompetentligini rivojlantirishning asosiy bosqichlarini aniqlab, darsdan tashqari

mustaqil ish jarayonida talabalar faoliyatining asosiy metodlari va shakllarini, o'qituvchi faoliyatining metodlari va shakllarini ko'rib chiqamiz. Yuqorida aytilganlarning barchasini umumlashtirgan holda shuni ta'kidlash kerakki, bizning tadqiqotimizda ishlab chiqilgan texnologiya texnika OTM talabalarining muhandislik faoliyatga doir til bilish kompetentligini rivojlantirish nafaqat talabalarining auditoriya ishi jarayonida, balki darsdan tashqari mustaqil ishlarni bajarish natijasi.

ADABIYOTLAR

1. Очилов М. Муаллим қалб меъмори: Сайланма. -Т.: Ўқитувчи, 2000.
2. Педагогика назарияси ва тарихи. 1-қисм: Педагогика назарияси. (М.Х.Тохтаходжаева ва бошқалар) - Т.: IQTISOD-MOLIYA, 2007, 380 б.
3. Пирмухамедова М. Педагогик маҳорат асослари. - Т.: 2001.
4. Сайидахмедов Н. Янги педагогик технологиялар. назария ва амалиёт. - Т.: Молия нашриёти, 2003.
5. Семенов И.Н. Психология рефлексии в организации творческого процесса мышления: Автореф. дисс. доктора психол. наук. - М., 1992, 52 с.

6. Шойимова Ш.С., Бижанова А.Б. Личность в профессиональной деятельности. Научно-теоретический журнал «Наука, образование и культура» 2017 г. № 9 (24), С 102-104.
7. Шойимова Ш.С., Файзиева М.Д. Мехнат жараёнида субъектнинг касбий шаклланиш муаммоси. Интернаука №23-4 (105), часть 4, 2019 г. С 48-49. Смолкин, А.М. Методы активного обучения: [Метод. пособие для преподавателей и организаторов проф. и экон. обучения кадров] / А. М. Смолкин. – М.: Высш. шк.,1991. – с. 175.
8. Психология и педагогика /Под ред. Абульхамовой К.А., Васиной Н.В., Лаптева Л.Г., Слостенина В.А. – М.: «Совершенство», 1998.

Ranajon ABDULLAYEVA,
Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi
E-mail: matyoqubovna67@mail.ru

O'zDJTU dotsenti, ps.f.d. A.K.Shamshetova taqrizi asosida

QUALITY OF LIFE INDICATORS AND THEIR SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS

Annotation

The article separately analyzes the main indicators of quality of life, such as education, family and work. In order for everyone to correctly implement their strategies, scientific and practical conclusions based on research results are given. In general, the article suggests ways in which a person can make his life happy.

Key words: Quality of life, quality of education, lifestyle, well-being, standard of living, profession, work, family, spiritual life, behavior, habits, tastes, inclinations.

ПОКАЗАТЕЛИ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ И ИХ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Аннотация

В статье по отдельности анализируются основные показатели качества жизни, такие как образование, семья и работа. Для того, чтобы каждый мог правильно реализовать свои стратегии даны научно-практические выводы по результатам исследований. В целом, в статье предлагаются способы, которыми человек может сделать свою жизнь довольной.

Ключевые слова: Качество жизни, качество образования, образ жизни, благосостояние, уровень жизни, профессия, труд, семья, духовная жизнь, поведение, привычки, вкусы, склонности.

HAYOT SIFATINI IFODALOVCHI KO'RSATKICHLAR VA ULARNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Аннотация

Maqolada hayot sifatining asosiy ko'rsatkichlaridan hisoblangan ta'lim, oila va mehnat alohida tahlil qilingan. Har bir inson o'z strategiyalarini to'g'ri amalga oshirishi uchun tadqiqot natijalari asosidagi ilmiy-amaliy xulosalar berilgan. Umuman, maqolada shaxsning o'z hayotidan mamnun yashash yo'llari tavsiya etilgan.

Kalit so'zlar: Hayot sifati, ta'lim sifati, turmush tarzi, farovonlik, hayot darajasi, kasb, mehnat, oila, ma'naviy hayoti, xulq-atvor, odat, did, moyillik.

Kirish. Hozirgi davrda mamlakatimizda olib borilayotgan barcha islohotlarning pirovard maqsadi-aholining hayot darajasi va sifatini oshirishga qaratilgan. Bu borada juda ko'p ishlar qilinganligiga qaramasdan, ularning ayrim masalalari nazariy jihatdan o'z yechimini topmagan. Ulardan biri-insonning hayot darajasi va sifati tushunchalarining nazariy jihatdan asoslangan ta'rifi, ularni ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimini ishlab chiqilmaganligi, mazkur masalaning ijtimoiy-psixologik jihatlarini o'rganilmaganligi kabilarni keltirish mumkin. Bugungi kunda "hayot sifati" ko'pincha "turmush tarzi", "turmush darajasi" kabi ta'riflar bilan tavsiflanadi[10]. Hayot tarzi muayyan ijtimoiy munosabatlarga xos bo'lgan odamlarning hayotiy faoliyati shakllarini, ya'ni muloqotning xususiyatlarini, odamlarning xulq-atvorini va fikrlash tarzini tavsiflaydi. Hayot tarzi turmush tarzini konkretlashtiradi, uning xususiyatlarini, shaxs yoki ijtimoiy guruhlarining xulq-atvor turlarini, ularning xususiyatlarini, xulq-atvorini, odatlarini, didini, moyilligini ochib beradi. Turmush darajasi odamlarning moddiy va madaniy ehtiyojlarini qondirish darajasini belgilaydi, jamiyat va uning ijtimoiy guruhlari farovonligining eng muhim belgilaridan biridir [1].

"Hayot sifati" tushunchasi noaniq. Ba'zi tadqiqotchilar buni shaxsning jamiyatda o'z pozitsiyasida faoliyat yuritish uchun javobgar bo'lish va shunga muvofiq hayotdan mamnun bo'lish qobiliyati sifatida belgilashadi. Boshqalar esa, hayot sifati deganda, shaxs tomonidan qabul qilingan jismoniy, ruhiy, ijtimoiy farovonlik sharoitlarining umumiylikni baholashni anglashadi[2].

Hayot sifatining quyidagi tarkibiy qismlari ajralib turadi: demografik (ish, daromad darajasi, ta'lim va boshqalar); ijtimoiy (jamoat hayotida faol ishtirok etish, mehnatga bo'lgan ishtiyoq va uning jamiyatdagi o'rnidan qoniqish darajasi); psixologik (emotsional holat, ruhiy kasalliklar mavjudligi yoki yo'qligi, shaxsning intellektual qobiliyatlari, o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifalarga erishish, jinsiy faollik darajasi va boshqalar); jismoniy (mehnatga layoqatligi, harakatchanlik, kundalik ishlarni bajarish

qobiliyati, o'z-o'zini parvarish qilish); shaxsning ma'naviy hayoti[4].

Hayot sifati - bu ijodiy faoliyatni, inson va jamiyat rivojlanishi uchun ehtiyojlar va shart-sharoitlarning tuzilishini, odamlarning hayotdan, ijtimoiy munosabatlardan va atrof-muhitdan qoniqishini tavsiflovchi hayotiy qadriyatlar tizimi. Hayot sifati - inson hayotining barcha jabhalarining samaradorligini, moddiy, ma'naviy va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish darajasini, intellektual, madaniy va jismoniy rivojlanish darajasini, shuningdek, hayot xavfsizligi darajasini tavsiflovchi fanlararo tushunchadir [9].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Unson hayoti sifatini yaxshilash, yashash sharoitlarini zamonga va ehtiyojlarga mos xos tarzda ijobiy tomonga o'zgartirish bo'yicha mamlakatimiz olimlaridan M.G.Davletshin, G'.B.Shoumarov, V.M.Karimova, E.G'.G'oziyev, Z.T.Nishonova, Sh.R.Baratov, N.S.Safayev, R.S.Samarov, P.S.Ergashev, B.R.Qodirov, F.A.Akramova, B.M.Umarov, R.A.Abdurasulov, M.A.Utepbergenov, Z.A.Rasulova, M.M.Mamatov, O.E.Xayitov, N.G.Kamilova, N.A.Sog'inov, E.N.Sattarov, M.X.Fayziyeva, F.R.Ro'ziqulov, R.X.Dushanov, S.N.Jo'rayeva, M.A.Axmedova va boshqalar ilmiy tadqiq etishgan. Ularning tadqiqot ishlarida bu omillar sifatida oilaviy munosabatlar, kasbiy faoliyat, ta'lim samaradorligi, pedagog shaxsi va uning imiji, ota-ona va farzand munosabatlarining o'ziga xos jihatlari, shaxs, rahbarlik kabilari tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganilgan. "Hayot sifatini belgilovchi ijtimoiy psixologik ko'rsatkichlari ("ta'lim", "oil", "ish") va indikatorlari (shaxs hayot strategiyasi, uni belgilovchi terminal qadriyatlar, lokus nazorat, o'ziga bo'lgan munosabat) alohida o'rganilmagan[8].

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi vaqtda, birinchidan, insonning dunyodagi o'rnini haqidagi g'oyalarda o'zgarishlar yuz berdi; ikkinchidan, ijtimoiy kapital va ilmiy bilimlar ijtimoiy taraqqiyotning hal qiluvchi omiliga aylandi. Bu ijtimoiy tizimning rivojlanish darajasining yangi ko'rsatkichlaridan, shaxsning

ijtimoiy munosabatlardagi ishtirokini baholashning yangi ko'rsatkichlaridan foydalanishni talab qiladi. Biz ham oliy ta'limda tahsil olayotgan talabalarda o'z tadqiqotimizni olib bordik. Tadqiqotda hayot sifatini (HS) o'lchashga qaratilgan "SF-36 Health Status Survey" so'rovnomasidan foydalandik [7]. Bizning tadqiqotimiz respondentlar guruhlaridagi "Oila-Ish-Ta'lim", "Oila-Ta'lim", "Oila-Ish" ko'rsatkichlarini Hayot sifatini indeksi (HSI) va hayot strategiyasi orasidagi bog'liq jihatlarni aniqlab o'rganishdan iborat edi. Tadqiqot ob'ekti sifatida Toshkent, Xorazm va Chet el jami 300 ta respondent ishtirok etdi. Ularga ishtirok etgan respondentlar ichidan 100 tadan saralab olindi. 1-guruhni bakalavr talabalar. 2-guruhni ishlab o'qiydiganlar talabalar tashkil etdi. 3-guruhni ishlaydiganlar tashkil etdi. Har bir guruhda "oilali" va "buydoqlar" borligi aniqlandi. Oila haqidagi ma'lumot Hayot sifati indeksi qiesiy tahlilida inobatga olinadi. Tadqiqotimizda "Turmush darajasi", "Farovonlik darajasi" va "Hayot sifati" tushunchalari orasidagi farq belgilab olindi va tadqiqot predmeti sifatida "Hayot sifatini belgilovchi ijtimoiy psixologik ko'rsatkichlari ("ta'lim", "oila", "ish") va indikatorlari (shaxs haet strategiyasi, uni belgilovchi terminal qadriyatlar, lokus nazorat, o'ziga bo'lgan munosabat) belgilab olingan. [6] "SF-36 Health Status Survey" so'rovnomasi hayot sifatini (HS) o'lchashga qaratilgan bo'lib AQSh va Yevropa mamlakatlarida aholining turmush tarzini va hayot sifatini aniqlash uchun keng qo'llanilmoqda. Ushbu uslub ko'pincha tibbiyot tomonidan Sankt-Peterburg "Klinik farmakologik institut" tomonidan aprobatsiyadan o'tkazilgan. O'zbekistonda professor O.T.Kamilova (2007) tomonidan modifikatsiyalash-tirilgan [5.] So'rovnomaning 36 ta punktlari 8 ta shkalaga birlashtirilgan. Jumladan: 1) jismoniy faollik; 2) rolli faoliyat; 3) tanadagi og'riqlar; 4) umumiy sog'liq; 5) hayotiy harakatchanlik; 6) ijtimoiy xarakatchanlik; 7) emotsional holat; 8) psixik sog'liq (salomatlik). Har bir shkalani ko'rsatkichlari 0 dan 100 gacha belgilanadi. 100 ball ko'rsatkich umumiy yuqori darajali ko'rsatkich deb aniqlanadi. 8 ta shkala ikkita ko'rsatkichni tashkil qiladi: ruhiy va jismoniy qoniqish. Olingan natijalar 8 ta shkala yuxoridagi baholangan ballar asosida xulosalar chiqariladi. Shunda shkala bo'yicha yuqori olingan ballar Hayot darajasi indeksi (HD) yuqoriligidan darak beradi. Son jihatdan quyidagi ko'rsatkichlar aniqlanadi[10]: 1. Jismoniy faollik (Physical Functioning - PF). Ushbu shkala bo'yicha shaxsni jismoniy holati uni jismoniy faolligiga (o'z-o'ziga xizmat qilish, og'ir yuk tashish, zinadan chiqish, piyoda yurish) ta'sir etishini namoyon etadi. Bu shkala bo'yicha olingan past natijalar shaxsni jismoniy faolligi uni jismoniy holati bilan belgilanganligini ko'rsatadi.

2. Rolli faoliyat (Role - Physical Functioning-RP). Ushbu shkala bo'yicha olingan ko'rsatkichlar shaxsni jismoniy holatini ijtimoiy rolli faoliyatiga (ish, har kunlik yumushlar) bo'lgan "Hayot sifatini (HS) indeksini ko'rsatkichlari" 1 - jadval.

	Psixik komponent. (Mental Health).	"Ta'lim-Ish-Oila" (p=22) o'rtacha ball	"Ta'lim-Oila" (p=15) o'rtacha ball	"Ish-Oila" (p=81) o'rtacha ball
11.	hayotiy harakatchanlik (Vitality -VT)	90	80	99
22.	ijtimoiy harakatchanlik (Social Functioning-SF)	60	75	80
33.	emotsional holat (Role-Emotional-RE)	90	59	79
44.	psixik (salomatlik) (Mental Health-MH)	60	70	90
		75	71	87
	Jismoniy komponent			
11.	jismoniy faollik (Physical Functioning -PF).	75	73	90
22.	rolli faoliyat (Role -Physical Functioning-RP).	96	95	86
33.	tanadagi og'riqlar(Bodiy pain -BP):	67	54	79
44.	umumiy sog'liq (General Health- GH).	76	89	90
		79	78	86

"Ta'lim-Ish-Oila" va "Ta'lim-Oila" respondentlarida hayot darajasi (HS) indeksini jismoniy komponenti bilan belgilanadi, umumiy o'rtacha ball 79 teng. Umumiy holatda oladigan bo'lsak rolli faoliyat eng yuqori 96 ballni tashkil etadi. Bunday holat oilalarda ijtimoiy rollarni turmush tarziga ta'sir etish belgilari yuqoriligidan darak berishi aniqlandi. Qiziqarli va e'tiborli tomoni shundaki tanadagi og'riqlar shkalasi bo'yicha e'tibor kamaygani aniq holatda ko'proq o'zgalarni manfaatini o'ylashdan iborat bo'lishi, keyin esa o'zini qiziqishlari, o'zini holati yuzaga kelishi aniqlandi. Demak, birinchi o'rinda Toshkent

ta'sirini aniqlashtirishga yordam beradi. Ya'ni bu shkala bo'yicha olingan past ko'rsatkichlar shaxsning jismoniy holati uni kundalik hayotidagi yumushlarini bajarishiga salbiy ta'sir etayotganligidan darak beradi.

3. Tanadagi og'riqlar(Bodiy pain -BP). Og'riqni kuchi va uni shaxsning faoliyatiga va kundalik yumushlarini, ish jarayonini va uydagi ishlarini bajarishiga bo'lgan ta'siri. Bu shkala bo'yicha olingan past ko'rsatkichlari aynan shaxsni kundalik hayotiga og'riqni salbiy ta'siri aniqlanadi.

4. Umumiy sog'liq (General Health - GH). Shaxsni o'z sog'lig'iga bo'lgan baho va munosabati. Past ko'rsatkichlar natijasida shaxs o'z sog'lig'iga nisbatdan salbiy munosabatda ekanligi aniqlanadi.

5. Hayotiy harakatchanlik (Vitality-VT). Bu shkala bo'yicha olingan natijalarga ko'ra shaxs o'zini to'la kuchga ega yoki undan farqli kuchsiz deb baholanishi aniqlanadi. Qanchalik ballar past bo'lsa shunchalik shaxsda kuchsizlanish kuzatiladi.

6. Ijtimoiy harakatchanlik (Social Functioning - SF). Ushbu shkala natijalari shaxsni jismoniy yoki emotsional holatini uning ijtimoiy faolligiga (muloqotchanlik) bo'lsa, shunchalik muloqot jarayoni kishqartilishi kuzatiladi. Ya'ni muloqot darajasini pasayishi shaxsni emotsional va jismoniy holatini yomonlashishi bilan belgilanadi.

7. Emotsional holat (Role - Emotional - RE). Ushbu shkala bo'yicha olingan ballar shaxsni emotsional holati va uning ish faoliyati orasidagi bog'lanishni ko'rsatib beradi. Emotsional holati bo'yicha olingan past ko'rsatkichlar aynan olib borayotgan faoliyatni sifati, vaqtni cho'zilishi, bajarayotgan ishni hajmi pasayishi) haqidagi ma'lumotni aniqlashga yordam beradi.

8. Psixik sog'liq (salomatlik) (Mental Health-MH). Bu shkala bo'yicha shaxsni kayfiyati, xavotirlanishi, depressiya holatlari yoki ijobiy his tuyg'ulari aniqlanadi. Past ko'rsatkichlar natijasida shaxsda depressiv, xavotirlanish va psixik zo'riqlik holatlari kuzatiladi.

Tahlil va natijalar. Respondentlar guruhlaridan olingan natijalar qayta saralanib metodikada keltirilgan kalitlar asosida tahlil qilindi. Olingan natijalar 1 - jadvalda keltirilgan. Hayot sifatini oilalar miqdorida o'rta qiymatidan kelib chiqqan holda quyidagi natijalarni tahlili asosida hayot tarzi shakllanganligi va namoyon bo'lishi zamonaviy o'zbek oilalarida ketma ketligi grafikda o'z ifodasini topgan. Masalan, Toshkent shahar va Toshkent shahar oilalarida hayot darajasi indeksi (HD) jismoniy komponenti bilan belgilanadi, umumiy o'rtacha ball 79 teng. Asosiy hayot darajasi indeksi (HD) birinchi o'rinda. Umumiy holatda oladigan bo'lsak rolli faoliyat eng yuqori ballni tashkil etadi va asosiy belgilangan miqdorga nisbatdan 96 ballni tashkil etadi [3].

shahar respondentlari oilalarida rolli faoliyat, umumiy sog'lik, jismoniy faollik; Xorazm (Urganch) shahri va viloyati respondentlarida rolli faoliyat, umumiy sog'liq, jismoniy faollik; Chet el respondentlarida esa birinchi o'rinda jismoniy faollik, umumiy sog'liq turishi aniqlangan, so'ngra esa rolli faoliyat. Bundan asosiy xulosaga o'tish mumkin. HS indeksidan kelib chiqadiki ijtimoiy va shaxsiy belgilarga ko'ra Xorazm va Toshkent respondentlaridan olingan tadqiqot natijalariga ko'ra ularda ijtimoiy qadriyatlar (ijtimoiy rollarni bajarish, faol bo'lish) kabi qadriyatlar ustunligi aniqlandi, chet el respondentlarida esa

ko'proq shaxsiy yo'nalgan qadriyatlar ustunligi aniqlangan (ya'ni jismoniy harakat, sog'liq) [9]. Hayot sifati indeksini psixologik ko'rinishi shkalalariga ko'ra chet el respondentlarida yuqori natijalar aniqlandi 87%. Shunda birinchi o'rinda hayotiy harakatchanlik 99%. Ya'ni harakatlanish va sog'lom turmush tarzini namoyon bo'lishi aniqlandi. Psixik salomatlik ko'rsatkichlari 90% ni tashkil qiladi. Bu yuqori natija alohida ahamiyatga ega bo'lishiga asosiy sabab aqliy faoliyat ob'ektiv borliqni aks ettirishda o'z o'zini o'rganishda va o'z hayotini rejalashtirishdan iborat ekanligi aniqlangan. Ijtimoiy harakatchanlik uchinchi o'rinda 80% bilan belgilanganligi o'zini psixik imkoniyatlaridan foydalanib kasb egallash bilan belgilanadi va jamiyatda namoyon bo'ladi. Ya'ni ijtimoiy muhitda ijtimoiylashuv natijasida o'z mavqeiga ega bo'lish ahamiyatlidir. Emosional holatni boshqarish va muvozanatni saqlash, bunday holatlar yuzaga keladi va respondentlar jamoada o'z emosional holatlarini namoyon qilmasalarda ularni salbiy ta'sirini bartaraf qilishga harakat qiladilar. Jumladan sport mashqlari bilan band bo'ladilar.

Toshkent respondentlarida (p-100) aniqlangan natijalarga ko'ra birinchi o'rinda hayotiy harakatchanlik va emosional holat 90% , ya'ni yuqori darajadagi faollik rolli faoliyatni namoyon qilish bilan belgilanadi. Ya'ni qanchalik ijtimoiy roli yaxshi bajarilsa shunchalik normaga yaqin bo'la olishi va sanksiyalardan qo'rqishi yuzaga keladi. Shuning uchun emosional holat bilan bog'liq ahamiyatli farqlar aniqlandi. Ikkinchi darajada psixik salomatlik va ijtimoiy harakatchanlik. O'zini manfaatini emas balki ijtimoiy roldan kelib chiqadigan xususiyatlardan iborat bo'ladigan holatlar aniqlandi.

Xorazm respondentlarida (p-100) birinchi o'rinda hayotiy harakatchanlik (Vitality-VT)80%. Respondentlar muammolarni aniqlash va bartaraf etishda faol bo'lishlari va ijtimoiy hayotda ijtimoiylashuvda jamoada, jamiyatda o'z mavqeiga ega bo'lishga intilishlari aniqlandi. Psixik salomatlik shkalasi bo'yicha olingan natijalar shuni ko'rsatadiki respondentlar o'zlarini o'zlar boshqarishda ko'proq ichki holatlarini inobatga oladilar. Qoniqish darajasi yuqori bo'lgan faoliyat bilan shug'ullanishga e'tibor beradilar. Emosional holatlari esa boshqariladigan darajada va faoliyatga ta'siri boshqarilishi aniqlangan.

Olingan natijalariga ko'ra, har bir guruh respondentlari ham yuqori Hayot darajasi indeksini namoyon qilganligi aniqlandi. Ushbu natijalar hayotdan qoniqish darajasini hamda ifodasini aniqlashtirishga imkon yaratdi. Demak, Toshkent shahar respondentlarida birinchi o'rinli va muvaffaqiyat belgisi "Rolli faoliyat" ya'ni jamiyatda ijtimoiy rollarini ustunligidan darak berishi aniqlangan. Shu yo'nalishda "Hayotiy harakatchanlik" va yuqori darajada "Emosional holat" alohida ahamiyatga ega.

Masalan, o'zini ijtimoiy rolda normaga asosan, yoki referent guruhlar normalariga to'g'ri qelsa demak ijobiy emosional holat kuzatiladi, agarki shunga rioya qilmasa yoki sanksiyalarga (tanbeh, qabul qilmaslik, tanqid) bilan ro'para bo'lsa qoniqish darajasi pasayadi, emosional holati o'zgaradi, salbiy hatti harakatlar yuzaga keladi (spirtli ichimliklarga ro'ju quyish, jamiyatda o'zini salbiy namoyon etish va h.k.). "Umumiy sog'liq" shkalasiga ko'ra sog'liqqa e'tibor o'zgaradi va manipulyatsiya darajasiga yetkaziladi. Ya'ni emosional holati buzilgan respondentlarda sog'liqni qabul qilish ko'proq namoyon bo'lishi aniqlandi. Jismoniy faollik natijalari past. Sog'lom turmush tarzi sifatida o'z o'zini boshqarishda jismoniy faoliyatga kam e'tibor berilmoqda. Respondentlar buni tan olishadi. Asosiy sababni vaqt yoki xafsala yo'qligidan deb ko'rasatishadi. Tanadagi og'riqlarga e'tibor berilmaslik ob'ektiv fiziologik holatlariga, belgilariga e'tiborsizlikdandir. Respondentlarni qoniqish darajasi pastligi ham ushbu holatlar bilan belgilanadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytish mumkinki, hayot darajasi indeksi yuqori bo'lganligi hayotdan qoniqish darajasi bilan emas, balki hayot strategiyasi asosida yotgan qadriyatlar tizimidagi bo'lgan holatlari bilan namoyon bo'lishi aniqlangan. Toshkent respondentlari natijalariga ko'ra ular uchun muhim bo'lgan "rolli faoliyat (Role-Physical Functioning-RP)" birinchi o'rinda. Shu asosda ijtimoiy harakatchanlik namoyon bo'ladi. Ya'ni kasb egallash ham, mansabga erishish ham, jamiyatdagi yutuqlar ham oila uchun. Agar bunga erishib oilada ya'ni rolli ijtimoiy hayotda sanksiyaga, yoki normaga oid bo'lgan harakatlar kuzatilsa emosional holatda o'zgarishlar ruy beriladi va qoniqish darajasi pasayadi. Sog'lom turmush tarzi, o'z o'zini boshqarish, sog'liq va uni fiziologik holat va belgilar ikkinchi darajada bo'lib qolishi aniqlandi. Demakki, oilada tug'ilgan har bir farzandga o'zining layoqati va qobiliyatiga mos va xos bo'lgan kasbga to'g'ri yo'naltirish, kelajakda o'z sevgan sohasida mehnat qilishiga imkoniyat yaratish, strategik rejalarni to'g'ri amalga oshirish usullarini o'rgatish, ta'lim muassasalarida qobiliyatning rivojlanishi va amaliyotga tatbiqini to'g'ri tashkil etish, hayotning har bir bosqichida salomatlikni saqlash muhimligini his qilishga o'rgatish hamda kelgusida o'zining xoxishi va tanlovi asosida mustaqil oila qurishini ta'minlashga yo'naltirish lozim. Mazkur ko'rsatkichlar, ya'ni qiziqqan sohasi bo'yicha ta'lim olish, sog'ligini mustahkamlash va oilaning mustahkamligi mujassamligi asosida har bir shaxsda hayotining sifatlari kechishi ta'minlanadi. Bu esa shaxsning o'zidan qanoatlanib yashashi, sermahsul faoliyatni amalga oshirishi, salomatligining me'yorida bo'lishi hamda hayotining sifatlari kechishiga olib keladi. Natijada respublikamizda shu yo'nalish ishlarida tezroq rivojlanish amalga oshadi. Demakki, ham shaxs va jamiyat barobar o'sadi.

ADABIYOTLAR

1. Sotvoldiyev A.I, Turdiyev Sh. Hayot sifati baholashning optimal usullari. Ilmiy tadqiqot va innovatsiya. ISSN: 2181-3507 Volume-1 | Issue-6 | 2022. Toshkent.
2. Raximov O.D. Ta'lim sifati va hayot sifati. //O'quv uslubiy qo'llanma. Toshkent. 2015. 8- b.
3. Abdullaeva R.M. Ta'lim va xayot sifatining kasb tanlashga bog'liqligi. Maktab va hayot. Ilmiy metodik jurnal. №3 (175) / 2023. 11-13 b.
4. Khimmataliev D.O., Khakimova M. F., Hkamidov J., Abdullaeva R.M. Improving the professional competence of professional teachers. Journal of Critical Reviews, Vol.7, ISSUE, 11, 2020, 1131-1137 p.
5. Abdullaeva R.M. Requirements for choosing a profession. International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE) DOI:10.9756/INTJECSE/V14I6.269 ISSN: 1308-5581 Vol 14, Issue 06 2022. 2150-2153.
6. Sadikova R.S., Abdullaeva R.M. Kasbiy faoliyat samaradorligi mezonlari. Oilada destruktiv munosabatlar psixoprofilaktikasi va psixokorreksiyasi: muammo va yechimlar. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Termiz. 2024. 489-b.
7. Abdullaeva R.M. Specific Aspects of Using Digital Technologies in Improving the Quality of Life. Best journal of innovation in science, research and development. ISSN: 2835-3579. Volume: 2 Issue: 10/ 2023. 603-607.
8. Abdullaeva R.M. Shaxs ruhiyatini o'zgartirish - hayot sifati oshirish omili sifatida. Shaxs va jamiyat: zamonaviy chaqiruvlar: Xalqaro hamkorlar ishtirokidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. Toshkent. 2023 yil. 284-b.
9. Abdullaeva R.M. Ayollarning ijtimoiy faolligini oshirish- hayot sifati oshirish mezonlari sifatida. Yangi O'zbekistonda olina ayollarni ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. T. 2023. 93-b.
10. Abdullaeva R.M. Ta'lim va hayot sifatining kasb tanlashga bog'liqligi. MAKtab VA HAYOT Ilmiy-metodik jurnal. № 3 (175) / 2023. 3-13 b.
11. Abdullaeva R.M., Baqoyeva Z.R. Djo'rayeva M.T., Sattarova D.E. Social-psychological factors of improving the quality of life. Excellencia: international multi-disciplinary journal of education. Volume 02, Issue 06, 2024 ISSN (E): 2994-9521. <https://multijournals.org/index.php/excellencia-imje> 452-459

Abdulatif ABDUMALIKOV,
Farg'ona davlat universiteti dotsenti, PhD
E-mail: alfargoniy.uz@gmail.com

Farg'ona davlat universiteti dotsenti I.Siddiqov taqrizi asosida

JAMIYATDA UZLIKSIZ TA'LIM TIZIMINING SHAXS EKOLOGIK MADANIYATI YUKSALISHIDAGI ROLI

Annotatsiya

Mazkur maqolada inson va tabiat munosabatlari tizimida ekologik ta'limni rivojlantirishning ijtimoiy ahamiyati tadqiq etilgan. Shuningdek, ekologik ta'limni yuksaltirish asosida ekologik ongli faoliyatni shakllantirishning ustuvor vazifalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ekologik madaniyat, ekologik ongli faoliyat, ekologik muammolar, oqilonalik, tabiyat va jamiyat munosabatlari tizimi, ijtimoiy mas'uliyat, ekologik ong, ijtimoiy ekologiya.

РОЛЬ СИСТЕМЫ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЩЕСТВЕ В ПОВЫШЕНИИ ЛИЧНОСТИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

В данной статье рассматривается социальная значимость развития экологического образования в системе взаимоотношений человека и природы. Также проанализированы приоритетные задачи формирования экологически сознательной деятельности на основе совершенствования экологического образования.

Ключевые слова: Экологическая культура, экологически сознательная деятельность, экологические проблемы, рациональность, система отношений природы и общества, социальная ответственность, экологическое сознание, социальная экология.

THE ROLE OF THE SYSTEM OF CONTINUOUS EDUCATION IN THE SOCIETY IN THE IMPROVEMENT OF PERSONAL ECOLOGICAL CULTURE

Annotation

This article examines the social significance of the development of ecological education in the system of relations between man and nature. Also, the priority tasks of forming ecologically conscious activities based on improving environmental education were analyzed.

Key words: Ecological culture, ecologically conscious activity, ecological problems, rationality, system of relations between nature and society, social responsibility, ecological consciousness, social ecology.

Kirish. O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan izchil va uzluksiz, innovatsion o'zgarishlarekologik islohotlarniamalga oshirishni ham taqozo etadi. Malakali kadrlarni tayyorlash sohasidagi islohatlar butun jahon andozalariga mos ravishda ijodiy yondoshuvni talab qilmoqda. O'zbek xalqi ajdodlar milliy merosi vaqadriyatlar, ana'analari, urf-odatlariga tayanib tabiatga munosabat madaniyatini shakllantirgan. Jahondagi yetakchi ilmiy markazlar va universitetlarda xalqlar etnoekologiyasi, etnoestetik munosabatlarning tabiat va inson munosabatlarini uyg'unlashtirish, ekologik ong va madaniyatning jamiyatda aks etishi masalasi bo'yicha ilmiy-nazariy tadqiqotlar olib borilmoqda. Hozirgi kunda 60 mln aholiga ega Markaziy Osiyodagi eng katta muammolardan biri – Orolning qurishi hisoblanadi. Bu hududning barqaror ijtimoiy, iqtisodiy rivojlanishi, aholining salomatligi uchun xavf solmoqda[16]. Shu sababli respublikamizda ekologik madaniyatga doir ta'lim-tarbiya va targ'ibot-tashviqot ishlari faoliyatini takomillashtirish bilan bir qatorda o'zbek xalqi ekologik qadriyatlarini tiklash va rivojlantirish tendensiyalarining ilmiy-nazariy asoslarini ishlab chiqish va rivojlantirish imkoniyatlarining nazariy metodologik va amaliy jihatlarini chuqurlashtirish, asoslash obyektiv zarurat hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 30 oktyabrdagi PF-5863-son Farmoniga binoan 2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida qarorida mamlakatimizda atrof muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, sanitariya va ekologik holatni yaxshilashni ta'minlash sohasida aniq vazifalar belgilab berildi[17]. Ushbu tarixiy hujjatda aholining ekologik madaniyatini shakllantirish, atrof muhitni muhofaza qilish sohasida davlat organlari faoliyatining shaffoflik darajasini oshirish va fuqarolik jamiyatining rolini kuchaytirish, O'zbekiston

yoshlar ittifoqining O'zbekiston Ekologik partiyasi bilan birgalikda yoshlarda atrof muhitga nisbatan ehtiyotkorona munosabatda bo'lishni madaniyatini yuksaltirish, tabiiy resurslarni himoyalash, havo, suv va tuproq ifloslanishiga, o'simlik va hayvonot dunyosiga ziyon yetkazilishiga yo'l qo'ymaslikka qaratilgan jarayonlarni yana-da jadallashtirish vazifalari belgilangan.

Respublikamizda barqaror ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda mavjud tabiiy resurslardan ilmiy asosda foydalanish, har bir hududning tabiiy sharoitiga hamda shakllangan ana'analariga mos keladigan va ularning imkoniyatlaridan unumli foydalanishga sharoit yaratadigan ishlab chiqarish tarmoqlarini oqilona boshqarishda bo'lg'usi kadrlarning ekologik madaniyati muhim strategik ahamiyat kssb etadi. Zero, kelajak yuqori malakali mutaxassislarning ma'naviy madaniyati darajasiga bevosita bog'liqdir. "O'zbekiston Respublikasining 2017-2021 yillarda yana-da rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi»da «atrof-tabiiy muhit, aholi salomatligi va genofondiga ziyon yetkazadigan ekologik muammolarning oldini olish"[1] yuzasidan muhim vazifalar belgilab berilgan. Bu borada, aholining tabiatdan foydalanish tajribalari asosida tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ijtimoiy-ekologik muammolarni yechimiga yo'naltirilgan ilmiy tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda ayniqsa, ta'lim tizimi imkoniyatlaridan samaralifoydalangan holda yosh avlod, xususan bo'lg'usi magistr va bakalavrlarda ekologik madaniyatni shakllantirish va yuksaltirish ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning Harakatlar strategiyasida belgilangan vazifalarni izchil amalga oshirish, jumladan, Parij bitimi majburiyatlari bajarilishini maqsadida 2019 yil 4 oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-2030 yillar davrida O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4477-son Qarori qabul qilindi.

Ushbu Strategiyadan ko'zlangan maqsad mamlakatda amalga oshirilayotgan tuzilmaviy islohotlarga "yashil" iqtisodiyot tamoyillarini integratsiya qilish orqali ijtimoiy, iqtisodiy rivojlanishga, issiqxona gazlarining atmosferaga tarqalish darajasini pasaytirishga, ekologiya barqarorligini ta'minlovchi mustahkam iqtisodiy taraqqiyotga erishishdan iborat.

2019-2030 yillar davrida O'zbekiston Respublikasining "yashil iqtisodiyot"ga o'tish strategiyasining to'rtta ustuvor yo'nalishlar belgilangan bo'lib asosiy e'tibor energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini o'zlashtirish, iqlim o'zgarishlari oqibatlariga moslashish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, "yashil" iqtisodiyotni rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlarini ishlab chiqishga qaratilganligini kuzatish mumkin.[2]

Ijtimoiy-ekologik muammolar yechimida zamonaviy innovatsion yondashuvlar bilan bir qatorda mahalliy aholining tabiatdan foydalanish an'alariga asoslangan ekologik yondashuvning ahamiyati haqida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev shunday yozadi: "Xalqlarimizning tabiatga uning boyliklarini asrab-avaylagan holda munosabatda bo'lish va umumiy suv resurslaridan birgalikda foydalanish borasida ko'p asrlar an'alariga suyangan holda biz haqiqatan ham ulkan natijalarga erishamiz"[3]. Buning asosiy omillaridan biri esa oliy o'quv yurtlari talabalarida ekologik muammolarga qaratilishi lozim bo'lgan umumdunyoqarash malakasini shakllantirishdir. Hozirda oliy o'quv yurtlari dasturlari ekologiya predmetini yaxlit, fikrlashning ekologik uslubini, ekologik dunyoqarashni qaror toptirishga va shu asosda talabalarining egallaydigan kasblari bilan bog'liq maxsus ekologik tayyorgarlikni ta'minlashga yo'naltirilgan bo'lishi lozim[4].

Mazkur o'ziga xos umumilmiy yondashuvdan maqsad o'rganilayotgan har qanday obyekt va uni o'rab turgan muhitning o'zaro aloqalarini o'rganishdir. Shunday qilib, ekologik fanlarning xususiyatini ularning metodologik o'ziga xos yo'nalganligidadir. "Ekologik fanlar tizimli monitoringsiz, empirik va ilmiy asoslangan kuzatuvlarsiz mavjud bo'la olmaydi. YUNESKOning "Inson va biosfera" Dasturiga muvofiq ekologik monitoring deganda kuzatuvlarning majmuaviy tizimi, biosfera holatining tabiiy va antropogen omillar ta'siri ostidagi o'zgarishlarining bahosi va bashorati tushuniladi"[5]. Shuning uchun ham, mamlakatimizda barqaror ekologik vaziyatni, tabiiy atrof-muhit musaffoligini saqlash va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishning muhim subyektiv omili bo'lgan shaxs ekologik madaniyatini yana-da yuksaltirishga e'tibor qaratilmoqda.

Materiallar va metodlar. Ekologik muammolarni kelib chiqish sabablarini tahlil qilish, ekologik tanglikni bartaraf etish masalalarini tadqiq qilish jahon ilmiy-pedagogik va falsafiy jamoatchiligi e'tiborini doimiy ravishda jalb etib keladi. Xususan, xorij olimlari J.Session – insoniyatning tabiiy jarayonlarga aralashishining falsafiy mohiyatini, B.Kommoner – zamonaviy texnologiya va mulkchilikning tabiat boyliklariga zarar yetkazishi masalasi, A.Pechchei insonning haqiqiy gumanist, zamonaviy kishi bo'lishi uchun tabiatni muhofaza qilishi zarurligini, A.Shveyser «ekologik etika» muammosini, A.Niss «radikal ekologizm» tushunchasini, A.Ursul – ekologik muammolarning xavfsizlik va barqarorlikka bog'liqligini ilmiy asoslagan. Fanga etnoekologiya (yunoncha ethnos – xalq, oikos – uy, boshpana, logos – so'z, ta'limot) atamasini kiritgan. G.Konklin (1954), I.I.Krupnik (1989), R.F.Its (1991), I.Jabborov (2008) hamda R.Balliyeva (2003) kabi jamiyatshunos olimlar etnoekologiyaga keng ma'noda turli etnoslarning tabiat bilan o'zaro aloqasini, undan foydalanishdagi an'anaviy madaniyatni o'rganuvchi, chuqur predmetlararo asosga ega bo'lgan ilmiy yo'nalish sifatida qaraydilar[6].

MDH mamlakatlari faylasuf olimlaridan N.Abayev, K.Gerasimova, A.Jeleznov kabilar xalq ekologik madaniyati va an'alarini, N.Moiseyev «ekologik imperativ» g'oyasini, A.Sichev – inson tabiatga ma'naviy mas'ulligining tarixiy transformatsiyasini, V.Volchenko – XXI asr dunyoqarashi va ekoetikasi shakllanishida fan, falsafa hamda din aloqadorligini, A.Abuzaid – etikaning ekologik funksiyalarini, K.Yermilov – texnogen sivilizatsiya ekologiyasiga oid turli yo'nalishlarda tadqiqot olib borganlar. Ulardan D.Kalabuxov[7] - ekologik

madaniyatning madaniy-antropologik asoslarini va uni hayotga tatbiq etishning shart-sharoitlari masalasini tadqiq qilgan.

Ekologik madaniyatning metodologik, ijtimoiy-pedagogik, falsafiy-pedagogik, madaniy-axloqiy masalalari A.K.Aymatov[8], T. Qo'zilyev[9], S.Davletov, X.A.Djurakulov, B.N.Omonov, M.Primov, S.S.Sanginov, A.T.Quldoshev, N.H.Hakimov kabilarning tadqiqot ishlarida o'z aksini topgan[10].

Natija va muhokama. Ekologik madaniyat bo'lajak mutaxassisning tabiatga oqilona munosabatda bo'lishining rivojlanish darajasini ko'rsatadi va aniq tashkil etilgan bilimlilik simbiozini, tabiiy jarayonlarni baholash va tartibga solish, bu boradagi har qanday vazifaga ijodiy yondashish va aniq yo'naltirilgan maqsadga muvofiq ravishda vaziyatga ko'ra harakat qilib, o'z rejasini amalga oshirishni ifodalaydi. Talabalar ekologik madaniyati tabiatga estetik va aksiologik munosabatda bo'lishni ham nazarda tutadi. Talabalar ekologik madaniyatining asosiy, bir-biriga bog'liq tizimli tarkibiy qismlari ehtiyojga asoslangan, kognitiv, tashkiliy-faoliyatga oid va ergonomik jihatlarini tadqiq etish uzliksiz jarayon hisoblanadi. Shuningdek, talabalarining ekologik madaniyat elementlariga bo'lgan talablarini inobatga olgan holda, ularni tiklash va rivojlantirishga e'tibor qaratish, talabalarini ulardan bahramand qilishda madaniy muassasalarni keng jalb qilish, ekologik ta'lim-tarbiya va targ'ibot-tashviqot olib borishning institutsional tizimini takomillashtirish, ularni sifat jihatidan yuqori bosqichga chiqarishning zamonaviy jihatlarini ochib berilgan.

"Tabiat – inson – jamiyat – madaniyat – sivilizatsiya" tizimidagi o'zaro aloqalarni kuzatish ekologik muammolarni ham qamrab olishni botinam taqozo etadi. Ekologiya muammolarini egallash zamonaviy mutaxassis shaxsining, uning fuqarolik fazilatlarining qaror topishida katta ahamiyat kasb etadi, faol hayotiy pozitsiyaning vujudga kelishiga ko'maklashadi[11].

Texnika oliy o'quv yurtlaridagi maxsus fanlar o'qituvchilari texnika bo'yicha kasbni egallaydigan bo'lajak mutaxassislarining ekologik tayyorligi uchun alohida mas'uliyatga egadirlar. Bugungi kunda sodir bo'lib turgan ekologik kataklizmlarning amalda barchasi texnogen omillarga bog'liq[12]. Oliy ta'limdagi islohatlar jarayonida texnika oliy o'quv yurtlari dasturlariga soha ekologiyasi bo'yicha maxsus kurslar kiritildi va ularda tegishli kasblardagi faoliyatning ekologik tavsiflari to'g'risida so'z yuritiladi[13]. Ayni paytda mamlakatimizda qabul qilingan milliy ta'lim dasturi malakali kadrlar tayyorlashga yo'naltirilgan hamdaxalqarotalablarga javob beradi. Biroq yoshlarda yuksakekologik madaniyatishakllantirish mezonlari talablariga muayyan darajada javob bermaydi. Tadqiqotchi X.T.Tursunov, T.U.Raximova tomonidan chop qilingan "Ekologiya" o'quv qo'llanmasida ekologiyaning ma'naviy-axloqiy masalalari e'tibordan chetda qolgan. O'quv qo'llanmada ekologik xavfsizlik va barqaror taraqqiyotning huquqiy, tashkiliy va iqtisodiy asoslari batafsil yoritilgani holda, ekologik madaniyatning eng asosiy komponenti bo'lgan ekologik axloq masalalari reja kiritilmagan[14]. Bunda ekologik muammo asosiy fanlar doirasidan tashqarida qolib ketmoqda. Maxsus fanlarga ekologik muammolarni bevosita singdirish maqsadida bu fanlarga ajratilgan akademik vaqtni ko'paytirish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv texnik ixtisosning ekologiya bilan uzviy aloqasini nisbatan to'laroq ochish hamda ekologik bilim va ko'nikmalarni kasbiy malakaning muhim qismiga aylantirish imkonini bergan bo'lardi.

Oliy o'quv yurtlari talabalarining ekologik madaniyatni shakllantirish hamda yuksaltirish tizimli davom etadigan jarayondir. Oliy o'quv yurti bitiruvchisi umumiy va xususiy tartibdagi ekologik bilim bo'yicha ilmiy asoslangan axborotlarga, ekologik ongini shakllantirish va yuksaltirish bilan bog'liq asosiy dunyoqarash prinsiplarini o'zlashtiradi, bu yo'nalishda mustaqil faoliyat yuritish ko'nikmalariga ega bo'ladi. Shaxs ma'naviy madaniyatining ekologik tarkibi insonning butun hayoti davomida rivojlanib boradi. Ushbu jarayon tizimlashishining asosiy yo'nalishi insonning mehnat va turmush munosabatlarida namoyon bo'ladi.

Oliy malakali mutaxassis ekologik muammolar bo'yichafikrlash uslubiga ega bo'lishi lozim. Bunday ijtimoiy talabning o'z ijodiy, intellektual imkoniyatini:

mustaqil ijodiy ishlari, faoliyati obyektini atrof muhit bilan ekologik aloqada ko'rish;

o'z faoliyati natijasi keltirishi mumkin bo'lgan ekologik oqibatlarini empirik usullar asosida kuzatish;

faoliyatining ta'sir obyektlarini ekologik vaziyatni takomillashtiradigan, yumshatadigan yoki, atrof muhitga yetkaziladigan zararni eng kam darajaga tushiradigan tarzda o'zgartirish singari qoidalarga bo'ysundirish lozimligini bildiradi.

Xulosa. Yuqorida ko'rsatilgan qoidalar ish natijalariga qo'yilgan shunchaki joriy talab bo'lib qolmasligi lozim. Ular mutaxassis uchun tabiiy resurslardan samarasizfoydalanishga qarshibo'lgan axloqiy normalarga aylanishi kerak. Bunda birinchidan, jamiyat oliy ma'lumotli mutaxassisni tayyorlab, yuqori malakali professionalga ega bo'lishgagina emas, balki jamiyat umum madaniyatini, shu jumladan tizim sifatidagi umuminsoniy madaniyatning eng muhim jihati – ekologik madaniyatni ham yuqori darajada egallagan shaxsga ega bo'lish nazarda tutiladi. Zero, jamiyatda shaxs intellektual qobiliyatiga, reflektiv imkoniyatiga asoslanuvchi ijtimoiy-biologik individuallikni, tabiiy qobiliyatlarini nazariy bilim, amaliy ko'nikma, mahoratga aylantirishda tizimli faoliyat olib borish amaliy ahamiyatga ega. Jumladan, ekologik ta'lim va tarbiya jarayoni, uning obyekti inson botinidagi tabiiy va ijtimoiy aloqalar tizimi, ya'ni uning ichki ma'naviy ekologik dunyosini

shakllantirishdir[15]. Shu ma'noda ekologik ta'lim va tarbiya tizimi ekologik inqirozlarning tub sabablarini jamiyatning texnik-texnologik rivojlanishida emas, balki shaxs ma'naviy inqirozi bilan bog'liqligini ta'kidlashdan iborat.

Ikkinchidan, oliy o'quv yurtidagi innovatsion jarayon ekologik muammoning yechimiga yo'naltirilishi, shaxs umumdunyoqarash tayyorgarligiga asosiy o'rin ajratilishi lozim. Oliy o'quv yurtlari o'quv dasturlari tabiat va jamiyat munsobatlari predmetini yaxlit, tizimli ko'rishni, ekologik madaniyatni, ya'ni atrof muhitga ratsional munosabatda bo'lish madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilishi hamda talabalarining bo'lajak kasbi bilan o'zaro bog'liqlik, ya'ni muayyan ekologik tayyorgarlikni ta'minlashi zarur.

Uchinchidan, ekologiya muammolarini tizimli anglashni shakllantirish gumanitar va jamiyatshunoslik fanlari vazifasiga kiradi. Chunki ekologik madaniyatni shakllantirish barcha ijtimoiy zaruriyatning uzviy aloqasini ochib berishni taqozo qiladi.

To'rtinchidan, maxsus fanlar tizimi ham ekologik muammolarni inson shuuriga bevosita singdirish imkoniyatlaridan foydalanishi maqsadga muvofiq. Bunday mustaqil yondashuv, texnika sohasidagi fanlarning ekologiya bilan uzviy aloqasini kengaytirish, hamda ekologik bilim va ko'nikmalarni kasbiy malakaning bir qismiga aylantirish imkonini berardi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son «O'zbekiston Respublikasini yana-da rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida» gi Farmoni. <http://lex.uz>.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2019 — 2030 yillar davrida O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi 2019 yil 4 oktyabr, PQ-4477-son Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Turmanistonning Turkmanboshi shahrida bo'lib o'tgan Orolni qutqarish xalqaro jamg'armasi ta'sischi davlatlar rahbarlari kengashining majlisidagi nutqi. Xalq so'zi gazetasi, 2018 yil 25 avgust, № 173 (7131).
4. Цивилизация. Экология. Человек. – Ташкент, 1998. С. 21–23.
5. Насруллин А., Лесник А. Аральское море: гидромониторинг бассейна // Экологический вестник. – 1999. – № 4. С. 11.
6. Sessions, G. (ed). Deep Ecology for the Twenty-first Century. Boston: Shambhala, 1995
7. Кулабухов Д.А. Экология культуры: культурно-антропологические аспекты. Дис. канд. филос. наук. – Белгород, 2007. – 148 с.
8. Аюматов А. Shaxs tabiatga estetik munosabatini shakllantirishda ekologik ongning roli. (DSc) diss..avtoreferati. Samarqand: 2019. – 29 b.
9. Qo'zilyev T. Ekologik madaniyatning shakllanish va rivojlanish xususiyatlari. –Toshkent.:TAQI, 2007
10. Hakimov N.H. Inson ekologiyasi. Monografiya. Toshkent, Iqtisodiyot, 2021. B.232.
11. Маликов Т.Т. Диалектика формирования активной жизненной позиции личности // Общественные науки в Узбекистане. – 1992. – № 2. – С. 12–17.
12. Мамашакиров С. Урбанизация экологии или экологизированная урбанизация. – Ташкент: Фан, 1991. С. 11–32.
13. Базаров Б. Образование и экологическая безопасность // Экологический вестник. – 1999. №4. С. 5.
14. Tursunov X.T., Raximova T.U. Ekologiya. O'quv qo'llanma. –Toshkent: "Chinor ENK" ekologiknashriyot kompaniyasi. 2006.
15. Расулева Г. С позиций социобиологии. // Экологический вестник. Ташкен-1999. - № 5-6. - С. 31-33.
16. <https://kun.uz/news/2019/10/25/ozbekiston-2030-yilgacha-yashil-iqtisodiyotga-otishni-rejalashtirmoqda>
17. <https://lex.uz/docs/4574008> O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida farmoni.

Shohruza ABDURAZAKOVA,
National University of Uzbekistan, PhD student
E-mail: abdurazakova_sh@nuu.uz

Based on the review of, PhD associated Sh.B Yusupova

NEW COMMUNICATIVE METHODS IN MILITARY ENGLISH TEACHING

Annotation

In the ever-evolving landscape of global military operations, the proficiency in English, as the lingua franca, is paramount for effective communication, strategic alliances, and execution of international missions. This has necessitated a paradigm shift in military English teaching methodologies towards more dynamic and interactive communicative methods. The traditional didactic approaches, focused on grammar and vocabulary, are increasingly being supplemented and replaced by innovative strategies that promote practical language use in real-life military contexts. These new communicative methods leverage task-based learning, simulations, technology-enhanced platforms, and cultural immersion to develop not just linguistic competence but also intercultural communication skills crucial for modern military engagements. This article explores the transition towards these communicative methods, emphasizing their importance in fostering operational effectiveness and international military cooperation.

Key words: Military English, Communicative Methods, Language Teaching, Task-Based Learning, Technology-Enhanced Learning, Simulation, Intercultural Communication, Operational Effectiveness.

НОВЫЕ КОММУНИКАТИВНЫЕ МЕТОДЫ В ПРЕПОДАВАНИИ ВОЕННОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В постоянно меняющемся ландшафте глобальных военных операций владение английским языком как лингва франка имеет первостепенное значение для эффективной коммуникации, создания стратегических альянсов и выполнения международных миссий. Это потребовало изменения парадигмы в методиках преподавания английского языка для военных в сторону более динамичных и интерактивных коммуникативных методов. Традиционные дидактические подходы, сфокусированные на грамматике и лексике, все чаще дополняются и заменяются инновационными стратегиями, способствующими практическому использованию языка в реальных военных условиях. Эти новые коммуникативные методы используют обучение на основе задач, симуляции, технологические платформы и культурное погружение для развития не только языковой компетенции, но и навыков межкультурной коммуникации, имеющих решающее значение для современных военных операций. В данной статье рассматривается переход к этим коммуникативным методам, подчеркивается их важность для повышения оперативной эффективности и международного военного сотрудничества.

Ключевые слова: Военный английский, коммуникативные методы, преподавание языка, обучение на основе задач, обучение с использованием технологий, моделирование, межкультурная коммуникация, оперативная эффективность.

HARBIY INGLIZ TILINI O'RGATISHDA YANGI KOMMUNIKATIV USULLAR

Аннотация

Global harbiy operatsiyalarning doimiy o'zgaruvchan manzarasida ingliz tilini lingua franca sifatida bilish samarali muloqot, strategik ittifoqlar va xalqaro missiyalar uchun muhim ahamiyatga ega. Bu harbiy ingliz tilini o'qitish usullarini yanada dinamik va interaktiv kommunikativ usullarga o'zgartirishni talab qildi. Grammatika va lug'atga yo'naltirilgan an'anaviy didaktik yondashuvlar tobora ko'proq to'ldirilmoqda va ularning o'rnini haqiqiy harbiy sharoitlarda tildan amaliy foydalanishga yordam beruvchi innovatsion strategiyalar egallamoqda. Ushbu yangi aloqa usullari nafaqat til kompetentsiyasini, balki zamonaviy harbiy amaliyotlar uchun muhim bo'lgan madaniyatlarning muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish uchun vazifalarga asoslangan ta'lim, simulyatsiya, texnologiya platformalari va madaniy immersiyadan foydalanadi. Ushbu maqola yangi kommunikativ usullarning samaradorligini ko'rib chiqadi va ularning operatsiya samaradorligi va xalqaro harbiy hamkorlikni oshirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Harbiy ingliz tili, kommunikativ usullar, til o'rgatish, vazifaga asoslangan ta'lim, texnologiyaga asoslangan ta'lim, simulyatsiya, madaniyatlararo muloqot, operatsion samaradorlik.

Introduction. The significance of English in the military domain cannot be overstated. As the predominant language of NATO and numerous international defines organizations, English serves as the essential medium for multinational training exercises, strategic discussions, and operational coordination. The intricate nature of contemporary military operations, which often involve coalitions of forces from diverse linguistic backgrounds, necessitates an unparalleled level of proficiency in English (Likaj, 2015). This requirement extends beyond basic conversational skills to encompass specialized military terminology and the ability to communicate effectively in high-stress, mission-critical scenarios. Historically, the approach to teaching English in military contexts was predominantly traditional, focusing on grammar, vocabulary, and reading comprehension. The evolution of military English teaching reflects broader trends in language education, which have increasingly favoured approaches that simulate real-life communication scenarios. In military settings, this shift is not merely pedagogical but strategic, aiming to equip

personnel with the skills necessary for successful international collaboration and operation execution (Thain, McDonough and Priestley, 2008). The introduction of new communicative methods in military English teaching is not just a response to the changing dynamics of global military engagement but also a proactive measure to leverage advancements in educational technology and pedagogy.

Methods. This article examines the pivot towards communicative language teaching (CLT) methodologies in military settings, exploring the integration of task-based learning, simulations, and technology-enhanced learning environments (Nojournian, 2020). By analysing the impact of these methodologies on linguistic and communicative competence, the discussion underscores their significance in enhancing operational effectiveness and fostering international military cooperation. Modern approaches have revolutionized this field, prioritizing practical language use in real-world military contexts (Solodchuk, 2021).

Traditional Methods vs. Modern Approaches

Traditional Methods	Modern Approaches
Historically, military English teaching was heavily influenced by grammar-translation methods, focusing on the memorization of vocabulary and the rules of grammar. The primary aim was to enable personnel to read and translate texts, with less emphasis on speaking and listening skills. This approach, while useful for understanding written commands and manuals, often left learners ill-equipped for the dynamic nature of verbal communication in operational settings.	In contrast, modern communicative methods prioritize the ability to use English in practical, real-world military contexts. These approaches, including task-based learning and immersive simulations, emphasize functional language use, interpersonal communication skills, and cultural competence. The goal is to prepare military personnel not just to understand and convey information but to actively engage in complex interactions that require negotiation, persuasion, and collaboration.

Materials: Transition in Military Language Education Programs

Case Studies	
NATO Language Training Centre	A case study of NATO's approach to language training reveals a significant shift towards immersive learning environments and simulation-based exercises. These methods are designed to improve not only linguistic proficiency but also cultural awareness among NATO personnel, enhancing their ability to operate in multinational teams.
US Defence Language Institute (DLI)	The DLI has long been at the forefront of adopting innovative language teaching methodologies. Recent initiatives have seen the integration of virtual reality (VR) simulations and gamified learning modules into its curriculum. These technologies provide realistic and engaging scenarios for learners to practice language skills in contexts ranging from diplomatic negotiations to crisis management.
British Defence School of Languages (DSOL)	The DSOL has implemented project-based learning as a core component of its language education strategy. Military personnel engage in collaborative projects that require them to use English in planning, executing, and debriefing simulated military missions. This approach not only improves language proficiency but also develops critical thinking and teamwork skills.

These case studies exemplify the broader trend towards adopting communicative methods and technological innovations in military English teaching.

Discussion. The transition reflects a recognition of the need for language training that is both contextually relevant and pedagogically sound, capable of preparing military personnel for the linguistic challenges of modern operational environments. Through these evolved teaching methodologies, military language

education programs aim to enhance the operational effectiveness and strategic capability of armed forces on the international stage. The shift towards communicative methods in military English teaching reflects an understanding of language as a tool for action and interaction, particularly in the high-stakes context of military operations. Here, we delve into some of the key communicative methods that have gained prominence in modern military English teaching. Task-Based Learning (TBL)

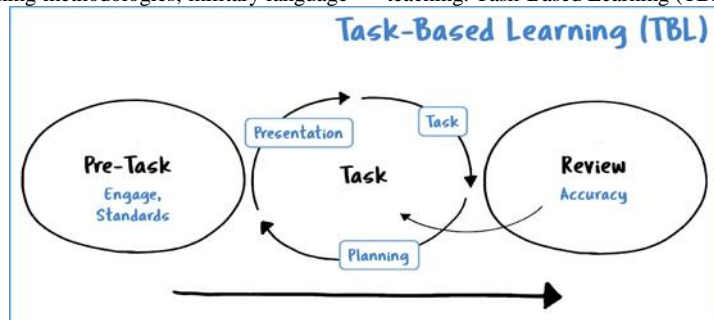

Figure 1. TBL Model

Task-Based Learning focuses on the completion of real-life tasks that require the use of English (Figure 1). In military contexts, these tasks might involve planning a joint operation, conducting a briefing, or negotiating with coalition partners. TBL is highly effective in military English teaching because it mirrors Project-Based Learning (PBL)

the types of communicative situations that personnel are likely to encounter. Through TBL, learners not only improve their language skills but also develop critical thinking and problem-solving abilities, which are indispensable in operational settings (Viriya, 2018).

Figure 2. PBL Model

Project-Based Learning extends the concept of task-based activities into more complex and prolonged projects (Figure 2). These projects often revolve around military themes, such as developing a training manual for non-native English speakers or creating a presentation on the impact of cultural differences in international military coalitions. PBL encourages collaborative learning, with team members using English as the medium of communication throughout the project (Thuan, 2018). This method not only enhances language proficiency but also fosters teamwork, leadership, and project management skills.

offering immersive experiences that mimic real-life military operations and scenarios. Advances in virtual reality (VR) technology have taken this approach to new heights, allowing for highly realistic simulations of military environments and situations (Rankin, Gold, and Gooch, 2006). Role-plays, on the other hand, require participants to adopt specific roles in scripted or unscripted scenarios, promoting language development in the context of military diplomacy, negotiation, and command and control. These activities help learners to practice and internalize language in a contextually relevant and engaging manner.

Simulations and Role-plays. Simulations and role-playing exercises are powerful tools for language learning, Technology-Enhanced Learning (TEL)

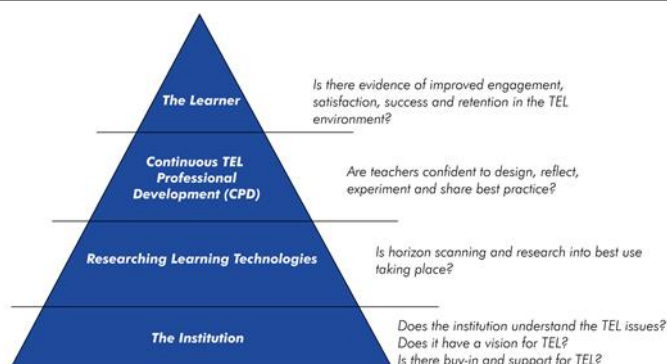

Figure 3. TEL Framework

The integration of technology into language learning has opened up new avenues for instruction and practice. Online platforms, mobile apps, and language learning software offer accessible and flexible options for military personnel to improve their English skills. These technologies support a range of learning activities, from interactive exercises and video lessons to forums for discussion and collaboration (Kessler, 2018).

Cultural Exchange Programs. Understanding the cultural nuances of language is crucial in military operations, where miscommunication can have significant implications. Cultural exchange programs, often involving partnerships with military personnel from English-speaking countries, provide immersive experiences that deepen understanding of both language and culture. These programs can include joint training exercises, educational exchanges, or participation in cultural events, offering a comprehensive approach to language learning that emphasizes intercultural communication skills.

Together, these communicative methods form a holistic approach to military English teaching, addressing the multifaceted nature of language use in military contexts. By focusing on practical language use, collaboration, and cultural understanding, modern military English programs aim to prepare personnel for the complexities of international military cooperation and operations.

Results. The future of military English teaching is likely to be shaped by further advancements in technology and pedagogy:

Artificial Intelligence (AI) and Machine Learning: AI can provide personalized learning experiences, predictive analytics for course adjustment, and natural language processing tools for real-time language practice and feedback.

Virtual and Augmented Reality (VR/AR): The use of VR and AR for immersive language learning experiences will become more prevalent, offering realistic simulations of military scenarios for practical language use.

Global Collaborative Platforms: Platforms that facilitate international collaboration and language practice among military personnel worldwide will enhance intercultural communication skills and operational readiness.

Conclusion. The integration of communicative methods and technology in military English teaching is essential for preparing personnel for the linguistic and cultural complexities of modern military operations. These approaches enhance not only language proficiency but also critical thinking, cultural awareness, and the ability to operate effectively in multinational contexts. The continuous evolution of these methods, driven by advancements in technology and pedagogical research, underscores the need for ongoing adaptation and innovation in military language education. As the global security environment becomes increasingly interconnected, the importance of effective communication and collaboration cannot be overstated.

REFERENCES

1. Likaj, M. (2015). Teaching Writing through Communicative Approach in Military English. *Journal of Education and Practice*, 6(20), 102-107.
2. Thain, R. H., McDonough, A., and Priestley, A. D. (2008) The development and implementation of a teaching and learning strategy at a modern military academy. *Journal of further and Higher Education*, 32(4), 297-308.
3. Nojournian, P. (2020). Based on task-based language teaching. *The Routledge Handbook of Second Language Acquisition and Pedagogy of Persian*, 370.
4. Solodchuk, A. (2021). Modern approaches to teaching and learning English. *Collection of Scientific Papers of Uman State Pedagogical University*.
5. Viriya, C. (2018). Using task-based learning with students of academic English. *Arab World English Journal (AWEJ) Volume*, 9.
6. Thuan, P. D. (2018) Project-based learning: From theory to EFL classroom practice. In *Proceedings of the 6th International OpenTESOL Conference (Vol. 327)*.
7. Rankin, Y. A., Gold, R., and Gooch, B. (2006). 3D role-playing games as language learning tools. *Eurographics (Education Papers)*, 25(3), 33-38.
8. Kessler, G. (2018). Technology and the future of language teaching. *Foreign language annals*, 51(1), 205-218.

Fazliddin ABDURAZAQOV,
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti doktoranti
E-mail: f.abdurazaqov@dpi.uz

O'zbekiston Milliy universiteti professori, p.f.d X.Xudayqulov taqrizi asosida

O'QUVCHILARGA AXLOQIY-ESTETIK TARBIIYA BERISHDA NOTIQLIK MADANIYATI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY VA PEDAGOGIK ASOSLARI

Annotatsiya

Ma'lumki, samarali gapirish qobiliyati shaxsiy, akademik va kasbiy muvaffaqiyat uchun muhim mahoratdir va bu ko'nikmani rivojlantirish o'quvchilarning o'ziga ishonchi, ijodkorligi, tanqidiy fikrlash va ijtimoiy ko'nikmalarini oshirishi mumkin. Mazkur maktablarda notiqlik ta'limining bugungi holatini tahlil qildik va notiqlik madaniyatini rivojlantirishga to'stinlik qilayotgan muammolarni aniqlaydi. Mazkur maqolada ham ushbu jihatlariga to'xtalib, notiqlik madaniyatini shakllantirishning o'quvchilarni axloqiy-estetik tarbiyalashdagi ahamiyati, ilmiy nazariy va pedagogik ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: Notiqlik mahorati, notiqlik madaniyati, axloqiy tarbiya, muomila, tanqidiy fikrlash.

SCIENTIFIC-THEORETICAL AND PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF SPEECH CULTURE FORMATION IN MORAL- AESTHETIC EDUCATION OF STUDENTS

Annotation

It is well known that the ability to speak effectively is an important skill for personal, academic, and professional success, and developing this skill can improve students' self-confidence, creativity, critical thinking, and social skills. We analyzed the current state of speech education in these schools and identified the problems that prevent the development of speech culture. This article also touches on these aspects and highlights the significance, scientific-theoretical and pedagogical significance of the formation of the culture of public speaking in the moral-aesthetic education of students.

Key words: Oratory skills, oratory culture, moral education, aesthetic education, critical thinking.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ В НРАВСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ СТУДЕНТОВ

Аннотация

Хорошо известно, что способность эффективно говорить является важным навыком для личного, академического и профессионального успеха, и развитие этого навыка может улучшить уверенность учащихся в себе, творческие способности, критическое мышление и социальные навыки. Мы проанализировали современное состояние речевого образования в этих школах и выявили проблемы, препятствующие развитию речевой культуры. В данной статье также затрагиваются эти аспекты и подчеркивается значение, научно-теоретическая и педагогическая значимость формирования культуры публичного выступления в нравственно-эстетическом воспитании студентов.

Ключевые слова: Ораторское мастерство, ораторская культура, нравственное воспитание, эстетическое воспитание, критическое мышление.

Kirish. Barchamizga ma'lumki, "Ritorika" (yunoncha rhetorika - notiqlik) - notiqlik san'ati, keng ma'noda esa badiiy nasr haqidagi fan. Miloddan avvalgi 4-asrda klassik faylasuf Arastu dastlab Afina jamiyatidagi hukmron sinfning notiqlik amaliyotini o'rganish bilan shug'ullanadi. Ikki yil davomida u yig'ilishlarda, majlislarda, sudlarda ochiq gapiradigan erkaklar (faqat erkaklar edi)ni kuzatadi. Oxir-oqibat u ishontirish nazariyasini ishlab chiqdi va bu nazariya tarixda "Ritorika" deb nomlangan risola sifatida bizgacha yetib kelgan. Arastuning ko'plab g'oyalari orasida samarali nutq so'zlash uchun uchta elementni aniqlashirdi.

Adabiyotlar tahlili. Notiq tilning grammatikasini ham yaxshi o'zlashtirib olgan bo'lishi kerak. Grammatika qoidalariga rioya qilishgina nutqqa mazmun va mantiq kiritadi. Yakka olingan so'zning o'zidan maqsad anglashilmaydi. Fikr anglatish uchun u so'z nutqdagi boshqa so'zlar bilan grammatik va semantik aloqaga kirishi lozim. Ba'zan notiqar nutqida adabiy tilimizda ishlatilmaydigan, faqat so'zlovchining o'zi yashagan joy aholisigagina ma'lum bo'lgan dialektal so'zlar ishlatiladi. O'quvchi mazmunni yetarli tushunmagan holatlarda matn shunchaki ovozlantiradi. Vaholanki, u muallif bilan muloqotga kirishishi, uning bayonidan voqelikka, asar qahramonlariga, narsa-buyumlarga munosabatini o'rganishi, qiyosiy tahlil qilishi, shu yo'l bilan asl o'qish malakalarini egallashga qarab borishi zarur.

Bu davrda, M.R.Lvov boshlang'ich sinf o'quvchilarini tavsiflaganidek, "ilk qadam qo'yan kitobxonning asarni mustaqil

o'qishi ko'pincha shunga olib keladiki, asarning asosiy ma'nomazmuni, mag'zi uning uchun qorong'i bo'lib qolaveradi" [3]. Shuning uchun asarni dastlabki o'qish ishi o'qituvchi tomonidan amalga oshirilishi kerak deb hisoblaydi.

Uslublarni farqlash malakalari ham nuqsonlardan xoli emas. Metodist olimi T.A.Yusupovanning aniqlashicha, o'quvchilarda tuyg'ularini ifodalashlarida sustkashlik mavjud. Bu esa to'ldirilishi muhim bo'lgan bo'shliqdir [4].

Notiqlik manbalarda ma'viza, va'zxonlik, suxandonlik, so'zga chechanlik deb ham atalgan [5].

Lomonosov o'zining "Notiqlik bo'yicha qisqacha qo'llanma" asarida shunday yozadi: "Notiqlik - har qanday masala yuzasidan notiq gapirish va shu orqali boshqalarni bu haqda o'z fikriga moyil qilish san'atidir" [10].

M.Speranskiy "Oliy notiqlik qoidalari" asarida "Notiqlik qalblarni larzaga soladigan, ularga ehtirolarni to'kish, ularga o'z tushunchalarining qiyofasini yetkazish in'omidir" [6] deb ta'kidlaydi.

Notiqlik tarixan shakllangan notiqlik fani va notiqlik asoslarini belgilab beruvchi akademik fan deb ham ataladi. Tizimli o'qitishning predmeti sifatida notiqlik boshqa filologiya fanlaridan oldin rivojlangan. Gramatika, poetika, leksikografiya, matnshunoslik, adabiyot tarixi, stilistika ritorikadan kechroq vujudga kelgan va vaqt o'tishi bilan ritorikani o'rganish uchun yordamchi yoki tayyorgarlik predmeti sifatida rivojlangan [7].

Tahlil va natija. O'quvchilarga axloqiy-estetik tarbiya berishda notiqlik madaniyati shakllantirishning ilmiy nazariy va

pedagogik asoslari bir necha muhim jihatlaridan iborat. Ularning har biri o'quvchilarda axloqiy va estetik qadriyatlarini rivojlantirish hamda notiqlik ko'nikmalarini takomillashtirish uchun muhim ahamiyatga ega. Quyida ushbu asoslar haqida batafsil ma'lumot beriladi:

Ilmiy-nazariy asoslar

1. Axloqiy rivojlanish nazariyalari.

Koxlbergning axloqiy rivojlanish nazariyasi: Lourens Koxlberg axloqiy rivojlanish bosqichlarini o'rganib, turli yoshdagi bolalarning axloqiy tushunchalarini rivojlantirish yo'llarini tavsiflagan. Uning nazariyasiga ko'ra, bolalar axloqiy qarorlarni tanqidiy fikrlash va mulohaza qilish orqali qabul qiladilar.

Piaje va Vygotskiy nazariyalari: Jan Piaje va Lev Vygotskiy bolalarning kognitiv rivojlanishi va ularning axloqiy tushunchalarini qanday shakllantirishini o'rgangan. Ularning nazariyalari bolalarning axloqiy va intellektual rivojlanishidagi muhim bosqichlarni tushunishga yordam beradi.

2. Estetik tarbiya nazariyalari.

Dyuining estetik tajriba nazariyasi: Jon Dyui estetik tajribaning muhimligini ta'kidlab, ta'lim jarayonida estetik hislarni rivojlantirish zarurligini aytgan. Uning fikricha, san'at va ijodiy faoliyat o'quvchilarning estetik hislarini rivojlantiradi.

Kandiniy va Baxtin estetikasi: Vasiliy Kandiniy va Mixail Baxtin estetika va san'atning ijtimoiy va madaniy ahamiyatini o'rgangan. Ular estetik tarbiyaning shaxs rivojlanishiga ta'sirini tadqiq qilganlar.

Pedagogik asoslar

1. Faoliyatli ta'lim metodlari.

Interaktiv usullar: Axloqiy va estetik tarbiya berishda interaktiv usullardan foydalanish, masalan, debatlar, munozaralar, rol o'ynash, guruhli mashqlar va boshqalar. Bu usullar o'quvchilarni faol ishtirokchi qilib, ularning fikrlash va muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi.

- Ijodiy faoliyatlar: San'at, teatr, musiqa va adabiyot orqali o'quvchilarning estetik hislarini rivojlantirish. Ijodiy faoliyatlar o'quvchilarga o'z his-tuyg'ularini ifoda qilish imkoniyatini beradi.

2. Axloqiy tarbiya metodlari.

Hikoya va afsonalar: Axloqiy mazmundagi hikoya va afsonalarni o'qitish, ular orqali axloqiy qadriyatlar va prinsiplarni tushuntirish. Bu metod bolalarda axloqiy tushunchalarni rivojlantiradi.

Diqqatni axloqiy masalalarga qaratish: Ta'lim jarayonida axloqiy masalalarni muhokama qilish va ularga nazariy asoslar keltirish. Masalan, adolat, mas'uliyat, insoniylik kabi tushunchalarni muhokama qilish.

3. Multimediyaviy vositalar.

Video va audio materiallar: Axloqiy va estetik tarbiya berishda video va audio materiallardan foydalanish. Masalan, mashhur nutqlar, tarixiy hujjatlar va san'at asarlari haqida videolar.

Internet resurslar: Onlayn platformalar va resurslar orqali axloqiy va estetik tarbiya berish. Masalan, TED Talks, YouTube, va boshqa onlayn ma'ruzalarni o'quvchilarga ko'rsatish.

Yuqoridagilardan shu narsa ma'lum bo'ladiki, axloqiy-estetik tarbiya va notiqlik madaniyati bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Notiqlik madaniyati o'quvchilarning axloqiy va estetik qadriyatlarini ifoda etish vositasi hisoblanadi. Notiqlik orqali o'quvchilar o'z fikr va his-tuyg'ularini boshqalarga yetkazishni, ularni ta'sirchan tarzda ifoda etishni o'rganadilar. Bu jarayonda axloqiy-estetik qadriyatlar ularning nutqlarida namoyon bo'ladi va ularning shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Notiqlik - san'at. Chunki notiq har bir so'zni to'g'ri talaffuz qilishidan tashqari, uni mazmuniga qarab, tushunib, ohang bilan aytishi, ishlatishi kerak. Aytila'etgan so'z tinglovchiga ta'sir etishi kerak. Buning uchun so'z nihoyatda yoqimli ovozda, chiroyli, to'g'ri, ma'nosi o'zida yashiringan holda aytilishi lozim. Notiqlik san'atiga - nutq madaniyatiga ega bo'lgan inson, avvalo, o'zbek tilini, tilshunoslikni mukammal bilishi shart.

Shu o'rnida aytib o'tish joizki, axloqiy tarbiya odatda maktabning o'quv dasturlariga kiritilgan, shuningdek, ota-onalar va tarbiyachilar tomonidan uyda o'qitiladi. U turli shakllarda

bo'lishi mumkin, masalan, hikoya qilish, muhokama qilish, rol o'ynash va xizmatni o'rganish. Axloqiy tarbiya to'g'rilik, mas'uliyat, hamdardlik va boshqalarga hurmat kabi fazilatlarini tarbiyalashga qaratilgan. Shuningdek, u odamlarni ijtimoiy adolat, global muammolar va madaniy xilma-xillik haqida o'rgatishi va ularni o'z jamiyatlari va dunyoda ijodiy o'zgarishlar qilish uchun ishlaydigan faol fuqarolar bo'lishga undashi mumkin.

Estetik tarbiya ko'pincha maktab va oliy o'quv yurtlarida tasviriy san'at, musiqa, dramaturgiya va adabiyot darslari orqali o'tiladi. Buni madaniy tadbirlarda qatnashish, muzeylar va galereyalarga tashrif buyurish va ijodiy faoliyat bilan shug'ullanish orqali ham o'rganish mumkin.

Yuqoridagilardan ma'lum bo'ladiki, umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ona tili o'qitishning asosiy maqsadi o'qish va mehnat jarayonida o'z fikrini og'zaki va yozma tarzda to'g'ri va ravon bayon qiladigan, jamoat joylarida turli nutqiy vaziyatlarda fikrini mustaqil ravishda ifoda etadigan, og'zaki va yozma savodxonlik malakalariga ega bo'lgan, kitobxonlik madaniyati shakllangan, mustaqil va ijodiy fikrlay oladigan, o'zgaral fikrini anglaydigan - muloqot va nutq madaniyati rivojlangan shaxsni kamol toptirishdan iborat.

Inson tilini o'rganadigan fan lingvistikasi yoki tilshunoslik, - deyiladi. Tilshunoslik fani - tilning xususiyatlarini, mohiyatini, funksiyalari, tilni tadqiq qilish usullarini o'rganuvchi fandir.

Notiq til yordamida gapiradi, fikrini bayon qiladi. Notiqlik san'atining mohiyati - ravon, to'g'ri, chiroyli, jozibali, so'zlarni o'z o'rnida qo'llab, fikrlarni bayon qilishdir. Notiqlik san'atining predmeti inson tomonidan til, so'z va ularni o'z o'rnida qo'llay olishdir. Nutq tovushlarining xususiyatlari, ohang, ton, tembr, ritm kabilari so'zni bayon qilishda yordam beradigan xususiyatlardir. Nutq madaniyati faqat insonda bo'ladi. Bu fanning predmeti nutq yordamida, til qonun-qoidalari, funksiyalari, xususiyatlari yordamida chiroyli gapirishda, fikrini ravon bayon qila olishdadir.

Notiqlikning san'at sifatidagi mohiyati shundan iboratki, notiqning mahorati so'zdan o'z o'rnida, zargarona, ehtiyotlab, ma'nosiga, mantig'iga, xususiyatiga qarab foydalanishdir [8].

"Har qanday ruhiy harakat tabiatan o'zining shaxsiy qiyofasi, ovozi va kaddi-qomatga ega. Insonning butun jismi hamda uning ruhsori, ovozi xuddi tanbur torlariga o'xshab, ularga tekqandagi ruhiy harakatga monand ohang beradi, jaranglaydi", degan edi Mark Tully Sitseron.

Notiqlik san'atining vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Axloqiy va ma'naviy qonunlarga to'la rioya qilish.

2. Notiq har doim fikr yuritib turishi, yangi fikr, yangi g'oya, yangicha ifoda usulini o'ylab topishi zarur.

3. Notiq jahonda egallashi lozim bo'lgan obro'-e'tiborini, o'zining qanday bo'lishi kerakligini ham namoyish etishi lozim.

4. Suqrotning "O'zingni bil" aqidasi doimo rioya qilishi lozim.

5. Konfutsiyning "O'zingga lozim topmaganlaringni boshqalarga ravo ko'rma" qoidasini esidan chiqarmasligi kerak.

Boshqacha qilib aytganda, har jihatdan mukammal, keng bilimli, xarakteri hamma bilan kelishib keta oladigan, kamtar, samimiy, keng fe'l, mehnatsevar, o'z ustida ishlab charchamaydigan, o'zidan hech qachon qoniqmaydigan, hamisha izlanuvchan kishigina notiq bo'lishi mumkin. Afsuski, ayrim, o'zlarini notiq deb biluvchilarda nuqsonlar ham uchrab turadi.

Notiqlik nutqini boshqa nutq turlaridan ajratib turadigan bir qancha asosiy sifatlar mavjud [9]. Nutq ketma-ket kelgan tovushlarning yig'indisi yoki janjirsimon bog'lanishdan iborat bo'lib, u talaffuz davriga ko'ra, oldinma-keyin kelgan fonetik birliklarga bo'linadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, maqolada o'quvchilarga axloqiy-estetik tarbiya berishda notiqlik tarbiyasining ahamiyati ko'rsatilgan. Tadqiqotlar tahlili va natijalari shuni ko'rsatadiki, notiqlik madaniyatini shakllantirish mexanizmlarini takomillashtirish o'quvchilarning shaxsiy va akademik rivojlanishiga, jumladan, muloqot qobiliyatlarini, yetakchilik qobiliyatlarini, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini, o'z-o'ziga ishonchi, o'ziga bo'lgan ishonchi, o'z-o'ziga bo'lgan ishonchi, o'quvchilarning o'zini o'zi boshqarish qobiliyatini rivojlantirishga sezilarli ijodiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Ravshanbek Maxmudov, Notiqlik san'ati va nutq madaniyati. Darslik. Toshkent – “Mumtoz so'z” 2020.
2. Qahhorov I. Notiqlik san'ati. Toshkent: “Turon zamin ziyo”. 2015.
3. Методика преподавания русского языка в начальных классах: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / М.Р.Львов, В.Г.Горецкий, О.В.Сосновская. – 3-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – С. 112.
4. Shodmonova M.B. Ona tili va adabiyot darslarida nutq o'stirish va tafakkurni uzluksiz rivojlantirish masalalari. Ta'lim mazmuni uzluksizligi. // Uzluksiz ta'lim. 2018. №4.
5. Арипова А. Нотиклик ва унинг лисоний-услубий воситалари. Тошкент, Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети, 2007.
6. Сперанский М. Олий нотиклик қоидалари. М., 1995.
7. Аннушкин В.А. Первая русская риторика. М., 1999.
8. Husanboyeva Q., Niyozmetova R. O'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020.
9. Махмудов Н. Маърифат манзиллари. Тошкент, Маънавият, 1999.
10. Махмудов Н. Ўқитувчи нутқ маданияти. Т: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2009.

UDK 101.(09)

Mansurbek AYTBAEYEV,
Toshkent davlat agrar universiteti dotsenti, PhD

TDT rU.f.f.d. prof. J.S.Ramatov taqrizi asosida

PHILOSOPHICAL OF MAHMUD ZAMAKHSHARI BY EASTERN AND WESTERN SCHOLARS- RESEARCH OF MORAL HERITAGE

Annotation

This article analyzes scientific approaches to Mahmoud al-Zamakhshari's scientific legacy, which has been the center of attention of Eastern and Western researchers for centuries, especially his philosophical, religious, spiritual and socio-ethical views.

Key words: Islam, Hanafiya, ijthod, interpretation, islamic law, moral education, morality, knowledge, faith, reason, goodness, humanity, knowledge, truth, existence.

ФИЛОСОФСКИЕ ВЗГЛЯДЫ МАХМУДА ЗАМАХШАРИ ВОСТОЧНЫМИ И ЗАПАДНЫМИ УЧЕНЫМИ- ИЗУЧЕНИЕ МОРАЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ

Аннотация

В данной статье анализируются научные подходы к научному наследию Махмуда аз-Замахшари, находившемуся в центре внимания исследователей Востока и Запада на протяжении веков, особенно к его философским, религиозным, духовным и социально-этическим воззрениям.

Ключевые слова: Ислам, Ханафия, иджтихад, толкование, исламское право, нравственное воспитание, мораль, знание, вера, разум, добро, человечность, знание, истина, существование.

SHARQ VA G‘ARB OLIMLARI TOMONIDAN MAHMUD ZAMAXSHARIYNING FALSAFIY-AXLOQIY MEROSINING TADQIQ ETILISHI

Annotatsiya

Mazkur maqolada asrlar davomida Sharq va G‘arb tadqiqotchilarining diqqat markazida bo‘lgan Mahmud az-Zamakhshariy ilmiy merosi, xususan uning falsafiy, diniy, ma‘naviy va itimoiy-axloqiy qarashlariga nisbatan ilmiy yondashuvlar tahlil qilingan.

Kalit so‘zi: Islom, hanafiya, ijthod, tafsir, fiqh, mo‘tala, ruhiy tarbiya, axloq, bilim, iymon, aql, yaxshilik, insonparvarlik, ilm, haqiqat, borliq.

Kirish. O‘rta asrlar islom madaniyati va falsafasi o‘z davrida butun dunyoga miqyosida yuqori ahamiyatga ega bo‘lib, hozirgi kunda ham insoniyat manfaati uchun xizmat qilishda davom etmoqda. Islom madaniyatining gullab-yashnashi o‘rta asrlar islom falsafasining al-Kindiy, al-Forobiy, Ibn Sino, G‘azzoliy, Ibn Rushd, Az-Zamakhshariy kabi buyuk namoyondalarini dunyoga keltirdi. Eng muhimi, islom Sharq faylasuflarining buyuk ma‘naviy merosini keyingi avlodga yetkaza oldi. Shu jumladan, o‘zbek xalqining faxrli farandi az-Zamakhshariy o‘zining yorqin diniy-falsafiy ta‘limotini yaratish orqali inson dunyoqarashi, islom dinining ulkan ratsional salohiyatini butun dunyoga namoyon qildi.

Butun Sharq va G‘arb olimlari Zamakhshariy dahosini yuksak va hurmat bilan “Ustoz ul-arab va-l-ajam”, “Faxri Xorazm”, “Ustoz ud-dunyo” kabi nomlar bilan ulug‘laydilar. “Zamakhshariyning “Kashshof” tafsirida va “Ruusul-masail” asarida Abu Hanifa va uning shogirdlari qarashlariga ustuvor maqom berilgan. Allomaga ustozlik qilgan faqihlar va uning shogirdlari asosan hanafiylikka mansub bo‘lgan. Mahmud Zamakhshariyning o‘zi hanafiy mazhabida ekanidan faxrlangan. Qomuslarda Mahmud Zamakhshariy hanafiy mazhabi faqihlari qatorida zikr etilgan. Bunga Al-Qurashiyning (1297-1373) “Al-Javahir al-muziya fi tabaqot al-hanafiya”, Ibn Qutlug‘bekaning (1399-1474) “Tojut-tarajim fi tabaqot al-hanafiya” va Yofi‘yning “Mir‘ot al-janon” kabi asarlarini misol sifatida keltirish mumkin [1]. Hanafiylikning mashhur namoyondalaridan biri Abdulhay Laknaviy (1848-1886) “Zamakhshariyning hanafiy mazhabining ulug‘ faqihlaridandir” deb ta‘kidlaydi [3]. “Shazarot az-zahab fi axbar man zahab” nomli tarixiy manbada esa alloma mazkur mazhabning peshvolaridan ekanligi zikr etiladi [4]. Mahmud Zamakhshariy asarlarini tadqiq etishda samarali faoliyat olib borib, alloma qalamiga mansub “Ad-dur ad-dair”, “Risala fiy kalima ash-shahada”, “Al-qistos al-mustaqim fiy ilm al-aruz”, “Al-qasida al-ba‘uziyya”, “Al-mufrad val-muallaf fin-nahv”, “Al-mufrad val-murakkab fil-arabiya” kabi asarlarini nashr etgan iroqlik olim

doktor Bahiyja Boqir al-Hasaniy Zamakhshariyning “Al-muhojot bil-masail an-nahviya” asariga yozgan so‘zboshisida allomaning fiqhda hanafiy mazhabiga mansub bo‘lganini qayd etgan” [14] Manbalarda keltirilgan ma‘lumotlardan ayon bo‘ladiki, Zamakhshariyning hanafiy mazhabiga mansub ekanligi ishonchli manbalarda qayd etilgan bo‘lsa ham, uning asarlarida uchraydigan g‘oyaviy xilma-xillik, diniy interpretatsiya qilish usullarining keng qamrovliligi mutafakkirning o‘z davridagi boshqa mazhab yo‘nalishlaridan ham xabardor bo‘lganligi, ularning vakillari bilan munosabat qilganligidan dalolat beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mutafakkirning ilmiy merosiga qaratilgan tadqiqotlar ko‘lami shu qadar kengki, “Mahmud Zamakhshariyning hayoti va ilmiy merosi asrlar davomida Sharq va G‘arb tadqiqotchilarining diqqat markazida bo‘lgan. Zamakhshariyning hayoti va ilmiy faoliyati haqidagi ko‘plab muarrixlar xususan, Sam‘oniy, Yoqut Hamaviy, Ibn Xallikon, Ibn Qutlubg‘o, Jaloluddin Suyuti, Toshko‘prilzoda, Hoji Xalifa Chalabiy, Abdulhay Laknaviy, Zirikliy kabi olimlar o‘z asarlarida qimmatli ma‘lumotlar qoldirganlar” [5]. Agar islom falsafasi tarixiga nazar tashlasak, az-Zamakhshariyning ma‘naviy olami naqadar yuksak bo‘lganini ko‘ramiz. Falsafada az-Zamakhshariy ijthod darajasiga ko‘tarilgan, shuning uchun u nafaqat tafsir, fiqh, mo‘tala kabi ta‘limotlarga nisbatan o‘z qarashlarini bayon eta olgan, balki ushbu masalalar yuzasidan tegishli qarorlar ham qabul qilgan bo‘lib, bu az-Zamakhshariy ichki ma‘naviy olamining islom falsafasi tarixidagi o‘rni va mavqei namoyon qiladi. Turli diniy fan sohalarida o‘zining teran fikrlari bilan mashhur bo‘lgan boshqa zamondosh islom faylasuflarini az-Zamakhshariy bilan solishtiradigan bo‘lsak, o‘rta asr tarixchilari va olimlari az-Zamakhshariyning falsafa tarixidagi mavqei ularnikidan ancha yuqori ekanligini bir necha bor tasdiqlashgan. Shu boisdan ham “G‘arb olimlaridan Yozef Fon Hammer, Geynrix Leberext Flaycher, Gustav Vayl, Barbiyer de Meynard, Brokelman, Gibb, Krachkovskiy, Belkin va boshqalar Zamakhshariy shaxsiyati va asarlari bilan jiddiy qiziqqanlar. Mahmud Zamakhshariy tafsir,

hadis, fiqh, nahv, balog'at va fasohat, badi' va bayon, ruhiy tarbiya va axloq, adabiyot va she'riyat sohasida kelajak avlod uchun buyuk ma'naviy meros qoldirgan olimlardan sanaladi" H.O'zalning qayd etishiga ko'ra, Zamaxshariy turk, fors, xorazmiy va arab tillarini yaxshi bilgan. Shunga qaramay, Makkada istiqomat qilgan vaqtlarida Arabiston yarim orolining ba'zi joylarini va Yaman shaharlarini ziyorat qilib, arab tilini yanada mustahkamladi, ayniqsa, uning yozgan asarlarida, she'rlarida tilni puxta egallaganligi g'azal va maqtovlarda yaqqol ko'rinadi [6]. Zamaxshariyning ilmiy merosi u yashagan davrdan tortib, hozirgi kungacha o'z ahamiyatini yo'qotmaganligining asosiy sababi shuki, mutafakkir o'z fikrlarini mantiqiy tahlillar asosida isbotlab bergan. Har bir tushuncha haqida so'z yuritir ekan, uning ham diniy nuqtayi nazardan, ham mantiqiy nuqtayi nazardan mohiyatini ochib berishga harakat qilgan. Shu sababli, u ba'zan u bilan bir davrda yashagan olimlarning tanqidiga ham uchragan.

Az-Zamaxshariyning g'oyaviy muxoliflari qarashlariga munosabatiga nazar tashlaydigan bo'lsak, uning ratsional tafakkur saviyasi va intellektual madaniyati yuksak ekanligi ayon bo'ladi. Bu mezonning mohiyatini az-Zamaxshariyning o'z falsafasidan izlash kerak. Az-Zamaxshariy fikricha, faylasuf bo'lishning birinchi talabi qalb sofligi, vijdon pokligi, insonga, o'z xalqiga bo'lgan sof muhabbat, ilm-fanga ishtiyoq va sadoqatdir. Az-Zamaxshariy bu shart bajarilmasa, inson hikmat ilmini nafaqat o'rgana olmaydi, balki boshqalarga ham o'rgata olmaydi, deb ta'kidlaydi [7]. Falsafa maxsus qonunlar va dalillarga asoslanadi, din esa bunday guvohlik va dalillarni birlamchi manbalar asosida izohlash va tartibga solishga asoslanadi. Az-Zamaxshariy yuqoridagilarni umumlashtirib, falsafaning diniy g'oyalarga nisbatan muhimroq ratsional yondashuv mahsuli ekanligini alohida qayd etadi. Az-Zamaxshariy birinchilardan bo'lib, bu hayotda falsafa va din o'rtasida hech qanday ziddiyat ko'rmaganligini ta'kidlaydi. Uning asosiy maqsadi falsafa va diniy uyg'unlashtirishdan iborat bo'lgan. Shu bois, o'z asarlarida ham din, ham falsafaning markazida turuvchi borliq, axloq va voqelikning tabiati haqidagi asosiy masalalarga e'tibor qaratgan. U inson bilimlarining tabiati, kelib chiqishi va chegaralarini bilim, vahiy, imon va ruhiy tajriba orqali sodir bo'lishini dalillar orqali isbotlashga harakat qilgan. Bunda u mu'taziliya an'analariga asoslanib, o'z asarlarida mazkur yo'nalishning asosiy g'oyalari kiritishga harakat qilgan.

Az-Zamaxshariy o'z ilmiy xulosalarini bayon qilish va muxoliflarining qarashlarini rad etishda ham diniy asosga ega maqolalarga, ham mantiqqa asoslangan ilmiy fikrlarga to'xtalib, urf-odatlar, tilshunoslik, jamiyatshunoslik, tarix kabi turli fanlarga oid dalillarga urg'u bergan. Shunday qilib, u musulmonlar o'rtasidagi tavihd, imon, imomat (rahbarlik) kabi munozarali masalalarni ko'rib chiqqan va o'z xulosalarini bir tomondan diniy maqolalarga, ikkinchi tomondan esa ilmiy dalillarga asoslangan mantiq orqali ifodalagan. U o'z raqiblarining qarashlarini marosim, ijtimoiy va tarixiy dalillar bilan rad eta olgan. Masalan, uning fikricha, Allohning yagonaligining eng katta isboti mantiqqa (aql)ga asoslanadi. Az-Zamaxshariy bu orqali o'z davri musulmonlarining turli e'tiqod va qarashlariga, boshqa din va falsafalarga oid turli fikrlarga din va ilm prizmasidan kelib chiqib javob berishga harakat qilgan. Bundan yaqqol ko'rinishim mumkinki, Az-Zamaxshariy har doim ham o'z muxoliflarini dalillar bilan qo'rqitishni, ularni rad etishni afzal ko'rmagan, balki asossiz safsatalarni, demagogiya va shunga o'xshash qarashlarni tatbiq etishni xush ko'rmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Az-Zamaxshariyning fikricha, Alloh taolo insonga solih bo'lib qolish va o'zini har tomonlama rivojlantirish uchun ikki yo'l ko'rsatgan bo'lib, ularning biri ilm, ikkinchisi din (vahiy). Ular insonni bir yo'lga, bir maqsad sari yetaklovchi ikki vositadir. Demak, ilm va din bir-biriga zid emas, ular to'g'ri va o'rinli qabul qilinsa, insonga to'g'ri ma'lumot beradi va haqiqatga boshlaydi. Mutafakkirning ta'kidlashicha, oxirat holati, farishtalar olami kabi g'arb metafizika bilan bog'liq masalalarni faqat aql bilan bilib, anglab bo'lmaydi, bular faqat vahiy orqali ma'lum bo'lgan masalalardir. Chunki inson aqlining maydoni chegaralangan bo'lib, u ijtimoiy dunyo va tabiat qonunlari haqida ma'lum darajada bilimga ega bo'lishi mumkin. Inson aqliga sig'maydigan g'ayb olamiga kelsak, u haqidagi

ma'lumotlar insonga faqat vahiy orqali yetib boradi. Shuning uchun ham Az-Zamaxshariy ilmga asoslangan yondashuv orqali, diniy yaxshiroq va to'g'ri tushunish hamda tahlil qilish uchun, eng avvalo, aqlga murojaat qilgan. Chunki, uning fikricha, aql va tafakkur bilangina hayotdagi har qanday masalada to'g'ri qaror qabul qilish va samarali natijaga erishish mumkin. Turli xil ranglarni farqlash uchun hushyor ko'zdan, turli tovushlarni farqlash uchun juda kuchli eshitish qobiliyatidan foydalanish zarur bo'lganidek, turli fikrlarning qaysi biri to'g'ri, qaysi biri noto'g'ri ekanligini aniqlash uchun ham sog'lom fikrga ehtiyoj bor.

Az-Zamaxshariyning ijtimoiy-axloqiy, ma'naviy dunyoqarashiga kelsak, u axloqni birinchi navbatda ezgulik va yomonlikni farqlash imkonini beruvchi soha deb hisoblagan. Shuning uchun uning axloq borasidagi tushunchalarida ezgulik va yaxshilik kategoriyasi markaziy o'rinni egallaydi. Shuningdek, az-Zamaxshariy aql va ilmning oliy qadriyati ekanligi, odamlarning maqsadga erishishini ularning o'ziga bog'liqligi, inson o'zini doimo ma'naviy-axloqiy jihatdan yuksaltirishi, haqiqatni, tevarakatofrdagi olamni bilish bilangina kamolotga erishishini ta'kidlaydi [15]. Olimning axloqiy fikrlarida chuqur insonparvarlik ruhi sezilib turadi, u inson tabiatning eng yuksak cho'qqisi, butun qalb egasi ekanligini, shuning uchun ham uni e'zozlash zarurligini anglagan. Az-Zamaxshariyning axloqiy qarashlari bilim, ezgulik va qalb go'zalligining o'zaro birligi, uyg'unligiga asoslanadi.

Bundan tashqari mutafakkirning Makkaga safari davrida yozilgan, 100 ta maqoladan (fasldan) iborat pandnoma, nasihatnoma shaklida yaratilgan "Nasoihu-s-sig'ar" ("Kichiklarga nasihatlar") asari tilining sofligi, qisqa va lo'ndalig, ta'sir kuchi bilan ahamiyatga egadir. Bu borada professor Z.Islomov shunday deydi: "Muallif arab adabiy tilining tengsiz bilimdoni sifatida asarda badiiy tasvir vositalari hamda san'atlaridan juda keng foydalangan. Pandnoma, nasihatnoma sifatida yuzaga kelgan ushbu asarda o'z davrining ijobiy jihatlari ulug'lanib, ijtimoiy hayotdagi salbiy illatlar qoralanadi, ularning oldini olish yo'llari ko'rsatiladi, maslahatlar beriladi. Asar o'z davrida qanchalar ahamiyat kasb etgan bo'lsa, hozirda ham ahamiyati kamaygan emas. U ayniqsa o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasida muhim ahamiyatga ega" [14]. Misrlilik tadqiqotchi Mustaf o' Soviy al-Juvayniy Zamaxshariyning "Al-Kashshof" asari ustida chuqur ilmiy tadqiqot olib borib, allomaning aqlga bo'lgan munosabatini shunday ta'riflaydi: "Aql – Zamaxshariyning tafsir qilish uslub, u bilan nasslarga (Qur'on va hadislar) jilov beradi. U Qur'on ma'nolarining zohiriga (toshiga) qanoat qilmaydi" [16]. Az-Zamaxshariyning o'z davrida naqadar hurmatga ega ekanligini shundan ham bilsa bo'ladi, "Nasabnoma" muallifi as-Sam'oniy u bilan uchrasha olmaganini afsuslanib xotirlaydi: "Mening zamonimda az-Zamaxshariy Marvga kelgandi. Ammo uni ko'rish va undan iqtibos olish menga nasib etmadi" [17]. Bundan tashqari as-Sam'oniy o'z kitobida az-Zamaxshariyga keng o'rin ajratib, uning kitoblaridan o'n to'qqiztasining nomini keltiradi va az-Zamaxshariyga berilgan faxriy unvonlarni sanab o'tadi. Bulardan ma'lum bo'ladi, alloma az-Zamaxshariy o'z davri olimlari ichida beqiyos hurmat-ehtiroimga ega bo'lgan.

Xulosa va takliflar. Xulosa tarzida ta'kidlash joizki, birinchidan, az-Zamaxshariy iymonga oid ba'zi masalalarni isbotlashda tarixga, hikmatlarga ham murojaat qilgan bo'lib, olamning yaratuvchisi yagona ekanligini, uning hamrohi va o'xshashi yo'qligini bayon qilganda oyat va hadislardan tashqari, tarixiy faktlarni ham keltirgan. Ikkinchidan, Az-Zamaxshariy o'z fikrini isbotlashda so'zlarning lisoniy ma'nosiga ham alohida e'tibor qaratgan. Jumladan, u dindagi "iymon" so'zi qalbnig tasdigi ekanligini ta'kidlagan va bu fikrni qo'llab-quvvatlash uchun "iymon" so'zining lug'atdagi lisoniy ma'nosini ham keltirgan. Az-Zamaxshariy oqilona fikrlash beshta asosiy sezgi orqali olingan ma'lumotlarni oqilona tahlil qilish natijasida vujudga keladi degan fikrni ilgari suradi. Ya'ni oqilona fikrlash – semantika, tilshunoslik, sotsiologiya, tarix, urf-odatlar, marosimlar va inson hayotining boshqa muhim sohalariga murojaat qilish orqali olingan asosli ma'lumotlarni izohlash va shakllantirishdir. Shu tariqa az-Zamaxshariy o'z ilmiy xulosalarini asoslab berish va muxoliflarining fikrlarini inkor etishda Qur'on va hadislariga tayanibgina qolmay, balki mantiqiy va aqliy dalillar keltirish usullariga ham murojaat qilgan.

Uchinchidan, az-Zamaxshariy mu'taziliya mazhabi a'zosi bo'lsa-da, uning qaysi mu'taziliy mazhabiga mansubligi borasida ishonchli manbalar mavjud emas. O'sha davrda Xorazmda tarqalgan mu'taziliyaning har ikki mazhabi vakillari bilan aloqa qilgan bo'lsa-da, ular o'rtasidagi ziddiyatlarda tarafkashlikdan qochganligi sababli, u qaysi maktabga tegishli ekanligini haqida xulosa qilish imkonsiz.

To'rtinchidan, az-Zamaxshariy falsafa va diniy uyg'unlashtirishga harakat qilib, aql va ilmning oliy qadriyati ekanligi, odamlarning maqsadga erishishishi ularning o'ziga bog'liqligi, inson o'zini doimo ma'naviy-axloqiy jihatdan yuksaltirishi, haqiqatni, tevarak-atrofdagi olamni bilish bilangina kamolotga erishishini ta'kidlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Ал-Кураший Абу Муҳаммад Абдул-Қодир ибн Абил-Вафа Муҳаммад ибн Муҳаммад Мисрий. ал-Жавахир ал-Музийя фий табақотил-ханафийа: 2-жилд. – Ҳайдарабад. 1910, – Б. 493.
2. Ибн Кутлуғбека, Тожут-таражим фий табақотил-ханафия, – Қоҳира. 2001, – Б. 493.
3. Лакнавий Муҳаммад Абдул- Ҳайй ал-Ҳиндий. ал-Фавоидил-бахийа фий таражим ал-ханафийа: 2-жилд. – Қоҳира. 1902. – Б. 210.
4. Shazarot uz-Zahab fi Axbari Man Zahab – Ibn ul-Imad al-Hanbaliy – Bayrut, Dar Ibn Kasir, 1986-yil – 1-nashr 2/407
5. Бабаназаров И.М. Маҳмуд Замаҳшарийнинг маънавий меросига муносабат ёхуд “Атвоқуз заҳаб”ни ўрганган ғарблик олим// ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 2 | ISSUE 5 | 2021. ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723. –Б.459.
6. Н.О'zel. ZEMAŖŞERİ VE NAHİV İLMİNDEKİ YERİ, Route Educational and Social Science Journal, Volume 2(4), October 2015.
7. Rustamov A. Mahmud Zamaxshariy. –Т.: Fan, 1971. В: 10-12
8. Ибн Халликон. Вафояту-л-аъян. - Қоҳира: Дару-с-сақофа, 1978. ж. 2 308 б.
9. Lane A.J. You can't tell a book by its author: A study of Mu'tazilite theology in al-Zamakhsharī's (d. 538/1144) Kashshāf. Bulletin of the School of Oriental and African Studies. 2012;75(1):47-86. doi:10.1017/S0041977X11000358
10. Закуев А.К., Философия ан-Наззама, Баку, 1961
11. Маҳмуд Замаҳшарий. Атвоқуз-з-заҳаб. Қўлёзма.-ЎзРФАШИ №4877. -В. 68. Mahmud Zamaxshariy “Atvoquz zahab fil mavoiz val xutob”. – Qohira. 2006.
12. Исломов З. «АТВОҚУЗ-З-ЗАҲАБ» анъанасидаги асарларнинг ислом манбашунослигидаги ўрни.
13. <https://e-tarix.uz/milliyat-insholari/qolyozmalar/1010-maqola.html>
14. <https://kh-davron.uz/kutubxona/islomiy-adabiyot/az-zamaxshariy-nozik-iboralar-hikmatlar.html>
15. Togan Z. V. Horezmce Tercumeli Muqaddimat al-adab (Khorezm translation “Muqaddamatu-l adab”), Istanbul, 1951, 6
16. Mustafay as-Soviy al-Juvayniy. Manhaju az-Zamaxshariy fi tafir al Qur'an va bayani i'jazih. Dor al Maorif. Misr. –В. 275.
17. Абдулкарим ас-Самъоний. Насабнома (Ал-Ансоб). – «Бухоро» нашриёти, 2003. 131 б. 1984.

UDK: 37.026.6

Matluba ALIYEVA,
Namangan davlat pedagogika instituti talabasi
E-mail: matlubaaliyeva37@gmail.com

NamDU dotsenti A.Sayfitdinov taqrizi asosida

IDENTIFICATION, DEVELOPMENT OF ABILITIES AND THEIR LEVELS

Annotation

In this article, it is possible to identify abilities, develop and find out the importance of their level.

Key words: Ability, talent, geniality, pictorial ability, musical ability, Environment, Analysis, thought.

ВЫЯВЛЕНИЕ, РАЗВИТИЕ СПОСОБНОСТЕЙ И ИХ УРОВНИ

Аннотация

В этой статье вы узнаете о важности выявления, развития и уровней способностей.

Ключевые слова: Способности, талант, гениальность, изобразительные способности, музыкальные способности, окружающая среда, анализ, идея.

QOBILIYATLARNI ANIQLASH, RIVOJLANTIRISH VA ULARNING DARAJALARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada qobiliyatlarni aniqlash, rivojlantirish va darajalarining ahamiyatini bilib olish mumkin.

Kalit so‘zlar: Qobiliyat, iste’dod, geniallik, tasviriy qobiliyat, musiqiy qobiliyat, muhit, tahlil, fikr.

Kirish. Gippokratning “O‘zingni yoqqan holda boshqalar uchun porla. O‘tmishingni bayon qil, hoziringni aniqla, kelajagingni bashorat qil” deya aytgan hikmatli so‘zlari naqadar to‘g‘ri ekan. Sababi qobiliyatli yoki iste’dodli odamlar deb ular tomonidan har bir masalani yoki muammoni yechimini oddiy va sodda holda hal etilishidir. Qobiliyatlar faqat faoliyatda, shunda ham amalga oshirilishi mumkin bo‘lmagan faoliyatdagina namoyon bo‘ladi. (Rasm solish qobiliyati bor yo‘qligini shu faoliyatda aniqlanadi). Masalan, Albert Eynshteyn (1879-1955, nemis fizigi) o‘rta maktabda uncha yaxshi o‘qimagan o‘quvchi edi, uning kelajakdagi genialligidan, aftidan hech narsa dalolat bermas edi. Qobiliyatlar taraqqiyotining yuksak bosqichi iste’dod deb aaladi. Iste’dod bu kishiga qandaydir murakkab mehnat faoliyatini muvaffaqiyatli, mustaqil va original tarzda bajarish imkonini beradigan qobiliyatlar majmuasidir. Qobiliyatlar kabi iste’dod ham faqat ijodiyotda yuksak mahoratga va anchagina muvaffaqiyatlarga erishish imkoniyatidan iboratdir. Oqibat natijada ijodiy yutuqlar odamlarning ijtimoiy-tarixiy hayot sharoitlariga bog‘liqdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Iste’dodlarning uyg‘onishi ijtimoiy shart-sharoitlarga bog‘liqdir. Ma‘lum qobiliyatlarning to‘la-to‘kis rivojlanishi uchun naqadar qulay sharoitlarning mavjud bo‘lishi davlat oldida turgan konkret vazifalarning xususiyatlariga va davr ehtiyojlariga bog‘liq. Urush yillarida sarkardalik iste’dodlari jo‘shqin rivojlanadi, tinchlik davrida injenerlik, konstruktorlik va shu kabi iste’dodlar rivojlanadi[5]. Iste’dod strukturalari oqibat natijada mazkur faoliyat shaxs oldiga qo‘ygan talablar xarakteri bilan belgilanadi. Bu umumiy va maxsus qobiliyatlar bilan bog‘liq. Bir qator iste’dodli bolalarni o‘rganish natijasida ba’zi bir juda muhim qobiliyatlarni aniqlashga erishildi.

Bunday qobiliyatlar yig‘indisi aqliy iste’dod tuzilmasini tashkil etadi. Shunday yo‘l bilan ajratganda shaxsni birinchi xususiyati ziyraqlik, doimo jiddiy tayyorgarlikdir. Ikkinchi xususiyat birinchi xususiyat bilan bog‘liq - mehnatga tayyorligi, mehnatga moyilligi, mehnatga ehtiyojdir. Uchinchi xususiyati - intellektual faoliyatga bevosita bog‘liqdir: bu tafakkur xususiyatlari, fikrlash jarayonlarining tezligi, aqlining sistemaliligi, taxlil va umumlashtirish imkoniyatlarining ko‘pligi, aqliy faoliyatning yuksak mahsuldorligidir [2].

Qobiliyatlar rivojlanishi uchun sharoitlarning mavjudligi yoki mavjud emasligiga ko‘ra, ular yashirin va dolzarb bo‘lishi mumkin.

Yashirin qobiliyatlar sifatida ma‘lum faoliyat turida joriy qilinmaydigan, lekin ijtimoiy sharoitlarning o‘zgarishida dolzarb qobiliyatga aylana oladigan qobiliyatlar tushuniladi. Dolzarb qobiliyatlarga ayni damda zarur bo‘lgan va aniq faoliyat turida joriy qilinadigan qobiliyatlar kiritiladi. Yashirin va dolzarb qobiliyatlar inson qobiliyatlari rivojlanadigan ijtimoiy sharoitlar xarakterining bilvosita ko‘rsatkichlari sifatida namoyon bo‘ladi. Aynan ijtimoiy sharoitlar xarakteri yashirin qobiliyatlarning rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi va imkoniyat yaratadi, ularning dolzarb qobiliyatlarga aylanishini ta‘minlaydi yoki ta‘min etmaydi[1]. Tadqiqot davomida ilmiy, nazariy, uslubiy adabiyotlar, xorij va o‘zbek olimlarining qator ilmiy maqolalari, tezislari va adabiyotlarini nazariy tahlili va umumlashtirish, psixologik-pedagogik kuzatish, qiyosiy-pedagogik tahlil kabi metodlardan foydalanilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Har bir faoliyat bajarilishining samaradorligi doimo bir qator qobiliyatlarga bog‘liq. Xuddi shunday, masalan, yozuvchi bo‘lish uchun qanchalik rivojlangan bo‘lmasin, kuzatuvchanlikning o‘ziga kifoya qilmaydi. Yozuvchi uchun kuzatuvchanlik, obrazli xotira, tafakkurning qator sifatleri, yozma nutq bilan bog‘liq sifatlar, diqqatni jamlashga bo‘lgan va boshqa qobiliyatlar birinchi darajali ahamiyatga ega. Boshqa tomondan, istalgan ma‘lum qobiliyat tarkibi turli faoliyatlar talablariga javob beruvchi universal yoki umumiy sifatlar, hamda faqat yagona faoliyatni muvaffaqiyat bilan ta‘minlovchi maxsus sifatleri o‘z ichiga oladi.

Qobiliyatlar tarkibida ikki guruhdan iborat tarkibiy qismlarni ajratish mumkin. Ayrimlari yetakchi o‘rinni egallasa, boshqalari yordamchi bo‘lib hisoblanadi. Xuddi shunday, tasviriy qobiliyatlar tarkibida etakchi xossalarning o‘rinni ko‘rish analizatorining yuqori tabiiy ta’sirchanligi – chiziqlar, nisbatlar, shakllar, yorug‘ va soya tomonlar, ranglar uyg‘unligi, maromi hissi, shuningdek, rassom qo‘lining sensomotor sifatleri, yuqori darajada rivojlangan obrazli xotira va boshqalarga berilgan. Yordamchi sifatlar esa badiiy xayol xossalari, emotsional mayl, tasvirga emotsional munosabat va hazozolarni kiritish mumkin. Tasviriy faoliyatga bo‘lgan qobiliyatlarni V.P. Kirienco o‘rgangan [3].

Musiqiy qobiliyatlari B.M. Teplov tomonidan tadqiq etilgan. Musiqiy qobiliyatlar tarkibida u quyidagi asosiy tarkibiy qismlarni ajratadi: musiqiy eshitish qobiliyati, marom hissi va musiqiy xotira shular jumlasidandir. Shuningdek, Teplov aynan musiqiy faoliyat bilan shug‘ullanishda talab etiladigan, musiqiylik

deb atalgan, individual-psixologik xususiyatlarning majmuini ajratib ko'rsatdi. Uning belgisi o'rnida B.M. Teplov ayrim mazmunning ifodasi sifatidagi musiqiy kechinmani hisoblaydi. Bundan tashqari, musiqaga nisbatan emotsional hozirjavoblik, Teplov bo'yicha, - bu musiqiylikning asosi. Bundan tashqari ta'lim - o'quvchilarni nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashlarini shakllantirishga yo'naltirilgan jarayon. Ko'nikma - shaxsning muayyan faoliyatni tashkil eta olish qobiliyati. Individual yondashuv o'quvchilarning aqliy qobiliyatlari, bilishga bo'lgan qiziqish hamda iste'dodini namoyon etishda muhim ahamiyatga ega.

Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati insonni intellektual va ma'naviy-axlohiy jihatdan tarbiyalash, uning har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida namoyon bo'lishiga erishishni nazarda tutadi. Mazkur ijtimoiy talabning amalga oshirilishi har bir fuharoning bilim olish, ijodiy qobiliyatini namoyon etish, intellektual jihatdan rivojlanishi hamda muayyan kasb yo'nalishi bo'yicha mehnat qilish huquqini kafolatlaydi.

Tahlil va natijalar. Qobiliyatlarning rivojlanishi ko'p darajada iste'dod nishonalarning joriy etilishiga imkon yaratuvchi sharoitlarga bog'liqdir. Bunday sharoitlardan biri oiladagi tarbiya xususiyatlaridir. Agar ota-onalar o'z bolalarida qobiliyatlarning rivojlanishi haqida qayg'urar ekanlar, bolalarda biror-bir qobiliyatning aniqlanish ehtimolligi o'z hollariga tashlab qo'yilgan bolalarga qaraganda ancha yuqori bo'ladi.

Qobiliyatlar rivojlanishi mumkin bo'lgan sharoitlarning boshqa guruhini makromuhit xususiyatlari belgilab beradi. Makromuhit deb, inson tug'ilib, o'sgan jamiyat xususiyatlariga aytiladi. Makromuhitning ijobiy omili bo'lib, jamiyatning o'z a'zolaridagi qobiliyatlarining rivojlanishi haqida g'amho'rlik ko'rsatishidagi vaziyat hisoblanadi.

Qobiliyatlarning rivojlanishida muhim o'rinni motivatsiya va u sababli yuzaga keladigan zo'riqishli faollik egallaydi. Xuddi shunday, iste'dodli bolalar o'zlarini intilayotgan faoliyatga nisbatan moyillik bildiradilar. Ular muntazam va jadal ravishda toliqmay, o'zlariga qiziqarli faoliyat bilan shug'ullanadilar.

Qobiliyatlarni samarali tarzda rivojlantirish uchun "chegara nazariyasi" xulosalarini hisobga olgan holda, unga binoan, inson o'zining jismoniy yoki aqliy imkoniyatlari chegarasida faoliyat yuritib, o'z qobiliyatlarini to'liq namoyon etadi va rivojlantiradi. Lekin bunda to'siqlar tamoyilining xususiyatlarini hisobga olish zarur, unga binoan, to'siq aynan ushbu odam uchun muvofiq bo'lishi lozim.

Rivojlanishining birinchi bosqichida qobiliyatlar reproduktiv va taqdiy xususiyatga ega bo'ladi, lekin o'ziga xos, ijodiy elementlarning qanchalik tez va aniqroq namoyon bo'lishi, iste'dod haqida so'z yuritishga asos bo'la oladi. Qobiliyatlar rivojlanishining ikkinchi bosqichida faoliyatdagi ijodiy elementlar, masalalarni tuzish va hal etishda mustaqillik xususiyatlarini kuzatiladi. Xuddi shu tartibda o'zida qobiliyatlarni rivojlantirish va tarbiyalash uchun ichki shartlar yaratiladi.

Qobiliyatlarni aniqlash va rivojlantirish muammosi kasbga yo'naltirish va kasb tanlash munosabati bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Kasbga yo'naltirishning zarurligi har bir odam duch keladigan o'ta dolzarb muammo - hayot yo'lini tanlash va kasbiy yo'nalganlik bilan bog'liq bo'lgan o'z taqdirini o'zi belgilashi bilan bog'liqdir. Kasbga yo'naltirishning, fransiyalik psixolog A. Leon tashxislash va tarbiyaviy deb nomlagan ikki konsepsiyasi tarixan tarkib topgan deb hisoblanadi. Maslahatchi testlar yordamida inson qobiliyatlarini aniqlaydi va ularni kasb talablari bilan solishtirish yordamida, uning yaroqliligi yoki yaroqsizligi haqida xulosa chiqaradi. Ko'pchilik olimlar tomonidan ushbu konsepsiya mexanik konsepsiya sifatida baholanadi. Uning asosida qobiliyatlarga muhit ta'siriga kam beriluvchan barqaror tuzilmalar sifatida nazar solish yotadi.

Ikkinchi - tarbiyaviy - konsepsiya individni kasbiy hayotga tayyorlash, uning rejalashtirilgan tarbiyaviy ta'sirlarga mos ravishda o'zini belgilab olishiga yo'naltirilgan. Unda asosiy e'tibor turli faoliyat turlarini egallash jarayonida shaxs rivojlanishini o'rganishga qaratiladi. Kasbga yo'naltirish muammosini hal etish ikkala yondashuv yagona zanjirning halqalarini tashkil etgan: individ qobiliyatlarini aniqlash va

bo'lajak kasbga tayyorlanishida ko'mak berish holatidagina amalga oshiriladi.

Qobiliyatlar rivojlanishining keyingi darajasi - iste'dod. "Iste'dod" so'zi muqaddas kitoblarda uchraydi, bunda kumush o'lchov birligi nazarda tutilgan, kumushni xo'jayinidan olgan tanbal ishchi uni tijoratga ishlatib, foyda olishning o'rniga, yerga ko'mib qo'ygan ("Iste'dodini yerga ko'mgan" iborasi shundan paydo bo'lgan). Hozirda iste'dod deb, maxsus qobiliyatlar (musiqiy, adabiy, matematik va boshqalar)ning yuqori rivojlanish darajasiga aytiladi. Iste'dod faoliyatda namoyon bo'ladi va rivojlanadi [6]. Iste'dodli odam faoliyati yangiligi, yondoshuvning o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Iste'dod - bu qobiliyatlar yig'indisi. Alohida chegaralab qo'yilgan qobiliyat, yuqori darajada rivojlangan bo'lsada, iste'dod deb atalishi mumkin emas. Masalan, buyuk iste'dodlar ichida yaxshi xotira va yomon xotira egalarini aniqlash mumkin. Bu inson ijodiy faoliyatida xotira - muvaffaqiyatga erishishning omillaridan biri ekanligiga bog'liq. Lekin natijalarga aqlning teranligi, boy fantaziya, kuchli iroda, chuqur qiziqishlarisiz erishib bo'lmaydi.

Qobiliyatlar taraqqiyotining oliy darajasi geniallik deb ataladi. Insonning ijodiy yutuqlari jamiyat hayoti, madaniyat rivojida butun bir davrni tashkil etganida geniallik haqida so'z yuritiladi. Genial odamlar juda ozchillikni tashkil etadi. Inson tamaddunining besh ming yillik tarixida ular 400 ta odamdan oshmaydi. Geniyni xarakterlovchi iste'dodning yuqori darajasi faoliyatning turli sohalarida o'ta qobiliyatli bo'lish bilan bog'liq. Bunday allomalardan Arastu, Leonardo da Vinchi, R. Dekart, G.V. Leybnits, M.V. Lomonosov va boshqalarni keltirish mumkin. Xuddi shunday, M.V. Lomonosov fanning turli sohalarini kimyo, astronomiya, matematikada buyuk natijalarga erishgan, va shu bilan birga, rassom, adabiyotshunos, tilshunos bo'lib, she'riyatni juda yaxshi bilgan. Lekin bu holat geniyning barcha individual sifatleri bir xil darajada rivojlanganligini bildirmaydi. Uning qaysidir tomoni ustunlik qilishi, qaysidir qobiliyatli yorqinroq namoyon bo'lishi mumkin. Xorij psixologiyasidagi yana bir oqim - bixeviorizm XX asr boshlarida yuzaga kelgan bo'lib, uning namoyandalari, ong va aqliy qobiliyat nasldan-naslga o'tib, insonga u tabiatan berilgan, deyiladi. Mazkur ta'limot vakili amerikalik olim E.Torndaykdir. Insonning ijtimoiy faolligi, qobiliyati barcha muvaffaqiyatlarining garovidir. O'sib, rivojlanib borayotgan yosh avlod doimo ijtimoiy voqelik, muxit va tabiat bilan chambarchas aloqada bo'ladi. Ana shu o'zaro aloqa, harakat natijasida uning o'z ishonchi, ya'ni uning bilimi, nuqtai nazari, xatti - harakat normalari va munosabatlari tizimi shakllanadi. Ta'lim jarayonida faollik o'quvchiga bilimlarni chuqur va mustahkam egallashga, o'z qobiliyatini namoyon etishga yo'llaydi. Bilishga bo'lgan faollik o'quvchining intellektual rivojlanishini ta'minlaydi.

Ibn Sino ta'limotida bilishda qaysi metodlardan foydalanilmasin - u og'zaki ifodami, bilimlarni tushuntirishmi, turli ko'rinishdagi suhbatmi, tajribalarni, baribir talabada haqiqiy bilim hosil qilish mustaqil, mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, olgan bilimlarini amaliyotga tadbiiq eta olish qobiliyatini tarkib toptirish asosiy maqsad bo'lgan.

Xulosa va takliflar. Qobiliyatlarning rivojlanishi insonga uning faoliyati jarayonida, bu faoliyatning turli-tumanligi va mazmundorligi, unda kuchlarni maksimal darajada ifodalanishi bilan qo'yiladigan talablar orqali belgilanadi. Masalan, individual xususiyatlardan kelib chiqib aytgach, shaxsning ko'rish va eshitish qobiliyati, faolligi, tez anglash, sust fikr yuritishi, hovliqma yoki vazminligi, sergap yoki kamgapligi, serg'ayrat yoki g'ayratsizligi, yalqov yoki tirishqoqligi, pala-partish va chala ishlaydigan, yig'inchoqligi yoki ishga tez kirishib ketishi, qobiliyati kabilar nerv faoliyati tizimining ta'siri bo'lib, o'qituvchi yoki tarbiyachi ularni bilishi zarur. Buning natijasida shaxsdagi qobiliyat darajasining qay tartibda ekanligini aniqlashga yordam beradi.

Bundan kelib chiqadiki, faoliyatlarining qobiliyatlar shakllanishining manbai va omili, mehnatsevarlik, qat'iyatlilik va ishchanlikni esa - hayotda orttirilgan qobiliyatlar shakllanishining muhim shartlari sifatida ko'rib chiqish lozim. Inson amaliyotda foydalanmay qo'ygan rivojlantirilmagan qobiliyat vaqt o'tishi bilan yo'qoladi. Faqat muntazam mashqlar tufayli biz o'zimizda maqbul qobiliyatlarni mustahkamlab, rivojlantirib boramiz. Zero ta'lim oluvchilarda estetik boy dunyoqarashni shakllantirish,

ularda yuksak ma'naviyat, madaniyat va ijodiy fikrlash hisoblanadi.
qobiliyatini rivojlantirish kabilar muhim ijtimoiy talablar

ADABIYOTLAR

1. Munavvarov A. Pedagogika. Pedagogika Oliy o'quv yurtlari uchun darslik.- T.: O'qituvchi, 1996.
2. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.
3. S.F.Abdirasilov. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. - T.: «Fan va texnologiya», 2012 yil
4. Rahim Hasanov. Tasviriy san'at. 1-sinf uchun darslik. T.: 2017 yil
5. <https://jdpu.uz/mavzu-tasviriy-faoliyat-mashgulotlarini-otkazish/>
6. <https://genderi.org/6-mavzu-qobili-yatlar-vashaxsning-kasbiy-shakllanishi-reja.html>

UDK: 373.5

Feruz ALKAROVA,

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti yetakchi ilmiy xodimi, PhD

E-mail: alkarovaf@gmail.com

PhD G'. Otamurodov taqrizi asosida

THE ROLE OF THE SUBJECT "TECHNOLOGY" IN THE DEVELOPMENT OF PUPILS' PROFESSIONAL SKILLS

Annotation

This article discusses the importance of the subject technology in the development of a pupil's personality, its role in the development of creative and imaginative thinking in students, current problems of attracting pupils to the subject technology in today's rapidly changing digital world, the importance of this science in choosing a profession, as well as the importance of professional development of a technology teacher.

Key words: Technology, practical skills, fine motor skills, competence, ability, creative thinking, professional diagnostics, professional development.

РОЛЬ ПРЕДМЕТА "ТЕХНОЛОГИЯ" В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ

Аннотация

В данной статье рассмотрено значение предмета технология в развитии личности школьника, роль в развитии креативного и творческого мышления учащихся, актуальные проблемы привлечения учащихся к предмету технология в современном быстромеменяющемся, цифровом мире, значение этой науки в выборе профессии, а также важность профессионального развития учителя технологии.

Ключевые слова: Технология, практические навыки, мелкая моторика, компетенция, способность, творческое мышление, профессиональная диагностика, профессиональное развитие.

O'QUVCHILARDA KASBIY KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHDA "TEKNOLOGIYA" FANINING ROLI

Аннотация

Ushbu maqolada texnologiya fanining o'quvchi shaxsini rivojlanishidagi ahamiyati, o'quvchilarning kreativ va ijodiy fikrlashini rivojlantirishdagi o'rni, hozirgi tez o'zgaruvchan, raqamlashgan dunyoda o'quvchilarni texnologiya faniga qiziqtirishning dolzarb muammolari, bu fanning kasb tanlashdagi ahamiyati, bunda fan o'qituvchisining kasbiy rivojlanishining muhimligi bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Texnologiya, amaliy ko'nikma, mayda motorika, kompetensiya, qobiliyat, ijodiy fikrlash, kasbiy diagnostika, kasbiy rivojlanish.

Kirish. Mamlakatimizdagi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlar jarayonida, raqobatbardosh va professional mutaxassislariga talab yuqori bo'lgan davrda maktab o'quvchilarining hayot va mehnatga har tomonlama tayyor bo'lishiga qo'yiladigan talablar tobora ortib bormoqda. Har qanday jamiyatda yoshlarni mehnatga tayyorlash vazifasi eng asosiy masala hisoblanadi, chunki uning ravnaqi yoshlar bilan, yoshlarning mehnatga, hayotga tayyorgarlik darajasi bilan o'lchanadi. Shuning uchun ham, mamlakat ertangi kunini qurishda o'z kasbini mukammal darajada egallagan yoshlar nihoyatda zarurdir. O'quvchi yoshlarga bolaligidanoq jamiyatning bir bo'lagi ekanliklarini uqtirib borish, ularni turli kasb va hunarlarga qiziqtirib borish, ijtimoiy foydali mehnat bilan shug'ullanishga o'rgatish juda ham muhim hisoblanadi. Bugungi kun maktab bitiruvchisi nafaqat ma'lum bir bilimga ega bo'lishi, balki, birinchi navbatda, ushbu bilimlarni hayotda qo'llay olish ko'nikmalarini o'zlashtirishi kerak. Ta'lim mazmuni ham nafaqat bilimlarni egallashga, balki o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishga va shaxsni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi lozim.

Bugungi kunda maktabgacha, umumiy o'rta, professional va oliy ta'lim tizimlarida ta'lim olayotgan o'quvchilarda sanoatlashgan mamlakatda ta'lim olishi, yashashi va ishlashi uchun zarur ko'nikmalarni shakllantirish dolzarb masalaga aylanib bormoqda.

Texnologiya fanini o'qitishdan maqsad o'quvchilarni aqliy va jismoniy mehnat turlari, jarayonlari hamda kasblar bilan tanishtirish, ularda dastlabki mehnat ko'nikmalari va malakalarini, mehnatga qiziqish va mehnatsevarlikni shakllantirish, ularni mehnat va kasblarni qadrlashga, ularning ahamiyatini tushunishga o'rgatish, ongli ravishda kasb tanlashga tayyorlash hamda jamiyat va shaxs farovonligi yo'lida mehnat faoliyatiga qo'shilishlariga

imkon beruvchi shaxsiy sifat va tafakkurlarini rivojlantirishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Texnologiya fani bola rivojlanishiga juda katta ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi amaliy fanlardan biridir. O'quvchilarni mehnatga tarbiyalash va kasbga tayyorlash vazifalari umumta'lim maktablaridagi barcha o'quv predmetlari yordamida hal etiladi. Bu o'rinda texnologiya darslari yetakchi rol o'ynaydi, chunki mehnat ta'limining ilk tushunchalari, malaka va ko'nikmalari texnologiya darslarida shakllantiriladi. Bu fanda o'quvchilar har qanday buyumni ishlab chiqishning o'z texnologiyasi mavjud ekanligini, bunda o'rnatilgan operatsiyalar ketma ketligiga, izchilligiga, tartibga va albatta texnika xavfsizligi qoidalariga rioya etish zarurligini o'rganadi. Amaliy faoliyat orqali bola o'zining ichki dunyosini va o'y-fikrlarini namoyon qiladi. Bundan tashqari, texnologiya mashg'ulotlari o'quvchilarni tinchlantiradi, ularda sabr va intizomni tarbiyalaydi, mustaqil ishlash bilan bir qatorda jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi, mulohazakorlik va tashabbuskorlikni oshiradi. Bolaning rivojlanish bosqichlariga qarab aytish mumkinki, mehnat tarbiyasi qancha erta boshlansa, shunchalik samarali bo'lib, bu uning shaxs sifatida shakllanishi va mustaqil bo'lishi uchun eng muhim omillardan biri bo'lib xizmat qiladi. Bu borada ta'lim tizimimiz oldida ulkan vazifalar turadi. Chunki, biz tarbiyalab yetishtirgan yoshlar respublikamiz kelajagini yaratadi.

Quyida o'quvchilarga texnologiyani o'qitishning ahamiyati va bu borada o'qituvchilarning kasbiy mahoratini uzluksiz takomillashtirib borish borasida amalga oshirilayotgan ishlar haqida ma'lumotlar bayon etilgan.

Qadimgi yunon faylasufi Demokrit mehnatga katta e'tibor bergan, u "Har qanday mehnat – harakatsizlikdan ko'ra yaxshiroqdir" deb o'rgatgan [2].

O'rta asr Sharqining yirik mutafakkirlari Abu Ali Ibn Sino, Al Beruniy, Forobiy asarlarida ijtimoiy kelib chiqishidan qat'iy nazar, barcha bolalarga mehnat tarbiyasining ahamiyati haqida so'z boradi.

Yoshlarning kasb hunar egallashining ahamiyati to'g'risida qomusiy olim Abu Ali Ibn Sinoning fikricha, bolaga yoshligidanoq biror kasb-hunarni o'rgatish lozim. Bola kasb-hunarni ma'lum darajada o'zlashtirib bo'lgandan so'ng, o'z kasb-hunaridan hayotda foydalanishni, ya'ni halol mehnat bilan mustaqil hayot kechirishga o'rgatish kerak. "Yoshlarga ilm bera borib, ularga hunar o'rgatmoq muhim ma'suliyatli ishidir. Hunar o'rganish birla yoshlar har qanday nojo'ya hatti-harakatlardan holi bo'ladi" [3], - deb ta'kidlaydi Abu Ali Ibn Sino.

Rus pedagogi K.D.Ushinskiy inson tanasining rivojlanishi va normal holati uchun jismoniy va aqliy mehnatning ahamiyati va zarurligi haqida aytib o'tgan. "Shaxs asosan faol mehnat jarayonida shakllanadi va rivojlanadi" deb aytgan pedagog. Uning asarlarida mehnatga "o'yin-kulgi sifatida emas, balki inson hayotidagi u yoki bu maqsadga erishish uchun to'liq ongli ravishda bajaradigan jiddiy va qiyin vazifa" sifatida qarash taklif qilingan. "Insonning tanasi, yuragi, aqli mehnatni talab qiladi va bu talab shunchalik dolzarbki, agar biror sababga ko'ra insonning hayotda o'z shaxsiy ishi bo'lmasa, u o'zining haqiqiy yo'lini yo'qotadi" [4].

Ushinskiy maktabdanoq bolalarda mehnatga muhabbat va chanqoqlikni rivojlantirish, ularda mustaqil ishlash odatini shakllantirish kerak, deb ta'kidlagan. Uning fikricha ta'limning maqsadi, "agar u inson uchun baxt istasa, uni baxt uchun emas, balki uni hayot ishiga tayyorlashdir" [4] deb hisoblagan.

Bugungi texnologiya fani o'qituvchisi o'zining har bir darsida o'quvchi uchun hayotda as qotadigan bilim va ko'nikmalarni bera olishi, ularda har qanday kasbga, umuman mehnatga nisbatan mehr uyg'ota olishi, o'quvchilardagi mustaqil ijodkorlik hislarini uyg'otishga intilishi darkor. Shunday ekan texnologiya fanidan dars beradigan pedagog qanday bo'lishi kerak, uning o'quvchilarni hayotga tayyorlashdagi hamda ularning qiziqish va qobiliyatlarini hisobga olgan holda ijodkorlikka yo'naltirishdagi roli qanday? Texnologik ta'lim beradigan ko'nikma va malakalarni zamon talablari darajasida bo'lishi uchun nimalar qilish kerak?

Texnologiya o'qituvchisi unga qo'yilayotgan yuqoridagi kabi talablarga mos bo'lishi va uning kasbiy mahoratini doimo zamon talablari darajasida bo'lib turishini ta'minlash uchun nima qilish kerak?

Mazkur savollarga javob berish uchun maktablarimizda faoliyat ko'rsatayotgan texnologiya o'qituvchilarining tarkibi o'rganildi va tahlil qilindi. Shuningdek, kasbiy bilim va ko'nikmalarga bo'lgan ehtiyojlarini o'rganish maqsadida mazkur fan o'qituvchilarining katta qismi diagnostika sinovlariga jalb qilindi.

Texnologiya o'qituvchilarining malaka toifalariga ko'ra tarkibi ochiq ma'lumotlar asosida tahlil qilingan bo'lsa, diagnostika sinovlari bilish, qo'llash va tahlil qila olish darajasini baholovchi maxsus testlar bazasidan foydalangan holda o'tkazildi. Diagnostika testlari "Uzluksiz kasbiy ta'lim" (onlinedu.uz) elektron platformasi orqali tashkil etildi.

Muhokama va natijalar. Mamlakat rivojida ishlab chiqarish jarayoni muhim omil hisoblanadi. Ishlab chiqarish tizimini malakali muhandislar va kasb egalari rivojlantiradi. Muhandislik va kasb-hunar egallashda texnologiya fani asosiy poydevor vazifasini o'taydi. Shu sababli texnologiya fanini takomillashtirish mamlakat taraqqiyotini belgilovchi fan sifatida islohot qilinishi lozim.

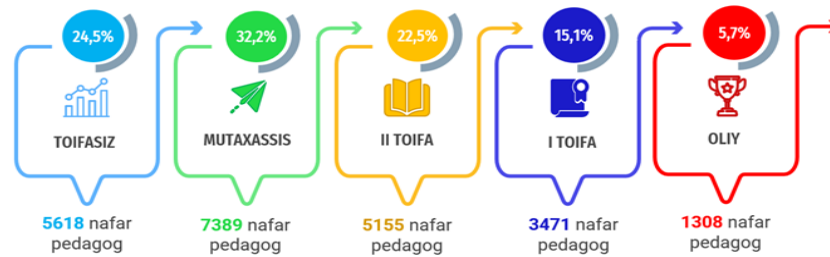
Maktablarda hozirgi kunda o'qitiladigan texnologiya fani mazmuni avvalgi mehnat darslari mazmunidan tubdan farq qiladi. Endi avvalgidek qiz bolalarga fartuk tikishni o'rgatish, o'g'il bolalar uchun yog'ochdan oshxona jo'vasi yasashni o'rgatishning o'zi kamlik qiladi. Texnologiyalar shiddat bilan rivojlanayotgan, sanoatlashgan davr maktab o'quvchisining hayotda uchrashi mumkin bo'lgan turli tanish va notanish vaziyatlarda qo'llashi mumkin bo'lgan amaliy ko'nikmalar bilan qurollangan bo'lishini taqozo qilmoqda. Ma'lumki, o'quvchilarda amaliy ko'nikmalar dastlab shakllantiriladi, sinfdan sinfga topshiriqlarning oddiydan murakkabga qarab o'zgarib borishi natijasida ko'nikmalar rivojlantiriladi va ularni qayta-qayta qo'llanishi natijasida faollashtiriladi.

O'quvchilarni mehnat va kasb olamiga olib kirishning har xil yo'llari orasida texnologiya fani muhim o'rin tutadi. Respublikamizda umumiy o'rta ta'lim muassasalari oldiga o'quvchilarni xalq xo'jaligining turli sohalarida samarali mehnat qilishga, kasb-hunarlarni ongli ravishda tanlashga tayyorlash bo'yicha qo'ygan ijtimoiy buyurtmasini bajarishda texnologiya fani o'qituvchisining roli beqiyosdir. Davlat ahamiyatiga molik ushbu vazifani bajarish uchun texnologiya fani o'qituvchisidan texnologik bilim, ko'nikma va malakalarini, kasbiy kompetensiyalarni takomillashtirishni hamda dinamik ravishda rivojlanib borayotgan pedagogik jarayon talablari darajasida pedagogika, psixologiya, metodika fanlari yutuqlari, zamonaviy texnika va ilg'or texnologiyalar, ishlab chiqarish va bozor iqtisodiyoti munosabatlari bo'yicha mukammal bilimlar, ko'nikmalarni egallashni taqozo etadi. Shu munosabat bilan, texnologiya fani o'qituvchisining bilim, ko'nikma va malakalari ko'lam va sifati, uning ta'lim-tarbiya jarayonini Milliy o'quv dasturi talablari asosida tashkil etish va o'tkazish bo'yicha erishgan yutuqlari va yo'l qo'ygan kamchiliklari, kasbiy mahorati va h.k. kabi mehnat faoliyatiga oid murakkab va ko'p qirrali faoliyatini takomillashtirish jarayonining didaktik shart-sharoitlarini aniqlash, uning mazmunini boyitish, bu sohada mamlakatimiz miqyosida amalga oshirilayotgan tashkiliy ishlarni tahlili - bu borada amalga oshirilayotgan barcha tadbirlarni ilmiy-uslubiy asnoda tashkil etilishini talab qilmoqda.

Davlat ta'lim dasturlari tarkibiga kiruvchi texnologiya darslari o'quvchilarda XXI asr hayotiy ko'nikmalarini, bitiruvchilarda nstandart sharoitlarda yuzaga keladigan muammolarni hal etish, ta'limning barcha bosqichlarida injenerlik qobiliyati va ijodkorlikni rivojlantirish hamda mustaqil hayotda zarur bo'ladigan mehnat ko'nikmalarini o'zlashtirish, maktabdan keyingi ta'lim bosqichiga yoki mustaqil hayotga qadam qo'yishda zarur bo'ladigan bazaviy kompetensiyalar va dunyoqarashlarni shakllantiradi. Texnologiya fani umumiy o'rta ta'lim tizimida asosiy integratsion mexanizm vazifasini bajaradi, tabiiy, ilmiy-texnik, texnologik, tadbirkorlik va gumanitar fanlar doirasida olgan bilimlarini meta-fan darajasida qo'llashni o'rgatadi va umumiy o'rta ta'limning amaliy jihatlarini kuchaytirishga yordam beradi. Bugungi kunda umumiy o'rta ta'limning texnologiya fani Milliy o'quv dasturi mazmuniga ham chuqur e'tibor qaratilgan. Unga robototexnika, dasturlash, Arduino kabi bir biridan qiziq mavzular har bir sinflar kesimida kiritilgan bo'lib, bu mavzular o'quvchilarning aynan zamonaviy kasblarga bo'lgan qiziqishlarini orttiradi.

Respublikamiz umumta'lim maktablaridagi texnologiya fan o'qituvchilarining tarkibini o'rganish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar hali bu soha bo'yicha yuqori malakali mutaxassis kadrlarga ehtiyoj borligini ko'rsatmoqda. Infografikadan oliy toifali Texnologiya fan o'qituvchilari salmog'i 100% dan atigi 5,7 % ni tashkil etishi ko'rinib turibdi (1-rasm).

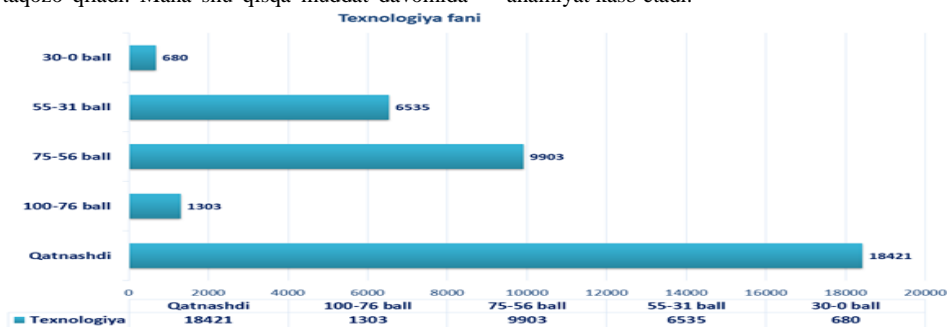
TOIFASI BO'YICHA TARKIBI

1-rasm. Texnologiya fani o'qituvchilarining malaka toifalari bo'yicha tarkibi.

Bundan tashqari texnologiya o'qituvchisi zamon bilan hamnafas, ilg'or fikrovchi, yangiliklarga ochiq, tajriba va islohotlardan cho'chimaydigan, o'z ustida tinimsiz ishlaydigan bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Hozirgi kundagi malaka oshirish kurslari ham aynan tez o'zgaruvchan zamon talablariga moslashgan holda, "hayot davomida ta'lim" tamoyili asosida tashkil etilmoqda. Chunki tez o'zgarayotgan dunyo tezkor tayyorgarlikni taqozo qiladi. Mana shu qisqa muddat davomida

tashkil qilinayotgan kasbiy rivojlantirish kurslari o'qituvchilar uchun samarali va natijador bo'lishi lozim. O'qituvchi uchun samaradorlik va natijaviylik uning bilim va ko'nikmalaridagi bo'shliq hamda boshqa kasbiy ehtiyojlarining qondirilishidir. Shuning uchun ham malaka oshirish kurslarining o'quv dasturlarini shakllantirishda mazkur bo'shliq va ehtiyojlarni diagnostika yoki boshqa vositalar yordamida aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

2-rasm. Texnologiya fani o'qituvchilarining diagnostika natijalari (ballar kesimida).

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev rahbarligida 2023-yil 28-avgust kuni kengaytirilgan tarzda o'tkazilgan videoselektor yig'ilishining 28-sonli bayonida maktab o'qituvchilarining malaka oshirishga bo'lgan ehtiyojlarini diagnostika qilish va natijalarga ko'ra ularning malakasini oshirishni tashkil etish to'g'risida vazifalar belgilangan edi. Ushbu vazifalarni amalga oshirish maqsadida maktab Texnologiya fani o'qituvchilarining ham malaka oshirishga bo'lgan ehtiyojlari diagnostikadan o'tkazildi (2-rasm).

Diagrammadan ko'rinib turibdiki, Texnologiya fani o'qituvchilarining diagnostika sinovlaridagi natijalari ularning bilim va ko'nikmalarini takomillashtirish bo'yicha qilinishi kerak bo'lgan ishlar ko'pligini ko'rsatdi.

Diagnostika sinovlarida ishtirok etgan jami 18421 nafar Texnologiya fani o'qituvchilaridan 1303 nafari 76 ball dan 100 ballgacha bo'lgan oraliqdagi nisbatan yuqori natijani ko'rsata olishgan. O'qituvchilarning 9903 nafari 56 ball dan 75 ballgacha natijalarni ko'rsatganlar. 6535 nafar texnologiya o'qituvchisi 31 ball dan 55 ballgacha natijalarni namoyish qilganlar. Diagnostika sinovlarida ishtirok etgan 680 nafar o'qituvchi 30 ball dan past natijani ko'rsatgan.

Afsuski, o'qituvchilarning 39,2 foizi ya'ni 7215 nafari 55 foizdan past natijani ko'rsatganlar. Umuman, barcha texnologiya o'qituvchilari tomonidan ko'rsatilgan umumiy ballarning o'rtacha qiymati 57,5 ballni tashkil qildi.

Yuqoridagi raqamlar o'qituvchilarning bilim va ko'nikmalaridagi bo'shliqlarni guruhlash va mazkur guruhlarga mos ravishda o'qituvchilarning malakasini oshirishni 4 ta turli o'quv dasturlari asosida tashkil etishni taqozo qiladi. Mazkur o'quv dasturlarini shakllantirishda aniqlangan bo'shliqlarni tahlil qilish asosida texnologiya o'qituvchilarining fan va uni o'qitishga doir kasbiy bilim va ko'nikmalarga bo'lgan ehtiyojlariga mos mavzularni tanlash mexanizmidan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Texnologiya o'qituvchilarining diagnostika sinovlaridagi natijalarini hududlar kesimida ham tahlil qilindi. Bunda hududlar kesimida qayd etilgan o'rtacha natijalar 52 ball dan 61 ballgacha bo'lgan oraliqdan o'rin oldi. Texnologiya o'qituvchilari uchun

hududlarda kasbiy rivojlantirish tadbirlarini tashkil etishda mazkur natijalarni e'tiborga olish lozim bo'ladi. Xususan, malaka oshirish kurslarini tashkil etishda yuqorida qayd etilgan 4 ta o'quv dasturi asosida hudud o'qituvchilarining bilim va ko'nikmalarga bo'lgan ehtiyojlarini inobatga oluvchi ishchi o'quv dasturlarini ishlab chiqish talab qilinadi.

O'tkazilgan diagnostika natijalarini tahlil qilish asosida ularni uzluksiz kasbiy rivojlantirish kurslarining tabaqalashtirilgan o'quv reja va dasturlari ishlab chiqildi.

Diagnostika sinovlari natijalari pedagoglarning nafaqat mutaxassislik bo'yicha bilim va ko'nikmalarini, balki ularning pedagogika va psixologiyaga oid bilimlarini ham ifoda etadi. Chunki, sinovlar aynan shularni yuzaga chiqarishga qaratilgan testlardan iborat edi. Tahlillardan xulosa qilish mumkinki, bu sohada hali qilinishi kerak bo'lgan ishlar juda ham ko'p, bu muammolar sohada tizimli o'zgarishlar qilishni taqozo etadi.

Bularning barchasi texnologiya fani o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta'minlash va pedagogik mahoratini oshirish, yangi, ilg'or metodikalar bilan qurollantirish asosida maktablarimizda ta'lim sifatini ko'tarishga xizmat qiladi.

Xulosa. Texnologiya bolalar tarbiyasida muhim o'rin tutadi, ularning hissiy, ijodiy va madaniy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Bolalarning kasbga bo'lgan qiziqishini rag'batlantirish va ularga ijodiy o'zini o'zi anglash imkoniyatlarini yaratish, ularda dunyoga va o'ziga nisbatan uyg'un munosabatni rivojlantirish, shuningdek, zamon talablariga muvaffaqiyatli moslashish uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun texnologiya fani o'qituvchisining o'zi ham yetarlicha kasbiy ko'nikmalarga, pedagogik mahoratga, psixologik bilimlarga va, albatta, AKT savodxonligiga ega bo'lishi lozim.

Zamonaviy bilim va ko'nikmalarga, kasbiy mahoratga, boy tajribaga ega texnologiya fani o'qituvchisigina o'z fani orqali bolalarning mehnat va kasblarga bo'lgan qiziqishini orttirib, ularda ijodiy fikrlash, tafakkur qilish, ixtirochilik qobiliyatlarini rivojlantira oladi va bu bilan u bola iste'dodini yuzaga chiqarishga o'zining munosib hissasini qo'sha oladi.

ADABIYOTLAR

1. Muslimov N.A., Sharipov Sh.S., Qo'ysinov O.A. Mehnat ta'limi o'qitish metodikasi, Kasb tanlashga yo'llash. Darslik T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2014, 449 b.
2. Антология педагогической мысли. Прогрессивная зарубежная педагогическая мысль о трудовом воспитании и профессиональной подготовке. – М.: Высшая школа, 1988. – Т.1 – 342 с.
3. Abu Ali Ibn Sino Ta'lim va tarbiya haqida T. 1967. 9-bet .
4. Ушинский, К. Д. Проблемы педагогики : [сборник] / К. Д. Ушинский ; [сост. и авт. вступ. ст. Э. Д. Днепров]. - М. : Изд-во УРАО, 2002. - 592 с.

UDK: 378.6

Gulnoz AMANOVA,
Oliy ta'limni rivojlantirish tadqiqotlari markazi tayanch doktranti
E-mail: agulnoz@mail.ru

Professor, p.f.d L.Zaripov taqrizi asosida

TALABALARNING KOGNITIV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH SHARTLARI VA OMILLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada pedagogika universiteti talabalarining kognitiv kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishga qanday pedagogik sharoitlar yordam berishini aniqlash va unga ta'sir qiluvchi omillar va shartlarni ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: Pedagogik shartlar, omillar, motivatsiya, kognitiv kompetensiya.

УСЛОВИЯ И ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ КОГНИТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ.

Аннотация

В данной статье мы определим, какие педагогические условия помогают формировать и развивать познавательную компетентность студентов педагогического вуза, и рассмотрим факторы и условия, влияющие на нее.

Ключевые слова: Педагогические условия, факторы, мотивация, когнитивная компетентность.

CONDITIONS AND FACTORS OF DEVELOPMENT OF COGNITIVE COMPETENCES OF STUDENTS

Annotation

In this article, we will determine what pedagogical conditions help to form and develop the cognitive competence of students of a pedagogical university, and consider the factors and conditions that influence it.

Key words: Pedagogical conditions, factors, motivation, cognitive competence.

Kirish. Hozirgi vaqtda ta'lim tizimida yuz berayotgan tub o'zgarishlar talabalarning yuqori darajadagi kasbiy tayyorgarlikka ega raqobatdosh mutaxassis sifatida shaxsini rivojlantirish uchun alohida ahamiyatga ega. Fikrlash sifatini yaxshilash orqali "bilim - bu kuch" ta'lim modelidan "ta'lim - bu tadqiqot" modeliga o'tish boshlandi, bu ongning moslashuvchanligi, refleksivligi va ijodiy ishlash qobiliyatini rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Oliy ta'lim bitiruvchilarining universitetda olgan bilim va ko'nikmalari asosida turli ishlab chiqarish vaziyatlarida samarali qarorlar qabul qilishga tayyorligi sifatida ta'riflanishi mumkin bo'lgan kognitiv kompetensiyaga kelsak, bu, shubhasiz, bitiruvchining asosiy kompetensiyasidir.

Kredit-modul tizimi sharoitida talabalarning kognitiv kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish pedagogika fanining muhim va ko'p qirrali muammolaridan biridir, uni hal qilish uchun falsafiy, didaktik, metodologik va boshqaruv jihatlarni hisobga olishni talab qiladi:

Birinchidan, kognitiv kompetensiyaning ma'nosi ba'zan faqat "o'qishni o'rganish" shiori bilan bog'liq bo'lib qolmoqda. Vaholanki, kognitiv kompetensiya shaxsning akademik va kasbiy harakatchanligini shakllantirish omili, har qanday ta'lim darajasi bitiruvchisining ijtimoiy raqobatbardoshligining asosi sifatida ko'rib chiqilishi va asoslanishi kerak.

Ikkinchidan, talabalarda kognitiv kompetensiyani rivojlantirish muammosini nafaqat metodik, balki falsafiy muammo sifatida ham ko'rib chiqish kerak, ya'ni, butun professor-o'qituvchilar jamoasini ushbu muammoga jalb etish lozim. Bir auditoriyada ta'lim beruvchi o'qituvchilar faoliyatini muvofiqlashtirish, ta'limning turli bo'g'inlarida ta'lim-tarbiya berayotgan o'qituvchilarning uzluksizligini ta'minlash zarur.

Uchinchidan, kognitiv kompetensiyani rivojlantirish muammosini amaliy hal qilish o'quv va metodik jihatdan kompleks tarzda amalga oshirishni o'z ichiga oladi: o'quv rejasi, kompetensiyaga yo'naltirilgan o'quv dasturi, kompetensiyaga yo'naltirilgan darslik, o'quv va uslubiy qo'llanmalar, dars ishlanmalari va boshqalar.

Talabalarining kognitiv kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishga ta'sir qiluvchi omillarning xilma-xilligini tahlil qilish asosida [1], biz quyidagi omillarga to'talamiz:

Shaxsiy omillar.

Subyektiv omillar.

Tashkiliy omillar

Pedagogik faoliyat bilan bog'liq o'quv-bilish jarayonini boshqaruvchi omillar:

Ijtimoiy omillar

Axborot-texnologik omillar

Shunday qilib, KKni shakllanishi va rivojlanishining xususiyatlarini belgilovchi omillar KK rivojlanishining muvaffaqiyatini belgilaydigan pedagogik shart-sharoitlarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ko'pgina mualliflarning fikriga ko'ra, kognitiv kompetensiya kasbiy va umumiy kompetensiyalarni rivojlantirish samaradorligini ta'minlaydi, bu esa uni rivojlantirishni zamonaviy ta'limning ustuvor vazifasi deb hisoblash imkonini beradi.

I. A. Zimnyaya [3] bilish faoliyati kompetentligi haqida tadqiqot va intellektual faoliyat jarayonida produktiv va reproduktiv bilishdan foydalangan holda kognitiv muammolarni qo'yish va hal qilish, nostandart yechimlarni topish, muammoli vaziyatlarni yaratish va hal qilish kompetensiyasi sifatida ifoda etadi. U o'z-o'zini takomillashtirish, o'zini o'zi boshqarish, o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyalari, shaxsiy va intellektual refleksiyani alohida ta'kidlab o'tadi.

A.A.Ibragimov "Kognitiv kompetensiya - bilish jarayonlarini faollashtirish orqali kasbiy faoliyatini samarali olib borishga tayyorlik, yuksak vazifasini angelay olish va mustaqil ravishda bilimni rivojlantirib borish qobiliyatidir. O'qituvchining kognitiv kompetentligi - uning kognitiv kompetensiyalar yig'indisini aniq voqelik obyektlari bilan bog'liqlikda egallaganligi hamda kasbiy faoliyatida samarali namoyon bo'lishi" [1], deya ta'kidlagan.

A. V. Xutorskoy [10] o'quv-bilish kompetensiyasini maqsadni belgilash, rejalashtirish, tahlil qilish, refleksiya, o'z-o'zini baholashni qanday tashkil qilishni bilish, talabaning kreativligini - atrofda voqelikdan bilim olish usullarini egallash, o'quv-bilish muammolarini, nostandart vaziyatlarda harakat qilish deya ta'riflaydi.

E. F. Zeer [4] bilish (gnostik) kompetensiya haqida shunday yozadi, "bu kompetensiya axborotni qayta ishlash va tuzish, mustaqil o'rganish, o'rganilgan usullarni yangi vaziyatlarga o'tkazish, fanlararo aloqalarni o'rnatish va axborot manbalarini topish qobiliyatidir".

S.G.Vorovshikov o'quv-bilish kompetensiyasini ta'lim oluvchilarning o'zini-o'zi boshqarish faoliyati deb izohlaydi va bu kompetensiya bilimlarni o'zlashtirish, ma'lumotlarni qayta ishlash va qo'llash uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar hisobiga shakllanadi deb ta'riflaydi [2].

Yuqorida sanab o'tilgan kompetensiyalarni kognitiv kompetensiya/kompetentlikning namoyon bo'lishi deb hisoblash mumkin. Bu fikrni B.Xodjayev, A.A.Ibragimov, J.S.Otepbergenov, E. V. Vyazova va L. A. Osipova o'z tadqiqotlarida qo'llab-quvvatlaydi.

Ilmiy adabiyotlardagi pedagogik shart-sharoitlar deganda ba'zi olimlar pedagogik jarayonning borishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan, u yoki bu darajada o'qituvchi tomonidan ma'lum bir natijaga erishish uchun ongli ravishda ishlab chiqilgan tashqi sharoitlarni tushunishadi, masalan, metodlar, o'qitishning tashkiliy shakllari (N. M. Boritko, V. I. Andreyev).

Boshqa olimlar ushbu tushunchani ehtiyojlar, motivatsiya, faoliyatni tashkil etish va amalga oshirish tajribasi, o'zaro ta'sir qiluvchi kompetensiyalarning rivojlanish darajasi, subyektning individual xususiyatlari, uning hissiy, psixologik va jismoniy holati kabi subyektiv shartlarni qo'shish orqali kengaytiradilar (V.A. Belikov, I. N. Krilova, B.V.Kupriyanov, I.S.Muxrov, V.I.Smirnov).

Tadqiqot metodologiyasi. Pedagogik shart-sharoitlar muammosi bo'yicha ilmiy va pedagogik adabiyotlarni tahlil qilib, biz ularni ikkita mezon bo'yicha saralashni taklif qilamiz: subyektivlik - obyektivlik belgisi va ularning kutilgan natijaga ta'sir qilish darajasi.

Subyektivlik - obyektivlik belgisi asosida biz kognitiv kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirish uchun psixologik-pedagogik va tashkiliy-pedagogik shartlarini ajratamiz.

Tahlil va natijalar. Misol tariqasida pedagogika universiteti talabalarining kognitiv kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish jarayonini keltiramiz. O'quv va kognitiv faoliyat natijasida talabalar mavzu (Pedagogika nazariyasi va tarixi fani) bo'yicha kompetensiyani rivojlantiradilar.

Muayyan pedagogik shartlar bajarilganda yoki bajarilmaganda kognitiv kompetensiya rivojlanishining natijalarini modellashtirish pedagogik shartlarning ta'lim natijalariga ta'siri haqida xulosa chiqarish imkonini berdi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ba'zi pedagogik shartlar boshqalarga nisbatan birlamchi hisoblanadi. Masalan, pedagogika universiteti talabalarining kognitiv kompetensiyalari rivojlanishining eng muhim sharti bo'lgan mustaqil ta'lim, motivatsiyani u yo'q bo'lganda esa, tashqi motivatsiya beradigan izchil nazoratni talab qiladi.

Motivatsiyasi past bo'lgan talabalar uchun nazoratning mavjudligi, muntazamligi va miqdori muhimroq bo'lsa, motivatsiyasi yuqori bo'lgan talabalar uchun subyekt-subyekt munosabatlariga xos bo'lgan nazoratning sifat jihatlari muhimroqdir. Talabalarining kognitiv faoliyati samaradorligiga esa ularning qobiliyatlarini rivojlantirish darajasi va o'qitish usullarini tanlash ta'sir qiladi. Qobiliyatlarining rivojlanish darajasi yetarlicha yuqori bo'lmasa, o'qitish usullarini tanlash katta ahamiyatga ega, chunki talabaning individual xususiyatlariga mos keladigan metodlar kompensatsiya funksiyani bajarishi mumkin.

Talabalarining kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishda pedagogik shartlar bajarilganda yoki bajarilmaganda ta'lim natijalariga ta'siri.

Psixologik-pedagogik shartlar		Tashkiliy-pedagogik shartlar			Natija
motivatsiya	qobiliyat	metodlar	nazorat	must.ishlash	kog. komp.
+	+	+	+	+	1
			+	+	1
			-	-	2*
		-	+	+	1-2
			-	-	2-3
			-	+	1-2-3**
	-	+	+	+	1-2
			-	-	2
			-	+	1-2
		-	+	+	2
			-	-	3
			-	+	2=3
-	+	+	+	+	1-2***
			-	-	2**
			-	+	2
		-	+	+	2-3
			-	+	2
			-	+	2-3
	-	+	+	+	2-3
			-	+	2-3
			-	+	3
		-	+	+	1-2***
			-	+	2-3
			-	+	2-3
KK rivojlanishi	1- KK rivojlanishi, motivatsiyaning o'sishi, mustaqil ta'lim olishga intilish; 2- KK ni qisqa muddatli maqsadlarga erishish uchun zarur darajada rivojlanganligi, erishilgan narsadan qoniqish, motivatsiya va kognitiv qiziqish pasayishi mumkin; 3- KK rivojlanmaganligi, ma'lum bir fan sohasidagi o'quv-bilish faoliyatida umidsizlik, motivatsiyaning pasayishi;				
Izoh	* KK bazaviy darajada qoladi, muvaffaqiyatga erishish qiyin; ** o'z-o'zini nazorat qilish orqali KK rivojlanishi mumkin; *** bir vaqtning o'zida KK rivojlanishi va motivatsiya oshishi mumkin.				

Talabalarining kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishda birinchi darajali pedagogik shartlar bu - ijobiy motivatsiyani rivojlantirish va talabalarining mustaqil ta'limini samarali tashkil etishdir. Ushbu pedagogik shartlarni ko'rib chiqamiz.

Bilimlarni o'zlashtirish, ko'nikma va malakalarni egallash, kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirishning

asosiy shartlaridan biri bu ijobiy shaxsiy motivatsiyadir. Motivatsiya shaxs faoliyatining kelib chiqishini tushuntiruvchi asosiy psixologik tushunchalardan biridir. U shaxsni harakatga undashda, uning ijodiy kuchini kerakli yo'nalishda safarbar etishda ifodalanadi va shuning uchun har qanday kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirishning zaruriy omili hisoblanadi.

Talabning o'quv faoliyatida Ijobiy motivatsiya bo'lmasa, malakali mutaxassisni shakllantirish mumkin emas.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin:

1. Kognitiv kompetensiya talabning kognitiv faolligining ko'rsatkichi bo'lishi mumkin. 2. Kognitiv faoliyat motivatsiya bilan rag'batlantiriladi - kelib chiqishi turli xil motivlar to'plami. 3. Peagogikani o'rganishda kognitiv faoliyat uchun motivatsiyaning to'rt turini ajratib ko'rsatishimiz mumkin: imkoniyatlar, mazmun, jarayon, o'z-o'zini tartibga solish. 4. Pedagogikani o'rganishda kognitiv kompetensiya rivojlanishining uch darajasi mavjud. 5. Kognitiv kompetensiya darajasi

talabning motivatsiyasiga bevosita bog'liq. Mazmun va imkoniyatlar bo'yicha motivatsiya oddiy darajani, jarayon bo'yicha motivatsiya - o'rtacha darajani ta'minlaydi. Ijodiy darajaga talaba o'z-o'zini tartibga solish motivatsiyasi bilan erishadi. Bu o'z qobiliyatlarini kashf qilish va maqsadga erishish yo'lida o'zini ifoda etish jarayonidir. Har bir inson o'z-o'zini anglashga muhtoj, lekin hamma ham o'z oldiga maqsad qo'yishni va unga motivatsiyani yo'qotmasdan qanday qilib erishishni bilmaydi. 6. Kognitiv kompetensiya darajalari motivatsiya bilan bog'liq bo'lgani uchun motivatsiya turlari ham bosqichma-bosqich shakllanadi.

ADABIYOTLAR

1. A.A.Ibragimov. Pedagogik ta'limda kognitiv texnologiyalarni qo'llashning nazariy asoslari. Kognitiv va neyropedagogik tadqiqotlarning ta'lim amaliyotiga tatbig'i. Xalqaro ilmiy - amaliy konferensiyasi materiallari. – Samarqand viloyati P'YMO'MM, 2024 -680 b.
2. Воровщиков, С. Г. Внутришкольное управление развитием учебно-познавательной компетентности старшеклассников : дис. ... д-ра. пед. наук:13.00.01 / Воровщиков Сергей Георгиевич. — Москва, 2007. — 416 с
3. Зимняя, И. А. Ключевые компетенции - новая парадигма результата образования. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://aspirant.rggu.ru/article.html?id=50758>
4. Зеер, Э. Ф. Саморегулируемое учение как психолого-дидактическая технология формирования компетенции у обучаемых [Текст] / Э. Ф. Зеер // Педагогическая наука и образование. — 2004. — № 3. — С 5—11.
5. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб.: Евразия, 1999. 479 с.
6. Овчинников М. В. Динамика мотивации учения студентов педагогического вуза и ее формирование: Дис. ... канд. психол. наук. Курган, 2007. 159 с.
7. Орлов Ю. М. Потребности в достижениях в учебной деятельности / В кн.: Потребности и мотивы учебной деятельности. М., 1976. С. 26—46.
8. Пакулина С. А. Адаптивные способности студентов педагогического вуза: структура, факторы и средства развития. М.: Изд-во СГУ, 2008. 201с.
9. Safayev N.S., Mirashirova N.A. "Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyot" 2013 yil.
10. Хуторской, А. В. Ключевые компетенции. Технология конструирования [Текст] / А. В. Хуторской // Народное образование. — 2003. — № 5. — С. 55—61

Nasiba AMINOVA,
Toshkent davlat pedagogika universiteti magistranti
E-mail: aminovanasiba@mail.ru

DSc, dotsent I.Siddiqov taqrizi asosida

FORMATION OF REFLECTIVE SKILLS IN THE FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS IS A CHALLENGING PROBLEM

Annotation

This article provides comprehensive solutions to future secondary education teachers by highlighting the issues of developing reflexive cooperation in performing pedagogical tasks.

Key words: Reflexes, competence, personal efficiency, skills, primary school teacher, pedagogical process, phase, style, relevance, professional reflective abilities.

ФОРМИРОВАНИЕ РЕФЛЕКСИВНЫХ НАВЫКОВ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ – СЛОЖНАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация

В данной статье представлены комплексные решения для будущих учителей среднего образования, освещены вопросы развития рефлексивного сотрудничества при выполнении педагогических задач.

Ключевые слова: Рефлексы, компетентность, личностная эффективность, умения, учитель начальных классов, педагогический процесс, этап, стиль, актуальность, профессиональные рефлексивные способности.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARIDA REFLEKSIV KO‘NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH DOLZARB MUAMMO SIFATIDA

Аннотация

Mazkur maqolada bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarining pedagogik vazifalarni bajarishida refleksiv kompetensiyalarni shakllantirish masalalarini yoritish orqali unga atroflicha yechimlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Refleksiya, kompetensiya, shaxsiy samaradorlik, ko‘nikma, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, pedagogik jarayon, bosqich, uslub, dolzarblik, kasbiy reflektiv qobiliyat.

Kirish. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining refleksiv kompetensiyalarni kelajakda mahorat darajasida egallashlari ularga ta‘lim jarayoniga oid turli muammoli vaziyatlarda maqbul yechimlar topishlarida xizmat qiladi. Bunday turdagi kompetensiyalarni ishga solish orqali ichki ehtiyoj va tashqi vaziyat o‘rtasidagi muvofiqlik yoki tafovutni sezishni osonlashtirish mumkin. Bu esa, o‘z o‘rnida, ta‘lim jarayonlari samaradorligini oshiradi. Mamlakatimizda ham ta‘lim sifatini yanada takomillashtirish maqsadida pedagog kadrlarning kasbiy salohiyatini oshirish yo‘lida qator islohotlar yo‘lga qo‘yilmoqda.

Jumladan, “Ta‘lim sohasidagi islohotlarni jadallashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 5-fevral 2024-yildagi PQ-54 sonli qarori[1], O‘zbekiston Respublikasining 1-fevral 2024-yildagi O‘RQ-901-sonli “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi qonuni[2], “Pedagogik ta‘lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta‘lim muassasalari faoliyatini yanada shakllantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 21-iyun 2022-yildagi PQ-289-sonli qarori[3], “Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 21-iyun 2022-yildagi PQ-290-sonli qarori[4] hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur maqola tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Dunyo miqyosidagi oliy ta‘lim muassasalarining bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy refleksiya asosida pedagogik tayyorgarligini shakllantirish ta‘lim jarayoniga tatbiq etilgan. Bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy refleksiya asosida pedagogik tayyorgarligini innovatsion ta‘lim metodlarini qo‘llash hamda kasbiy kompetentlikka ega bo‘lgan, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash modellari YUNESKO tomonidan qabul qilingan 2030-yilgacha xalqaro ta‘lim konsepsiyasida “Butun hayot davomida sifatli ta‘lim olishga imkoniyat yaratish” birinchi darajali vazifa

sifatida qaralib, ta‘lim mazmunini mazkur jarayonlarga asoslanib shakllantirish bo‘yicha rejali ishlar amalga oshirilmoqda.

Jahon oliy ta‘lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisini tayyorlash jarayonida refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirishning pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqish bo‘yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu bilan birga, pedagogik oliy ta‘lim muassasalarida refleksiv-metodik yondashuvdan foydalanish, refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirishning didaktik ta‘minotini ishlab chiqishlarga alohida e‘tibor berilmoqda[5].

Yurtimizda A.A.Xalikov, F.I.Yo‘ldasheva, X.N.Qodirova, A.T.Toshxonov, A.F.Xamrayeva, A.A.Urazimbetova, N.V.Yusupova, N.I.Xalilova, Sh.R.Zarmasov, J.M.Otajonov, K.A.Abrorxonova, O.A.Qo‘ysinov, I.S.Soliyev, Sh.S.Boboyorov, N.Y.Bayturayeva va boshqalar refleksiya va kompetentlikni shakllantirish masalalari yuzasidan ilmiy izlanishlar olib borishgan.

Mustaqil davlatlar hamdo‘stligi mamlakatlarida pedagogik refleksiyani shakllantirishning nazariy-metodik asoslari I.Y.Shustova, M.V. Zolotova, V.V.Davidov, A.K.Markova Y.V.Kusherverskaya, Y.L.Ushakova, O.V.Guleyevlarning tadqiqot ishlarida o‘z aksini topgan.

Pedagogik refleksiyani shakllantirishning metodik ta‘minotini yaratish masalalari bo‘yicha xorijiy olimlar A.S.Leyn, D.Palipana, M.Deyong, G.P.Barnes, Ch.Edvans, M.Valyrakis, M.D.Velgis L.A.Parsons J.Gudlou, Z.Paola va boshqalarning ishlarida tadqiq qilingan.

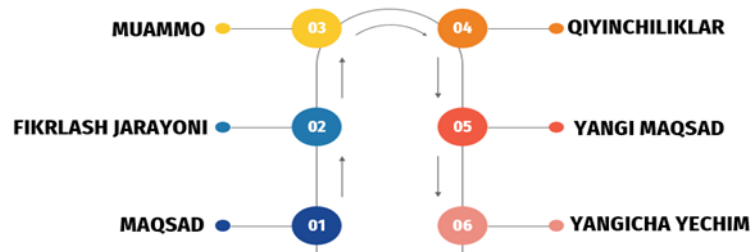
Ushbu tadqiqot ishining asosiy komponenti sifatida ko‘rilayotgan “refleksiya” atamasining kelib chiqishini John Dyuning dastlabki asarlarida uchratish mumkin. Refleksiya inson faoliyatining qizg‘in pallasi bo‘lib, unda inson o‘z tajribasini hayolda qayta gavdalantirib, bu haqida o‘ylaydi, mulohaza yuritadi va baholaydi.

“Refleksiya” - [lot. Reflexio – ortga qaytish] fls. Kishining o‘z xatti-harakatlari va ularning asoslarini tushunib

yetishi, fahmlashiga qaratilgan nazariy faoliyati; bilishning alohida bir shakli[6].

Refleksiya atamasi lotin tilidagi "reflexio" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "orqaga nazar, aks ettirish" degan ma'nolarni anglatadi. Refleksiv faoliyat har tomonlama barkamol shakllangan insonning o'z xatti-harakatlari va ularning qonuniyatlarini anglashga qaratilgan nazariy faoliyat shakli hisoblanib, inson ma'naviy dunyosining o'z iga xos yashirin xislatlarini ochib beradigan o'z -o'zini bilishga va anglashga qaratilgan faoliyatdir[7].

Refleksiv ko'nikmalar refleksiv tafakkur bilan bog'liq bo'lib, o'quv manbalarda pedagogik refleksiyaga ortga nazar

Agar bo'lajak o'qituvchida refleksiv ko'nikmalar rivojlanmagan bo'lsa, uning ichki dunyosi kasbiy faoliyatidan ajratilganligini va ma'naviy yuksalishdan cheklanganligini anglatadi. Refleksiv ko'nikmalarining asosiy vazifasi ijtimoiy-ma'naviy jihatdan o'z -o'zini tahlil qilishga yo'nalganlik hisoblanadi. Pedagogik refleksiya tashqaridan kimdir tomonidan to'ldirilishi yoki kompensatsiyalanishi mumkin emas.

Refleksiv ko'nikmalarni mavjud emasligi yoki yetarlicha rivojlanmaganligi o'qituvchini to'liq tashqi omillarga va sharoitlarga bog'liq qilib qo'yadi, uni begona irodaning ijrochisiga aylantiradi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisida refleksiv ko'nikmalarni shakllantirish ijodiy kasbiy rivojlanish imkoniyati va qobiliyatini ta'minlaydi. Tadqiqotchilar stereotip harakatlarni maktab va oliy ta'lim muassasasidagi refleksiv ko'nikmalarni rivojlanishiga to'siq deb hisoblaydilar. Talaba vaqti-vaqti bilan faoliyatiga nazar tashlab, o'ziga, o'z ichki dunyosiga tashqaridan nazar solishni, ya'ni refleksiyalash pozitsiyasiga chiqishni va "men kimman?", "men nima qilyapman?", "mening faoliyatim maqsadim nimada?" deb o'zidan so'rashni bilmaydi. Ular o'z faoliyatlariga tanqidiy baho berishni, tahlil qilishni, o'z xatti-harakatlarini nazorat qilishni bilmasliklarini aniqlay olmaganliklari uchun odatiy harakatlarni bajaradilar.

Ta'lim jarayonida rasmiy harakatlar ketma-ketligi bilan amaliy harakatlarni farqlashni bilish muammo hisoblanadi. Farqi rasmiy harakatlar ketma-ketligini amalga oshiruvchi sub'ekt o'zi nima "qilayotganini bilmaydi, harakat qiluvchi sub'ekt esa "loyihani" biladi, anglaydi, uning mohiyatini o'z ta'lim faoliyati jarayonida natijalari bilan bog'laydi.

Refleksiv ko'nikmalarni asosiy xususiyati pedagogik jarayon ichida erkinlik prinsipini tadbiiq etish hisoblanadi. Lekin shuni ta'kidlash joizki, bo'lajak pedagoglarni tayyorlovchi aksariyat oliy ta'lim muassasalari ta'limiy faoliyatida talabalarlarning shaxsini takomillashtirishga e'tibor qaratmaydi. Natijada shaxsning, aniqrog'i, bo'lajak pedagog axloqiy rivojlanishdan orqada qoladi. Tadqiqotchilar refleksiyani so'ndiruvchi va an'naviylikni uyg'otuvchi ikkita asosiy omillarni ajratadi:

1. Refleksiya, fikrlash, tushunish, erkin bilish faoliyati bu vositalariga emas, balki "bilimlarga" o'rgatish faoliyati;

2. Bilish va ijro etish muhimligi g'oyasi hamda bilmaslik va shubhani qabul etmaslik.

Me'yor stereotipi, bajarilgan amallarni qayta ko'rib chiqish ehtiyojini vujudga keltirmaslik, ko'rgazmalilik asosida berilgan ma'lumotlarni shubhasiz qabul qilishi, anglashning ustunligini emas, bilish muhimligini tushunchasini hosil qilishi, me'yorlar oldida og'ishish – an'naviylik va refleksiyasizlik shakllanishiga olib keladi.

Sh.Qurbonov, E.Seytxalilov, M.Quronov, R.Ahiddinov va I.Majidovlarning fikricha, refleksiya samarali fikrlashning

solish, o'z xatti-harakatlari va holatlarini ifodasi, tahlili sifatida ta'rif berilgan.

Refleksiya maqsadni belgilashni talab etadi, maqsad esa fikrlash jarayonini boshqaradi. Bunday fikrlash va pedagogik refleksiyadagi o'z iga xoslik shundaki, yengib o'tish kerak bo'lgan to'siq, yechimini kutayotgan muammo, turli xil qiyinchilik, shubhaning mavjudligi - refleksiv fikrlashning yangi maqsadi, yo'nalishini belgilab beradi. Bo'lajak o'qituvchining shakllanishi va rivojlanishi mazkur maqsadga erishishga yo'naltirilgan faoliyat moyabnida yuz beradi. Bo'lajak o'qituvchining ixtiyoriy predmetli faoliyati – o'quv, bilish, ta'limiy, kommunikativ, ma'naviy faoliyat sub'ekti motivini tashkil etish va uning maqsadini ta'minlashdan iboratdir:

muhim tarzi, yuz berayotgan hodisani keng tizim kontekstida tushunish jarayonlarini alohida tashkil etish (u vaziyat va harakatlarni baholashni, vaziyatlarni hal qilish usullari va operatsiyalarini topishni o'z ichiga oladi), vazifalarni hal qilishga jalb etilgan individ hamda boshqa odamlarning o'zini-o'zi tahlil qilishi, o'z holati hamda harakatlarini faol o'ylab ko'rishdan iborat jarayondir. Shu sababli refleksiya (orqaga qaytish) ichidan (bir individning kechinmalari va o'ziga o'zi hisob berishi) ham, tashqaridan (jamoa bo'lib fikrlash faoliyati va birgalikda yechim izlash sifatida) ham bo'lishi mumkin[8].

Refleksiv ko'nikmalar orqali erkinlik prinsipini amalga oshirish bo'lajak o'qituvchining kasbiy shakllanishi, uning ma'naviy takomillashishining asosiy sharoitlaridan biri hisoblanadi. Refleksiv ko'nikmalarni falsafiy-metodologik aspektida anglashni bilish usuli sifatida, psixologik aspektida o'z ongini anglash, pedagogik aspektida pedagogik fikrlash va madaniyatning tashkiliy qismi sifatidagi anglashni qamrab oladi.

Refleksiv ko'nikmalar pedagogning kasbiy faoliyati tizimiga kiradi. Mazkur tizimda biz tomonimizdan refleksiyaning ikki turi ajratiladi: tashqi va ichki.

Tashqi refleksiyalash tashqi dunyo bilan bog'liq bo'lib, harakat va faoliyatlarni qamrab oladi hamda shaxsning hayot faoliyatida nima, qanday va qachon savollariga javob berishga imkonini yaratadi. Tashqi refleksiyalash nima uchun aynan shunaqa, aksincha emas? degan yuqori darajadagi savolga ham javob izlashda ko'maklashadi. Tashqi va ichki refleksiyalash bog'liq bo'lishi mumkin. Ichki refleksiya o'z-o'z ini idrok etish jarayonini anglatadi, shaxs ma'naviy dunyosining o'z iga xos xususiyatlarini ochib beradi.

Refleksiya turlari refleksiyalashga maqsadlar va yondashuvlar bilan aniqlanadi. Refleksiv ko'nikmalar – bu ta'limning insonparvarlik paradigmasini amalga oshirish yo'li, ya'ni uning asosiy xususiyati sanaladi. Ta'limning insonparvarlik paradigmasi o'z mohiyatiga ko'ra refleksiv sanaladi, chunki uning asosida jamiyatning ijtimoiy tajribasi yotadi.

Ko'rib turganimizdek, ularning asosiy e'tibori hamda bosh maqsadi yaxlit pedagogik jarayonning tahlili va refleksiyasi, yuzaga keluvchi qiyinchiliklarni bartaraf etish, natijalarni bashoratlash, namunaviy pedagogik texnologiyalardan, kreativ, ijodiy, shaxsiy-yo'naltirilganlariga o'tishdadir. Bunday turdagi texnologiyalarda asosiy rolni refleksiv ko'nikmalar o'ynaydi.

Ta'lim-tarbiyada refleksiv ko'nikmalarning faol qo'llash sharoitlarida biz pedagogik faoliyatning mohiyatini, refleksiv ko'nikmalarni shakllantirish sharoitlari tizimini tushunishni yashiruvchi qator muhim nazariy masalalarni o'rganishimiz kerak.

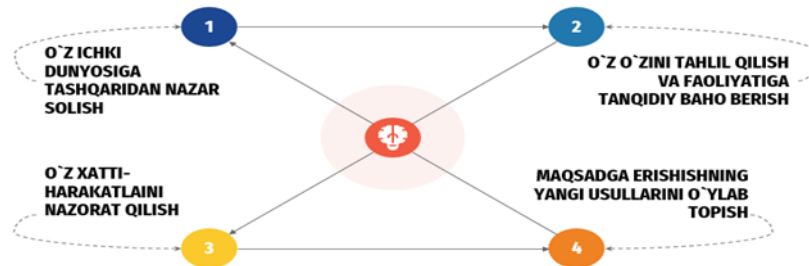
Refleksiv ko'nikmalar muammosi yangi hodisa sanaladi. Refleksiv ko'nikmalarni shakllantirish sharoitlariga o'tishdan avval, biz psixologik va pedagogik refleksiyaning bog'liqligi muammosiga murojaat etish maqsadga muvofiq, deb topdik. Bizga ma'lum bo'lganidek, mazkur hodisalarda umumiy jihatlar

ko'p bo'lib, ular o'rtasidagi asosiy bog'lovchi bo'g'in, insonning o'zi hisoblanadi, chunki u pedagogika va psixologiyaning o'rganish ob'ekti hisoblanadi. Refleksiyaning psixologik asoslari pedagogik refleksiya asosini tashkil etadi.

Zamonaviy pedagogik oliy ta'lim muassasalarida pedagogik dunyoqarash kengligini va o'z garuvchi pedagogik voqelikda bilimlarni erkin uzatish, turli fan ma'lumotlaridan

tizimli foydalanishni ta'minlaydigan fundamental ilmiy manbani yetkazish kerak. Shuning uchun bo'lajak o'qituvchiga refleksiv ko'nikmani egallashda yordam beradigan metodlar va texnologiyalarning alohida tizimi zarur.

Yuqoridagi ilmiy izlanish natijalaridan kelib chiqib pedagogik refleksiyaning tashkiliy tuzilmasi ishlab chiqildi[9]:

Tadqiqot ishida ilgari surilgan fikrlar, aniqlangan ilmiy yangiliklar quyidagi yechim bo'la oladigan xulosalarga kelish imkonini berdi:

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarida refleksiv ko'nikmalarni shakllantirishning dolzarbligi jamiyatning refleksiv ko'nikmalarga ega o'qituvchiga ehtiyoji, boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashning mavjud nazariy va amaliy imkoniyatlarini umumlashtiruvchi va tizimlashtiruvchi kompleks yondashuvning zarurati bilan bog'liq.

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarida refleksiv ko'nikmalarni shakllantirish uning asosiy komponentlarining birligi tizimi maqsadli, mazmunli, faoliyatli, natijaviy sifatida qaralgan. Tadqiqotimizda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida refleksiv ko'nikmalarning mazmun mohiyati va tizimli-funksional tavsiflari asosida talabalarni tayyorlash jarayonida ularni shakllantirish xususiyatlarining asosiy yo'nalishlari aniqlangan va belgilangan.

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining refleksiv tayyorgarliklari mazmuni jamiyatning joriy hamda istiqbolli ehtiyojlarini ifodalaydi va refleksiya to'g'risidagi bilimlar tizimi va refleksiv ko'nikmalarni o'z ichiga oluvchi, refleksiyani amalga oshiruvchi mutaxassisning o'ziga xos kasbiy faoliyatini ifodalaydi.

Pedagogik refleksiya bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining pedagogik fikrlash va pedagogik madaniyatining tashkiliy komponenti hisoblanadi. Falsafiy, psixologik va pedagogik ilmiy adabiyotlar tahlili bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida refleksiv ko'nikmalarni shakllantirish modelini qurishga asosiy metodologik yondashuvlarni aniqlash imkonini beradi.

Xulosa. Zamonaviy boshlang'ich ta'limga o'z hayotiy pedagogik tajribasini tahlil qila oladigan, qiyinchiliklarni yengishga qodir bo'lgan jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarga tezkor moslasha oladigan o'qituvchilar kelishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. "Ta'lim sohasidagi islohotlarni jadallashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 5-fevral 2024-yildagi PQ-54 sonli qarori.
2. O'zbekiston Respublikasining 1-fevral 2024-yildagi O'IRQ-901-sonli "Pedagogning maqomi to'g'risida"gi qonuni.
3. "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada shakllantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 21-iyun 2022-yildagi PQ-289-sonli qarori.
4. "Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti faoliyatini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 21-iyun 2022-yildagi PQ-290-sonli qarori.
5. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi 637-son Qonuni.
6. Abdullayeva B.S., Qodirova X.N. "Tarbiyaviy ishlar metodikasi" Toshkent-2021.
7. Вульф В.Б. Профессиональная рефлексия в непрерывном образовании // Гуманизация образования. 1994. – № 2. – С.31-34.
8. Сластёнин В.А. Формирование личности учителя в процессе его профессиональной подготовки. – М.: Просвещение, 1976. – 160 с.
9. Андреев В.И. Технология экспертной оценки качества работы учителя и руководителей школ, лицеев, гимназий. – Казань: Изд-во КГУ, 1996. – 26 с.

UDK:371.012+37.017

Inoyatxon ARZIMATOVA,
Farg'ona davlat universiteti dotsenti

TATU Farg'ona filiali dotsenti Sh.Xolmatov taqrizi asosida

YANGI O'ZBEKISTON STRATEGIYASINI AMALGA OSHIRISHDA ZAMONAVIY BOSHQARUV KADRLARINI TAYYORLASH MASALASI

Annotatsiya

Maqolada O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida boshqaruv kadrlarini tayyorlash, kadrlar zahirasini vujudga keltirish, rahbar va boshqaruv kadrlarini tayyorlash, qayta tayyorlash hamda joy-joyiga qo'yish, shuningdek, rahbar kadr, davlat xizmatchisining shaxsiy sifatleri, fazilatleri, rahbar faoliyati bilan bog'liq muloqot madaniyatini o'rganish masalalarining ahamiyati o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Yangi taraqqiyot bosqichi, zamonaviy boshqaruv, rahbar kadrlar, rahbarlik layoqati, kadrlar zahirasi, rezerv, shaxsiy sifatlar, fazilatlar, makon va zamon, notiqlik san'ati, muloqot madaniyati.

ПРОБЛЕМА ПОДГОТОВКИ СОВРЕМЕННЫХ УПРАВЛЯЮЩИХ КАДРОВ В РЕАЛИЗАЦИИ НОВОЙ СТРАТЕГИИ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

В статье рассматривается значение подготовки управленческих кадров, создания кадровых резервов, подготовки, переподготовки и расстановки руководящих и управленческих кадров на новом этапе развития Узбекистана, а также значение изучения культуры общения, связанной с личностными качествами и качества управленческого персонала, государственных служащих и лидерская деятельность.

Ключевые слова: Новый этап развития, современный менеджмент, лидерство, лидерские способности, кадровый резерв, резерв, личностные качества, пространство и время, ораторское искусство, культура общения.

THE PROBLEM OF TRAINING MODERN MANAGEMENT PERSONNEL IN THE IMPLEMENTATION OF THE NEW STRATEGY OF UZBEKISTAN

Annotation

The article discusses the importance of training management personnel, creating personnel reserves, training, retraining and placement of leadership and management personnel at a new stage of development of Uzbekistan, as well as the importance of studying the culture of communication associated with the personal qualities and qualities of management personnel, civil servants and leadership activities.

Key words: New stage of development, modern management, leadership, leadership abilities, personnel reserve, reserve, personal qualities, qualities, space and time, oratory, culture of communication.

Kirish. O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida zamonaviy boshqaruv kadrlarini tayyorlash ishi ob'ektiv holatni hisobga olgan holda ilmiy yondoshuvni talab qiladi. O'zbekistonda rahbar kadrlarni tayyorlash jarayoni dasturiy asosga ega bo'lib, O'zbekistonning iqtidorli rahbarlik layoqatiga ega bo'lgan o'quvchi-yoshlarini tanlash, bilim-saviyasini oshirish, malakaviy ko'nikmalarini shakllantirish kabi bir qator ishlarining uzluksiz tizimidan iborat.

Bugun biz kadrlar zahirasini vujudga keltirishga alohida ahamiyat bermoqdamiz. Har bir rahbar o'z xodimini quyidan yuqoriga ko'tarish uchun zahira etishtirishni o'zining burchi deb bilmogda. Uning o'z burchini, vazifasini qanchalik chuqur his etishi, muayyan vaqtda uning o'rni bosishga ham qodir kadrlarni naqadar g'amxo'rlik bilan o'z vaqtida tayyorlashiga qarab belgilanadi. Xodimlarni tanlash tajribasini yanada yaxshilash uchun, rezervga kiritilgan kadrlar o'zlarining mehnati, qobiliyatlari qadrlanishini, faol va vijdonan ishlasalar, yuqori organning madadi va yordamiga, xizmat yo'lida ko'tarilishlariga umid qilishlari mumkinligini sezishlari lozim. Zero, yangi O'zbekistonda kadrlar siyosatining davlat rahbari tomonidan ilgari surilgan asosiy tamoyillarini fuqarolik jamiyatiga og'ishmay tatbiq etish talab qilinmogda. Bu talabni hayotga aniq va puxta joriy etish barchamizning muqaddas burchimizdir. Respublikamizning ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy yuksalishida sinchkov aql-zakovat, ishning ko'zini bilib rahbarlik qilish muvaffaqiyatlar sari etaklaydi. "Bugun rahbar bo'lish og'ir, shu bilan birga, sharafli mas'uliyat. Demokratik jamiyatda davlat boshqaruvida xalq rahbarlarni, rahbarlar xalqni qo'llab-quvvatlamas ekan, asl maqsad, mamlakat tinchligi, xalq farovonligi, ertangi kunga ishonch bilan yashashga erishish muammoligicha qolaveradi. Tahlkali, atrofda mamlakatlarda sodir bo'layotgan murakkab, notinch holatlarni ko'rib turgan

davrimizda rahbarlikni oqilona, mohirona olib borish masalasi juda dolzarb bo'lib qolmogda" [1].

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Yangi O'zbekiston strategiyasini amalga oshirishda zamonaviy boshqaruv kadrlarini tayyorlash masalasi yoritishda Yangi O'zbekiston gazetasi [1], Mirziyoev Sh.M. [2], Kovalyov A. [3], Leshutina I. [4], Sh.M.Mirziyoevning 2016 yil 14 dekabr kungi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi nutqi [6], Berdiyev B. [8] asarlaridan unumli foydalanildi.

Muammoni o'rganishda umumiy o'zaro aloqadorlik, tarixiylik, tizimlilik tamoyillari, umumlashtirish usullari qo'llanildi.

Natijalar va muhokama. Rahbar kadr, davlat xizmatchisining shaxsiy sifatleri, fazilatleri makon va zamonda shakllanadi. O'zgarayotgan ijtimoiy muhit, ish uslubi, rahbarlik tarzi, talablari yangi tipdagi davlat mulozimlari, rahbar kadrlarni tarbiyalash uchun zarur bo'lgan ob'ektiv shart-sharoitni yaratdi. Galdagi vazifa davlat xizmatchilariga qo'yilayotgan yangi talablarni, ular uchun zarur bo'lgan fazilatlarini ilmiy asoslab, tahlil etib, umumlashtirib, ma'naviy-ma'rifiy tarbiya, amaliy tajriba yordamida maxsus shakllantirishdir. Ana shunda davlat xizmatchilari tafakkuridagi yangilanish ular orqali xalqqa, demakki, har bir o'zbekistonlikka etib boradi. Jamiyat tafakkuri tezroq yangilanadi, millat bir jonu bir tan bo'lib, islohotlarni tezlashtiradi. Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev ta'kidlaganidek, "Bugun hayotning o'zi bizdan davlat xizmati tizimini yanada samarali tashkil etish, ushbu yo'nalishda ham professional, tezkor tuzilmalarni shakllantirishni talab qilmogda. Shu jihatdan qaraganda, islohotlarimizdan ko'zlangan maqsad-muddalarni yaxshi anglaydigan,

xalqimizning Yangi O'zbekiston strategiyasini amalga oshirishiga chin dildan yordam beradigan, halol-pok kadrlarni tarbiyalash vazifasi yanda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda" [2].

Rahbar shaxslar avlodini shakllantirish aslida juda murakkab masala. Bu masala bilan olimlar va davlat rahbarlar uzoq vaqt, izchillik bilan shug'ullanganlar. Chunki, odam darhol rahbar bo'lib tug'ilmaydi. Izchil tarbiya va tajriba vositasida iqtidorli kishilar rahbar shaxsga aylana boradi. Shu ma'noda ukrainalik olim A.G.Kovalyovning rahbar shaxs tushunchasiga bergan ta'riflariga diqqat qilib o'tish lozim. Uning fikricha, rahbar shaxslar quyidagi uch tipga bo'linadi:

Salbiy tiplar. Ular jamoada yomon muhitni yuzaga keltiradi. O'zi hech narsa qilmaydi, o'zgalardan talab qiladi. Ishlar o'z yo'sinida ketaveradi va aslida ishning borishida jamoadan kimningdir tashabbusi mavjud bo'ladi. Bunday tipdagi rahbar shaxslar jamoani etarli darajada boshqara olmaydilar, natijada ishda orqaga ketish boshlanadi.

Ijobiy tiplar. Ular jamoada xushkayfiyatni yuzaga keltiradilar. Bu tipdagi rahbar shaxslarning bir kamchiligi – o'zgalarga nisbatan me'yoridan ortiq darajada talabchan bo'lishlaridir. Natijada ular boshqarayotgan jamoada noqulay muhitning yuzaga kelishi ehtimoli bo'ladi.

3. O'rtacha tiplar. Ular salbiy va ijobiy tip o'rtasida bo'ladi. Bunday tiplar juda qattiq ishlaydilar, o'zgalardan ham shuni talab qiladilar. Biroq bunday rahbarlik qilish usuli avtoritar hisoblanib, u o'zgalarga hukm o'tkazishga olib keladi [3]. Professor A.Kovalyov bu tiplarning birortasini qoniqarli topmaydi. Lekin, bu o'rinda olimning rahbar shaxslarning o'z qo'li ostidagilarga (jamoaga) nisbatan ta'siri masalasiga doir kuzatishlari diqqatga sazovordir. Rahbar shaxslar o'zgalarga turlicha ta'sir ko'rsatishlari bilan guruhlarga va mavqelarga ajraladilar.

Notiqlik san'atini yaxshi egallagan rahbar so'z qudratidan foydalanib odamlarni o'ziga qaratishga, ular uchun haqiqiy yo'lbo'shchiga aylana oladi. Bu esa oson ish emas. Rahbar faoliyati bilan bog'liq muloqot madaniyati deganda quyidagilar nazarda tutiladi: So'zlash (jumladan, omma oldida) san'ati. Tinglash qobiliyati. Suhbatdosh (hamkor, o'zga kishilar qo'l ostida ishlaydiganlar) ni ob'ektiv baholash va to'g'ri tushunish ko'nikmalari. Har qanday odam bilan munosabat o'rnatish olish va o'zaro manfaatdorlik asosida unga samarali ta'sir o'tkazish olish.

Zero, "So'z qo'llash madaniyati inson ma'naviyatining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, bu atrofda qilargalarga so'zlovchining saviyasini, dunyoqarashini yaqqol ko'rsatib beradi. Hatto Sharq adabiyotining etuk vakillaridan biri shoir va mutafakkir Sa'diy ham: "Gapir, so'zing orqali men seni ko'raman", degan" [4].

Rahbar kadrlarning nafaqat yurish-turishi, o'zini tutishi, uning jamoa oldida so'zlash madaniyatiga egaligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Muloqot davomida so'zni to'g'ri talaffuz qilish, fikrni tinglovchiga etkazib berish, shu bilan birga, tinglovchining diqqatini o'ziga qaratish ham katta san'atdir. Aynan rahbar kadrlar ushbu san'atga ega bo'lishi lozim.

Jamiyatning yangi rivojlanish bosqichida rahbar va boshqaruv kadrlarini tayyorlash, qayta tayyorlash hamda joy-joyiga qo'yish sohasida salmoqli natijalar qo'lga kiritildi va o'ziga xos jihatlarga ega bo'lgan milliy tizim shakllantirildi. Bugungi kunda respublikamizda kadrlar siyosatining yangi tizimini shakllantirish va amalga oshirish masalasi hamda uni hal etish yo'llari belgilab olindi. «Hozirgi vaqtda davlat hokimiyat idoralari ko'p hollarda kadrlar salohiyatidan foydalanish ularning vazifa va vakolatlari taqsimoti oqilona va samarali yo'lga qo'yilmaganligi sezilmoqda. Eng yomoni bu holat ishimizga xalal bermoqda. Bir idorani qarasangiz, yuzlab odam nomigagina ishlab turibdi. Boshqa bir idorani qarasangiz ish ko'p, vazifa ko'p, ishlaydigan odam kadr etishmaydi" [5].

Shuni hisobga olgan holda, davlat va jamiyat boshqaruvining barcha sohalarida kadrlar tizimi yangi asosda shakllantirilmoqda. Bu masala bilan bog'liq turli darajadagi xilma-xil vazifalar va talablar orasida quyidagilar alohida ahamiyat kasb etadi:

a) kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish bilan shug'ullanuvchi ta'lim muassasalari, akademiya,

institutlar, jamoat birlashmalarining zamon talablari darajasidagi faoliyatini ta'minlash;

b) kadrlarni tanlash tizimini takomillashtirib borish, bunda:

alohida shaxslarning fikr-mulohazalari;
kadrlar xarakterlovchi sifatlar;
kadrlar rahbarlik va boshqaruv tajribasi;
layoqati;

mas'uliyatligi;
davlat va jamiyat manfaatlarini hisobga olib borish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

2016-yil 14-dekabr kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatning qo'shma majlisidagi nutqida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev fikricha, kadrlarning amaliy zahirasini shakllantirish, ularni tayyorlash va qayta tayyorlashning muhim masalalarini o'z ichiga oladigan maqsadli dasturni ishlab chiqish vaqti keldi, deb o'ylayman. Asosiy vazifa – bu yuqori kasb mahorati va zamonaviy tafakkurga ega, puxta o'ylangan, har tomonlama to'g'ri qarorlar qabul qila oladigan, belgilangan maqsadlarga erishadigan rahbarlar va mansabdor shaxslarning yangi tarkibini shakllantirishdan iborat [6].

Shunday qilib, yangi O'zbekistonda kadrlar siyosati ham jamiyat hayotining boshqa sohalarida yuritilayotgan siyosiy yo'nalishlariga o'xshash butunlay yangi mazmunli va demokratik mohiyatli siyosat sifatida amalga oshirilayotganligi milliy yuksalish jarayonlarini uyg'unlashtirishga, uni to'la va uzil-kesil qaror toptirishga mo'ljallangan siyosat sohasi sifatida amalga oshirilmoqda. "Rahbarlik — mas'uliyati, javobgarligi katta bo'lgan va davlat boshqaruvining bir bo'lak sifatida insoniyat, jamiyat ertasini belgilab beruvchi lavozim. Shunday ekan, bizning oldimizdagi eng dolzarb vazifalardan biri, bu — Yangi O'zbekiston jamiyatidagi o'zgarishlarni, islohotlarni teran tahlil qila biladigan kadrlarni tayyorlash" [7].

Zamonaviy rahbarlik to'g'risida fikr yuritib shuni ta'kidlashimiz joizki, rahbar mas'uliyati, o'z ish faoliyati bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lishi, malakasi, tajribasi haqida gap ketganda quyidagi muhim jihatlarni sanab o'tilishi zarur: rahbarlikka mosligi; mas'uliyatni his etish darajasi; sadoqatligi, mustaqillikka bo'lgan ishonchi; sobiq totalitar tuzumga munosabati, uning asoratlaridan to'g'ri xulosa chiqara olishi; tashkilotchilik qobiliyati; mustaqillik vazifalarini amalga oshirishda xalq bilan o'zaro hamkorlikda ish yuritishi; o'z atrofiga sog'lom kuchlarni to'plashi va ularga tayanishi; rasmiyatchilikka berilmasligi; o'z bilimini muntazam oshirib borishi; yangicha tafakkur tarziga, fikrlar xilma-xilligiga ega bo'lishi; o'zgalar fikrini eshitishi va hurmat qilishi; o'z manfaatini boshqalar manfaatini bilan uyg'un qo'yishi.

Boshqaruv madaniyati bu - ma'muriy, ijtimoiy va psixologik kabi boshqaruv vazifalarini muvaffaqiyatli amalga oshirishdagi rahbarning shaxsiy, professional va ishchanlik sifatlarining sintezidir. "Rahbarlarda boshqaruv salohiyatini rivojlantirish, donolarimizning ta'biri bilan aytganda «o'zida bor» mukammal kadrlarni avvalo, etishtirish va ma'lum bir sinovlardan so'nggina, mas'uliyatli lavozimlarga tayinlash masalasi davlatimizning strategik vazifasidir" [8].

Xulosa. Jamiyat boshqaruviga o'tish sharoitida rahbar shaxsning funksiyasi, burchi, huquqi va majburiyatlari bir muncha o'zgaradi. Bu o'zgarish demokratik tamoyillarning ustuvor darajada kasb etishi bilan ahamiyatlidir. Shu ma'noda boshqaruvning jamiyat boshqaruv shakli rahbar shaxs ma'naviyatini o'ziga xos an'analar va milliy tajribalarga ko'ra yuksaltirib borishini taqozo etadi.

Rahbar va u muloqotga kirishgan shaxs yoki auditoriya bir-biri bilan uzviy bog'liq va u yoki bu masalani hal etishda o'ziga xos tandemni tashkil etadi. Rahbarning muloqot o'rnatish mahorati, o'zgalarni ishonitirish qobiliyatining ahamiyati va zaruriyati mamlakatimiz va butun jahon miqyosidagi murakkab mafkuraviy jarayonlar bilan ham belgilanadi. Taraqqiyotning asosiy sharti mamlakatdagi barqarorlikdir. Davlat va jamiyatdagi barqarorlikni saqlashning bosh omili esa turli guruh, tashkilot va davlatlar tomonidan uyushtirilayotgan mafkuraviy xurujlardan odamlarni asrashdan iborat.

Rahbarning kasb notiqligi bir qator ichki psixologik maqsad-muddaolarga intilish natijasida shakllanadigan xususiyatlarga ega. Notiq nutq orqali erishish mumkin bo'lgan maqsadlarni o'z oldiga qo'yar ekan, rahbarning ham o'z maqsadlari doirasi mavjud.

Rahbarning sifati, xislatlarini belgilovchi mezonlar ko'p. Biroq quyidagi ijobiy xislatlar ular orasida alohida mavqega ega: dovyuraklik, mardonavorlik, botirlik, dadillik kabilardir. Bunday rahbarlar omadsizlikdan qo'rqmaydi, qo'rquv ularni jasoratga chorlaydi va zafarlarga olib keladi. Har bir yangi harakatni taraqqiyotga va hayotiy tajribalarga erishtiradi.

ADABIYOTLAR

1. Yangi O'zbekistonda demokratik jamiyat va rahbar mas'uliyati". Yangi O'zbekiston gazetasi. 2023 yil 22 fevral, 36-son.
2. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi. Toshkent.: "O'ZBEKISTON", 2022. – B. 3.
3. Ковалёв А. Влияние личности руководителя и стиля его работы на социально-психологический климат коллектива.//Социально-психологический климат коллектива и личность. – Т.: "Мысль", 1983. С. 139-140.
4. Leshutina I. Ritorika. Notiqlik san'ati. Toshkent.: "Yosh kuch"2021. B.4.
5. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.-T: O'zbekiston, 2017. – B. 25-26.
6. Sh.M.Mirziyoyevning 2016 yil 14 dekabr kungi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi nutqi "Xalq so'zi", 2016 yil 15 dekabr.
7. Yangi O'zbekistonda demokratik jamiyat va rahbar mas'uliyati". Yangi O'zbekiston gazetasi. 2023 yil 22 fevral, 36-son.
8. Berdiev B. Rahbar kadrlar faoliyati: mansabni yo'qotishdan qo'rqish sindromi, xodimlarning nohaq bo'shatilishi, vazifa va muammolar...(https://uza.uz/uz/posts/rahbar-kadrlar-faoliyati-mansabni-yoqotishdan-qorqish-sindromi-xodimlarning-nohaq-boshatilishi-vazifa-va-muammolar).

Shahlo AHROROVA,
Respublika MMM huzuridagi Ijtimoiy ma'naviy tadqiqotlar institutikatta ilmiy xodimi, PhD
E mail: Shaxlo.67@mail.ru

Toshkent Amaliy fanlar universiteti professori D. Amriddinova taqrizi asosida

A VALUE-BASED APPROACH IN A SOCIAL SPIRITUAL ENVIRONMENT

Annotation

In today's era of globalization, the issue of the spiritual environment of society exerting its influence on other spheres of society's life is becoming increasingly relevant. A special place in the socio-spiritual environment is occupied by the system of value approach. Significant changes in one or another sphere of society have an impact on both the value system and, in turn, on the socio-spiritual environment. These changes in the value system and the dynamics of growth in the socio-spiritual environment are proportionate. This will be discussed in the article.

Key words: Social spiritual environment, value, value consciousness, value approach, value system, personality, society, public relations, ideal, assessment, value.

ЦЕННОСТНЫЙ ПОДХОД В СОЦИАЛЬНОЙ ДУХОВНОЙ СРЕДЕ

Аннотация

В сегодняшнюю эпоху глобализации все более актуальным становится вопрос о том, что духовная среда общества оказывает свое влияние и на другие сферы жизни общества. Особое место в социально-духовной среде занимает система ценностного подхода. Существенные изменения в той или иной сфере общества оказывают влияние как на систему ценностей, так и, в свою очередь, на социально-духовную среду. Эти изменения в системе ценностей и динамика роста в социально-духовной среде обладают соразмерностью. Об этом и пойдет речь в статье.

Ключевые слова: Социальная духовная среда, ценность, ценностное сознание, ценностный подход, система ценностей, личность, общество, общественные отношения, идеал, оценка, ценность.

IJTIMOY MA'NAVY MUHITDA QADRIYATLI YONDASHUV

Annotatsiya

Bugungi globallashuv davrida jamiyat ma'naviy muhiti jamiyat boshqa sohalariga ham o'z ta'sirini ko'rsatishi masalasi tobora dolzarblashib bormoqda. Ijtimoiy ma'naviy muhitda qadriyatli yondashuv tizimi alohida o'rin tutadi. Jamiyatning qaysidir sohasidagi jiddiy o'zgarishlar qadriyatlar tizimiga ham, o'z navbatida ijtimoiy-ma'naviy muhitga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Qadriyatlar tizimidagi bu o'zgarishlar va ijtimoiy-ma'naviy muhitdagi o'sish dinamikasi mutanosiblikka ega. Maqolada shular haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy muhit, qadriyat, qadriyatli ong, qadriyatli yondashuv, qadriyatlar tizimi, shax, jamiyat, ijtimoiy munosabatlar, ideal, baholash, qiymat.

Kirish. Biz ma'lum bir muhit ichida yasharkanmiz, har kuni ijtimoiy-ma'naviy mohiyatga ega bo'lgan qaysidir voqea yoki hodisalarga duch kelamiz, gohida bu voqealarning tashqarisida ko'rinsakda, unga bilvosita aloqador bo'lishimizni yo bilamiz, yo bilmaymiz. Gohida esa bu voqea-hodisotlar ichida bevosita amal qilamiz. Agar turlicha bo'lgan bu voqealar va hodisalar rivojini kuzatadigan bo'lsak, unga ijtimoiymi, tarixiymi yo madaniy biror omilning ta'siri borligini ko'rishimiz mumkin.

Ijtimoiy ma'naviy muhit aslida ma'lum bir qadriyatli yondashuvlar asosida shakllanadi. Ijtimoiy muhit deganda kishilarning ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlardagi o'zaro ijtimoiy munosabatlarining ma'lum tarzda tartiblangan yoki shakllangan tizimi hamda mana shu jarayonlar ta'siri o'laroq yuzaga kelgan shart-sharoitlar jamligi tushuniladi. Ijtimoiy ma'naviy muhit jamiyat ma'naviyati asosiga quriladi. Qadriyatlar, jumladan milliy qadriyatlar ma'naviy muhitni mustahkamlovchi asoslardan biridir.

Qadriyatli yondashuv ijtimoiy munosabatlarga yetarli darajada o'z ta'sirini ko'rsatadi. Qadriyatli yondashuv borasida so'z yuritilar ekan, bu kategoriyani mohiyatini tushunish uchun albatta qadriyatlar va qadr tuyg'usi to'g'risida to'xtalib o'tishimiz lozim. Ma'lumki, har voqelikning mohiyatini o'rganib, tahlil qilishdada uning ibtidosini o'rganish muhim asos va manba sifatida xizmat qiladi. Insoniyat ongida ilk qadrlash tuyg'ularining shakllanishi, ilk jamiyatda qadrlash tamoyillarining amal qilishi, bir so'z bilan aytganda, qadriyatlar ildizini o'rganish ham qadriyatli yondashuv, umuman qadriyatlar mavzusini o'rganish, uning tub mohiyatini anglashda muhim omil hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Qadriyatlar tushunchasi insoniyatning ilm bazasiga yigirmanchi asrda kirib

kelgan bo'lsada, qadrlashga oid tushunchalar Aflotunda, Aristotelida, Gegel va Suqrot asarlarida uchraganidek, Sharq allomalaridan Forobiy, Yassaviy, Naqshband, Navoiy, Ibn Sino asarlarida, shuningdek, Abdulla Avloniy qarashlarida ko'rishimiz mumkin. Nemis faylasufi Immanuel Kant Antik davrda qadriyatlar yondashuvlar masalasini o'rganadi. U "tabiat yo'nalishi bilan axloqning, aql-idrok yo'nalishi bilan amaliy hayotning o'zaro mutanosib emasliklariga e'tiborini qarattir va qadriyat sifatida go'zallik, haqiqat, ne'matni bir-biridan ajratib ko'rsatdi[2]. "Qadriyat" tushunchasi, yuqorida e'tirof etganimizday, 1960-yillarda R.Lotse va G.Kogen tomonidan ilmiy termin sifatida olib kiritildi. R.Lotse borliqni uchta sohaga ajratadi: a) birinchisi haqiqat sohasi bo'lib, zaruriy ahamiyat kasb etadi va unga qonunlar majmui kiritiladi; b) borliq va voqelik, undagi predmetlar, dalillarning obrazlari sohasi ikkinchi soha deyu belgilandi; v) uchinchi qadriyatlar sohasi bo'lib, u go'zallik, ezgulik, muqaddaslik kabi xususiyatlarni qamrab oldi. Uchinchi soha jamiyatning ma'naviy mohiyatini o'rganishni toqazo etardi. Shu qarashlar bazasida nemis falsafasida qadriyatlar oid ilmlar o'rganila boshlandi. XX-asr boshlarida esa fransuz faylasufi P.Lapi "aksiologiya" termini orqali qadriyatlar nazariyasini o'rganishni ilmiy faoliyatga olib kirdi. ("axios"- "fan", "logos"- "ta'limot") Bugunga kelib esa qadriyatlarini o'rganuvchi maxsus fan - aksiologiya amal qila boshladi.

Faylasuf V.P.Tugarinovning ta'kidlashicha, qadriyatlar - odamlar turmush tarzida jamiyat va tabiat hodisalarining ideal, qadrlil ne'matlarga aylangan, ma'naviy qiymatli qismidir. Ular insonlar tomonidan yuksak darajada qadrlangani, asrab-avaylangani bois, qadriyat mavqeini olgan. Bu qadriyatlar shu insonlar yoki jamiyat, bir so'z bilan aytganda o'z subyektlari

tomonidan sayqallantiriladilar, shakllantiriladilar, gohida zamonga, yangi turmush tarziga moslashtiriladilar. Bu qadriyatlar kishilarning turmush tarziga, shaxsiy hayotiga uyg'unlashadi, mazmun beradi, ularning ijtimoiy munosabatlariga ta'sir ko'rsatish orqali o'sha jamiyatdagi ijtimoiy-ma'naviy muhitida ham aks etadi. "Qadriyatlar ichida asosiysi – albatta hayot, tiriklikning o'zidir, zero agar hayot bo'lmasa, boshqa har qanday qadriyat o'z-o'zidan yo'qlikka mahkum, aslini olganda, har qanday qadriyat hayot ne'matlarining qiymati va mohiyati, madaniy qadriyatlardir"[5].

Tadqiqot metodologiyasi. Qadriyat kategoriyasi - ijtimoiy munosabatlarning, voqea-hodisolarning, urf-odatlarining, ma'naviy va moddiy borliqning subyekt uchun qadru-qiymati, ahamiyatini ifodalaydi, chunonchi, subyekt ularning qadru-qiymatini ularga bo'lgan munosabati bilan belgilaydi. Biroq, qiymat darajasi ham, qadr darajasi ham o'zgarishsiz bo'lmaydi, kishilik jamiyatidagi ma'naviy, ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar, shuningdek, kishilar dunyoqarashining o'zgarishi va yuksalishlariga qarab qadr darajasi ham o'zgarib turadi.

Qadriyatlar nafaqat ne'matlar tarzida namoyon bo'ladi, u shaxs va jamiyatga oid ma'lum bir qoidalar, axloqiy me'yorlar, maqsadlar, ijtimoiy-madaniy hodisalarga nisbatan baholash darajasi, mezonlarini ham qamrab oladi. Mana shu mezonlar orqali inson va jamiyat qadrini oshiradigan ezgulik, yaxshilik, halollik, mustaqillik, adolat, tinchlik, vatanparvarlik kabi tushurha va fazilatlar qadriyatlar orasida yuqori pog'onaga ko'tariladi. Demak, subyekt qaysidir ne'matni qadriyatga aylantirar ekan, u orqali o'zining ham qadrini oshiradi. Insonlarning qarashlari, milliy kelib chiqishlari bilan bog'liq azaliy qadriyatlari, milliy tabiati, qolaversa, ularning geografik joylashuvi, doimiy yetakchi faoliyati bilan boqliq qadrlashlari ularning kundalik turmushi bilan birga urf-odatlari, to'y-marosimlari, bayramu-o'yinlarida ham aks etadi.

Tahlil va natijalar. Aslini olganda qadrlash, qadr-qimmatni anglash – inson ongi va tafakkurining mahsulidir. Anglash va tafakkur qilish esa mavjudotlar ichida faqat insonga xosligini yaxshi bilimiz. Bundan kelib chiqadiki, har qanday qadriyatning subyekt avvalo inson. Subyekt hajmi ortishi, ya'ni indan uning jamoasi, guouhi, millat, el, hatto butun sayyoradagi odamzod barajasiga ko'tarilganda ham, uning tarkibidiga inson omili asosiy subyekt bo'lib qolaveradi.

Ijtimoiy muhit, ma'naviy muhit, ijtimoiy-ma'naviy munosabatlar ham shunday, ularning asosiy shakllantiruvchisi va asosiy subyekt ham, asosiy obyekt ham inson bo'lib qolaveradi.

Ijtimoiy-ma'naviy muhit aslida o'ziga xos tizim tarzida namoyon bo'ladi, ijtimoiy-ma'naviy muhitga ta'sir qiluvchi omillar ayni damda mana shu tizimga, shuningdek, muhitdagi qadriyatlar tizimiga ham ta'sir ko'rsatadi. Demak, ma'lum bir ijtimoiy muhitda o'ziga xos tarzda qadriyatlar tizimi ham amal qiladi.

Qadriyatlar tizimi bir so'z bilan aytganda shu jamiyatda ijtimoiylashgan va uyg'unlikda amal qiladigan qadriyatlar jamlamasidir. Bu tizim inson va insonlar jamoasi, el, millat amal qilishi, faoliyat ko'rsatishi, o'zaro ma'naviy aloqalarga kirishishi va har bir faoliyatining ma'naviy qiyofasini namoyon etishida xizmat ko'rsatadi. Yoki, "muayyan voqelik, obyekt yoki subyekt qadri va ahamiyatining inikosi bo'lgan, obyektiv ravishda tasavvur qilinadigan va bilish jarayonida anglab olinadigan turli qadriyat shakllarining o'ziga xos bog'lanishini ifodalaydigan aksiologik tizimlar" qadriyatlar tizimi deyiladi[3].

Insonning ma'naviy mohiyati bor ekan va u ijtimoiylashar ekan, obyektiv tarzda qadriyatlar tizimi ham amal qiladi va u jamiyat va inson hayotiga, xususan insonning turli ijtimoiy-ma'naviy munosabatlarga kirishishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Shuningdek, bu tizimni subyektiv ham deyish mumkin. Chunki, yuqorida ham e'tirof etganimizday, qadriyat singari u ham inson va insonlar jamoasining munosabati, bahosi orqali namoyon bo'ladi. Masalan inson uchun umumbashariy qadriyat sanalmish Yer sayyorasini aylilik. Inson uchun u mo'tabar, onaday aziz. Insonsiz esa u hech narsaga, aniqrog'i, qadsiz obyektga aylanadi. Hatto, subyekt bo'lmagach, uni obyekt ham deb bo'lmaydi. Oltinni zargar sayqallab qadrini oshirmasa, u loyga belanib, yoki toshu-tuproq bag'rida uyg'unlashib yotaverishi mumkin.

Albatta, zargar qo'liga tushmaslik – oltinning, inson zotining yashamasligi – Yer sayyorasining mohiyatini yo'qotmaydi. Shunchaki, uning qadrini anglaydigan, uni idealiga aylantiradigan subyektning yo'qligi tufayli uning mohiyati ham yuzaga chiqmaydi, biroq bu mohiyat yo'qolmaydi. Uning mohiyati, qadri anglanishi lozim, shundan so'ng ideal darajaga ko'tariladi.

Ijtimoiy-ma'naviy muhit bir-biriga aloqador bo'lgan, bir-birini to'ldiradigan, bir-biriga ta'sir ko'rsatadigan yaxlitlikga aylangan qadriyatlar tizimi bilan chambarcham bog'liq. Albatta, bu tizimning tarkibiy qismlarini barqaror deb bo'lmaydi, yoki ular barqarorligida nisbiylik bor. Zero hayot hamisha ilgari borar ekan, qadriyatlar ham mutlaq qotib turmaydi. Jamiyatning qaysidir sohasidagi jiddiy o'zgarishlar qadriyatlar tizimiga ham, o'z navbatida ijtimoiy-ma'naviy muhitga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Qadriyatlar tizimidagi bu o'zgarishlar va ijtimoiy-ma'naviy muhitdagi o'sish dinamikasi mutanosiblikka ega.

Har qanday qadriyat asosida unga nisbatan subyektning qadriyatli yondashuvi amal qiladi. Qadriyatli yondashuvda inson ne'mat qadri xususida fikr qiladi, uni anglaydi, tahlil qiladi, ma'naviy mezonlar asosida baholaydi. Qadrlash inson tafakkurida aks etib, ruhiyatiga singiydi, hissiy munosabatlarini shakllantiradi va qadrlash tuyg'usi yaraladi. Qadriyat mohiyatini anglash aksiologik ongda namoyon bo'ladi. "Qadriyat xuddi haqiqat kabi xossa emas, balki fikr va voqelik o'rtasidagi munosabatdir"[6]. Demak, qadr ongda o'rnashgach, u insoning o'zaro munosabatlariga ko'chadi va qadriyatli munosabat yuzaga keladi. Obyektga nisbatan qadriyatli munosabatlarning yo'nalishini belgilab, faoliyat sari yo'naltiradigan, qadrlashning mohiyati, zarurati bilan bog'liq tushunchalar, bilimlar, qarashlar, maqsadlarning jamligidan qadriyatli dunyoqarash hosil bo'ladi. Demak, qadriyatli dunyoqarash qadriyatli yondashuvga "turki" bo'ladi. Qadriyatli yondashuvning ijtimoiy hamda individual ko'rinishlari mavjud. Alohida shaxs o'z hayoti davomida o'zi uchun muhim ahamiyat kasb etgan qaysidir voqelik, ne'matning qadrini anglaydi, uni baho tarozisiga soladi, qadriyatli yondashadi va bu individual shakl hisoblanadi. Agar mana shu yondashuv bitta inson emas, balki butun bir jamoa, ijtimoiy guruh tomonidan amalga oshirilsa, ya'ni, voqelik, ne'mat qadri shu guruhga keraklilik darajasi, mohiyati bilan o'lchanib, qadriyatli yondashilsa, ijtimoiy qadriyatli yondashuv vujudga keladi.

Demak, qadriyatli yondashuvlar tizimi ijtimoiy-tarixiy xususiyat kasb etib, ijtimoiy taraqqiyot ta'siri, jamiyat a'zolarining amaliy faoliyati va intellektual yondashuvi jarayonida ma'lum o'zgarishlar, shakllar olib, takomillasha boradi. Qadriyatli yondashuvning ko'lami kengayishi, shuningdek, ijtimoiy ahamiyatining ortib borishi oqibatida qadriyatlar shaxsiydan oilaviyga, oilaviydan jamoaviyga, jamoaviydan milliyga va so'ng umuminsoniy qadriyatlarga ko'tarila boradi.

Qadriyatli yondashuvning umumiy-ijtimoiy hamda individual ko'rinishlarining uyg'unlashuvi ijtimoiy-ma'naviy muhitda aks etadi. Bu jamiyat va shaxs manfaatlarining uyg'unlashuvi bilan dinamik tarzda amal qiladi. Shu bois, boshqaruv siyosati bu uyg'unlashuvning ilmiy asoslarini o'rganishiga zamin yaratish bilan birga buning uchun amaliy choralar ko'rishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ya'ni, yakka shaxs o'z qadriyatlarining o'zi uchun muhim sanaydigan jihatlari ko'rganda, bu jihatlarning ijtimoiy ahamiyatini ham anglab, qadrlashi lozim. Mana shunda u o'z qadriyatli yondashuvining mohiyati doirasini kengaytiradi, qadriyatning ijtimoiy ahamiyatini ham qadrlay boradi. Bu esa jamiyat va shaxs manfaatlari birlashuvida ham omil vazifasini o'taydi. Bunday yondashuv ijtimoiy ma'naviy muhit uchun ham muhimdir. Masalan, salomatlikka asosan shaxsiy qadriyat sifatida qaraladi. Ammo, aholi salomatligi millat ravnaqida muhim ahamiyat kasb etishi bilan u ijtimoiy va milliy tus oladi.

Qadriyatli yondashuvlar tizimi ijtimoiy-tarixiy xususiyat kasb etib, ijtimoiy taraqqiyot ta'siri, jamiyat a'zolarining amaliy faoliyati va intellektual yondashuvi jarayonida ma'lum o'zgarishlar, shakllar olib, takomillasha boradi. Qadriyatli yondashuvning ko'lami kengayishi, shuningdek, ijtimoiy ahamiyatining ortib borishi oqibatida qadriyatlar shaxsiydan oilaviyga, oilaviydan jamoaviyga, jamoaviydan milliyga va so'ng umuminsoniy qadriyatlarga ko'tarila boradi.

Ijtimoiy hamda individual qadriyatli yondashuvlarning xususiy va umumiy jihatları dialektik uyg'unlik asosida takomillashib boradi. Ijtimoiy-ma'naviy muhitda qadriyatli yondashuv umumiy bog'langan, yaxlitlashgan dialektik tizimni tashkil etadi, u ijtimoiy-ma'naviy muhitga mutanosib tarzda shakllangan qadriyatlar tizimida bo'y ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar. 1. Obyektning qadr-qimmatigi moddiy qiymatning yoki g'ayriinsoniy manfaatlarning ustun qo'yilishi g'ayriaksiologik yondashuvlarni keltiradi, bu esa ijtimoiy-ma'naviy muhitdagi qadriyatlar tizimiga putur yetkazadi.

2. Qarama-qarshiliklar, turlilik orasidagi dialektik munosabatlar ta'siri o'laroq, jamiyat muntazam rivojlanish, o'zgarishda bo'ladi, unga dinamik va dialektik uyg'unlikda insonlarning qadriyatlarga nisbatan yondashuvi ham o'zgarishi,

takomillashishi yuzaga keladi. Turlilikdagi umumiy xususiyatlar ijtimoiy ma'naviy muhitdagi qadriyatli yondashuv tizimidagi birlikni yo'lga qo'ysa, umumiylikdagi turli xususiyatlar mazkur tizimning takomillashuvi uchun muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

3. Ijtimoiy-ma'naviy muhit va qadriyatli yondashuv tizimi aro nomutanosiblik yuzaga kelsa, bu jamiyatni parokandalikka olib borishi mumkin.

4. Yangi O'zbekistonda yangicha qarashlarga asoslangan qadriyatli yondashuv tizimining shakllanishi, shu asosda yuzaga kelgan ijtimoiy-ma'naviy muhitda qadriyatlar boshqa shakllarining milliy unsurlar asosida amal qilishini, shuningdek, milliy qadriyatlarda ham yangi xususiyatlar namoyon bo'lishini o'rganish va ilmiy tahlil qilish barqaror ijtimoiy-ma'naviy muhit yaratishning muhim omilidir.

ADABIYOTLAR

1. Ahrorova Sh. Ma'naviyat eng ta'sirchan va qudratli qurolimizdir. "Ma'naviyat" nashr. T.-2022y.
2. Jo'rayev N., Azizov Sh. Ijtimoiyot asoslari. "Ma'rifat-madadkor" T.-2003y.
3. Nazarov Q. Aksiologiya. "O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati" n.,T.-2011.
4. Ochilova B. Milliy-ma'naviy yuksalishda mos qadriyatlar va vorisiylik.T.,Istiqlol, 2009.
5. Tugarinov V.P. "O sennostyax jizni i kulturi" L,1960.
6. Shermuhamedova N., Falsafa. T., "Noshir" 2012 y.

Dilafruz BARATOVA.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM o'qituvchisi

E-mail: dilafruzbaratova88@gmail.com,

Qar.DU psixologiya fanlari doktori, (DSc) dotsent M.Fayziyeva taqrizi asosida

NOTO‘LIQ OILADA TARBIYALANAYOTGAN BOLALARNING OILA VA OILAVIY MUNOSABATLAR TO‘G‘RISIDAGI TASAVVURLARI

Аннотация

Jamiyatda oila va oilaviy munosabatlarda qizlarni milliy hamda umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, hamda oiladagi ma'naviy va ijtimoiy-psixologik muhit, oilaviy nizolarning kelib chiqishi dolzarb muammo hisoblanadi. Mazkur maqolada oilaviy munosabatlarda ajrim, ajrashganlarning farzandlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi, ota-onasi ajrashgan bolalarda psixologik o'zgarishlar, o'zini agressiv tutish, tarbiya buzilishi, deviant xulq-atvorga moyillik, xavotir, o'ziga va odamlarga ishonmaslik, kelajakka nisbatan ishonchning yo'qligi, ayniqsa, balog'atga yetgan qizlarning turmushga chiqishga qo'rqishi, g'iybat, gap-so'zlarga nishon bo'lish, aybsiz aybdordek o'zini his qilish, bola bobo-buvisining uyida ham o'zini erkin his qila olmasligi, bolalikning erta tugashi kabilar to'g'risida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Oilaviy munosabatlar, ajrashish, agressiv, xulq-atvor, tarbiya, noto'liq oila, o'spirin.

ВООБРАЖЕНИЕ О СЕМЬЕ И СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЯХ ДЕТЕЙ, ВОСПИТЫВАЮЩИХСЯ В НЕБЛАГОПОЛУЧНЫХ СЕМЬЯХ

Аннотация

Актуальной проблемой в обществе является воспитание девочек в духе национальных и общечеловеческих ценностей в семье и семейных отношениях, а также духовный и социально-психологический климат в семье, истоки семейных конфликтов. В данной статье рассматривается разделение в семейных отношениях, негативное влияние на детей разведенных, психологические изменения у детей, родители которых разведены, агрессивное поведение, нарушения воспитания, склонность к девиантному поведению, тревога, неуверенность в себе и людях, отсутствие уверенности в будущем, особенно у девочек, достигших половой зрелости, боязнь жениться, сплетни, ориентация на разговоры. были упомянуты такие вещи, как чувство вины без вины, неспособность ребенка чувствовать себя свободным даже в доме бабушки и дедушки, ранний Конец детства.

Ключевые слова: Семейные отношения, развод, агрессивность, поведение, воспитание, неполная семья, подросток.

THE IMAGINATION OF CHILDREN BROUGHT UP IN A DYSFUNCTIONAL FAMILY ABOUT FAMILY AND FAMILY RELATIONSHIPS

Annotation

In society, the upbringing of girls in family and family relations in the spirit of national and universal values, as well as the spiritual and socio-psychological environment in the family, the origin of family conflicts are an urgent problem. This article deals with family relationships, negative effects on divorced children, psychological changes in divorced children, aggressive behavior, upbringing disorders, deviant behavior, anxiety, distrust of oneself and people, lack of confidence in the future, especially the fear of adult girls getting married, Gossip, engagement, innocent guilt, inability to feel free even in a child's grandparents' home, premature end of childhood.

Key words: Family relationships, divorce, aggressive, behavioral, upbringing, dysfunctional family, teenager.

Kirish. Sharq mutafakkirlarining asarlarida oilaviy munosabatlar muammosi haqidagi qarashlari, jumladan, oila va jamiyat munosabatlari tizimida tarbiyalanadigan shaxs tarbiyasi xususidagi hamda oilaviy tarbiya an'analari qadr-qimmatini o'z asarlarida bayon etgan. Hozirda ham ayni shu muammolar jamiyatda dolzarbligicha qolmoqda. Muammo shundaki, noto'liq oilalarning ko'payishi, yolg'iz onaning tarbiyasida voyaga yetayotgan qizlarda oiladagi shaxslararo munosabatlarning, noto'liq oila farzandlarida ijtimoiy rollarning noto'g'ri shakllanishi, erkak obrazisiz oilalar farzandlarining xulqiy og'ishlari paydo bo'lishi, otasiz katta bo'layotgan qizlarda tengdoshlari bilan munosabatlarida ham nizolar va ijtimoiy psixologik tangliklarning paydo bo'lishiga olib kelmoqda.

Respublikamiz aholisining 50 foizini otin-qizlar tashkil etmoqda. Albatta bu otin-qizlar jamiyat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'naviy yangilanishi va yuksalishini muhim subyektlaridan bo'lib, jamiyatda ro'y berayotgan murakkab jarayonlarga o'z ta'sirini o'tkazishda va taraqqiyotni harakatga keltirishda muhim rol o'ynaydi. Mustaqillik tufayli jamiyatimizda, ayniqsa, uning ma'naviy-axloqiy va ruhiy dunyoqarashiga sezilarli darajada ta'sir etayabdi. Shuning uchun hozirgi vaqtda oilada qizlarning ma'naviy-axloqiy va ruhiy olamini shakllantirish va rivojlantirishni chuqur va atroflicha tahlil etish ham ilmiy ham amaliy jihatdan katta ahamiyat kasb etadi. "Oila institutini mustahkamlash bo'yicha, eng avvalo,

"Sog'lom oila – sog'lom jamiyat" g'oyasini hayotga tatbiq etishga yo'naltirilgan yagona davlat siyosatini yuritish..."[1], "...Oila qanchalik mustahkam bo'lsa, jamiyat ham shunchalik barqaror bo'ladi"[2] tamoyiliga asoslanib, qizlarni oilaga tayyorlash ishlarini amalga oshirish hamda takomillashtirish yuzasidan ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirishga qaratilgan yangicha nazariy yechimlarni topish imkoniyatlari yaratildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 1-maydan 2022-yil 1-martdagi PF-81-son "Oila va otin-qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniylarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" FarmonI, 2018 yil 27 iyundagi PQ-3808-son "O'zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarorlar, 2020-yil 31-dekabrda 820-son "Oila institutini yanada rivojlantirish va yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga muvofiq, uning asosiy yo'nalishlari sifatida oilaning tarbiyaviy-talimiy salohiyatini mustahkamlash

jamiyatda an'anaviy oilaviy qadriyatlarini saqlash, oilalarda ma'naviy-axloqiy muhitni yaxshilash masalalari belgilangan [3].

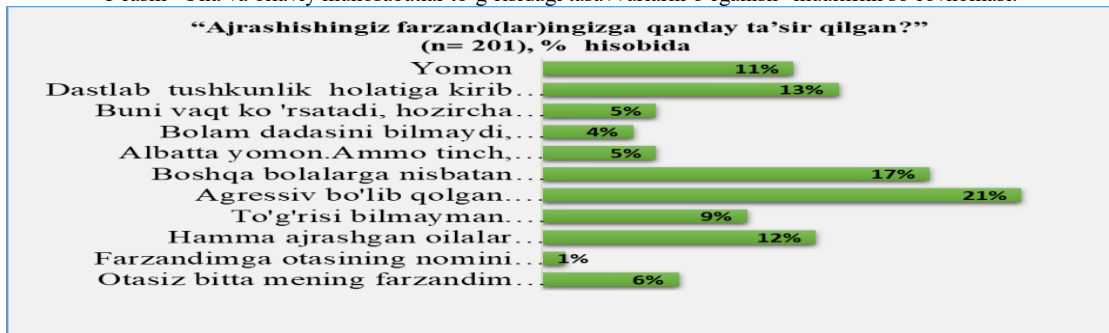
Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekistonda oila va oiladagi o'zaro munosabatlar, jumladan, noto'liq oiladagi ijtimoiy psixologik muhit muammolariga bag'ishlangan tadqiqotlar, oila psixologiyasi, oilada sog'lom turmush tarzi va munosabatlarni

muvofiglashtirish, oilaga ijtimoiy psixologik yordam ko'rsatish yo'llari, jumladan, noto'liq oila va undagi ma'naviy muhit, farzandlar tarbiyasi kabi masalalar ilmiy jihatdan tadqiq etilgan. Jumladan F.A.Akramovanning ilmiy ishlarida har bir oila ona, qizini uzatar ekan yoki qizini oilaviy hayotga tayyorlar ekan — baxtli yashashi, baxtli yashash uchun esa faqat oilada yashamog'ini uqtirishi kerak. Chunki juft bo'lib yashamoq hayot sunnatidir. Nikoh vositasida, shar'iy yo'l bilan juft bo'lib yashash — axloqiy poklik va sog'lik garovi, jamiyat mustahkamligi asosi ekanligini anglatish, unga amal qilishini tushuntirishi kerak [4] kabi fikrlar keltirilgan.

F.R.Ro'ziqulov ilmiy izlanishlarida o'zbek oilalarda ajralishning ijtimoiy-psixologik asoratlarini ilmiy asoslashga harakat qilgan. F.Ro'ziqulov ajralish 34 miqdori haqida gapirar ekan, "Ajralish respublikamiz hududida istiqomat qilayotgan oilalarda Fransiya, Angliya, Germaniya, AQSH, Boltiq bo'yi davlatlari, Rossiya va boshqa MDH mamlakatlaridagiga qaraganda, bir necha marotaba kam bo'lsa-da, biroq o'zbek oilalarida ajralish asoratlari nihoyatda ayanchli, noxush holatlar, kechinmalar, hodisalar keltirib chiqarishini hisobga olsak, uning miqdoriy ko'rsatkichlari quyi ekanligi xotirjamlikka asos bo'la olmaydi", deb ko'rsatib o'tadi. Muallifning tadqiqot xulosalariga ko'ra, ajralish va uning asoratlari o'zbek oilalarida o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ko'p bolalilik, uning murakkab tuzilmaligi, qarindosh-urug'chilik aloqalarining kuchliligi, oila-nikoh munosabatlarining etnik xususiyati ko'proq saqlanib kelganligi, o'zbek oilasida ajralish boshqa xalqlarnikiga nisbatan qoralanishi, er-xotinlarning turmush darajasi, bilim saviyasi, muloqot madaniyati va shu kabilar bilan asoslanadi.

V.M.Karimova tadqiqotlarida oilaviy ijtimoiy tasavvurlar shakllanishida bola shakllanayotgan oila va undagi o'zaro munosabatlar xarakteri muhim ahamiyat kasb etishi, ya'ni oilaning katta yoki kichikligi, to'liq yoki noto'liqligi, undagi rollar, jinsiy o'zaro munosabatlar haqida va reproduktiv tasavvurlar xarakterini belgilashi va shaxsiy ijtimoiy ustanovkalar yo'nalishida aks etishi aniqlangan. Oiladagi o'zaro munosabatlarining asosini tashkil etgan oilaviy rollarga oid tasavvurlar va ularning differentsiatsiyasi o'zining yosh, hududiy va jinsiy xususiyatlariga ega bo'lib, ular avvalo har bir oilaning

1-rasm "Oila va oilaviy munosabatlar to'g'risidagi tasavvurlarni o'rganish" mualliflik so'rovnomasi.

Mutaxassislardan bu haqida so'ralganda (maktab amaliyotchi psixologlar), hammalari, avvalo, ajrim ajrashganlarning farzandlariga salbiy ta'sir ko'rsatishini aytib o'tganlar. Masalan, ota-onasi ajrashgan bolalarda psixologik o'zgarishlar, o'zini agressiv tutish, tarbiya buzilishi, deviant xulq-atvoriga moyillik, xavotir, o'ziga va odamlarga ishonmaslik, kelajakka nisbatan ishonchning yo'qligi, ayniqsa, balog'atga yetgan qizlarning turmushga chiqishga qo'rqishi, g'iybat, gap-so'zlariga nishon bo'lish, aybsiz aybdordek o'zini his qilish, bola bobo-buvisining uyida ham o'zini erkin his qila olmasligi, bolalikning erta tugashi kabilar kuzatilishini aytdilar. Kamdankam yarim yetim bolalar jamiyatda o'zlarini to'liq shaxs sifatida his qilib, namoyon qila oladilar, degan fikrlarni bildirdilar.

Albatta, har bir bola uchun bu qat'iy hukm emas. Ma'lumotlarga qaraganda, o'zini tutib olgan bunday toifa bolalar o'zining mustaqil fikriga ega bo'lib, oilaviy munosabatlar jarayonida boshqalar biror muammosini hal qilib berishini kutmasdan, o'zi mustaqil qaror qabul qila oladi, o'z hayotiy pozitsiyasi, qattiyati bo'ladi. Shuningdek, psixologlarning fikriga ko'ra, "oilaviy ajrim ajrashgan insonning aka-ukasi, opa-

ruhiy ma'naviy muhiti, u yerdagi milliy qadriyatlar, an'analar, rasm-rusumlar qanchalik saqlanib qolganligiga ham bog'liqligi asoslangan. Muallif nikoh yoshigacha bo'lgan yoshlar bilan oilali er-xotinlarning oilaviy ijtimoiy tasavvurlari o'rtasidagi asosiy farqlarni psixologik nuqtai nazardan tahlil qilib, uning sabablarini ko'rsatib o'tgan. Ajralish faqatgina ajralgan er-xotinlar emas, balki ajralish oqibatida otasiz yashayotgan farzandlarga salbiy ta'sir ko'rsatar ekan. Ayniqsa, ajralish natijasida o'sayotgan qiz bolani xis tuyg'ulariga otasiga bo'lgan mexriga, qiz bolada shakllanadigan ota obriziga va otasiz o'sayotgan qizning ruxiyatiga kuchli ta'sir qiladi. Bu esa nafaqat qiz bolani bolalik davrida balki kelgusi o'zi mustaqil oila qurganida xam o'z asoratini ifodalashi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Noto'liq oilalarda tarbiyalanayotgan bolalarning oila va oilaviy munosabatlar to'g'risidagi tasavvurlari mualliflik so'rovnomasi va intervyu usullari orqali o'rganildi. Bunda yolg'iz onalarning farzandlari ruhi hayoti va tasavvurlari haqida so'rovnoma va intervyu jarayonlari olib borildi. Undagi sifat ko'rsatkichlari muhim asos qilib olindi.

Tahlil va natijalar. Noto'liq oilalarda tarbiyalanayotgan bolalarning oila va oilaviy munosabatlar to'g'risidagi tasavvurlari tahlil etilganda quyidagi natijalar qayd etildi.

1. Oila ishlari bilan shug'ullanuvchi mutaxassislardan intervyu olindi. Intervyuda oila psixologlari bo'lib ishlayotgan amaliyotchi mutaxassislar o'z fikr-mulohazalari bilan ishtirok etdilar.

2. Ajrashgan va farzandlarini bir o'zi tarbiyalayotgan yolg'iz ayollar uchun so'rovnoma tuzildi. So'rovnomada asosiy e'tibor respondentlarning o'z boshlaridan kechirgan holatni to'liq yoritib bera olishlariga qaratildi. Umumiy olganda so'rovnomada 200 dan ziyod (n=201) respondent ishtirok etdi. Mavzuumizga doir bir qancha savollarga respondentlardan javob olindi. Misol uchun, ajrashgan ayollarga "Ajrashishingiz farzand(lar)ingizga qanday ta'sir qilgan?" deb berilgan savol ochiq tarzda tuzilgan bo'lib, ishtirokchilar unga o'z fikrlarini erkin tarzda bayon qilishlari kerak edi. Quyida kontent-analizda tez-tez qayd etilgan bir qancha natijalarini keltiramiz. (1-rasm)

1-rasm "Oila va oilaviy munosabatlar to'g'risidagi tasavvurlarni o'rganish" mualliflik so'rovnomasi.

singlisining oila qurishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy fikr, mentalitet sababli insonlar ajrashgan odami bor oilaga qiz berish va qiz olishdan qo'rqishadi". Mahalla yig'inlaridagi xotin-qizlar vakillari esa, "Yoshlarning ota-onalari orzu-havas maqsadida tezroq farzandlarining oilali bo'lishlarini xohlashadi, nabiralarni katta qilishni orzu qilishadi. Lekin shoshmashosharlik tufayli ko'pincha o'zlari va jondan aziz farzandlari jabr ko'radi. Ota-ona uchun farzandi kelajagi oldidagi ma'naviy javobgarlikdan ham og'irroq jazo yo'q. Shuningdek, agar qarindoshlar quda bo'lgan bo'lsa, ajrashish tufayli qarindoshlar o'rtasida nizolar kelib chiqib, yuz ko'rmas bo'lib ketadilar", kabi javoblar ko'proq qayd etildi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi test anketaning natijalar tahlilidan kelib chiqib xulosalash mumkinki, to'liq oilada tarbiyalangan bolalar ongidagi ular kelajakda o'zlari barpo etishni o'ylagan oilalari haqidagi tasavvurlari, bilimlari noto'liq oilada tarbiyalanayotgan farzandlaridan muayyan darajada farq qiladi. Bu farqlar, avvalo, oilaning ijtimoiy-psixologik muhitiga, uning tarkiban tuzilishiga, undagi ona maqomiga, uning ijtimoiy faolligiga bog'liqdir. Noto'liq oiladagi shaxslararo o'zaro

munosabatlarda o'ziga xos psixologik masofaning borligi, onaning o'spirinlik yoshidagi farzandi psixologiyasini bilishlik darajasi unda tarbiyalanayotgan o'spirin qizlar ongidagi tasavvurlarda aks etadi.

Noto'liq oila vakillari bo'lgan bolalarning kelajaklari haqidagi tasavvurlari tarkibida oila-nikoh munosabatlari muayyan ma'noda o'zgacha mazmunda shakllangan bo'lib, bu ustanovkalar

onaning ijtimoiy maqomiga bevosita bog'liqdir. Bu o'rinda tadqiqot erining vafotidan keyin yolg'iz qolgan ona tarbiyalagan bola bilan ajralish natijasida farzandi bilan yolg'iz qolgan onaning psixologik ta'siri o'ziga xosligini, yolg'iz ona farzandlarining mustaqil va oilaviy hayotga tayyorligi darajasi onaning shaxslilik xususiyatlariga bog'liq ekanligini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi to'g'risida nizom. Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 15 apreldagi 228-son qaroriga 1-ilova.
2. <https://daryo.uz> 26.12.2020
3. O'zbekiston Resp. Prezidenti qarori. PQ-3808-son. O'zb. Resp.da oila institutini mustahkamlash konseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida. 2018 yil 27 iyun. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 29.06.2018-y. 07.18.1410-son.
4. Akramova F.A., Abdullaeva R.M. Sharq mutafakkirlarining oila xususida qarashlari. – T., 2002. – 25 b.;
5. V.M.Karimova Oila: Ijtimoiy himoya omillari. Ilmiy ommabop maqolalar to'plamlari//prof. V.M.Karimova tahriri ostida. T.: 2007. – 118-b.
6. Aziz SA'DULLAYEV. (2024). Aspects of forming voluntary qualities in overcoming anxiety in adolescent wrestlers. News of UzMU Journal, 1(1.4), 176-p Retrieved from <https://journalsnuu.uz/index.php/1/article/view/2035>
7. Shoumarov G., Rasulova Z. Oila ensiklopediyasi. - T.: «Ilm-Ziyo Zakovat», 2016. -270-b.
8. Baratova O.D. Noto'liq oilaning ijtimoiy-psixologik muommolari. Buxoro, «Psixologiya» ilmiy jurnali. 34-b
9. Fayzieva M.X. Oila psixologiyasi. Qarshi INasaf nashriyoti, 2018.138-bet.
10. Турובה, М.А. (2023). Социально-Психологическое Исследование Деспотизма В Гендерных Отношениях. International Journal of Formal Education, 2(4), 93-c.

UDK: 81-119:81'1111

Klara BARATOVA,

QarDU Fransuz tili va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi

E-mail: klarabaratova@mail.ru

Qarshi davlat universiteti PhD. N.Suyarova taqrizi asosida

FORMATION AND METHODOLOGY OF A TEACHER IN PRIMARY CLASS

Annotation

Significant research and ongoing inquiry highlight the importance of understanding and recognizing the development of identities and beliefs among teachers. These studies use techniques of reflection on the past or present to elucidate the developmental process of teacher identities and beliefs and their impact on the profession. The development of teacher identities and beliefs commence during childhood. A dearth of research exists that addresses the emerging developments of teacher identities and beliefs from the perspective of young children.

Key words: Teacher identity, teacher beliefs, vocation, emerging identity, young children, qualitative research, focus group, teacher education.

ФОРМИРОВАНИЕ И МЕТОДИКА УЧИТЕЛЯ В НАЧАЛЬНОМ КЛАССЕ

Аннотация

Значительные исследования и постоянные исследования подчеркивают важность понимания и признания развития идентичности и убеждений среди учителей. Эти исследования используют техники размышления о прошлом или настоящем для выяснения процесса развития учителя и убеждения и их влияние на профессию. Развитие личности учителя и убеждения зарождаются в детстве. Существует нехватка исследований, касающихся возникающих развитие идентичности и убеждений учителей с точки зрения детей младшего возраста.

Ключевые слова: Идентичность учителя, убеждения учителя, призвание, формирующаяся идентичность, маленькие дети, качественное исследование, фокус-группа, педагогическое образование.

BOSHLANG'ICH SINFDAN O'QITUVCHINING SHAKLLANISHI VA METODIKASI

Аннотация

Muhim tadqiqotlar va davom etayotgan so'rovlarni tushunish o'qituvchilar orasida shaxsiyat va e'tiqodlarning rivojlaniradi. Ushbu tadqiqotlar o'qituvchining rivojlanish jarayonini yoritish uchun o'tmish yoki hozirgi kun haqida fikr yuritish usullari o'ziga xoslik va e'tiqodlar va ularning kasbga ta'siri. O'qituvchi shaxsiyatini rivojlantirish va e'tiqodlar bolalikdan boshlanadi. Yangi paydo bo'lganlarga qaratilgan tadqiqotlar kamligi mavjud yosh bolalar nuqtai nazaridan o'qituvchilarning shaxsiyati va e'tiqodlarining rivojlanishidir.

Kalit so'zlar: O'qituvchining shaxsiyati, o'qituvchining e'tiqodi, kasbi, rivojlanayotgan shaxs, yosh bolalar, sifatli tadqiqot, fokus-guruh, o'qituvchi ta'lim.

Kirish. O'qituvchilarga o'z amaliyotlarini o'zgartirishga yordam berish ta'limdagi eng katta muammolardan biri hisoblanadi (Britzman, 2012; Hoban, 2007; ten Dam & Blom, 2006). Bullough (2005) ta'kidlashicha, bugungi sinf xonalari va bugungi o'qitish amaliyoti 100 yil avvalgidan unchalik farq qilmaydi. Bu talabalarning ta'lim olishi, savodxonligi va hisob-kitoblarini rivojlantirish bo'yicha yuzlab tadqiqotlar sharoitida yuzaga keladi, bu hozirgi tadqiqotga asoslangan sinfni tashkil etish va o'qitish amaliyoti talabalarning ta'lim maqsadlari sari izchil rivojlanishiga olib keladi (Hoban, 2007). Ko'p yillar davomida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilar o'z amaliyotlarini tadqiqotga asoslangan amaliyotga o'zgartirishlarining eng kuchli sabablaridan biri ularning o'qitish va o'rganishga bo'lgan e'tiqodlaridir (Cota Grijalva & Ruiz-Esparza Barajas, 2013). O'qituvchi bo'lgan ko'plab odamlar o'z hayotlarida o'qituvchi rolini bajarishni boshlaydilar (Young & Erikson, 2011). Shunga qaramay, o'qituvchi shaxsini shakllantirishga qaratilgan ishlarning aksariyati bu odamlar yosh kattalar sifatida dars berishga tayyorlanayotgan paytda amalga oshiriladi. Bu meni hayron qoldirdi: o'qituvchilarning shaxsiyati va e'tiqodlari qachon boshlanadi? Young va Erikson (2011) o'qituvchi va o'qituvchi sifatidagi yillar davomida o'qituvchilar, o'qitish va o'qituvchi bo'lish haqidagi dastlabki tasavvurlarining uzoq muddatli ta'sirini ko'rib chiqdilar. Bu ikki amaliyotchi o'zlarining yoshliklarida o'zlarini "o'qituvchi" sifatida tasavvur qilganliklariga nazar tashlaganlarida, ular bu tasavvurlar va ularning dastlabki e'tiqodlari ularning umri davomida o'qituvchi shaxsini shakllantirishda davom etganligini aniqladilar. Ikki talabaning o'qitish dasturlari haqidagi tasavvurlarini o'rganishda, eng erta yoshda boshlangan o'qituvchilik shogirdligi bu

shaxslarga kelgusi yillar davomida ta'sir qilganini tasdiqlang va shunday dedi: "O'qituvchilik talabalari o'zlarining rasmiy o'qishlariga kuchli, shaxsiy, yaxshi amaliyot haqida tarixga asoslangan oddiy nazariyalar".

Adabiyotlar sharhi. Xuddi Young va Erikson (2011) taklif qilganidek, men to'la vaqtli kasb sifatida o'qituvchilik bilan shug'ullanar ekanman, men rejalashtirish, o'qitish va mulohaza yuritishimga ta'sir qiladigan o'qituvchi shaxsiyatim va e'tiqodlarimning aks-sadolarini topdim. O'quvchi sifatida o'tkazgan tajribalarim o'qituvchi bo'lishim uchun qattiq shogirdlik vazifasini o'tadi (Lortie, 1975). Bu shogirdlik kuchaytirilgan yoki aniqlangan bo'lishi mumkin, chunki men yoshligimda o'qituvchi bo'lishni tanlagan edim. Darhaqiqat, men o'z amaliyotim va uning boshlanishi haqida fikr yuritganidek, hozirgi amaliyotni uning embrion shakllanishidan ajratish qiyin. O'qituvchilar ta'limi sohasida o'qituvchilarning o'qitish haqidagi e'tiqodlari va taxminlarining ta'siri yaxshi ma'lum; ammo, bu tan olingan va, ehtimol, ularni tayyorlashning boshida o'rgatilgan yoki o'rganilsa, u asosan e'tiborga olinmaydi. Odatda, o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari o'qituvchilarga o'zlarini bilan olib keladigan e'tiqod va bilimlarga asoslanishdan ko'ra, o'qitish haqida bilim olishga yordam berishga qaratilgan (Clandinin, 2010). Bundan farqli o'laroq, Klandinin o'qituvchilar ta'limiga ikkita yondashuv bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi. Yondashuvlardan biri o'qituvchi o'qituvchilari o'qitish haqidagi bilimlar deb belgilagan narsaga qaratilgan. Ushbu e'tibor ostida o'qituvchilar o'qituvchilari o'qituvchilarga nimalarni o'rgatishlari kerakligi ro'yxatini tuzadilar va keyin bu qismlarni o'qituvchilar ta'limi kurslari bo'ylab tarqatadilar. Klandinin "o'qituvchilar bilimiga" asoslangan boshqa yondashuvni ta'kidlaydi. Ushbu

yondashuvga ko'ra, o'qituvchi ta'limi o'qituvchilarning bilimlarini oldinga tortadi, kengaytiradi va asoslaydi - o'qituvchilar o'z tajribalari va tasavvurlaridan kelib chiqadigan bilimlarga asoslanadi. Keyinchalik bu bilimlar o'qituvchi ta'limida o'qitiladigan va o'rganiladigan narsalarni shakllantiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot o'qituvchi bo'lishni rejalashtirayotgan bolalarning yangi o'qituvchi shaxsi va e'tiqodlarini tushunishga harakat qilganligi sababli, sifatli usullar eng mos keladi. Sifatli usullar kichik bir guruh shaxslarning istiqbollarini chuqur va boy tushunishga intiladigan tadqiqotlar uchun juda mos keladi. Shunday qilib, hozirgi vaqtda o'qituvchi bo'lish istagini bildirayotgan bolalarning e'tiqodlari va shaxsiyatlarini ochish uchun ideal boshlanish nuqtasi bo'lib tuyuldi. Ushbu tadqiqot bolalardan o'qituvchi shaxsini tushunishga intiladigan birinchilardan biri bo'lganligi sababli, so'rovlar kabi asboblari hali yaratilmagan. Ushbu loyiha uchun ma'lumotlar fokus-guruhlar va individual subbatlar orqali to'plangan. Keyingi bo'limlarda tadqiqotning protsessual jihatlari ko'rsatilgan. Tadqiqot bolalarning tajribasi va fikrlashiga e'tibor qaratganligi sababli, tadqiqotchi ushbu tadqiqotda foydalanilgan dizayn, ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishda etika va ishonchlilikka diqqat bilan qaradi va ishtirokchilarning xavfsizligini ta'minlash uchun aniq, axloqiy rejalar va tartiblarni taqdim etdi.

So'nggi 2 yil ishlagan maktab saytida to'rtinchi sinf o'qituvchisi sifatida hozirda beshinchi sinfda o'qiyotgan o'quvchilardan 26 nafariga dars berdim. Men bu talabalar bilan muntazam, norasmiy muloqotda bo'ldim, chunki ular maktab kunidan keyin tez suhbatlashish yoki menga sinfdagi vazifalarni bajarishda yordam berish uchun sinfimga kelganlarida, men ularni koridorlarda, tanaffuslarda va yig'ilishlarda ko'rdim, lekin men hozir ularni o'rgatmaydi. Bundan tashqari, bu talabalarning aksariyati bilan munosabatlarim ijobiy va ochiq edi. Boshqa to'rtinchi sinflardan kelgan, sinfda aka-uka, amakivachchalar yoki do'stlarim bo'lgan yoki qayta o'qitish va tanaffus uchun sinfimga tashrif buyurgan beshinchi sinf o'quvchilari bilan ham ko'proq yuzma-yuz munosabatda bo'ldim.

Tahlil va natijalar. Ushbu tadqiqot uchun oltita beshinchi sinf o'quvchilari maktabdagi boshqa beshinchi sinf o'qituvchilari yordamida tanlangan. Fokus-guruhning protseduralari va protokoli nusxasi va 30 ta intervyu oldindan o'qituvchilarga berildi (B, C, D ilovalariga qarangi). Har bir o'qituvchi talabalarga yopishqoq qog'ozlarni tarqatdi va ularga o'z ismlarini orqasiga yozishni buyurdi, shunda qog'ozning old qismi ular xohlagancha katta hajmda yozishlari uchun butunlay bepul bo'ladi. Yopishqoq eslatmalar, mening tajribamga ko'ra, talabalar uchun qiziqarli va tanish bo'lib, talabalar ishtirok etishlari va qog'ozni topshirishlari ehtimolini oshirdi. Keyin yordamchi o'qituvchilar: "Iltimos, katta bo'lganingizda bo'lishni xohlagan uchta asosiy narsani yozing", dedilar. Keyin o'qituvchilar eslatmalarini yig'ib, menga berishdi. Nihoyat, men quyidagi mezonlarga ko'ra mumkin bo'lgan ishtirokchilarni topish uchun javoblarni saraladim:

1. Agar yopishqoq qog'ozda "o'qituvchi", "o'qituvchi" yoki ekvivalenti yozilgan bo'lsa, u mumkin bo'lgan ishtirokchidan kelgan deb belgilandi. Turli xil qiziqishlarni ko'rsatadigan har qanday eslatma, ularning hech biri "o'qituvchi" bo'lmagan, parchalanib tashlanmadi va ishtirok etish uchun ko'rib chiqilmadi, chunki tadqiqot faqat o'qituvchi bo'lishni xohlaydiganlarga qaratilgan.

2. Javoblar erkak va ayolga guruhlangan. O'qitish, ayniqsa boshlang'ich sinflarda gender sohasidir (Murrey va Maguire, 2007). Ushbu tadqiqot boshlang'ich yoki o'rta darajadagi o'qituvchi bo'lish istagini bildirgan har qanday talabani ishtirokchi sifatida ko'rib chiqdi - bu erda gender tafovuti sezilarli darajada bo'lmasa ham kamayadi (Murrey va Maguire, 2007). Gender sohasi va ushbu tadqiqotning ko'lamini kichik bo'lgani uchun (faqat olti ishtirokchi) men ishtirokchilar sifatida qizlarga ustunlik berdim. Bu tanlov o'quvchilarning yoshi ulg'aygan sari bo'lajak bo'lish istagida jins muhim rol o'ynashini tan oldi. Talabalar faqat bitta jinsni o'z ichiga olgan guruhda bo'lishishga ko'proq tayyor bo'lishi mumkin (Morgan va boshq., 2002).

3. Agar boshlang'ich hovuzda olti nafardan kam ishtirokchi bo'lsa, men boshqa beshinchi sinf ishtirokchilariga kirishni qidirardim. Buning uchun men maktabimga yaqin boshqa maktab saytlarida dars beradigan hamkasblarim bilan maslahatlashardim. Men ushbu yangi maktab saytida o'qishni tanishtiraman va norasmiy tanlash tartib-qoidalarini olaman.

4. Mumkin bo'lgan noto'g'rilikni kamaytirish uchun o'qituvchi yoki o'qituvchini yopishtiruvchi qog'ozga yozib qo'ygan barcha talabalarni o'z ichiga olgan javoblar to'plami qo'shimcha tayyorgarlikdan o'tdi. Ranglar yoki nomlar ko'rinmasligi uchun barcha yopishqoq qog'ozlar katlanmish va o'qituvchiga minnatdorchilik faoliyati davomida tadqiqotchiga sovg'a qilingan ko'plab sopol krujkalardan biriga solingan. Beshinchi sinf o'qituvchilaridan biri tasodifiy ravishda oltita o'quvchining yopishqoq qog'ozlarini tanladi. Agar dastlabki tasodifiy tanlovda mening sobiq talabalarimdan ikkittadan ko'proq tanlangan bo'lsa, o'qituvchi qo'shimcha talabalar nomini chizib, ishtirokchilar guruhi tanlanmaguncha ikkittadan ko'p bo'lmagan tanlov mening sobiq talabalarim edi.

5. O'qituvchilardan ishtirokchilar haqida so'rashdi va ular ishtirokchining ishtirok etish uchun vaqti va tayyorligiga ishonadimi va talaba haqida bilish uchun tibbiy sharoitlar, o'qish yoki gapirish qiyinligi yoki vaqt cheklovlari kabi engillashtiruvchi holatlar mavjudmi? ularga yaqinlashishdan oldin. Agar bu ishtirokchilar pulidagi sonni kamaytirsa, mendan boshqa o'qituvchi tasodifiy ravishda qo'shimcha nomlar chizadi va bu qo'shimcha talabalarni tekshirish tartibi kuchga kiradi. Rejada oltita ishtirokchidan iborat guruh tanlanmaguncha ushbu jarayonni davom ettirish ko'zda tutilgan. Tanlovdan so'ng, Covid-19 pandemiyasi ijtimoiy uzoqlashtirish protokollari kuchga kirdi. Shaxsan uchrashishdan ko'ra, men ota-onalarga o'qishda qatnashish va Zoom orqali talabalar bilan uchrashish uchun ruxsat so'rash uchun SMS yubordim. Ota-ona ruxsatini olganimdan so'ng, men talabalar va ularning ota-onalari bilan birgalikda telefon orqali qo'ng'iroq qilib, o'rganishdagi o'zgarishlarni, ishtirok etish uchun yangi talabalarni tasvirlab berdim va tadqiqotda ishtirok etish uchun ota-onaning roziligi va talabaning roziligi so'radim. Ota-onalar ruxsati blankalari onlayn xizmat orqali ota-onalar va ishtirokchilar tomonidan taqdim etildi va imzolandi. Ota-onalar va ishtirokchilar, agar xavotirlar paydo bo'lsa, tadqiqotchini telefon qo'ng'irog'iga jalb qilishlari va agar ular juda noqulay bo'lsa, rad etishlari mumkinligi eslatildi. Ba'zi ota-onalar va o'quvchilar, agar xohlarsa, keyinroq shakllarga imzo qo'yish, ba'zilar esa buni qilish imkoniyatiga ega edi. Fokus-guruhlar uchun barcha uchrashuvlar va individual suhbatlar matnli xabarlar orqali tashkil etilgan va ijtimoiy masofani saqlash uchun Zoom orqali o'tkazildi. Agar boshlang'ich hovuzda olti nafardan kam ishtirokchi bo'lsa, men boshqa beshinchi sinf ishtirokchilariga kirishni qidirardim. Buning uchun men maktabimga yaqin boshqa maktab saytlarida dars beradigan hamkasblarim bilan maslahatlashardim. Men ushbu yangi maktab saytida o'qishni tanishtiraman va norasmiy tanlash tartib-qoidalarini olaman.

4. Mumkin bo'lgan noto'g'rilikni kamaytirish uchun o'qituvchi yoki o'qituvchini yopishtiruvchi qog'ozga yozib qo'ygan barcha talabalarni o'z ichiga olgan javoblar to'plami qo'shimcha tayyorgarlikdan o'tdi. Ranglar yoki nomlar ko'rinmasligi uchun barcha yopishqoq qog'ozlar katlanmish va o'qituvchiga minnatdorchilik faoliyati davomida tadqiqotchiga sovg'a qilingan ko'plab sopol krujkalardan biriga solingan. Beshinchi sinf o'qituvchilaridan biri tasodifiy ravishda oltita o'quvchining yopishqoq qog'ozlarini tanladi. Agar dastlabki tasodifiy tanlovda mening sobiq talabalarimdan ikkittadan ko'proq tanlangan bo'lsa, o'qituvchi qo'shimcha talabalar nomini chizib, ishtirokchilar guruhi tanlanmaguncha ikkittadan ko'p bo'lmagan tanlov mening sobiq talabalarim edi.

5. O'qituvchilardan ishtirokchilar haqida so'rashdi va ular ishtirokchining ishtirok etish uchun vaqti va tayyorligiga ishonadimi va talaba haqida bilish uchun tibbiy sharoitlar, o'qish yoki gapirish qiyinligi yoki vaqt cheklovlari kabi engillashtiruvchi holatlar mavjudmi? ularga yaqinlashishdan oldin. Agar bu ishtirokchilar pulidagi sonni kamaytirsa, mendan boshqa o'qituvchi tasodifiy ravishda qo'shimcha nomlar chizadi va bu qo'shimcha talabalarni tekshirish tartibi kuchga kiradi. Rejada

olita ishtirokchidan iborat guruh tanlanmaguncha ushbu jarayonni davom ettirish ko'zda tutilgan. Tanlovdan so'ng, Covid-19 pandemiyasi ijtimoiy uzoqlashtirish protokollari kuchga kirdi. Shaxsan uchrashishdan ko'ra, men ota-onalarga o'qishda qatnashish va Zoom orqali talabalar bilan uchrashish uchun ruxsat so'rash uchun SMS yubordim. Ota-ona ruxsatini olganimdan so'ng, men talabalar va ularning ota-onalari bilan birgalikda telefon orqali qo'ng'iroq qilib, o'rganishdagi o'zgarishlarni, ishtirok etish uchun yangi talablarni tasvirlab berdim va tadqiqotda ishtirok etish uchun ota-onaning roziligi va talabaning roziligini so'radim. Ota-onalar ruxsati blankalari onlayn xizmat orqali ota-onalar va ishtirokchilar tomonidan taqdim etildi va imzolandi. Ota-onalar va ishtirokchilar, agar xavotirlar paydo bo'lsa, tadqiqotchini telefon qo'ng'irog'iga jalb qilishlari va agar ular juda noqulay bo'lsa, rad etishlari mumkinligi eslatildi. Ba'zi ota-onalar va o'quvchilar, agar xohlasa, keyinroq shakllarga imzo qo'yish, ba'zilari esa buni qilish imkoniyatiga ega edi. Fokus-guruhlar uchun barcha uchrashuvlar va individual suhbatlar matnli xabarlar orqali tashkil etilgan va ijtimoiy masofani saqlash uchun Zoom orqali o'tkazildi.

Har bir ishtirokchi rozilik varaqasini imzoladi va ularning ota-onalari tadqiqotda ishtirok etish istagini bildirgan ota-ona ruxsatnomasini imzoladilar. Ushbu shakllar tadqiqotning tartiblari va umumiy mohiyatini, tadqiqotda ishtirok etishning mumkin bo'lgan zarari va foydalarini hamda ishtirok etish uchun rag'batlarni belgilab berdi. Ushbu tezisni yakunlashdan oldin ma'lumotlar va topilmalarning to'g'riligini ta'minlash uchun tadqiqot ishtirokchilar va ularning ota-onalari tomonidan ko'rib chiqildi. Ma'lumotlar manbalari va to'plash Ushbu tadqiqotda men ikki turdagi ma'lumotlarni to'pladim. Birinchi ma'lumotlar to'plami har bir ishtirokchi bilan individual suhbatdan iborat ikkinchi ma'lumotlar to'plamini ma'lum qilgan fokus-guruh suhbatidan olingan. Fokus-guruh suhbatida muhokamani yo'naltirish uchun stsenariy ishlatilgan. Qo'llanma, shuningdek, ishtirokchilarga tadqiqotchi bilan ko'proq tanishish, baham ko'rish istagi va muhokama mavzusini aloqa o'rnatishga yordam beradigan asosiy g'oyaga yo'naltirish imkoniyatini berdi. Shaxsiy suhbatlar bolalarning shaxsiy e'tiqodlari va shaxsiyatlarini yuzaga chiqarish uchun maxsus savollar bilan fokus-guruh ma'lumotlarini chuqurroq o'rganishni o'z ichiga oldi.

Men fokus-guruh stsenariysini bolalarning e'tiqodini uyg'otish ehtimoli yuqori bo'lishi uchun yaratdim:

1. Diqqatni aniq bir fikrga qaratish, shunda ishtirokchilar munosabat bildirishlari, rozi bo'lishlari yoki rozi bo'lmasliklari uchun asosga ega bo'lishlari hamda suhbatni kontekstga moslashtirishlari mumkin.

2. Talabalar stsenariyda o'qituvchi nima yaxshi yoki yomon ishlayotganini tushuntirish orqali o'z e'tiqodlari va shaxsiyatlarini ochib berishlari mumkin bo'lgan o'rtacha mahorat ko'rsatadigan o'qituvchining stsenariysini taqdim etish (o'qituvchilik sohasidagi shaxsiy tajribam asosida). Talabalar, agar ular o'qituvchi rovida bo'lganlarida, nima o'zgargan bo'lardi, ularning shaxsiyatlari va e'tiqodlari haqida tushuncha berib, chuqurroq ma'lumotga ega bo'lishlari mumkin edi.

3. Bolalarga o'z izlanishlarini boshlashlari uchun ertak berish orqali o'zlarini bo'lajak o'qituvchi sifatida qulay fikrlash va muhokama qilishlariga yordam berish, ayniqsa, shaxsiyat rivoyat orqali qurilgan degan g'oyaga tayanish va keyingi ichki voqealarni keltirib chiqaradigan asosiy hikoyani taqdim etish.

Xulosa. Ushbu tadqiqot o'qituvchi bo'lishni xohlaydigan beshinchi sinf o'quvchilarining o'qituvchilik e'tiqodlari va shaxsiyatlarini o'rganishga qaratilgan. O'qituvchining e'tiqodi va shaxsiyatini rivojlantirishga qaratilgan chuqur tadqiqotlar mavjud bo'lsa-da, bu tadqiqotlar o'qituvchilarni o'qituvchilar tayyorlash yoki davlat maktablarida o'qitish paytida o'z hayotlari yoki shaxsiyati va e'tiqodlarini rivojlantirish haqida fikr yuritish amaliyotiga qaratilgan. Ushbu tadqiqotlarning aksariyati ta'lim berish haqidagi e'tiqodlar va o'qituvchi o'qituvchi sifatida kim bo'lishni xohlashi ularning dastlabki tajribalarida ildiz otganligini ko'rsatdi. Bundan farqli o'laroq, ushbu tadqiqot katta bo'lganida o'qituvchi bo'lish istagini bildirgan odamlarda shakllanayotgan e'tiqod va o'ziga xosliklarni ochishga harakat qildi. Guruh va individual suhbatlar orqali olti nafar ishtirokchi ayol o'qitish borasida o'z fikrlarini bildirdi. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatdiki, o'qituvchi bo'lishni xohlaydigan beshinchi sinf o'quvchilari allaqachon o'qituvchi shaxsini shakllantirgan. Ular qarama-qarshi e'tiqodlarni yo'lga qo'yishdi va o'qitish va o'qituvchi sifatida qanday bo'lishlari haqida taxminlarni shakllantirishdi va ular o'zliklari va e'tiqodlarini amalga oshirishda tajriba yaratdilar. Natijalar shuni ko'rsatdiki, ushbu tadqiqotda bo'lajak o'qituvchilar sinfda boshqa o'quvchilarga yordam berish, o'quv faoliyati va sinfni tashkil etish usullarini taklif qilish kabi o'qituvchilarning vazifalarini ham bajaradilar.

ADABIYOTLAR

1. Teaching English methods. M.T.Irisqulov. 2011.
2. Akkerman, S. F., & Meijer, P. C. (2011). A dialogical approach to conceptualizing teacher identity. *Teaching and Teacher Education*, 27(2), 308-319. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2010.08.013>
3. Alsup, J. (2006). *Teacher identity discourses: Negotiating personal and professional spaces*. Routledge.
4. Antonek, J. L., McCormick, D. E., & Donato, R. (1997). *The student teacher portfolio as autobiography: Developing a professional identity*.
5. *The Modern Language Journal*, 81(1), 15-27. <https://doi.org/10.1111/0362-6784.00120> Arnot, M., & Dillabough, J. A. (1999). Feminist politics and democratic values in education. *Curriculum Inquiry*, 29(2), 159-189. <https://doi.org/10.1111/0362-6784.00120> Beauchamp, C., & Thomas, L. (2009). Understanding teacher identity: An overview of issues in the literature and implications for teacher education.
6. *Cambridge Journal of Education*, 39(2), 175-189. <https://doi.org/10.1080/03057640902902252>

UDK: 37.091.3

Vahobiddin BOZOROV,
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: bozorovvahobiddin56@gmail.com

BuxDU, p.f.d Sh.Olimov taqrizi asosida

MODERN METHODS OF IMPROVING THE PEDAGOGICAL SKILLS OF SCHOOL TEACHERS IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF EDUCATION

Annotation

This article describes modern methods aimed at improving the pedagogical skills of school teachers in the conditions of modernization of education in the countries of the world. In this case, evidence of the effectiveness of the educational methods that are being implemented and are planned to be implemented in the education of Uzbekistan together with developed countries is presented. In this, new methods aimed at improving the pedagogical skills of school teachers took place.

Key words: Pedagogical innovation, potential subtopics, facilitator, digital literacy, artificial intelligence, personalized learning, virtual applications, curation.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАВЫКА ШКОЛЬНЫХ УЧИТЕЛЕЙ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье описаны современные методы, направленные на повышение педагогического мастерства школьных учителей в условиях модернизации образования в странах мира. При этом представлены доказательства эффективности образовательных методов, которые внедряются и планируются к внедрению в образовании Узбекистана совместно с развитыми странами. При этом имели место новые методы, направленные на повышение педагогического мастерства школьных учителей.

Ключевые слова: Педагогические инновации, потенциальные подтемы, координатор, цифровая грамотность, искусственный интеллект, персонализированное обучение, виртуальные приложения, курирование.

TA'LIMNI TRANSFORMATSİYALASH SHAROITIDA MAKTAB O'QITUVCHILARINING PEDAGOGIK MALAKASINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY METODLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada dunyo mamlakatlaridagi ta'limni zamonaviylash sharoitidagi maktab o'qituvchilarning pedagogik malakasini oshirishga qaratilgan zamonaviy metodlar haqida izohlar bayon etilgan. Bunda rivojlangan mamlakatlar bilan birgalikda O'zbekiston ta'limidagi amalda bo'layotgan va amalda bo'lishi rejalashtirilayotgan ta'lim metodlari samaradorligi dalillar keltirilgan. Bunda maktab o'qituvchilarning pedagogik mahoratini oshirishga qaratilgan yangi metodlar o'rin egallagan.

Kalit so'zlar: Pedagogik innovatsiya, potensial kichik mavzular, fasilitator, raqamli savodxonlik, sun'iy intellekt, shaxsiylashtirilgan ta'lim, virtual ilovalar, kuratsiya.

Kirish. Hozirgi kunda butun dunyoda ta'lim sifatini oshirish hukumatlar uchun eng asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Masalan, O'zbekistonda Prezidentning "Pedagog kadrlarni tayyorlash, xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida" 2017-yil 26-sentyabrdagi PQ-3289-son qarori ijrosini ta'minlash hamda ta'lim muassasalari pedagog xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish samaradorligini yanada takomillashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 28.12.2017 yildagi 1026-son qarorini tasdiqlanishi xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va malaka oshirish tizimini butkul o'zgartirdi, hamda yangi bosqichga olib chiqdi [1].

Zamonaviy ta'limda maktab o'qituvchilarning pedagogik mahoratini oshirishda dunyo mamlakatlarida olimlar tomonidan ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Quyida chet el olimlarining maktab o'qituvchilarning pedagogik malakasini oshirishga doir bir nechta fikrlarni misol keltiramiz.

Potensial kichik mavzular va asosiy fikrlar:

1. O'qituvchining o'zgaruvchan roli:

Bilim tarqatuvchidan fasilitator va maslahatchiga o'tish. O'qituvchi dars jarayonida fan doirasida bilimlarni berish yo'nalishidan. Bilimga ega oquvchilarga oson va tushunarli maslahatlar berishga o'tish metodi darsda o'quvchilarga bilim berishda yaxshi natija beradi. O'qituvchi darsda faqat ilmiy bilimlardan tashqari o'quvchiga kerakli bo'ladigan boshqa bilimlarni ham berib borishi kerak.

O'quvchilarda tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish. Bunda o'qituvchi

snifdagi o'quvchilarda har qanday bilim va fikrlarga tanqidiy fikr bor bo'lishini uyg'otishi lozim, bu yo'l bilan o'quvchida ijodkorlik qobiliyatini shakllantirishni osonlashtirish mumkin.

Raqamli savodxonlik va texnologik integratsiyani rivojlantirish. Raqamli savodxonlik deyilganda ta'lim sohasini transformatsiyalash sharoitida dastlab o'qituvchilarning pedagogik mahoratini oshirishda ularga zamonaviy texnologiyalardan unumli foydalanish, dars jarayonini raqamlashtirish so'ngra, bu omilni o'quvchilarga o'rgatish nazarda tutiladi. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish darsda olinayotgan bilimlarni mustahkamlash va esda qolish darajasini oshirish bilan birga, darsni mazmunli o'tishini ta'minlaydi.

2. Pedagogik malaka oshirish texnologiyasidan foydalanish:

Onlayn platformalar va ta'limni boshqarish tizimlari. Ta'lim sohasida pedagogik malaka oshirish rejalari barcha mamlakatlarda mavjud bo'lib, bu sohani isloh qilib har doim yangicha g'oyalarga to'ldirib borishga harakat qilinadi. Bunda yuqorida keltirilgan yangicha metod – onlayn platformalardan foydalanish samarali bo'lishi mumkin. Onlayn platformalardan unumli foydalanish hozirgi davrda zarur vositadir. Bunda vaqt tejash, ortiqcha mablag' sarflamaslik va asosiysi karantinli davr uchun eng maqbul metoddir.

Sun'iy intellekt va shaxsiylashtirilgan ta'lim. Zamonaviy ta'lim tizimida sun'iy intellektidan foydalanish tobora kengayib bormoqda. Sun'iy intellektidan foydalanish bilimlarni tezroq ko'paytirish va oshirishga yordam beradi. Shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim deyilganda -shaxsni insoniy fazilatlarini bilan ulg'ayishi, shaxsni ma'lum sifatlarini shakllantirish, mustaqil fikr yurita

olishi, fikrini ravon bayon eta olishi, bilim, ko'nikma malakalarini rivojlantirishi, o'zini shaxs sifatida anglab yetishi, qobiliyat va imkoniyatlarini to'la qonli ko'rsatib berishi tushuniladi. Shaxsga yo'naltirilgan texnologiya deyilganda yuqorida sanab o'tgan jarayonlarimizni amalga oshirish, uni samarali tashkil etish, muvaffaqiyatli natijalarga erishish uchun qo'llaniladigan texnika, zammonaviy texnologiyalar, yangi-yangi metodlar tushuniladi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'z nomi bilan shaxsni pedagogik jihatdan ta'lim tarbiyalash jarayoni tushiniladi [2].

Virtual va kengaytirilgan haqiqat ilovalari. AR yordamida sinfdagi ta'lim g'ayrioddiy va interaktiv bo'lishi mumkin, chunki AR o'qituvchilarga kontseptsiyalarning virtual misollarini ko'rsatish va darslik materiallarini qo'llab-quvvatlash uchun o'yin elementlarini qo'shish imkonini beradi. Bu o'quvchilarni tezroq o'rganish va ma'lumotlarni yodlash imkonini beradi. Inson xotirasi tasvirlarni osongina unutmaydi. Ta'limda kengaytirilgan haqiqatning ba'zi misollari: "Dinosaur 4D+" deb nomlangan AR ilovasi flesh-kartalar to'plamiga ega bo'lib, foydalanuvchilarga karta orqali skanerlash orqali 3D dinozavrlarni ko'rish imkonini beradi. Buning yordamida talabalar dinozavrlarning harakatlarini ko'rishlari va aylantirish, kattalashtirish va boshqalar uchun ilova funksiyalaridan foydalanishlari mumkin. Bundan tashqari, ilova har bir dinozavr haqida ba'zi ma'lumotlarni taqdim etadi. "Element 4D" AR ilovasi ta'limdagi kengaytirilgan haqiqatning yana bir istiqbolli namunasi bo'lib, u kimyoni o'rganishni qiziqarli qiladi. Ilova foydalanuvchilarga atom og'irligi, kimyoviy elementlar, ikkita kimyoviy moddalar o'rtasidagi reaksiya va ularning nomlarini oddiygina ikkita qog'oz kubini maxsus element blokiga qo'yish orqali topish imkonini beradi. Ajoyib emasmi? Ta'limdagi AR/VRning yana bir hayratlanarli namunasi bu Google Expeditions bo'lib, u foydalanuvchilarga sinfdagi vulqonlar, bo'ronlar va hatto DNK kabi 3D ob'ektlarni ko'rish imkonini beradi. Ushbu ilova texnologiya tarixi, oyga qo'nish va boshqalarni o'z ichiga olgan 100 dan ortiq AR ekspeditsiyalarini taqdim etadi [3].

Raqamli kontent yaratish va kuratsiya. Bu ma'lum bir kontekstda oxirgi foydalanuvchi/auditoriya uchun har qanday ommaviy axborot vositalariga va ayniqsa raqamli mediaga ma'lumotlarning hissasi. Kontent — o'z-o'zini ifoda etish, tarqatish, marketing va/yoki nashr etish uchun „nutq, yozuv yoki turli xil san'at turlari kabi biron bir vosita orqali ifodalanishi kerak bo'lgan axborot vositasi“. Kontent yaratishning odatiy shakllariga veb-saytlarni saqlash va yangilash, blog yuritish, maqola yozish, fotosuratlar, videografiya, onlayn sharhlar, ijtimoiy media akkauntlarini saqlash, raqamli mediani tahrirlash va tarqatish kiradi. Pew so'rovi kontent yaratishni "material, odamlar onlayn dunyoga hissa qo'shish" deb ta'riflagan [4].

3. Innovatsion o'qitish metodlari:

So'rovga asoslangan ta'lim va loyihaga asoslangan ta'lim. So'rovga asoslangan ta'lim deyilganda asosan anonim so'rovnomalar asosida va ma'lum statistik ma'lumotlarga asoslanib olib boriladigan ta'lim turi hisoblanadi. Loyihaga asoslangan ta'lim o'quvchilarga chuqur bilim, shuningdek, tanqidiy fikrlash, hamkorlik, ijodkorlik va muloqot kabi ko'nikmalarni rivojlantirishga imkon beradi. LAT, shuningdek, talabalar va o'qituvchilar o'rtasida yuqumli ijodiy energiyani ochib berishi bilan mashhur bo'lib, bu talabalarining faolligini oshirishga va hamma uchun o'quv natijalarini yaxshilashga olib keldi. Loyihaga asoslangan ta'lim maktablarda va boshqa ta'lim muassasalarida har xil usul va har xil darajada tobora ko'proq qo'llanilmoqda [5].

Hamkorlikda o'rganish va tengdoshlarni baholash. Hamkorlik pedagogikasini samarali amalga oshirishda o'qituvchilar markaziy o'rin tutadi. Doimiy o'qitish va malaka oshirish o'qituvchilarni sinfdagi hamkorlikni osonlashtirish uchun zarur ko'nikmalar bilan ta'minlash uchun zarurdir. Ushbu dasturlar o'qituvchilarga hamkorlikdagi faoliyatni loyihalash va nazorat qilishda, turli xil talabalar guruhlarini boshqarishda va rivojlanayotgan ta'lim talabalariga moslashishda yordam berishi mumkin [6].

Qaytarilgan sinflar va aralash ta'lim. Qaytarilgan sinf usullari ta'limga ilg'or yondashuvni taklif qiladi, yanada interaktiv va shaxsiylashtirilgan o'rganish tajribasini rivojlantiradi. Texnologiyani qo'llash va an'anaviy sinf

tuzilmasini qayta ko'rib chiqish orqali o'qituvchilar talabalarga o'quv materiallari bilan yanada dinamik va mazmunli tarzda shug'ullanish imkoniyatini beradi, natijada ularning akademik o'sishi va muvaffaqiyatini oshiradi. Doimiy rivojlanib borayotgan ta'lim landshaftida innovatsion o'qitish usullarini qo'llash, masalan, teskari sinf modeli o'rganish tajribasini qayta shakllantirish va talabalarni kelajak muammolariga tayyorlash uchun ulkan salohiyatga ega. Umuman olganda, o'zgaruvchansinf usullarini qo'llash talabalarining faolligi, faol o'rganish va har tomonlama rivojlanishini birinchi o'ringa qo'yadigan boyitilgan ta'lim muhitini yaratish majburiyatini aks ettiradi [7].

Gamifikatsiya va ta'limiy o'yinlar. Gamifikatsiya atamasi bilan biz xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatish, motivatsiyani oshirish va o'quvchilar ishtirokini rag'batlantirish maqsadida o'quv muhitida o'yin tamoyillari va elementlarini qo'llashni tushunamiz. O'yinlar an'anaviy ravishda o'yin-kulgi yoki o'yin-kulgining bir turi sifatida ko'rib chiqilgan; ammo, ular endi sanoat va ta'lim kabi rasmiy sharoitlarda muhim elementga aylandi. O'yinlar jozibali, jozibali va g'ayratli ekanligi haqida bahslashish mumkin. Bundan tashqari, ular xatti-harakatlarini modellashtirish uchun kuchli vosita sifatida ishlatilishi mumkin [8].

4. O'qituvchilarning malakasini oshirish:

Doimiy professional ta'lim jamoalari va murabbiylik. Bugungi kunda yoshlarda professional ta'lim, o'quvchi-yoshlarda kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish, professional ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish va boshqarish masalasi eng dolzarb masalalardan biriga aylandi. Bugungi kunda hamkorlikka asoslangan holda ta'lim-tarbiya jarayonlarini rivojlantirish strategiyalari, ta'lim-tarbiya tizimining konseptual xususiyatlari va modernizatsiyalashning asosiy yo'nalishlari, ta'lim-tarbiya tizimi rivojlanishining zamonaviy islohotlari, ta'lim-tarbiya jarayonlari tizimining qiyosiy tahlillari va dinamikasiga hamda ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarishga yo'naltirilgan ilmiy-tadqiqotlarni o'rganish alohida e'tiborga molikdir. Shu jihatdan ilg'or tajribalarni almashish orqali ta'limning tashkiliy pedagogik jarayonidagi va boshqarish faoliyatidagi kamchiliklarni bartaraf etish, yangicha yondashuv, texnologiya va tamoyillarni ishlab chiqish va rivojlantirish zaruratini izohlaydi [9].

Yuqori sifatli onlayn resurslar va vebinarlarga kirish. Ko'pgina ta'lim muassasalarida Internet darslarga materiallar tarqatish, o'qituvchilar va talabalar, talabalar o'rtasidagi aloqa, shuningdek, asosiy ta'lim texnologiyalari va vositalarini tarqatish uchun faol foydalanilmoqda. Bugungi kunda o'quv materiallarini Tom ma'noda hamma joyda topish mumkin: YouTube-dan "xavfsiz haydash maktablari" gacha [10]. Endi biz zamonaviy uyali telefonlar, noutbuklar va kompyuterlar yordamida ushbu materiallarni ko'rib chiqishimiz va ular bilan ishlashimiz mumkin. Bundan tashqari, e-learning-ning dastlabki "tushunchalari" ham ba'zi o'zgarishlarga duch keldi. Dastlabki bir necha yil ichida ta'lim muassasalari mavjud slaydlar va o'quv materiallarini imkon qadar tezroq internetga joylashtirishga intildilar. Ushbu yondashuvning kashfiyotchisi skillsoft bo'lib, u ta'lim mazmuni bozoridagi eng yirik o'yinchi hisoblanadi. Bugungi e-learning dasturlari o'qituvchi tomonidan boshqariladigan ta'limdan juda farq qiladi: ular Real vaqtda filmlar, onlayn video o'yinlar va to'liq immersion virtual tajribalar sifatida namoyish etiladi va ishlaydi [11].

Murabbiylik va murabbiylik dasturlari. ar bir inson vaqti-vaqti bilan ruhiy "ko'tarilish"ga muhtoj - munosabatlarimizdan, martabangizdan yoki umumiy baxtingiz va farovonligingizdan qoniqmaysizmi, hayot murabbiylari sizga qiyinroq va noqulay paytlarda yordam berishlari mumkin. Hayot murabbiylarini terapevtlar yoki psixologlar bilan chalkashtirmaslik muhim bo'lsa-da, hayot murabbiylari hayotda muhimroq maqsadni topishga yordam beradi va o'ziga xos xususiyatlarimiz va shaxsiyatimizdan foydalanishga undaydi [12].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ta'limni transformatsiyalash sharoitida maktab o'qituvchilarining pedagogik malakasini oshirishning zamonaviy metodlari mavzusida xorijiy va mahalliy adabiyotlardan keng foydalanildi. Mahalliy tadqiqotchilardan Umarova F. A., Dusmuradov Q. E., Abdumominov B. S., Sharipov J. F., Salohiddinov H. H va boshqalarning ilmiy tadqiqotidan foydalanildi.

Yuqoridagi mavzuga doir xorij olimlaridan Slepков, M. J., Лобанова Н. Н., Маркова, А. К va boshqalar shular jumlasiga kiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi kunda pedagog olimlar oldida bo'lajak o'qituvchilarni va faoliyat yuritayotgan o'qituvchilarning pedagogik mahoratini raqamli texnologiyalar orqali va zamonaviy metodlardan foydalanish zarur. Mazkur mavzuda chet el va mahalliy tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlari tahlil qilindi va o'rganildi.

Tahlil va natijalar. O'qituvchilarni rivojlantirishda maktab madaniyati va etakchilikning ahamiyati. Maktab o'qituvchilarining kasbiy madaniyatini rivojlantirish haqida gap ketganda, eng avvalo, "madaniyat" tushunchasining mohiyatini aniqlab olish zarur. Madaniyat tushunchasi Sharq allomalari adabiy meroslarida hamda pedagog-psixolog olimlar tomonidan quyidagicha talqin qilingan: "Madaniyat" so'zi zamonaviy nutqda juda keng qo'llaniladi. "Madaniyat" so'zi lotincha "cultural" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "tarbiyalash, o'stirish, rivojlanish, e'zozlash" degan ma'noni anglatadi. Kasbiy madaniyatga oid qarashlar qadimgi qo'lyozmalarda, diniy va didaktik manbalarda

o'z aksini topgan. Jumladan, "Avesto"da kasb-hunarga hurmat, kasbga sadoqat, mehnatsevarlik, xushmuomalalikka undovchi hikmatlar, Islom dini ta'limotida mehnat qilish va uning ortidan topilgan boyliklardan zakot berilishi, har bir musulmon kishi o'z kasbining orqasidan halol yo'l bilan rizq topishi kerakligi haqidagi o'gitlar odamlarda kasbiy madaniyat rivoji odob - axloq qoidalriga bog'liq ekanligi asoslangan.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida ta'kidlash jozki, uzluksiz malaka oshirish tizimida pedagogning kasbiy, ilmiy, innovatsion faoliyatini rivojlantirish masalalari, avvalo, tegishli huquqiy-meyoriy hujjatlar ijrosini ta'minlash asnosida, so'ng, "Universitet 3.0" konsepsiyasini joriy etish chora-tadbirlari doirasida muntazam o'rganish predmetiga aylanishi lozim. Bizningcha, oliy ta'lim muassasalari pedagoglarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini innovatsion rivojlantirish jarayoni yurtimiz uchun pedagoglarni yangi 30 avlod texnologiyalari orqali yaxlit tayyorlash jarayonida natijalar sifatini yangilashning asosiy yo'nalishi bo'lib xizmat qilmog'i dardkor.

ADABIYOTLAR

1. Umarova F. A. Pedagog kadrlarni tayyorlash, xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimida ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati "Ta'limni transformatsiyalash sharoitida rahbar va pedagog kadrlarni malakasini oshirish: zamonaviy tendensiyalar va yondashuvlar" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Toshkent - 2023.
2. Dusmuradov Q. E. Shaxsga yo'naltirilgan elektron ta'limni joriy etishning mazmun mohiyati INTERBATIONAL JOURNAL OF RECENTLY SCIENTIFIC RESEARCHER'S THEORY. International scientific journal. ISSN:2992-8885. VOLUME 2. ISSUE:6.
3. Abdumovminov B. S. Ta'limda kengaytirilgan haqiqat (AR). JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS.
4. The International Review of Research in Open and Distributed Learning
5. Sharipov J. F., Salohiddinov H. H. Loyihaga asoslangan ta'lim. SCIENTIFIC JOURNAL IMPACT FACTOR (SJIF 2022=5.016).
6. Slepков, M. J. Teacher professional development: A review of the literature. INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATIONAL RESEARCH AND DEVELOPMENT, 4(1), 63-70. (2019).
7. Farmonov Sh. R., Kazimjonova M. H. Flipped classroom texnologiyasidan ta'lim jarayonida foydalanish metodikasi. TA'LIM INNOVATSIYASI VA INTEGRATSIYASI. http://web-journal.ru/7-11-son_11-to'plam_Dekabr-2023
8. International Society for Technology in Education (ISTE) Standards for Teachers
9. Xasanova G. X. O'zbekiston, Yaponiya va Janubiy Koreya kasb-hunar ta'limi tizimlarining asosiy xususiyatlari //Zamonaviy ta'lim jurnali. – Toshkent, 2018. №3. – B.23-29 (13.00.00; № 10).
10. OECD Teaching and Learning International Survey (TALIS)
11. Daminova Yu.S. Oliy ta'lim muassasalari talabalarini o'qitishda koloborativ ta'limdan foydalanish metodikasi (pedagogika fanlari misolida). "Экономика и социум" №2(117)-1 2024 www.iupr.ru.
12. Journal of Educational Technology & Society

Bekzod BOYMATOV,

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti tayanch doktoranti

E-mail: bekzodboymatov1985@gmail.com

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti, katta ilmiy xodimi, PhD M.Qaraxonova taqrizi asosida

TECHNOLOGIES OF TEACHING NATURAL SCIENCES IN GENERAL EDUCATION SCHOOLS.

Annotation

This article describes the methods of encouraging students to imagine, be creative, think, and think creatively in the process of teaching natural sciences in general secondary schools.

Key words: Science, interdisciplinary integration, method, methodology, educational technologies, dissemination method, research and project methods.

ТЕХНОЛОГИИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Аннотация

В данной статье описаны методы поощрения учащихся к воображению, творчеству, мышлению, творческому мышлению в процессе преподавания естественных наук в общеобразовательных школах.

Ключевые слова: Наука, междисциплинарная интеграция, метод, методология, образовательные технологии, метод распространения, исследовательский и проектный методы.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA TABIIY FANLARNI O'QITISH TEXNOLOGIYALARI

Annotasiya

Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida tabiiy fanlarni o'qitish jarayonida o'quvchilarni tasavvur qilishga, ijodkorlikka, o'ylashga, kreativ fikrlashga undavchi metodlar yoritilib berilgan.

Kalit so'zlar: Tabiiy fanlar (Science), fanlararo integratsiya, metod, metodologiya, ta'lim texnologiyalari, tarqatmalar usuli, tadqiqot va loyiha usullari.

Kirish. Jahonda ta'lim oluvchilarning tabiiy fanlar bo'yicha ilmiy dunyoqarashini rivojlanishini ta'minlash, hususan maktab o'quvchilarining bilim darajasini jahon standartlariga moslashtirish maqsadida zamonaviy o'qitish ta'lim dasturining samaradorlik ko'rsatkichini belgilashga katta e'tibor qaratmoqda. Shuning uchun o'quvchilarda tabiiy-ilmiy savodxonlikni shakllantirishning samarali ta'lim texnologiyasi sifatida STEAM – ta'limi [4] asosida ta'lim oluvchilarni tabiiy fanlar (Science)ni o'qitish jarayonida fan, texnika va texnologiya, muhandislik, san'at, dizayn va matematika elementlarini amaliyot bilan bog'lab o'rgatish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mazkur ta'lim texnologiyalari o'quvchilarga ilmiy, texnologik, konstruktiv, badiiy-estetik va matematik kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa maktab o'quvchilariga tabiiy fanlarni o'qitish jaryoniga STEAM texnologiyalarni qo'llash orqali bilim olishlarida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Respublikamizda ta'lim sohasini modernizatsiyalash jarayonini innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etish hamda maktab o'quvchilarining tabiiy-ilmiy savodxonligini shakllantirishga qaratilgan fanlararo integratsiyani ta'minlash, amaliy izlanishli faoliyatga yo'naltirilgan "Tabiiy fanlar"(Science)ni joriy etilishi ustivor ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmonida "STEAM" fanlarni va tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil ishlash va tahlil qilish kontsepsiyalari hamda malakalarini rivojlantirishga alohida urg'u berishni hisobga olgan holda, zamonaviy iqtisodiyot talablariga javob beradigan "umumta'lim dasturlari va yangi davlat ta'lim standartlari joriy etish" kabi vazifalar aniq belgilab berilgan. Natijada o'quvchilarning tabiiy fanlarni bilish jarayonida intellektual qobiliyatlari hodisalarni ilmiy jihatdan tushuntirish imkoniyati bilan rivojlantirish nazarda tutilgan. Unda:

o'quvchilarning dars davomida mustaqil fikrlash, ijod qilish va izlanishga imkon yaratish;

ta'lim berishni o'quv fanlari bo'yicha emas, balki "mavzu" lar bo'yicha integratsiyalab o'qitish asosida muhandislikning turli sohalaridan keng qamrovli kasblarga talab yuqori bo'ladi;

tabiiy-ilmiy bilimlarni real hayotda qo'llash imkoniyatlari kengayadi;

ta'lim oluvchilarni tanqidiy tafakkur va erkin fikrlash ko'nikmalari rivojlanib mustaqil hayotga maqsad sari intilishlari ortadi;

tabiiy va texnik fanlarga bo'lgan o'quvchilarni qiziqishlarini rivojlantirish imkoniyatlari kengayadi.

Tabiiy fanlar(Science)ni umumta'lim maktablarda o'qitishda ta'lim texnologiyalari muhim ahamiyatga ega. Chunki xalqaro amaliyotda va O'zbekistonda olib borayotgan tajribalar o'rganildi. Ya'ni tabiiy fanlar(Science)ni o'qitishda ayniqsa, o'quvchilarga olam va borliqqa nisbatan bilimlarini oshirishga yordam beradi. Kelajakda o'quvchilar kimyo, fizika, biologiya, geografiya kabi fanlarning qiyin emasligini, balki ularning juda ham qiziqarli ekanligini anglab va ta'lim samaradorligini oshirishda ta'lim texnologiyalarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Odatda, maktab o'quvchilari tabiiy fanlarni o'zlashtirish juda ham qiyin deb tasavvur qilishadi, zero, tabiiy fanlarning barchasi hayotimizga juda ham bog'liq.

Mamlakatimiz maktabgacha va maktab ta'limi tizimidagi katta yangilanishlardan biri darsliklar va o'quv metodik adabiyotlarni zamon talalariga mos shaklda ishlab chiqishdir. Bu yo'nalishda bugungacha ham o'ziga yarasha qoidalar, standartlar bo'lgan va ular o'z vaqtida o'zini oqlagan. Masalan, ta'limni isloh qilish bo'yicha keng amaliy harakatlar 2017-yildan boshlandi. Umumiy o'rta ta'limda eski davlat ta'lim standartlari (DTS) o'rnini bosadigan va ta'limga o'zgarishlar kiritadigan Milliy o'quv dasturi ishlab chiqildi. Milliy o'quv dasturida ko'zda tutilgan o'qitish metodologiyasi va yangi darsliklar, o'qituvchilar uchun metodik qo'llanmalar, mashq daftarlari, o'quv-metodik materiallar ta'limni rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Mazkur dasturda tabiiy fanlar (Science) chiziqli tartibda emas, spiralsimon tarzda o'qitilishga qaratilgan bo'lib, bunda

asosiy e'tibor mustaqil o'rganish, tanqidiy fikrlash, jamoada ishlash, ijodkorlik, tizimli va mantiqiy fikrlash kabi XXI asr ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan.

Tabiiy fanlar (Science) qaysidir fanlarning o'rniga joriy etilayotgani yo'q. Aksincha, u ta'lim sifatini oshirish uchun mavjud fanlarning integrativ tarzda o'qitilishini ta'minlaydi. Masalan: yomg'ir yog'ish jarayonini kuzatish orqali o'quvchi uning tarkibini (biologiyaga oid tushunchalar), qanday hosil bo'lishi (fizik xususiyatlari), qaysi fasllarda qayerlarda ko'proq yog'ishi (geografik xususiyati), yomg'ir ta'sirida yerda qanday o'zgarishlar bo'lishi, o'simliklar uchun foydasi haqida ma'lumotga ega bo'ladi.

Tabiiy fanlar (Science)ni o'qitish samaradorligini oshirishda ta'lim texnologiyalarini bir qancha turga ajratish mumkin:

1. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari o'quvchilar uchun nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg'unlashuviga yordam beradi;

2. An'anaviy ta'lim texnologiyalari amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini bajarishda foydalanishda o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi amaliy faoliyati;

3. Aralash ta'lim texnologiyalari samarali ishlash ko'nikmasini shakllantirish.

Yuqoridagi fikrlarga asoslangan holda o'quvchilarning tabiiy fanlar (Science) bo'yicha savodxonlikni shakllantirishning samarali ta'lim texnologiyasi sifatida:

Tahlil va natijalar. Tabiiy yo'nalishdagi fanlardan tegishli bilimlarni yodga olish va ulardan foydalanish; izohlovchi modellar va tasvirlarni anglash, yaratish va ulardan foydalanish; tegishli prognozlar qilish va asoslash; izohlovchi farazlarni taklif etish.

Ijodiy tadqiqotlarni loyihalash va baholash - berilgan ijodiy tadqiqotda o'rganilayotgan muammoni aniqlash; ijodiy loyihalarni tadqiq etilishi mumkin bo'lgan savollarni farqlash; berilgan muammoni ijodiy va amaliy tadqiq etish usulini taklif etish; berilgan muammoni ijodiy va amaliy tadqiq etish usullarini baholash.

Ma'lumotlar va dalillarni ilmiy talqin qilish - ma'lum bir ko'rinishdagi ma'lumotlarni boshqa ko'rinishda ifodalash; ma'lumotlarni tahlil va talqin qilish hamda tegishli xulosalar chiqarish; ilmiy adabiyotlardan olingan matnlardagi faraz, dalil va xulosalarni aniqlash; turli manbalar (masalan, gazeta, jurnal, Internet)dan olingan amaliy topshiriqlarni bajarishda mulohaza va dalillarni baholash.

Tahlillar natijasi shuni ko'rsatadiki, fanlarning o'zaro integratsiyasi o'quvchilarda tabiatni butun bir borliq sifatida, olamning yagona manzarasini anglashlariga yo'naltirmog'i lozim. Shu bilan birga, o'quvchilar inson faoliyatining tabiatga salbiy va ijobiy ta'siri, zamon va makon miqyosidagi global ekologik muammolarni va tabiat oldida javobgarlik hissini tushunishi, Shuningdek, sog'lom turmush tarziga amal qilishlari hamda tabiiy resurslardan oqilona foydalanish ko'nikmalarini, tabiat va jamiyat taraqqiyotiga o'z hissasini qo'sha oladigan kompetent shaxsni tarbiyalashni ko'zda tutadi.

Ta'lim sohasi rivojlangan xorijiy davlatlar Germaniya, Buyuk Britaniya, Fransiya, AQSH, Rossiya, Janubiy Koreya mamlakatlarining ta'lim sohasidagi tajribasidan tabiiy fanlar (Science) ni o'qitishda o'quvchilarni tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan foydalanishda geografik qonuniyatlarni hisobga olish ko'nikmalarini shakllantirishga alohida e'tibor beriladi.

Shu nuqtai nazarda umumta'lim maktablarida o'quvchilarni tabiiy fanlar (Science) bo'yicha nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llay olish, kundalik hayotiy jarayonlarda duch keladigan muammolarni hal qilishda foydalana olishga yo'naltirish hamda tabiiy fanlar (Science)dan Davlat ta'lim standart talalarini ta'lim sifatiga qo'yiladigan xalqaro talablarga mosligini ta'minlash maqsadga muvofiqdir.

Tahlillar natijasi shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar sodda bilimlardan-murakkabiga, alohidalikdan-butunlikka, shuningdek

yozuvsiz xaritalarni o'ldirish orqali geografik ob'ektlarni bir-biri bilan taqqoslashga, ayrim xususiyat va jihatlarni solishtirish va qiyoslashga imkoniyati bilan bu boradagi o'z tasavvurlarini shakllanishiga erishadilar.

Xorijiy davlatlaridagi geografiya o'qitishda o'ziga xosliklar mavjud bo'lib, buni birgina geografiya o'qitish usullari orqali ham farqlasa bo'ladi va quyidagi usullardan iborat:

Evrstik suhbat usuli - bu usulda asosiy e'tibor o'quvchilarni kichik tadqiqotlar orqali bilim olishga o'rgatishga qaratiladi. Turli hujjatlar va rasmlar asosida muammoli savollar o'quvchilar diqqatiga havola etiladi va natijada ular yordamida dastlabki kichik ilmiy izlanishlar olib borish ko'nikmalari shakllanadi. Bunday usul ko'proq AQSH, Buyuk Britaniya, Yangi Zelandiya kabi davlatlarda keng qo'llaniladi;

Tarqatmalar usuli - bu usulda turli chizmalar, jadvallar, xaritalar har xil xatoliklari bilan o'quvchilar tarqatiladi, ular esa yo'l qo'yilgan o'sha xatoliklarni mustaqil topishlari talab qilinadi. Natija esa ko'plab turli xil shu tarzidagi topshiriqlarni yechish orqali tabiiy fanlar darslariga qiziqishlarni oshirishga sababchi bo'ladi. Yana bu o'qitish usulida, matnlar orqali, ya'ni javoblarni to'g'ri yoki noto'g'ri shaklda aralashtirib berish va ularni raqamlar bilan belgilab ajratish keng tarqalgan hisoblanadi;

Statistik manbalar, kartografik qo'llanmalar va matematik modellashirish kabi o'qitish usullari ham AQSH, Buyuk Britaniya va Rossiya davlatlarda keng tarqalgan va o'z navbatida o'quvchilar o'rtasida bahs-munozaralarga hamda ilmiy tortishuvlarga imkon yaratib beriladi. Tabiiy fanlar yo'nalishda olib boriladigan ilmiy ishlarda yana bir qancha usullardan foydalaniladi va ular quyidagi guruhlariga bo'linadi:

Bilishning umumiy usuli-didaktik usul, ya'ni o'quv jarayoni va o'quvchilar ongining rivojlanishi hamda tarbiyasi bir-biri bilan aloqadiligiga qaraladi;

Nazariy tekshirish usuli-asosan o'rganilayotgan hodisa va jarayonlarni qonuniyatlarini ochishga, umumlashtirishga yo'naltirilgan.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda STEAM fan bo'yicha emas, balki mavzular bo'yicha integratsiyalashgan o'qitish tizimidir. STEAM ta'limi amaliy mashg'ulotlar yordamida ilmiy-texnik bilimlarni real hayotda qo'llash ikoniyatini beradi. Mazkur ta'lim texnologiyasidan Kanada va Buyuk Britaniya davlatlari ta'lim tizimida keng foydalanmoqda.

Ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish va o'tkazishga qo'yilayotgan zamonaviy talablar tabiiy fanlar (Science)ni mavzular bo'yicha integratsiyalashgan o'qitish orqali o'quvchilarni hayotiy ko'nikmalarini rivojlantirish zaruratini keltirib chiqardi.

Umumta'lim maktablarida tabiiy fanlar (Science)ni o'qitish orqali o'quvchilarda mustaqil o'rganish, tanqidiy fikrlash, jamoada ishlash, ijodkorlik, tizimli va mantiqiy fikrlash ko'nikmalari ortadi hamda kelajakda o'z kasbiy faoliyatini atrof-muhitni asrashga qaratish, jonli va jonsiz tabiatni his qilishga oid fikrlarni tushunishi, tabiatni sevish va hurmat qilish qobiliyatlarini rivojlantiriladi.

Yuqoridagi tahlillar natijasida quyidagi tavsiyalarni keltirish mumkin.

tabiiy fanlar (Science) mazmunini sifat jihatidan yangilash, shuningdek, o'qitish metodikasini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya jarayonini individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatqiq etish;

tabiiy fanlar (Science) mazmunidan kelib chiqqan holda mustaqil hayotda qo'llash imkoniyati mavjud bo'lgan hayotiy bilimlarni, tanqidiy fikrlash va ijodkorlik kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini shakllantirish;

umumiy o'rta ta'lim jarayoniga tabiiy fanlar (Science) ni o'qitishda milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida o'quvchilarni tarbiyalashning samarali shakli, usul va vositalarini keng joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-conli Farmoni.

2. 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi “Xalq ta’limi vazirining 2021-yil 24-dekabrda”gi 414-sonli buyrug‘i.
4. STEAM is an innovative method of teaching and should be implemented across Europe. More and more institutions should work together to share ideas and develop further projects. Participant at steam education Conference, Porto 2019 (<https://steameducation.eu/bookinginformation.html>).
5. K. T. Suyarov, Z. B. Sangirova, M. T. Umaraliyeva, S. G‘. Xasanova, M. K. Yuldasheva, D. T. Hasanova (2022) –Tabiiy fanlar [Matn]: 6-sinf uchun darslik Toshkent: Respublika ta’lim markazi.–224 b.

Feruza DAVRONOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti katta o'qituvchisi, PhD
E-mail: feruza_davronova_82@mail.ru

Tarix fanlari nomzodi, professor F.Axmedshina taqrizi asosida

INTERSECTORAL SOCIAL COOPERATION AS AN IMPORTANT FACTOR IN THE FORMATION OF GENDER CULTURE IN MODERN SOCIETY

Annotation

This article analyzes the issue of increasing the social and political activity of citizens at a new stage of development of Uzbekistan, including the integration of gender culture as a value in the formation of gender equality in society. Therefore, it is important to consider that ensuring knowledge of the constitutional rights, privileges and opportunities of women, who make up half of our people, their comprehensive protection and use are the main elements of the strategic goal of the state. The article provides a number of proposals and conclusions on the issue of increasing political literacy and the participation of women in the formation of an inclusive society.

Key words: Social cooperation, gender equality, gender culture, values, society, political activism, social equality, inclusive society, political literacy, political participation, sector.

МЕЖСЕКТОРАЛЬНОЕ СОЦИАЛЬНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ГЕНДЕРНОЙ КУЛЬТУРЫ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

В данной статье анализируется вопрос повышения общественной и политической активности граждан на новом этапе развития Узбекистана, в том числе интеграции гендерной культуры как ценности при формировании гендерного равенства в обществе. Поэтому важно учитывать, что обеспечение знаний конституционных прав, привилегий и возможностей женщин, составляющих половину нашего народа, их всесторонняя защита и использование являются основными элементами стратегической цели государства. В статье приведён ряд предложений и выводов по вопросу повышения политической грамотности и участия женщин в формировании инклюзивного общества.

Ключевые слова: Социальное сотрудничество, гендерное равенство, гендерная культура, ценности, общество, политический активизм, социальное равенство, инклюзивное общество, политическая грамотность, политическое участие, сектор.

ZAMONAVIY JAMIYATDA SEKTORLAR ARO IJTIMOYIY HAMKORLIK GENDER MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING MUHIM OMILI SIFATIDA

Аннотация

Mazkur maqolada O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, jumladan, jamiyatda gender tengligini shakllantirish barobarida gender madaniyatini qadriyat o'laroq integratsiyalash masalasi tahlilga tortiladi. Binobarin, xalqimizning yarmini tashkil etadigan xotin-qizlar qatlamining o'z haq-huquqlari, imtiyozlari va kafolatlarini anglashi, himoyalaniishi va o'z imkoniyatlaridan foydalanishini ta'minlash bu boradagi amalga oshirilayotgan strategik maqsadning muhim omillari ekanligi borasida atroflicha fikr yuritiladi. Inklyuziv jamiyatni shakllantirishda xotin-qizlarning siyosiy savodxonligi va ishtirokini oshirish masalasi bo'yicha qator taklif va xulosalar beriladi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy hamkorlik, gender tenglik, gender madaniyati, qadriyat, jamiyat, siyosiy faollik, ijtimoiy tenglik, inklyuziv jamiyat, siyosiy savodxonlik, siyosiy ishtirok, sektor.

Kirish. Dunyoning ko'pgina ilmiy tadqiqot markazlarida ayollarning davlat boshqaruvidagi ishtiroki ijtimoiy barqarorlik va taraqqiyotga xizmat qilishi, uning yetakchi va zaruriy omillari kabi masalalar ilmiy izlanishlarning muhim ob'yektiga aylanmoqda. Bu borada, xalqaro darajadagi «Ayollar, biznes va qonun indeksi», «Ayollar, tinchlik va xavfsizlik indeksi», «Global gender tafovuti» va milliy parlamentlardagi ayollarning faollik ko'rsatkichlari mezonlari davomli ravishda aks ettirib borilmoqda. Biroq muammo qamrovining kengligi hamda o'ziga xosligi hisobga olinsa, mazkur ko'rsatkichlarni xalqaro va har bir mamlakat miqyosida ifodalash va uning sabablarini aniqlashning samarali mexanizmlarini tadqiq qilish zarurati yuzaga kelmoqda.

O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida xotin-qizlarga oid davlat siyosatida tub islohotlar amalga oshirilgani, uzviy, bosqichma-bosqich, izchil va tadrjiiy ravishda davom etayotgani muhim ahamiyatga ega. Bu, xususan, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror rivojlanish sohasidagi 5-maqsadi: Gender tengligini ta'minlash va barcha xotin-qizlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirishga mo'ljallangan ustuvor vazifalar mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar bilan mushtarakligida namoyon bo'ladi. Respublikamiz boshqaruv tizimida, parlament va mahalliy kengashlarda, turli sohalarida bilimdon va fidoyi xotin-qizlar ulushini ko'paytirish, ularning jamiyat hayotidagi o'rni va nufuzini yanada kuchaytirish

mamlakatimizda mazkur sohada amalga oshirilayotgan islohotlarning tub maqsadini tashkil etadi. Jumladan, ijtimoiy-siyosiy guruhlar, qatlamlar, sinflar, jinslar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni, murakkab va ziddiyatli masalalarni hal etishda yangi yondashuvlarni izlab topish bugungi kunning dolzarb va muhim vazifasidir. Qolaversa, gender tengsizlik, gender diskriminatsiyasi masalalari o'rganilishida ijtimoiy hamkorlik masalalari yanada ahamiyat kasb etishi tabiiy.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mamlakatimizda xotin-qizlarning intellektual salohiyati va tashabbuskorligini, davlat va jamiyat ishlarida faolligini qo'llab-quvvatlashga oid g'oya va fikrlar O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning asarlari va ma'ruzalarida o'z ifodasini topgan. Xususan, davlat rahbari tomonidan O'zbekistonda xotin-qizlarning faolligini oshirish, ularni qo'llab-quvvatlash, jamiyatdagi o'rni mustahkamlashga oid ilgari surilgan fikr-mulohazalar bugungi davrning ijtimoiy-siyosiy manzarasida yangicha dunyoqarash va mazmun kasb etmoqda.

Bugungi kunga qadar xotin-qizlar faolligi tadqiqot ob'yekti sifatida ijtimoiy fanlarning turli sohalarida o'rganib kelingan. Ayniqsa, xorij mamlakatlarida, mintaqa va o'zbek jamiyatida xotin-qizlar siyosiy faolligining ilmiy asoslariga bag'ishlangan ko'plab tadqiqot ishlari mavjud. O'zbekistonda ayollarning davlat va jamiyat boshqaruvidagi ijtimoiy-siyosiy

faolligini oshirishning turli jihatlarini borasida – E.Sultonova, R.Samarov, A.Xuseynova, T.Narbayeralar tomonidan salmoqli tadqiqotlar yaratildi. Jamiyatda xotin-qizlarning ijtimoiy-iqtisodiy faolligini kengaytirish, gender tenglik, ayollarning ijtimoiy maqomini oshirish masalalari bo'yicha G.Matkarimova, D.Alimjonova, N.Niyazova, G.Raximova, G.O'razaliyeva, M.Inagomovalar monografik tadqiqotlar olib borishgan. Shu bilan birga, mazkur ob'yekt qo'shni va garb mamlakatlari olimlarining ham diqqat e'tiborida bo'lib kelmoqda. Bugungi kunda ayollarning ijtimoiy-siyosiy ishtirokini oshirish masalasi o'zbek siyosatshunosligida keng o'rganilmagan. Bu, o'z navbatida, xotin-qizlarni siyosat sub'ekti sifatidagi faolligini oshirish va saylovlardagi faol ishtirokini ta'minlashda amaliyot uchun zarur bo'lgan xulosa va takliflarni ishlab chiqishni taqozo etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning samarali natijasi mavzuni, uning obyekti, predmeti, maqsad va vazifalari, shuningdek, tadqiqot metodologiyasini aniq va puxta belgilanib olinishiga bog'liq. Avvalo, biz tadqiqot obyekti sifatida jamiyatda xotin-qizlarning siyosiy ongi, savodxonligi, siyosiy madaniyatini tahlil etar ekanmiz, maqsadimiz mamlakat taraqqiyotining yangi bosqichida ayollar siyosiy faolligini oshirishga xizmat qiladigan davlat boshqaruvidagi mavjud institusionallashuv mexanizmlarini takomillashtirishdan iboratdir. Mavzuni tadqiqi davomida Yangi O'zbekistonda ayollarning ijtimoiy-siyosiy faolligi, davlat va jamiyat boshqaruvidagi ishtirokini faollashtirishning zamonaviy tendensiyalariga alohida e'tibor qaratildi. Shu bilan birga, mamlakatimizda ayollar siyosiy faolligini oshirishga oid mexanizmlar, qonuniyatlar, strategik tamoyillar va konsepsiyalar o'rganildi. Tadqiqotning usullari sifatida tadqiqot jarayonida qiyosiy-tarixiy, tizimli-funksional, anketali so'rovnoma, ekspert so'rovi, intervyu usullari qo'llanilgan.

Tahlil va natijalar. XX asr oxiri va XXI asr boshlarida ijtimoiy hamkorlik tushunchasiga nisbatan «sektorlararo o'zaro ta'sir» nazariyasi vujudga keldi. Bu nazariya tarafdorlari ijtimoiy hamkorlikni mehnat munosabatlari doirasidan tashqariga olib chiqishdi. Mazkur nazariya tarafdorlari har uch sektor vakillarining ijtimoiy masalalarni hal qilishda o'zaro tortishuv va munozaralar jarayonida konsensusga erishish natijasida faoliyat yuritishlaridan kelib chiqadi. A.N.Mixeyevning ta'rifiga ko'ra, sektorlararo sheriklik, eng avvalo, sheriklarning maqsadlari, masshtabi, murakkabligi, harakat darajasi, ko'lam va rang-barangligi bilan bir-biridan farq qilib, jamiyatning barqaror taraqqiyotiga xizmat qiladi [3].

Sektorlararo ijtimoiy sheriklik kun tartibini belgilash va qabul qilingan qarorlarni hayotga tatbiq etishga ham qaratiladi. Ular mahalliy, milliy va global miqyosda mavjud bo'lsa-da, ayrim sheriklik, o'z navbatida, bir necha darajani ham qamrab olishi mumkin. Pirovardida esa, sektorlararo sheriklik o'ziga turli manfaatdor tomonlarni jamlaydi va ularga yangidan-yangi imkoniyatlarni ochib berishga yordam beradi. N.Sobchuk sektorlararo ijtimoiy sheriklikni odamlar yoki tashkilotlar o'zlarining resurslarini umumiy faoliyatni amalga oshirish uchun birlashtiradigan munosabatlarning maxsus shakli sifatida qaraydi [4]. I.Lebedeva esa sektorlararo ijtimoiy sheriklikni fuqarolik jamiyatining asosiy unsuri sifatida baholab, davlat, biznes va nodavlat notijorat sektorlari o'rtasidagi konstruktiv muloqot olib boriladigan makon sifatida e'tirof etadi [5]. S.Saidov ijtimoiy birdamlik va sektorlararo ijtimoiy sheriklikni ta'minlash, o'z o'rnida, aholining turli qatlam va ijtimoiy guruhlarini o'rtasidagi ziddiyat va tengsizliklarni bartaraf qilishga, pirovardida esa, jamiyatimizda ijtimoiy kapitalning (insoniy munosabatlar) rivojlanishiga olib keladi [6], deb hisoblaydi. Ijtimoiy sheriklikni strategik maqsadlarning birligiga asoslangan holda uch asosiy ishtirokchi – davlat, biznes va NNT birligini o'zaro ta'sir qiluvchi ijtimoiy tizim hamda ijtimoiy institut sifatida talqin qilish mumkin [2].

Mamlakatda ayollar siyosiy faolligini oshirishda mavjud institusionallashuv jarayonlarining ahamiyatini e'tirof etish maqsadga muvofiq. Siyosiy partiyadagi yetakchilik qilayotgan, saylovda nomzodligi ko'rsatilgan va NNTda faoliyat yuritayotgan xotin-qizlarni maqsadli rag'batlantirish, qo'llab-quvvatlash orqali ularning siyosiy ishtirokini oshirishga erishish mumkin bo'ladi [7]. Jumladan, siyosiy partiyaning yetakchi ayollari partiya ichki siyosati, tartibi va amaliy chora-tadbirlari har ikkala jins vakillari

uchun ham manfaatli, adolatli, shaffof va teng bo'lishini ta'minlaydigan strategik islohotlarni amalga oshirishda muhim o'rin egallaydi. Davlat boshqaruvi organlarida faoliyat yuritayotgan xotin-qizlar esa ayollarning siyosiy faolligini oshirishga qaratilgan amaliy strategik dasturlar ishlab chiqilishida yetakchilik qilishadi. Qolaversa, fuqarolik jamiyati institutlari, ayollar uyushmalari, ommaviy axborot vositalari vakillari esa gender tengligini qo'llab-quvvatlash va jamiyatda ayollar ijtimoiy-siyosiy mavqeni oshirishdagi ichki va tashqi islohotlarda tashabbuskorlik funksiyasini bajarishga xizmat qiladi [1]. Muayyan masalalarni hal etish borasida, jumladan, jamiyatda gender diskriminatsiyasiga qarshi kurashish kampaniyasi nafaqat bir partiya doirasida, balki partiyalararo ittifoq tuzilishiga xizmat qilishi umumiy muammoning ijobiy yechimiga yordam beradi.

Fuqarolik jamiyati institutlari gender tengligini ta'minlashda milliy va mintaqaviy miqyosda ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu orqali demokratik boshqaruv tamoyillarini mustahkamlashga xizmat qilishi mumkin. Shu o'rinda mamlakatimizda ayollar bilan bog'liq muammolarni hal etish, jamiyatda gender tenglikni ta'minlash maqsadida ijtimoiy-siyosiy hamkorlik amalga oshirilayotganligini ta'kidlash lozim [7]. So'nggi yillarda O'zbekistonda gender tengligini ta'minlash, xotin-qizlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish hamda xalqaro hamkorlik sohasida olib borilayotgan ishlar xalqaro hamjamiyat tomonidan alohida e'tirof etilmoqda. Bu sohaga oid 25 dan ziyod qonun va qonun osti hujjatlari qabul qilinganligi amalga oshirilayotgan ishlarning amaliy natijasidir. Davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyevning BMT Inson huquqlari bo'yicha kengashining 46-sessiyasida (22.02.2021) va 78-sessiyasida (20.09.2023) ishtirok etib, ma'ruza qilishi, unda xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va gender siyosati masalalariga alohida to'xtalishi [9] xalqaro hamjamiyat tomonidan ijobiy baholandi.

Aynan ijtimoiy sheriklikning gender tengligi mexanizmi ta'siri haqida to'xtaladigan bo'lsak, jahon taraqqiyotining zamonaviy bosqichida jamiyat hayotining barcha jabhalarida gender tengligiga erishish, inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlash, ijtimoiy adolatga erishish dunyo hamjamiyatining diqqat markazida bo'lib kelmoqda. Qolaversa, gender tengligi va iqtisodiy samaradorlik o'rtasida ham bevosita bog'liqlik mavjud. Chunki ikki jins ehtiyoj va manfaatlarini hisobga olish, ular uchun teng imkoniyatlar yaratish, avvalo, oilani mustahkamlash, uning farovonligiga erishish, farzandlarning jismoniy, ma'naviy va axloqiy tarbiyasini yaxshilashga [8] hissa qo'shadi. Bundan tashqari millatning iqtisodiy taraqqiyoti uchun imkoniyat va samaradorlikni oshiradi. O'z navbatida, iqtisodiy rivojlanish ham istiqbolda gender tengligi darajasining oshishi uchun qulay imkoniyatlarni taklif etadi.

Xulosa va takliflar. Yuqorida tadqiq etilgan ob'yekt borasida quyidagi taklif va xulosalarni ilgari surishimiz mumkin: respublikaning barcha hududlaridagi gender holatlarini tahlil qilish maqsadida ma'lumotlar bazasini yaratish, buning uchun esa jamiyatning jami qatlamlarini ijtimoiy kuzatishning amaliy mexanizmlarini yo'lga qo'yish lozim. Qolaversa, bu borada yana quyidagi omillarga e'tibor qaratish ijobiy natijalarga olib keladi:

fan, ta'lim va ishlab chiqarishda xodimlarning malakasini oshirishga mo'ljallangan o'quv dasturlariga gender masalalarini kiritish kadrlarning gender savodxonligini oshiradi;

huquqiy hujjatlar va ijtimoiy dasturlarni yaratishda gender tahlili qonunchilikda muhim ko'nikmalardan biriga aylanadi;

har qanday darajadagi budjetlarni ishlab chiqishda gender tafovutlari hisobga olinishi gender tengsizligining oldini oladi;

gender tenglik bo'yicha komissiyaning mintaqaviy va mahalliy miqyosda faoliyat yuritishi islohotlar samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi;

jamoat tashabbuslari davlat va shahar hokimiyatlari tomonidan qo'llab-quvvatlanadi va h.

Ayollarning siyosiy jarayonlardagi faolligi demokratik boshqaruvning tub tamoyillariga tayanganligini hisobga olgan holda bu kabi tadqiqotlar mamlakat ichkarisi va tashqarisida kechayotgan siyosiy o'zgarishlarga xotin-qizlarning munosabati va ta'sirini tahlil qilish imkoniyatini beradi. Biroq, jamiyatdagi mavjud gender tengsizligi muammolari mazkur siyosiy jarayonlarga to'sqinlik qiluvchi jiddiy muammo sifatida qaraladi. Gender muammolariga yechimni ijtimoiy hamkorlik orqali izlash

barobarida, bu boradagi mulohazalarimizni quyidagicha izohlashga harakat qildik:

Birinchidan, gender strategiyaning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi barcha hamkorlar va turli darajadagi mas'ullarning faolligi va javobgarligini talab qiladi.

Ikkinchidan, gender tengligiga erishishda sektorlararo ijtimoiy sheriklik muhim mexanizm hisoblanib, har qanday masalaga nisbatan ratsional yechim topishga asos bo'ladi. Shuningdek, sektorlararo hamkorlik, birdamlik, uyushish, maqsad asosida birlashish, muloqotga kirishish va yagona yechim topish, konsensusga erishishda ahamiyatlidir. Bunda fuqarolik jamiyati institutlari, NNTlar ham xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligiga xizmat qiladigan asosiy faktorlar bo'lib xizmat qiladi.

Uchinchidan, gender tengsizligiga oid masalalarni hal qilish hokimiyatning davlat organlari va ko'p sonli xotin-qizlar tashkilotlarining o'zaro hamkorlik mexanizmining takomillashuvini talab qiladi. Bunda boshqa davlatlarning gender tengligiga erishish borasidagi ijobiy tajribasi, amaliyotini o'rganish maqsadida ular bilan tajriba almashish tizimini yaratish,

shuningdek, «Xotin-qizlar» mavzusiga doir ilmiy-tadqiqotlarni faollashtirishning muhim omillaridan biri – davlat, nohukumat va xalqaro tashkilotlar tomonidan genderga oid tadqiqotlarni moliyalashning samarali mexanizmlarini izlab topishdir.

To'rtinchidan, gender tengligini ta'minlashda OAVning ham o'rni beqiyos. Shuningdek, mamlakat ta'lim tizimining quyi bosqichidan tortib oliy o'quv yurtlarida gender tenglik tamoyillarini davlat ta'lim standartlari, dastur va rejalarida aks etishi, ya'ni institutsional maqom kasb etib borishi kutilgan maqsad va natijaga erishuv jarayonini yaqinlashtiradi.

Beshinchidan, siyosiy institutlar faolligi va mexanizmlarini o'rganishda gender tenglik tamoyillarining joriy etilishi ayni paytda ayollarning siyosatdagi rolini kompleks tadqiq etish masalasini yanada dolzarblashtirmoqda. Binobarin, xotin-qizlarning siyosiy faolligini oshirish, ularning qarorlar qabul qilishdagi ishtirokini ta'minlash, bu jabhada uchrayotgan muammo va kamchiliklarni bartaraf etish maqsadida keng ko'lamli izlanishlar olib borish jamiyatda xotin-qizlar integratsiyasining muvaffaqiyatini ta'minlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Поддержка участия женщин в деятельности политических партий. Руководство. Опубликовано Бюро по демократическим институтам и правам человека (БДИПЧ ОБСЕ). –Варшава, 2015. –С. 25. Электрон ресурс: <file:///C:/Users/fpb/Desktop/146301.pdf>
2. Степанова Н.М. Политика гендерного равенства в скандинавских странах. СПб.: ИСПГ. –Алетей, 2003. Электрон ресурс: <http://www.owl.ru/win/books/genderpolicy/stepanova2.htm>
3. Михеев А.Н. Многосторонние партнёрства: определение, принципы, типология, процесс осуществления. Информационное общество. –М., 2005. –№3. –С. 18-25.
4. Собчук Н.В. Основные подходы к интерпретации понятия межсекторного социального партнерства в современном мире / Н. В.Собчук // Научный вестник УРАГС. –Екатеринбург, 2008. –№5.
5. Лебедева И.С. Межсекторное социальное партнёрство как социальная система. Современные исследования социальных проблем. –М., 2010. – №4. 1(04). –С. 476.
6. Саидов С. Фуқаролик жамияти тизимида секторлараро ижтимоий шериклик феномени//Жамият ва бошқарув. –Т., 2019. – №2 (84). –Б. 103.
7. Ермошкина Т.В. Социально-политический аспект проблемы лидерства и гендерного воздействия на современность. Этносоциум и межнациональная культура. №10(136) 2019. Электрон ресурс: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_42336142_81721169.pdf
8. Сайдумов Дж.Х. Чеченская женщина и её общественно-правовой статус в тардиционном обществе (в прошлом и на современном этапе) // Право и Государство: теория и практика. №6(138). –М., 2016. –С. 97.
9. Prezident Shavkat Mirziyoevning BMT Inson huquqlari bo'yicha kengashining 46-sessiyasidagi nutqi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy sayti: <https://president.uz/uz/lists/view/4179>.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyevning Xalqaro xotin-qizlar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi: «Ayol qadri ulug'langan yurtida tinchlik va farovonlik bo'ladi». 07.03.2022. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy sayti: <https://president.uz/uz/lists/view/5036>

Saodat JUMAQULOVA,
O'zbekiston milliy universiteti magistranti
E-mail: maxway0210@gmail.com

TMC universiteti "Psixologiya" kafedrasida dotsent v.b. A.M.Jabbor taqrizi asosida

O'QITUVCHI PEDAGOGIK FAOLIYAT MOTIVLARI VA UNING MUHIM JIHATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada o'qituvchi shaxsiyatining muhim psixologik jihatlari va kasbiy faoliyatining asosiy determinantlari yoritilgan. Xususan, kasbiy faoliyat motivlari tushunchasining mazmuni va mohiyati, o'qituvchining kasbiy motivlarini shakllantirish mexanizmlari va usullari muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: Pedagog, kasbiy faoliyat, kasbiy yo'nalganlik, kasbiy motivlar, demotivatsiya, individuallik

МОТИВЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧИТЕЛЯ И ЕЕ ВАЖНЫЕ АСПЕКТЫ

Аннотация

В данной статье освещаются важные психологические аспекты личности учителя и основные детерминанты его профессиональной деятельности. В частности, рассмотрены содержание и сущность понятия мотивов профессиональной деятельности, механизмы и методы формирования профессиональных мотивов учителя.

Ключевые слова: Педагог, профессиональная деятельность, профессиональная направленность, профессиональные мотивы, демотивация, индивидуальность.

THE MOTIVES OF THE TEACHER'S PEDAGOGICAL ACTIVITY AND ITS IMPORTANT ASPECTS

Annotation

This article highlights the important psychological aspects of the teacher's personality and the main determinants of his professional activity. In particular, the content and essence of the concept of professional activity motives, the mechanisms and methods of forming teacher's professional motives were discussed.

Key words: Pedagogue, professional activity, professional direction, professional motives, demotivation, individuality.

Kirish. Bugungi kunda dunyoning barcha mamlakatlari ta'lim-tarbiya tizimini rivojlantirish maqsadida har tomonlama yetuk, kreativ qarashlarga ega malakali pedagoglarni tayyorlashga alohida e'tibor qaratib kelmoqda. Ta'lim tizimida faoliyat ko'rsatuvchi o'qituvchining o'z-o'zini rivojlantirishi, o'z-o'zini anglashi, o'z-o'zini tarbiyalashi va kasbiy shart-sharoitlarga moslashish darajalari uning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari bilan belgilanadi. Shu boisdan zamonaviy o'qituvchining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganish har qachongidan dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy tadqiqot ishlarida o'qituvchining kasbiy faoliyatini individual uslubini topishga yordam berishiga, unga professional va shaxsiy o'z-o'zini hurmat qilish, uning faoliyati natijalarini bashorat qilish va tahlil qilish imkonini berishiga, o'z-o'ziga ta'lim berishga qodir bo'lgan samarali shaxsiy va kasbiy o'sishi uchun zarur shart-sharoitlar, psixologik-pedagogik maqsad va qadriyatlarga doir tadqiqotlar olib borilmoqda. Xorij psixologlarining ilmiy tadqiqotlari xulosalarida keltirilishicha, o'qituvchi kasbiy faoliyatining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini tahlil qilish o'z-o'zini rivojlantirish holatini, motivatsion sohaslarini, kasbiy kompetentlikni o'rganishga e'tibor qaratilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kasbiy motiv va motivatsiya muammosi xorij psixologlari tomonidan keng doirada tadqiq qilingan. Jumladan, kasbiy motivlar borasida E.A.Klimov, V.A.Kruteskiy, A.N.Vasilkova, E.Disi, V.Vrum, M.V.Dmitriy va boshqalarni kiritishimiz mumkin. Shaxsning ish faoliyati bilan bog'liq motivatsiyalarni 3 guruhga ajratish mumkin; birinchisi - mehnat faoliyati motivlari, ikkinchisi - kasb tanlash motivlari va uchinchisi-ish joyini tanlash motivlari.

Ish joyini va kasbni tanlash motivlari I.A.Pul tomonidan klassifikatsiya qilingan. U kasb motivlarini quyidagilarga ajratadi[1]:

- 1) Dominant (kasbga qiziqishning ustun turishi);
- 2) Vaziyat bilan bog'liq (har doim insonni qiziqitirib kelgan shart-sharoitlarni ro'yobga chiqarish);
- 3) Komformist;

4) Kasbiy motivatsiyalar (o'ziga yaqin ijtimoiy olamning ya'ni yaqinlarini, do'st va tanishlarining maslahatlari bilan).

M.G.Davletshin kasbiy faoliyati motivatsiyasini quyidagicha ta'riflaydi "Ichki manbalar insoniy tug'ma yoki orttirilgan ehtiyojlari bilan belgilanadi. Orttirilgan ehtiyojlar faollikka undaydi hamda gnostik va ijtimoiy ijobiy ehtiyojlar hisoblanadi. Tashqi manbalar shaxsning ijtimoiy shart-sharoitlari bilan belgilanadi. Turli xil ta'limiy vaziyatlar va jamiyatni shaxsdan talab qiladigan doimiy xulqatvori bildiradi. Shaxsiy manbalar, shaxsning qadriyatlarini sistemasi ustanovkalari g'oyalardir. Bu manbalar har bir shaxs faoliyatida u yoki bu darajada mavjud. Ularning barchasi faoliyatga ta'sir etib ta'lim jarayonining motivatsiyasini tashkil etadi. Shaxsning ichki qoniqishi, o'zini tan olish, muvaffaqiyatlarga erishishi bilan namoyon bo'ladi"[3]. N.I.Vasilkovaning ta'kidlashicha[2], o'qituvchilarning asosiy kasbiy motivlari, avvalo, bolalar bilan ishlash va qiziqarli pedagogik jarayon hisoblanadi. Muallifga ko'ra, kasbiy motivlar orasida iqtisodiy omillar, ta'tillarni ham kiritish mumkin. Ba'zi qarashlarga ko'ra, o'qituvchining kasbiy motivi sifatida pedagogik kasbga ijobiy munosabat va boshqalarning bilimga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish istagi belgilanadi.

I.V.Osipova pedagoglarning kasbiy ko'nikmalarini tasniflar ekan, birinchi navbatda, gnostik, loyihalashtirish, konstruktiv, kommunikativ, va tashkilotchilik ko'nikmalarini alohida ajratib ko'rsatadi[4].

Mashhur psixolog S.L.Rubinshteynning ta'kidlashicha, bola bajaradigan harakatlari, fikrlari, motivlari va xoxish-istaklarini anglamasdan o'qituvchi faoliyatida hech qanday natijalarga erisha olmaydi. O'qituvchining bilish ko'nikmalari kasbiy faoliyatining mohiyatini tushunishga imkon beradi, bolalarda kognitiv qobiliyatlarining namoyon bo'lishini, hissiy-irodaviy sohasi, emotsional holati va shaxsiy fazilatlarini ko'rishga yordam beradi[5]. O'qituvchi, shuningdek, ota-onalar va bolaning oilaviy munosabatlari, bola tarbiyalanayotgan oila muhitini o'rganish uchun bilish ko'nikmalardan foydalanadi.

E.A.Sokolovning fikricha, o'qituvchining bilish ko'nikmalariga quyidagilarni kiritish mumkin[6]:

- bolalar va kattalar psixologiyasini bilish;
- bolalar rivojlanishining qonuniyatlari bilish;
- bolalarni tushunish;
- psixologik kuzatishni rivojlantirish;
- bolaning ruhiy dunyosiga qiziqish. O'qituvchi bolalarni

o'rganish uchun bolalar psixologiyasining turli metodlari - kuzatish, eksperiment, sotsiometrik usullar, suhbat, bolalar faoliyati mahsulotlarini tahlil qilishdan foydalanishi mumkin.

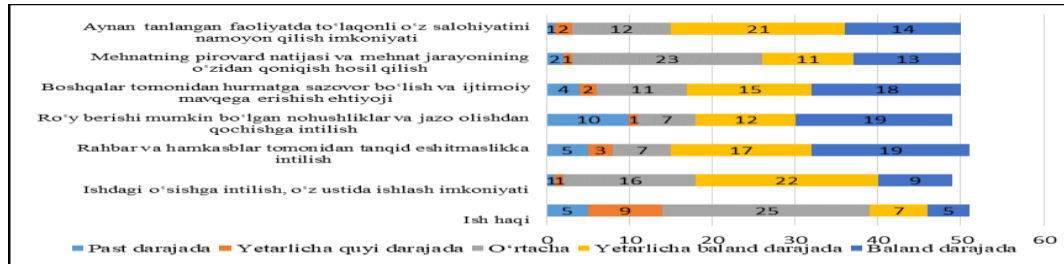
Tadqiqot metodologiyasi.

Bugungi kunda psixologiya yo'nalishida kasbiy faoliyat va uning muhim xususiyatlarini tadqiq etishga doir ko'plab metodikalar mavjud. O'qituvchilar kasbiy faoliyat motivlarini

psixologik o'rganish maqsadida zamonaviy, aynan o'rganilayotgan mavzuning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda A.A.Rean va K.Zamfirning "Kasbiy faoliyat motivatsiyasi" metodikasi qo'llanildi.

Tahlil va natijalar.

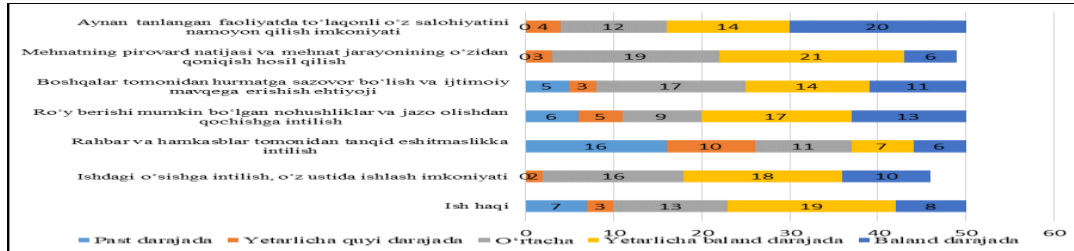
Pedagogik faoliyatda muvaffaqiyatga erishishda eng asosiy omil sifatida kasbi faoliyati motivatsiyasi hisoblanadi. Zamonaviy tadqiqotlarga qaraganda aniq maqsad va natijalar belgilangan bo'lsa, motivatsiya manbalari kasbiy faoliyatga ijobiy munosabatni paydo qiladi. Tadqiqot ishi doirasida pedagoglarning kasbiy faoliyatining psixologik jabhalarini o'rganishda ularning kasbiy motivlariga alohida e'tibor qaratildi. Dastlab sinalluvchilarimizning maktab va OTM lar misolida kasbiy faoliyat motivlarining qiyosiy tahlilini keltiramiz.

Rasm 1. Maktab pedagoglarining kasbiy faoliyat motivatsiya darajasi ko'rsatkichlari

Yuqorida keltirilgan natijalardan ma'lum bo'ladiki, maktab o'qituvchilarining "tanlangan faoliyatda to'laqonli o'zini namoyon etish" motivi (21) yetarli darajada baland, "mehnat natijasi va bevosita mehnatdan qoniqish" motivi (23) o'rtacha, "boshqalar tomonidan hurmatga sazovor bo'lish va ijtimoiy mavqega erishish" (18), "noxushliklar va jazodan qochish" (19), "rahbar va xodimlardan tanqid eshitmaslik" (19) motivlari baland, "ishdagi o'sishga intilish, o'z ustida ishlash" motivi (22) yetarli darajada baland, "ish haqi" motivi (25) esa o'rta darajada

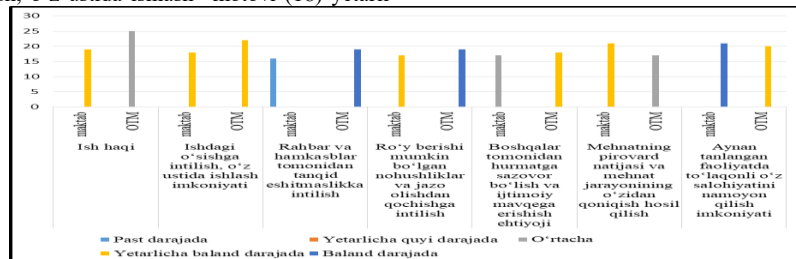
ifodalangan. Demak, maktabda faoliyat olib boruvchi pedagoglarda asosiy kasbiy motivlar tanqidlar va xato qilishdan qochish yuqori darajada nomoyon bo'lmoqda. Shu bilan birga, tanlangan kasbi doirasida qandaydir yutuqqa erishish maqsadi, mehnatdan qoniqish, kasbiy motivning bir bo'lgi sifatida ish haqi pedagogning kasbiy motivlari orasida o'rtacha darajada namoyon bo'lmoqda. Quyida OTM pedagoglarining kasbiy motivlarining o'ziga xosliklari tahlili keltirilgan.

Rasm 2. OTM pedagoglarining kasbiy faoliyat motivatsiya darajasi ko'rsatkichlari

Yuqorida keltirilgan natijalardan ma'lum bo'ladiki, OTM pedagoglarining "tanlangan faoliyatda to'laqonli o'zini namoyon etish" motivi (20) baland, "mehnat natijasi va bevosita mehnatdan qoniqish" motivi (21) yetarli darajada motivi, "boshqalar tomonidan hurmatga sazovor bo'lish va ijtimoiy mavqega erishish" (17) o'rtacha, "noxushliklar va jazodan qochish" (17), "rahbar va xodimlardan tanqid eshitmaslik" (16) motivlari past, "ishdagi o'sishga intilish, o'z ustida ishlash" motivi (18) yetarli

darajada baland, "ish haqi" motivi (19) esa yetarli darajada balanda ifodalangan. Demak, OTMda faoliyat olib boruvchi pedagoglarda asosiy kasbiy motivlar mehnat jarayonidan qoniqish, tanlangan kasbida o'zini to'laqonli namoyon eta olishi kabi motivlar ustuvor hisoblanadi. Shu bilan birga, tanlangan kasbi doirasida qandaydir yutuqqa erishish maqsadi, ijtimoiy mavqega erishish o'rtacha darajada namoyon bo'lmoqda.

Rasm 3. OTM va maktab pedagoglarining kasbiy faoliyat motivatsiya darajasi ko'rsatkichlari

OTM va maktab pedagoglarining kasbiy motivlari orasida barcha motivlar bo'yicha tafovutlar mavjud bo'lib, asosan tanqid eshitmaslikka intilish borasida katta, o'zini kasbiy faoliyatda to'laqonli namoyon etish, mehnatdan qoniqish, ish haqi bilan bog'liq kichik tafovutlar kuzatildi. Demak, pedagoglarning

kasbiy faoliyatining muvaffaqiyati ko'p jihatdan mehnat shart-sharoitlari, atrofdegilarining ta'siri, ijtimoiy muhit omillariga bevosita bog'liq ekan. Ushbu tafovutlarni quyidagi jadvalda statistik mezonlar orqali ham tekshirish mumkin.

Jadval 1. OTM va maktab pedagoglarini kasbiy motivlarining qiyosiy tahlili (student t mezoni asosida)

/r	Shkala	Kasbiy faoliyat yo'nalishi	N	Standart og'ish	t	Ishonch darajasi p
1	Ish haqi	maktab	50	1,28158	-1,791	,076
		OTM	50	1,89790		
2	Ishdagi o'sishga intilish, o'z ustida ishlash imkoniyati	maktab	50	,88156	-1,444	,152
		OTM	50	1,04978		
3	Rahbar va hamkasblar tomonidan tanqid eshitmaslikka intilish	maktab	50	1,27775	,654	,515
		OTM	50	1,46928		
4	Ro'y berishi mumkin bo'lgan nohushliklar va jazo olishdan qochishga intilish	maktab	50	1,52744	,000	1,000
		OTM	50	1,37262		
5	Boshqalar tomonidan xurmatga sazovor bo'lish va ijtimoiy mavqega erishish ehtiyoji	maktab	50	1,23371	1,216	,227
		OTM	50	1,23288		
6	Mehnatning pirovard natijasi va mehnat jaroyoning o'zidan qoniqish hosil qilish	maktab	50	1,02539	-,106	,916
		OTM	50	,84781		
	Aynan tanlangan faoliyatda to'laqonli o'z salohiyatini namoyon qilish imkoniyati	maktab	50	,93131	,000	1,000
		OTM	50	1,07381		

Natijalarda ko'rinib turibdiki, ish haqi - ($t=-1,791$; $p>0,05$), ishdagi o'sishga intilish, o'z ustida ishlash imkoniyati - ($t=-1,444$; $p>0,05$), rahbar va hamkasblar tomonidan tanqid eshitmaslikka intilish - ($t=0,654$; $p>0,05$), ro'y berishi mumkin bo'lgan nohushliklar va jazo olishdan qochishga intilish - ($t=0,000$; $p>0,05$), boshqalar tomonidan xurmatga sazovor bo'lish va ijtimoiy mavqega erishish ehtiyoji - ($t=1,216$; $p>0,05$), mehnatning pirovard natijasi va mehnat jaroyoning o'zidan qoniqish hosil qilish - ($t=-0,106$; $p>0,05$), aynan tanlangan faoliyatda to'laqonli o'z salohiyatini namoyon qilish imkoniyati - ($t=0,000$; $p>0,05$) bo'yicha kichik tafovutlar aniqlandi. Ushbu natijalar yuqorida keltirilgan fikrlarimizni empirik jihatdan dalillash imkoniyatini beradi.

Xulosa va takliflar. Kasbiy motivlar shaxsni faoliyatda o'z-o'zida qoniqishini, yutuqlarga erishishini, moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirishini taminlaydi. O'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, maktab hamda OTM pedagoglarini kasbiy faoliyat motivlari umumiy o'xshashliklarga ega bo'lishi bilan bir qatorda ba'zi tafovutlar kuzatildi. Jumladan, OTM pedagoglari maktab pedagoglariga qaraganda kasbiy faoliyatda kareira qilish motivi ustunlik qiladi. Maktab pedagoglarida esa xodimlar va rahbarlar bilan o'zaro munosabatlarni hisobga olinishi motivi ustuvor sanaladi. Umumiy nuqtai nazarga ko'ra, keltirilgan motivlarning aksariyat qismida o'rtacha yoki yetarlicha balan motivlar darajasi nomoyon bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Pool I. A. et al. Motives and activities for continuing professional development: An exploration of their relationships by integrating literature and interview data //Nurse education today. – 2016. – T. 38. – C. 22-28.
2. Василькова Н. И. Обучение связным высказываниям на основе теории актуального членения предложения (5 класс). Дисс.. канд. пед. наук.-М., 1990.-211 с //Автореф. дисс. канд. пед. наук. – 1990.
3. Давлетшин М. Г. и др. Ёш ва педагогик психология. – 1994.
4. Осипова И.В., Тарасюк О.В., Осколкова Ю.В. Введение в профессионально-педагогическую специальность: Учеб. пособие. Москва: Из-во МГИУ. 2007. - 203с.
5. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – Издательский дом " Питер", 1999.
6. Соколова Э. А. Психологические проблемы нехватки времени в профессиональной деятельности //Вестник Брянского государственного университета. – 2013. – №. 1. – С. 200-204.

Vohid JO'RAYEV,
Associate Professor of Fergana State University
E-mail: Vohid@mail.ru

In the review DSc, professor T.Ismoilov

TECHNOLOGY FOR PREPARING STUDENTS FOR MANAGEMENT ACTIVITIES

Annotation

This article explores the increasing role of management specialists in regulating team dynamics and achieving socially significant tasks. In the current stage of societal development, management is considered a specific type of activity focused on actively regulating relationships within a team. The article emphasizes that the knowledge students acquire during professional education is often not effectively applied in practice due to a lack of relevant skills and an unpreparedness for managerial roles. As a result, there is an urgent need for a systematic approach to preparing students for management activities, utilizing effective technologies.

Key words. Management Preparation, managerial Skills, professional Education, practical Application, extracurricular Activities, management Training, Knowledge Consolidation, Cognitive Collective Activities, Systematic Approach, Practical Training.

TALABALARNI BOSHQARUV FAOLIYATIGA TAYYORLASH TEXNOLOGIYASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada menejment mutaxassislarining jamoa dinamikasini tartibga solish va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan vazifalarga erishishdagi ortib borayotgan roli o'rganiladi. Jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida menejment jamoa ichidagi munosabatlarni faol tartibga solishga qaratilgan faoliyatning o'ziga xos turi hisoblanadi. Maqolada ta'kidlanganidek, talabalarning kasbiy ta'lim jarayonida olgan bilimlari ko'pincha tegishli ko'nikmalarning etishmasligi va boshqaruv rollariga tayyor emasligi sababli amaliyotda samarali qo'llanilmaydi. Binobarin, samarali texnologiyalardan foydalangan holda o'quvchilarni boshqaruv faoliyatiga tayyorlashga tizimli yondashish zaruriyati tug'iladi.

Kalit so'zlar: Menejmentga tayyorgarlik, boshqaruv ko'nikmalari, kasbiy ta'lim, amaliy qo'llash, darsdan tashqari mashg'ulotlar, boshqaruv treningi, bilimlarni mustahkamlash, kognitiv jamoaviy faoliyat, tizimli yondashuv, amaliy mashg'ulotlar.

ТЕХНОЛОГИИ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ К УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье рассматривается возрастающая роль специалистов по управлению в регулировании динамики коллектива и достижении общественно значимых задач. На современном этапе развития общества менеджмент рассматривается как специфический вид деятельности, направленный на активное регулирование взаимоотношений в коллективе. В статье подчеркивается, что знания, получаемые студентами в ходе профессионального образования, зачастую неэффективно применяются на практике из-за отсутствия соответствующих навыков и неподготовленности к управленческим ролям. В связи с этим возникает острая необходимость в системном подходе к подготовке студентов к управленческой деятельности с использованием эффективных технологий.

Ключевые слова: Управленческая подготовка, управленческие навыки, профессиональное образование, практическое применение, внеклассная деятельность, управленческая подготовка, закрепление знаний, познавательная коллективная деятельность, системный подход, практическое обучение.

Introduction. The democratization of public relations and the expansion of the powers of specialists presuppose their involvement in the management of society, the collective, and their own activities. At the present stage of development of our society, management acts as a specific type of activity, the essence of which lies in the active regulation of the system of relationships in the team when achieving socially significant tasks.

The actual practice of joining the workforce shows that the knowledge acquired by students during professional education is poorly applied in practice due to the lack of appropriate skills, students have not developed an attitude to participate in management. Despite the obvious importance of preparing students - future specialists - for management activities, this task is solved mainly spontaneously, without a specific system, without the use of effective technologies. All this underlines the urgency of the problem that needs to be solved in the course of training any specialist to perform his professional activity.

Manufacturability is becoming the dominant characteristic of human activity. Technology as a process is characterized by the following features[1]:

- by dividing into interrelated stages;
- step-by-step implementation of actions aimed at achieving the desired result (goal) and coordination of these actions;

- performing procedures and operations, which is an indispensable and decisive condition for achieving results adequate to the set goal.

Aspects of the problem under consideration are reflected in the pedagogical research of V.P.Bespalko, L.Y.Gordin, V.M.Korogov, A.N.Lutoshkin, A.I.Uman, L.I.Umansky, etc. Today, there is a need to consider the preparation of students for management activities as an integral independent process, in which three basic components can be distinguished[3]:

- 1) informational - communication of various information about management and management activities, assimilation by students - future specialists - of knowledge (economic, legal, etc.) not only within the framework of organized forms of education, but also during extracurricular time;
- 2) operational - the formation of managerial skills and abilities based on the practical application of managerial knowledge in simulated managerial situations of quasi-professional activity (both in the classroom and during the internship);
- 3) practical - managerial practice, in the process of which acquired knowledge, skills and abilities are consolidated, management actions are corrected.

Traditionally, the formation of managerial knowledge among students exists separately from management activities. This isolation makes the process of preparing for the performance

of managerial activities ineffective. There is a need for a real relationship between the content of information about management processes and the practical application of this information in activities.

There are also increased requirements for the content of knowledge. As criteria for the selection of information, the following can be distinguished: reflection in the information of trends in humanization and democratization of relations in modern society, consideration of the content of management activities from various positions, the connection of the reported information with the activities of the collective (both student and industrial).

All knowledge selected on the basis of the proposed criteria can be divided into two groups. The first group is general knowledge (as a basis for participation in management activities: a block of knowledge about the role of management, patterns of development of relations in modern conditions, economic and legal knowledge). The knowledge of this group is mainly formed by students - future specialists - in classes in special disciplines (lectures, seminars, business games).

The second group includes specific knowledge about the features of the management process, its stages, the rights and responsibilities of the manager and subordinates, organizational knowledge, etc. At the same time, cognitive collective activity organized by teachers is of great importance in order to consolidate the knowledge gained among students, form skills and abilities, and motives for participation in management.

Large reserves for attracting future specialists to participate in management are laid down in organized practice, during which students are involved in the process of real management of activities, which allows them to increase the level of social significance of this activity, to form an interest in achieving higher results.

The modern educational process is unthinkable without the organization of extracurricular activities, during which not only existing managerial knowledge is expanded and deepened, but also new ones are formed, in combination with skills and abilities.

The logic of professional training of future specialists in the conditions of their studies at the university allows us to conditionally identify the stages of this process, characterized mainly by extracurricular activities. So, at the first stage - target orientation - it is necessary to form students' involvement in the affairs of the student body[4].

To this end, students are familiarized with the rights and obligations of students, the issues of organizing the educational process are studied, and the desire to acquire managerial knowledge is stimulated.

The second stage can be called mobilization. At this stage, it is especially important to involve the maximum number of students in various management activities in an organized manner, giving them the opportunity to independently solve managerial tasks aimed at creating a positive emotional atmosphere and general psychological comfort, forming public opinion of the student group, resolving conflict situations, etc.

The third stage, the integration of management activities, allows students to actively participate in diverse activities (academic and practical), implementing both basic and specific management knowledge. At this stage, students act as organizers much more often than before, and their managerial actions are conscious.

The effectiveness of the process of preparing students for the implementation of managerial activities can be evidenced by criteria that cover the level of conscious (availability of the necessary knowledge, skills and abilities to perform managerial activities and awareness of responsibility for its results) and the level of activity (practical implementation of previously acquired knowledge, skills and formed responsibility) mastering this activity. The indicators of the second level are very significant: This is the participation of students in the independent organization of various activities in a group, at a faculty, at a university; the manifestation of activity during practice.

Based on the identified criteria, four levels of students' preparedness for managerial activities can be conditionally distinguished[7]:

- the highest level (availability of managerial knowledge, skills and abilities, the desire to implement them in daily activities; constant awareness of one's own responsibility for the affairs of the entire student group, active participation in the organization of its life; possession of organizational abilities, the desire to manage any activity based on humanistic and democratic principles);

- high level (application of existing managerial knowledge to evaluate the group's activities, making suggestions for improving its work, assisting in solving organizational tasks, having initiative, periodic sense of personal responsibility for the group's activities as a whole);

- low level (the presence of basic managerial knowledge, which is occasionally applied in practice; the proposals are dictated by personal motives; responsibility for the overall results has not been formed);

- unpreparedness (lack of basic managerial knowledge, skills and abilities, desire to participate in solving managerial tasks; in the process of organizing classroom and extracurricular activities, taking on the role of a performer).

What are the ways to optimize the professional training of future specialists for their management activities? In our opinion, first of all, it is the establishment of a relationship between the formation of students' professional interests and the success of their preparation for management activities. The dominant influence of interest in the profession on the relationships that develop in the student group ("student - student" and "student - teacher" levels) is determined by the fact that it is based on the choice of a higher educational institution and life plans are being built[6].

An important factor in preparing for management activities is the student group itself, one of the functions of which is to involve students in an extensive system of student government. In this regard, the entire process of professional training of a future specialist is closely related to the dynamics of the development of a student group as a collective and depends on its integrative characteristics such as traditions, relationship style, public opinion, etc.

In addition, it is also important to establish the relationship between the formation of knowledge in the process of classroom and extracurricular work and management practice, i.e. real actions to manage one's own student group. The teacher has a real opportunity to form certain managerial skills necessary in the future to participate in management activities, using the possibilities of the program material. The effectiveness of this work increases if the educational information is supported by examples from the practice of management activities. Preparation for management activities is also facilitated by the inclusion of students in the organization of the educational process itself (for example, at seminars - presentations on various aspects of management activities; at lectures - the use of various work plans as a handout illustrative material; during practice - direct acquaintance with the work of a manager, etc.).

Organizational activity occupies a special place in the management process, since the success of the tasks set largely depends on the actions of the organizer. Based on this, an important importance in the process of professional training is attached to the formation of leadership qualities of a future specialist, the development of his organizational abilities. J.I.Umansky considered it necessary to "distinguish the ability to carry out management and self-government from the ability to carry out the functions of organizational activity." The entire training process is aimed at solving this problem, including both the process of vocational training (self-study) and the process of professional education (self-education, self-development). This is also very important because subsequently, under the conditions of inclusion in the workforce, many of the specialists can perform different functions, holding different positions[7].

Students are trained to perform managerial activities according to a logical chain[5]:

- 1) the perception of new knowledge in management at lectures and seminars is an appeal to one's own experience;

2) consolidation and concretization of the acquired knowledge in seminars and practical classes in the course of solving organizational tasks and making plans for various events;

3) analysis of the fulfillment of an organizational task - a prognostic assessment of the possibility of its fulfillment.

The emphasis of educational work with students is aimed at creating business and emotional relationships "student - student", "student - group", "student - teacher" in an atmosphere of psychological comfort, an active lifestyle. Only in this case, each participant of interaction and communication gets the necessary experience, reaches a high level of business and psychological maturity[8].

Equally important for every student is the need to feel involved in everything that is happening, to feel personally responsible for what is happening in the student group. This is facilitated by round-table discussions, press conferences, business games, meetings with managers of companies and other forms of organization, during the implementation of which the most common problematic issues related to the management activities of members of student and labor collectives are considered.

An integral part of the process of preparing future specialists for managerial activities is organizational practice, i.e. the practical activity of students in conducting diverse activities that form and consolidate organizational skills. During the internship, students take a direct and active part in planning, preparing, conducting and analyzing events, while being encouraged to be prompt and creative in performing managerial activities.

An important factor in the influence of the student body on the professional training of future specialists for managerial activities is the formation of the so-called public opinion about this activity. In this regard, from the first year it is necessary to activate public opinion and thereby form positive motives for students to participate in management activities.

A.A.Weisburg, studying the process of forming public opinion, identifies three stages: identification and study of existing student judgments; reorientation of incorrect opinions of individual students; unification of positively directed individual opinions and their approval in the activities of the student group as a single public opinion[1].

A certain relationship has been revealed between the degree of student participation in this process and the success of

the result of the preparation process for the performance of managerial activities. M.I.Makhmutov defined a problematic situation as "a psychological state of intellectual difficulty that arises in a person when he cannot explain a new fact with the help of existing knowledge or perform a well-known action in the old, familiar ways and must find a new way of action". Speaking about a managerial problem situation, we mean that by solving it, the future specialist searches for optimal ways to manage the team at this stage of its functioning. All managerial problematic situations are classified according to the following criteria: by content (discussion of individual issues, assessment of actions, determination of the prospects of the collection's activities, preservation and transfer of traditions, conflict resolution, planning, assignment of responsibilities, evaluation of the results of the team's work, etc.); the degree of importance (establishing relationships with each other groups of the faculty, for example); the level of complexity (choosing the directions of action of the student group, a radical revision of the organization of its work); the degree of participation of people in their work (finding solutions to the problem independently, with the help of a teacher-consultant, joint management activities "student - teacher", etc.)[5].

To prepare students - future specialists - for management activities, the very process of setting and solving management problems is important. Traditionally, there are five stages of solving a problem: the emergence of a problematic situation and the formulation of the problem; the use of known solutions; expanding the scope of the search for new ways to solve the problem; the implementation of the found principle; checking the correctness of the solution. Participation in solving managerial problems contributes to the development of students' self-confidence, forms their attitude to participate in the management of the affairs of the team[9].

The role of the teacher, who uses different groups of methods of working with students, remains equally important in the process of professional training for management activities. For example, informational methods (clarification of the tasks of the upcoming activity, justification of setting the goal of the activity, argumentation of the need for its implementation, development of a common action program, etc.); stimulating methods (pedagogical support and assistance, evaluation of results and its argumentation; encouragement and positive example, gestures, etc.).

REFERENCES

1. Вайсбург А. А. Формирование общественного мнения в ученическом коллективе. М., 1982.
2. Виленский М. Я., Образцов П. И., Уман А. И. Технологии профессионально ориентированного обучения в высшей школе / Под ред. В. Л. Сластенина. М., 2004.
3. Лутошкин А. Н. Как вести за собой. М., 1981.
4. Матюшкин А. М. Актуальные вопросы проблемного обучения. М., 1972.
5. Махмутов М. И. Проблемное обучение. М., 1975.
6. Оконь В. Основы проблемного обучения: Пер. с пол. М., 1968.
7. Уманский Л. И. Психология организаторской деятельности школьников. М., 1980.
8. Tajimatovich J. V. Pedagogical Management Ability of Socio-Cultural Activity Owners //American Journal of Public Diplomacy and International Studies (2993-2157). – 2023. – Т. 1. – №. 6. – С. 14-17.
9. Tojimatovich J. V. Formation of Managerial Skills of Students in the Process of Practical Training //Journal of Sustainability in Integrated Policy and Practice. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 76-82.

Naima ZAYNOBIDINOVA,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail:naima@mail.ru

DSc, professor D.Mahmudova taqrizi asosida

EVOLUTION OF PHILOSOPHICAL VIEWS ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SOCIETY

Annotation

The article examines the historical development of philosophical concepts related to the sustainable development of society. From ancient philosophical teachings that created the basis for understanding the harmony of man and nature, to modern theories of sustainable development, the main stages of the formation and transformation of ideas are analyzed.

Key words: Sustainability, philosophy, ecology, social consciousness, interdisciplinary approach.

ЭВОЛЮЦИЯ ФИЛОСОФСКИХ ВЗГЛЯДОВ НА УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ОБЩЕСТВА

Аннотация

В статье рассматривается историческое развитие философских концепций, связанных с устойчивым развитием общества. От древних философских учений, создавших основу понимания гармонии человека и природы, до современных теорий устойчивого развития, анализируются основные этапы формирования и трансформации идей.

Ключевые слова: Устойчивость, философия, экология, общественное сознание, междисциплинарный подход.

JAMIYAT BARQAROR RIVOJLANISHI HAQIDAGI FALSAFIY QARASHLAR EVOLYUTSIYASI

Annotatsiya

Maqolada jamiyatning barqaror rivojlanishi bilan bog'liq falsafiy tushunchalarning tarixiy rivojlanishi ko'rib chiqiladi. Inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlikni tushunish uchun asos yaratgan qadimiy falsafiy ta'limotlardan boshlab, barqaror rivojlanishning zamonaviy nazariyalariga qadar g'oyalarni shakllantirish va o'zgartirishning asosiy bosqichlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Barqarorlik, falsafa, ekologiya, ijtimoiy ong, fanlararo yondashuv.

Kirish. Jamiyat konsepsiyasiga oid ko'p qirrali qarashlar uning murakkabligini va uning asosiy elementlarini tushunishning o'zgaruvchanligini aks ettiradi. Siz turli sotsiologlardan keltirgan iqtiboslar jamiyatning aniq, umume'tirof etilgan ta'rifini belgilash, turli madaniyatlar va tarixiy davrlarda uning mohiyatini tushunish uchun qilingan chuqur intellektual sa'y-harakatlarni ta'kidlash qiyinligini ta'kidlaydi. Jamiyatni aniqlashning noaniq va qiyin tabiatiga ishora qiluvchi N. Luhmann va N. Smelzer kabi mutafakkirlarning istiqbollari ijtimoiy tushunchalar bilan kurashishning kengroq akademik tajribasi bilan rezonanslashadi. Luhmannning jamiyatni insonlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirlar va o'zaro bog'liqliklarning yig'indisi sifatida ta'kidlashi tizim nazariyasi yondashuviga mos keladi, jamiyatni uning a'zolari o'rtasidagi munosabatlar va teskari aloqa zanjirlari bilan belgilanadigan murakkab tizim sifatida ko'radi.

Bahodir Karim Iminov ta'rif jamiyatni o'zaro munosabatlari jamiyat borlig'ining asosini tashkil etuvchi shaxslar majmuasi sifatida qamrab oladi. Ushbu nuqtai nazar sotsiologik nominalizmga mos keladi, bu shaxslar va ularning o'zaro ta'sirini asosiy voqelik deb hisoblaydi, kattaroq ijtimoiy tuzilmalar esa hosila yoki ikkilamchi sifatida ko'riladi. Jamiyatni shunchaki individlar yig'indisi sifatida ko'rish (sotsiologik nominalizm) va uni o'zaro ta'sirlar tizimi sifatida ko'rish (oxir-oqibat N.I.Kareev taklif qilganidek) o'rtasidagi farq sotsiologiya va falsafada markaziy munozara bo'lib kelgan. Kareevning tafakkurdagi evolyutsiyasi - jamiyatni faqat shaxslar jamoasi sifatida ko'rishdan uni o'zaro bog'langan tizim sifatida tan olishgacha - jamiyat tuzilmalarining murakkabligini tobora ko'proq tan olgan ijtimoiy nazariyadagi kengroq o'zgarishlarni aks ettiradi.

Sotsiologiyada individualistik nuqtai nazardan tizimli qarashlarga o'tish jamiyatlar qanday ishlashini yanada nozikroq tushunishni aks ettiradi. Masalan, Maks Veberning yondashuvi shuni ko'rsatadiki, shaxslar haqiqiy bo'lsa-da, ular birgalikda shakllantiradigan shakllar va tuzilmalar (masalan, davlatlar, sinflar yoki millatlar) ham muhim va o'rganishni talab qiladi. Bu nominalizm va yaxlit yondashuvlar o'rtasidagi o'rta zaminni aks ettiradi, bu erda ham shaxslar, ham ular yaratgan tuzilmalar jamiyatni tushunish uchun ajralmas hisoblanadi.

Sotsiologlar va faylasuflar o'rtasida jamiyatning ta'rif va ko'lami haqida davom etayotgan nutq individual harakatlar va ular sodir bo'ladigan kengroq tizimli kontekstlarni hisobga oladigan nozik yondashuv zarurligini ta'kidlaydi. Bu ikki tomonlama fokus ijtimoiy dinamikaning mikro (individual) va makro (tizimli) darajalarini tushunish orqali murakkab ijtimoiy muammolarni yanada samaraliroq hal qilishga yordam beradi. Xulosa qilib aytganda, jamiyatni o'rganish tarixiy, madaniy va nazariy taraqqiyot ta'sirida bo'lgan dinamik soha bo'lib qolmoqda. Har bir nuqtai nazar nafaqat jamiyatni tashkil etuvchi narsani yanada boyroq tushunishga yordam beradi, balki bizni odamlarning o'zaro munosabatlari va jamiyat rivojlanishining murakkabliklarini tahlil qilish va hal qilish uchun turli xil vositalar bilan jihozlaydi.

Jamiyatning barqaror rivojlanishi haqidagi falsafiy qarashlar evolyutsiyasi dinamik va ko'p qirrali sayohat bo'lib, vaqt o'tishi bilan turli madaniy, axloqiy va mafkuraviy qarashlar ta'sirida bo'lgan. Klassik antik davrda Platon va Aristotel kabi faylasuflar muvozanatli va uyg'un jamiyatga erishishda ideal davlat va shaxslar va jamoaning rolini muhokama qildilar. Garchi to'g'ridan-to'g'ri "barqaror rivojlanish" deb belgilanmagan bo'lsa-da, ularning g'oyalari ijtimoiy hamjihatlik va muvozanat haqida asosiy fikrlarni qo'ydi. O'rta asrlarda barqarorlik haqidagi munozaralar ko'pincha teologik va axloqiy mulohazalar bilan o'zaro bog'liq bo'lib, Foma Akvinskiy asarlarida ko'rinib turganidek, Yerni boshqarish va kelajak avlodlar oldidagi axloqiy majburiyatlarga e'tibor qaratgan.

Jon Lokk, Jan-Jak Russo va Immanuel Kant kabi ma'rifatparvar mutafakkirlar inson huquqlari, boshqaruv va ijtimoiy shartnoma bilan bog'liq tushunchalarni o'rganishga kirishdilar, bu esa barqaror rivojlanish haqidagi keyingi muhokamalarga bilvosita ta'sir ko'rsatdi. Ular ratsionallik va axloqning jamiyatni shakllantirishdagi muhimligini, ijtimoiy adolat va atrof-muhitni muhofaza qilishni targ'ib qilishini ta'kidladilar. Sanoat inqilobi iqtisodiy o'sish, atrof-muhit degradatsiyasi va ijtimoiy farovonlik o'rtasidagi munosabatlarga katta e'tibor qaratdi. Karl Marks va Jon Styuart Mill kabi faylasuflar va ijtimoiy tanqidchilar sanoatlashirishning inson va

atrof-muhit salomatligiga ta'sirini muhokama qilib, nazoratsiz iqtisodiy o'sishning barqarorligiga shubha qilishdi. 20-asrda Reychel Karson va Aldo Leopold kabi shaxslar bilan katta qiziqish uyg'otgan zamonaviy ekologik harakat ekotizimlar va inson jamiyatlarining o'zaro bog'liqligini ta'kidlaydi. Falsafiy munozaralar an'anaviy antropotsentrik yondashuvlarni tanqid qiluvchi va rivojlanishga yaxlit, yaxlit yondashuvlarni ta'kidlaydigan g'amxo'rlik etikasi, chuqur ekologiya va ekofeminizmni o'z ichiga oldi. So'nggi o'n yilliklarda barqaror rivojlanish konsepsiyasi aniq belgilandi va keng muhokama qilindi, ayniqsa Brundtland komissiyasining 1987 yildagi hisobotidan so'ng, bu atama mashhur bo'ldi. Marta Nussbaum va Amartya Sen kabi faylasuflar va nazariyotchilar barqarorlik uchun asosiy omil sifatida qobiliyat va inson rivojlanishini muhokama qilish orqali o'z hissalarni qo'shdilar.

Piter Singer va Xans Jonas kabi faylasuflar barqarorlikka yanada kengroq va axloqiy jihatdan qamrab oluvchi yondashuvni ta'kidlab, kelajak avlodlar va insoniy bo'lmagan hayot shakllariga nisbatan axloqiy e'tiborni kengaytirishni targ'ib qilishdi. Globallashuv muammolari, jumladan, iqtisodiy nomutanosiblik, madaniy homogenlashuv va atrof-muhit muammolari global adolat, global boshqaruv etikasi va ko'p millatli sub'ektlar va davlatlarning global barqarorlikka nisbatan mas'uliyati haqida yangi falsafiy izlanishlarga olib keldi. Barqaror rivojlanishda texnologiyaning roli haqidagi munozaralar ham paydo bo'ldi, faylasuflar ekologik va ijtimoiy muammolarga texnologik yechimlarning ham salohiyati, ham xavflarini o'rganadilar. Bu biotexnologiya, qayta tiklanadigan energiya va sun'iy intellektdan axloqiy foydalanish bo'yicha bahslarni o'z ichiga oladi. So'nggi paytlarda barqarorlik haqidagi falsafiy munozaralarda mahalliy va mahalliy bilim tizimlarini qadrlash ortib bormoqda. Bu tabiat va jamiyatga asoslangan rivojlanish yondashuvlari bilan barqaror munosabatlarni rivojlantirishda an'anaviy amaliyot va e'tiqodlarning ahamiyatini tan oladi.

Rivojlanayotgan bu falsafiy qarashlar barqaror rivojlanishning murakkabliklarini chuqur anglashni aks ettiradi, axloqiy, ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik jihatlarini o'zida mujassam etgan ko'p tarmoqli, ko'p manfaatdor tomonlarni ta'kidlaydi. Ma'lumki, ta'lim jamiyatning ma'naviy-ijtimoiy va sivilizatsiyali rivojlanishiga turtki beradi. Insoniyat tarixida ta'lim tizimining ko'plab turlari mavjud bo'lgan. Bugungi kunda Konstitutsiya asosida dunyoviy tamoyillar asosida tashkil yetilgan demokratik mustaqil O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimi ikki alohida – dunyoviy va diniy tizimda ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, ta'lim tizimini rivojlantirish strategiyasining asosiy maqsadi milliy ta'lim modelini yaratishdir. Jamiyat va din o'rtasidagi o'zaro hamkorlikning samarali modelini topish zarurligiga ye'tibor qaratgan holda aytish mumkinki, mamlakatimizning tarixiy tanlovi dunyoviy ta'lim va dunyoviy davlatdir. Biz vijdon yerkinligi, diniy ye'tiqodlarning tengligi, siyosiy hokimiyatning diniy konfessiyalarga nisbatan betarafligini dunyoviy davlat asosiga bog'laymiz. "Ta'lim to'g'risida"gi qonun esa ta'lim tizimining dunyoviy xususiyatga ega ekanligi prinsipini e'tirof etib, ta'lim – ta'lim oluvchilarga chuqur nazariy bilim, malakalar va amaliy ko'nikmalar berishga, shuningdek, ularning umumta'lim va kasbiy bilim, malaka hamda ko'nikmalarini shakllantirishga, qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan tizimli jarayon deb ta'rif beradi[1].

Biz jamiyatning shakllanishi va rivojlanishiga turli falsafiy qarashlarni muhokama qilayotganga o'xshaysiz. Biz tilga olgan uchinchi yondashuv shaxslararo munosabatlar tahliliga, tabiiy sharoit va e'tiqodlarning jamiyat qurilishiga ta'siriga urg'u beradi. Ushbu nuqtai nazarga ko'ra, jamiyat har biri alohida elementlarga ega bo'lgan turli tuzilmalardan tashkil topgan tizim sifatida qaraladi. Bu jamiyatdagi shaxslar ma'lum darajada erkinlik va o'z taqdirini o'zi belgilash huquqiga ega deb qaraladi. Odamlarning o'zaro munosabatlari faqat shartnomalar yoki kelishuvlar bilan emas, balki jamiyat a'zolari o'rtasidagi konsensus asosida boshqariladi deb hisoblanadi.

Tarixiy jihatdan jamiyatlar o'zlarining ijtimoiy tuzilmalarining kelib chiqishi va evolyutsiyasini tushunishga harakat qilganlar. Dastlab, tushuntirishlar ko'pincha afsonalar, afsonalar va afsonaviy shaxslarning harakatlaridan kelib chiqqan. Jamiyat haqidagi falsafiy izlanishlar Qadimgi dunyoda,

mutafakkirlar jamiyatning o'ziga xos qonuniyatlari va xususiyatlarini ifodalashga urinishlari natijasida vujudga kelgan. Masalan, Aristotel jamiyatni odamlar o'zlarining ijtimoiy instinktlarini bajarish uchun birlashadigan jamoa sifatida qaragan. O'rta asrlarda ijtimoiy hayotning falsafiy tushuntirishlari ko'pincha diniy e'tiqodlar bilan o'zaro bog'liq edi. Avgustin va Akvinskiy kabi shaxslar insoniyat jamiyatini Xudo rejasining bir qismi sifatida, uning ma'nosi va rivojlanishi ilohiy irodaga asoslangan holda konsepsiyalashgan.

Yangi davrdan boshlab ijtimoiy fikr evolyutsiyasini kuzatish juda qiziqarli. Gobbs, Lokk va Russolarning shartnoma nazariyasidan o'tish, tabiiy huquqlar va ijtimoiy kelishuvlarga urg'u berib, Gegelning fuqarolik jamiyati konsepsiyasiga asos soldi, o'zaro yordam va tartibni saqlash muhimligini ko'rsatdi. Kontning 19-asrda sotsiologiyaga kirishi jamiyatni alohida ilmiy soha sifatida o'rganish, insoniyatning axloqiy va ma'naviy taraqqiyotining kaliti sifatida ijtimoiy taraqqiyotga e'tibor qaratish yo'lida sezilarli siljish bo'ldi. Marksizm tarixiy materializmga va ijtimoiy-iqtisodiy shakllanishlar bo'yab rivojlanishga urg'u berib, iqtisodiy omillarni birinchi o'ringa qo'yib, jamiyat taraqqiyotini ko'rish uchun boshqa ob'ektivni taklif qildi. 19-asr oxiri va 20-asr boshlarida ekzistensialistik va individualistik falsafalarning paydo bo'lishi, bunga Nitsche va Spengler misol qilib keltirildi, an'anaviy qadriyatlarga qarshi chiqish va tarix va jamiyatga muqobil istiqbollarni taklif qilish orqali nutqqa qatlamlar qo'shildi. Maks Veber[2] ning 20-asr boshidagi hissalari ijtimoiy harakat va tuzilma haqidagi tushunchani kengaytirdi, Karl Popper[3] esa jamiyatda demokratiya, totalitarizm va individual tanlov masalalarini o'rgandi.

Falsafiy fikrning tarixiy traektoriyasi[4] haqiqatan ham ijtimoiy munosabatlarni ilmiy tushunishning kuchayishi va inqilobiy ijtimoiy tizimlarning murakkabligi o'rtasidagi ziddiyatni aks ettiradi. Shu bilan birga, faylasuflar jamiyatning birligi va yaxlitligini tushunish uchun turli yondashuvlar bilan kurashdilar. "Atom" nazariyasidan jamiyatning organizm sifatidagi tushunchasigacha va hozirgi tizimli nazariyalarga qadar faylasuflar turli nuqtai nazarlarni o'rgandilar. Tizimli nazariya yaxlitlik, funktsionallik, strukturaviylik va tashqi muhit bilan o'zaro aloqadorlikka urg'u berib, jamiyatni tushunish uchun keng qamrovli asosni taqdim etadi. Shu nuqtai nazardan, jamiyat bir necha darajalardan iborat bo'lib, ularning har biri o'ziga xos xususiyat va funktsiyalarga ega. Ijtimoiy rol asosiy darajani, undan keyin turli ijtimoiy guruhlari va institutlarni, madaniyatni va siyosiy tizimni tashkil qiladi. Jamiyat dinamik, o'z-o'zini rivojlantiruvchi, o'z-o'zini tashkil etuvchi va o'z-o'zini tartibga soluvchi, doimo harakatda va o'zgarishlarga uchragan. Ijodiy energiya, xususan, innovatsiyalar ko'rinishida, ijtimoiy rivojlanishga turtki bo'lib, madaniy va institutsional o'zgarishlarga olib keladi. Davriy inqirozlar va ijtimoiy tuzilmalarni qayta qurish bilan birga tezlashuv va sekinlashuv davrlari bilan tavsiflangan rivojlanish sur'ati o'zgarib turadi. Shaxslar muayyan jamiyatlarda va tarixiy davrlarda tug'ilib, mavjud ijtimoiy munosabatlarni meros qilib oladilar. Biroq, ular ijtimoiy tizimdagi o'z o'rnini va rolini aniqlash, uning davom etayotgan evolyutsiyasiga hissa qo'shish vakolatiga ega. Bu meros tuzilmalari va individual agentlik o'rtasidagi o'zaro ta'sir jamiyat taraqqiyotining murakkab gobelenini shakllantiradi.

Jamiyat ichidagi turli ijtimoiy jamoalar o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirni o'rganadi va jamiyatni butun tizim sifatida tushunishning ahamiyatini ta'kidlaydi. Mana bir nechta asosiy fikrlar:

Jamiyat taqdiri[5]: Jamiyat taqdiri nafaqat hokimiyat yoki qonuniylikdan kelib chiqmasligini, balki ijtimoiy munosabatlarda erkinlik va insonparvarlik tomon kengroq harakatni o'z ichiga oladi. Bu nuqtai nazar jamiyat o'zining o'zaro ta'siri orqali rivojlanadi va yanada uyg'unlik va erkinlik sari intiladi, degan g'oyaga mos keladi.

Axloqiy va madaniy inqiroz[6]: insonlar, jamoalar va davlatlar o'rtasida uyg'un munosabatlarni o'rnatishdagi qiyinchiliklardan kelib chiqadigan insoniyat oldida turgan ma'naviy va madaniy inqirozni tan olish mavjud. Ushbu inqiroz, ehtimol, jamiyatdagi o'zaro munosabatlarga xos bo'lgan murakkabliklar va ziddiyatlardan kelib chiqadi.

Ijtimoiy tuzilma[7]: Ushbu parcha ijtimoiy-sinf, ijtimoiy-kasbiy, ijtimoiy-demografik va etnik omillar kabi turli o'lovlarini o'z ichiga olgan ijtimoiy tuzilmaning murakkab tabiatini ta'kidlaydi. Jamiyatga o'zaro bog'liq bo'lgan, har biri boshqalar tomonidan ta'sir ko'rsatadigan va ta'sir qiladigan organik tizim sifatida qarash kerakligini ta'kidlaydi.

Tarixiy nuqtai nazar[8]: Muhokama ijtimoiy tuzilmalarning tarixiy rivojlanishiga urg'u berib, ibtidoiy jamoalardan murakkab sinfiy jamiyatlargacha bo'lgan evolyutsiyani qayd etadi. Unda turli ijtimoiy guruhlar o'ynagan tarixiy rollari va vaqt o'tishi bilan ular o'rtasidagi dinamik o'zaro ta'sirlar e'tirof etiladi.

Ijtimoiy sinflarning roli[9]: Boshqa ijtimoiy guruhlarning ahamiyatini e'tirof etgan holda, matn ijtimoiy dinamikani shakllantirishda ijtimoiy sinf tuzilmalari va sinfiy munosabatlarning muhim rolini ta'kidlaydi. Bu shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy manfaatlar ko'pincha sinfiy jamoalar orqali o'z ifodasini topadi va shu bilan kengroq ijtimoiy hayotga ta'sir qiladi.

Umuman olganda, turli ijtimoiy jamoalarning o'zaro bog'liqligi va ular rivojlanishidagi tarixiy kontekstni ta'kidlab, ijtimoiy dinamikaning murakkabligi haqida keng qamrovli nuqtai nazarni taklif qiladi. Bu zamonaviy muammolarni hal qilish va ijtimoiy hamjihatlikni mustahkamlash uchun ushbu dinamikani tushunish muhimligini ta'kidlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикасининг Таълим тўғрисидаги қонуни www.lex.uz
2. Giddens, Anthony. *Capitalism and modern social theory: An analysis of the writings of Marx, Durkheim and Max Weber*. Cambridge University Press, 1971.
3. O'Hear, Anthony, ed. Karl Popper. Cambridge University Press, 2024.
4. Djurayeva, NA. "Djurayeva N. Zamonaviy falsafaning ontologik muammolari. O 'quv qo 'llanma.-T.: "Ilm ziyo zakovat" 2023, 280 bet." (2023).
5. Ahrorova, Tursunoy. "Nazar eshonqul asarlarida inson taqdiri va ijtimoiy muammolar talqini." *Science and innovation in the education system 3.1* (2024): 117-122.
6. Черникова, Валентина Евгеньевна. "Конфликт традиционных моральных ценностей и ценностей информационного общества." *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология 3* (144) (2014): 45-50.
7. Ismoiljon o'g'li, Maxmudjonov Ibroximjon. "Yoshlarni ijtimoiy munosabatlarda shaxs sifatida shakllanishida ijtimoiy tarmoqlarning tasiri." *Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali* (2022): 510-512.
8. Egamberdievich, Xo'jamberdiev Tursunpo'lat. "Jamiyat va tarix falsafasi." *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan 1.6* (2023): 144-149.
9. Хайдаров, Мирякуб Таджиевич. "Ижтимоий ҳамкорликнинг назарий асослари." *Экономика и финансы (Узбекистан) 8* (2014): 34-44.
10. N. I. Zaynobidinova. *Antik davr faylasuflari ta'limotida jamiyat barqaror*
11. rivojlanishiga doir qarashlar va ularning ijtimoiy-falsafiy tahlili. *Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi*. 2024 y № 2-son.
12. N. I. Zaynobidinova. *Globallashuvda ta'limning roli*. ADChTI "Globallashuv jarayonida fan va ta'lim muammolari va yechimlari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. 2024 y, 5 iyun.
13. N. I. Zaynobidinova. *Rivojlangan davlatlarning jamiyat barqaror rivojlanishiga doir taraqqiyot modellari*. *Sharq tarixi, siyosati va huquqi jurnali*. 2024 y, № 4-son. -B. 107-114.
14. N. I. Zaynobidinova. *Inson ma'naviy kamolotida Jaloliddin Rumiy ijodining ahamiyati "Inson qadri: tarixiylik va zamonaviylikning ilmiy-nazariy talqinlari"* mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. *NamDPI – 2024 y*, -B. 61-64.

Gulilola ZOKIROVA,
PhD student of Jizzakh State Pedagogical University
Email: boltayeva1997@gmail.com

DSc, professor U.Jumanazarov taqrizi asosida

STRATEGIES AND APPROACHES OF TEACHING PHRASEOLOGICAL COMPETENCE TO YOUNG LEARNERS

Annotation

This article explores the importance of teaching phraseological competence to young learners, focusing on strategies to enhance fluency and coherence in a second language. Phraseological competence, encompassing the understanding and use of idiomatic expressions and collocations, is essential for native-like language use. This study delves into the cognitive, cultural, and linguistic aspects of phraseological competence, highlighting its significance in language acquisition. Drawing on the works of renowned scholars, we discuss effective teaching strategies such as storytelling, games, contextual learning, and the use of digital tools. We also address the challenges young learners face, such as the abstract nature of idiomatic expressions and their cultural specificity. The study targets learners aged 7-12, at the beginner to intermediate proficiency levels, and proposes solutions to integrate phraseological competence into early language education effectively. Through a comprehensive framework that emphasizes frequency, context, and repetition, this article provides insights for educators, linguists, and curriculum developers on fostering a deeper, more intuitive grasp of L2 among young learners.

Key words: Phraseological competence, Second Language, Young Learners, Idiomatic Expressions, Teaching Strategies, Cultural Context.

СТРАТЕГИИ И ПОДХОДЫ К ОБУЧЕНИЮ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ МОЛОДЫХ УЧАЩИХСЯ

Аннотация

В этой статье рассматривается важность обучения фразеологической компетенции молодых учащихся, уделяя особое внимание стратегиям повышения беглости и связности речи на втором языке. Фразеологическая компетентность, охватывающая понимание и использование идиоматических выражений и словосочетаний, необходима для использования языка, подобного родному. Это исследование углубляется в когнитивные, культурные и лингвистические аспекты фразеологической компетенции, подчеркивая ее значимость в освоении языка. Опираясь на работы известных ученых, мы обсуждаем эффективные стратегии обучения, такие как рассказывание историй, игры, контекстное обучение и использование цифровых инструментов. Мы также рассматриваем проблемы, с которыми сталкиваются молодые учащиеся, такие как абстрактный характер идиоматических выражений и их культурная специфика. Исследование ориентировано на учащихся в возрасте от 7 до 12 лет, на начальном и среднем уровнях владения языком, и предлагает решения для эффективной интеграции фразеологической компетенции в раннее языковое образование. Благодаря всеобъемлющей структуре, которая подчеркивает частоту, контекст и повторение, эта статья дает представление для педагогов, лингвистов и разработчиков учебных программ о том, как способствовать более глубокому, более интуитивному пониманию L2 среди молодых учащихся.

Ключевые слова: Фразеологическая компетенция, второй язык, молодые учащиеся, идиоматические выражения, стратегии обучения, культурный контекст.

YOSH O'QUVCHILARGA FRAZEOLOGIK KOMPETENTLIKNI O'QITISH STRATEGIYASI VA YONDOSHUVLARI

Annotatsiya

Ushbu maqola yosh o'quvchilarga frazeologik kompetentsiyani o'rgatishning ahamiyatini o'rganadi, ikkinchi tilda ravonlik va izchillikni oshirish strategiyalariga e'tibor qaratadi. Idiomatik iboralar va birikmalarni tushunish va ishlatishni o'z ichiga olgan frazeologik kompetentsiya ona tiliga o'xshash foydalanish uchun zarurdir. Ushbu tadqiqot frazeologik kompetentsiyaning kognitiv, madaniy va lingvistik jihatlarini o'rganib, uning tilni o'zlashtirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi. Taniqli olimlarning asarlariga tayanib, biz hikoyalar, o'yinlar, kontekstli o'rganish va raqamli vositalardan foydalanish kabi samarali o'qitish strategiyalarini muhokama qilamiz. Biz, shuningdek, yosh o'quvchilar duch keladigan muammolarni hal qilamiz, masalan, idiomatik iboralarning mavhum tabiati va ularning madaniy o'ziga xosligi. Tadqiqot boshlang'ichdan o'rta darajagacha bo'lgan 7 yoshdan 12 yoshgacha bo'lgan o'quvchilarga mo'ljallangan va frazeologik kompetentsiyani erta til ta'limiga samarali integratsiya qilish uchun echimlarni taklif qiladi. Chastotasi, konteksti va takrorlanishini ta'kidlaydigan keng qamrovli asos orqali ushbu maqola o'qituvchilar, tilshunoslar va o'quv dasturlarini ishlab chiquvchilar uchun yosh o'quvchilar orasida L2 tilini chuqurroq va intuitiv o'zlashtirish bo'yicha tushunchalar beradi.

Kalit so'zlar: Frazеologik kompetentsiya, ikkinchi til, yosh o'quvchilar, idiomatik iboralar, o'qitish strategiyalari, madaniy kontekst.

Introduction. Understanding and teaching phraseological competence, especially to young learners, is an important aspect of language acquisition and education. It is crucial for achieving fluency and coherence in a second language (L2). According to Nattinger and DeCarrico, phraseological competence encompasses the ability to use and understand conventional expressions, including idioms and collocations [1]. These are recognized as integral to native-like language use, contributing to the fluency and idiomaticity of speech.

Ellis notes that a robust phraseological knowledge enables learners to comprehend texts more efficiently and produce language that is more natural and native-like [2]. This competence helps in understanding idiomatic expressions, which often do not

allow for direct translation or interpretation based on the meanings of individual words.

Wood emphasizes familiarity with phraseological units can significantly enhance the fluency of language learners, as these units are processed more holistically rather than as individual components [3].

Wray argues that phraseological competence also involves understanding the cultural and pragmatic contexts in which specific expressions are used, thereby enriching the learners' linguistic and cultural knowledge [4].

Young learners typically refer to children in the early stages of primary education, usually between the ages of 5 and 12. Cameron emphasizes that language teaching for this group needs

to be adapted to their cognitive, emotional, and social development stages [5].

Materials and methods. Teaching phraseological competence at an early age is crucial for several reasons, deeply rooted in how language acquisition works and the role of phraseological units (such as idioms, collocations, and set expressions) in fluent and natural language use.

Mastery of idiomatic expressions, collocations, and fixed phrases is essential for achieving fluency in a language. Early exposure helps children to communicate more naturally and effortlessly, as native speakers frequently use such expressions in daily communication. Also, understanding phraseology aids in the comprehension of spoken and written language. Children who are familiar with a wide range of expressions and idioms find it easier to grasp the meaning of conversations, stories, and texts, enhancing their overall language comprehension skills. In addition, many phrases and idioms are deeply rooted in cultural contexts. Learning these expressions helps children appreciate and understand the cultural nuances of the language, facilitating better integration into the language's cultural community.

The goal is to provide educators, linguists, and curriculum developers with insights into how phraseological competence can be integrated into early language education in a way that is both engaging and effective, leading to a deeper, more intuitive grasp of the language and its cultural nuances. Here are some of the ways to integrate phraseological competence into early language learning:

Explaining why phraseological competence is crucial for achieving fluency and cultural literacy in a second language, particularly for young learners.

Discussing the specific challenges that young learners face when trying to understand and remember idiomatic expressions, which often cannot be translated literally or understood through the meanings of their individual components.

Presenting a variety of teaching strategies that have been found effective in teaching idiomatic expressions to young learners. These might include storytelling, the use of songs and games, contextual learning, and visual aids.

Highlighting the importance of teaching idiomatic expressions within their cultural context to help young learners understand not just the meanings but also the usage and nuances of these expressions.

Exploring how digital tools and resources can support the teaching and learning of idiomatic expressions, including educational apps, online games, and interactive websites designed for language learning.

Providing examples of how these strategies and approaches have been applied in real classroom settings or through online learning platforms, including case studies or anecdotes from educators.

Ellis and Brewster emphasize the effectiveness of storytelling and contextual learning in teaching idiomatic expressions, providing learners with memorable and meaningful contexts [6].

Murphey highlights the use of games and interactive activities as a means of engaging young learners in the process of acquiring phraseological units, making learning both fun and effective [7].

Kramsch argues for the importance of cultural immersion in teaching phraseological competence, suggesting that understanding the cultural context of idiomatic expressions enhances learning outcomes [8].

Results and discussions. Integrating theories of language acquisition and phraseology into the analysis and discussion of teaching phraseological competence involves understanding how learners acquire language and the specific role that phraseological units play in this process.

Nation provides a comprehensive framework for vocabulary learning, including principles for teaching and learning not just individual words but also phraseological units [9]. Nation's work highlights the importance of frequency, context, and repetition in learning phraseological units. Teaching

strategies that incorporate repeated exposure to idioms in varied contexts align with these principles.

Age range (7-12) is chosen to focus on young learners in the primary school phase. Children within this age bracket are in a crucial stage of cognitive development and language acquisition, making it an optimal period for introducing and reinforcing phraseological competence. They are typically able to engage with educational content that includes playful learning, storytelling, and interactive activities, which are effective in teaching idiomatic expressions and fixed phrases.

The study may target children with a basic to intermediate level of proficiency in the target language for several reasons:

At A1 level (Breakthrough), learners can understand and use familiar everyday expressions and basic phrases. They can introduce themselves and others and can ask and answer questions about personal details such as where they live, people they know, and things they have.

At A2 level (Waystage), learners can understand sentences and frequently used expressions related to areas of most immediate relevance (e.g., very basic personal and family information, shopping, local geography, employment). They can communicate in simple and routine tasks requiring a simple and direct exchange of information on familiar and routine matters.

At B1 level (Threshold), learners can understand the main points of clear standard input on familiar matters regularly encountered in work, school, leisure, etc. They can deal with most situations likely to arise while traveling in an area where the language is spoken and can produce simple connected text on topics that are familiar or of personal interest.

Participants are likely enrolled in educational institutions with a curriculum that includes the target language. This context provides a controlled environment for implementing and observing the impact of different teaching strategies on phraseological competence.

Ideally, the participant group would include children from diverse linguistic and cultural backgrounds to explore how these factors might influence the acquisition of phraseological units and to ensure that the study's findings are broadly applicable.

Cameron highlights the effectiveness of storytelling and using children's literature as a means to introduce and contextualize idiomatic expressions [10]. The narrative context helps children grasp the meaning and use of phraseological units in a natural and engaging manner.

Murphey advocates for the use of games and interactive activities that involve phraseological units, noting their potential to make learning more engaging and memorable for young learners [11]. These activities can facilitate incidental learning of idiomatic expressions within a playful and stress-free environment.

Hill suggests incorporating visual aids, such as pictures, flashcards, and videos, to support the teaching of idiomatic expressions [12]. Visuals can aid memory and understanding by providing concrete representations of abstract or figurative meanings.

Conclusion. Teaching phraseological competence to young learners is crucial for achieving fluency and cultural literacy in a second language. This study has highlighted the importance of understanding and using idiomatic expressions and collocations for young learners, emphasizing strategies that cater to their developmental needs. The integration of storytelling, games, contextual learning, and digital resources has been shown to be effective in making learning both engaging and impactful. Additionally, addressing the challenges of teaching abstract and culturally specific expressions requires innovative approaches and a deep understanding of young learners' cognitive and emotional development stages. By adopting a comprehensive framework that emphasizes frequency, context, and repetition, educators can significantly enhance young learners' phraseological competence. This not only aids in language comprehension and production but also in cultural understanding, laying a solid foundation for advanced language use and cognitive development.

REFERENCES

1. Nattinger, J. R., & DeCarrico, J. S. (1992). *Lexical phrases and language teaching*. Oxford University Press.

2. Ellis, N. (1997). Vocabulary acquisition: Word structure, collocation, word-class, and meaning. In N. Schmitt & M. McCarthy (Eds.), *Vocabulary: Description, acquisition and pedagogy* (pp. 122-139). Cambridge University Press.
3. Wood, D. (2010). *Formulaic Language and Second Language Speech Fluency*. Continuum.
4. Wray, A. (2002). *Formulaic Language and the Lexicon*. Cambridge University Press.
5. Cameron, L. (2001). *Teaching Languages to Young Learners*. Cambridge University Press.
6. Ellis, G., & Brewster, J. (2014). *The storytelling handbook for primary teachers*. Penguin.

Mahfuza IBODOVA,
Navoiy davlat pedagogika instituti dotsenti
E-mail: ibodovamahfuza@mail.ru

DSc, professor T.Islomov taqrizi asosida

THE DIDACTIC MODEL OF TEACHING BIOLOGICAL SCIENCE IN ACADEMIC LYCEUMS ON THE BASIS OF AN INTEGRATIVE APPROACH

Annotation

In recent years, the integrated approach in education has gained considerable strength, especially in the teaching of complex and interdisciplinary subjects such as biological sciences. This article presents a didactic model designed to enhance the teaching of biological sciences using an integrated approach in academic lyceums. The model includes various pedagogical strategies aimed at developing a deep understanding of biological concepts through the use of related disciplines, active learning methodologies and modern educational technologies.

Key words: Interactive, illustrative - explanatory technologies, person-oriented technologies of education, developmental technologies of education, work in small groups, communicative technology.

ДИДАКТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ПРЕПОДАВАНИЯ БИОЛОГИЧЕСКИХ НАУК В АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЯХ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА

Аннотация

В последние годы комплексный подход в образовании приобрел значительную силу, особенно в преподавании сложных и междисциплинарных предметов, таких как биологические науки. В данной статье представлена дидактическая модель, призванная повысить эффективность преподавания биологических наук с использованием комплексного подхода в академических лицеях. Модель включает в себя различные педагогические стратегии, направленные на развитие глубокого понимания биологических концепций посредством использования смежных дисциплин, методологий активного обучения и современных образовательных технологий.

Ключевые слова: Интерактивные, иллюстративно-объяснительные технологии, личностно-ориентированные технологии обучения, развивающие технологии обучения, работа в малых группах, коммуникативная технология.

AKADEMIK LITSEYLARDA BIOLOGIYA FANINI INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA O'QITISHNING DIDAKTIK MODELINI

Аннотация

So'nggi yillarda ta'limda integratsiyalashgan yondashuv, xususan, biologiya fanlari kabi murakkab va fanlararo fanlarni o'qitishda sezilarli kuchga ega bo'ldi. Ushbu maqola akademik litseylarda biologiya fanlarini integratsiyalashgan yondashuvdan foydalangan holda o'qitishni kuchaytirishga mo'ljallangan didaktik modelni taqdim etadi. Model turdosh fanlar, faol ta'lim metodologiyalari va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini qo'llash orqali biologik tushunchalarni chuqur tushunishni rivojlantirishga qaratilgan turli pedagogik strategiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Interaktiv, illyustrativ — tushuntiruvchi texnologiyalari, o'qitishning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalari, o'qitishning rivojlantiruvchi texnologiyalari kichik guruhlarda ishlash, kommunikativ texnologiya.

Kirish. XXI asr didaktika, shu jumladan o'qitish metodikasida chuqur islohotlar davrini boshlab berdi. Akademik litsey va umumiy o'rta ta'limning maqsadlari o'zgardi, yangi ta'lim konsepsiyalari, o'quv rejalari standartlari yaratildi. Ta'lim mazmunini bayon qilish, ayrim o'quv fanlari orqali emas, balki yangicha integratsiyalashgan ta'lim asosida yondoshishni ko'zda tutmoqda. Akademik litsey o'quv rejasidagi o'rganiladigan fanlar sonining ortishi, ayrim predmetlar, jumladan, biologiya, geografiya, kimyo kabi tabiiy fanlarni o'rganishga ajratilgan vaqtning qisqarishiga olib keldi. Bu, o'z navbatida tabiiy -ilmiy bilimlar sistemasini integrallash, uni o'qitishning tashkiliy shakllari, metodlari va vositalarini yangilash yechimini topish zarur bo'lgan muammoni vujudga keltirdi. Bu muammoni yechish, ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish bilan chambarchas boo'liqdir.

So'nggi bir necha o'n yilliklarda fan va texnologiyaning jadal rivojlanishi ta'lim landshaftiga, xususan, tabiiy fanlarni o'qitishga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Biologiya fani o'zining murakkab va o'zaro boo'liq tushunchalari bilan ta'lim sharoitida, ayniqsa o'quvchilar asosiy tamoyillarni tushunishlari va real dunyo kontekstlarida ushbu tushunchalarning kengroq oqibatlarini ko'rishlari kutilayotgan o'rta darajadagi o'ziga xos muammolarni keltirib chiqaradi.

O'quvchilarni oliy o'quv yurtlariga va ixtisoslashtirilgan yo'nalishlarga tayyorlashga ko'pincha asosiy e'tibor qaratilgan

akademik litseylarda biologiya fanlarini o'qitishning an'anaviy usullari – biologiyaning turli bo'limlariga segmentlangan yondashuv bilan tavsiflangan – endi yetarli bo'lmasligi mumkin. Bunday usullar ko'pincha biologiya fanlarining fanlararo xususiyatini etarli darajada namoyish eta olmaydi, bu erda bitta kontseptsiyani tushunish ko'pincha turli ilmiy sohalardan, jumladan kimyo, fizika va atrof-muhit fanidan bilimlarni talab qiladi.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun ushbu maqola akademik litseylarda biologiya fanini o'qitishning integrativ yondashuv tamoyillariga asoslangan didaktik modelini taklif etadi. Ushbu yondashuv fanlar orasidagi to'siqlarni yo'q qilishga intiladi, bu esa biologik tushunchalarni yanada yaxlitroq tushunish imkonini beradi. Tegishli ilmiy sohalardagi bilimlarni integratsiyalashgan holda, faol o'qitish strategiyalari va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini qo'llash orqali taklif etilayotgan model o'quvchilarning biologik bilimlarni tushunish va saqlab qolish, shuningdek, bu bilimlarni turli kontekstlarda qo'llash qobiliyatini oshirishga qaratilgan.

Ushbu maqolaning maqsadi ushbu integrativ yondashuvning nazariy asoslarini ko'rsatish, didaktik modelning tarkibiy qismlarini tavsiflash va uni akademik litseylarda amalga oshirishning amaliy jihatlarni muhokama qilishdir. Shunday qilib, biz o'qituvchilarga nafaqat biologiya fanlarini o'qitishdagi dolzarb muammolarni hal qilish, balki o'quvchilarda tanqidiy

fikrlash, muammolarni hal qilish ko'nikmalari va fanlararo tushunishni rivojlantirishga qaratilgan kengroq ta'lim maqsadlariga mos keladigan asosni taqdim etishni maqsad qilganmiz.

Akademik litseylarda biologiya fanini o'qitishning no'anaviy tashkiliy shakllari va metodlaridan foydalanishni, jumladan, unga integrativ yondashuvni talab etadi. Integratsiyani faqat turli predmetlardan o'rganiladigan bilimlarning o'zaro boo'lanishi deb tushunmay, balki o'qitish texnologiyalari, metodlari, shakllarining ham integratsiyasi sifatida tushunish lozim. Ularni to'o'ri amalga oshirish ta'lim samaradorligini ta'minlaydi. "Texnologiya" atamasi, xorij metodi kasidan qabul qilingan bo'lib, har xil shakllarda tashkil qilingan ta'lim jarayonini ifodalashda ishlatiladi.

Didaktik masalalarni yechish jarayonida o'quvchilarga ta'sir etuvchi usullarni takomillashtirish maqsadida ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalaniladi. Pedagogik texnologiyaning turlari ko'p bo'lib, ular turlicha sharhlanadi. Didaktikada texnologiyalar uchta asosiy guruhga ajratiladi. Texnologiyalarni dars maqsadiga muvofiq, imkoniyatdan kelib chiqqan holda, integrativ texnologiya qilib qo'llash lozim. Buni quyidagi "Didaktikada integrativ texnologiyalar" jadvali orqali tasvirlash mumkin.

Didaktikada interaktiv texnologiyalar

1. O'qitishning illyustrativ — tushuntiruvchi texnologiyalari o'quvchilarning umum o'quv faoliyati, maxsus predmetga oid bilimi va ko'nikmalarni hosil qilishga qaratilgan.

2. O'qitishning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalari, u shaxsni o'zini - o'zi rivojlantirishga mo'ljallanadi.

3. O'qitishning rivojlantiruvchi texnologiyalari har bir o'quvchining shaxsiy rivojlanishida, ichki mexanizmlarini ishga solishga yo'naltirilgan o'qitish hisoblanadi. Bu guruhlarning har biri o'zida bir qancha o'qitish texnologiyalarini mujassamlashtiradi. Masalan, shaxsga yo'naltirilgan texnologiyaga tabaqalashtirib o'qitish o'zaro kollektiv bo'lib o'rganish, bilimlarni to'liq o'zlashtirish texnologiyalari, modulli ta'lim texnologiyalari har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olish, o'qituvchi va o'quvchining o'zaro munosabati usullarini takomillashtirishga imkon beradi. Hozirgi vaqtda tabiiy ilmiy predmetlarni integrallab o'qitishda prof. I.V. Dushina, tomonidan bayon qilingan texnologiyalardan keng qo'llanilmoqda.

O'quv ishlari usullarini shakllantirish texnologiyasi: U qoidalar, namunalar, algoritmlar, rejalar bayoni va biror narsaning tavsifi shaklida ifodalanadi. Bu texnologiya qator darsliklarning metodik apparatida yetarli darajada o'z aksini topgan va ko'pgina o'qituvchilar uni ish tajribalari orqali yaxshi o'zlashtirib olganlar. O'qituvchilik faoliyatini endi boshlayotgan pedagog avvalo mana shu texnologiyaga e'tiborini qaratishi va o'zlashtirishi maqsadga muvofiqdir.

Akademik litseyning biologiya darslarida o'quvchilarning o'quv faoliyatini shakllantirish texnologiyasi akademik litseylarda biologiya fanini o'qitishda texnologiyaning mohiyati shundan iboratki, unda o'quv faoliyati, o'quvchilar tomonidan o'quv faoliyatining alohida shakli sifatida qaraladi. Biologiya o'quv topshiriqlari yordamida, bilimlarini egallashga yo'naltiriladi.

ADABIYOTLAR

1. Tolipova J.O. "Biologiyani o'qitishda innovatsion texnologiyalar" Pedagogika oliy o'quv yurti talabalari uchun darslik. Toshkent - "Cho'lpon" - 2011 y.
2. Tolipova J.O. "Pedagogik kvalimetriya moduli bo'yicha ma'ruzalar matni va amaliy mashg'ulotlar. Toshkent - 2015 y.
3. Mavlonova R.A., N.". Rahmonqulova Boshlano'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi o'quv qo'llanma Toshkent - .ILM ZIYO. - 2009
4. Ibodova M.N. Akademik litseylarda biologiya fanini o'qitishda integrativ texnologiyalardan foydalanishni tashkil etishning metodik tizimi. Uzluksiz ta'lim Toshkent. 2023 y. № 6 B- 126-129 bet.
5. Ibodova M.N. Improving the methodology of using OF electronic educational Resources in improving the effectiveness of teaching the subject "ZOOLOGY" In pedagogical higher educational institutions International scientific research journal ISSN: 2776-0979, Volume 4, Issue 3, Mar., 2023

Biologiya dars boshlanishi bilan sinf o'quvchilariga o'quv topshiriqlari taklif qilinadi va ular darsning borishi jarayonida hal etib boriladi. Dars yakunida topshiriqlarga ko'ra, o'zlashtirilgan bilimlar testlar yordamida tekshiriladi. O'qituvchi kurs (bo'lim, mavzu) bo'yicha o'quv topshiriqlari sistemasini tuzadi, o'z faoliyati va u bilan o'zaro boo'langan o'quvchilar faoliyatining loyihalarini ishlab chiqadi.

Tabaqalashgan ta'lim texnologiyasi. Bu texnologiyada o'quvchilar, tipologik xususiyatlariga ko'ra, guruhlariga bo'linadi. Guruhlarga bo'lishda, o'quvchilarning o'qishga bo'lgan shaxsiy munosabatlari, predmetni o'rganishga bo'lgan qiziqish va boshqalar hisobga olinadi. Mazmuni, hajmi, murakkabligi bilan bir-biridan farqlanadigan turli darajadagi dasturlar, didaktik materiallar yaratiladi. Ularni bajarish usullari, shuningdek, o'quv natijalarini tashhisi uchun alohida materiallar tayyorlanadi.

O'quv o'yin faoliyati texnologiyasi Bu texnologiya tabaqalashgan o'qitish texnologiyasiga juda yaqin va u bilan uzviy boo'langan. O'quv o'yini, o'qituvchi va o'quvchilar faol bo'lgandagina o'zining ijobiy natijasini beradi. Bunda o'yin ssenariysi oldindan ishlab chiqilgan va natijalarini baholash usullari rejalashtirilgan bo'lishi kerak. Yaxshi ishlangan o'yin ssenariysi muhim ahamiyatga ega. Unda o'quv vazifalari aniq belgilangan, murakkab vaziyatdan chiqib ketishning metodik usullari imkoniyatlari aniqlangan bo'lishi kerak. O'yinning turlari ko'p bo'lib, ulardan samarali foydalanish maqsadga erishish imkonini beradi.

Kommunikativ- munozara faoliyati texnologiyasi Bu usul ham o'qituvchi tomonidan o'quv jarayonida mukammal tashkil etilishiga bo'liq. U o'qituvchidan o'quv jarayonini ijodiy yondoshgan holda tashkil qilishni talab etadi. O'qituvchi evristik suhbat usullarini egallagan bo'lishi va o'quvchilarning o'zaro muloqotini tashkil qilishga sharoit yaratish olishi zarur.

Modul bu alohida funksional tugun hisoblanadi. Bunda o'qituvchi, o'quv materiali mazmuni va ularni o'quvchilar tomonidan o'zlashtirish texnologiyalarini birlashtirib yaxshilaydi. O'qituvchi o'quvchilarning mustaqil ishlari uchun maxsus ko'rsatmalar ishlab chiqadi. Unda mazkur o'quv materialini o'zlashtirishning maqsadi aniq keltiriladi, axborot manbalaridan foydalanishning aniq ko'rsatmalari beriladi va bu axborotlarni egallash usullari tushuntiriladi. Bu ko'rsatmalarda bilimlarni tekshirishning namunalari keltiriladi.

Bu texnologiyaning mazmuni, tadqiqot faoliyatini tashkil qilishdan iborat. Faoliyatni loyihalash texnologiyalari ijodiy, axborot beruvchi, fantastik, tadqiqot va boshqa xillarda bo'lishi mumkin. Shunday qilib, mazkur texnologiyalarni integrallashgan ta'lim jarayonida qo'llash natijasida, o'qituvchi bu jarayonni yanada to'liq, qiziqarli, mazmunli bo'lishini ta'minlaydi. Tabiiy fanlarning predmet sohalari tutashgan joydagi integratsiya, yaxlit dunyoqarashni shakllantirishda va olamni bir butun holda idrok qilishda juda muhimdir. Bunda o'qituvchi va o'quvchilarning kompyuter bilan ishlash malakasi oshadi, vaqtndan yutiladi, dars samaradorligiga erishiladi.

Xulosa. Biologiyani o'qitishda integrativ yondashuv asosida o'qitish o'quvchilarning mustaqil ishlashiga, ijodiy fikrlashiga va ta'lim samaradorligini orttirishga xizmat qiladi.

Bekzod IBRAGIMOV,
Guliston davlat universiteti tadqiqotchisi
E-mail: bekzod824@gmail.com

GulDU "Tarix" kafedrası mudiri, falsafa.f.f. d., dotsent N. U. Mavlyanov taqrizi ostida

REFLECTIONS ON THE STUDY OF QUESTIONS AND ANSWERS BY BERUNI AND IBN SINA

Annotation

This article analyzes scientific works related to the study of scientific and ontological questions and answers (Writings) by Abu Rayhan Beruni and Abu Ali ibn Sina, which are considered an important source in the development of socio-philosophical thought of the early period. The Renaissance period in Uzbekistan.

Key words: "About the sky", "Indian arithmetic", "Kitab ul-mustakim", small particles, "Risola fiy axom al-Hikma, ajuba an-ashara masoil saala ankho al-Sheikh ar-Rais", "risola ila Abu Rayhan Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy".

РАЗМЫШЛЕНИЯ ОБ ИЗУЧЕНИИ ПЕРЕПИСКИ БЕРУНИ И ИБН СИНЫ

Аннотация

В данной статье дан анализ научных трудов, связанных с исследованием научно-онтологических вопросов и ответов (Переписка) Абу Райхана Беруни и Абу Али ибн Сины, которые считаются важным источником в развитии социально-философской мысли раннего периода возрождения в Узбекистане.

Ключевые слова: «О небе», «Индийская арифметика», «Китаб уль-мустахим», мелкие частицы, «Рисола фий аксом аль-хикма, аджуба ан-ашара масоил саала анхо аш-Шейх ар-Раис», «рисола ила Абу Райхан Мухаммад ибн Ахмад аль-Беруний».

BERUNIY VA IBN SINO YOZISHMALARINING O'RGANILISHIGA OID MULOHAZALAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada O'zbekistonda ilk uyg'onish davri ijtimoiy-falsafiy tafakkurining rivojlanishida muhim manba hisoblangan Abu Rayxon Beruniy va Abu Ali ibn Sinoning ilmiy-ontologik savol-javoblari (Yozishmalar) tadqiqoti bilan bog'liq bo'lgan ilmiy ishlar tahlili berilgan.

Kalit so'zlar: "Osmon haqida", Xind arifmetikasi, "Kitob ul-mustaqim", Mayda zarralar, ("Risola fiy aqsom al-hikma", Ajuba an ashara masoil sa'ala anho ash-Shayx ar-ra'is, "Risola ila Abu Rayxon Muxammad ibn axmad Al-Beruniy".

Kirish. Mamlakatimizda yetishib chiqqan, juda ko'plab buyuk allomalar, mutafakkirlar o'zlarining asarlari, ilmiy tadqiqotlarida, har tomonlama mukammal jamiyat, odamlarni baxt-saodatga yetkazuvchi adolatli va yetuk davlat tuzilmasi to'g'risida fikr yuritgan. Shu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning quyidagi "Biz keng ko'lamli demokratik o'zgarishlar, jumladan, ta'lim islohotlari orqali O'zbekistonda yangi uyg'onish davri, ya'ni uchinchi Renessans poydevorini yaratishni o'zimizga asosiy maqsad qilib belgiladik. Bu haqda gapirar ekanmiz, avvalo, uchinchi Renessansning mazmun-mohiyatini har birimiz, butun jamiyatimiz chuqur anglab olishi kerak[1]" - degan fikrlari ilmiy nazariy ahamiyatga ega.

Beruniy va Ibn Sinoning tabiiy-nazariy, ilmiy-falsafiy yozishmalari manbalarda qayd etilishicha ko'p bo'lgan, ammo bizgacha Aristotelning "Osmon haqida" va "Fizika" asarlariga oid Beruniyning 18 ta savoli va ushbu savollarga Ibn Sinoning javoblari birinchi bor o'zbek va rus tillarida 1973-yilda Toshkentda nashr etilgan bo'lib [1], ular haqida O'zbekistonlik taniqli faylasuf olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarida muayyan ma'lumotlarga ega bo'lishimiz mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xorazm Ma'mun akademiyasida faoliyat ko'rsatgan mutafakkirlar ilmiy merosini jiddiy, to'laqonli tadqiq etish zarurligini chet el olimlari ham ta'kidlashmoqda. Xususan, Berlin-Brandenburg fanlar Akademiyasi va Berlin Erkin universiteti professori Gotxard Shtomayer Xorazm Ma'mun akademiyasida ijod qilgan mutafakkirlar Ibn Sino va Beruniyning ilm-fan taraqqiyotidagi beqiyos xizmatlariga e'tibor qaratib, "Ular o'rtasidagi falsafiy mavzular va Arastu asarlariga oid yozishmalar chuqur o'rganilishi lozim bo'lgan muhim va qiziqarli manbalardir" [12], deb yozadi.

O'rta asr musulmon falsafasini o'rganishning zarurligi shundaki, mustaqil ijtimoiy-siyosiy taraqqiyot yo'lida borayotgan musulmon sharqi, va umuman, Osiyo va Afrika mamlakatlarida ma'naviy an'analar, shu jumladan, Beruniy tayangan

an'analarning hozirgi mafkuraviy hayotdagi o'rni masalasi muhim ahamiyat kasb etmoqda [13].

XX asr - XXI asr boshida Beruniy ijodiga, shu jumladan, olam, uning tuzilishi, mavjudlik shakllari to'g'risidagi qarashlariga bo'lgan qiziqish asosida uning ba'zi asarlarining qayta nashr etilishi [14], alloma ilgari surgan g'oyalarga bo'lgan turli xil munosabatlar ham Beruniy ilmiy va falsafiy ta'limotining qayta anglanishi va baholanishini taqozo etadi.

Beruniyning Ibn Sino bilan savol javoblari alohida shaklda yetib kelgan. Masalan, Beruniyning 18 ta savoli, alohida, Ibn Sinoning javoblari esa 2 ga bo'lingan holda saqlangan. Ushbu yozishmalarda aniq va tabiiy fanlar, ayniqsa koinot ilmi bilan bog'liq mulohazalar va baxslardan iborat deb bimalol aytishimiz mumkin. Dastlabki 10 ta savol Aristotelning "Osmon haqida kitob" nomli asarining muhokamasiga bog'liq, unda Ibn Sinoning cheksizlik tushunchasi bo'yicha Aristotel qarashlarini rivojlantiradi. Yozishmalar fanda Shayx ur-Rais (Ibn Sino)ga berilgan o'nta savolga javoblar ("Ajuba an ashara masoil sa'ala anho ash-Shayx ar-ra'is") [3] degan nom bilan yetib kelgan.

Mazkur yozishmalar boshqa nomlarda ham uchrashi mumkin: "Abu Rayxon Beruniyga maktub" ("Risola ila Abu Rayxon Muxammad ibn axmad Al-Beruniy") [4]. Keyin sakkizta savol esa Aristotelning "Fizika" kitobidagi ayrim masalalarning muhokamasiga bag'ishlangan. Barcha savol-javoblar (yozishmalar) hozirgi kundagi xolatga ruschada Yu.Zavadovskiy, o'zbekchada A.Sharipovning xizmatlari bilan chop bo'ldi. (1957, ikkinchi nashri 1973) [4]. Mana 50 yildirki ushbu ilmiy izlanishlar xanuzgacha kuplab bu sohadagi ilmiy masalalar o'z yechimini kutmoqda.

O'zbekiston olimlari g'arb olimlarining Beruniy va Ibn Sino ilmiy meroslarining bir qancha yo'nalishlari bo'yicha amalga oshirgan tadqiqotlarini birinchilardan bo'lib yoritishga harakat qilganlar. Xususan, taniqli beruniyshunos P.Bulgakov o'zining Beruniyning ilmiy ijodi va asarlarini batafsil ta'riflash va yoritishga bag'ishlangan kitobida ko'tarilgan har bir mavzu

bo'yicha g'arb olimlarining xizmatlarini ham yoritib berishga harakat qiladi. Uning kitobida g'arb beruniyshunosligi bo'yicha o'sha davrda ma'lum bo'lgan bibliografik ma'lumotlar keltirilgan va Beruniy merosini umumiy ta'riflash jarayonida tabiiy fanlar sohasida tadqiqot olib borgan. G'arb olimlarining alloma merosini o'rganishdagi xizmatlari sharqshunoslik fani nuqtai nazardan qayd etilgan [9]. G'arb olimlarining Beruniyning falsafaga oid ilmiy asarlarini o'rganish borasidagi xizmatlarini maxsus tahlil qilishni o'zbek beruniyshunoslaridan R.Nosirov [10;3-39] va A.Sharipov [11] boshlab berganlar. Aytish kerakki, ushbu mualliflar asarlarida sobiq sho'ro davrida g'arb beruniyshunoslari "burjua" olimlari sifatida baholangan.

Tadqiqot metodologiyasi. Buyuk olimlarning boy merosini o'rganish hamon muhim ilmiy izlanishlarni taqazo etmoqda. Jahon ilmu-fani rivojiga beqiyos hissa qo'shgan mutafakkirlar Abu Rayhon Beruniy va Abu Ali ibn Sino ilmiy-falsafiy yozishmalarini ob'ektiv xolisona o'rganish, tarixiy davr ruhida tadqiq qilish muhim ahamiyatga egadir. Allomalarningning tabiiy-ilmiy va falsafiy qarashlari o'zaro uyg'un holda rivojlangan bo'lib, o'ziga xos naturfalsafiy ko'rinishga egaligi mavjud adabiyotlarda yetarli darajada to'la ochib berilmaganligi sababli, uni maxsus tadqiq etish talab etiladi.

Beruniy va Ibn Sinoning borliq, uning mavjudlik usuli va shakllari to'g'risidagi ta'limotini o'rganish borliq to'g'risidagi tasavvurlarimiz evolyusiyasini aniqlashtiradi, to'ldiradi.

Yozishmalarining tarixiy ahamiyatini muhimligini isbotlovchi yana bir qancha asarlar yaratildi, ilmiy izlanishlar olib borildi. Jumladan, Ibn Sinoning falsafa fanlari tasnifi risolasi ("Risola fiy aqsom al-hikma") ning nazariy qismida quyi, o'rta va yuqori tabaqa fanlar xususida mulohaza yuritilgan va o'rta tabaqa matematik bilimlar doirasi deb ta'riflangan [3]. Ushbu asarning qimmatli tomoni shundaki, allomaning asosiy qarashlari, aynan ijtimoiy masalalar orqali jamiyatdagi unsurlar tahlili o'z ifodasini topadi. Beruniy savollariga javob bergan Ibn Sino ayniqsa falsafiy fanlarning mohiyati, shuningdek, tabiatdagi voqea va hodisalarni idealistik nuqtai nazardan izohlashga harakat qiladi. Beruniy esa matematik sifatida barcha savollarda, dialektik materializm nuqtai nazaridan e'tirozlar bildiradi [5].

Tahlil va natijalar. Beruniy va Ibn Sinoning ilmiy izlanishlarining hilma-xilligi, ularning universalligi betakror fenomendir. Beruniy va Ibn Sino yozishmalarida muhokama qilingan ba'zi ilmiy falsafiy masalalar ularning yirik fundamental asarlarida ham tahlil etilgan.

Endilikda bevosita yozishmalarda mutafakkirlarning ontologik va gnoseologik ta'limotlarga turlicha yondashuvlar asosida o'zlarining qarashlarini asoslaganliklari masalasiga to'xtalib o'tamiz.

Beruniy va Ibn Sino ilmiy falsafiy yozishmalarining bir qismi ham aynan ushbu masalaga qaratilgan. Beruniy o'zining to'rtinchi savolida aynan atomlar to'g'risidagi qarashlarida Ibn Sino fikrini bilmochi ekanligini alohida ta'kidlaydi. Beruniy o'zining bergan savollarida Aristotelning kosmologik nazariyasiga shubha bilan qaraydi va albatta Demokritning ham atomistik nazariyasini ham to'liq tushuntirib berishni so'raydi [7].

Faxrlanish haqiqatda yaxshi hulqlar va oliy fe'llarda oldin ketish, ilmu hikmatni egallash va imkoniyat boricha mavjud (nopokliklardan) tozalanishdir. "Kimda shunday (sifatlar) topilsa, hukm uning foydasiga va kimda bular yetishmasa, hukm uning zarariga bo'ladi", deb yozadi olim "al-Osor al-boqiya" da. Ushbu vazifalar nafaqat bugungi kunimiz, balki kelajagimizni ham belgilaydi, jadal sura'lardagi islohot va yangilanish jarayonlariga ijtimoiy ma'no-mazmun bag'ishlaydi. Dunyo olimlari tomonidan

oydagi kraterlardan biriga Abu Rayhon Beruniy nomi berilishi ham be'jiz emas.

1986-yilda quyosh tizimida kashf etilgan va Garvard markazida 9936-raqami bilan ro'yxatga olingan kichik osmon jismlaridan biriga ham Beruniy nomi berilgan. Bu jahoniy ilm-fan markazlarining Beruniy dahosiga ko'rsatgan ehtiromi va e'tirofidan dalolatdir.

Mutaxassislar tomonidan yozishmalar haqida fikrlar xilma-xil bo'lib ba'zan ular ziddiyatli fikrlarni ham o'rta tashlaydilar.

Jumladan, L.Saldadze [8] o'zining Ibn Sinoga bag'ishlangan risolasida badiiy uslubda bo'lsada yozishmalar bo'lganmikan o'zi degan savolni qo'yadi va o'zining ilmiy izlanishlarida Beruniyning Ibn Sino bilan uchrashuvi bo'lganmi? Bo'lgan bo'lsa, necha marotaba va qaerda degan savollarga javob izlaydi. Ayni paytda Beruniyning Buxoroga borib Ibn Sino bilan uchrashgani haqida ham taxminlar manbalarda uchraydi. Shu asnoda Abu Ali ibn Sinoning do'sti va maslakdoshi Abu Said Ahmad ibn Ali Ma'sumiyning Beruniy va Ibn Sino munosabatlarida uning faqat xattoblik faoliyati bilangina emas balki, xollarda ustozining nomidan javob bergani manbalarda mavjud. Beruniyshunos olim Anvar Sharipovning ta'kidlashicha[6], Abu Said Axmad ibn Ali tomonidan yozishmalar qo'lyozmasining fotokopiyasini va uning yo'llanmasi Eronlik sharqshunos olim, professor Doneshpadjuxa tomonidan ehtrom bilan lutfan yuborilganligi va bu manbaning asl nusxasi esa 149-sonli raqam bilan Eron Majlisi kutubxonasida saqlanayotganligi haqida ma'lumot beradi.

Shu bilan birga, ular Yevropa olimlarining faktologik, aniq ilmiy natijalarini ijobiy baholab, tadqiqotlarining bir muncha nazariy-uslubiy tamoyillarini tan olishgan. G'arb beruniyshunoslarining xizmatlarini baholashda izchil marksistik nuqtai nazardan yondashish nemis olimi G.Leyning kitoblarida o'z aksini topgan. G'arb olimlarining o'z dunyoqarashi va falsafiy pozitsiyasidan kelib chiqib chiqqan xulosalari u tomonidan g'ayri ilmiy va soxta deb baholangan.

Xulosa va takliflar. Beruniy va Ibn Sino yozishmalarining tarixiy ahamiyati, ushbu nodir qo'lyozmaning ilmiy-falsafiy qiymati juda katta. Shunday ekan, ushbu manbani o'rganish, allomalarning fikr va mulohazalarini kitobxonga sodda tilda tushuntirish;

Beruniy va Ibn Sino ilmiy g'oyalari va konsepsiyalari hozirga kelib ham dolzarbligini yo'qotmagan. Olimlar ko'targan ko'plab masalalar, ilmiy bashoratlari va farazlari ilm-fan rivojida muhim bo'lib, qator masalalarga yechim topishda qimmatli manba va ayni paytda insonni qurshab turgan olam va uning sir asrorlarini falsafiy bilishda ilmiy nazariy ahamiyatga egadir;

Yozishmalarining ahamiyati shunchalar muhimki, antik jamiyatning yirik namoyandasi Aristotelning fikri va mulohazalarini tarixini falsafiy jihatdan tadqiq etib berdilar;

Beruniy va Ibn Sino ilmiy merosini o'rganish uchun muhim va munosib tavsiyalarni bildirmoqchiman. Ishonch bilan, ularning ilmiy asarlari va muallifliklari muhim ma'lumotlar oluvchi manbalardir. Bu asarlarni o'qish va o'rganish bilan siz Beruniy va Ibn Sinoning ilmiy fikr, mulohazalari va ta'lim tizimlari haqida ko'proq bilimlarga ega bo'lasiz;

Beruniy va Ibn Sino Sharq ilk uyg'onish davrida ijod etgan, ilmiy-falsafiy tafakkurning rivojiga ulkan hissa qo'shgan ensiklopedist olimlar ekanligini kelajak avlodga yetkazish maqsadida ularning ijodi bo'yicha teleko'rsatuv va radioeshittirihlarni kopaytirish lozim.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг "Ўқитувчи ва мураббийлар куни"га бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. Халқ сўзи. 30 сентябр 2020 й. №179.
2. Беруни и Ибн Сина. Переписка. Отв. редактор Академик И.Муминоу, Т.: Фан. 1973.
3. ЎзР ФА Шарқшунослик институти қўлёзмаси. № 2385/1551, мазкур саволлар, Абулкосим Журжоний (ёки ал-Кирмоний) томонидан берилган деган маълумот ҳам бор (Вахобов Б.А. Рукописи произведений Ибн Сины в собрание Институт востоковедения АН УзССР. Т.: Фан, 1982 -С. 32).
4. ЎзР ФА Шарқшунослик институти қўлёзмаси. № 2385/1015
5. Ал-Бируни и Ибн Сина. Десять вопросов Бируни относительно "Книги о небе" Аристотеля и ответы Ибн Сины. Восемь вопросов Бируни относительно "Физики" аристотеля и ответы Ибн Сины. Пер. Ю.Завадовского.В кн. Материалы по истории прогрессивной общественно-философской мысли в Узбекистане, изд 2. доп. Т.: Фан. 1957.

6. Тўйчиев Б. Беруний ва Ибн Сино. Т.: 2020. Ижод принт. -Б 78.
7. Ибрагимов Б. Democritus' views on atoms in the interpretation of Beruni and Ibn Sina. European international journal of multidisciplinary research and management studies issn: 2750-8587 Volume: 02 2022
8. Салдадзе Л. Ибн Сина (Авиценна): страницы великой жизни: исторический роман. — Ташкент: Изд-во лит-ры и искусства им. Гафура Гуляма, 1983.
9. Булгаков П. Жизнь и труды Беруни. -Т.: Фан, 1972. -С. 362-390.
10. Насыров Р. Прогрессивные идеи мыслителей раннесредневековой философии Средней Азии о связи чувства и мышления в познании и критика их фальсификаций // Философское наследие народов Средней Азии и борьба идей. Т.: 1988.
11. Шарипов А. К критике буржуазных концепций мировоззрения Бируни // Общественные науки в Узбекистане. № 8. -1965. Шарипов А.К анализу некоторых зарубежных концепций онтологических систем среднеазиатских мыслителей // Там же.- С. 38-40, 46.
12. Немис олимлари Маъмур акедамияси хақида // Хоразм Маъмур академияси. Маъмур академиясининг 1000 йиллиги. - Берлин, 2007. -Б. 35.
13. Сагадеев А.В. Восточный перипатетизм -М.: Издательский дом Марджани, 2009. – С. 8-9.
14. Alberun vs India about A.D. 1030, ed. In the Arabic original by E.Sachau. L, 1897.; Бируни Индия. М.: 1995.: Книга вразумления начаткам науки о звёздах. М. 2010.

Umida KAMOLOVA,
Buxoro davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: umidakamolova555@gmail.com

PhD, dotsent F.Ibragimova taqrizi asosida

THE PROBLEM OF TEACHING STUDENTS TO READ EXPRESSIVELY THROUGH THE WEIGHT ANALYSIS OF RUBAI'S

Annotation

This article presents a scientific-theoretical opinion about the formation of expressive reading skills in students through the weight analysis of rubai.

Key words: Form, aruz, verse, syllable, short, long, extremely long, system, column, analysis, interpretation, improvement, etc.

RUBOYLARNING VAZNIY TAHLILI ORQALI O'QUVCHILARNI IFODALI O'QISHGA O'RGATISH MASALASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ruboiylarning vazn tahlili orqali o'quvchilarda ifodali o'qish ko'nikmalarini shakllantirish haqida ilmiy-nazariy fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Shakl, aruz, misra, bo'g'in (hijo), qisqa, cho'ziq, o'ta cho'ziq, tizim, rukn, tahlil, talqin, takomil va hokazo.

ПРОБЛЕМА ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ВЫРАЗИТЕЛЬНО ЧИТАТЬ ЧЕРЕЗ ВЕСОВОЙ АНАЛИЗ РУБАЯ

Аннотация

В этой статье представлено научно-теоретическое мнение о формировании навыков выразительного чтения посредством весового анализа рубаи.

Ключевые слова: Форма, аруз, слог, краткий, долгий, чрезвычайно длинный, система, столбец, анализ, интерпретация, улучшение и т.д.

Kirish. Sharob qadahga, choy piyolaga quyiladi. Bu asrlar davomida shakllangan qoida, rusum. Binobarin, aruz vaznida yozilgan she'rlarning o'z ohangiga mos o'qilishi maqsadga muvofiq. Ushbu e'tirofni tuyuq, mustahzod, g'azal, murabba' kabi xilma-xil mumtoz lirik janrlar qatorida ruboiy haqida ham aytish mumkin.

Ruboiy o'ziga xos mumtoz she'riy janr hisoblanadi. Bir tomondan, to'rt misrada ijodkorning badiiy maqsadini ifoda etsa, ikkinchi tomondan, qat'iy vazn tarmog'iga ega. Binobarin, "har qanday to'rtlik ruboiy bo'lavermaydi. O'ziga xos shakliy qurilma, a-a-a-a yoki a-a-b-a tarzidagi qofiya tizimiga ega, falsafiy, ijtimoiy-siyosiy, ishqiy va axloqiy mavzularda, faqat aruzda mavjud hazaj bahrining axram va axrab shajaralaridagi jami 24 vazndagina bitiladigan to'rt satrli she'rga "ruboiy" deyiladi"[5].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ahmad Taroziyning "Funun ul-balag'a", Alisher Navoiyning "Mezon ul-avzon", Boburning "Muxtasar", Abdurauf Fitratning "Aruz haqida", Anvar Hojiahmedovning "O'zbek aruzi lug'ati" kitobi aruz vazni xususida ma'lumot beruvchi muhim manbalardir. Aytish joizki, taraqqiy o'zgarishlar barcha tarmoqlar kabi ta'lim sohasiga – mumtoz she'riy asarlarni o'rganish jarayoniga ham bevosita ta'sir o'tkazmay qolmaydi.

Agar ruboiyning ohangi, ifoda yo'sini tushuntirilmasa, o'quvchi uni yo to'rtlik, yoki murabba', tuyuq, hatto g'azal ohangida ham o'qib ketaverishi mumkin. Aksariyat hollarda, 20, 30, 50, 100 tagacha ruboiyni yod bilgan o'quvchi – uni tahlil qila olsa, olmasa – a'lo bahoda baholanadi. Tahlil ahamiyatsizdek. Bu xato! Yod olish qobiliyatining rivojlantirilishi o'quvchida xotirani mustahkamlashga, tahlil qilish malakasining takomillashuvi esa ularda dunyoqarashning kengayishiga asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Zotan, umumta'lim maktablarining yuqori sinf o'quvchilariga Adabiyot darslarida, to'garak mashg'ulotlarida ruboiy tahlilini o'rgatish shu taxlit muammolarning bartaraf etilishida muhim ahamiyatga ega. Bu, o'z navbatida, jiddiy yondashishni talab qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bunda, avvalo, o'rgatuvchi – o'qituvchi, aruz nazariyasi, xususan, ruboiy o'lchovi to'g'risidagi nazariy bilimga ega bo'lishi;

ikkinchidan, ruboiylarni mazmun-mohiyat, qofiyalanish tartibi, vazn jihatidan mushtaraklikda amaliy tahlil qila olishi va o'quvchilarga o'rgata bilishi, shuningdek, vazn tahlili orqali o'quvchilarda ruboiylarni ifodali o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishi zarur.

Tahlil va natijalar.

Masalan,

Tuz oh, Zahiriddin Muhammad Bobur,

Yuz oh, Zahiriddin Muhammad Bobur.

Sarrishtayi ayshdin ko'ngulni zinhor

Uz, oh, Zahiriddin Muhammad Bobur [1].

Mazkur ruboiy 5-sinf o'quvchilariga Adabiyot darsida o'rganish uchun tavsiya etilgan. Uning vaznini aniqlash borasida o'quvchilar ishtirokida quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi:

dastlab har 4 nafar o'quvchi bir guruh sifatida shakllantirilishi joiz;

so'ngra ruboiyning har bir satri o'quvchilarning har qaysiga alohida-alohida taqsimlanadi:

1-o'quvchi: Tuz oh, Zahiriddin Muhammad Bobur,

2-o'quvchi: Yuz oh, Zahiriddin Muhammad Bobur.

3-o'quvchi: Sarrishtayi ayshdin ko'ngulni zinhor

4-o'quvchi: Uz, oh, Zahiriddin Muhammad Bobur

keyin esa o'quvchilarga satrni bo'g'in (aruzda hijo deb ataladi)larga ajratish vazifasi topshiriladi:

1-o'quvchi: Tuz oh, Za-hi-rid-din Mu-ham-mad Bo-bur,

2-o'quvchi: Yuz oh, Za-hi-rid-din Mu-ham-mad Bo-bur.

3-o'quvchi: Sar-rish-ta-yi aysh-din ko'-ngul-ni zin-hor

4-o'quvchi: Uz, oh, Za-hi-rid-din Mu-ham-mad Bo-bur

qisqa, cho'ziq, o'ta cho'ziq hijo tushunchalari haqida o'qituvchi tomonidan ma'lumot beriladi. Qisqa hijo "V", cho'ziq hijo " - ", o'ta cho'ziq hijo " ~ " tarzida belgilanishi tushuntiriladi;

navbatdagi vazifada misralardagi qisqa, cho'ziq, o'ta cho'ziq hijolarni belgilash ta'kidlanadi. "Aysh" so'zi bir bo'g'in bo'lsa-da, vazn talabiga ko'ra, ikki hijoni ifodalagan. Bunda quyidagicha chizma hosil bo'lganini kuzatish mumkin:

1-o'quvchi: Tuz oh, Za-hi-rid-din Mu-ham-mad Bo-bur,

- V V - - - V - - V -

2-o'quvchi: Yuz oh, Za-hi-rid-din Mu-ham-mad Bo-bur.

- V V - - - V - - V -

3-o'quvchi: Sar-rish-ta-yi ay-sh-din ko'-ngul-ni zin-hor
- V V - V - V - V - -

4-o'quvchi: Uz, oh, Za-hi-rid-din Mu-ham-mad Bo-bur.
- V V - - - V - - V -

Ko'rinib turibdiki, ruboiyning 1-, 2-, 4-misralari chizmasi aynan bir xil ko'rinishda, 3-misra farqlanadi. "Oh" so'zi aslida bir bo'g'inli so'z, ruboiyda ikki hijo shaklini hosil qilgan. Natijada imola hodisasi yuzaga kelgan. Ya'ni "imola - aruz atamalaridan bo'lib, vazn taqozosi bilan tarkibida cho'ziq unli bo'lgan ayrim yopiq hijolarni, unlini cho'zib talaffuz qilish hisobiga o'ta cho'ziq hijo qilib o'qishni ifodalaydi"[6, 57].

Endi hijolarni ruknlarga ajratish va ruboiyning vazn tarmog'ini aniqlash zarur. "Vaznni aniqlash uchun, avvalo, ruboiy misrasining qaysi shajara vaznlarida bitilganligini belgilab olish lozim. Buning uchun oldingi uch hijo alohida rukn qilib ajratildi. Agar u mafoiylun aslining - - V chizmaiga ega bo'lgan axrab tarmog'i maf'uluga teng bo'lsa, axrab shajarasi vaznlaridan birida yozilgani ma'lum bo'ladi"[6, 148].

1-o'quvchi: Tuz oh, | Za-hi-rid-din | Mu-ham-mad Bo | - bur,

- V | V - - - | V - - V | -

2-o'quvchi: Yuz oh, | Za-hi-rid-din | Mu-ham-mad Bo | - bur,

- V | V - - - | V - - V | -

3-o'quvchi: Sar-rish-ta | -yi ay-sh- din | ko'-ngul-ni zin | - hor

- V | V - V - | V - V - | -

4-o'quvchi: Uz oh, | Za-hi-rid-din | Mu-ham-mad Bo | - bur,

- V | V - - - | V - - V | -

Demak, tahlil natijasidan ayonki, ushbu ruboiy aruz vaznining hazaj bahri axrab tarmog'ida yozilgan.

Nazariy mulohazalarning amaliy samarasi o'laroq, ruboiy o'qituvchi tomonidan o'qib beriladi. Yoki yoddan ifodali tarzda o'quvchi hukmiga havola qilinadi. Shuning barobarida vazn chizmasiga tayangan holda o'quvchilardan ruboiyni ifodali tarzda o'qishlari so'raladi. Bundan tashqari jamoviy tarzda takrorlanadi. Aytish joizki, birinchi vaziyat o'quvchilarda o'rganish ko'nikmalarini shakllantirishga, ikkinchi vaziyat egallagan bilimlarini rivojlantirishga, uchinchi vaziyat esa mustahkamlashga xizmat qilishi shubhasiz.

Keyingi darsda tahlillar nazorat qilinib, o'quvchilarga "Konseptual jadval"ga joylashtirish vazifasi topshiriladi.

Ruboiy nomi	Chizmasi	Qaysi bahrdan yozilgan?	Vazn ramog'i
"Gardun gah manga jafu-u dunluq qildi..."			
"Ahhob, yigitlikni g'animat tutunguz..."			
"Ey umri aziz"			

Jadvalni to'ldirish asnosida quyidagi ko'rinish hosil bo'ladi.

Ruboiy nomi	Chizmasi	Qaysi bahrdan yozilgan?	Vazn ramog'i
"Gardun gah manga jafu-u dunluq qildi..."	- - - V-V- V- - - - - - V V-V- V- - - - - - V V-V- V- - - - - - V V-V- V- - - -	hazaj bahrida	Axram axrab axrab axrab
"Ahhob, yigitlikni g'animat tutunguz..."	- - V V-V- V-V- V- - - V V-V- V-V- V- - - V V-V- V-V- V- - - V V-V- V-V- V-	hazaj bahrida	Axrab axrab axrab axrab
"Ey umri aziz"	- - V V-V- V-V- V- - - V V-V- V-V- V- - - V V-V- V- - - - - - V V-V- V-V- V-	hazaj bahrida	Axrab axrab axrab axrab

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rmda ta'kidlash joizki, ruboiylarning tahlilini o'quvchilarga samarali usullarda tashkil etish, shu orqali ifodali o'qishga o'rgatish o'qituvchidan

Aruz nazariyasini o'rganish yuqori sinflarda murakkablashib boradi. Ta'kidlash o'rinliki, umumta'lim maktablarining 6-7-sinflarida ham she'riy asarlarning vazn tahlilini o'rgatish tizimli ravishda davom ettirilsa, o'quvchi 8-sinfda ruboiyni mustaqil tahlil qila olish ko'nikmasiga ega bo'lishi mumkin.

8-sinf Adabiyot darsligida Alisher Navoiyning "Bo'lmas emish", "Gardun gah manga jafu-u dunluq qildi...", "Ahhob, yigitlikni g'animat tutunguz...", «Ey umri aziz» ruboiylarini o'rganish mavzusi mavjud. Ushbu ruboiylarning vaznini aniqlash dars mazmun-mohiyatining ajralmas qismi sanaladi. Shu o'rinda "Bo'lmas emish" radifli ruboiyni tahlilga tortish maqsadga muvofiq. Zero, mazkur jihat qolgan ruboiylar tahlili uchun namuna vazifasini o'taydi.

G'urbatda g'arib shodmon bo'lmas emish,
El anga shafiq-u mehribon bo'lmas emish.
Oltun qafas ichra gar qizil gul butsa,
Bulbul-g'a tikondek oshyon bo'lmas emish [5].

An'anaga ko'ra, misralar hijolarga ajratiladi, taqte'si aniqlanadi.

G'ur-bat-da | g'a-ri- b(i) sho | -d(i)-mon bo'l-ma | -s e-mish,

- V | V - V - | V - - V | V -

El an-ga | sha-fi q-u meh- | ri-bon bo'l-ma | -s e-mish.

- - V | V - V - | V - - V | V -

Ol tun qa- | fa-s ich-ra gar | qi-zil gul but | -sa,

- - V | V - V - | V - - V | -

Bul-bul-g'a | ti-kon-de k o | -sh(i)-yon bo'l-ma | -s e-mish.

- - V | V - V | V - - V | V -

Hijolarning qisqa, cho'ziqligi ruboiy aruz vaznining axrab tarmog'ida, to'g'rirog'i, 1-, 2-, 4-misralar hazaji musammani axrabi maqbuza makfufi majjub (maf'uvlu, mafoilun, mafoiylu, faal ohangi), 3-misra esa hazaji musammani axrabi maqbuza makfufi abtar (maf'uvlu, mafoilun, mafoiylu, fa' ohangi)da yozilgan. Shuningdek, g'arib, shodmon, oshyon so'zlarida imola, bo'lmas emish, qafas ichra birliklari orasida vasl hodisasi yuzaga kelgan.

"Gardun gah manga jafu-u dunluq qildi...", "Ahhob, yigitlikni g'animat tutunguz...", "Ey umri aziz" kabi ruboiylarni erkin tahlil qilish o'qituvchi tomonidan o'quvchilarga uyga vazifa tariqasida taqdim qilinishi mumkin.

fundamental nazariy bilim, boshqaruv va tashkiliy qobiliyat, aniq metodlarni tanlay bilish mahoratini taqozo etadi.

ADABIYOTLAR

1. Ahmedov S, B.Qosimov, R.Qo'chqorov, Sh.Rizayev Adabiyot. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik (To'rtinchi nashr) «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent.: 2020. B-272.
2. Бобур. Мухтасар. Тошкент.: "Фан", 1971. 413 б.
3. Навоий А. Мезон ул-авзон // Навоий А. Асарлар. 15 томлик. 14-том. Тошкент.: Фафур Фулом номидаги Бадий адабиёт нашриёти, 1967. Б-133-182
4. Олимов М. Рисолаи аруз. Тошкент.: "Ёзувчи", 2002. Б-104
5. Olimov S., Ahmedov S., Qo'chqorov R. Adabiyot. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik. G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, Toshkent.: 2019. B-352

6. Фитрат А. Аруз хақида. Тошкент.: “Ўқитувчи”, 1997. Б-80
7. Ҳожиаҳмедов А. Ўзбек арузи лугати. Тошкент.: “Шарк”, 1998. Б-224

Abdumavlon KASIMOV,
O'zbekiston Milliy universiteti tadqiqotchisi
E-mail: kasimov750@mail.ru

Sotsiologiya fanlari doktori, prof. T.Matibaev taqrizi asosida

MAMLAKATIMIZDA MAHALLIY BYUDJETLAR IJROSI USTIDAN DEPUTALIK NAZORATINI AMALGA OSHIRISHNING ISTIQBOLLARI

Аннотация

Ushbu tadqiqot ishi mamlakatimizda mahalliy byudjetlarni ijro etishda deputatlik nazoratining ahamiyati va istiqbollarini ochib berishga qaratilgan. Tadqiqotda mahalliy byudjetlarning ijrosi ustidan nazoratning huquqiy asoslari, ushbu vazifani amalga oshirish mexanizmlari va mavjud muammolar tahlil qilinadi. Asosiy maqsad — mahalliy byudjetlarni samarali ijro etish, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va moliyaviy shaffoflikni kuchaytirish uchun deputatlik nazoratini ta'minlash hamda deputatlarning mahalliy byudjetlar ijrosi ustidan nazorat funksiyalarini yaxshilash chora-tadbirlarini ishlab chiqishdan iborat.

Kalit so'zlar: Nazorat tizimi, mahalliy byudjet, ijro, halq bilan muloqot va shaffoflik, deputatlik nazorati.

ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ ДЕПУТАТСКОГО КОНТРОЛЯ ЗА ИСПОЛНЕНИЕМ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ В НАШЕЙ СТРАНЕ

Аннотация

Данная исследовательская работа направлена на выявление значения и перспектив парламентского контроля при исполнении местных бюджетов в нашей стране. В исследовании анализируются правовые основы контроля за исполнением местных бюджетов, механизмы реализации этой задачи и существующие проблемы. Основная цель – обеспечение эффективного исполнения местных бюджетов, повышение экономической эффективности и повышение финансовой прозрачности, а также разработка мер по совершенствованию контрольных функций депутатов за исполнением местных бюджетов.

Ключевые слова: Система контроля, местный бюджет, исполнение, публичная коммуникация и прозрачность, депутатский контроль.

PROSPECTS FOR IMPLEMENTING DEPUTY CONTROL OVER THE EXECUTION OF LOCAL BUDGETS IN OUR COUNTRY

Annotation

This research work is aimed at identifying the importance and prospects of parliamentary control in the execution of local budgets in our country. The study analyzes the legal basis for monitoring the execution of local budgets, mechanisms for implementing this task and existing problems. The main goal is to ensure the effective execution of local budgets, increase economic efficiency and increase financial transparency, as well as develop measures to improve the control functions of deputies over the execution of local budgets.

Key words: Control system, local budget, execution, public communication and transparency, deputy control.

Kirish. O'zbekiston Respublikasida deputatlik nazorati mahalliy byudjetlar ijrosi ustida samarali amalga oshirilishi, mablag'larning shaffof va samarali foydalanishi hamda maqsadga muvofiq sarflanishini ta'minlashni ko'zda tutadi. Bu, o'z navbatida, mahalliy demokratiyani mustahkamlashda va turli sohalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga egadir.

Mahalliy Kengash deputati xalq vakili sifatida tegishli hududni boshqarishda aholi manfaatlarini ifodalaydi, demokratik tamoyillar ifodasidir. Hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi ko'p jihatdan mahalliy Kengash deputatlari faolligiga bog'liq. Deputatlar faoliyatining ijtimoiy kafolatlari va moddiy-texnik ta'minoti asosiy omillardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda deputatlar faoliyatining ijtimoiy, moddiy-texnik kafolatlarining huquqiy asoslari «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlari deputatining maqomi to'g'risida»gi va «Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida»gi qonunlarda mustahkamlangan.

Metodlar. Maqolada o'rganilayotgan muammoni tahlil qilish jarayonida quyidagi ilmiy-tadqiqot va sotsiologik tadqiqot usullaridan foydalanildi:

- Hujjatlar bilan ishlash.
- So'rovnoma.
- Ilmiy-ommabop adabiyotlar tahlili.
- Qiyosiy tahlil.
- Prognozlash.
- Sistemalashtirish.

Natijalar. Tadqiqot jarayonida avvalo, deputatlarning qanday imtiyozlarga ega ekanligi haqidagi ma'lumotlar o'rganildi. Deputat o'z vakolatlarini ishlab chiqarish yoki xizmat faoliyatidan to'xtovsiz ixtiyoriy ravishda amalga oshiradi. Korxonalar,

muassasalar va tashkilotlarning rahbarlari deputatni ish joyi (lavozimi) saqlanib qolgan holda, deputat o'z deputatlik vazifalarini bajarish davrida ishdan bo'shatishlari shart. Deputatlik vazifalarini bajarish vaqtida deputat o'zining o'rtacha ish haqini saqlab qoladi. Shuningdek, deputat vakolat muddati davomida harbiy tayyorgarlikdan ozod qilinadi. Deputat tegishli viloyat, tuman, shahar hududida havo, temir yo'l va avtomobil yo'lovchi transportida (taksi va shahar yo'lovchi transporti bundan mustasno) bepul sayohat qilish, shuningdek, yo'l sotib olish huquqidan foydalanadi. hujjatlar favqulodda tartibda. Shuningdek, viloyat, tuman va shahar hokimligi tegishli xalq deputatlari Kengashi deputatini hujjatlar, zarur ma'lumotlar va ma'lumotnomalar bilan ta'minlaydi, shuningdek, uning faoliyatiga doir masalalar bo'yicha mutaxassislar bilan maslahatlashadi. Deputatning texnik vositalar, aloqa vositalari va ma'lumotlar bazalaridan foydalanishi uchun sharoitlar yaratiladi. Bundan tashqari, hokimliklar va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari deputatga saylovchilar bilan uchrashuvlar tashkil etishda va deputatlik faoliyati bilan bog'liq boshqa tadbirlarni o'tkazishda ko'maklashishlari shart. «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashi deputatining maqomi to'g'risida»gi qonunning 11-moddasiga muvofiq, deputat o'z vakolatlari davrida daxlsizlik huquqiga ega [1]. U tegishli xalq deputatlari Kengashining roziligisiz jinoiy javobgarlikka tortilishi, ushlab turilishi, qamoqqa olinishi yoki tegishli hududdagi sud tomonidan ma'muriy jazoga tortilishi mumkin emas. Deputat o'z vakolatlarini amalga oshirishda qator imtiyozlarga ega bo'lishiga qaramay, ayrim kamchiliklarni bartaraf etish zarur.

Xalq deputatlari Kengashi qarorlarining ijro etilishi ustidan monitoringni (nazoratni) tashkil etish masalalari.

Xalq deputatlari Kengashi tomonidan qabul qilingan qarorlarning mahalliy ijroiya hokimiyati organlari tomonidan so'zsiz ijro etilishini ta'minlash xalq deputatlari Kengashi ishi samaradorligining eng zarur shartlaridan biri hisoblanadi. «Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining Qonuniga muvofiq xalq deputatlari Kengashi qarorlarining ijrosi ustidan nazoratni amalga oshirish birinchi navbatda uning doimiy komissiyalari zimmasiga yuklatiladi [2]. Yuqorida qayd etilganidek, amaliyotda xalq deputatlari Kengashi qarorlarining ijro etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish xalq deputatlari Kengashi doimiy komissiyalari timsolida xalq deputatlari Kengashining deputatlari zimmasiga emas balki, hokim o'rinbosarlaridan birining zimmasiga yuklatilganlik hollari uchramoqda.

Amaliyot shuni ko'rsatmoqda-ki, hozirgi kunda nafaqat xalq deputatlari Kengashi qarorlarining ijro etilishi ustidan nazoratni amalga oshirishning yagona metodikasi ishlab chiqilmagan, balki xalq deputatlari Kengashi doimiy komissiyalarining bu yo'nalishdagi ishlarining tartib-taomili ham aniq belgilab berilmagan. Har holda, bugungi kunda bu sohadagi yagona rasmiy hujjat bo'lib Senat Kengashining 2009 yil 31 iyuldagi Qarori bilan tasdiqlangan «Xalq deputatlari mahalliy Kengashi va xalq deputatlari mahalliy Kengashi doimiy komissiyalari qarorlarining ijro etilishi ustidan nazoratni amalga oshirishga doir tavsiyalari» [3] hisoblansa kerak (bu hujjatga bir necha bor o'zgartirishlar kiritilgan). Biroq, ushbu hujjat faqatgina xalq deputatlari mahalliy Kengashlari doimiy komissiyalarining mazkur sohadagi nazorat vazifalarini amalga oshirish jarayonining asosiy bosqichlarini belgilab bergan xolos [7].

Xalq deputatlari Kengashi qarorlarining ijro etilishi ustidan monitoringni (nazoratni) amalga oshirish jarayonini shartli

ravishda bir nechta o'zaro bog'liq bo'lgan bosqichlarga bo'lish mumkin. Bular:

1) xalq deputatlari Kengashi qarorida uning ijro etilishi ustidan nazorat qilish zimmasiga yuklatilgan xalq deputatlari mahalliy Kengashi doimiy komissiyasining majlisi o'tkaziladi va Xalq deputatlari Kengashi doimiy komissiyasi qabul qilgan qarorini tegishli viloyat yoki tuman (shahar) gazetasida e'lon qilinishini, veb-saytda joylashtirilishini (agar mavjud bo'lsa) hamda mahalliy televidenie va radioda qisqa axborot xabari berilishini tashkil etadi;

2) Xalq deputatlari Kengashi doimiy komissiyasining majlisida tasdiqlangan Ishchi guruhning ish rejasiga muvofiq ishchi guruh a'zolari xalq deputatlari Kengashi qarorining matnini xalq deputatlari Kengashining qarorini ijro etish uchun mas'ul bo'lgan mahalliy ijro hokimiyati organlari rahbarlariga rasmiy ravishda yetkazilishini tashkil etadi;

3) ishchi guruh a'zolari xalq deputatlari Kengashi qarorining ijro etilishi natijalari to'g'risidagi axborotni umumlashtiradi;

4) xalq deputatlari Kengashi qarorining ijro etilishi yakunlari to'g'risidagi masala xalq deputatlari Kengashining sessiyasiga kiritiladi [6].

Ammo tadqiqot natijalari bugungi kundagi deputatlik nazorati doirasida amalga oshirilishi lozim bo'lgan bir qancha vazifalarni hokimliklar va boshqa hukumat organlari zimmasiga yuklatilayotganligini ko'rsatadi.

Shuningdek, Kengashlar ishini tashkil etishda ustuvor bo'lgan yo'nalishlar mavjud.

1-jadval. Xalq deputatlari Kengashi doimiy komissiyasi faoliyatida ahamiyat berilishi ko'zda tutilgan ustuvor yo'nalishlar [4]

I.	Natijalari xalq deputatlari Kengashi doimiy komissiyasining majlisida ko'rib chiqilishi va undan keyin masala xalq deputatlari Kengashi sessiyasining muhokamasiga kiritilishi nazarda tutiladigan nazorat tadbirlarini tashkil etish va o'tkazish.
II.	Xalq deputatlari Kengashi doimiy komissiyasining majlisida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning hududiy dasturlarini amalga oshirish uchun mas'ul bo'lgan rahbar va boshqa mansabdor shaxslarning axborot va hisobotlarini eshitish.
III.	Senat qarorlarini bajarish, Senat va uning Kengashi qarorlarida mavjud bo'lgan tavsiyalar va topshiriqlarni amalga oshirish, Senat qo'mitalari bilan qo'shma tadbirlar o'tkazish yakunlari to'g'risidagi axborotni eshitish.
IV.	Ommaviy axborot vositalari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari bilan ishlash, tushuntirish ishlarini olib borish.
V.	Xalq deputatlari Kengashi doimiy komissiyasi a'zolari tomonidan qilingan ishlar to'g'risida hisobotlarni eshitish va xalq deputatlari Kengashining sessiyasida ko'rib chiqish uchun xalq deputatlari Kengashi doimiy komissiyasining ish yakunlari to'g'risida hisobotni tayyorlash.

Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasida mahalliy byudjetlar ijrosi ustidan deputatlik nazoratini amalga oshirishda bir qator istiqbolli yo'nalishlar quyidagicha belgilanishi mumkin:

1. Normativ-huquqiy bazani mustahkamlash. Deputatlik nazoratining samarali ishlashini ta'minlash uchun mavjud qonunchilik bazasini takomillashtirish va yangi normativ hujjatlarini ishlab chiqish zarur.

2. Deputatlarining malakasini oshirish. Mahalliy byudjet ijrosini samarali nazorat qilish uchun deputatlarning moliyaviy, iqtisodiy va byudjet sohasidagi bilimlarini muntazam ravishda oshirish kerak.

3. Jamoatchilik bilan hamkorlik. Mahalliy byudjetlar ijrosini taftish qilganda jamoatchilik vakillari, NNTlar va ekspertlar bilan yaqin hamkorlik qilish muhim. Bu shaffoflikni oshiradi va fuqarolarning ishonchini mustahkamlaydi.

4. Raqamli texnologiyalardan foydalanish. Byudjet jarayonlarining shaffofligini oshirish va ijro intizomini kuchaytirish uchun zamonaviy raqamli texnologiyalardan, shu jumladan byudjet ma'lumotlari tizimini yaratishdan foydalanish muhim [5].

5. Monitoring va tahlil mexanizmlarini takomillashtirish. Kuchaytirilgan monitoring va mahalliy byudjet ijrosini tahlil qilish mexanizmlari byudjet mablag'laridan foydalanishning samaradorligini oshirish imkonini beradi.

6. Buxgalteriya hisoblari va mas'uliyatni kuchaytirish. Mahalliy byudjetlarni amalga oshirishda mansabdor shaxslarning hisobdorligini va mas'uliyatini oshirish lozim.

Ushbu yo'nalishlar mahalliy byudjetlar ijrosi ustidan deputatlik nazoratining samaraligini oshirib, mahalliy hokimiyat organlari faoliyatining qonuniyligini, shaffofligini va

oshkoraligini kuchaytiradi, shuningdek, respublika iqtisodiyotini rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi.

Xulosa. O'zbekistonda mahalliy byudjetlar ijrosi ustidan deputatlik nazoratini joriy etish, mahalliy darajada moliya boshqaruvi samaradorligi va shaffofligini oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqotda ushbu jarayonning asosiy jihatlarini aniqlandi, ularni tahlil qilish bir qancha xulosalar chiqarishga imkon berdi.

Birinchiidan, deputatlik nazoratini joriy etish tizimli yondashuv va mahalliy moliya tizimini chuqur isloh qilishni taqozo etadi. Bunga tegishli qonun hujjatlarini ishlab chiqish va tasdiqlash, deputatlarning byudjetlar ijrosini nazorat qilish sohasidagi vakolatlarini belgilash, shuningdek, monitoring va hisobot berishning samarali mexanizmlarini yaratish kiradi.

Ikkinchiidan, deputatlik nazorati jarayonida jamoat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining faol ishtirokini ta'minlash zarur. Bu mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatining ochiqqligi va shaffofligi darajasini oshirish, shuningdek, byudjet mablag'laridan aholi manfaatlarini yo'lida yanada samarali foydalanishni ta'minlaydi.

Uchinchiidan, byudjet ijrosi ustidan deputatlik nazoratini amalga oshirish bo'yicha boshqa mamlakatlar tajribasi va ilg'or tajribalarini hisobga olish muhim. Bu bizga mavjud modellardan safoq olish va ularni mahalliy boshqaruv va hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi xususiyatlarini hisobga olgan holda O'zbekistonning o'ziga xos sharoitlariga moslashtirish imkonini beradi.

To'rtinchiidan, mahalliy davlat hokimiyati organlari deputatlari va xodimlarini moliya boshqaruvi va nazorati sohasida tayyorlash va ularning malakasini oshirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Bu ularga o'z vazifalarini yanada samarali

bajarish, mahalliy byudjetlarning sifatli ijrosini ta'minlash imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda mahalliy byudjetlar ijrosi ustidan deputatlik nazoratining joriy etilgani demokratiyani mustahkamlash, davlat moliyasini boshqarishda shaffoflik va mas'uliyatni oshirish yo'lidagi muhim qadamdir. Biroq bu maqsadlarga erishish uchun qonunchilikni takomillashtirish,

institutsional asoslarni rivojlantirish va byudjet mablag'lari monitoringi jarayonida jamoatchilikning keng ishtirokini ta'minlash bo'yicha kompleks ishlarni amalga oshirish zarur. Faqat shu yo'l bilan biz byudjet mablag'laridan mamlakatni rivojlantirish va fuqarolarning hayot sifatini oshirish manfaatlari yo'lida samarali va mas'uliyatli foydalanishni ta'minlashimiz mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashi deputatining maqomi to'g'risida, O'zbekiston Respublikasining Qonuni, Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.02.2021 y., 03/21/671/0093-son, <https://lex.uz/ru/docs/436950>
2. Mahalliy davlat hokimiyati to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasining Qonuni, Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 19.12.2023 y., 03/23/883/0949-son), <https://lex.uz/acts/112170>
3. Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashining namunaviy reglamenti hamda Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashining doimiy Komissiyalari to'g'risidagi Namunaviy Nizomni tasdiqlash haqida, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining qarori, 31.07.2021 yildagi SQ-360-IV-son, <https://lex.uz/docs/5578238>
4. Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlari, ularning doimiy komissiyalari hamda mahalliy hokimiyat vakillik organlari deputatlari faoliyatini tashkil etishning ayrim jihatlari bo'yicha uslubiy tavsiyalar. Amaliy qo'llanma. Mualliflar: F. V. Kim, B. G'. Xasanov — Toshkent: 2012. 192 b.
5. O'zbekiston Respublikasining Byudjet Kodeksi. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 29.11.2023 y., 03/23/880/0905-son, <https://lex.uz/acts/2304138>
6. Akilov A.R., Poryadok i protsedura provedeniya parlamentskix meropriyatij/ Prakticheskoe posobie – Tashkent: 2020. S.38.
7. Sovershenstvovanie deyatelnosti i povyshenie roli mestnyx Kengashey narodnyx deputatov, Analiticheskij doklad OON, 2015, Tashkent.

Mashxura KASIMOVA,
Toshkent ijtimoiy innovatsiya universiteti “Pedagogika va psixologiya” kafedrasida o‘qituvchisi
E-mail: mashxura.kasimova@mail.ru

PhD, dotsent M.Boltayeva taqrizi asosida

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF THE FORMATION OF GENDER RELATIONSHIPS OF PRIMARY CLASS STUDENTS

Annotation

There are many ways to link the development of communicative skills in elementary grades to gender. It is important to recognize and understand how, why and under what conditions they can be observed. This article focuses on the formation of gender relations during the junior school age, analyzes empirical data and links them with theoretical analysis, and provides a general picture of gender relations among children in the context of education.

Key words: Elementary school, boy and girl, communication, speech, communication, ability, negative, positive.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ГЕНДЕРНЫХ ОТНОШЕНИЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ.

Аннотация

Существует множество способов связать развитие коммуникативных навыков в начальных классах с полом. Важно распознать и понять, как, почему и при каких условиях их можно наблюдать. Данная статья посвящена вопросам формирования гендерных отношений в младшем школьном возрасте, анализирует эмпирические данные и связывает их с теоретическим анализом, дает общую картину гендерных отношений среди детей в контексте образования.

Ключевые слова: Начальная школа, мальчик и девочка, общение, речь, общение, способности, негатив, позитив.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA KAMMUNIKATIV QOBILIYATLARNI RIVOJLANISHINI JINSGA BOG‘LASHNING KO‘PLAB USULLARI MAVJUD. ULARNI QANDAY, NIMA UCHUN VA QANDAY SHAROITLARDA KUZATISH MUMKINLIGINI TAN OLISH VA TUSHUNISH MUHIMDIR. USHBU MAQOLA KICHIK MAKTAB YOSH DAVRIDA GENDER MUNOSABATLARNI SHAKLLANISHIGA ALOHIDA E‘TIBOR QARATADI, EMPIRIK MA‘LUMOTLARNI TAHLIL QILADI VA ULARNI NAZARIY TAHLILLAR BILAN BOG‘LAYDI VA TA‘LIM KONTEKSTIDA BOLALAR O‘RTASIDAGI GENDER MUNOSABATLARNING UMUMIY RASMINI TA‘MINLAYDI

XUSUSIYATLARI

Аннотация

Boshlang‘ich sinflarda kommunikativ qobiliyatlarni rivojlanishini jinsga bog‘lashning ko‘plab usullari mavjud. Ularni qanday, nima uchun va qanday sharoitlarda kuzatish mumkinligini tan olish va tushunish muhimdir. Ushbu maqola kichik maktab yosh davrida gender munosabatlarni shakllanishiga alohida e‘tibor qaratadi, empirik ma‘lumotlarni tahlil qiladi va ularni nazariy tahlillar bilan bog‘laydi va ta‘lim kontekstida bolalar o‘rtasidagi gender munosabatlarning umumiy rasmini ta‘minlaydi

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich sinf, o‘g‘il va qiz, kommunikatsiya, nutq, muloqot, qobiliyat, salbiy, ijobiy.

Kirish. Bolalarni tarbiyalash va o‘qitishda o‘qituvchilar ularning jinsi xususiyatlarini hisobga olishlari kerak. O‘g‘il bolalar va qizlar nafaqat tashqi ko‘rinishi bilan farqlanadi: erkak va ayol tabiati balog‘atga etishdan ancha 5-7 yoshida kurtak ochadi va boshlang‘ich sinflarga qadam qo‘ygan ondan boshlab namoyon bo‘ladi va ularning his-tuyg‘ulari, ongi va xatti-harakatlarida o‘zining aniq izini qoldiradi.

O‘qituvchilar uchun gender sezgirligini rivojlantirish muhimdir, bu bolaning gender o‘ziga xosligini shakllantirishga verbal va nonverbal muloqot va boshqa ijtimoiy yoki ekologik holatlarning ta‘sirini idrok etish, tan olish va modellashtirish qobiliyatini anglatadi.

O‘qituvchi fikri, boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun muhim va qat‘iy ko‘rinadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘qituvchining mavqeini so‘zsiz tan oladilar. Ular barcha masalalar yuzasidan o‘qituvchiga murojaat qilishadi O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi hamkorlik bolada kattalar bilan muloqot jarayoniga yo‘l ochadi. Maktabga kelgan va ma‘lum miqdordagi bilimga ega bo‘lgan bola, faqat o‘quv jarayonida o‘z bilim faoliyatini faol rivojlantiradi. Ammo bundan ham samaraliroq va maqsadli bo‘lishi uchun, bu asosan o‘qituvchiga bog‘liq bo‘lib, u o‘quvchini qanday qiziqitirishi va uni o‘quv mashg‘ulotlariga qo‘yishi muhim.

Shu o‘rinda mavzuga oid ba‘zi tushinchalarni berib o‘tib ketishimiz lozim.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. “Gender” tushunchasiga turli xil ta‘riflari mavjud. Ularni umumlashtirish uchun shuni aytishimiz mumkinki, gender jamiyat odamlardan biologik jinsiga qarab bajarishni talab qiladigan ijtimoiy va madaniy me‘yorlar to‘plamidir. Jamiyatda erkak yoki ayol bo‘lish nafaqat ma‘lum anatomik xususiyatlarga ega bo‘lishni, balki belgilangan gender rollarini bajarishni anglatadi.

Gender xususiyatlari uzoq vaqt davomida psixologlar va o‘qituvchilar T. V. Bendas, V. D. Eremeeva, T. P. Xrizman, S. Bern, I. S. Kon, A. A. Loginova, D. V. Kolesova va boshqalar tomonidan o‘rganilgan. Chunki barcha bolalar turlicha rivojlanadi.

V.D.Eremeeva va T.P.Xrizman o‘z tadqiqotlarida bir yoshga kelib o‘g‘il bolalar va qizlarning aqliy rivojlanishidagi farqlar shu qadar yuqori darajaga yetadiki, bu ularning harakatlarida namoyon bo‘ladi, degan xulosaga kelishdi. Demak, ularning psixik funksiyalari turlicha shakllangan, barcha sohalar turlicha rivojlangan. Shunday qilib, qizlar 3-4 haftaga etukroq tug‘iladilar, hali boshlang‘ich sinfga kirmaslaridan oldin qizlar o‘g‘il bolalarga qaraganda bir yilgacha ortda qolishlari mumkin. Bu bolalarda gender xususiyatlarining paydo bo‘lishiga ta‘sir qiladi.

G. Andreevaning fikricha, “Kommunikativ qobiliyatlar - bu shaxsning yetarlicha yuqori nazariy va amaliy tayyorgarligiga asoslangan, voqelikni aks ettirish va o‘zgartirish uchun bilimlardan ijodiy foydalanishga yordam beruvchi ongli kommunikativ harakatlar majmuasidir”.

Jinkin N.I. o‘qituvchi ularning gaplariga, bolalarning harakatlariga qanday munosabatda bo‘lishiga e‘tibor berish kerakligini ta‘kidlaydi. Boshqalar bilan muloqot qilish uchun o‘quvchilar o‘zlarining fikrlari va his-tuyg‘ularini, xatti-harakatlarini va boshqalar bilan muloqot qilishda duch keladigan qiyinchiliklarni aniqlaydigan tashqi va ichki aloqa komponentlarini tanlaydilar. Tashqi komponentlarga verbal (nutq orqali) va nonverbal xatti-harakatlar (ovoz ohangi, temp, mimika, imo-ishoralar) kiradi.

Og‘zaki nutq muloqot shaklidir. Insonni tushunish uchun mukammal diksiyaga ega bo‘lish etarli emas. Bola nima demoqchi ekanligini aniq bilishi kerak. Shuningdek, suhbatdosh o‘z fikrlarini to‘g‘ri tan olishi uchun so‘zlarni tanlay olishi kerak. Ko‘pchilik bolalar gapirishga muhtoj o‘quvchi sinf oldida nutq

so'zlashi kerak bo'lganda, u o'zini tayyorlaydi, lekin kundalik hayotda og'zaki muloqot o'z-o'zidan paydo bo'ladi.

Og'zaki muloqot faqat odamlar uchun qabul qilinadi va doimiy holat tilni bilishni nazarda tutadi. Og'zaki muloqotning natijasi - bu odam o'z nutqini va shaxsiy fazilatlarini to'g'ri qurish qobiliyatini qanchalik o'zlashtira olganligi.

Muhokamalar (Discussions) : O'g'il bolalar nutqi unchalik faol bo'lmaydi. Notiqlik qobiliyatlari esa ta'lim va tarbiya jarayonida shakllanadi. Ular voqea-hodisalar ketma-ketligini harakat fe'llari yordamida ko'proq yetkaza oladilar. Vazifalarni bajarishda diqqat ishning aniqligiga qaratiladi. Ish sur'atini tezlashtirish aniqlikning pasayishiga olib keladi. Kuzatish yuqoriroq, xotirada saqlash yomonroq. Xotiraga emas, balki hodisa va jarayonlarni tushunishga tayanadi. Yodlash tezligi sekinroq va yodlash muddati uzoqroq.

Qizlar makonini, ranglarni idrok etishda va ularning soyalarini farqlashda ustundir.

Ular eng rivojlangan periferik ko'rish qobiliyatiga ega va ko'rish burchagi o'rtacha 90 daraja. Ranglarni idrok etishdagi farq ranglarni idrok etish uchun mas'ul bo'lgan ko'proq hujayralar mavjudligi bilan bog'liq. Vaqtini idrok etishda og'il bolalarga qaraganda pastroq ko'rsatgichga egalar. Ular vaqt oralig'ini ortiqcha baholaydilar va shuning uchun sekinroq ko'rinadi. Idrok yanada batafsilroq. Ko'pincha qizlar tafsilotlarni, hatto eng kichiklarini ham yaxshiroq tanlaydilar yoki hatto birinchi bo'lib ularni, keyin esa butun ob'ektni idrok etadilar. Shuning uchun ular umumlashtirishdan ko'ra tahlil qilishni afzal ko'radilar.

Ular o'zlarining so'zlaridan kamroq foydalanadilar. Javob juda ko'p tafsilotlar bilan tavsiflanadi. Qizlar o'rganganlarini xotirasida uzoq vaqt saqlab qoladilar. Ular uchun tushunishdan ko'ra eslab qolish osonroq. Va shuning uchun yodlash tezligi yuqoriroq va yodlash muddati o'g'il bolalarnikiga qaraganda qisqaroq.

Boshlang'ich sinflarda ta'lim olayotgan qizlar odatda nutqni yaxshi rivojlantiradilar, ular ko'pincha o'g'il bolalarga qaraganda jismonan kuchliroq va biologik yoshi yuqoriroqdir. Ular o'g'il bolalarni jismonan emas balki, og'zaki muloqot orqali yengishadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uch baravar ko'p savol berishadi va o'z nutqlarini "To'g'ri emasmi?", "shunday emasmi?" degan qo'shimchalar bilan boyitishadi. Lekin deyarli barcha kichik maktab yoshidagi sog'lom qizlarning fikrlash doiralari va javoblari bir xil bo'ladi. Odatda ko'pincha o'g'il bolalarda nutqiy faoliyat kechikkanligi sababli ular orasida individuallik uchun ko'proq imkoniyatlar mavjud, ular tashqarida va qiziqarli tarzda o'ylashadi, lekin ularning ichki dunyosi ko'pincha bizdan yashirin, chunki ular buni so'z bilan ifodalash ehtimoli kamroq. Shuning uchun qizlarni o'yinlarida holakam holakam, oilani aks ettiruvchi o'yinlar va xokazo ko'proq so'zlar bilan ishlovchi muloqot asosiga qurilgan o'yinlar o'ynaydilar. O'g'il bolalar esa kam muloqotdan foylanadigan harakatli, jismoniy va hokazo o'yinlardan foydalanadilar. Va agar qizlar bilan birgalikda o'ynaganlarida qizlarga ko'rinadiki o'g'il bolalar jim turishadi ular o'ylamaydilar, yechim qidirmaydilar deb. Hissiy-irodaviy sohada o'g'il bolalar ko'proq oqilona va kamroq impulsiv bo'ladilar. O'g'il bolalar ham hissiy jihatdan sezgir, lekin ular his-tuyg'ularini yaxshiroq nazorat qiladilar va hissiyotlar bilan bog'liq muammolarni yashiradilar yoki hatto rad etadilar. Ular maqto'v va ayblovlariga nisbatan xotirjamroq.

Qizlar, shubhasiz, nutqning ravonligi, o'qish tezligi va imlo mukammalligiga ega. Ammo so'z birikmalarini topish va krossvordlarni echish o'g'il bolalar va yigitlar orasida yaxshiroq namoyon bo'ladi. Bu erkak jinsi yangi nostandart yechim izlashga va innovatsiyalarga moyilligini yana bir bor tasdiqlaydi.

T.V. Bendas gender va jinsga oid muloqot bo'yicha turli tadqiqotlarni tahlil qildi. U boshlang'ich sinfning boshida qizlar tovushlarni yaxshiroq farqlaydi degan xulosaga keldi. O'g'il bolalar noverbal tovushlarni, masalan, turli hayvonlar tomonidan yaratilgan tovushlarni yaxshiroq aniqlashadi. Bu, ehtimol, ular ijtimoiy emas, balki ob'ektiv dunyoga ko'proq e'tibor qaratganliklarini ko'rsatadi. Bundan tashqari, qizlar tashvishga ko'proq moyil bo'lib, his-tuyg'ulariga va shaxslararo munosabatlarga ko'proq ahamiyat berishadi, yaqin odamlarning tanqidlariga sezgir, tez-tez tushkunlikka tushishadi va ijobiy his-tuyg'ularni juda aniq namoyish etadilar. Ular boshqalarga hissiy reaksiyalarni ko'rsatishdan va boshqalarning his-tuyg'ularini katta aniqlik bilan aniqlashdan tortinmaydilar. Maktabda qizlar o'g'il bolalardan ko'ra ko'proq mashg'ulotlar va ishlashga qiziqishadi, lekin o'qituvchilar o'g'il va qiz bolalarni bir xil deb bilishadi yoki qizlarga qaraganda o'g'il bolalarga ko'proq e'tibor berishadi.

O'g'il bolalar o'zlarining his-tuyg'ularini, ayniqsa salbiy his-tuyg'ularini yashirishni xohlashadi, ular hatto oila va do'stlar bilan ham hissiy jihatdan himoyalangan va his-tuyg'ularini ko'rsatishga moyil emaslar; Biroq, ba'zi hollarda, o'g'il bolalar hissiy jihatdan qizlardan ham ustundir: bu g'azab, nafrat va jirkanish kabi his-tuyg'ulariga, shuningdek, atrofdagi odamlarda xuddi shu his-tuyg'ularni boshdan kechirganligini ko'rsatadigan signallarning to'g'ri dekodlanishiga tegishli.

Amerikalik olim J. Kramer jinsni idrok etishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rgandi. U qizlar va o'g'il bolalarning idroki har xil, degan xulosaga keldi: qizlar idrok etilayotgan ob'ektning tafsilotlariga, o'g'il bolalar esa butun ob'ektga e'tibor berishadi. Ammo agar qizlarga umumiy xususiyatlarga e'tibor berish vazifasi berilsa, ular buni xuddi o'g'il bolalar kabi muvaffaqiyatli bajaradilar. Shunday qilib, o'g'il bolalar va qizlar o'rtasidagi idrokda farqlar bu idrokning turli usullarida yotadi.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining kommunikativ qobiliyatlarini va gender madaniy xususiyatlarini shakllantirishda o'qituvchilar va ota-onalar ularning gender xususiyatlarini hisobga olishlari kerak. Qizlar va o'g'il bolalar nafaqat fiziologik jihatdan farqlar balki, o'g'il bolalar va qizlar o'rtasidagi gender farqlari ularning hayotining birinchi oylarida allaqachon aniqlanadi. Misol uchun, qizlar jismoniy va psixologik jihatdan o'g'il bolalarga qaraganda bir oz tezroq rivojlanadi. Qizlar va o'g'il bolalar ularning tabiiy va ijtimoiy xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim olishlari kerak. Buni mashg'ulot paytida, kommunikativ muloqot jarayonida, muvaffaqiyatni baholash mezonlarini yaratishda, jamoani shakllantirishda va hokazolarda hisobga olish uchun gender xususiyatlarini bilish kerak. O'g'il bolalar va qizlar o'rtasidagi gender farqlari intellektual, hissiy-irodaviy, motivatsion va kommunikativ sohalarida kuzatilishi mumkin.

O'qituvchilar hech qachon unutmastliklari kerakki, oldimizda nafaqat bola, balki o'ziga xos tarbiya, tafakkur, his-tuyg'ulariga ega o'g'il yoki qiz bor. Ularni to'g'ri yo'llar bilan tarbiyalash, o'rgatish va hatto sevish kerak. Albatta bolalarni sevish kerak. Hech qachon o'g'il va qiz bolalarni solishtirmaslik va ajratmaslik muhimdir.

Demak maktabga qadam qo'yan bolaga o'qituvchi tomonidan mehnatsevar, zukko, odobli, natijada nimaga erishishimiz kerak bo'lsa, qaror qabul qilishga qodir, o'ziga ishongan, hatto mard o'g'il va nazokatli qizlarni o'rgatamiz. Shunda ular moslashuvchan va tirishqoq mustaqil va o'ziga ishongan odamlarga aylanadi.

ADABIYOTLAR

1. Уварова Анастасия Сергеевна. Гендерные особенности младших школьников в психологии. Дата публикации:05.02.2023
2. Ben Kilby: Gender and communication in children and school: aligning theory and evidence. Received: 6 March 2021 / Accepted: 18 January 2023 / Published online: 2 February 2023
3. Аникиева Н.П. Гендерные отношения в воспитательном пространстве / Н.П. Аникиева // Педагогическое образование и наука. - 2002. - № 4. - С. 46-50.
4. Anzar A, Tenenbaum HR (2015) Gender and age differences in parent-child emotion talk. Br J Educ Psychol 33:148–155
5. Cameron D (2005) Language, gender, and sexuality: current issue and new directions. Appl Linguist 26(4):482–502
6. Danby S, Baker C (1998) How to be masculine in the block area. Childhood 5(2):151–175

7. Diseth Å, Meland E, Breidablik HJ (2014) Self-beliefs among students: grade level and gender differences in self-esteem, self-efficacy and implicit theories of intelligence. *Learn Individ Differ* 35:1–9
8. Mead M. *Sex and Temperament three Primitive Societies*. 1935. N.Y.
9. Воронина О.А. Теоретико-методологические основы гендерных исследований // Теория и методология гендерных исследований. Курс лекций / Под общ. ред. О.А.Ворониной. – М.: МЦГИ – МВШСЭН – МФФ, 2001
10. Здравомыслова Е.А., Темкина А.А. Социальное конструирование гендера: феминистская теория. Введение в гендерные исследования. Часть 1. Учебное пособие. Под ред. Жеребкиной. Харьков. ХГЦИ. «АЛЕТЕЙЯ», СПб., 2001.:

UDK 101.1

Jasur KENJAYEV,

O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti katta o‘qituvchisi, podpolkovnik

E-mail: jasurkenjayev@mail.ru

DSc, professor I.Siddiqov taqrizi asosida

SOCIAL AND POLITICAL ASPECTS OF NON-GOVERNMENT NON-PROFIT ORGANIZATIONS IN PROVIDING HUMAN RIGHTS

Annotation

Today, transparency and openness of non-governmental non-profit organizations in society is necessary not only for state bodies, but also for the whole society. Because citizens' trust in the state depends on effective cooperation of state bodies with non-governmental non-commercial organizations and their social and political support. In this article, the wide spread of non-governmental non-commercial organizations and the improvement of their operational criteria lead not only to the increase in the effectiveness of the human rights protection mechanism, but also to the formation of a system of stable relations between the state and citizens based on rights and obligations, and the expansion of social integration between the public sector and the "third sector". based on arrival.

Key words: Non-governmental non-commercial organizations, human rights, social necessity, socio-political views, integration.

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ НЕКОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация

Сегодня прозрачность и открытость неправительственных некоммерческих организаций в обществе необходима не только государственным органам, но и всему обществу. Потому что доверие граждан к государству зависит от эффективного сотрудничества государственных органов с неправительственными некоммерческими организациями и их социальной и политической поддержки. В данной статье широкое распространение неправительственных некоммерческих организаций и совершенствование критериев их деятельности приводят не только к повышению эффективности механизма защиты прав человека, но и к формированию системы устойчивых отношений между государством и гражданами на основе прав и обязанностей, а также расширение социальной интеграции между государственным сектором и «третьим сектором» в зависимости от прибытия.

Ключевые слова: Неправительственные некоммерческие организации, права человека, социальная необходимость, общественно-политические взгляды, интеграция.

INSON HUQUQLARINI TA'MINLASHDA NODAVLAT NOTIJORAT TASHKILOTLARINING IJTIMOY-SIYOSIY JIHATLARI

Аннотация

Bugun jamiyatlarda nodavlat notijorat tashkilotlarining shaffofligi va ochiqligi nafaqat davlat organlariga, balki butun jamiyatga ham zarur. Chunki fuqarolarning davlatga bo'lgan ishonchi, davlat organlarining nodavlat notijorat tashkilotlar bilan samarali hamkorligi va ularni ijtimoiy-siyosiy qo'llab-quvvatlashiga ham bog'liq bo'ladi. Mazkur maqolada ham, nodavlat notijorat tashkilotlarning keng quloch yoyishi va faoliyat mezonlarining takomillashib borishi nafaqat inson huquqlarini himoya qilish mexanizmining samaradorligi ortishiga, balki davlat va fuqaro orasida huquq va majburiyatlar asosida barqaror aloqalar tizimi shakllanishiga, davlat sektori bilan "uchinchi sektor" o'rtasida ijtimoiy integratsiyalashuv kengayishiga olib kelishi asoslangan.

Kalit so'zlar: Nodavlat notijorat tashkilotlar, inson huquqlari, ijtimoiy zarurat, ijtimoiy-siyosiy qarashlar, integratsiyalashuv.

Kirish. Davlat qarashli bo'lmagan tashkilotlar, nodavlat birlashmalar doim ham o'z faoliyatini tizimli yuritish bilan bir qatorda, o'z a'zolari uchun. Ularning manfaatlari va haq-huquqlari uchun ijtimoiy-siyosiy jonkuyarlik, mansublik vazifasini o'ziga xos tarzda bajarib keladi.

NNT jamiyatni o'zini o'zi uyushtirish va tartibga solishining muhim omili bo'lib, ularning amal qilish mexanizmlari aniq ishlab chiqilgan taqdiridagina fuqarolik jamiyati fuqaroning haqiqiy erkinligini ta'minlab bera olishi, jamiyatda demokratiya real amal qilishi mumkin bo'ladi.

Shu asosda NNT aholini huquqiy meyorlarni ishlab chiqishda va amaliyotda qo'llashda keng ko'lamda ishtirok etishiga jalb eta oluvchi kuch bo'lib maydonga chiqib, davlat va fuqaroning o'zaro mas'ulligini ta'minlaydi.

Fuqarolik jamiyatida barcha narsa, har qanday masala qonunlar, huquqiy meyorlar asosida adolatli yo'l bilan murosaga keltiriladi. Qonun va jamiyat hayotidagi dolzarb va eng muhim ijtimoiy munosabatlarni tartibga solib turadi. Jamiyag hayotining turli sohalarida demokratiya tomoyillarining qaror topishi, birinchi gald, inson erki, haq-huquqi va talab-ehtiyojlari ta'minlanishiga mustahkam zamin yaratadi. Bunday jamiyatda insonga tazyiq o'tkazish, uning ongiga majburiy ta'sir qilish hamda undan yovuz maqsadlarda foydalanishga chek qo'yiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. NNTlar jamiyatda ijtimoiy adolatni qaror topishi, demokratik tamoyillarni rivojlanishida yetakchi rolni o'ynaydi. Aynan, NNTlar ko'pchilik fuqarolar uchun «demokratiya maktabi» vazifasini bajarib, davlat va jamiyat to'g'risida ijtimoiy fikrni shakllantiradi. Davlatning «qo'li yetmagan» sohalarini rivojlantirishga bevosita ko'mak beradi. Fuqarolarni Vatanga muhabbat, mas'uliyat, fidoyilik, faol fuqarolik pozitsiyasini, o'zini o'zi boshqarish kabi ko'nikmalarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ularning o'rnini hech bir davlag organi bosa olmaydi. NNTlar tomonidan jamoatchilik nazoratini o'rnatish orqali davlat organlari faoliyatining shaffofligi va ochiqligi ta'minlanadi. Shu asnodan nodavlat sektori – fuqarolik jamiyatining ajralmas va muhim bo'g'ini hisoblanadi [1].

Dunyoning rivojlangan mamlakatlari tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, turli ijtimoiy-siyosiy guruhlar va aholi qatlamlari manfaatlarni muvozanatli ta'minlash va himoya qilish, dolzarb iktisodiy, ijtimoiy-siyosiy vazifalarni hal etish, jamiyatda barqarorlikni mustahkamlash, demokratik huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyatini shakllantirishga ko'maklashish jarayonida nodavlat notijorat tashkilotlar alohida o'rin tutadi [2].

Y.V.Botnev va T.D.Matveyeva kabi MDH tadqiqotchilari nohukumat tashkilotlarni inson huquqlarini ta'minlashda fuqarolik

jamiyatining teng huquqli va o'zini o'zi boshqarish prinsipiga asoslangan institut sifatida e'tirof etishadi.

Inson huquqlari bo'yicha nodavlat notijorat tashkilotlari o'z harakatlarida asosan inson huquqlari sohasidagi bilimlari va tajribalariga asoslanadi. Ular hukumatlar intiqlik bilan izlayotgan ishonchli ma'lumotlarni to'playdilar va ular o'zlarining javobgarliklariga asoslanishi kerak [7].

Tadqiqot metodologiyasi. Haqiqiy demokratik davlat va adolatli fuqarolik jamiyati rivoji faqat boshqaruv organlari, uning mahalliy bo'g'inlariga emas, balki fuqarolar, ular birlashgan nodavlat sektorlarga bog'liq bo'ladi. Bizning nazarimizda, nodavlat uyushmalar, nodavlat sektorlarning ulushi, ularning tizimli, ijtimoiy-siyosiy faolligi muhim rol o'ynaydi.

Zotan, nodavlat notijorat tashkilot fuqarolik guruhi tomonidan ixtiyoriy ravishda tashkil etilgan mahalliy, milliy yoki xalqaro darajadagi birlashmalar bo'lib, o'z maqsadlarini hisobga olgan holda o'zining gumanitar yordamini amalga oshiradi. Xususan, bunday tashkilotlar fuqarolarning muammolarini o'z hukumatiga yetkazish uchun kanal sifatida ishlaydigan xizmatlar; uchun davlat siyosatining amalga oshirilishini nazorat qilish; odamlarning ishtirokini rag'batlantirish o'z jamoalarida siyosiy faoliyatda; maqsadida tahlil qilish va bilim berish salbiy masalalar bo'yicha erta ogohlantirish mexanizmini o'rnatishni amalga oshiradi[5]. Bundan sharoitda NNTlar ham ijtimoiy, ham siyosiy mexanizmi amalga oshiruvchi demokratiya instituti vazifasini bajaradi.

Tahlil va natijalar. nodavlat notijorat tashkilotlarining faoliyati jamiyatda, ma'lakatda qancha ijtimoiy ahamiyati yuqori bo'lsa, NNTning fuqarolar jamiyatidagi real ishtiroki va fuqarolar manfaatlarini himoya qilishga bo'lgan urinish va tashabbusi ham ortib boradi.

Nohukumat tashkilotlar davlatning nuqtai nazarini emas, balki jamiyatning manfaatlari va muammolarini o'zida aks ettirishi kerak. Mazkur ta'limot nodavlat notijorat tashkilotlari nima uchun butun dunyoda nohukumat tashkiloti sifatida yuritilishining nazariy asosini berishga qaratilganligi bilan xarakterlanadi. Ya'ni, manfaatlar guruhi hukumatdan alohida tushunilsa, "uchinchi sektor" siyosiy-hududiy tuzilma hisoblangan "davlat"dan ayri tushunib bo'lmaydi.

Ye.V.Nelyubina jamoat birlashmalarining asosiy faoliyat yo'nalishlariga e'tibor qaratgan holda, uning bosh maqsadi sifatida "davlat organlari yoki mansabdor shaxslarning harakatlari (harakatsizligi) natijasida huquq va qonuniy manfaatlar buzilgan shaxslarni himoya qilishdan iborat"ligini alohida ta'kidlaydi[3].

Bizning nazarimizda, fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish, inson huquqlari va qonuniy manfaatlarini, demokratik qadriyatlarini himoya qilish, fuqarolarning siyosiy va huquqiy madaniyati va ongini oshirish, davlat organlari va nodavlat notijorat tashkilotlari o'rtasida ijtimoiy sheriklik munosabatlarini kengaytirish o'z zarurati va mohiyatini yuqotmaydi. Ijtimoiy sheriklik munosabatlarini kuchaytirish bugungi kunda eng dolzarb masalalar sirasiga kirgani uchun ham davlat tashkilotlari va nodavlat tashkilotlari o'rtasidagi ijtimoiy-ma'naviy sheriklik, ijtimoiy integratsiya amalga oshishi, o'z navbatida, fuqarolarning jamoat tashkilotlari va umuman olgan, "Uchinchi sektor"ga bo'lgan ishonchi ham oshiradi.

Jumladan nodavlat notijorat tashkilotlarining "uchinchi sektor"dagi maqomini aniqlash, jamiyat va davlatni barqaror rivojlantirish, inson huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish, norma ijodkorligi jarayonida jamoatchilikning ishtirokini yanada kengaytirish, sohaga "aqli boshqaruv" konsepsiyalarini joriy qilish masalalariga ham ilmiy, ham amaliy xarakterga ega muhim tadqiqot yo'nalishi sifatida alohida e'tibor qaratilmoqda[8].

Siyosatshunos olim S.Saidov fikriga ko'ra, "Uchinchi sektor sog'liqni saqlash, ta'lim, ijtimoiy xizmatlar, madaniyat sohalarida davlat siyosatidagi kamchiliklarni (probel) to'ldirib borishga yordam beradi. Misol sifatida bitta ta'lim muassasalarining faoliyatiga e'tibor qaratish kifoya. Shuning uchun ham NNT larning davlat va shaxs hayotidagi o'rni juda katta. Nodavlat tashkilotlari tizimi o'ziga xos demokratiya maktabi hisoblanadi" [9].

Yana bir mahalliy soha olimi D.Ernazarov: "Zamonaviy siyosiy nazariyalar tizimida NNT lar aholi uchun ijtimoiy

xizmatlar stkazib beruvchi ijtimoiy siyosat faktorlaridan biri sifatida ta'riflanadi. Bunda NNT lar davlatning ijtimoiy vazifalarini o'z zimmasiga olib, ularning yaqin ko'makchilariga aylanadi. Ijtimoiy sohada davlatning an'anaviy boshqaruv funksiyalarini amalga oshirishda NNTlar to'laqonli huquq va vakolatlarga ega bo'ladi" [10], deya ta'kidlaydi. Muallifning yuqoridagi fikrlariga qo'shimcha qilib shuni aytish mumkinki, nodavlat notijorat tashkilotlar faqatgina ijtimoiy faoliyat bilan emas, ular siyosiy, o'rni kelsa iqtisodiy va eng muhimi huquqiy faoliyat va jarayonlarda ham faollik, tashabbus ko'rsatib keladi. Va bundan jarayonda inson huquqlari masalasi barcha sohalar - yo'nalishlarning bosh maqsadiga aylanadi.

Xorijlik mutaxassislar, o'tgan asrdan nodavlat faoliyat gumanitar yordamdan rivojlanishga o'tgandigi, butun dunyo bo'ylab ijtimoiy harakatga aylanganligini ta'kidlashadi. Xususan, NNTlar sezilarli darajada xalqaro munosabatlar va ijtimoiy rivojlanishga sho' ta'sirini ko'rsata oladi. Jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda insonparvarlik faoliyatini rivojlantirish, o'z faoliyatini bilan odamlarning ongini, savodxonligini oshirish, insonparvarlik ishlarini amalga oshirish zarur samaradorlikka erishish uchun tashkil etilishi uning rivojiga turki beradi. Shu bois, NNTlar insonparvarlik ishlari targ'ib qiladi. Bundan tashqari, nodavlat notijorat tashkilotlari yuzaga keladigan ijtimoiy muammolarni hal qilishlari mumkin[6].

Fikrimizcha, NNT fuqarolarning eng zarur ehtiyojlariga monand faoliyatni tabiiy ravishda rivojlantirib borishi natijasiga uning davlat, jamiyat va uning a'zolari oldida ishonchi ortib boradi, tom ma'noda, fuqarolarning ijtimoiy-huquqiy manfaatlarini himoya qiluvchi o'ziga xos "regulyator institut" darajasini oshiradi.

Nodavlat notijorat tashkilotlarining o'zini tashkil qilish usullari NNTning qonuniyligi va fuqarolik jamiyati g'oyasiga bo'lgan keng jamoatchilik ishonchi uchun muhim ahamiyatga ega. O'z o'zidan ma'lumki, jamiyatda demokratik madaniyat belgilarining shakllanganligi NNlar faoliyatiga keng imkoniyat ochib berish hamda bu orqali uning a'zolari manfaatlarini himoya qilinishini tizimlashtirish, lebralaashtirish va qarashlar, imkoniyatlar va faoliyatlar ko'lamini kengaytirishni nazarda tutadi. Bunday jarayonda NNTlar tom ma'noda ijtimoiy-huquqiy bilan bir ravishda madaniy-siyosiy institut vazifasini ham o'tab beradi.

Bugungi jadal islohotlar jarayonida, xususan, "Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati"ga o'tishda, fuqarolik jamiyati tamoyillarining tobora ko'proq amal qilishida NNTlar rolining muhimligiga ahamiyat qaratgan holda, O'zbekiston jamiyatida mazkur fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatining ham ijtimoiy, ham siyosiy va ham huquqiy asoslarini yanada mustahkamlab borish, modernizatsiyalash muhim ahamiyat kasb etadi.

NNTning keng quloch yoyishi nafaqat inson huquqlarini himoya qilish borasidagi ishlar ko'lamini kengayishiga, balki davlat va fuqaro orasida huquq asoslar va amal qilish mexanizmlari shakllanishiga olib keladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev Oliy Majlisga qilgan murojaatnomasida ta'kidlagani kabi: "Erkin fuqarolik jamiyatini barpo etish, inson huquq va erkinliklarini himoya qilish borasida amalga oshirayotgan islohotlarimizda nodavlat notijorat tashkilotlarining o'rni va roli beqiyos ekanini alohida ta'kidlash joiz" [11].

Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining takomillashuvida, boshqa turlarining paydo bo'lishida Jamoat birlashmasi instituti muhim ahamiyat kasb etadi. Jamoat birlashmasi tushunchasi 1991-yil 15-fevralda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalari to'g'risida"gi Qonunda o'z ahamiyatini topgan.

Qonunchilik nuqtai nazaridan yondashadigan bo'lsak, "O'zbekiston Respublikasida kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar, olimlarning jamiyatlari, xotin-qizlar tashkilotlari, faxriylar, yoshlar va nogironligi bo'lgan shaxslar tashkilotlari, ijodiy uyushmalar, ommaviy harakatlar hamda fuqarolarning boshqa birlashmalari jamoat birlashmalari sifatida e'tirof etiladi" [12], deb e'tirof etilgan.

Zero, O'zbekistonda "uchinchi sektor"ning faoliyat yurgizishi va rivojlanishi borasida yetarli darajadagi huquqiy

asoslar yaratilgan. Jumladan, yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining fuqarolik jamiyati institutlariga bag'ishlangan 13-bobida belgilab qo'yilgan huquqiy normalar ham fikrimiz isbotidir.

Bundan tashqari, Asosiy Qonunimizda nodavlat notijorat tashkilotlari bilan bog'liq 20 dan ortiq Konstitusiyaviy qoidalar o'z aksini topgan. Masalan, Konstitusiyaga muvofiq: "Davlat nodavlat notijorat tashkilotlarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishini ta'minlaydi, ularga jamiyat hayotida ishtirok etish uchun teng huquqiy imkoniyatlar yaratadi. Davlat organlari va mansabdor shaxslarning nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatiga aralashishiga, shuningdek nodavlat notijorat tashkilotlarining davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatiga aralashishiga yo'l qo'yilmaydi" [4].

Vaholanki, mamlakatimizda ko'plab nodavlat notijorat tashkilotlari sifatida ro'yxatdan o'tgan assotsiatsiya, jamiyat, uyushma, jamg'arma va boshqalar faoliyat yuritadi. Bunday tashkilotlarning faoliyati asosan "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi: hamda "Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining kafolatlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunlari bilan tartibga solinadi.

Zero, fuqarolik jamiyatini shakllantirishda borgan sari ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda nodavlat jamoat tashkilotlarining o'rni, ahamiyati oshib boradi, ularning funksional vazifalari, boshqarishga ta'siri kengayadi.

Ayni paytda nodavlat notijorat tashkilotlarining shaffofligi va ochiqligi nafaqat davlat organlariga, balki butun jamiyatga ham zarur. Chunki fuqarolarning davlatga bo'lgan ishonchi, davlat organlarining NNTlar bilan samarali hamkorligi va ularni ijtimoiy-siyosiy qo'llab-quvvatlashiga ham bog'liq bo'ladi.

Ayni shu o'rinda ta'kidlash o'rinliki, nodavlat notijorat boshqaruv organlariga nisbatdan qarshi harakatlarni emas, balki

ijtimoiy foydali harakatlarni olib borishi orqali o'z samaradorligini oshirib boribdi. Fuqarolar o'z qiziqish va manfaatlarini individual holda emas, balki fuqarolik institutlari – NNTlar orqali amalga oshiradi. Bu mazkur tashkilotlarning inson huquqlarini himoya qilish orqali o'ziga xos milliy va ijtimoiy-huquqiy institut maqomini ham bajaradi.

Xulosa va takliflar. Bugungi kunda, NNTlar davlat va jamiyat qurilishi borasidagi dolzarb ijtimoiy-siyosiy va madaniy va iqtisodiy masalalar yuzasida doimiy aniq va konstruktiv dasturlar ishlab chiqadigan va ularni amalga oshirishda faol ishtirok etadigan, kerak bo'lsa, tashabbuskorlik ko'rsatadigan "ijtimoiy naliik markazlar"ga aylanib borayotganligi va uning nazariy mexanizmlarini ishlab chiqish nihoyatda zarur hisoblanadi.

Bundan tashqari, nodavlat notijorat tashkilotlarini huquqiy asoslarini samaradorligini oshirish va legittimligini kuchaytirish, nodavlat notijorat tashkilotlarining qonuniy manfaatlarini himoya qilish, nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyati mezonlarini soddalashtirish va tizimlashtirishga imkon beruvchi ijtimoiy-siyosiy mexanizmlarini tashkiliy-huquqiy jihatdan ishlab chiqish va amalga oshirish ham bugungi jadal islohotlar jarayonining muhim vazifalaridan hisoblanadi.

Zotan, bugungi kunda ijtimoiy-siyosiy faol shaxsni shakllantirish va uning huquqiy madaniyatini oshirishning xalqchil va zamonaviy vositalari ishlab chiqilgan ekan, bu jarayonda fuqarolik jamiyati institutlari, xususan, nodavlat notijorat tashkilotlari ijtimoiy-siyosiy asoslarini rivojlantirib borish, ular ilgari surayotgan ko'plab tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash hamda davlatning ayrim inson huquqlarini himoya qilish bilan bog'liq harakat dasturlarini ularga tizimli ravishda o'tkazib borish ijtimoiy davlat tuzumida NNTlarga bo'lgan e'tiborning amaliy ahamiyati sifatida belgilanadi.

ADABIYOTLAR

1. Саидов С. Ижтимоий капитал – фуқаролик жамиятининг муҳим мезони [Матн]: монография. – Т.: Kafolat print company. 2019. –Б. 65.
2. Толибов И. Нодавлат нотижорат ташкilotларининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш. Монография. –Т.: 2023, "Top image media". –Б. 13.
3. Нариманов Б.А. Нодавлат нотижорат ташкilotларининг ташкiliy-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш масалалари [Матн]: Монография. –Т.: ТДЮУ, 2023. –Б. 12.
4. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси [Матн]. –Т.: Yuridik adabiyotlar publich. 2023. –Б. 38.
5. Dang, linh H., M.A., June 2009, International Development Studies Non-Governmental Organizations (NGOs) and Development: An Illustration of Foreign NGOs in Vietnam. –P. 15.
6. Qarang: Dang, Linh H., M.A., June 2009, International Development Studies Non-Governmental Organizations (NGOs) and Development: An Illustration of Foreign NGOs in Vietnam. –C. 24.
7. Peter R. Baehr. Non-Governmental Human Rights Organizations in International Relations. First published, 2009. by Palgrave Macmillan. –P. 122.
8. Narimanov B.A. O'zbekistonda nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining tashkiliy-huquqiy mexanizmini takomillashtirish. Yurid.fan.dokt. (DSc) ...diss.avtoref. –Т.: 2023. –Б. 5.
9. С.Саидов. Ижтимоий капитал ривожда фуқаролик жамияти институтлари иштирокини таъминлаш тенденциялари. Сиёс.фан.бўй. фалс.докт. ...дисс. –Т.: 2019. –Б. 72.
10. Д.Эрназаров. Ўзбекистонда давлат ижтимоий сиёсати самардорлигини оширишда нодавлат нотижорат ташкilotларининг роли. Сиёс.фан.бўй.фалс.докт. ...дисс. –Т.: 2018. –Б. 17.
11. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси / Халқ сўзи, 2018 йил 23 декабрь.
12. Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. 70-модда. file:///C:/Users/User/Downloads/uploads_constitution_uz.pdf.

*Moxigul KURBANOVA,
Qarshi davlat universiteti dotsenti*

Pedagogika fanlari doktori, professor O'.Nurullayeva taqrizi asosida

ART-TERAPIYANING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK ASPEKTLARI: YO'NALISHLARI, MAZMUNI, USULLARI

Аннотация

Mazkur maqolada muallif musiqaning inson organizmiga tasirining shifobaxsh va zararli tomonlarini atroflicha ilmiy asoslab bergan. Shu bilan birga maqolada musiqaning shifobaxsh tasiri o'z navbatida, insonlarning tevarak-atrofdagi olam – jamiyat, tabiat bilan munosabatlarini uyg'unlashtirishga xizmat qilishi haqida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Art-terapiya, resurslar, sintetik, terapevtik, klassik musiqa, individual xususiyatlar.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АРТ-ТЕРАПИИ: НАПРАВЛЕНИЯ, СОДЕРЖАНИЕ, МЕТОДЫ

Аннотация

В данной статье автор дал подробное научное обоснование лечебного и вредного воздействия музыки на организм человека. При этом в статье целебное воздействие музыки, в свою очередь, служит гармонизации отношений человека с окружающим миром - обществом, природой.

Ключевые слова: Арт-терапия, ресурсы, синтетические, терапевтические, классическая музыка, индивидуальные особенности.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF ART THERAPY: DIRECTIONS, CONTENT, METHODS.

Annotation

In this article, the author gave a detailed scientific substantiation of the therapeutic and harmful effects of music on the human body. At the same time, in the article, the healing effect of music, in turn, serves to harmonize human relations with the surrounding world - society, nature.

Key words: Art therapy, resources, synthetic, therapeutic, classical music, individual characteristics.

Kirish. Art-terapiya psixologlar va psixoterapevtlarning arsenalidagi eng yumshoq va ayni paytda keng tarqalgan usullardan biridir. O'z-o'zini anglash imkoniyatini berishdan tashqari, art-terapiya insonga hayotida biror narsani uyg'unlashtirish, o'ziga bo'lgan ishonchni rivojlantirish, fikrlash va idrok etish moslashuvchanligini oshirishga yordam beradi. Art-terapiya usuli hissiy holatlarni tuzatishning eng qadimiy va tabiiy shakllaridan biri deb hisoblash mumkin. Bu usul to'plangan ruhiy stressni bartaraf etish, tinchlantirish va diqqatni jamlash uchun ishlatiladi.

Badiiy-estetik faoliyatning turli shakllarida (xor va yakkaxon qo'shiq aytish, cholg'u asboblari chalish, raqsga tushish, badiiy va tasviriy faoliyatning turli turlari, aktyorlik) nafaqat o'quvchilarning hissiy rivojlanishi, balki intellektual rivojlanishi sodir bo'ladi, ularning salomatligi ham mustahkamlanadi. Art-terapiya insonning ijodiy imkoniyatlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ichki, o'z-o'zini davolash resurslariga murojaat qiladi.

Art-terapiyaning maqsadi insonga uning o'zini o'zi anglashida va uning atrofidagi odamlar bilan munosabatlarini tushinishida qanday muammolar borligini anglashga yordam berishdir. Bu uni inson ichki dunyosining barcha qirralarini o'rganish va uyg'unlashtirish uchun ajralmas vositaga aylantiradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Art-terapiyaning rivojlanishi ilmiy tafakkur yutuqlarini, sanat tajribasini, inson aql-zakovati va his-tuyg'ularini, mulohaza yuritish va tafakkur ehtiyojini birdek hisobga oladigan insonparvar, "sintetik" metodologiyani yaratish umidlari bilan bog'liq. Shu bilan birga harakatga chanqoqlik, jismoniy tetiklik va ruhiy hotirjamlik.

Maktab o'quvchilarini "musiqa" darsida o'qitish jarayonida sog'lom badiiy-estetik tarbiyani faol ravishda amalga oshirish mumkin. Musiqa darsiga art-terapiya elementlarini kiritish o'qitishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv bilan bog'liq bo'ladi - o'z-o'zini namoyon qilish, tanlovning subyektivligi, ijodkorlik va muvaffaqiyat, o'qituvchi va o'quvchining faol o'zaro tasiri jarayonida ishonch va qo'llab-quvvatlash talab etiladi. Klassik, xalq, diniy-ma'naviy musiqa asarlari katta musiqiy terapevtik salohiyatga ega.

G'arbiy Evropa va rus klassik musiqasi. Bunday musiqa o'zining badiiy obrazlari tizimi, rivojlanishning qat'iyligi va uyg'unligi, janr va shakllarning mukammalligi, insonda atrofda dunyoning uyg'unligi va go'zalligi, murakkab, ammo baribir inson o'rtasidagi uyg'un munosabatlarga intilish haqida g'oyalarni uyg'otadi. Klassik musiqadagi his-tuyg'ular va fikrlarning boyligi va xilma-xilligi uni ko'pchilik uchun (ularning milliy va madaniy mansubligiga mos) uyg'un va tushunarli bo'lishini taminlaydi.

Klassik musiqa insonni hissiy va intellektual jihatdan boyitadi, uni ijobiy energiya bilan to'ldiradi, optimistik dunyoqarashini shakllantiradi, ishonch bag'ishlaydi, shaxsni shakllantiradi, uning qadr-qimmatini tasdiqlaydi.

Shuni takidlash kerakki, har bir aniq ishning mazmunini va shunga mos ravishda uning muayyan shaxsga tasirini hisobga olish kerak. Chunonchi, Chaykovskiyning Oltinchi simfoniyasi va "Pikovaya dama" operasi chuqur fojiali asarlardir. Bu musiqa bazi tinglovchilarni tushkunlikka soladi, boshqalarga esa o'z hayotidagi to'siqlarga qarshilik ko'rsatish va yengish uchun kuch beradi. Yolg'izlik va umidsizlik obrazlari F. Shubert, M. Musorgskiy, A. Shoyenberg va boshqa kompozitorlarning ko'plab asarlarida eshitiladi. Shuning uchun, tinglovchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda (agar iloji bo'lsa) sog'liq uchun musiqani diqqat bilan tanlash yoki musiqaning obyektiv xususiyatlaridan kelib chiqish kerak. Bu ishonchni hamda optimizmni ilhomlantirishi, hayotning quvonchi va go'zalligini tasdiqlashi, yorqin, xotirjam konsentratsiya va fikrlashni rag'batlantirishi kerak.

Xalq musiqasi (dramatik, fojiali qo'shiqlar, marsiyalardan tashqari) ham insonning o'z asl kelib chiqishiga, xalqining ildizlariga tegib, tinchlantirishga yordam beradi. Bu bizni xalq donoligi, kuch-qudrati, to'laqonli hayot tuyg'usi bilan to'ldirishga yordam beradi va tabiatning keng dunyosi bilan bog'liqdir.

Diniy musiqa o'zining qat'iy soddaligi va yuksakligi bilan insonni eng yuksak ma'naviy-axloqiy qadriyatlarga, olamning oliy qonuniyatlari bilan tanishtiradi. Bu inson hayoti makonining chegaralarini bosib o'tayotganga o'xshaydi va yer yuzidagi muammolarni unchalik muhim va ahamiyatsiz qiladi. Manaviy musiqa ko'proq darajada diqqatni jamlashga, tafakkurga

va fikrlashga undaydi. Diniy musiqa tanlashda sinfning milliy tarkibini hisobga olish kerak.

Rok musiqasining inson tanasiga tasiri. Art terapiyaga teskari o'laroq musiqadagi barcha yo'nalishlar ham inson tanasiga foydali tasir ko'rsatmasligi ilmiy jihatdan isbotlangan. Zamonaviy rok musiqasi ko'pincha ruxiyatga salbiy tasir ko'rsatadigan misol sifatida keltiriladi. Ushbu mashhur uslub o'ziga xos xususiyatlarga ega, yani kuchli ritm, monoton takrorlashlar, ovoz balandligi, giperfrekanslar - superchastotalar va yorug'lik effektlari. Ular bizning tanamizga ijobiy tasir qilmaydi; ritm, odatda, insonga tasir qilishning eng kuchli vositasidir. Qadim zamonlarda ham shamanlar o'zlarining asboblarida uradigan malum musiqiy ritmlar yordamida insonni ichki dunyosini o'zgartirishi yoki unda yuqori darajadagi xursandchilik holatiga erishishlari mumkin edi. Nima uchun bu sodir bo'ladi? Bu bizning eshitish apparatimizning funksiyalari bilan bog'liq. Ritm miyaning motor markazini ushlaydi, endokrin tizimning ayrim funksiyalarini rag'batlantiradi. Ammo eng kuchli zarba miyaning inson jinsiy funksiyalari bilan bog'liq joylariga tushadi. Masalan, baraban chalish o'zini jazavaga solish uchun ishlatilgan. Ritmni xis qilish, fikrlash va mantiqqa tasir qilishi mumkin. Bundan tashqari, ularning to'liq zararsizlanishiga ishonch hosil qilishimiz mumkin. Zamonaviy rok musiqasi miyaga alohida tasir ko'rsatadigan chastotalardan foydalanadi. Bu bizning eshitish apparatimizning funksiyalari bilan bog'liq. Biz hatto ularning to'liq neytrallanganligiga ishonch hosil qilishimiz mumkin. Zamonaviy rok musiqasi miyaga alohida tasir ko'rsatadigan chastotalardan foydalanadi. Ritm moyillik xususiyatiga ega bo'ladi, chunki u 50-30 Gs ultra past chastotalar va 80 ming Gs gacha bo'lgan ultra yuqori chastotalar bilan birlashtirilgan. Ultra past chastotalar bilan birga sekundiga bir yarim zarbaning ko'paytmasi bo'lgan ritm yuqori darajadagi quvonch, zavq, ilhom, shodlik, g'ayrioddiy hayajonli baxtni keltirib chiqarishi mumkin. Bir xil chastotada sekundiga ikkita zarbaga teng bo'lgan ritm odamni qandaydir raqs transiga soladi. Yuqori va past chastotalarning haddan tashqari ko'pligi miyaga shikast etkazadi. Rok-kontsertlarda miya chayqalishi, ovoz xastalanishi, eshitish va hatto xotirani yo'qotish holatlari bo'lgan. Rok musiqasi, butun kuchiga qaramay, monoton, motorga o'xshash tovushlar toifasiga kiradi, qaysikim, tinglovchilar passiv holatga tushishini sezadilar. Va qanchalik tez-tez tinglansa passivlik holatiga erishish qobiliyati shunchalik yuqori bo'ladi. Keyingi holat ovoz balandligi omilidir. Bizning qulog'imiz 50-60 db tovushni yaxshi qabul qiladi. 70 db tovush baland hisoblanadi. Rok-kontsertlar paytida asbob-uskunalar va karnaylar o'rnatilgan joyda ovoz balandligi 120 db, maydonning o'rtasida esa 160 db (aytish kerakki, 120 db - bu reaktiv samolyotning shovqini)

Tadqiqot metodologiyasi. Xo'sh, inson tanasida nima bo'ladi? Buyrak usti bezlari stress gormoni adrenalinni chiqaradi. Ammo stimulning tasiri to'xtamagani uchun adrenalin ishlab chiqarish ham to'xtamaydi. Va u, adrenalin, miyada muhrlangan malumotlarning bir qismini o'chiradi. Inson o'zi bilan nima sodir bo'lganini yoki o'rgangan narsasini unutadi, yani ruhiy jihatdan tanazzulga yuz tutadi. Yorug'lik effekti kabi rok-kontsertlarning ajralmas atributi zararsiz emas - vaqti-vaqti bilan qorong'ulikni turli yo'nalishlarda kesadigan va turli xil ko'rinishlarga ega bo'lgan nurlar. Hamma uchun bu shunchaki kontsert uchun bezak. Bu aslida nima? Baland musiqa bilan birga yorug'lik va zulmatning malum bir almashuvi vizual yo'nalishni sezilarli darajada zaiflashtiradi va reaksiya tezligi pasayadi. Musiqa ritmiga muvofiq birin-ketin keladigan yorug'lik chaqnashlari gallyutsinatsiyalar, bosh aylanishi va ko'ngil aynish bilan bog'liq mexanizmlarni rag'batlantiradi. Uzoq vaqt davomida shifokorlar, psixologlar, olimlar rok musiqasining ritmi va tovush chastotasi, yorug'lik va zulmatning almashinishi - bularning barchasi insonning ruhiyatini salbiy tomonga o'zgartiradi deb aytishadi. Yana shuni takidlash joizki, bugungi kunda rok musiqasining mish-mishlaridan tasirlanmagan odamlar kam.

Musiqaning sog'lom odamlarga ijobiy tasiri qadim zamonlardan beri malum. Ibn Sino asabiy va ruhiy kasallarni musiqa bilan davolagan. Aristotel musiqani nafaqat davolash vositasi, balki ruhni poklovchi vosita ham deb hisoblagan. Yevropada bu usul faqat 19-asrning boshlarida qo'llanilgan. Fransuz ruxshunos Eskirol psixiatriya muassasalariga musiqani

kiritdi. Musiqa terapiyasi 20-asrda Angliya, Germaniya, Fransiya, Belgiya, Italiya, Gollandiya va boshqa mamlakatlarda keng joriy etila boshlandi. Musiqa terapiyasi - terapevtik va profilaktik maqsadlarda turli xil tasir qilish yoki qo'shiq aytish usullaridan foydalanishga asoslangan tiklovchi tibbiyot sohasidir. Barkamol, maxsus tanlangan musiqa - malum bir xarakterga, kayfiyatga, tasvirga ega, kerakli turdagi ohang, ritm, garmoniya, shuningdek musiqa ijrosi - inson farovonligini oshirishga tasir qilishi mumkin.

Tahlil va natijalar. Musiqa tinchlantirishi yoki jonlantirishi, quvonch yoki qayg'u kayfiyatini yetkazishi, ishonchni ilhomlantirishi yoki shubha uyg'otishi, o'z qobiliyatlarini tasdiqlashi yoki umidsizlik yoki tushkunlik holatini qo'zg'atishi mumkin. Musiqa sizni dunyoning go'zalligidan zavqlantirishi va hayratlantirishi mumkin yoki bu dunyoni xunuk va shafqatsiz qilib ko'rsatishi mumkin. XX asr boshlarida musiqaning bolalar holatiga tasirini birinchi bo'lib psixonevrolog V.M.Bexterev o'rgangan.

O'shanda ham bolalar uchun mumtoz va xalq musiqalarini tinglash foydali, degan xulosaga kelgan Rossiya Tibbiyot fanlari akademiyasining Pediatriya instituti olimlari musiqa terapiyasi usulini ilmiy asoslab berishdi. Yangi tug'ilgan chaqaloqlarni musiqa bilan davolashdi. Bu tajriba musiqaning qon, qon bosimi, puls, ritm, nafas olish sifatiga tasir qilishini ko'rsatdi. Musiqa yordamida organizm atrof-muhitga yaxshiroq moslashishi ham isbotlangan. Musiqa terapiyasi va reabilitatsiya texnologiyalari ilmiy-tadqiqot markazi musiqa terapiyasini fan sifatida rivojlantiradi va musiqaning inson organizmiga ta'sirining turli jihatlarini bo'yicha amaliy ishlanmalar bilan shug'ullanadi. Musiqa terapiyasining ilmiy asosi S.V.Shusharjanning "Musiqa terapiyasi usullari" asaridir. Keling, asosiylarini takidlaymiz: klinik, sog'lomlashtiruvchi, eksperimental.

Musiqa terapiyasining o'qitish va axborot hosil qilish usuli bemorning musiqani passiv idrok etishini, insonning psixo-emotsional holatiga terapevtik va tuzatuvchi tasirini o'z ichiga oladi. Faol usullar orasida vokal terapiyasi va musiqiy-pedagogik reabilitatsiya terapiyasi mavjud. Rossiya ishlab chiqilgan ushbu usullar insonga individual yondashuv bilan ajralib turadi va shuning uchun yuqori samaradorlikka ega.

Vokal terapiya usuli klassik qo'shiqning shifobaxsh xususiyatlariga asoslanadi. Bu insonning moslashuvchan va intellektual-estetik qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi. Past immunitet, o'pka va yurak-qon tomir kasalliklarini davolashda foydali.

Musiqiy-pedagogik reabilitatsiya usuli terapevtik va davolash maqsadlarda, musiqiy-pedagogik jarayonda qo'llaniladi. Bu bolalarni qo'shiq aytishga, cholg'u asboblarini chalishga va musiqaga (ritm, raqs, o'yin) o'rgatish bilan bog'liq.

Musiqani idrok etish yoki ijro etish jarayonida inson u bilan "rezonans" holatida bo'lishi kerak. Shundagina inson va musiqa o'rtasida aloqa paydo bo'ladi. Insonning ijobiy munosabati ifodali vositalarning butun majmuasiga (musiqiy intonatsiya, ohang, ritm, garmoniya) va eng muhimi, musiqaning tasviri va mazmunida yuzaga keladi. Tovushlarning uyg'un kombinatsiyasi inson tanasiga ijobiy tasir ko'rsatadi, tinchlantiradi, uning ichki holatini, asab tizimini barqarorlashtiradi va shu bilan shifobaxsh tasir ko'rsatadi. Malumki, haddan tashqari faol ritm, noaniq intonatsiyalar, qo'pol garmoniyalar, karlik - bularning barchasi insonning ruhiy salomatligiga zararli tasir ko'rsatadi, uni haddan tashqari asabiy taranglik va hissiy buzilish holatiga keltiradi. Musiqaning insonga salbiy tasiri boshqa sabablarga ham ko'ra bo'lishi mumkin. Inson o'z yoshiga yoki shaxsiy manfaatlariga mos kelmaydigan narsalarni rad etadi. Shuningdek, u bu musiqaning intonatsiyalari, ritmlarini tushunmasligi, manaviy, axloqiy va estetik qadriyatlariga yot bo'lganligi sababli u uchun begona bo'lgan boshqa madaniyatning xalq yoki diniy musiqasini rad etish mumkin. Masalan, salomatlik tananing tabiiy holati sifatida inson va atrof-muhit o'rtasidagi muvozanatli munosabatlar, hech qanday og'riqli o'zgarishlarning yo'qligi bilan tavsiflanadi. Inson salomatligi biologik (irsiy va orttirilgan) va ijtimoiy omillar majmuasi bilan belgilanadi. Salomatlik nafaqat kasallik va jismoniy nuqsonlarning yo'qligi emas, balki to'liq jismoniy, manaviy va ijtimoiy farovonlik holatidir. Salomatlik organizmning moslashish imkoniyatlarining kengligi bilan belgilanadi va tananing himoya xususiyatlarini

o'shirish, shuningdek, insonning turli patogen stimullar bilan aloqa qilish imkoniyatini oldini oladigan yoki ularning organizmga tasirini susaytiradigan sharoitlarni yaratish bilan bog'liq.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, musiqaning shifobaxsh tasiri insonning ichki holatini uyg'unlashtirishda ifodalanadi. Bu esa, o'z navbatida, insonlarning tevarak-atrofdagi olam – jamiyat, tabiat bilan munosabatlarini uyg'unlashtirishga

xizmat qiladi. Insonning ichki holatini uyg'unlashtirish; nizolarni, depressiyani, tashvish va asabiylikni yengib o'tishni osonlashtiradi. Musiqaning inson salomatligiga ijobiy tasiridan "musiqa" kursi bo'yicha maktab o'quv dasturlarini ishlab chiqishda, shuningdek, darslarni o'tkazishning maqsadli usullarini belgilashda foydalanish kerak.

ADABIYOTLAR

1. Аре Бреан, Гейр Ульве “Музыка и мозг”, “Как музыка влияет на эмоции, здоровье и интеллект”. CARPELEN DAMM AS 2019 ООО «Альпина Паблишер»
2. Оливер Сакс «Музыкафилия». Издание на русском языке AST Publishers, 2017.
3. Рушель Блаво «Мечты сбываются», Издательство «Эксмо» 2016.
4. Рушель Блаво «Искусство излечения мыслью», Издательство «Эксмо» 2015.

UO*K:165.64(091)

Ulug‘bek QUNISHEV,
Samarqand davlat chet tillari instituti tadqiqotchisi
E-mail: ulug‘bek@mail.ru

JTSBMQTMOI Samarqand filiali dotsenti S.Yaxyoyeva taqrizi asosida

NEMIS KLASSIK FALSAFASI AXLOQIY-ESTETIK QARASHLARINING JAMIYATGA TRANSFORMATSIYASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada nemis klassik falsafasi axloqiy-estetik qarashlarining jamiyatga transformatsiyasi, olimlarning nemis klassik falsafasi oid qarashlarining falsafiy mohiyati bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: Falsafa, axloq, estetika, qarash, jamiyat, davr, bosqich.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ЭТИКО-ЭСТЕТИЧЕСКИХ ВОЗЗРЕНИЙ НЕМЕЦКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ФИЛОСОФИИ НА ОБЩЕСТВО

Аннотация

В статье описывается трансформация морально-эстетических взглядов немецкой классической философии на общество, взгляды ученых немецкой классической философии.

Ключевые слова: Философия, этика, эстетика, видение, общество, период, этап.

TRANSFORMATION OF THE ETHICAL-AESTHETIC VIEWS OF GERMAN CLASSICAL PHILOSOPHY TO SOCIETY

Annotation

This article describes the transformation of the moral-aesthetic views of German classical philosophy to society, the views of scholars of German classical philosophy.

Key words: Philosophy, ethics, aesthetics, vision, society, period, stage.

Kirish. Turli davrlar bilishni yanada teranlashtirdi va inson dunyoqarashini kengaytirdi. Shunga mos ravishda oddiy (empirik) dunyoqarash ham boyib bordi, uning negizida o‘zini o‘zi tashkil etish qonunlariga muvofiq yanada murakkabroq tuzilmalar asta-sekin shakllandi va bu pirovard natijada dunyoqarashning alohida shakllari yoki, tarixiy tiplari farqlanishiga olib keldi. Tarixan dunyoqarashning dastlabki shakllari mif va din, falsafa va fan bo‘lib, bu hol insoniyat tadrijiy rivojlanishining umumiy mantiqi bilan mushtarakdir. Ko‘nikmalar, tajriba va oddiy bilimlar to‘planishiga qarab, nafaqat ularni avloddan avlodga o‘tkazish muammosi yuzaga kelgan, balki ibtidoiy odamlarning dunyoqarashi ham murakkablashib borgan. Bu dunyoqarash rivojlanishining muayyan bosqichida, to‘plangan bilimlarning «yuqori bosqichiga» yetilgach, boshqa har qanday murakkab tizimda bo‘lganidek, dunyoqarashda ham o‘zini o‘zi tashkil etish qonunlari amal qila boshlagan.

Adabiyotlar tahlili. Nemis klassik falsafasining yirik vakillari Immanuel Kant, I.Fixte, F.Shelling, Georg Hegel va Lyudvig Feyerbax kabilardir. Falsafiy tafakkur rivojlanishining bu bosqichi davrning muayyan tarixiy shart-sharoitlari bilan belgilanadi. Bu kuchli ijtimoiy ziddiyatlar, jamiyat ongida olamshumul o‘zgarishlar yuz bergan davr edi. Kuchli inqilobiy harakatlardan so‘ng ularning sur‘ati pasayib imkoniyatlariga ishonchsizlik kuchaygan. Ijtimoiy ongda konservativ tendensiyalar ustunlik qila boshladi. Angliya va Fransiyada monarxiya va Cherkovning oldingi mavqeyi tiklandi. Germaniyada pruss monarxiyasining roli oshdi. Tarixdagi bu ziddiyatli voqaealar nemis falsafasining asosiy xususiyatlarini belgilab berdi.

Nemis falsafasi F.Bekon va R.Dekart boshlagan inson aqli imkoniyatlarini o‘rganishning umumiy yo‘nalishini davom ettirdi. Biroq u o‘z vazifasini nafaqat inson aqlini madh etish, balki uning chegaralarini belgilash, e‘tiqod va aql, din va fanni murosaga keltirish yo‘llarini ham izlashda ko‘rdi. Bu nemis falsafasi bajarishi lozim bo‘lgan ijtimoiy buyurtma edi. Davrning olamshumul voqaealari ijtimoiy taraqqiyot nafaqat aql va fan yutuqlari, balki axloq, ma‘naviyat sohasida erishilgan muvaffaqiyatlar bilan ham o‘lchanishini namoyish etdi. Inqilob va u bilan bog‘liq urushlar davrida yuz bergan ma‘naviy inqiroz

nemis falsafasida nafaqat bilish imkoniyatlariga, balki inson ma‘naviy dunyosining barcha tomonlari, uning bilish, diniy, axloqiy va estetik qobiliyatlarining o‘zaro aloqasi muammosiga ham e‘tiborni qaratishni talab qildi. Umuman olganda, nemis faylasuflari haqiqat, e‘tiqod, yaxshilik va go‘zallik ajralmasdir, degan fikrni teran asoslashga harakat qildilar [1].

Immanuel Kant nemis klassik falsafasining asoschisi. Kant shekpsiyasi: “Sof aql tanqidi” (1781), «Amaliy aql tanqidi» (1788), “Mulohaza yuritish qobiliyatining tanqidi” (1790) asarlarida, shuningdek faylasuf ijodining o‘ziga xos sarhisobi sanaluvchi – «Sof aql chegaralarida din» (1793) kabi kitoblarida bayon etilgan. Kant bilish nazariyasining asosiy qoidalari quyidagilardan iborat. Kant fikricha bilish jarayoni uch bosqich:

- 1) sezgilar darajasida bilish,
- 2) idrok,
- 3) aqldan o‘tadi.

Bilishning birinchi bosqichi - sezgilar darajasida inson narsaning mavjudligini biladi, idrok yordamida uni fikrlaydi. Narsani haqiqiy bilish aynan shu ikki bosqichni sintez qilishni talab etadi. Idrok darajasidagi bilishning quroli – kategoriyalar. Ular idrokka ichdan xos. Hodisalar rang-barangligi kategoriyalar tizimida aks etadi. Kategoriyalar yordamida inson bilimi tasodifiy empirik emas, balki umumiy zarur, ya‘ni ilmiy xususiyat kasb etadi. Ilmiy bilim kategorial bilimdir. Biroq shundan so‘ng Kant sub‘ektiv idealist sifatida mulohaza yuritadi: idrok tabiat qonunlarini ochmaydi, balki ularni tabiat uchun belgilaydi. Kant fikriga ko‘ra, kategoriyalar birligi va ularning bilish (sintez qilish) qobiliyati zamirida dunyoning ob‘ektiv moddiy birligi emas, balki o‘zlikni anglashning transsendental birligi yotadi.

Idrok etish – bilishning ikkinchi bosqichi. Idrokning kuchi uning sintez qilish qobiliyatida namoyon bo‘ladi. Biroq bu to‘liq, cheksiz qobiliyat emas. Idrok tajriba chegarasidan tashqariga chiqa olmaydi. Biroq idrok o‘z chegaralarini o‘zi bilmaydi. U doim bu chegaralardan chetga chiqadi, ya‘ni hodisalar dunyosidan o‘zidagi narsalar dunyosiga kirishga harakat qiladi. Biroq tajriba chegaralarini tark etgach (shu tariqa idrok emas, balki aqlga aylangach), u yechib bo‘lmas ziddiyatlar sohasiga tushib qoladi, uning mulohazalari esa muqarrar tarzda xom xayolga aylanadi.

Aql – bilish jarayonining uchinchi, oliy bosqichi [2]. U hissiyot bilan bevosita emas, balki bilvosita – idrok orqali bog'lanadi. Aql bilishning oliy bosqichi bo'lsa-da, idrokka ko'p jihatdan yutuqzadi. U tajribaning mustahkam zaminidan ajralgach, dunyoqarash darajasidagi savollarning birortasiga ham uzil-kesil – ha yoki yo'q deb javob bera olmaydi. Dunyo vaqtda va makonda boshlanadimi yoki u cheksiz va boqiy? Inson joni boqiy yoki foniy? Iroda erkinligi mavjudmi yoki dunyoda hech qanday erkinlik mavjud emas, hamma narsa tabiiy zarurat qonuniga ko'ra yuz beradimi? Idrok bunday savollarni bera olmagan bo'lardi. Aql esa bunday savollarni beradi, biroq ularga javob topa olmaydi. Uning da'volari imkoniyat darajasida emas. Sof nazariy aql o'z mag'lubiyatini tan olishi lozim, chunki u o'zidagi narsalarni bila olmaydi. Ammo nima uchun u shunga qaramay bilishning oliy bosqichi deb e'tirof etiladi? Shuning uchunki, aqlning sof g'oyalari (Kant ularni tamoyillar deb nomlagan) bilishda oliy tartibga solish vazifasini bajaradi. Ular idrokka yo'l ko'rsatadi. Aql g'oyalarni ufq chizig'iga o'xshatish mumkin: garchi bu chiziqqa yetib bo'lmas-da, u insonga makonda mo'ljal olish, ko'zlangan maqsad sari to'g'ri harakatlanish imkonini beradi. Shunga qaramay, Kant bilish nazariyasida metafizik bo'lib qoldi: u aqlning ziddiyatligi (ya'ni cheksizlikning ziddiyatligi)ni uning o'zligi, narsalar mohiyatini anglashga qodir emaslik belgisi sifatida talqin qildi. Holbuki, bu amalda, Gegel keyinroq ko'rsatganidek, aqlning qudratli kuchidan dalolat beradi.

Sof aql tanqidida Kant falsafa o'zidagi narsalar, ya'ni dunyoning oliy qadriyatlarini haqidagi emas, balki faqat bilish chegaralari haqidagi fan bo'lishi mumkin, degan xulosaga keladi. Oliy mohiyatlar va oliy qadriyatlar – bu Xudo, ruh va erkinlik bo'lib, ularni biz biron-bir tajribada ko'ra olmaymiz, ular haqida oqilona fan bo'lishi mumkin emas. Biroq ularning borligini isbotlashga qodir bo'lmagan nazariy aql, buning aksini isbotlashga ham qodir emas, ya'ni u Xudoning borligiga, ruhning o'lmasligiga va iroda erkinligiga ishonishni taqiqlamaydi. Insonga e'tiqod va ishonmaslik o'rtasida yo'l tanlash imkoniyati berilgan. U e'tiqodni tanlashi lozim, chunki yidjon ovozi, axloq ovozi undan shuni talab qiladi. Ammo bu endi nazariy aql dan amaliy aqlga, gnoseologiyadan axloqqa o'tishdir.

Tahlil va muhokamalar. Kant falsafada o'ziga xos to'ntarish yasadi va falsafani alohida fan sifatida tushunish asoslarini yaratdi. Yangi bilish nazariyasini asoslashga harakat qilib, u XVII-XVIII asrlarning bilishni borliqdan ko'chirilgan andoza sifatida talqin qiluvchi empirik nazariyalarini tanqid qildi. Kant muammoni boshqa zaminga ko'chirdi va falsafada gnoseologiyaning bilish jarayoniga sub'ekt – ob'ekt munosabati sifatida qaraydigan yo'nalishiga asos soldi. Biluvchi sub'ekt – bu muayyan individ emas, balki insonning bilish qobiliyatlarini va bilim manbalarining o'zida mujassamlashtiruvchi qandaydir mavxum tasavvur. Inson ongida mavjud bo'lgan mazkur qobiliyatlar majmui unga o'zini qurshagan dunyoni sezgilar va aqlning aprior shakllari yordamida tartibga solishga yordam beradi. Bu inson individual, shaxsiy xususiyatlarga ega emas, degan ma'noni anglatmaydi, biroq ular bilish jarayonida yetakchi rol o'ynamasligi kerak. Sub'ekt qandaydir narsa, predmet yoki hodisaning ta'sirini sezgilar darajasida idrok etadi. Bu mushohada yuritishning aprior shakllari yordamida tartibga solinuvchi tuyg'ular rang-barangligini yuzaga keltiradi. Biroq bu bosqichda bilim sub'ektiv bo'lib qoladi. Shundan so'ng idrok ishga kirishadi va mavjud bilimlarni tushunchalar shakliga soladi, ya'ni ularda qandaydir umumiy jihatlarni aniqlaydi. Shu sababli pirovard natijada idrok va aqlni birlashtirgan biluvchi sub'ektgina bilim deb hisoblash mumkin bo'lgan birlikni yaratadi.

Binobarin, bilimning turli shakllariga muayyan tavsif berish mumkin. Masalan, matematika hissiylikning makon va vaqt kabi aprior (ya'ni tajribada ko'rilmagan) shakllariga tayanadi. Boshqacha aytganda, biluvchi sub'ekt dunyoga makon va vaqtda mavjudlik nuqtai nazaridan qaraydi. Ayni holda makon – tashqi sezgining aprior shakli, vaqt esa – ichki sezgining aprior shakli. Bunday apriorlik matematik haqiqatlarning, demak, fan sifatidagi matematikaning ham mavjudlik imkoniyatini belgilaydi.

Fizika (va boshqa tabiiy fanlar) ham o'z apriorligi jihatidan «sof» bo'lgan va tajribada «ifloslanmagan» bir qancha mushohadalarga tayanadi. Tabiatshunoslik aprior mushohadalar va idrok kategoriyalarining sintezi sifatida amalga oshiriladi. Inson bilimlari, fan va madaniyat dunyosi bizning tajribamiz, tuyg'ularimiz va aqlimiz ma'lumotlariga asoslanadi. F.Bekon va R.Dekart fan va madaniyatning yanada rivojlanish yo'llarini tuyg'ularimiz va mulohaza yuritish qobiliyatimizning takomillashuvi bilan bog'laganida, to'la haq edi. Biroq ular bizning tajribaga asoslangan bilimimiz har qancha rivojlanmasin va takomillashmasin, u hеч qachon bizga faqat sezgilar, aql va tajribaga asoslanib dunyoni oxirigacha tushunish imkonini bermasligini hisobga olmagan [3].

Bu bilim bizga tabiatdan berilgan. U bizning tajribamizdan kelib chiqmaydigan makon, vaqt, sababiyat, cheksizlik, Xudo kabi kategoriyalarda mujassamlashgan. Bu insonga oldindan berilgan tajribada olingan materialga ishlov berish asboblaridir. Insonning tajribada olingan bilimi doirasidan chetga chiquvchi bu transsendent (lotincha o'tish, bosib o'tish so'zidan) kategoriyalar bilish chegarasi, imkoniyatlarini biz sezgilar yoki aql yordamida biron-bir narsani bila boshlashimizdan oldinroq belgilab qo'yadi. Shunday qilib, bizning bilimlarimiz dunyosi ikki qismdan: tajribada olingan va tajribadan oldingi bilimdan iboratdir.

Kant ijodining ahamiyati shundaki, u bilimlarimizning ikki tomonlamaligini, ya'ni ular nafaqat tajribada olingan, aposterior manbalarga, balki aprior, transsendent manbalarga ham tayanishini aniqladi. I.Kant gnoseologiyasining ontologik xususiyat kasb etuvchi yana bir muhim tamoyili uning transsendent bilish nazariyasidan kelib chiqadi va dunyoning, uni tashkil etuvchi barcha narsalarning umumiy tuzilishini tushuntiradi. Kant fikriga ko'ra, inson ongi kabi, dunyodagi barcha narsalar ham ikki tomonlamadir. Birinchidan, bu qarshimizda narsaning eng yorqin tomoni sifatida namoyon bo'luvchi, sezgilarimiz uni shunday idrok etuvchi “biz uchun narsa” yoki hodisa sifatidagi narsa. Ikkinchidan, bu biz sezgilarimiz bilan idrok etishga qodir bo'lmagan “o'zidagi” narsa, narsaning bizga “qorong'P”, yashirin, teran tomoni yoki “noumen” sifatidagi narsa. Ayni shu sababli bizning dunyo, narsalar va inson haqidagi bilimimiz hеч qachon to'liq, mutlaq bo'lmaydi, balki doim nisbiy, noto'liq bo'lib qoladi. Dunyo va inson nima, degan savollar doim boqiy, falsafiy masalalar bo'lib qoladi. Kant bilish nazariyasining asosiy tamoyillari ana shulardan iborat. Shunday qilib, Kant o'z bilish nazariyasida bilim, fan va madaniyatning rolini yanada yuksakroq darajaga ko'tardi. Uning bilish nazariyasidan ong nafaqat dunyoni passiv aks ettiradi, balki insonga tabiatdan berilgan sezish va idrok etishning aprior shakllari yordamida uni faol o'zgartiradi, yaratadi, bunyod etadi degan xulosa kelib chiqadi. Kant bilish faoliyatining xususiyatini dunyoni aniq aks ettiruvchi ko'zguga emas, balki chizgan rasmlari nafaqat dunyoning o'zini, balki ijodkorning tabiatini ham aks ettiruvchi rassomga o'xshatish lozim.

Ayni zamonda, Kant bilishning muayyan chegaralari ham mavjudligini qayd etadi. “Men yaratgan bilish nazariyasi inson aqlini uning imkoniyatlari chegarasi haqida ogohlantiruvchi chegara posboni yoki aqlning dimog'dorligi deb ataluvchi xavfli kasallikka qarshi dori bo'lib xizmat qilishi lozim”, deb yozadi.

Xulosa. Kant ta'limotidan inson bilimlari majmui bilishning insonga berilgan aprior shakllari yordamida narsalarning biron-bir qismi, tomoni, jihatigina o'ziga xos tarzda aks ettiradi, bu narsalar ko'z o'ngimizda doimo namoyon bo'ladi, biroq o'zining asl mohiyatini hеч qachon ko'rsatmaydi, “o'zidagi narsa” bo'lib qoladi, degan xulosa kelib chiqadi. Kant ta'limoti bilishning ijodiy tabiatini yoritib, inson bilimining taraqqiyotini, olimlar, yozuvchilar ijodini rag'batlantirdi, biroq shu bilan bir vaqtda u inson bilimlarining nisbiyligi, u yoki bu g'oyalar yoki nazariyalarni mutlaqlashtirish, shuningdek ularning yaratuvchilarini ilohiylashtirish xavfli ekanligi haqida ogohlantirdi.

ADABIYOTLAR

1. Абу Наср Форобий. Ихсо-ал-ўлум, -Қоҳира, 1918, 60-68-бетлар.
2. Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий фикрлар тарихидан. Т.: 1995, 66-бет.

3. Войшвилло Е.К., Дегтярёв М.Г. Лощка. Учебник для вузов – Москва, Гуманитарный издательский центр Владес, 1998 г.36-с.
4. Falsafa. <https://uz.wikipedia.org/wiki/>.

UDK: 37.013.43

Erkin MANNANOV,
“O‘zbekneftgaz” aksiyadorlik jamiyati bosh mutaxassisi
E-mail: erkin2627@gmail.com

Professor M.Bekmurodov taqrizi asosida

THE NEED TO FORM A POLITICAL CULTURE AMONG CITIZENS IN THE CONTEXT OF DEMOCRATIC REFORMS

Annotation

This article theoretically analyzes the concept of “political culture”. The interpretation of the concept of “political culture” by the scientific community has been studied. The need to form a political culture among citizens emerged during the implementation of democratic reforms in the country.

Key words: Political culture, democracy, institutional, non-institutional, globalization, dynamics of political culture.

НЕОБХОДИМОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СРЕДИ ГРАЖДАН В УСЛОВИЯХ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ РЕФОРМ

Аннотация

В данной статье теоретически анализируется понятие «политическая культура». Изучены трактовки понятия «политическая культура» научным сообществом. Необходимость формирования политической культуры среди граждан выявилась при проведении демократических реформ в стране.

Ключевые слова: Политическая культура, демократия, модернизация, институциональная, неинституциональная, глобализация, динамика политической культуры.

DEMOKRATIK ISLOHOTLAR SHAROITIDA FUQAROLARDA SIYOSIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH ZARURIYATI

Аннотatsiya

Ushbu maqolada “siyosiy madaniyat” tushunchasining mazmuni – mohiyati nazariy jihatdan tahlil etilgan. “Siyosiy madaniyat” tushunchasining ilmiy jamoatchilik tomonidan qilingan talqinlari tadqiq etilgan. Mamlakatda demokratik islohotlarni olib borishda fuqarolarda siyosiy madaniyatni shakllantirish zaruriyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlari: Siyosiy madaniyat, demokratiya, institutsional, noinstitutsonal, globallashuv, siyosiy madaniyat dinamikasi.

Kirish. Hozirgi yuksak rivojlangan jahon hamjamiyatida muayyan jamiyat aholisining rivojlanganlik darajasini e’tirof etish uchun ulardagi siyosiy madaniyatning shakllanganligi asosiy omillardan biri sifatida baholanadi. Chunki, siyosiy madaniyat bugungi kun zamin aholisi uchun geopolitik maqsadlar va harakatlarning kuchli madaniy shaklga kirgan shiddatkor informatsion hayotida ziyraklik va sog‘lom mustaqil fikrning asosiy mezon bo‘lib xizmat qiladi.

Siyosatning ijtimoiy-madaniy jihatlari, birinchi navbatda, madaniyat va siyosatning o‘zaro ta’siri jarayonida namoyon bo‘ladi, buning natijasida ularning o‘zaro yaqinlashishi - madaniyatning siyosiy lashuvi va siyosatning jamiyat madaniy tafakkurida aks etishida yuz beradi.

Madaniyat ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va mafkuraviy omillarning butun majmuasi natijasidir. Siyosat nafaqat jamiyatdagi kuchlarning muvozanatini, siyosiy jarayonlarni, balki tarixan shakllangan madaniyatlarni ham qamrab oladi. Shu ma’noda siyosat madaniyatning bir qismidir, chunki siyosiy faoliyatda ma’lum qadriyatlar va muayyan xatti-harakatlar namunalari namoyon bo‘ladi [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Rossiyalik tadqiqotchi V.A.Zimin nuqtai nazariga ko‘ra “fuqarolarning mamlakat ijtimoiy hayotidagi turli darajadagi ishtirokida mujassamlashgan, faoliyatga yo‘naltirilgan siyosiy madaniyat siyosat haqidagi oddiy bilimlar majmuasi emas, balki amalda qo‘llaniladigan tarixiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy tajribaning natijasi, shuningdek, ma’lum bir jamiyatning umumiy ma’naviy-axloqiy rivojlanishi bilan belgilanadigan an’analarining aksidir” [2].

Darhaqiqat, siyosiy madaniyat inson ma’naviy kamolotining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, uni shakllantirish va yuksaltirish juda murakkab jarayondir. Chunki siyosiy madaniyat insonning kundalik harakatlaridan tortib davlat va jamiyat siyosiy-huquqiy munosabatlarining eng yuqori darajasidagi ishtiroki bilan bog‘liq bo‘lgan uzluksiz jarayonni qamrab oladi. Ya’ni, siyosiy madaniyat mohiyati va amalda namoyon bo‘lishiga ko‘ra, jamiyat

taraqqiyotiga bo‘lgan ongli munosabatni anglatadi. Shu sababdan ham, siyosiy madaniyat jamiyatni demokratlashtirish, ijtimoiy hayotni erkinlashtirish bilan bog‘liq obyektiv zaruriyatdir [3]. “Siyosiy madaniyat jamiyat madaniyatining tarkibiy qismi sifatida davlat va jamiyatda siyosiy hokimiyatning vujudga kelishi, taqsimlanishi va faoliyat ko‘rsatishiga munosabatni ifodalaydi” [4].

“Siyosiy madaniyat” atamasini ilmiy muomalaga XVIII asrda yashab o‘tgan nemis faylasufi va ma’rifatparvari, jamiyatshunos olim I.Gerder olib kirgan. Empirik asosga ega bo‘lgan siyosiy madaniyat to‘g‘risidagi ilmiy konsepsiyalar G‘arbda XX asrning o‘rtalarida shakllangan. Ularning shakllanishida yirik siyosatshunos tadqiqotchilar: G.Almond, X.Fayer, S.Verba, A.Lipset, M.Dyuverje, U.Rozenbaum, G.Pauyell, L.Pay kabi olimlarning hissasi benihoya kattadir [5].

Siyosiy madaniyatning mazmun-mohiyati xususida I.Saifnazarov “Ma’naviy barkamollik va siyosiy madaniyat” nomli risolasida shunday fikr bildiradi: “...siyosiy madaniyat shaxsning o‘z atrofidagi ijtimoiy muhitga munosabatini, uning haq-huquq, nuqtai nazar, fikr bildirish borasida tanlash imkoniyatiga ega bo‘lishini taqozo etadi” [6]. Binobarin, siyosiy madaniyat insonda o‘zi yashayotgan davlat siyosati, shu jamiyat hayotida kechayotgan siyosiy jarayonlar, partiyalar va boshqa institutlar olib borayotgan siyosiy faoliyat haqidagi bilim va qarashlarda, shuningdek, dunyo miqyosida sodir bulayotgan siyosiy voqea-hodisalar xususidagi ega bo‘lgan ma’lumotlar ularga nisbatan oqilona mustaqil fikr-mulohazalarga ega ekanligida aks etadi. Siyosiy madaniyat sohibi jamiyatda sog‘lom ijtimoiy faoliyat yuritadigan faol fuqaroga aylanadi.

X.T.Odilqoriyev hamda Sh.G‘.G‘oyibnazarovlarning fikricha: “Siyosiy madaniyat insoniyat umumiy madaniyatining siyosat bilan bevosita bog‘liq katta sohasidir. U inson siyosiy turmushi hamda jamiyat siyosiy hayotining erishilgan darajasi, sifati va yo‘nalishida, binobarin, siyosiy jarayonlar, odamlarning siyosiy faoliyati, siyosiy institutlar va tuzumlarning faoliyati va

rivojlanishi, yetakchi siyosiy qadriyatlar va xulq-atvor namunalari, nazariyalar va mafkuralar, fuqarolarning siyosiy ijtimoiylashishi va ijtimoiy munosabatlarni modernizatsiya qilish aloqalari tizimining xususiyatida o'z ifodasini topadi" [7].

Siyosiy madaniyatga oid talqinlarni umumlashtirgan rus olimi E.Ya.Batalov siyosiy madaniyatga quyidagi soddalashtirilgan ta'rifni beradi: Siyosiy madaniyat – bu individlar va guruhlarning ongi, xulq-atvor modellarining tarixat shakllanib kelgan andozalari, shuningdek, siyosiy institutlarning faoliyat ko'rsatish modellari tizimi demakdir [8]. "Siyosiy madaniyat – siyosiy munosabatlar tizimi, ayni paytda, avlodlar almashinuvi natijasi, uni tashkil etuvchi unsurlarni ishlab chiqish va qayta tayyorlash jarayonini o'z ichiga oladi. Siyosiy madaniyatni muntazam ravishda rivojlanib boruvchi dinamik hodisa desak to'g'ri bo'ladi [9].

Tadqiqot metodologiyasi. Siyosiy madaniyat bir qator omillar (institutsonal va noinstitutsonal) ta'siri ostida o'zgaradi, ular bevosita yoki bilvosita ijtimoiy davlat va ijtimoiy subyektlarning transformatsion faolligi salohiyati bilan belgilanadi. Jamiyat siyosiy madaniyati davlat siyosati ta'sirida olib borilayotgan islohotlar natijasida o'zgarishi mumkin. Bunday jarayonlar ijtimoiy tuzilmalarning modernizatsiya qilinishi, shuningdek, jahon hamjamiyatiga qo'shilish natijasida globallashtirish jarayonlar namoyon bo'ladi. Global siyosiy o'zgarishlar o'ladan tortib, siyosiy institutlarga ham bo'lgan turli sohalarni qamrab oladi [10].

N.I.Biryukov va V.M.Sergeyev siyosiy madaniyat dinamikasini siyosiy madaniyatga "singirilgan" jamiyatning integratsiya mexanizmining o'zgarishi bilan bog'laydi. An'anaviy jamiyatda integratsiya jarayonlari siyosiy madaniyatning barqaror tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi [11].

Tahlil va natijalar. Fuqarolarda siyosiy ong, siyosiy madaniyatni shakllantirishning dolzarbligi shundaki, u insonlarda vatanparvarlik, insonparvarlik, xalqchilik, adolat, vijdon pokligi, huquqiy savodxonlik, ijtimoiy faollik kabi xalq, millat, vatan taqdiri, kelajak hayotini belgilashga qodir bo'lgan muhim axloqiy fazilatlarining qaror topishiga ko'mak beradi. Insonni o'z davlati va jamiyatidagi ustuvor munosabatlar, qadriyatlar, qonun-qoidalar, olib borilayotgan siyosatning mazmun-mohiyatini anglagan holda hurmat qilishga, ularga o'z huquq va burchlarini teran idrok etgan holda oqilona bo'ysunishga undaydi. Bu qonun-qoidalarni individual xarakter xususiyatlariga, faoliyat me'yorlariga singdiradi. Ya'ni o'zi yashayotgan mamlakat qonun-qoidalari, ustuvor qadriyatlarini hurmat qilgan holda uni shaxsiy turmush tarziga aylantirib yuboradi, bu uning xarakteriga shu qadar singib ketadiki, u hayotidagi har bir qadamida bu me'yorlarni cheksiz hurmat qiladi va ixtiyoriy ravishda ularga amal qilishni o'zining insoniy va fuqarolik burchi deb biladi.

Ta'kidlash joizki, siyosiy madaniyatning rivojlanishi faqatgina demokratik muhit sharoitida yuz berishi mumkin. Zero, fuqaro erkin bo'lmagan jamiyatda informatsiyaning to'liq va xolis tarqatilish yo'llari qirqiladi, davlat va umumjahon miqyosidagi siyosatga oid jarayonlarning ko'p jihatlari jamiyat a'zolaridan yashirin saqlanadi. Hur fikrlik, plyuralizm, siyosiy va huquqiy davlat, jamiyat va butun jahon e'tirof etgan ustuvor qonun-qoidalar, me'yorlar, mezonlar, qadriyatlar yuzasidan jamiyat a'zolarining talablari to'liq qondirilishi ta'minlanmaydi. Bunday jamiyatda qo'rquv, ishonchsizlik va buning natijasida vujudga keladigan loqaydlik hukmron bo'lib qoladi. Insonparvarlik, xalqparvarlik, insof, vijdon, adolat tamoyillarining buzilishi hollari ildiz otadi.

Demokratiya asosida murosachilik (kompromiss) va konsensus topish siyosati yotadi. Chunki, tarixiy taraqqiyot ko'rsatadiki, qarama-qarshiliklarsiz va ziddiyatlarsiz jamiyat bo'lishi mumkin emas. Demokratiyaning asosiy vazifalaridan biri – jamiyatdagi kuchlarni kelishish va murosa asosida birlashtirib, ularni umumqarorga, ya'ni konsensusga olib kelish va mamlakat taraqqiyoti uchun xizmatga safarbar qilishdan iboratdir [12].

O'z navbatida, demokratiya sharoiti uchun ham siyosiy madaniyatga ehtiyoj seziladi. Taniqli olim, tarix fanlari doktori, professor A.Mavrulov ta'biri bilan aytganda, "Demokratiyani tushunish va anglash, unga amal qilish shaxsdan maxsus tayyorgarlikni talab qiladi. Siyosiy ongi va tafakkuri shakllanmagan insonning demokratiya talablariga javob berishi mumkin emas". Bundan ko'rinadiki, siyosiy jihatdan yuksak ongliklik va fikrlar tiniqligi demokratik muhitning yuzaga kelish imkoniyatini oshiradi.

Demokratiya asli insoniy erk va ozodlikning mohiyatidir. Ya'ni, inson ilk yaralish davridanoq ozod, hur va erkin yaralgan. Lekin bora-bora insonlar turli qavmlarga bo'lingach, bir qavm ikkinchi qavm ustidan hukmronlik qilib, uning erkini bo'g'a boshlagan. Boshqacha aytganda, zo'rvonlikning odatiy ko'rinishi namoyon bo'la boshlagan. Mana shu xavf – zo'rlarning zaiflar ustidan hukmron bo'lib olish xavfi ozodlikni, har bir shaxs erkini himoya etish mexanizmini ishlab chiqish va joriy etish zaruriyatini vujudga keltirgan.

Demokratiyani Buyuk Britaniyaning sobiq bosh vaziri U.Cherchel insoniyat tomonidan yaratilgan qadriyatlarining eng buyugi, deya e'tirof etgan edi. Demokratiya sharoitida inson dunyo va o'zini o'rab turgan jamiyat taraqqiyotidan har daqiqa ogoh bo'ladi va tevarak-atrofdagi sodir bo'layotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga nisbatan mustaqil fikrini erkin, ammo boshqalarga malol kelmaydigan tarzda ifodalaydi. Bundan kelib chiqadiki, bunday erkin hayot, demokratik muhitning shakllanishi insonlar tafakkur tarzining zamon talablari asosida o'zgarishini, siyosiy madaniyatini yuksaltirishni ham dolzarb vazifa sifatida kun tartibiga qo'yadi.

Hozirgi vaqtda butun dunyo aholisi, xususan, O'zbekiston fuqarolari uchun siyosiy madaniyatga juda katta zaruriyat tug'ilmoqda. Bunga, asosan, dunyoning kun sayin o'zgarib borishi, globallashtirish jarayonlarining bizning zamonamizga kelib, ayniqsa, shiddatli tus olayotgani sabab bo'lmoqda. Shu boisdan ham, mamlakatimizda olib borilayotgan ko'pgina islohotlar negizida fuqarolarda siyosiy madaniyatni shakllantirishga dolzarb masala sifatida qaralmoqda. Shu o'rinda ulug' hind farzandi Maxatma Gandining quyidagi so'zlarini yodga olish joiz: "Men uyim to'rt tomondan devor bilan o'ralib, derazalarim esa zich bekitilib qo'yilishini istamayman. Barcha mamlakatlar madaniyati uyimga erkin kirib kelishini xohlayman-u, lekin uning oyog'imdan qoqib yiqitishini ham istamayman" [13]. Albatta, bu so'zlar mazmunida nafaqat Gandining o'zi yoki butun Hindiston xalqi uchun, balki barcha xalqlar uchun ham ogohlikka da'vat yotadi. Bizni esa bu xavfdan kuchli siyosiy madaniyat xalos eta oladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, siyosiy madaniyat fuqarolarda mamlakat siyosiy hayotida ijtimoiy faol bo'lishlari uchun zamin yaratadi, jamiyatda sodir bo'layotgan voqea-hodisalarga nisbatan begonalashuvning rivojlanish xavfini yo'qotadi, mamlakat hududida sodir bo'layotgan ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-mafkuraviy jarayonlarga dahldorlik hissini shakllantiradi. Bu esa har qanday tashqi ta'sirlarning kelib bizning oyog'imizdan "qoqib yiqitishi"dan qutqaradi. Bizlarni ularning o'z manfaatlarini Vatanimiz hududidan izlashga harakat qilishlari bilanoq ilg'ashga o'rgatadi. Dunyoda sodir bo'layotgan voqea-hodisalaridan saboqlar chiqarish, davlatimizga tashlanayotgan har qanday ijobiy va salbiy nigohlarni ilg'ash uchun barcha bilim va ko'nikmalarni umumlashtiradi.

Fuqarolarda siyosiy madaniyatning shakllanishi asrimizning tinchligi, muvaffaqiyatli tamaddunini belgilay oladi. Zotan, yangicha, dunyo jarayonlari bilan hamqadam, hatto undan ilgariy olgan tafakkur, har qanday tahlikali vaziyatlarining mintaqa hududida yuzaga kelmasligi, umuman, farovon hayot va go'zal kelajak asosi insoniyatning siyosiy madaniyati orqali barqaror bo'la oladi.

ADABIYOTLAR

1. Расулов Х. Сие́сат – маданият, ходиса ва фан сифатида. Электрон манба: <https://cyberleninka.ru/article/n/siyosat-madaniyat-odisa-va-fan-sifatida/viewer>.
2. Зимин В.А. Формирование политико-культурного контекста постсоветской модернизации. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора политических наук. Саратов-2013, Стр. 24.

3. Расулов Х., сиёсий ф.н., доцент. Сиёсат – маданият, ходиса ва фан сифатида. Эл.манбаа: <https://cyberleninka.ru/article/n/siyosat-madaniyat-odisa-va-fan-sifatida/viewer>
4. Одилқориев Х.Т., Фойибназаров Ш.Ф. Сиёсий маданият: назарий-қиёсий тадқиқот. – Т.: ЎзР ИИВ академияси, 2004. – 39 б.
5. Қўнғиров И. “Сиёсий маданият трансформацияси” тушунчаси ва унинг илмий асослари. – Т.: Жамият ва бошқарув журналы, 2022. №2. – 79-бет.
6. Саифназаров И. Маънавий баркамоллик ва сиёсий маданият. Рисола. – Т.: Шарқ, 2001.
7. Одилқориев Х.Т., Фойибназаров Ш.Ф. Сиёсий маданият: назарий-қиёсий тадқиқот. – Т.: ЎзР ИИВ академияси, 2004. – 73 б.
8. Баталов Э.Я. Политическая культура. – М.: 1997. – С.697.
9. Қўнғиров И. “Сиёсий маданият трансформацияси” тушунчаси ва унинг илмий асослари. – Т.: Жамият ва бошқарув журналы, 2022, №2. – 80-бет.
10. Қўнғиров И. “Сиёсий маданият трансформацияси” тушунчаси ва унинг илмий асослари. – Т.: Жамият ва бошқарув журналы, 2022, №2. – 81-бет.
11. Бирюков Н.И., Сергеев В.М. Между дуализмом и католицизмом (современная проблема и механизмы социальной интеграции в обществе) // Соц.науки и современность. 1998. №4.
12. Жабборова О.И., доцент. Янги Ўзбекистон: демократия ва инсон ҳуқуқлари. Эл.манбаа: <https://cyberleninka.ru/article/n/yangi-zbekiston-demokratiya-va-inson-u-u-lari/viewer>
13. Мохандас Карамчанд Ганди ҳикматлари. Эл.манбаа: <https://ziyouz.uz/hikmatlar/aforizmlar/mohandas-karamchand-gandi-hikmatlari/>

*Nigora MANSUROVA,
Buxoro davlat universiteti talabasi*

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori, dots. Turdiyev B.S. taqrizi ostida

XALQARO SIYOSATDA GENDER TENGLIK

Annotatsiya

Ushbu maqolada jahon siyosiy maydonida gender tenglikning qanday ekanligi to'g'risida, dunyo bo'ylab tenglikni ta'minlash uchun olib borilayotgan chora-tadbirlar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Shu bilan bir qatorda xalqaro tashkilotlar, xususan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan bu masala yuzasidan bir qancha konferensiyalar davomida qabul qilingan deklaratsiyalar, hukumatlar tomonidan jinsiy kamsitish va inson huquqlari buzilishiga qarshi qabul qilingan hujjatlar haqida so'z boradi. Hozirgi davrda ta'limdagi tenglik va migratsiya masalalaridagi munozaralar ham maqoladan o'rin olgan. Bundan tashqari, maqolada siyosiy boshqaruv, liderlik, lavozimga nisbatan munosabatlardagi qarashlar, fikrlar keltirilgan. Xulosa va takliflar doirasida esa bugungi xalqaro siyosatda muhim o'rin egallovchi ayollardan misollar ham kiritilgan.

Kalit so'zlar: Gender tenglik, diktatura, indeks, platforma, strategiya, deklaratsiya, respondent, migratsiya.

GENDER EQUALITY IN INTERNATIONAL POLITICS

Annotation

This article provides information on the issue of gender equality in the global political arena and the measures being taken to ensure equality around the world. It discusses declarations adopted during various conferences on this issue, particularly by international organizations such as the United Nations, as well as documents issued by governments on combating gender discrimination and violations of human rights. Currently, debates on equality and migration in education are also included in the article. In addition, it addresses political governance, leadership, and opinions on relationships with authority figures. Examples of important women in today's international politics are also mentioned within the summary and recommendations section.

Key words: Gender equality, dictatorship, index, platform, strategy, declaration, respondent, migration.

МЕЖДУНАРОДНАЯ ПОЛИТИКА В ОБЛАСТИ ГЕНДЕРА

Аннотация

В данной статье представлена информация о том, как гендерное равенство находится на мировой политической арене, а также о мерах, принимаемых для обеспечения равенства во всем мире. Кроме того, упоминаются декларации, принятые международными организациями, в частности ООН, в ходе нескольких конференций по этому вопросу, документы, принятые правительствами против сексуальной дискриминации и нарушений прав человека. В статью также включены дискуссии о равенстве в образовании и вопросах миграции. Кроме того, в статье представлены взгляды и мнения по вопросам политического управления, лидерства и отношений с должностью. В выводы и предложения также включены примеры женщин, занимающих важное место в современной международной политике.

Ключевые слова: Гендерное равенство, диктатура, индекс, платформа, стратегия, декларация, респонденты, миграция.

Kirish. Insoniyat o'z boshidan ulkan davrlarni o'tkazdi. Keyinchalik esa davlat boshqaruv san'at sifatida siyosat olib bordi. Bir-biriga qo'shni bo'lgan davlatlar esa tashqi siyosiy aloqalar olib borishdi. Davrlar o'tib hamma narsa o'zgarib boshladi. Uyg'onish davri va Ma'rifatparvarlik asri insonlar ongiga va ularning fikrlash doirasiga keskin ta'sir o'tkazdi. Tenglik to'g'risidagi ilk g'oyalari va ayollar huquqlari haqidagi dastlabki qarashlar paydo bo'ldi. Bu orada davlatlar ko'payib borishi va ular orasida savdo-sotiq munosabatlarining rivojlanishi, aholi orasida turli davlatlar madaniyatidan xabardor bo'lishga va ularni o'zlariniki bilan taqqoslashga imkon yaratdi. Yangi dunyo tartibi yaratildi. Ko'plab inqiloblar, urushlar va insoniyatni larzaga sola olgan jahon urushlaridan so'ng, vaziyat biz ko'rib turgan darajaga keldi.

Axborot asrida har bir davlat va undagi fuqarolar boshqalari to'g'risidagi ma'lumotlarni hech bir qiyinchiliksiz xabardor. Hatto eng yirik diktaturalar va monarxistik davlatlarda ham aholi inson huquqlari va tenglik tamoyillaridan xabardor. Biroq shunday muammolar borki, hali hamon to'laqonli o'z yechimini topib ulgurmagan. Bular qatoriga gender tenglik muammosini ham kiritishimiz mumkin. Afsus bilan shuni ta'kidlash kerakki, hali hamon dunyoning qaysidir qismlarida ayollarning erkaklardan pastligi to'g'risidagi qarashlar va unga asoslanib ayollar huquqlarini toptash holatlari uchramoqda!

Adabiyotlar tahlili va metodlari. Maqolani yozishda analiz va sintez, deduksiya va induksiya, tarixiylik, mantiqiylik, qiyosiy-huquqiy kabi tadqiqot va tahlil usullari qo'llangan.

Natijalar va muhokama. Xalqaro siyosatda bugungi kunda aynan katta harbiy kuchga tayangan, avtokratik davlatlar emas, balki, erkin bozor iqtisodiyotiga asoslangan va shu asosda ulkan rivojlanishga erishgan, inson qadri yuksak darajada bo'lgan mamlakatlar ustun turishini kuzatmoqdamiz. Bunga sabab nima? Sabab quyidagicha: demokratiyada asosiy qarorlarni xalq tomonidan saylangan hukumat qabul qiladi, barcha narsa qonun ustuvorligini ta'minlashga va inson huquqlariga qaratiladi. Inson qadri ulug'langan mamlakatlarda esa erkin raqobat va yuqori elita qatlam, kreativ kasb egalari va savodxon, oliy ma'lumotli fuqarolar xalqning asosiy qismini tashkil etib, davlat siyosatiga befarq bo'lishmaydi. Hukumat tomonidan chiqarilgan har bir qaror esa katta e'tibor bilan xalq muhokamasida bo'ladi.

Endilikda, yuqorida keltirgan masalamizga qaytadigan bo'lsak. Ya'ni, hali hamon keng muhokama va munozaralarga sabab bo'layotgan – gender tenglik masalasi. "Gender tenglik (lotinchadan paritas – tenglik) — muvozanatli, ya'ni, hayotning barcha sohalarida (siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy) hokimiyat va qarorlar qabul qilishda erkaklar va ayollarning bir xil, teng ishtiroki, jinslar o'rtasidagi tengligi hisoblanadi. Hozirgi vaqtda siyosiy va iqtisodiy institutlarning tenglik darajasi mamlakatlar demokratiyasining ko'rsatkichi hisoblanadi va bu ma'lumotlar ko'plab xalqaro indekslariga kiritilgan"[1]. Huddi shu tartibda demokratik ko'rsatichlarni hisoblashda bunga katta e'tibor beriladi. Biroq hozirda biz bu masalani haliyam bahsli deb hisoblaymiz. Chunki hali-hanuz patriatizm tarafdorlari tomonidan xotin-qizlarning jamiyatdagi mavq'elari ancha past deb hisoblanadi.

Endi esa bunga sabab nima? - degan savol tug'ildi. Ko'plab yillar mobaynida erkaklar boshqaruvni o'z qo'llarida saqlab kelishdi. Chunki erkaklarga xos asosiy jihatlardan biri bu – kurak hissi. Kurash – bu erkaklar hayotining mazmuni, ular ma'noni shundan topishadi. Bir-biridan o'zishi uchun kurashishadi, o'z istagan narsalariga ham erkaklar kurashib erishishadi va bu jarayonlarda o'zlarini aslo ayashmaydi. Ayollarda esa bunday emas. Ya'ni ayol kishi ko'pchilik holarda kurashdan uzoq bo'lishga va o'zini ayashga harakat qiladi.

Umr ko'rish darajasi bo'yicha statistik ma'lumotlar ham ayollar erkaklarga qaraganda ko'proq umr ko'rishlarini ko'rsatib beradi. Bunga aniq sabab mavjud deya ko'rsatilmagan bo'lsada, biroq fikrimizcha sababi erkaklarning doimiy kurashga bo'lgan istagi, o'zini ayamasligi, og'ir jismoniy mehnatdan ham aslo qochmasligi, doimiy asabiy va stress holatida yurishi, ayollar esa har doimo o'zini avaylab, kelajak haqida qayg'urishi va og'ir mehnatga deyarli qo'l urmasligini tushunishimiz mumkin.

Hop endilikda liderlik va siyosat mavzusiga o'tsak. Mansabni ayollar va erkaklar ikki xil qabul qilishadi. Agarda, mansabini boy bergan taqdirda ham ayol kishi o'zini yo'qotib qo'ymaydi, balki, oilasi va farzandlaridan najot topadi. Lekin erkak kishi buni o'ta jiddiy qabul qiladi, tushkunlikka tushadi. Va hatto ba'zi qarashlarga ko'ra erkak uzoqqa bora olmaydi degan fikrlar ham mavjud.

Siyosat bobida fikr yuritishni esa ko'pchilik erkaklarga xos mavzu deb bilishadi. Aslida ham shundaymi? Olimlar olib borgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki: uch-to'rtta erkak bir joyda to'planib qolishadigan bo'lishsa, ular uchun muhokama mavzusi asosan ikkita bo'ladi, biri siyosat, ikkinchisi ayollar. Erkaklar qanday qilib bu ikki umuman bir-biriga bog'liq bo'lmagan mavzuni o'z miyasi va aqliga kirita olishi bu haqiqiy jumboq. Ayollar to'planganda esa ularning suhbat mavzulari asosan kundalik ishlar, ijtimoiy hayotga aloqador mavzular bo'ladi. Biroq bu ayollar siyosat haqida fikr yuritmaydi degani emas, ular kundalik mavzularda bo'lmasada, o'z shaxsiy siyosiy qarashlarini namoyon eta oladi va bunda aql-zakovatda erkaklardan kam emas.

Mana endi bugungi dunyoga nazar solsak, xalqaro siyosiy maydon va unda munosabatlar e'tibor qandayligini bilsak. Oddiygina ta'lim tizimidan boshlaydigan bo'lsak ham ko'p narsa ayon bo'ladi. 1970-yilgacha qizlar ta'limi ko'rsatkichlari o'ta past edi. Lekin 1970-yildan keyin vaziyat ancha yaxshilanib bordi. Xotin-qizlarga ta'lim berish eng yaxshi g'oyalardan biri ekanini isbotlangan. Agarda ayol o'qimishli bo'lsa, jamiyatda juda katta va ajoyib o'zgarishlar sodir bo'ladi. Tadqiqotchi olim Hans Rosling o'zining kitobida bu haqida faktlarni keltirib o'tadi. "Ishchi kuchi ham ikki jins vakillaridan iborat bo'ladi va natijada yaxshiroq qarorlar qabul qilinadi, ko'proq muammolar o'z yechimini topadi. Turli qit'alarda yashovchi har xil din va millatga mansub deyarli barcha ota-onalar hozirda farzandlarining barini maktabga yuborishga qodir va ular o'g'li bilan bir qatorda qizini ham maktabga bermoqda. Maktabda qizlar soni o'g'il bolalarga deyarli yetib olgan: boshlang'ich maktab yoshidagi 90 foiz qiz maktabga qatnaydi. O'g'il bolalarda bu ko'rsatkich 92 foizni tashkil qiladi. Deyarli farq yo'q" [2].

O'zgarishlar bugungi kunda ancha ijobiy holatga olib keldi. Biroq, jinsga qarab kamsitish holatlari yo'q deb ayto olmaymiz. Bir jinsni ikkinchidan afzal ko'rish amaliyoti ayniqsa, patriarxal munosabatlar xos bo'lgan jamiyatlarda xotin-qizlar ijtimoiy hayotda, faoliyat sohalarda kamsitilishlarga uchrashadi. Buni esa irqiy kamsitishga tenglashtirish mumkin. Xalqaro siyosatda esa yirik mamlakatlar bu holatlarning oldini olish maqsadida qonunlar qabul qilishgan. "1975-yildagi "Buyuk Britaniyaning jinsga ko'ra kamsitish to'g'risidagi qonuni" ni shu qatarga kiritish mumkin. Qadimiy jamiyatlarda xotin-qizlar bandlik, siyosiy va diniy sohalarda mansab pog'onalariga ko'tarilish, uy-joy ta'minoti, ijtimoiy siyosat, fuqarolik va jinoiy huquq sohasida mulkka egalik huquqi kabi sohalarda kamsitilgan. Xotin-qizlarning sinfiy mansubligi – Yoshi va irqiga ko'ra ahvoli jinsiga ko'ra kamsitishni kuchaytirishi yoki susaytirishi mumkin" [3].

Shunday qilib, e'tibor qaratishimiz zarur bo'lgan asosiy jihatlardan yana biri, turli-tuman sabablar asosida ayollarning insoniylik huquqlari ilgari ham buzilganligi va hozirda ham buzilish holatlari bo'lib qolmoqda. Shunga ko'ra xotin-qizlarning

huquq va manfaatlarini himoya qilish zarurati vujudga keldi va Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 1952-yildan boshlab ko'plab mintaqaviy va universal xalqaro hujjatlar qabul qilindi.

"Mexikodagi Xotin-qizlar ahvoli bo'yicha Birinchi Umumjahon konferensiyasi (1975) davomida, BMT e'lon qilgan Xotin-qizlar o'n yilligi davomida (1975-1985) hamda BMT ning Kopengagendagi (1980) va Nayrobidagi (1985) konferensiyalari jarayonida xotin-qizlar va erkaklar tengligini ta'minlash maqsadida hukumatlar institutsional mexanizmlar masalasida yo'l-yo'riq ko'rsatildi [4]. Biroq Pekinda o'tkazilgan To'rtinchi Butunjahon konferensiyasida qabul qilingan Deklaratsiya va Xarakat platformasi bu masalani birinchi planga qo'ydi va barcha hukumatlar gender jihatlar davlat strategiyalari va dasturlarida o'z ifodasini topishini tavsiya qilgan.

Endilikda Pekin deklaratsiyasining ba'zi moddalarini ko'zdan kechiradigan bo'lsak, quyidagi 13-14-moddalarga nazar tashlab o'tishimiz darkor:

"13. Xotin qizlar imkoniyatlarining kengaytirilishi va ularning tenglik asosida jamiyat hayotining barcha sohalarida ishtirok etishi, jumladan qaror qabul qilish va hokimiyatga kirishni e'tiborga olgan holda tenglik, taraqqiyot va tinchlik maqsadlariga erishish uchun asosiy ahamiyatga ega.

14. Xotin-qizlar huquqlari inson huquqlaridir" [4].

Shunday qilib xotin-qizlar va erkaklarning tengligini ta'minlash masalasi butun dunyoning e'tiborini o'ziga qaratdi, xalqaro siyosiy maydonning va undagi hukumatlarning reja va strategiyalarining eng ahamiyatli jihatiga aylana oldi.

Mana endi siyosat maydonida muhim o'rinni egallovchi yana bir masalaga to'xtalib o'tsak, bu ayollar migratsiyasi masalasidir. Barchamiz bilganimizdek migratsiya siyosatda juda muhim ahamiyatga ega. "Empirik tadqiqotlarning natijasiga ko'ra, respondentlarning 84% i ayollar mehnat migratsiyasi ularning hayoti va karyerasi uchun ijobiy ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlasa, respondentlarning 62,4% i mazkur jarayon retsipiyent mamlakat va hududlarga ijobiy ahamiyat kasb etishini ta'kidlaganlar. 2021-yil holatiga ko'ra, dunyo bo'ylab migrantlar soni 281 million kishini tashkil etdi, ularning 48% ini, ya'ni 135 millionini ayol migrantlar tashkil qiladi. Dunyo bo'ylab aynan mehnat migrantlari esa 169 million kishini tashkil qilgan bo'lib, ularning 41,5% ini, ya'ni 70,1 millionini ayollar tashkil qilgan" [5].

Tadqiqotchi olim N.Richixinaning fikricha, karyera zinapoyalarida ko'tarilish, ta'lim darajasiga ega bo'lish, mustaqil va teng huquqli bo'lish istagi xalqaro kompaniyalarda faoliyat ko'rsatayotgan ayollar sonining ortishiga xizmat qilmoqda. Yana boshqa M.Sekach va S.Mostikov kabi olimlar esa bu borada ayollarning hayotini mustaqil tashkil etish istagi va o'z kuchiga ishonish bilan bog'liq psixologik omillar muhim rol o'ynashini ta'kidlaganlar.

Xulosa va takliflar. Mana endi yakuniy xulosani chiqaradigan bo'lsak, xalqaro siyosat uchun bugungi kunda gender tenglikni ta'minlash eng ustuvor masala va har bir hukumat oldida turgan vazifa bo'lib hisoblanadi. Lekin hukumatlar chiqarayotgan qarorlar to'laqonli gender tenglikni ta'minlashda yordam beradimi? Albatta ha! Hukumat chiqarayotgan qarorlari rasmiy tarzda gender tenglikni targ'ib qila oladi. Lekin uni amalga oshishi uchun ayollarning o'zlarini ham kurashishlari darkor. Ya'ni birlashishlari, jamoada yetakchi bo'lishlari kerak. Biroq, bunda rasmiy yetakchilik emas, balki, jamoaning tarkibida turib ularga o'z so'zini o'tkaza oladigan va birkitra oladigan yetakchi kuch sifatida namoyon bo'lishi kerak.

Tenglikka erishish nafaqat ayollar o'zlarini birlashishlarini balki, erkaklar bilan hamkorlikni ham talab etiladi. Hukumatning esa xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va tenglikni ta'minlash bo'yicha chiqaradigan qarorlari ham ayni muddao bo'ladi. Shunday ekan, xotin-qizlar ham iqtisodda, ijtimoiy hayotda va siyosat, hatto xalqaro siyosat maydonida ham muhim rol o'ynaydigan arboblardan bo'la olishadi. Xuddi shu o'rinda dunyo siyosatida muhim rol o'ynagan va hozirda ham buni amalga oshirayotgan ayollarni eslab o'tish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Misol uchun, Yevropa komissiyasi prezidentligiga 2019-yilda kelgan Ursula fon der Lyayyen. U 7 farzandning onasi va asl kasbi vrach, 40 yoshiga qadar siyosatga aralashmagan ayol bo'lgan. "2013-yildan 2019 yilgacha esa Germaniyaning ilk ayol

mudofaa vaziri sifatida ishlaydi. Ayni paytda esa u Yevroittifoqni boshqarayotgan birinchi ayol hamdir"[6]. Shu bilan birgalikda 2022-yil hisobi bo'yicha yilning eng nufuzli ayoli bo'lgan siyosiy lider. Keyingi misolimiz Angela Merkel – Germaniya kansleri lavozimida faoliyat yuritgan va u ham dunyoning eng nufuzli ayollaridan va xalqaro siyosat maydonining eng nufuzli shaxslaridan bo'lgan. Yana bir qancha misollar keltiradigan bo'lsak, Yevropa Markaziy banki rahbari - Kristin Lagard, AQSh vitse-prezidenti Kamala Harris, Italiya tarixidagi birinchi hukumat

raisi bo'lgan ayol – Georgia Meloni va albatta O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisi Senati raisi – Tanzila Narbayevani siyosat olamida yetakchilik qiladigan ayollar sifatida tilga olamiz. Mana shunday misollarning o'zi bizni harakatga undaydi. Ya'ni ayol kishining ishi faqat uyda o'tirib, uy-ro'zg'orga qarash emas, balki, ayollar butun mamlakat, kerak bo'lsa butun ittifoqni boshqara oladi. Faqat o'ziga ishonch va o'z haqqi uchun kurashsa bas.

ADABIYOTLAR

1. Gender tenglik nima? <https://uz.goodinternet.org/uz/>
2. H. Rosling, "Faktdorlik" – Toshkent: NIHOL, 2021. – 90-b.
3. "Gender tadqiqoti asoslari kursi xrestomatiyasi" – Toshkent, "O'zbekiston", 2003-y. 26-b.
4. "Gender tadqiqoti asoslari kursi xrestomatiyasi" –T.: "O'zbekiston", 2003-y. 387-b.
5. "Gender tadqiqoti asoslari kursi xrestomatiyasi" –T.: "O'zbekiston", 2003-y. 390-b.
6. Abduramanov X.X., Kadirova Z.A. Ayollar mehnat migratsiyasining asosiy oqimlari va zamonaviy yo'nalishlari, "Markaziy Osiyoda jamiyat, gender va oila" xalqaro ilmiy jurnal, 2022/4 (5),6-b.
7. Eng nufuzli 100 ayol: "Forbs" bu yil ro'yxatga kimlarni kiritdi? <https://kun.uz/news/>

Muattar MILIYEVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, PhD
E-mail: muattar@mail.ru

PhD, dotsent B.Norbekova taqrizi asosida

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF STUDENTS LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

Annotation

This article describes the psychological characteristics of students learning a foreign language, the specific psychological characteristics of students who have mastered a foreign language, and the psychological factors affecting foreign language learning.

Key words. Foreign language, age period, pedagogy, psycholinguistics, memory, thinking, culture, linguistic competence.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ СТУДЕНТОВ, ИЗУЧАЮЩИХ ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК

Аннотация

В данной статье описаны психологические особенности студентов, изучающих иностранный язык, особенности психологических особенностей студентов, освоивших иностранный язык, а также психологические факторы, влияющие на изучение иностранного языка.

Ключевые слова: Иностранный язык, возрастной период, педагог, психолингвистика, память, мышление, культура, языковая компетентность.

TALABALARNING CHET TILINI O'RGANISHINING PSIXOLOGIK JIHATDAN O'ZIGA XOSLIGI

Анотация

Mazkur maqolada talabalarning chet tilini o'rganishining psixologik jihatdan o'ziga xosligi, chet tilini o'zlashtirgan talabalarning o'ziga xos psixologik xususiyatlari, chet tilini o'rganishga ta'sir etuvchi psixologik omillar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Chet tili, yosh davri, pedagog, psixolingvistika, xotira, tafakkur, madaniyat, lingvistik kompetensiya.

Kirish. Mamlakatimizda oliy ta'lim tizimining barcha turlari, jumladan, oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish bo'yicha aniq maqsadli ishlar amalga oshirilib kelinmoqda. Mamlakatimizda xorijiy tillarni o'rgatishni ommalashtirishni yangi bosqichga olib chiqish va sohani rivojlantirish uchun tizimli ishlarni tashkil etish, ulg'ayib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash, buning uchun barcha shart-sharoitlarni yaratishga katta e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston kelajagi bo'lgan yoshlar har tomonlama aqliy rivojlanishi uchun zarur bo'lgan bilimlarni, shu bilan birgalikda chet tillarini o'zlashtirishda, psixologik yondashuvlar, amaliy psixologik mashqlar asosida dars mashg'ulotlarni boyitib borishni talab qilinmoqda. Shu boisdan, turli soha mutaxassislari o'z ona tilini mukammal bilish bilan bir qatorda, bir nechta xorijiy tillarni bilishi va muloqot qila olishi maqsadga muvofiq.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari jarayonida professor-o'qituvchi faoliyatiga qo'yiladigan talablarda ular ham xorijiy tillarni bilishi talabi qo'yilgan. Shu boisdan ta'lim jarayonida o'qituvchi faoliyatining individual-psixologik va ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda katta yoshdagi professor-o'qituvchilarga xorijiy tillarni o'qitish tizimi yo'lga qo'yilmoqda.

Chet tilini o'rganishning va uni o'rgatishning psixologik o'ziga xosligi chet tildagi matnни idrok etish, chet tilidagi so'zlarni xotirada saqlash bilan talabalar o'zga tillarni o'zlashtirish jarayonida ularning o'zga tildagi tafakkuri kengayib borishini ta'minlashning psixologik jihatlarni bilishni talab qiladi. Ta'lim muassasalarida xorij tillarni o'zlashtirish jarayoni talaba yoshlarning psixologik xususiyatlari, aqliy taraqqiyotining psixologik qonuniyatlaridan xabardor bo'lishi, talabaning psixologik taraqqiyotiga faol ta'sir qiluvchi omillarni o'rganish ular bilan bo'ladigan munosabatlar uchun zarur psixologik ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Chet tillarini o'rganish jarayonida albatta shaxsni yosh psixologik xususiyatlari farq qiladi. Ta'lim muassasalarining barcha qatlamlarida xorijiy tillarga bo'lgan qiziqish va o'qitish tizimlarini kuchaytirishga oid o'quv mashg'ulotlari, darslik va o'quv qo'llanmalar amaliyotda qo'llanilib kelmoqda. Shunday

bo'lsada, ta'lim muassasalarida pedagog kadrlar uchun va talaba yoshlar o'rtasida yangi zamonaviy ilg'or tajribalar ya'ni psixologik nuqtai nazardan qaraganda psixolingvistik bilimlar zarurati seziladi.

Psixolog olimlarning fikrlariga e'tibor bersak, ular bolalarda til o'rganishga tabiiy moyillikni bolalik davrdan boshlanishini aytib o'tadi. Chunki, ularda taqlid qilish va yangi so'zlarni tezlik bilan eslab qolish qobiliyatlarini aynan shu bolalik davrdan boshlanishini bilamiz.

Rus psixologi L.S.Vigotskiy bolaning psixik rivojlanishida tashqi-muhitning rolini va bolani muhit bilan effektiv munosabatini, ta'lim bilan rivojlanishining o'zaro munosabatlarini, murakkab psixik funksiyalar ta'lim jarayonida shakllanishini, aktual taraqqiyot bosqichida mustaqil faoliyatni yaqin taraqqiyot bosqichi asosida bo'linishini, psixik taraqqiyot qarama-qarshilik, ziddiyatlaridan iborat ekanligini ko'rsatib berdilar[1].

Yapon olimi Masaru Ibuka esa, bola hali onasining qornida bo'lganida rivojlana boshlaydi: u mumtoz musiqaga munosabat bildiradi, rasm ko'rgazmasiga borganida onasi tomonidan qabul qilingan ijobiy his-tuyg'ularni sezadi -degan fikrlarini bildirgan [2].

Bola rivojlanishining biogeneziyasi va sotsiogenizatsiyasi muammosida A.S.Makarenko ham o'z fikrlarini bildirgan. U jamoada o'zaro munosabatlar, bola shaxsini loyihalash, faoliyat motivlarini bola faoliyatidagi ahamiyati kabi qator masalalarini o'rgandi va undan amaliyotda foydalandi. Demak, psixolog olimlar fikrlarida ma'lum bo'ldiki, bolaga ta'lim berishda, nimanidir o'rgatishda ham uning psixikasini o'rganish, bolaning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish, bir qator tamoyillar – qoidalarga tayanishimiz lozim ekan.

Talabalar oliy ta'lim muassasalariga faqat qoida va testlarni yodlash orqali emas, balki til ko'nikmalarini o'zlashtirgan holda o'qishga kirmoqda. Bunday talaba bilan shug'ullanish o'qituvchiga ham yengillik yaratadi. Pedagog talabada mazkur ko'nikmalarni rivojlantirishga emas, balki takomillashtirishga ko'proq e'tibor qaratilishi lozim. O'z navbatida, talabalar ham mutaxassislik fanlarini qiyinchiliksiz,

mustaqil bemalol o'zlashtirishga qaratilgan innovatsion mashg'ulotlarni boyitish lozim.

Talaba yoshlarga fan bo'yicha bilim, ko'nikma va malaka berishning o'zi yetarli emasligi, balki hosil qilingan tushunchalarni turli vaziyatlarda amaliy qo'llash layoqatini shakllantirish zarurligi ayon bo'lmoqda. Jahonda oliy ta'lim muassasalari o'rtasidagi raqobat kurashi va "TOP" reytinglar yuritilishi oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirishning marketing strategiyalaridan samarali foydalanish bo'yicha izlanishlar olib borish dolzarbligi malakali xorijiy tillarni yaxshi o'zlashtirgan kadrlar bilan ta'minlashni talab qiladi.

Har qanday xorijiy tillarini o'rganayotgan talaba yoshlarni fikrlash doirasi o'zgarib boradi va talaba yoshlar fikrlashi kengayib borishi, uning ijodkorligini oshirish maqsadga muvofiqdir. Biroq o'z millatimiz qadriyatlaridan voz kechmagan holda bu jihatlarni an'anaviy metodlar bilan uyg'unlashtirish juda o'rindidir. Buning isboti sifatida Professor Jamol Jalolov fikrlarini olishimiz mumkin, chet tili o'qitish metodi deyilganda, chet tili o'rgatishning amaliy, umumta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlariga erishuvni ta'minlovchi muallim va o'quvchi faoliyatining majmuasi tushuniladi [3].

Hozirda chet tillarini o'rganishda qo'yilgan talablar ilgari tubdan farq qiladi. Yozish, o'qish, tinglab tushunish, gapirish, so'z boyligi va grammatik salohiyat kabi ko'nikmalarga ega bo'lish har bir xorijiy til savodxon uchun qat'iy talabga aylanib ulgirdi. Bunday vaziyatda, biz xorijiy til o'qituvchilari zimmasida kompleks bilim yig'indisini shakllantirishda talaba yoshlarning ehtiyoj va imkoniyatlarini hisobga olish, ularni qo'llab-quvvatlash, do'stona muhit yaratish va shu bilan birgalikda muqobil masofani saqlagan holda ularga yo'l boshchi bo'lishdek mas'uliyatli va qiyin vazifa turibdi.

Bizga ma'lumki, chet tillarini o'qish uchun xorij davlatlariga borish, jahon tsivilizatsiyasi yutuqlaridan boxabar bo'lish, xalqaro uchrashuv va shartnomalar imzolashda muloqot layoqatiga ehtiyoj sezila boshladi.

Mamlakatimizning istiqboli bugun yosh avlodimiz qanday tarbiya topishiga, qanday ma'naviy fazilatlar egasi bo'lib voyaga yetishiga, farzandlarimizning hayotga nechog'li faol munosabatda bo'lishiga, qanday oliy maqsadlarga xizmat qilishi bilan bevosita bog'liqdir.

Talabalar xorij tilini o'rganishning afzalliklari ko'p albatta, lekin shaxs xususiyatlari qay darajada o'zgarib boradigan savolga shunday javob beramiz. Talaba shaxs o'ziga tillarni o'zlashtirish jarayonida boshqa ko'nikmalarni o'rganish tezligini oshirib boradi. Insonlarni yaxshiroq tinglashga harakat qiladi, diqqat-e'tibori kuchayadi, o'ziga ishonchi ortadi, ona tilini yaxshilashga harakat qiladi hamda ijodkorligini oshiradi.

Psixolog olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni tasdiqladiki, tillarni o'rganish miyaning eng murakkab, "ijro etuvchi" funksiyalari uchun javob beradigan sohalarini rivojlantiradi. Bular, masalan, turli vazifalarni almashtirish, rejalashtirish, fikr yuritish, muammolarni hal qilish, axborotni filtrlash kabi jarayonlar asoslab o'tilmoqda. Shu jumladan, chet tilini o'rganish inson xotira va tafakkurni rivojlantiradi, insonning

ichki dunyosini boyib borishini ta'minlaydi, ona tilining milliy madaniyati va xususiyatlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi hamda stereotiplar yo'q qiladi degan ilmiy fikrlarni ilgari suradi.

G.A.Guseinovanning "Xorijiy tilni o'rganish uchun psixologik shartlar" ilmiy maqolasida zamonaviy dunyoda chet tillari tobora muhim ahamiyat kasb etishi, ularni o'rganish madaniyatlararo muloqotni muvaffaqiyatli amalga oshirishning asosiy shartlaridan biriga aylanib borishi va lingvistik o'ziga xoslikni shakllantirish vositasi sifatida ishlaydi deb ta'kidlab o'tgan. Xorijiy tillarini o'rganish jarayoni va uning samaradorligini oshirish uchun tegishli shart-sharoitlar shaxsning psixologik xususiyatlari katta ta'sir ko'rsatadi [4].

E.P.Ilin ingliz tilini o'rganishga oid ilmiy tadqiqotlarida, xorijiy tillarini o'rganish nafaqat o'qituvchi faoliyatining uslubi va mazmuniga bog'liq, balki talabalarining shaxsiy psixologik xususiyatlariga, shuningdek ularni o'rganish jarayoniga ta'sir qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillarga ham bog'liq - degan ilmiy fikrlarini berib o'tgan.

I.A.Zimmaya o'z tadqiqotida "...Chet tilini o'qitishga shaxsiy-faollik yondashuvi kitobida muhokama qilingan, shubhasiz, bugungi kunda chet tilini o'qitish psixologiyasining asosini tashkil etuvchi asosiy muammolarni tanlashni ham belgilab berdi".

Ta'lim muassasalarida talaba yoshlarga ingliz tilini o'qitishning asosiy maqsadi chet tilida muloqot qilishga tayyorlashdir. Pedagoglar talaba yoshlarni har tomonlama xorij tillarni o'zlashtirishga yordam qiladi, shu bilan birga talabalarda psixologik o'ziga xoslik rivojlanib borishiga ham imkon yaratiladi. Ta'lim jarayonida ingliz tilini o'rganayotgan talabalarda o'qitish metodikasida quyidagi kommunikativ kompetensiyaning quyidagi tarkibiy qismlari ajratiladi:

Lingvistik kompetensiya: matn grammatik qoidalardan foydalangan holda mazmunli bayon qilish uchun birlashtirilgan leksik birliklardan iborat (masalan, matndan yangi so'zlarni yozish, lug'at tuzish matn uchun);

Muloqot holati va muloqot ishtirokchilarining ijtimoiy rollariga qarab adekvat lingvistik shakl va vositalardan foydalanish qobiliyatini aks ettiruvchi sotsiolingvistik kompetensiya (masalan, yangi so'zlar bilan iboralar yoki jumlar yaratish, ma'nosiga mos keladigan so'zlarni kiritish);

Diskursiv kompetensiya, ya'ni yaxlit, izchil va mantiqiy bayonotlarni tushunish va qurish qobiliyati (masalan, muammoli masalalar bo'yicha o'z fikringizni bildirish, qisqa xabarlar berish);

Xulosa. Strategik kompetensiya, ya'ni muloqot amalga oshmasa, qo'llaniladigan og'zaki va og'zaki bo'lmagan vositalar.

Ijtimoiy-madaniy kompetensiya, ya'ni ona tilida so'zlashuvchilarning madaniy xususiyatlarini, ularning odatlari, an'analari, xulq-atvor me'yorlarini bilish, ularni tushunish va muloqot jarayonida foydalanish qobiliyati;

Ijtimoiy kompetensiya: boshqalar bilan muloqot qilish, talabalar muammo bo'yicha o'z fikrlarini bildirishdan qo'rqqmasliklari uchun qulay muhit yaratish qobiliyati.

ADABIYOTLAR

1. Выготский Л.С. Психология. - М.: ЭКСМО-ПРЕСС, 2000
2. Масару Ибука После трех уже поздно // Alpina non-friction. 2015. S. 101-102 ISBN: 978-5-91671-058-8
3. Jalolov J. Chet tili o'qitish metodikasi: Chet tillar o'quv yurtlari (fakultetlar) talabalari uchun darslik. -Toshkent: O'qituvchi.2012.- 432 b.
4. Guseinova G.A. Chet tilini o'rganish uchun psixologik shartlar// Obrazovanie i vospitani. 2020. №3(29) S 84-85.
5. Милиева М.Г. О психоллингвистике и нейролингвистике билингвизма // Вопросы науки и образования. 2018. №8 (20). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-psiholingvistike-i-neurolingvistike-bilingvizma> (дата обращения: 21.05.2024).
6. Miliyeva M.G. (2023). Influence of Bilingualism on Socio-Cognitive Personal Development. Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 19, 61–64. Retrieved from <https://www.zienjournals.com/index.php/zjssh/article/view/3765>
7. Muattar Gaffarovna Miliyeva GENERAL CHARACTERISTICS OF TRAINING AS A MULTIFUNCTIONAL METHOD // Academic research in educational sciences. 2023. №TMA Conference. URL: [tps://cyberleninka.ru/article/n/general-characteristics-of-training-as-a-multifunctional-method](https://cyberleninka.ru/article/n/general-characteristics-of-training-as-a-multifunctional-method) (дата обращения: 21.05.2024).
8. Милиева М.Г. Исторические предпосылки психоллингвистики // Вопросы науки и образования. 2018. №6 (18). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskie-predposylki-psiholingvistiki> (дата обращения: 21.05.2024).
9. Милиева М.Г. Психоллингвистические аспекты восприятия устной речи (зависимость восприятия от речевых характеристик говорящего) // European research. 2018. №1 (35). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psiholingvisticheskie-aspekty-vospriyatiya-ustnoy-rechi-zavisimost-vospriyatiya-ot-rechevyh-harakteristik-govoryaschego> (дата обращения: 21.05.2024).

-
10. Миличева, М.Г. (2023). Psixologiyada motivatsiya muammosiga yondashuvlar . Цифровизация современного образования: проблема и решение, 1(1), 132–134. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/digitalization-modern-education/article/view/24702>

UDK:372.8

Dilnavoz MUXAMMADIYEVA,

A.Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o'rgatish milliy-tadqiqot instituti tayanch doktoranti
E-mail: dilnavoz@mail.ru

Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti B.Nurillayev taqrizi asosida

FIZIKA DARSLARIDA NAMOYISH TAJRIBALARI YORDAMIDA O'QUVCHILARNING KASBIY QIZIQISHINI OSHIRISH

Аннотация

Ushbu maqolada o'quvchilarda kasbiy qiziqishni oshirishda namoyish tajribalarining ahamiyati haqida fikrlar keltirilgan. Shuningdek namoyish tajribalarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun strategiyalar, ba'zi namoyish tajribalari va ularning kasbiy sohalariga tatbiqiy yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Namoyish tajribalari, kasbiy sohalar, kasbiy qiziqish, ilmiy dunyoqarash, ilmiy fikrlash.

ПОВЫШЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ С ПОМОЩЬЮ ДЕМОНСТРАЦИОННЫХ ЭКСПЕРИМЕНТОВ НА УРОКАХ ФИЗИКИ

Аннотация

В данной статье приводятся мысли о значении демонстрационных экспериментов для повышения профессионального интереса у учащихся. Также освещаются стратегии успешного проведения демонстрационных экспериментов, некоторые примеры таких экспериментов и их применение в профессиональных областях.

Ключевые слова: Демонстрационные эксперименты, профессиональные области, профессиональный интерес, научное мировоззрение, научное мышление.

INCREASING STUDENTS' PROFESSIONAL INTEREST THROUGH DEMONSTRATION EXPERIMENTS IN PHYSICS LESSONS

Annotation

This article discusses the importance of demonstration experiments in increasing students' professional interest. Additionally, strategies for successfully implementing demonstration experiments, some examples of such experiments, and their application to professional fields are highlighted.

Key words: Demonstration experiments, professional fields, professional interest, scientific worldview, scientific thinking.

Kirish. Ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning davomi sifatida 2024-yil 2-fevral sanasida O'zbekiston Respublikasi prezidentining qarori tasdiqlandi. Unda umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilarining xorijiy tillar va kasb-hunarga bo'lgan qiziqishini oshirish, ushbu jarayonga ish beruvchilarni keng jalb qilish hamda mehnat bozori talablariga mos malakali va raqobat bardosh kadrlarni tayyorlash maqsadida bir qancha chora-tadbirlar ishlab chiqildi [1]. Shuningdek, o'quvchilarning sifatli ta'lim olish imkoniyatlarini oshirish maqsadida ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini yaxshilash, yangi laboratoriya va texnologik jihozlar bilan ta'minlash ishlari amalga oshirilmoqda. Ushbu chora-tadbirlar, ta'lim sohasini yanada rivojlantirish, o'quvchilarni zamonaviy bilim va ko'nikmalar bilan ta'minlash, hamda mehnat bozorida raqobatbardosh va malakali kadrlarni tayyorlashni maqsad qilgan.

Asosiy qism. O'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini oshirish, ularning bilim va qobiliyatlarini kengaytirish, ilm-fan sohalarida qiziqishlarini oshirish va ilmiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Buning uchun ko'plab rivojlangan mamlakatlarda, jumladan Amerika Qo'shma Shtatlari, Yaponiya, Kanada, Germaniya, Fransiya, Shvetsiya, Singapur, Shveysariya, Avstraliya mamlakatlarida "Tabiiy fanlar" (uning tarkibida fizika fani) asosiy fan sifatida o'qitilmoqda. Bu davlatlarda fizika faniga bo'lgan e'tibor, ilmiy ta'lim va texnologik sohalarida muvaffaqiyatli bo'lish uchun zarur bilimlarni taqdim etadi. Fizika o'quvchilarga tabiat qonunlarini tushuntirish, ilmiy metodlarni o'rgatish va amaliy tajribalar orqali bilimlarni mustahkamlash uchun muhim fan hisoblanadi.

Fizika fanini o'qitishda namoyish tajribalaridan foydalanish, darslarni yanada qiziqarli va samarali qilish uchun juda muhimdir. Tajribalar fizikaning nazariy asoslarini amaliy ravishda ko'rsatishga, o'quvchilarga tushuncha va ko'nikmalarni takomillashtirishga yordam beradi. Namoyish tajribalarini

muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun quyidagi strategiyalarni qo'llash mumkin [2]:

Tajribalarni rejalashtirish va tayyorlash

Tajribalar o'tkazishdan oldin, tajriba orqali o'rgatilmoqchi bo'lgan fizika tamoyillari yoki qonunini aniqlang.

Tajriba uchun kerakli materiallar, asbob-uskunalar va xavfsizlik choralari tayyorlash.

Tajribalarni o'tkazish

Tajribani o'quvchilarga aniq va tushunarli tarzda namoyish eting. Jarayonni bosqichma-bosqich tushuntirib bering.

O'quvchilarni tajribaga faol jalb qilish, masalan, ularga eksperiment qilish, natijalarni kuzatish va o'z fikrlarini bildirish imkoniyatini berish.

Ilmiy asoslarni tushuntirish

Tajriba o'tkazilgandan so'ng, fizikaning asosiy nazariyalarini va qonunlarini tushuntiring. Natijalarni nazariy asoslar bilan bog'lang.

Tajribalar natijalarini grafiklar, diagrammalar, jadvallar yordamida ko'rsatish.

Tajribalarni tahlil qilish

Tajribadan olingan natijalarni tahlil qilish, xatoliklarni aniqlash va ularning sabablarini izohlash.

O'quvchilar bilan tajriba natijalarini muhokama qilish, savollarga javob berish.

Xavfsizlik choralari ko'rish

Tajribalarni xavfsiz tarzda o'tkazish, o'quvchilarga xavfsizlik qoidalarini tushuntirish va ularni bajarishga undash.

Maxsus himoya vositalaridan (kulgich, ko'zoynak, perchatkalar) foydalanish.

Ilmiy qiziqishni oshirish

O'quvchilarda fizika faniga bo'lgan qiziqishni oshiruvchi qiziqarli va nooddiy tajribalarni qo'llash.

Tajribalar orqali fizikaning turli qirralarini ko'rsatish, masalan, optik tajribalar, termo dinamika tajribalarini amalga oshirish.

Tajribalarni kengaytirish

Tajribalarni o'quv dasturlariga moslashtirish va boshqa fanlar bilan bog'lash. Masalan, biologiya yoki kimyo bilan integratsiya qilish.

O'quvchilarga yangi va innovatsion tajribalarni taqdim etish uchun yangi dasturlar va resurslar ishlab chiqish.

Aynan kasbiy mazmunga ega bo'lgan namoyish tajribalari, fizika darslarini yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi, chunki ular ko'pincha fizika fanining real dunyo bilan bog'liqligini ko'rsatadi va o'quvchilarga kasbiy sohalarida qanday qo'llanilishini tushuntiradi. Quyida fizika fanidan kasbiy mazmundagi ba'zi tajribalar keltirilgan:

Elektr o'tkazuvchanlik: Turli materiallarning elektr o'tkazuvchanligini o'lchash. Masalan, simlar va metal plitalar yordamida elektr tokini o'tkazish va qarshilikni o'lchash.

Kasbiy sohalariga tatbiqi:

1. Elektr muhandisligi. Elektr o'tkazuvchanlikni o'lchash tajribalari elektr muhandislik sohasida, masalan, elektr simlari va komponentlarining samaradorligini aniqlashda qo'llaniladi. Elektr o'tkazuvchanligi yuqori bo'lgan materiallar yuqori sifatli elektr kontaktlari va simlar ishlab chiqarishda muhimdir.

2. Materialshunoslik: Materiallarning o'tkazuvchanligini o'rganish materialshunoslikda materiallar sifatini baholashda, yangi materiallar ishlab chiqarishda yoki mavjud materiallarni yaxshilashda yordam beradi.

3. Energetika: Energiya o'tkazish tizimlarida o'tkazuvchanlik va qarshilikni aniqlash energiya yo'naltiruvchi va tejovchi yechimlar ishlab chiqarishda yordam beradi. Masalan, elektr uzatish liniyalari va transformatorlar uchun optimal materiallar tanlashda.

4. Elektronika: Elektron qurilmalarda, masalan, mikroprotessorlar va integratsiyalashgan sxemalarda materiallarning o'tkazuvchanligi tizimning ishlashini va samaradorligini ta'minlash uchun muhimdir.

5. Konstruktsiyava qurilish: Qurilish materiallarining elektr o'tkazuvchanligi, masalan, temir yoki metallarni tanlashda, elektrizolyatsiya va xavfsizlik talablari uchun muhimdir.

6. Avtomobil sanoati: Avtomobillarda elektr tizimlari va komponentlar uchun materiallarning o'tkazuvchanligini baholash muhimdir, chunki bu materiallarning ishonchligi va samaradorligi avtomobilning ishlashiga ta'sir qiladi [3].

Isitish va sovutish: Suvni isitish va sovutish orqali issiqlik o'tkazuvchanligini o'lchash. Masalan, turli materiallarning issiqlik o'tkazuvchanligini solishtirish.

Kasbiy sohalariga tatbiqi:

1. Energetika: Issiqlik o'tkazuvchanligini o'lchash energiya samaradorligini baholash va optimallashtirishda muhimdir. Masalan, issiqlik izolyatsiya materiallarining samaradorligini aniqlash orqali energiya tejash imkoniyatlarini yaxshilash mumkin.

2. Qurilish sanoati: Qurilish materiallarining issiqlik o'tkazuvchanligini baholash qurilishning energiya samaradorligini oshirish va issiqlik izolyatsiyasini yaxshilashda yordam beradi. Bu, masalan, binolarda issiqlik izolyatsiya materiallarini tanlashda muhimdir.

3. Mashinani ishlab chiqarish: Issiqlik o'tkazuvchanligini o'lchash, mashinalar va dvigatellarni samarali ishlab chiqarishda, issiqlikni boshqarish tizimlarini loyihalashda yordam beradi. Masalan, dvigatellar va elektrkomponentlarida issiqlik tarqatish va izolyatsiya materiallarini tanlashda.

4. Avtomobil sanoati: Avtomobillarda issiqlik boshqaruvi tizimlari va izolyatsiya materiallarini tanlashda issiqlik o'tkazuvchanligini o'lchash muhimdir. Bu, masalan, radiatorlar va issiqlik izolyatsiya materiallarini loyihalashda yordam beradi.

5. Oziq-ovqatsanoati: Oziq-ovqatni saqlash va qaytaishlash jarayonlarida issiqlik o'tkazuvchanligini o'lchash, masalan, qadoqlash materiallari yoki sovutish tizimlarining samaradorligini baholashda qo'llaniladi.

6. Energiya samaradorligi va ekologiya: Ishlab chiqarish va qurilish sohalarida issiqlik o'tkazuvchanligini baholash,

energiya sarfini kamaytirish va ekologik ta'sirni qisqartirish maqsadida energiya samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Mexanik kuchlar: Turli ob'ektlarga qo'llanilayotgan kuchlarni o'lchash va ularning harakatini kuzatish. Masalan, turli materiallarning elastikligini o'rganish.

Kasbiy sohalariga tatbiqi:

1. Fuqarolik muhandisligi: Ko'priklar, binolar va boshqa inshootlarning strukturaviy yaxlitligini ta'minlash uchun materiallarning elastikligi va kuchlarini tahlil qilish muhimdir.

2. Mexanik muhandislik: Mexanik tizimlar va mashinalar dizayni uchun komponentlarning kuchlarini va elastikligini hisoblash talab qilinadi.

3. Aero kosmik muhandislik: Samolyot va kosmik kemalarning struktura komponentlarini tahlil qilish va sinovdan o'tkazish uchun kuchlarni va materiallarning elastikligini o'rganish.

4. Inshootlar dizayni: Binolarni qurishda foydalaniladigan materiallarning kuch va elastiklik xususiyatlarini hisoblash muhimdir.

5. Ortopediya va travmatologiya: Suyaklar va tibbiy implantlarning mexanik kuchlarini va elastikligini o'rganish va optimallashtirish.

6. Avtomobil dizayni va ishlab chiqarish: Mashinalarning qismlari, shassi va karosseriyaning kuch va elastikligini hisoblash, xavfsizlik va samaradorlikni oshirish.

7. Yadro energetikasi: Reaktorlar va turbinlarning komponentlarining kuchlarini va elastikligini tahlil qilish.

8. Shamol va quyosh energetikasi: Shamol turbinalari va quyosh panellarining strukturaviy yaxlitligini ta'minlash uchun mexanik kuchlarni o'rganish.

9. Materialshunoslik: Yangi materiallar va kompozitlarning kuch va elastiklik xususiyatlarini tadqiq qilish va ishlab chiqish.

10. Qurilish: Qurilish materiallarining (masalan, beton, po'lat) kuch va elastikligini sinovdan o'tkazish va tahlil qilish.

11. Robot manipulyatorlari: Robotlarning komponentlari va materiallari kuch va elastiklik xususiyatlarini o'rganish, optimal dizayn va funktsionallikni ta'minlash [4].

Yorug'lik sinishi: Yorug'likning turli materiallardan sinishi va buzilishi. Masalan, prizma yordamida yorug'likning spektrini ko'rsatish.

Kasbiy sohalariga tatbiqi:

1. Optika va fotonika: Mikroskoplar, teleskoplar, kameralar va boshqa optik qurilmalarning linzalari va prizmalari yorug'lik sinishini hisobga olgan holda loyihalashtiriladi. Yorug'lik spektrini o'rganish va tahlil qilish uchun prizma va diffraksiya panjara kabi optik komponentlar qo'llaniladi [4].

2. Tibbiyot: Optik ko'rish tizimlari (masalan, endoskoplar) va lazer texnologiyalari yorug'likning sinishini va buzilishini hisobga olgan holda ishlaydi. Ko'zoynak linzalari va kontakt linzalarning dizayni va ishlab chiqarilishi yorug'likning ko'zda qanday sinishini hisobga oladi.

3. Telekommunikatsiya: Optik tolalar orqali ma'lumot uzatishda yorug'likning sinishi va to'lqin yo'nalishi o'zgartirilishi hisobga olinadi. Yorug'likning tolalar ichida sinishi ma'lumot uzatish samaradorligini oshiradi.

4. Astronomiya: Teleskoplar linzalari va oynalari orqali yorug'likning sinishi va buzilishini hisobga olib, masofadagi obyektlarni aniq ko'rishga imkon beradi. Yulduzlar va galaktikalar spektrlarini o'rganish uchun yorug'lik sinishi prinsiplaridan foydalaniladi.

5. Fotografiya va kino: Kameralar linzalari yorug'likning sinishini va buzilishini hisobga olgan holda aniq va sifatli suratlar olish uchun ishlab chiqiladi. Yorug'likning sinishi va tarqalishini hisobga olgan holda yoritish tizimlari dizayni amalga oshiriladi.

6. Arxitektura va dizayn: Binolar va ichki makonlarni yoritishda yorug'likning sinishi va tarqalishi hisobga olinadi, bu esa yoritish samaradorligini oshiradi va estetik ko'rinishni ta'minlaydi. Shisha va boshqa optik materiallar yordamida qurilish elementlarini yaratishda yorug'likning sinishi hisobga olinadi.

7. Materialshunoslik: Materiallarning optik xususiyatlarini, sinish ko'rsatkichi va yorug'lik o'tkazuvchanligini o'rganish orqali yangi materiallar ishlab chiqiladi.

8. Energetika: Quyosh panellarining samaradorligini oshirish uchun yorug'likning sinishi va yutilishini hisobga olish muhimdir. Lazerlar yordamida energiya uzatishda yorug'likning sinishi va tarqalishi hisobga olinadi.

9. San'at va ilmiy vizualizatsiya: Yorug'likning sinishi orqali san'at asarlarini yaratish yoki ilmiy kontseptlarni vizualizatsiya qilish.

Bu tajribalar o'quvchilarga fizika fanining kundalik hayotdagi va kasbiy sohalardagi qo'llanilishini ko'rsatadi. Namoyish tajribalari ilmiy tushunchalarni yanada yaxshi tushunishga yordam beradi va o'quvchilarning fizika faniga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Bu kabi namoyish tajribalari bilan

birga ularning kasbiy sohalarga tatbiqiga oid nazariy ma'lumotlar bilan o'quvchilarni xabardor qilish orqali ularda kasbiy qiziqishni oshirish mumkin.

Xulosa. Fizika fani tabiathaqidagi fan hisoblanadi. Atrofimizda bo'layotgan har bir hodisa fizik jarayonga misol bo'lishi mumkin. O'quvchilar tabiatni, atrofda hodisalarni yanayam chuqurroq anglashi uchun fizika fanining ahamiyati katta. Hech bir soha yo'qki unda fizik qonunlar aks etmagan. O'sib kelayotgan yosh avlodning nurli kelajagi ortida ular tanlayotgan kasblarning ahamiyati katta. Shuning uchun ham jahon bozori talablariga javob bera oluvchi raqobat bardosh kadrlarni yetishib chiqishi uchun fanlarning, jumladan fizika fanining kasbiy sohalarga tatbiqini ochib berish samarali bo'ladi. Buning uchun esa, o'quvchilarga amaliy harakatlarga asoslangan namoyish tajribalari yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 02.02.2024 yildagi PQ-53-son. <https://lex.uz>
2. Jack Hassard, Michael Dias. "The Art of Teaching Science: Inquiry and Innovation in Middle School and High School". Oxford university 2005
3. Theodore L. Bergman, Adrienne S. Lavine, Frank P. Incropera, David P. DeWitt "Introduction to Heat Transfer". United States of America
4. Ferdinand P. Beer, E. Russell Johnston Jr., John T. DeWolf, David F. Mazurek "Mechanics of Materials"
5. Hugh D. Young, Roger A. Freedman "University Physics"

УДК 004.0:81'1

Индира НАРКУЛОВА,

PhD, доцент, старший преподаватель Университета общественной безопасности Республики Узбекистан

E-mail: indi977@mail.ru

Азамат НАРКУЛОВ,

ведущий научный сотрудник Центра научно-прикладных исследований Университета общественной безопасности Республики Узбекистан

На основе рецензии Х.М.Акрамбаева, PhD, старшего преподавателя цикла боевой готовности и физической подготовки Института повышения квалификации МВД Республики Узбекистан

ANALYZING THE EFFECTIVENESS OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TO IMPROVE THE QUALITY OF EDUCATION

Annotation

This article is devoted to analyzing the effectiveness of using artificial intelligence (AI) to improve the quality of education. The article considers both positive sides and prospects of AI application in education and possible risks and limitations. Special attention is paid to the analysis of practical cases and research results proving the effectiveness of AI to improve the quality of education.

Key words: Artificial intelligence, education, quality of education, efficiency analysis, personalized learning, automation, new teaching methods, ethical aspects, teacher's role, educational analytics, learning systems.

АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Данная статья посвящена анализу эффективности использования искусственного интеллекта (ИИ) для повышения качества образования. В статье рассматриваются как положительные стороны и перспективы применения ИИ в образовании, так и возможные риски, и ограничения. Особое внимание уделяется анализу практических кейсов и результатов исследований, доказывающих эффективность ИИ для повышения качества образования.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, образование, качество образования, анализ эффективности, персонализированное обучение, автоматизация, новые методы обучения, этические аспекты, роль преподавателя, образовательная аналитика, системы обучения.

TA'LIM SIFATINI YAXSHILASH UCHUN SUN'IY INTELEKTDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI TAHLIL QILISH

Annotatsiya

Ushbu maqola ta'lim sifatini yaxshilash uchun sun'iy intellekt (SI) dan foydalanish samaradorligini tahlil qilishga bag'ishlangan. Maqolada sun'iy intellektning ta'limda qo'llashning ijobiy tomonlari va istiqbollari, shuningdek, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavf va cheklavlarni ko'rib chiqilgan. Ta'lim sifatini yaxshilash uchun sun'iy intellektning samaradorligini isbotlovchi amaliy holatlar va tadqiqot natijalarini tahlil qilishga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, ta'lim, ta'lim sifati, samaradorlikni tahlil qilish, shaxsiylashtirilgan ta'lim, avtomatlashtirish, yangi o'qitish usullari, axloqiy jihatlarni, o'qituvchining roli, ta'lim tahlili, ta'lim tizimlari.

Современное образование переживает период стремительных изменений, обусловленных бурным развитием технологий. Искусственный интеллект (ИИ) все активнее внедряется в образовательный процесс, предлагая новые возможности для повышения эффективности обучения и качества образования.

Внедрение ИИ в образовании открывает широкие перспективы: от персонализированного обучения, адаптированного к индивидуальным потребностям каждого студента, до автоматизации рутинных задач преподавателей, освобождая их время для более творческой и индивидуальной работы со студентами.

Однако, несмотря на очевидные преимущества, использование ИИ в образовании сопряжено с целым рядом вызовов и вопросов, требующих внимательного анализа и исследования.

За последние 5 лет использование искусственного интеллекта (ИИ) в высших образовательных учреждениях (ВУЗ) стремительно возросло, что сопровождалось появлением новых инструментов ИИ. Ученые (например, Котлярова Ирина Олеговна, Хелен Кромптон и Диана Берк) сообщают о преимуществах ИИ для преподавателей и студентов ВУЗов. Эти преимущества включают использование ИИ в ВУЗах для адаптации обучения к потребностям различных типов учащихся, для

предоставления индивидуальной обратной связи, для разработки оценок и прогнозирования академических успехов.

Термин «искусственный интеллект» был впервые введен английским математиком Аланом Тьюрингом в работе «Вычислительные машины и разум» в 1950 году. Современные ИИ способны выполнять различные задачи от распознавания изображения или текста до анализа большого количества данных, управления транспортными средствами и многое другое.

ИИ прочно вошел в жизнь людей XXI века и провозглашается инструментом, который можно использовать для улучшения и развития всех сфер нашей жизни. ИИ является инструментом, используемым в различных дисциплинах, включая языковое образование, инженерное образование, математическое образование и медицинское образование.

Искусственный интеллект (ИИ) основан на алгоритмах, которые позволяют машинам имитировать форму настоящего интеллекта. Эта инновационная технология помогает минимизировать ошибки и улучшить пользовательский опыт в различных областях, включая образование.

В сфере образования можно автоматизировать некоторые виды деятельности, особенно в части коррекции

оценок. Искусственный интеллект также позволяет персонализировать обучение в соответствии с потребностями и возможностями усвоения каждого человека. Например, эта новая технология может предложить учащимся упражнения, адаптированные к их уровню обучения.

Кроме того, ИИ может помогать учителю (не заменяя его) и позволяет ему выявлять людей, находящихся в сложных ситуациях в классах. Эта технология также позволяет учителям освободиться от повторяющихся задач, что помогает им персонализировать и углублять свои методы обучения. Таким образом, искусственный интеллект открывает дверь к адаптированному и настраиваемому обучению, позволяя формировать пути обучения и направлять их в соответствии с отзывами учащихся.

Искусственный интеллект имеет потенциал для революционного изменения нашего представления об образовании. От персонализированных алгоритмов обучения до виртуальной и дополненной реальности, инструменты и технологии на основе ИИ помогают улучшить процесс обучения для студентов способами, которые мы никогда не считали возможными.

ИИ может принести широкий спектр преимуществ в образование. Одной из самых важных является возможность персонализировать процесс обучения для каждого ученика. Используя ИИ, преподаватели могут анализировать данные об успеваемости и предпочтениях учеников, чтобы создавать персонализированные планы уроков и оценки, которые соответствуют уникальным сильным и слабым сторонам каждого ученика. Кроме того, ИИ может автоматизировать административные задачи, такие как выставление оценок, что позволяет преподавателям сосредоточиться на других важных аспектах обучения.

Инструменты и технологии на базе ИИ также могут улучшить процесс обучения студентов несколькими способами. Например, виртуальная и дополненная реальность может сделать обучение более интерактивным и захватывающим, в то время как чат-боты и другие инструменты на базе ИИ могут оказывать поддержку студентам 24/7. Кроме того, ИИ можно использовать для создания персонализированных тестов и игр, которые помогают студентам взаимодействовать с предметом в увлекательной и интерактивной форме.

Персонализированное обучение – одно из самых захватывающих потенциальных преимуществ ИИ в образовании. Благодаря способности анализировать данные об успеваемости и предпочтениях, учащиеся ИИ может помочь педагогам создавать персонализированные планы уроков и оценки, которые соответствуют уникальным сильным и слабым сторонам каждого учащегося. Это может улучшить опыт и мотивацию учащихся и в конечном итоге привести к лучшим академическим результатам.

ИИ и ChatGPT могут произвести революцию в академических исследованиях, быстро обрабатывая и анализируя большие объемы данных, открывая новые открытия, генерируя гипотезы и проводя обзоры литературы быстрее, чем традиционные методы. Кроме того, его можно использовать в обработке естественного языка, например, в реферировании текста, анализе настроений и языковом переводе для анализа неструктурированных данных.

Однако важно отметить, что эти возможности должны использоваться совместно с человеческим интеллектом, поскольку ИИ и ChatGPT могут только давать предложения и помощь, а окончательное решение и ответственность за результаты всегда остаются за исследователями.

В последние годы в высшем образовании наблюдается растущая тенденция к внедрению современных технологий и практик с целью улучшения общего образовательного опыта. Системы управления обучением, геймификация, обучение с использованием видео, виртуальная и дополненная реальность – вот некоторые примеры того, как технологии улучшили вовлеченность студентов и образовательное планирование.

Несмотря на многочисленные преимущества, которые технологии принесли образованию, существуют также опасения относительно их влияния на высшие учебные заведения. С ростом онлайн-образования и повышением доступности образовательных ресурсов в Интернете многие традиционные университеты и колледжи обеспокоены будущим своих учреждений. В результате многим высшим учебным заведениям нужна помощь, чтобы идти в ногу с быстрыми технологическими изменениями, и они ищут способы адаптироваться и оставаться актуальными в цифровую эпоху.

В этой связи Кэтрин Конрад пишет: «Давление «учить с помощью» генеративных инструментов продолжает расти, отчасти под влиянием технологических компаний, которые давно воспринимают образование как прибыльный рынок. Однако, производя эти широко разрекламированные коммерческие инструменты, эти компании не фокусировались на образовании и не консультировались с преподавателями или их учениками. Эти модели не только разработаны без учета образовательных целей, практик или принципов, но и возникают из технократического ландшафта, который часто принижает высшее образование, представляет преподавание как в значительной степени автоматизированную задачу, рассматривает человеческое обучение как приобретение монетизируемых навыков и рассматривает как студентов, так и преподавателей как источники бесплатных учебных данных. Это пренебрежение к опытным профессионалам отражает тенденцию Big Tech игнорировать экспертов в любой области».

Инструменты на базе ИИ также используются для автоматизации административных задач, таких как оценка заданий и предоставление обратной связи. Кроме того, ИИ используется для анализа больших объемов данных с целью выявления закономерностей и идей, которые могут помочь в разработке новых образовательных стратегий и политик.

Существует множество примеров образовательных инструментов и платформ на базе искусственного интеллекта, которые в настоящее время успешно используются. Среди наиболее популярных:

Duolingo: приложение для изучения языка, которое использует ИИ для персонализации уроков для каждого пользователя;

ALEKS: платформа для обучения математике на базе искусственного интеллекта, которая обеспечивает адаптивную оценку и персонализированные планы обучения;

Coursera: использует искусственный интеллект для рекомендации курсов студентам на основе их интересов и истории обучения.

Хотя использование ИИ в образовании имеет много преимуществ, его ограничения и проблемы должны быть устранены. Одной из самых больших проблем является обеспечение доступности инструментов и платформ на базе ИИ для всех учащихся, независимо от их социально-экономического статуса или местоположения. Кроме того, некоторые опасаются, что ИИ увековечит существующие предубеждения и дискриминацию в образовании.

Доктор Филиппа Хардман пишет о неравенстве и предвзятости ИИ в образовании следующее: «ИИ часто приветствовался как мощный инструмент демократизации образования. Многие из нас, кто работает в сфере ИИ и образования, мотивированы видением того, что ИИ может сделать лучшее образование доступным для большего числа студентов и, в то же время, повысить социальную мобильность и равенство. Миллионы студентов по всему миру уже начинают получать выгоду от использования ИИ в образовании, но миллионы других этого еще не делают. Мое первоначальное исследование показывает, что всего через шесть месяцев после того, как Open AI предоставил миру доступ к ИИ, мы уже наблюдаем возникновение значительного разрыва между ИИ и образованием. Если текущая тенденция сохранится, существует реальный риск того, что вместо демократизации образования развитие искусственного интеллекта приведет к расширению

цифрового разрыва и углублению социально-экономического неравенства».

Кроме того, многие педагоги опасаются, что инструменты на базе ИИ заменят человеческое взаимодействие и повлияют на качество преподавания в классе. В ближайшие годы будет важно обеспечить, чтобы ИИ использовался таким образом, чтобы дополнять, а не заменять педагогов-людей.

Преимущества ИИ в образовании. В современном мире интеграция технологий ИИ в образование стремительно растет. ИИ призван помогать нам и облегчать наши повседневные задачи. При должной оперативности любое действие, которое вы хотите выполнить, будет выполнено за считанные секунды. Преимущества использования ИИ в образовании:

1. Повышение вовлеченности и мотивации студентов

Использование приложений ИИ в образовании может улучшить процесс обучения многими способами, например, персонализированные учебные упражнения с помощью алгоритмов ИИ или мгновенная обратная связь и общение посредством обработки естественного языка ИИ. ИИ также может использоваться для улучшения игрового обучения, что может сделать обучение еще более приятным, увлекательным и полезным. Использование инструментов ИИ может помочь педагогам использовать более интерактивный подход к обучению, что может привести к повышению вовлеченности и мотивации в классе, а также улучшению целей обучения.

2. Улучшить успеваемость учащихся

Еще одним важным преимуществом искусственного интеллекта в образовании является то, что он может помочь улучшить успеваемость учащихся за счет лучшей обратной связи. Системы на базе ИИ могут оценивать прогресс учащихся, предоставлять им целевую обратную связь и определять области, в которых им необходимо улучшиться. Кроме того, ИИ может отслеживать поведение учащихся, оценивать уровень их внимания и определять, нужна ли им дополнительная помощь по определенным предметам, конкретным областям или определенным навыкам. Мгновенная обратная связь на базе ИИ и улучшенный опыт обучения должны позволить учащимся достичь новых высот.

3. Прибыльное обучение

Использование ИИ в образовании также может снизить стоимость образования с точки зрения образовательного учреждения, и весьма существенно, если использовать его максимальный потенциал. ИИ может

автоматизировать определенное количество задач, порученных администрации, учителям, ИТ и т.д. Например, ИИ может взять на себя повседневные задачи, такие как выставление оценок, программирование, управление данными и даже репетиторство. С ИИ в образовании образовательные учреждения могут добиться экономии бюджета за счет сокращения ресурсов, необходимых для эффективной работы, что повышает прибыльность.

4. Долгосрочная непрерывная оценка и улучшение

Последний пункт в нашем списке преимуществ ИИ — это постоянная оценка и совершенствование. Инструменты EdTech на базе ИИ могут легко собирать, анализировать и предоставлять преподавателям отчетные данные о результатах обучения и моделях поведения учащихся. Используя предиктивную аналитику, ИИ может предоставлять преподавателям ценную информацию для прогнозирования будущих результатов, предоставления персонализированных вмешательств, быстрого выявления учащихся из группы риска и совершенствования стратегий обучения.

По поводу использования ИИ в оценке Снехнат Ниндур пишет:

«Искусственный интеллект (ИИ) затрагивает все сферы жизни, включая сферу образования. Прогнозируется, что к 2024 году более 47% систем управления обучением (LMS) будут работать на возможностях ИИ. Учителя, инструкторы и организаторы образования будут использовать ИИ для предоставления обогащенного, персонализированного опыта обучения.

Использование ИИ в высшем образовании помогает педагогам предоставлять обучение эффективным, устойчивым и масштабируемым образом. Теперь оно также помогает педагогам решать несколько задач оценки, что является важной деятельностью в цикле обучения».

В целом, ИИ может стать мощным инструментом для повышения качества образования, но только при осторожном и ответственном подходе к его внедрению. Важно создавать систему использования ИИ, которая будет ориентирована на человека и его потребности, а не на автоматизацию в чистом виде. В будущем мы ожидаем дальнейшего развития ИИ в образовании, что позволит создать еще более эффективные и персонализированные системы обучения. Однако важно помнить, что ИИ - это инструмент, который должен использоваться в интересах человека и для повышения качества жизни.

ЛИТЕРАТУРА

1. Chtatou, Mohamed. (2024, 6 января). Независимое обучение в цифровую эпоху – анализ. Eurasia Review. <https://www.eurasiareview.com/06012024-independent-learning-in-the-digital-age-analysis/>
2. Набиль Гиллани, Набиль, Ребекка Эйнон, Кэтрин Чиабо и Келси Финкель. (2023). Распаковка «черного ящика» ИИ в образовании. Образовательные технологии и общество, 26 (1), 99-111. <https://www.jstor.org/stable/48707970>
3. Stone P & al. (2016). Искусственный интеллект и жизнь в 2030 году. Столетнее исследование искусственного интеллекта: отчет исследовательской группы 2015-2016 годов. Стэнфордский университет. Получено с <http://ai100.stanford.edu/2016-report>
4. Hwang, G.-J., & Chen, N.-S. (2023). Редакционная позиционная статья: Исследование потенциала генеративного искусственного интеллекта в образовании: приложения, проблемы и будущие направления исследований. Образовательные технологии и общество, 26 (2). <https://www.jstor.org/stable/48720991>
5. Чернер, Т., Фегели, А., Хоу, К. и Хэлпин, П. (2023). Презентационные платформы на базе искусственного интеллекта для улучшения навыков публичных выступлений: выводы и предложения по улучшению. Журнал исследований интерактивного обучения, 34 (2), 339-367.
6. Гал, Ури. (2023, 8 февраля). ChatGPT – это кошмар конфиденциальности данных, и мы должны быть обеспокоены». ArsTechnica. <https://arstechnica.com/information-technology/2023/02/chatgpt-is-a-data-privacy-nightmare-and-you-ought-to-be-concerned/>
7. Чен, З. (2023). Этика и дискриминация в практиках подбора персонала с использованием искусственного интеллекта. Humanit Soc Sci Commun, 10 (567). <https://doi.org/10.1057/s41599-023-02079-x>
8. Хардман, Филиппа. (2023). Разрыв между ИИ и образованием. Как рост ИИ усилил неравенство в образовании. <https://drphilippahardman.substack.com>. <https://drphilippahardman.substack.com/p/the-ai-education-divide>
9. Ниндур, Снехнат. (2023). Оценка с использованием ИИ: переосмысление оценки в образовании. Hurixdigital. <https://www.hurix.com/ai-enabled-assessment-redefining-evaluation-in-education/>

Shokir NURBOBOYEV,
Samarqand davlat chet tillar instituti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: shokir.nurboboyev@mail.ru

DSc, dotsent S.Zokirova taqrizi asosida

MODERN PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF EFFECTIVE MANAGEMENT OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Annotation

The article analyzes the work done in the leadership and management system, theoretical and practical aspects of leadership psychology in the new era of management psychology.

Key words: Management, leadership, interpersonal relations, subject leader, professional competence, informational roles.

СОВРЕМЕННЫЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Аннотация

Статья посвящена анализу достижений современной психологии в области управления системой высшего образования. В статье представлен обзор современных методов и подходов к организации управления образованием.

Ключевые слова: Менеджмент, образование, образовательные учреждения, управление образовательной системой.

TA'LIM MUASSASALARI FAOLIYATINI SAMARALI BOSHQARISHNING ZAMONAVIY PSIXOLOGIK JIHATLARI

Annotatsiya

Maqola oliy ta'lim tizimini boshqarish sohasidagi zamonaviy psixologiya fanining yutuqlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Maqolada ta'limni boshqarishni tashkil etishning zamonaviy usullari va yondashuvlari haqida umumiy ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Boshqaruv, ta'lim, ta'lim muassasalari, ta'lim tizimini boshqarish.

Kirish. Dunyo miqyosida barcha sohalarida boshqaruv jarayonini tizimlashtirish va takomillashtirish masalasiga doimo ustuvor vazifa sifatida qaraladi. Boshqaruv tushunchasining paydo bo'lishi jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq holda amalga oshadigan jarayondir. Boshqaruv ilmining mazmun va mohiyati kishilarni yoki jamoa mehnat faoliyatini bir joyga nomlash, boshqarish bilan bog'liqdir. Jamoa yiriklashgan sari boshqaruvning vazifalari murakkablashadi. Boshqaruv jarayonining murakkablashuvi boshqaruv ilmidan foydalanish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Boshqaruv tizimi ochiq murakkab tizim bo'lib, u ikki qismdan ya'ni obyekt va subyektdan iborat bo'ladi. Boshqaruv psixologiyasini o'rganuvchi obyekt va subyekt alohida shaxsdir. Ularning psixologik holatlari, ulardagi ayrim jarayonlar va vazifalar boshqaruv obyekt deb aytiladi.

Boshqaruvning subyekt o'rganilganda esa odatda, boshqaruvchi shaxs yoki odamlar guruhi nazarda tutiladi. Obyekt bu boshqariladigan tizim subyekt esa boshqaruvchidir. Boshqaruv ilmi quyidagi ko'rinishlarga bo'linadi:

1. Boshqaruv nazariyasi;
2. Boshqaruvni tahlil qilish;
3. Boshqaruv usullari to'g'risidagi bilim;
4. Boshqaruv to'g'risidagi bilim;
5. Boshqaruv psixologiyasi to'g'risidagi bilim.

Boshqaruv ilmining tashkiliy va psixologik bo'limi boshqaruv tizimining markaziy qismi bo'lib, jamoa boshqaruvini, ishlab chiqarishni belgilaydi.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, boshqaruv (menejment) psixologiyasi psixologiya fan tarmoqlari ichida yangi, zamonaviy va juda ko'plab tadqiqotlar o'tkazilayotgan yo'nalish sifatida e'tirof etiladi. Boshqaruv psixologiyasini nazariy va amaliy jabhalarini jamiyat hayotiga singdirish orqali jamoalar o'rtasida, xodimlar o'rtasida yuz berishi mumkin bo'lgan turli xil nizoli vaziyatlarning oldi olinadi, shuningdek, ishlab chiqarish ham miqdor jihatdan, ham sifat jihatdan o'sib boraveradi.

Adabiyotlar tahlili. Hozirgi vaqtda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, tizim orqali davlat tomonidan maqsadli ravishda amalga oshiriladigan innovatsion jarayonlarni qo'llash, ta'limning barcha bosqichlarida zamonaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish va boshqaruv faoliyatidagi

o'zgarishlarni talab qiladi. Ta'lim dasturining tuzilishi quyidagi tarkibiy qismlar bilan belgilanadi:

- 1) professor-o'qituvchilar jamoasi faoliyati samaradorligini tahlil qilish;
- 2) ta'lim jarayonining ustuvor yo'nalishlari, uning maqsad va vazifalari;
- 3) maktab o'quv dasturining asoslari;
- 4) o'quv rejasining o'zgaruvchan (maktab) tarkibiy qismida ularni ta'minlaydigan o'quv fanlari va dasturlari ro'yxati;
- 5) qo'shimcha ta'lim dasturlari to'plami;
- 6) o'quv dasturining o'zgaruvchan qismini o'quv-uslubiy jihatdan ta'minlash;
- 7) o'quv jarayonini (ta'lim va tarbiya) tashkil etish xususiyatlarining tavsifi;
- 8) pedagogik monitoring orqali dasturlarning bajarilishini boshqarish kabilardir.

Rivojlanayotgan maktabga o'qitishning yangi texnologiyalarini ijodiy tadbir etuvchi, o'z kasbiy faoliyatida izchil yuqori natijalarga erishadigan bilimli mutaxassislar kerak. O'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish ongli, maqsadli faoliyat natijasida uning muhim fazilatlarini o'zgartirishni nazarda tutadi, bu esa faoliyat samaradorligini oshirishni ta'minlaydi.

Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish asosida Rossiya Federatsiyasida ta'limni rivojlantirishga klaster yondashuvi individual sub'ektlar va umuman klaster ishtirokchilarining o'ziga xos afzalliklarini kuchaytiradigan ijtimoiy hamkorlik asosida amalga oshiriladigan klaster sub'ektlarining o'zini va o'zaro rivojlantirishga asoslangan (T. I. Shamova [3], Ye. I. Pavlova [4]). Rus tadqiqotchisi V.A. Bolotovning fikricha, klaster doirasida yuqori sinf va kasb-hunar kollejlari, bolalar bog'chasi va quyi sinflar, kollej o'qituvchilari va maktablarning ixtisoslashtirilgan sinflari o'qituvchilarining o'zaro dars berish imkoniyatini yaratish iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq bo'ladi. Ta'lim klasterlari tizimi bolaga yoshligidan rivojlanish vektorini topishga va kelajakda yuqori malakali mutaxassis bo'lishiga yordam beradi.

Tadqiqotlar metodologiyasi. Uzluksiz pedagogik ta'lim o'quv-ilmiy innovatsion klasterining konseptual va nazariy-metodologik yondashuvi taniqli belarus olimlari A.I. Juk va A.V. Torxovalar tomonidan ishlab chiqilgan [6]. Sifat,

zamonaviylik, ochiqlik, uzviylik va uzluksizlik uzluksiz pedagogik ta'lim o'quv-ilmii innovatsion klasterining o'ziga xos afzal jihatlarini tashkil qiladi. Ta'lim tizimini zamonaviylashtirish jarayonlarini hisobga olgan holda uning asosiy tamoyillari, g'oyalari, uslubiy yondashuvlari va ko'rsatmalari bo'yicha bir qator o'zbek olimlar, jumladan, U.Sh.Begimqulov, O.Musurmonova, M.S.Mustafaeva, B.R.Adizov, R.Sh.Axliddinov, Yu.N.Abdullaev, M.X.Mahmudov, R.Ishmuhammadov, L.V.Golish kabi tadqiqotchilar o'z ilmiy izlanishlarida biz ko'tarib chiqayotgan ta'lim sifatini takomillashtirishdagi muammolar, usul va vositalarni ilmiy va amaliy jihatdan asoslab, ta'limni ijodiy tashkil etish, umumiy o'rta ta'limni takomillashtirish, ta'limni demokratlashtirish va boshqa xususiyatlar bo'yicha izlanishlar olib borgan. O'zbekiston ta'lim tizimida klasterlashtirish modelini tatbiq qilish esa so'nggi yillarda ko'zga tashlanmoqda, ayniqsa, U.N.Hodjamqulov, S.A.Toshtemirova, A.Boymurodov, Sh.I.Botirova, D.Qarshieva, G.N.Sharipova, N.M.Koshanova va boshqa ko'plab o'zbek tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlarida pedagogik ta'lim klasteri asosida mintaqaviy ta'lim turlari o'rtasidagi uzviylikni ta'minlash, sifat samaradorligini oshirish, malakali kadrlar tayyorlash bo'yicha innovatsion g'oyalar joriy qilishning ilmiy-nazariy asoslarini yaratish va ularning amaliy tatbig'i borasida samarali tajriba tahlillari bayon qilingan. Natija va muhkama. Ta'lim sifati samaradorligini oshirish keng jamoatchilik bilan bog'liq jarayon bo'lib, bunda mavjud vakillik organlarining o'zni muhimdir, ular tomonidan sifatli ta'limni samarali ta'minlash rejalarini ishlab chiqish, umumiy o'rta ta'lim muassasalarini jihozlar va kerakli axborot resurslari bilan ta'minlash, sifatli ta'limga to'sqinlik qiluvchi omillarni hal etish chora-tadbirlarini ishlab chiqish asosiy usullardan biri bo'lib xizmat qiladi. Ta'lim sifati ta'limning maqsadi va strategiyasi bilan uzviy bog'liqdir, vaholanki, bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim muassasalari ta'limida aniq belgilangan maqsadning yo'qligi, uning noaniqligi va an'anaviy ta'lim strategiyasining saqlanib qolganligi uning samaradorligini yanada pasayishiga olib kelmoqda. Chunki ta'limning an'anaviy strategiyasi o'sib borayotgan insonning umumiy va maxsus qobiliyatlarini rivojlanishiga to'sqinlik qiladi, bu esa ta'limda ko'plab yo'qotishlarga olib keladi, ayniqsa, umumiy o'rta ta'lim bitiruvchilarining keyingi ijtimoiy moslashuvi imkoniyatlarini kamaytiradi.

Tahlil va natijalar. Ta'lim jarayonining sifat samaradorligini oshirishga bir qator omillar ta'sir ko'rsatmoqda, jumladan:

- har bir o'quvchi uchun uning qobiliyati va qiziqishini hisobga olgan holda ta'limni rivojlantirishning universal psixologik va pedagogik nazariyaning yo'qligi;

- umumiy o'rta ta'lim maktablarining reproduktiv ta'lim texnologiyalari ommaviy amaliyotida fikrlashning samarali turlarini rivojlantirish emas, balki tayyor bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan texnologiyalarni saqlab qolganligi;

- o'qituvchilarning iqtidorli bolalar bilan ishlash bo'yicha nazariy jihatdan yo'naltirilmaganligi, ular tomonidan bolalarning qobiliyatiga nisbatan kognitiv faolligi darajasiga yetarlicha baho berilmasligi;

- ta'limning ijtimoiy motivatsiyasining pasayishi va umuman jamiyatning ma'naviy madaniyati

- Olib borilayotgan tadqiqot davomida ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi yuqorida aniqlangan omillar tahlili va uni hal qilish usullari taqdim etiladi.

Ta'lim tizimini zamonaviylashtirishda yangicha innovatsion g'oyalarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish jamiyatning pirovard maqsadlaridan biri bo'lib kelmoqda. Vaholanki, ta'lim tizimida bu kabi amaliyotlarni rivojlantirish murakkab iqtisodiy, moliyaviy, huquqiy boshqaruvni tashkil etish bilan boshlanadi. Aynan bu jarayon ta'lim tizimini klasterlashtirishni talab qiladi. Shu o'rinda bugungi kunga kelib ta'limga nisbatan qo'llanilib kelinayotgan klaster terminining mohiyatiga to'htalib o'tsak, klaster bu - o'zaro bog'langan tashkilotlar, ixtisoslashgan yetkazib beruvchilar, tegishli tarmoqlardagi firmalar hamda ularning faoliyati bilan bog'liq bo'lgan tashkilotlarning jo'g'rofiy belgi bo'yicha birlashtirilgan guruhidir. Ta'limga nisbatan esa klaster modeli ta'lim-fan-ishlab chiqarish tizimida innovatsiyalarni qo'llabquvvatlashni

shakllantirish vositasi, raqobatbardosh samaradorlikka erishishdan manfaatdor bo'lgan soha (ta'lim, iqtisodiyot va b.)lar birlashtirishining tashkiliy shakllarini kuchaytirish mexanizmidir. Ma'lumki, o'qituvchilar sifatli ta'lim berishda asosiy ishtirokchilar bo'lib, shu sababli birinchi navbatda, sifatli ta'limni ta'minlashda ularning bilimini oshirish, mehnat faoliyatlari davomida ularni rag'batlantirib borish va toifalarni oshirishga ko'maklashadigan malakalarni rivojlantirish muhimdir. Ta'lim sifati muammosi shaxsning barkamollik sifati muammosi bilan hamda uning ijtimoiy taraqqiyotni jamiyat taraqqiyotining omili sifatida shakllantiruvchi ta'lim intellektini shakllantirishi bilan uzviy bog'liqdir. Ta'lim sifatini ta'minlanishida tanlov nazariyasi muhim sanalib, bu orqali o'quvchi rag'batlantiriladi, ya'ni o'quvchi maktabda o'ziga xos bo'lgan sifatli mavjudlik va unga erishishga olib keladigan faoliyatni tanlash imkoniyatiga ega bo'ladi. O'qituvchi o'quvchiga o'qitish va o'rganish vaziyatlarida tasavvur qilishga yordam beradi. Tanlov nazariyasining yana bir muhim jihati ta'lim jarayonidagi qiyin vaziyatlarda ham o'quvchilarni majburlamasdan ularni boshqarishning samarali usullari orqali yaxshi natijalarga erishiladi. Boshqacha qilib aytganda, tanlov nazariyasi orqali o'qituvchilar o'quvchilarning ehtiyojiga qarab nimalarga ko'proq e'tibor qaratishni bilib olishi mumkin. Shu bilan birga tanlov nazariyasining zaif tomonlari ham mavjud bo'lib, bu birinchi navbatda, o'qituvchining mas'uliyati va o'quvchining hatti-xarakati o'rtasidagi ziddiyatda o'z aksini topadi. O'qituvchi maktabda o'quvchilarning ehtiyojlariga javob beradigan muhit yaratishga mas'uldir, lekin ba'zan o'quvchilar o'z hatti-harakatlarini o'z ehtiyojlaridan kelib chiqib tanlaydilar, ko'p hollarda bu tanlov ta'lim sifatiga salbiy ta'sir etishi ham mumkin. Bunday holatlarni vujudga kelmasligi uchun o'qituvchi o'quvchini tanlov nazariyasida nimalar muhimligi, o'zini-o'zi rivojlantirishga xizmat qiladigan tanlovlarni tanlash bo'yicha tavsiyalar berishi maqsadga muvofiqdir. Bugungi kunda umumta'lim maktablarida o'quvchini sog'lom va ijodiy shaxs sifatida rivojlantirishga qaratilgan maktab ta'limining yangi tushunchalari zarurdir. Ta'lim sifati masalasini o'rganishda o'qituvchilarning o'zlarini maktab ta'limi sifati haqidagi fikrlarini o'rganishi juda muhim bo'lib, bu ularning malakasini oshirish jarayonining maqsadi va mazmunini moslashtirishga imkon beradi. Ta'lim sifatini ko'rsatuvchi birinchi asosiy e'tibor qaratilgan jihat bitiruvchilarning oliy o'quv yurtlariga kirish darajasi, bilim darajasi, natijasi bilan belgilanadi. Aksariyat o'qituvchilarning ta'kidlashicha, ta'lim sifati bu o'zini-o'zi o'qitish va ta'limni oliy o'quv yurtlarida davom ettirib, qo'shimcha ta'lim olish uchun yetarli bo'ladigan bilimlar yig'indisidir, ta'lim sifati bu o'quv fanlari bo'yicha yuqori darajadagi bilim, oliy o'quv yurtlariga kirishda raqobatga bardosh beradigan bilimlarni hayotda qo'llash qobiliyatidir, shu bilimlarni qo'llash bo'yicha bilim va ko'nikmalarni shakllantirishdir. Ta'lim sifatini belgilab beruvchi keyingi xususiyat sifatida intellektual rivojlanish, ta'lim va o'z-o'zini o'qitish motivatsiyasi, o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyati bilan belgilanishi muhimligini e'tirof etish mumkin. Ta'lim sifati intellektual rivojlanishning yuqori qobiliyatini o'z ichiga olishi, o'quvchining ijodiy salohiyati, olingan bilimlarni tahlil qilish, taqqoslash va uni qo'llash qobiliyatining muhimligi ta'lim sifatiga ta'sir ko'rsatadi. Yuqori intellektual qobiliyat mustaqil ijodiy faoliyat uchun muhim bo'lib, bu o'quvchining ta'lim sifati madaniyatini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega ekanligi bo'yicha fikrlar bayon etilgan. Ta'lim sifatini ta'minlanishida o'quv jarayonining sifati muhimligi keyingi xususiyat sifatida baholanadi. Ta'lim sifatini ta'minlashda o'qituvchining professionalligi, zamonaviy texnologiyalar va o'quv jarayonini zamonaviy usullarda olib borish, talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishda o'qituvchining yetarli qobiliyatga ega ekanligi, tegishli ko'rsatma va tavsiyalar berish qobiliyatining mavjudligi, dars jarayonlarining olib borilishida o'qituvchining haqiqiy boshqaruvchilik mahorati muhimligi e'tirof etilgan. O'quvchining ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishi esa ta'lim sifatini ta'minlashdagi keyingi o'rinda belgilangan xususiyatlar sirasiga to'g'ri keladi. Natijalar tahliliga ko'ra, insonda doimiy yaxshi tomonga o'zgarish istagi, hayotda yuqori natijaga erishish uchun harakat qilish qobiliyati, insondagi mas'uliyat, mavjud tizimga moslashuvchanlik, o'z pozitsiyasini aql bilan boshqarish va tashqi

ta'sirlardan himoya qilish qobiliyati, o'quvchining shaxs sifatida o'zini-o'zi anglash qobiliyati kabi xususiyatlar ta'lim sifatini ta'minlashda muhim sanaladi.

Xulosa. Metodik talablar pedagogik dasturiy vositalar asosida o'qitishga mo'ljallangan o'quv fanining o'ziga xos xususiyatlarini, uning qonuniyatlarini, izlanish metodlari, axborotga ishlov berishning zamonaviy usullarini joriy qilish imkoniyatlarini hisobga olishni ko'zda tutadi. Internet resurslaridan ta'lim jarayonida foydalanish O'quv jarayonlarida Websaytlardan foydalanishning ko'pgina yutuqlari mavjud. Shu bois bunday saytlarni yaratish va mazmunan yangilab borish oliy ta'lim muassasasi faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan o'quv muassasalari uchun bag'ishlangan saytlarni yaratish har bir ta'lim muassasasi oldida turgan birlamchi vazifalar qatoriga kiradi. Bunday saytlarni yaratish uni o'rganish mobaynida internet tizimi bilan bog'liq omillarni hisobga olish lozim. Bunday omillar sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- dunyo bo'yicha internet xizmati imkoniyatlarining kengligi;

- web-saytlar xizmatidan foydalanishning oddiyligi;
- web-texnologiyalarni tarqatishdagi qulaylik;
- real vaqt masshtabida axborotlarga bo'lgan talablar;
- muassasa va xususiy shaxslarning o'zlari to'g'risidagi axborotlarni internetga joylashtirishga intilishi.

Ta'lim tizimini boshqarish rivojlanish, izlanish jarayonida boshqaruvning yangi mazmuni, shakllari va usullaridan samarali foydalanish zarur. Asosiy boshqaruv funktsiyalari quyidagilardir: - boshqaruv mazmunini amalga oshirish; - boshqaruv faoliyatini takomillashtirish yollarini izlash; - boshqaruv faoliyatini rag'batlantirish; - muvofiqlashtirishni tashkil etish; - tartibga solish lozim.

Xulosa qilib, aytadigan bo'lsak, ta'lim muassasalari tizimini samarali boshqarish uchun mintaqada va umuman, yaqin kelajakda sodir bo'layotgan va kutilayotgan o'zgarishlarni doimiy ravishda hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Psixologik jihatdan Ta'lim muassasasini boshqarishning asosiy maqsadi samarali boshqaruv uchun kuchlar, vositalar, vaqt, inson resurslaridan tizimli foydalanish kerak. Hozirgi zamon fan va texnika taraqqiyoti o'qituvchining ijodkor bo'lishini, o'z fanini innovatsion yondoshuv asosida o'qitishni, interaktiv usul va vositalardan unumli foydalanishi, fanning muhim muommolari yuzasidan erkin fikr yurita olishi, fan yutuqlarini talabalarga yetkaza olishi va nihoyat talabalarni ham ijodiy fikrlashga, tadqiqot ishlariga o'rgata olishini talab qiladi. Shuning uchun o'qituvchi avvalo axborot texnologiyalari malakalarini egallashi zarur hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 5 iyuldagi PF-5106-sonli "Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi farmonida
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son farmoni
3. SH.N. Zaynuddinov. I.U.Murakayev. Menejment asoslari. Toshkent Moliya 2007
4. S.S. Qosimov., Mo'minov N.A. Rahbarlik qobiliyati va boshqaruv malakalari. Prepring T. 2001. 56 bet
5. Narzulla Boymurodov "Rahbar psixologiyasi". T. "Yangi asr avlodi", 2007 yil
6. Boliyev A. Rahbar manaviyati. T.: "Manaviyat", 2002. – 32 b.
7. Загвязинский, В. И. Творчество в управлении школой. / В. И. Загвязинский, С. А. Гильманов - М., 1991.
8. Лазарев, В. С. Руководство педагогическим коллективом модели и методы. В. С. Лазарев - М., 1995.
9. Мелик-Пашаев, А. А. Гуманизация образования: проблемы и возможности. [Текст] / А. А. Мелик-Пашев // Вопросы психологии. - 1989. -№ 5. — С. 11.
10. Степанов, Е. Н. Воспитательный процесс: изучение эффективности.
11. Е. Н. Степанов : Методические рекомендации. - М., 2000.

UDK: 321.022

Raxmatulla NURIMBETOV,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, PhD
E-mail: n.rakhmatulla1977@gmail.com

Jaxon iqtisodiyoti va diplomatiyasi professori, Siyosiy fanlar doktori, professor E.S.Sultonova taqrizi asosida

O'ZBEKISTON – SHHT: AMALIY HAMKORLIK YO'LIDAGI TASHABBUSLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasining Shanxay hamkorlik tashkiloti (ShHT) doirasida savdo-iqtisodiy, sanoat va tarmoqlararo, shuningdek transport koridorlarini rivojlantirishga qaratilgan say'harakatlari, bu yo'nalishlardagi asosiy taklif va tashabbuslar yoritilgan. ShHT salohiyatining ortib borishi mamlakatimiz uchun uning katta hududida keng qamrovli hamkorlikni yanada kuchaytirish uchun yangi imkoniyatlar ochib berayotgani, lekin tuzilmadagi institutsional muammolar ushbu imkoniyatlarning to'liq amalga oshishiga to'siq bo'layotgani aqlab berilgan.

Kalit so'zlar: Shanxay hamkorlik tashkiloti, ko'ptomonlama hamkorlik, tashqi savdo, iqtisodiyot, tarmoqlararo hamkorlik, sanoat kooperatsiyasi, sammitlar, pragmatik va konstruktiv tashqi siyosat.

UZBEKISTAN-SCO: INITIATIVES TO DEVELOP PRACTICAL COOPERATION

Annotation

The article analyzes the efforts of the Republic of Uzbekistan to develop cooperation within the SCO in the fields of trade, economics, industrial and intersectoral cooperation, as well as initiatives and proposals in these areas. The emergence of new opportunities for the development of multilateral interaction in the SCO space in the context of its expansion is substantiated. At the same time, the enormous potential of the Organization remains poorly realized due to the lack of strong institutional foundations and financing mechanisms.

Key words: The Shanghai Cooperation Organization, multilateral cooperation, external trade, industrial and intersectoral cooperation, pragmatic and constructive foreign policy.

UZBEKISTAN-ШОС: ИНИЦИАТИВЫ ПО РАЗВИТИЮ ПРАКТИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Аннотация

В статье сделан анализ усилий Республики Узбекистана по развитию сотрудничества в рамках ШОС в сфере торговли, экономики, промышленной и межотраслевой кооперации, а также инициативы и предложения в данных направлениях. Обосновано появление новых возможностей для развития многостороннего взаимодействия на пространстве ШОС в условиях ее расширения. Вместе с тем, огромный потенциал организации остается малореализованным в связи с отсутствием сильных институциональных основ и механизмов финансирования.

Ключевые слова: Шанхайская организация сотрудничества, многостороннее сотрудничество, внешняя торговля, экономика, промышленная и межотраслевая кооперация, прагматическая и конструктивная внешняя политика.

Kirish. Shanxay hamkorlik tashkiloti (ShHT) Yevroosiya'dagi eng katta ko'ptomonlama hamkorlik instituti sifatida ishtirokchi mamlakatlari o'rtasida siyosiy, xavfsizlik, savdo-iqtisodiy, transport, tarmoqlararo va madaniy-gumanitar hamkorlikni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish uchun muhim platforma vazifasini bajarib kelmoqda.

2024-yilda ShHT tarkibiga Belarus Respublikasining to'la qonli a'zo bo'lib kirishi bilan uning doimiy a'zolari soni 10 taga yetdi. Bundan tashqari tashkilotda 2 nafar kuzatuvchi davlat (Mongoliya va Afg'oniston) hamda 14 nafar muloqot bo'yicha sherik maqomidagi mamlakatlar ishtirok etib keladi. ShHT davlatlari egallab turgan umumiy hudud Yevroosiya qit'asining 65 foizidan ortig'ini (35 mln km²dan ortiq) tashkil etib, qariyb 3,5 milliard aholini o'z ichiga oladi. ShHTning yig'ma Yalpi ichki mahsuloti (YaIM) hajmi dunyo YaIMning qariyb 1/4 qismiga teng [1].

Bugungi kunda ShHT makoni ulkan xomashyo zaxiralari, ishlab chiqariladigan mahsulotlar, malakali ishchi kuchi va inson kapitali, texnologik salohiyat mavjudligi bo'yicha o'zini o'zi ta'minlaydigan mintaqaga hisoblanadi. Tashkilot mamlakatlariga dunyo neft zahiralarning 20% va gaz zahiralarning 44%, ko'mir zahiralarning 2/5 va uran zahiralarning 1/4 to'g'ri keladi [2].

Jahon iqtisodiyotida mintaqaviy iqtisodiy hamkorlik jarayonlarining faollashuvi kuzatilayotgan bir paytda ShHT kabi ko'ptomonlama institutlarning xalqaro savdo va transport-logistikadagi uztilishlar va boshqa geoiqtisodiy noaniqliklar bilan bog'liq xatarlarni yumshatish, yangi hamkorlik imkoniyatlarini izlash va ularni amalga oshirishdagi ahamiyati ortib bormoqda.

O'zbekiston-ShHT: amaliy hamkorlik sari. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev ShHTda amaliy

hamkorlikni rivojlantirish uchun mavjud bo'lgan katta salohiyat va imkoniyatlarni hayotga tadbir etish eng muhim vazifalardan biri ekanligini har doim ta'kidlab keladi. Xususan, o'zining 2024 yil 4 iyul kuni Ostona shahrida bo'lib o'tgan ShHTning navbatdagi 24-sammitida davlatimiz rahbari shunday deb bayon qilgan: "Jahon aholisining 40 foizdan ortig'i, global yalpi ichki mahsulotning chorak qismidan ko'prog'i mamlakatlarimiz hissasiga to'g'ri keladi. Hech shubhasiz, ushbu beqiyos salohiyatni ro'yobga chiqarish bizdan iqtisodiy sheriklikning yangi modellarini shakllantirishni va ShHT doirasida barqaror rivojlanishning uzoq muddatli kun tartibini ishlab chiqishni talab etadi."

Umuman, O'zbekiston Respublikasi ShHTda doim faol ishtirok etib keladi. Shu bilan birga, 2017 yildan e'tiboran mamlakat tashqi siyosatida ro'y bergan jiddiy o'zgarishlar mazkur tashkilot bilan amaliy hamkorlikning kuchayishiga olib keldi. Shu davrdan boshlab O'zbekistonning tuzilma bilan hamkorligining yangilangan strategiyasida aynan amaliy hamkorlik va iqtisodiy masalalarga bo'lgan e'tiborning asta-sekinlik bilan, lekin izchil ortib borishini ko'rish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev tomonidan 2017 yildan to hozirga qadar bo'lgan davr ichida ShHT sammitlarida savdo-iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan tashabbus va takliflarning faol ilgari surilmoqda.

2017-2024 yillar davomida O'zbekiston rahbari tomonidan tashkilot sammitlarida ilgari surilgan o'nlab tashabbuslar ShHT makonida savdoni rivojlantirish va iqtisodiy tarmoqlar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish masalalariga qaratilgan.

Prezident Sh.M.Mirziyoev ilk bor ishtirok etgan ShHTning Ostona shahridagi sammitidagi (2017 yil) nutqidan tashkilotga a'zo davlatlarning hududlari va ishbilarmon doiralari o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri aloqalarni yo'lga qo'yishga doir taklifni ilgari surgan edi.

Keyingi sammitlarda savdo-iqtisodiy mazmundagi tashabbus va takliflar salmog'i nafaqat son, balki mazmun-mohiyat jihatdan ham takomillashib borganini kuzatish mumkin. Xususan, 2018 yilgi TSindao (Xitoy) sammitida O'zbekiston rahbari ShHTda savdo-iqtisodiy hamkorlik va kooperatsiyani kengaytirish, davlat-xususiy sheriklik tamoyillari asosida agrosanoat klasterlarini shakllantirish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetkazishda "yashil koridorlar" tarmog'ini kengaytirish hamda Hududlararo hamkorlikni rivojlantirish Dasturini ishlab chiqishni, 2019 yildagi Bishkek sammitida esa ShHTning Iqtisodiy forumini ta'sis qilish, "aqli" qishloq xo'jaligi va agroinnovatsiyalarni joriy etish sohasida o'zaro hamkorlik kontseptsiyasini ishlab chiqish takliflarini ilgari surdi [3].

O'z navbatida, global pandemiya avjiga chiqqan 2020-yil 10-noyabrda vidoaloqa shaklida o'tkazilgan Moskva sammitidagi nutqida Prezident Sh.M.Mirziyoev pandemiya salbiy oqibatlarini yumshatish maqsadida ShHTning savdo-iqtisodiy hamkorlik, oziq-ovqat xavfsizligi va sanoat kooperatsiyasini rag'batlantirish bo'yicha uzoq muddatli hujjatlarini qabul qilish orqali savdo-iqtisodiy va investitsiyaviy aloqalarni kuchaytirishni, kambag'allikni qisqartirish masalalarida yaqindan hamkorlikni yo'lga qo'yishni taklif etdi [4].

O'zbekiston Prezidentining 2020-yilda bo'lib o'tgan Dushanbe (Tojikiston) shahridagi sammitdagi nutqida tashkilot faoliyatida iqtisodiy hamkorlikka urg'u yanada kuchaytirildi. Unda, jumladan, ShHTning mintaqa ichidagi savdoni rivojlantirish bo'yicha qo'shma harakatlar rejasini ishlab chiqish, savdo to'siqlarini bartaraf etish, texnik reglamentlarni yaqinlashtirish, bojxona tartiblarini raqamlashtirish, bozorlarga o'zaro birgalikda chiqishni yengillashtirish, industrial kooperatsiya markazlarini tashkil etish, tashkilot huzurida Iqtisodiy forum va Sanoat yangiliklari haftaligini o'tkazish, ShHT makonida energetika, kommunikatsiyalar, "yashil" taraqqiyot sohalariidagi transchegaraviy loyihalarni o'z ichiga olgan infratuzilmaviy rivojlanish bo'yicha uzoq muddatli dastur ishlab chiqish tashabbuslari bayon etildi [5].

O'zbekistonning ShHTdagi kuchli iqtisodiy "urg'usi" uning tashkilotdagi 2021-2022 yillardagi raisligida yaqqol namoyon bo'ldi. Asosiy e'tibor savdo - iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash, sanoat kooperatsiyasini ilgari surish, transport kommunikatsiya o'zaro bog'liqligini kengaytirish, raqamli iqtisodiyot, mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash hamda tashkilotning xalqaro obro'sini mustakamlash, mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash kabi eng muhim ustuvor yo'nalishlarga qarotildi [6].

Amaliy harakat sifatida ichki savdoni rivojlantirish orqali savdo to'siqlarini yechish, texnik reglamentlarni yaqinlashtirish va bojxona tartib-taomillarini raqamlashtirish va boshqa masalalar vazirlar darajasidagi uchrashuv va yig'ilishlar kun tartibiga kiritildi va ko'rib chiqildi.

Tashkilotning ishtirokchi davlatlari ishbilarmon doiralari ishtirokidagi Iqtisodiy forum, Sanoat yangiliklari haftaligi, Mintaqalar rahbarlari forumi, Sanoat kooperatsiyasi forumi, «Quyoshli O'zbekiston» meva-sabzavotlari ko'rgazmasi kabi qator yirik tematik tadbirlar doirasida ham muhokama qilindi va tegishli taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

2022-yil Samarqandda o'tkazilgan sammitda Prezident Sh.M.Mirziyov ShHT oldida turgan eng dolzarb vazifalar aynan iqtisodiy hamkorlikni rag'batlantirishdan iborat ekanligini alohida qayt etdi. "Avvalo, iqtisodiyot, savdo va investitsiya sohasidagi hamkorlikning amaliy ta'sirchanligini oshirish g'oyat muhimdir. Bu masala mintaqada barqarorlikni ta'minlash va mamlakatlarimiz aholisi farovonligini oshirishning asosiy shartlaridan biridir.

Ko'rinib turibdiki, ko'proq iqtisodiy barqarorlikka erishish uchun mintaqaviy hamkorlikning ishonchli modellaridan foydalanish zarur. ShHT mamlakatlari o'rtasida qisqaroq "ta'minot tayanchi"ga ega ishlab chiqarish zanjirlarini yaratish uchun amaliy harakatlarga o'tish o'ta muhimdir.

Biz ShHT mamlakatlari iqtisodiyotlarining bir-birini o'zaro to'ldirib borishdagi afzalliklarini hisobga olgan holda, mavjud salohiyatni maksimal darajada oshirishdan manfaatdormiz. Shu munosabat bilan ShHTning yangi iqtisodiy muloqotini boshlash asosida sanoat va texnologik hamkorlikning umumiy makonini shakllantirishni taklif etamiz.

Uning asosiy vazifasi savdo va bojxona to'siqlarini bartaraf etishga, kafolatlangan va barqaror ishlab chiqarish va ta'minot zanjirlarini shakllantirish, mahalliyashtirish va import o'rnini bosishga qaratilgan qo'shma dasturlarni rag'batlantirishni ko'zda tutadi", deb bayon etgan edi [7].

Shuningdek, O'zbekiston yetakchisi ShHTning innovatsion taraqqiyot, raqamlashtirish va robotlashtirish, sun'iy intellekt, biotexnologiya, farmatsevtika va sanoatning boshqa istiqbolli tarmoqlarini qamrab oluvchi "Yangi iqtisodiy muloqot dasturi"ni qabul qilish g'oyasini ilgari surdi hamda uni hayotga tatbiq etish maqsadida ShHTga a'zo davlatlar mintaqalarining innovatsion sherikligi haftaligini, yuqori texnologiyalarning qo'shma ko'rgazmasi bilan birgalikda o'tkazish, "yashil" texnologiyalarni joriy etish bo'yicha qo'shma harakatlar rejasini tayyorlashni taklif etdi.

Bundan tashqari, Samarqand sammiti kun tartibidan iqtisodiy mavzular alohida o'rin olganligi tadbir yakunlari bo'yicha qabul qilingan qator salmoqli hujjatlarda ham yaqqol namoyon bo'ladi. Ular jumlasiga, - ShHTga a'zo davlatlar o'rtasida xizmatlar savdosi sohasidagi hamkorlikning hadli asoslari hamda vakolatli organlari o'rtasida o'simliklar karantini sohasidagi hamkorlik to'g'risida bitim, o'zaro hisob-kitoblarida milliy valyutalar ulushini bosqichma-bosqich oshirish va tegishli "yo'l xaritasi", ishonchli, barqaror va diversifikatsiyalashgan yetkazib berish zanjirlarini ta'minlash, davlat rahbarlarining global oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, energetik xavfsizlikni ta'minlash to'g'risidagi bayonotlari, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish sohasidagi hamkorligi, infratuzilmaviy rivojlantirish, ishbilarmon doiralari o'rtasidagi sanoat kooperatsiyasini rag'batlantirish dasturlari, mintaqa ichidagi savdoni rivojlantirish bo'yicha qo'shma harakatlar rejasini hamda "aqli" qishloq xo'jaligi va agroinnovatsiyalarni joriy etish sohasidagi hamkorligi kontseptsiyasi va boshqalar [8].

Qabul qilingan hujjatlar salmog'i va ShHT doirasida iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan ahamiyati yuzasidan Samarqand sammiti tashkilot tarixidagi eng serunum davlat rahbarlari uchrashuvlaridan biri bo'ldi (44 nafar hujjat qabul qilindi). Bunda albatta eng avvalo unda raislik qilgan O'zbekistonning hissasi hal qiluvchi ahamiyat kasb etdi.

2023-yil videokonferentsiya aloqasi shaklida o'tkazilgan ShHTning 23-sammitida ham mamlakatimiz yetakchisi tashkilot faoliyatini "iqtisodiyashtirish"ga qaratilgan yangi tashabbus va takliflarni ilgari surdi. Shular jumlasidan:

mintaqaviy savdo va sanoat-texnologik kooperatsiyani rivojlantirish uchun umumiy makonni shakllantirish;

ShHTning innovatsion taraqqiyot, raqamlashtirish va robotlashtirish, sun'iy intellekt, biotexnologiya, farmatsevtika va sanoatning boshqa istiqbolli tarmoqlarini qamrab oluvchi Yangi iqtisodiy muloqot dasturini qabul qilish ;

O'zbekistonda ShHTga a'zo davlatlar mintaqalarining innovatsion sherikligi haftaligini, yuqori texnologiyalarning qo'shma ko'rgazmasi bilan birgalikda o'tkazish;

ShHT makonida transport-kommunikatsiyaviy bog'liqlikni kuchaytirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni qabul qilish;

ShHT davlatlarining transport sohasidagi o'zaro bog'liqligiga doir yagona xaritani ishlab chiqish;

ShHT maydonida iqlim o'zgarishiga moslashish, dekarbonizatsiya va "toza" texnologiyalarni joriy etish, "aqli" qishloq xo'jaligi va suvdan tejamkorlik bilan foydalanishni rivojlantirish masalalari bo'yicha yanada yaqin muvofiqashtirish va amaliy hamkorlikni kuchaytirish;

"Yashil belbog'" dasturi doirasida Mintaqaviy ekologik loyihalarni qo'llab-quvvatlash va "yashil" texnologiyalarni joriy etish bo'yicha qo'shma harakatlar rejasini tayyorlash [9].

Davlatimiz rahbarining 2024-yil 4-iyulda Qozog'iston poytaxti Ostona shahridagi nutqi ham amaliy va iqtisodiy yo'nalishdagi tashabbus va takliflarga boy bo'ldi. Jumladan,

mamlakat yetakchisi ShHT doirasida savdo jarayonlarini soddalashtirish bo'yicha bitimni ishlab chiqish, transchegaraviy elektron tijoratni rivojlantirish bo'yicha hamkorlik dasturini tayyorlash, sanoat kooperatsiyasi dasturlarini qo'llab-quvvatlash doirasida infratuzilma, yuqori texnologiyali tarmoqlari va xizmat ko'rsatish sohaslarida o'zaro investitsiyalarni rag'batlantirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish, "Sharq-G'arb" va "Shimol-Janub" yo'nalishlari bo'yicha inklyuziv transport tizimlarini shakllantirish, logistika jarayonlarini raqamlashtirish rejasini ishlab chiqish, qayta tiklanadigan energetikaga investitsiya va texnologiyalarni jalb etishni rag'batlantirish bo'yicha hamkorlikning kompleks rejasini ishlab chiqish, "ShHT kelajak texnologiyalari" dasturini ishlab chiqish, ijtimoiy rivojlanish va himoya sohasida ShHT mamlakatlari hamkorligi bo'yicha "yo'l xaritasi"ni qabul qilish, "ShHT oziq-ovqat xavfsizligi atlas"i" qo'shma elektron platformasini ishlab chiqish kabi yangi tashabbuslarni bayon qili [9].

Umuman olganda, 2020-2024 yillar davomida ShHT doirasida iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan eng ko'p taklif va tashabbuslar O'zbekiston tomonidan ilgari surilgan. Oxirgi yillarda uning ShHT kun tartibida har doim dolzarb bo'lib kelgan mintaqaviy xavfsizlik masalalar ustuvorligini inkor qilmagan holda, uning faoliyatini "iqtisodiyashtirish"ga harakat qilib keladi. Bizningcha bu, bir tomondan, mamlakatimizning ShHTdagi faoliyatida va umuman tashqi siyosatida pragmatizmning, ya'ni tashqi sheriklar bilan hamkorlikda iqtisodiy natijadorlikni kuchaytirish mahsuli bo'lsa, boshqa tomondan, ShHT faoliyatini bugunning geoiqtisodiy o'zgarishlariga moslashtirishga bo'lgan intilish bilan belgilanadi.

Shu bilan birga, katta imkoniyatlar va ulkan salohiyatga, shuningdek tashkilot doirasida iqtisodiy mohiyatga ega ko'plab kontseptual, strategik hujjatlar va dasturlar qabul qilinganligiga

qaramasdan, ShHTda iqtisodiy hamkorlik hozirga qadar nisbatan past darajada qolib ketmoqda [10].

Fikrimizcha, uzoq istiqbolda ShHTning mintaqaviy savdo va iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish uchun hamkorlik mexanizimga aylanishi mumkin. Bugungi kunda xalqaro ko'lamda kuchayib borayotgan mintaqaviylashuv tendentsiyalari, global taraqqiyotning Osiyo qit'asiga "ko'chayotgani", ShHT makonida yangi savdo va transport koridorlarini yaratishga bo'lgan faol sa'y-harakatlar, tashkilotda ishtirok etuvchi mamlakatlarning ortib borayotgan iqtisodiy, texnologik va demografik salohiyati buning uchun muhim zamin bo'lib xizmat qilishi mumkin. Global iqtisodiyotdagi silsilalar va noaniqlik kuchayib borayotgan bir davrda mintaqaviy darajada savdo-iqtisodiy sohada ko'ptonlama hamkorlik muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Xulosa. SHHT – bu klassik modeldagi iqtisodiy hamkorlik tashkiloti bo'lmasa-da, uning universal mohiyatga ega kun tartibi ko'ptomonlama savdo-iqtisodiy va tarmoqlararo aloqalarni rivojlantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bu a'zo davlatlar, shu jumladan, O'zbekiston uchun o'zining tashqi iqtisodiy faoliyati uchun ustuvor yo'nalishlarini namoyon qilish imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, ShHTda inqtisodiy hamkorlikning qariyb institutionallashmaganligi, bu sohada mavjud mexanizmlarning va muloqot formatlarining mo'rtligi, ushningdek tashkilotda iqtisodiy mohiyatdagi loyihalarni va tashabbuslarni moliyalashtirish manbalari va mexanizmlarining shakllanmagan.

Shunga qaramasdan, tashkilot faoliyatida amaliy hamkorlik, xususan, uning katta iqtisodiy salohiyatini to'laqonli va samarali hayotga tadbir etish istiqbolda ham O'zbekiston-ShHT aloqalarining ustuvor yo'nalishlari bo'lib qoladi.

ADABIYOTLAR

1. R.Alimov. ShOS: potentsial rasshireniya i uglubleniya sotrudnichestva na fone global'nogo krizisa. 04.03.2024 // <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/shos-potentsial-rasshireniya-sotrudnichestva/>
2. G.Xalova, N.Illertskiy. Energeticheskaya geopolitika i transformatsiya ShOS: ot TSentral'noy Azii k Yevrazii i mnogopolyarnomu miru// <https://energypolicy.ru/energeticheskaya-geopolitika-i-transformatsiya-shos-ot-czentralnoj-azii-k-evrazii-i-mnogopolyarnomu-miru/regiony/2023/12/21>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Shanxay hamkorlik tashkiloti davlat rahbarlari Kengashining 2018 va 2019 yillardagi majlislaridagi nutqlari. Qarang: <https://president.uz/>
4. <https://yuz.uz/news/shavkat-mirziyoev-shanxay-hamkorlik-tashkilotining-navbatdagi-sammitida-ishtirok-etdi>
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Shanxay hamkorlik tashkiloti Davlat rahbarlari kengashi majlisidagi nutqi. 18.09.2021 // <https://president.uz/uz/lists/view/4622>
6. Mejevich N. M., Shevchuk N. V., Senik N. M., Go Shuxun. ShOS i strategicheskie tseli razvitiya Respubliki Uzbekistan. Jurnal «Upravlencheskoe konsul'tirovanie». № 9 . 2022. S.68-78.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Shanxay hamkorlik tashkilotiga a'zo davlatlar rahbarlari kengashining majlisidagi nutqi. 16.09.2022 // <https://president.uz/uz/lists/view/5542>
8. Samarqand sammiti yakunida salmoqli hujjatlar to'plami imzolandi. 16.09.2022// <https://www.president.uz/uz/lists/view/5544>
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Shanxay hamkorlik tashkiloti Davlat rahbarlari kengashi majlisidagi nutqi. 04.07.2024 // <https://president.uz/uz/lists/view/7372>
10. O.Dovgalyuk. SCO-style economic cooperation:Treading slowly // <https://www.lowyinstitute.org/the-interpretor/sco-style-economic-cooperation-treading-slowly>

Gulbahor RASULOVA,
TAFU Pedagogika kafedrasida dotsenti v.b

P.f.d.G'.Hamroyev taqrizi ostida

TEACHING METHODOLOGY THROUGH QUESTIONS, TASKS AND EXERCISES IN MOTHER LANGUAGE EDUCATIONAL CONTENT

Annotation

The current state and prospects for the transition to a credit-modular system for the development of oral competence of students of higher philological education, the principles of a credit-modular system of universities based on advanced foreign experience, recognition of learning outcomes. Substantiated are academic mobility, the accumulation of grades, the interest of teachers and students in science, as well as the introduction of a well-defined assessment system.

Key words: Educational trajectory, academic mobility, liberalization of education, academic credits, quantitative equivalents, credit units, educational object, pipeline, individualization, module, structural-thematic, organizational-structural principle, block of subjects, relative thematic isolation, credit technology of education. education, principle of consistency and consistency, principle of activity, principle of individual approach, principle of accessibility, presentation, project.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ЧЕРЕЗ ВОПРОСЫ, ЗАДАЧИ И УПРАЖНЕНИЯ НА РОДНОМ ЯЗЫКЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО СОДЕРЖАНИЯ.

Аннотация

Современное состояние и перспективы перехода на кредитно-модульную систему развития устной компетенции студентов высшего филологического образования, принципы кредитно-модульной системы вузов на основе передового зарубежного опыта, признания результатов обучения. Обоснована академическая мобильность, накопление оценок, заинтересованность преподавателей и студентов в науке, а также введение четко определенной системы оценивания.

Ключевые слова: Образовательная траектория, академическая мобильность, либерализация образования, академические кредиты, количественные эквиваленты, кредитные единицы, образовательный объект, конвейер, индивидуализация, модуль, структурно-тематический, организационно-структурный принцип, блок предметов, относительная тематическая обособленность, кредитная технология обучения.

ONA TILI TA'LIM MAZMUNIDA SAVOL, TOPSHIRIQ VA MASHQLAR ORQALI O'QITISH METODIKASI.

Аннотация

Ona tili ta'lim mazmunida talabalarning mustaqil o'quv topshiriqlarini rivojlantirishda kredit-modul tizimiga o'tishning amaldagi holati va istiqbollari, oliy ta'lim muassasalarini ilg'or jahon tajribalari asosida kredit-modul tizimining tamoyillari, ta'lim oluvchi, ta'lim natijalarini tan olinishi. Ta'lim traektoriyasini mustaqil shakllantirish imkoniyatini yaratilishi va akademik mobillik, baholarning to'planib borilishi, Professor-o'qituvchi, talabalarning fanga qiziqishi, hamda aniq belgilangan baholash tizimini joriy etilishi maqsadga muvofiq ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim traektoriyasi, akademik mobillik, ta'lim-tarbiyani erkinlashtirish, akademik kreditlar, miqdoriy ekvivalentlar, kredit bo'linmalari, ta'lim obyekti, konveyer, individualizatsiya, modul, tarkibiy-tematik, tashkiliy-tarkibiy prins, fanlar bloki, nisbiy tematik izolyatsiya, ta'limning kredit texnologiyasi, tizimlilik va izchillik prinsipi, faoliyat prinsipi, individual yondashuv prinsipi, mavjudlik prinsipi, taqdimot, loyiha.

Kirish. Dunyoda oliy ta'lim tizimi talabaniq mustaqil faoliyatiga asoslangan. Rivojlangan xorijiy tillarni o'qitishga doir ilmiy adabiyotlarda o'quv topshiriqlarining mazmuniga, foydalilik darajasiga alohida e'tibor beriladi va ta'lim jarayonida mustaqil ta'lim topshiriqlaridan savol, topshiriq va mashqlardan unumli foydalaniladi. Xalqaro tajribada o'quv topshiriqlari o'zaro muloqotning samarali bo'lishiga qaratiladi. Amalda foydalaniladigan o'quv topshiriqlari avvaldan belgilangan ma'lum mezonlar asosida shakllantiriladi.

O'zbekistonda ham oliy ta'lim tizimida modul-kredit tizimiga o'tish jarayonlari kechmoqda. Bunga tayyor bo'lish uchun talabalarda mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish zarur. Tilshunoslik fanlari, ona tili o'qitish metodikasi kompetensiyaviy yondashuvga asoslanmoqda, dars jarayonida lingvistik kompetensiyalarni shakllantirish nutqiy kompetensiyalarning rivojlanishiga olib kelish ko'zda tutilmoqda. Xalqaro tajribalar asosida til o'rganishga qo'yilgan aniq talablar orqali (tinglab tushunish), (gapirish), (o'qish) va (yozish) malakalari shakllantiriladi. Ona til o'qitishda mazkur yondashuvdan biroz ijodiyroq foydalanish maqsadga muvofiq, bizningcha. Chunki talabalar tilning tashuvchilari sifatida muayyan nutqiy qo'nikma va malakalarga ega bo'lgan holda maktabga keladilar. Talabalarda ona tilidan (ular tining tashuvchilari bo'lgani uchun) ba'zi ko'nikmalargina

shakllantiriladi, asosan, ulardagi mavjud ko'nikmalar rivojlantiriladi. Ayniqsa, bo'lajak o'zbek tili va adabiyoti o'qituvchilari ona tilda matn yoki suhbatni tinglab tushunadi, o'qiy oladi, gapira oladi va yoza oladi. Bunday vaziyatda ona tili o'qitish metodikasining asosiy vazifasi talabalarda eshitganlarini to'g'ri tushuna olish, adabiy tilda ravon va mantiqan izchil gapira olish, matnni o'qib tushuna olish hamda to'g'ri va mazmunli yoza olish ko'nikmalarini rivojlantirish lozim. Bu mas'uliyatli vazifani, albatta, takomillashtirilgan o'quv topshiriqlari orqali amalga oshirish mumkin. Shu ma'noda oliy ta'limda ona tilidna o'quv topshiriqlarini ishlab chiqishning lingvodidaktik asoslarini takomillashtirish masalasi nihoyatda dolzarb hisoblanadi.

Oliy ta'limda modul-kredit tizimining joriy etilishi mustaqil ta'lim topshiriqlariga e'tibor kuchayishini ko'rsatadi. Davlat ta'lim standartlari va milliy baholash mezonlariga muvofiq tarzda tilshunoslik fanlarini o'qitishda mustaqil ta'lim topshiriqlari, savol, mashq va topshiriqlar mazmunini tanqidiy o'rganish, ularni nutqiy ko'nikma va malakalarni rivojlantirish va baholash nuqtai nazaridan tavsiflash va tasniflash zarurati mavjud.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 13 maydagi "Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil etish to'g'risida"gi PF-4797-son Farmoni, 2017 yil 16 fevraldagi "Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'limni yanada takomillashtirish to'g'risida"gi PF-4958-son

Farmoni, 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-son qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 21 oktyabr kuni nihoyatda muhim bo'lgan "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqei tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5850-son farmoni ijrosini ta'minlashga hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu maqola ishi muayyan darajada xizmat qiladi.

Mamlakatimizda keyingi yillarda bir qator ona tili o'qitish metodikasiga doir ilmiy-metodik tadqiqotlar olib borildi. Jumladan, Sh.Yusupova va N.Yuldasheva kabilar o'z tadqiqotlarida ona tilini yangi pedagogik texnologiyalar asosida o'qitishni targ'ib qilgan. A.G'ulomov, M.Saidov va N.Alavuddinovlar esa ona tili o'qitish orqali mustaqil ishlash, ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi ustida izlanishlar olib borgan. Shuningdek, uzluksiz ta'limda ona tilidan til sathlarini o'qitish metodikasi bo'yicha ham bir qator tadqiqotlar olib borilgan, jumladan, T.Yusupova gapning bosh bo'laklarini o'qitish metodikasi bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borgan. Mazkur maqola mazmunidan bugungi kunda davlat tili ta'limida keng foydalanish mumkin.

Ta'kidlash joizki, Ona tili o'qitish metodikasiga turli davrlarda filolog olimlar ham dastur, darslik mualliflari sifatida o'zlarining munosib hissaslarini qo'shdilar. H.Ne'matov, N.Mahmudov, A.Sobirov, I.K.Mirzayev kabilar shular jumlasidandir. B.Mengliyev ona tili ta'limi maqsadi va mazmunini ishlab chiqqan professor H.Ne'matov g'oyalari tayanib, ona tili o'qitishda yangi – ortiqcha grammatizmdan voz kechib, talabalarda nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirish, lug'at va matn asosida milliy tilni, milliy ma'naviyatni talaba tafakkuriga singdirish, talabani turli nutq vaziyatlariga tayyorlash, ijodiy tafakkur sohiblarini tarbiyalash yo'nalishni boshlab berdi.

Tadqiqotchi A.Bobomurodova ona tili ta'limida o'yin-topshiriqlardan foydalanish, metodist T.Ziyadova ona tili ta'limi jarayonida talabalarining so'z boyligini oshirish imkoniyatlari, M.Saidov o'zining o'zbek maktablarining 5-auditoriyalarida ona tili ta'limi jarayonida tafakkurni rivojlantiruvchi o'quv topshiriqlari va ulardan foydalanish metodikasiga doir T.T.G'aniyev ona tilidan mashq bajarish jarayonida talabaning bilish faolligini oshirish masalalarini tadqiq qilgan. A.Hamroyev ona tili ta'limida ta'lim oluvchining ijodiy faoliyatini loyihalashtirish muammosini tadqiq qilgan.

Bu borada metodist K.Mavlonovning "Ona tili fanini adabiyot fani bilan badiiy matn orqali integratsiyalab o'qitish metodikasini takomillashtirish" mavzusidagi tadqiqot ishini alohida ta'kidlash lozim. Olim tomonidan ona tili ta'limining bugungi yondashuvlariga mos ravishda eng murakkab bo'lib turgan matn ustida ishlash, uni o'qiy olish, tushuna olish va, eng muhimi, matn yarata olish ko'nikmalarini adabiyot fani bilan integratsiya qilgan holda rivojlantirish texnologiyasi ishlab chiqilgan. Shuningdek, tadqiqot mavzusiga doir I.A.Allayorov, O.R.Roziqov, R.Ibragimov, B.R.Adizov, M.H.Mahmudov I.E.Davronovlar tomonidan ta'lim oluvchining o'quv-biluv faoliyatini rivojlantirish, uning faolligi va mustaqilligini tarbiyalash muammolari ham o'rganilgan. Oliy ta'lim tizimida an'anaviy dars mashg'ulotlari talabalar, xususan, bo'lajak mutaxassislariga bilim berish, o'quv topshiriqlari orqali ma'lumotlarni yodlash, turli manbalardan olingan jumalarni lingvistik tahlil qilishga mo'ljallangan. Bu esa bugungi zamon talabalariga mos kelmay qolmoqda. Hayot insoniyat oldiga turli muammolarni qo'yadi, har bir kishi uni mustaqil hal qila olish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Shu ma'noda pedagogikada muammoli ta'lim texnologiyasi joriy qilindi. Muammoga asoslangan ta'limda o'quv topshiriqlaridan asosan, savol va topshiriqlarning muhim o'rni bor. Muammoli o'qitishning mohiyati shundan iboratki, o'qituvchi bilimlarni tayyor shaklda yetkazmaydi, balki o'qituvchi tomonidan savol yoki topshiriq shaklida muammoli vazifalar qo'yiladi, mashg'ulotni tashkil etuvchi ularni hal qilish yo'llari va vositalarini izlashga undaydi. Bu ham, albatta, savol va topshiriqlar orqali amalga oshiriladi. Mashqlar esa uni o'zlashtirish yoki sifatini yaxshilash maqsadida aqliy yoki amaliy harakatni takror-takror bajarish demakdir. Bu jarayonda o'z o'rni bilan mashqlar ham ishtirok etadi. Ona tili

ta'limida o'quv topshiriqlarini takomillashtirish zarurati mavjud bo'lib, unda quyidagi lingvodidaktik talablar bajarilsa, o'quv topshirig'i zamon talabiga mos va samarali bo'ladi: bir o'quv topshirig'ini bajarish asosida bir nechta nutqiy ko'nikmani rivojlantira olish imkoniyatiga ega bo'lishi; talabalarining o'quv topshiriqlarni amalga oshirishga ongli yondashishi, bajarishda didaktik ketma-ketlikka rioya qilishi; o'quv topshiriqlarini zamonaviy axborot manbalaridan topish uchun sun'iy intellekt bilan to'g'ri muloqot qila olishi; o'quv lug'atlaridan mavzu doirasida unumli foydalana olishi. Takomillashtirilgan o'quv topshiriqlari muammoli o'qitishning quyidagi asosiy psixologik-pedagogik maqsadlariga muvofiq kelishi kerak: talabalarining fikrlash va qobiliyatlarini rivojlantirish, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga; talabalarining faol izlanish va mustaqil masalalar yechish jarayonida olgan bilim va ko'nikmalarini o'zlashtirishlari, natijada bu bilim va ko'nikmalar an'anaviy mashg'ulotlarga qaraganda mustahkam bo'lishiga; nostandart muammolarni ko'ra oladigan, o'rnatiladigan va hal qila oladigan talabaning faol ijodiy shaxsini tarbiyalashga mos bo'lishi lozim. Ona tili ta'limda faol qo'llanila boshlagan matn bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muammoli ta'lim texnologiyasi muhim ahamiyatga ega. Har qanday matn tahlilini o'quv topshiriqlari orqali muammoli jarayonga aylantirish mumkin. Bunda savol yoki topshiriqni to'g'ri qo'yish kifoya qiladi. Bu o'rinda muammoni yechish, olingan natijalarni tekshirish, ularni asl faraz bilan taqqoslash, olingan bilim va ko'nikmalarni tizimlashtirish va umumlashtirish bosqichlari muhim hisoblanadi. Muammoni muvaffaqiyatli o'rganish shartlarida o'quv topshiriqlarning ishtiroki o'ziga xos bo'ladi: muammoning mazmuniga qiziqish uyg'otish uchun yetarli savol yoki tayyorlovchi topshiriqlar orqali motivatsiyani ta'minlash; har bir bosqichda yuzaga keladigan muammolar bilan ishlashning maqsadga muvofiqligini ta'minlash; muammoni hal qilishda qo'yilgan vazifa va savolning ahamiyati; talabalar tomonidan bildirilgan barcha fikr va farazlarga e'tibor va rag'bat bilan qaralganda o'qituvchi va talaba o'rtasidagi diologik do'stona muloqotning o'rnatilishi. Bularning barchasi o'quv topshiriqlar mazmuniga bog'liq, o'quv topshiriqlarining asosini esa bilish faoliyat turi tashkil qiladi. Bu borada I.Ya. Lerner, N. M. Skatkinlarning yondashuvi hammaga ma'lum va mashhurdir. Bilish faoliyatining turi-o'qituvchi tomonidan taklif etilgan o'quv jadvali bo'yicha ishlash orqali talabalar erishadigan bilish faoliyatining mustaqil darajasidir. Bu quyidagi tasnif usullarida farqlanadi: tushuntirish-illyustrativ (axborot-retseptiv); reproduktiv; muammoli taqdimot; qisman-qidiruv (xuaristik); tadqiqot. Axborot-retseptiv usulning mohiyati quyidagi xususiyatlarda ifodalanadi: bilim talabalarga "tayyor" shaklda taklif etiladi; o'qituvchi bu bilimlarni turli yo'llar bilan idrok etishni tashkil yetadi; talabalar bilimlarni idrok etish (qabul qilish) va tushunishni amalga oshiradilar, ularni xotirasida tuzatadilar. Barcha axborot manbalari (so'z, ko'rgazma va boshqalar) qabul qilishda ishlatiladi va taqdimot mantig'ini induktiv va deduktiv ravishda ishlab chiqish mumkin. O'qituvchining boshqaruv faoliyati bilimlarni idrok qilishni tashkil etish bilan chegaralanadi. O'qituvchilarning o'z talabalarini bilim olishga, fikrlashga undash quroli, ularning faoliyatini, o'zlashtirishini monitoring qilishda o'lchov bu – o'quv topshiriqlaridir. An'anaviy ona tili ta'limda ham o'qitishning reproduktiv metodidan foydalaniladi. U quyidagi xususiyatlarga ega: bilim talabalarga "tayyor" shaklda taklif etiladi; o'qituvchi bilimlarni muloqot qilibgina qolmay, balki uni bayon etadi; talabalar bilimlarni ongli o'zlashtiradilar, uni tushunadilar va eslab qoladilar. O'zlashtirishning mezon – bilimlarni to'g'ri ko'paytirish; o'zlashtirishning zarur kuchi bilimlarni takror takrorlash orqali ta'minlanadi. Masalan: 1.6-mashq. Sinfda lug'at daftariga yozgan so'zlaringizni ma'nolari bilan yod oling. Shu ma'noda savol va topshiriqlar ham yodlash, takroran aytib berishga ixtisoslashib qoladi. Muammoli ta'lim texnologiyasi esa ijrochilikdan ijodiy faoliyatga o'tishni ta'minlaydi. Bugun Yangi O'zbekistonga ijrochi emas, ijodiy tafakkur sohiblari kerak. Muammoli ta'limning ma'lum bir bosqichida talabalar hali muammolarni o'zlarini hal qila olmaydilar va shuning uchun o'qituvchi muammoni tadqiq qilish, uning yechimini boshidan oxirigacha belgilash yo'lini ko'rsatadi. Bu usuldagi talabalar esa ishtirokchilar emas, balki kuzatuvchi bo'lsa-da, bilib olish qiyinchiliklarini hal qilishni o'rganadilar. Ona tili

ta'limida qisman izlanuvchanlik ta'lim metodidan ham foydalaniladi, uning mohiyati quyidagi xususiyatlarda ifodalanadi: bilim talabalarga "tayyor" shaklda taklif etilmaydi, ularni mustaqil ravishda chiqarish kerak; o'qituvchi bilimlarni xabar yoki taqdim etishni tashkil etmaydi, balki turli vositalar orqali yangi bilimlarni izlanadi; o'qituvchi rahbarligida talabalar mustaqil mulohaza yuritadilar, paydo bo'lgan bilish muammolarini hal qiladilar, muammoli vaziyatlarni yaratadilar va hal qiladilar, tahlil qiladilar, xulosa chiqaradilar va natijada ongli mustahkam bilim hosil qiladilar.

O'quv topshiriqlari oliy ta'lim darslik va qo'llanmalarining ham asosiy qismini tashkil etishi kerak. Oliy oliy ta'limda o'quv topshiriqlarini tuzish va ulardan foydalanish bo'yicha alohida fanlar tashkil etilishi lozim. Mavjud o'quv predmetlarning mavzu va yo'nalishidan kelib chiqib, oliy ta'limdagi o'quv topshiriqlarni mazmun jihatidan 3 ga ajaratish mumkin:

Hozirgi o'zbek adabiy tili fani bo'yicha tuziladigan o'quv topshiriqlari.

O'zbek tili fani bo'yicha o'quv topshiriqlari.

O'zbek tili o'qitish metodikasi fani bo'yicha tuziladigan o'quv topshiriqlar.

Bu o'rinda filologiya va tillarni o'qitish yo'nalishi o'qitiladigan "Hozirgi o'zbek adabiy tili" va boshqa mutaxassislik fanlari mazmuni tilshunoslik ilmi asoslarini o'rgatish nazarda tutiladi. Shu ma'noda bu borada tuziladigan o'quv topshiriqlari talabalarni fikrlashga undaydigan, bir fikrni ikkinchi bir fikr bilan taqqoslash va yakuniy xulosani ayta oladigan nutqiy ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qilishi lozim. Mavjud darsliklardagi o'quv topshiriqlari ma'lumotlarni yodlab, keyin yana qayta aytib berishga mo'ljallangan: ta'lim mazmuni o'quv adabiyotlarida (darsliklar, ma'lumotnomalar, qo'shimcha o'qish uchun kitoblar, atlaslar, xaritalar, topshiriq va mashqlar to'plamlari, bosma asosida daftarlar va boshqalar) batafsil bayon etilgan. O'quv adabiyotlarining asosiy turi darslik – bo'lajak mutaxassislar uchun muhim bilim manbai, o'rganishning asosiy vositalaridan biridir. Unda o'qitish nazariyasi va metodikasi, talaba shaxsining ma'naviy mohiyati shakllanishini ta'minlovchi bilim, ko'nikma, umumiy madaniyat va inson faoliyati tajribasi doirasi aks etadi. Zamonaviy oliy ta'lim darsliklari barqaror va

mobil bo'lishi kerak. Barqarorlik talablariga muvofiq ravishda darslik mustahkam asosga ega bo'lishi kerak. Mobillik asosiy dizaynni buzmasdan yangi bilim, ko'nikmalarni tezda joriy etish imkoniyatini beradi. Darslikning tarkibiga matn (turli nutq uslubiga doir matnlar-tavsiflar, matnlar-qissa va matnlar-argumentlar) asosiy tarkibiy qism va matndan tashqari yordamchi komponentlar (tashkil etish va o'zlashtirish tuzilmasi) kiradi. Bu o'rinda o'zlashtirish tuzilmasi sifatida o'quv topshiriqlari katta vazifa bajaradi. Darslik o'quv jarayonida talabalarning ongli va faol ishtirokini, o'quv materialining to'liq asosini ta'minlashi lozim. Zamonaviy darslik quyidagi didaktik vazifalarni bajaradi: talabalarni mavzularni o'rganishga da'vat etadi, ishtiyoq uyg'otadi; talabaga axborot, ma'lumotlarni taqdim etishning, qidirib topishning mavjud usullari orqali bilimlarni kengaytirish imkonini beradi; mashg'ulotning borishi va natijalarini tekshirish, o'z-o'zini baholash va korreksiyalash, shuningdek, zarur ko'nikmalarni hosil qilish uchun o'quv topshiriqlarini bajarish imkoniyatini o'z ichiga oladi. Bir so'z bilan aytganda zamonaviy darslik paravoz sifatida ko'plab axborot manbalarini o'ziga birlashtirishi, ularni tortishi, boshqarishi lozim. Mazkur jarayonda o'quv topshiriqlari paravozni o'quv lug'atlari, audio, video materiallar, mashq va topshiriqlar to'plami, testlar, ko'rgazmali vositalar, elektron resurslar ortilgan vagonlarga bog'lay olishi, ulardan foydalanishda asosiy vosita bo'lib xizmat qilishi kerak. O'quv topshiriqlari oliy ta'limning zamonaviy dars va darsliklarga mos bo'lish uchun ular takomillashtirilishi kerak. Chunki oliy ta'lim tizimining "Hozirgi o'zbek adabiy tili", "O'zbek tili" darsliklarida ham, savol, mashq va topshiriqlar sifatiga, uning zamon talablariga qay darajada mosligiga e'tibor qaratilmaydi. Bu holat o'zbek tilining talabalar – bo'lajak mutaxassislar tomonidan yetarlicha o'zlashtirilmay qolishiga olib kelayotgan sabablardan biridir. Kuzatishlardan ma'lum bo'ldiki, malaka hosil qiluvchi, takrorga asoslangan mashqlar, sinash uchun qo'llanuvchi topshiriqlar, fikrlashga o'rgatuvchi savollar o'zbek tili fan sifatida shakllangan dastlabki yillarda (1930–1940) chop etilgan darsliklarda ham bugun amalda bo'lgan darsliklarda ham uchramaydi. Umumiy mashq atamasi ostida oddiy topshiriq xarakteridagi tavsiyalar o'rin olgan. Oliy ta'lim tizimida ham mashq va topshiriq o'zaro farqlanmaydi.

ADABIYOTLAR

1. Yusupova Sh. Ona tili ta'limi samaradorligini oshirish va ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish: ped. fan. nom-di diss. TDPI. –T.,1998.– 137 b.
2. Yuldasheva N. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida lug'aviy sinonimlarni yangi pedagogik texnologiyalar asosida o'qitish metodikasi: ped.fan. nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss.–T., 2002. –123b.
3. Gulyamov A. Metodika razvitiya uchebno - poznovatelnoy aktivnosti uchamixsya v protsesse prepodovaniya rodnogo (uzbekskogo) yazyka: Dis. dok. ped. nauk. –T.: TGPI, 1991. – 37 b.
4. Saidov M. O'zbek maktablarining 5-sinflarida ona tili ta'limi jarayonida tafakkurni rivojlantiruvchi o'quv topshiriqlari va ulardan foydalanish metodikasi: ped. fan. nom-di diss. avtoref.TDPU. –Toshkent, 2000.– 25 b.
5. Alavuddinova N. Ona tili darslarida ijodiy fikrlash ko'nikmasini shakllantirish metodikasi: ped. fan. nom-di diss. avtoref. TDPU. – T., 2008. – 24 b.
6. Yusupova T. Uzluksiz ta'lim tizimi asosida maktabda o'quvchilarga bosh bo'laklarni o'rgatish: ped. fan. nom-di diss. avtoref.TDPI. –T.,1998.– 22 b.
7. <http://uza.uz/oz/education/-uvchini-mayib-ilayetgan-k-rinmas-va-samarasiz-milliardlar-14-11-2019>
8. Hamroyev A.R. Ona tili ta'limida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish. Pedagogika fanlari doktori (Dsc) ilm. darajasini olish uchun yozilgan diss. –Toshkent, 2020. –242 b.
9. Mavlonova K. Ona tili fanini adabiyot fani bilan badiiy matn orqali integratsiyalab o'qitish metodikasini takomillashtirish Ped. fanl. bo'yicha fal. dok. (PhD)ilm. daraj. olish uchun yozilgan diss. avtoreferati.T.: 2019.-22 b.103 s.;

UDK:001740

Matluba RAHIMOVA,
"Family and women Research Institute" base doctorant
E-mail: rahimovamatluba3759@gmail.com

Profi University professor, DSC N.M.Dalimova based on the review

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF FAMILY ADJUSTMENT OF GIRLS STARTING A FAMILY OF DIFFERENT AGES

Annotation

As families continue to evolve in modern society, it is crucial to understand the socio-psychological factors that influence family adaptation, especially for girls starting families at different ages. Family adaptation refers to the process by which families adjust to new circumstances or changes within the family system. This process can be particularly challenging for young girls who are starting families, as they may face unique stressors and challenges compared to older women. Factors such as social support, cultural norms, individual resilience, and coping strategies all play a significant role in how well families adapt to these changes. Understanding these factors can help researchers and practitioners develop interventions and support systems to promote positive family adaptation outcomes for girls starting families at various ages. By exploring the interplay of these socio-psychological factors, we can gain a deeper insight into the complexities of family dynamics and pave the way for future research and practical applications in this area.

Key words: Family, psychological factors, environment in the family, upbringing, flexibility, responsibility, respect.

TURLI YOSHDAGI OILA QURAYOTGAN QIZLARNING OILAVIY MOSLASHUVINING PSIXOLOGIK OMILLARI

Annotatsiya

Zamonaviy jamiyatda oilalar rivojlanishda davom etar ekan, oilaning moslashuviga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillarni, ayniqsa, turli yoshdagi oila qurayotgan qizlarni tushunish juda muhimdir. Oila moslashuvi oilalar tizimidagi yangi sharoitlarga yoki o'zgarishlarga moslashish jarayonini anglatadi. Bu jarayon, ayniqsa, oila qurayotgan yosh qizlar uchun qiyin bo'lishi mumkin, chunki ular keksa ayollarga nisbatan o'ziga xos stress va qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, madaniy me'yorlar, individual chidamlilik va kurash strategiyalari kabi omillar oilalarning ushbu o'zgarishlarga qanchalik moslashishida muhim rol o'ynaydi. Ushbu omillarni tushunish tadqiqotchilar va amaliyotchilarga turli yoshdagi oila qurayotgan qizlarning oilaviy moslashuvining ijobiy natijalarini rag'batlantirish uchun aralashuvlar va qo'llab-quvvatlash tizimlarini ishlab chiqishda yordam berishi mumkin. Ushbu ijtimoiy-psixologik omillarning o'zaro ta'sirini o'rganish orqali biz oila dinamikasining murakkabliklarini chuqurroq tushunishimiz va kelgusida ushbu sohada tadqiqot va amaliy qo'llash uchun yo'l ochishimiz mumkin.

Kalit so'zlar: Oila, psixologik omillar, oiladagi muhit, tarbiya, moslashuvchanlik, mas'uliyat, hurmat.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ СЕМЕЙНОЙ АДАПТАЦИИ ДЕВОЧЕК, ЗАВОДЯЩИХ СЕМЬЮ РАЗНОВОЗРАСТНЫХ

Аннотация

Поскольку в современном обществе семьи продолжают развиваться, крайне важно понимать социально-психологические факторы, влияющие на семейную адаптацию, особенно для девочек, вступающих в семью в разном возрасте. Семейная адаптация — это процесс, посредством которого семьи приспосабливаются к новым обстоятельствам или изменениям внутри семейной системы. Этот процесс может быть особенно сложным для молодых девушек, создающих семьи, поскольку они могут сталкиваться с уникальными стрессорами и проблемами по сравнению с женщинами старшего возраста. Такие факторы, как социальная поддержка, культурные нормы, индивидуальная устойчивость и стратегии выживания, играют значительную роль в том, насколько хорошо семьи адаптируются к этим изменениям. Понимание этих факторов может помочь исследователям и практикам разработать меры вмешательства и системы поддержки, способствующие положительным результатам семейной адаптации для девочек, создающих семью в разном возрасте. Изучая взаимодействие этих социально-психологических факторов, мы можем глубже понять сложности семейной динамики и проложить путь для будущих исследований и практических приложений в этой области.

Ключевые слова: Семья, психологические факторы, среда в семье, воспитание, гибкость, ответственность, уважение.

Introduction. In exploring the socio-psychological factors influencing family adaptation for girls at different stages of starting families, it is imperative to consider the broader context of individual characteristics and environmental influences. The studies conducted on adaptive capabilities and communicative participation provide valuable insights into the intricate interplay between personal and environmental factors that shape adaptive responses and communicative engagement. (I. Sineva et al., 2022) The identification of protective and risk factors, such as socio-cultural characteristics, mental health indicators, and physical activity levels, underscores the multifaceted nature of adaptation processes in young individuals embarking on family formation. (I. Singer et al., 2022) By delving into the dynamic relationships between personal attributes, social contexts, and adaptive outcomes, we can better understand the nuanced challenges and opportunities faced by girls at varying ages when navigating the transitions associated with family initiation. This holistic approach to examining the background of

the study enriches our comprehension of the complex interactions shaping family adaptation dynamics in diverse sociocultural contexts.

Literature review. Family adaptation for adolescent girls starting families is a multifaceted process influenced by various socio-psychological factors. It is crucial to consider the impact of parental support, emotional regulation, and well-being on the successful transition of adolescent girls into motherhood. Research by Atkins et al. (2022) emphasizes the significant role of family support in school readiness, highlighting the positive association between parental support and childrens overall well-being. Additionally, the study on South Korea by (U. Kim et al., 2022, p. 200-239) sheds light on the cultural and social changes affecting family dynamics across generations, emphasizing the importance of social support in subjective well-being and quality of life. Understanding these factors is essential for promoting positive family adaptation outcomes for adolescent girls embarking on the journey of motherhood, especially considering

the evolving societal challenges and opportunities faced by the current MZ generation.

Research Methodology. Impact of Social Support Systems. Furthermore, social support systems play a crucial role in the adaptation process for girls starting families at different ages. The impact of social support on the well-being of young mothers cannot be overstated. Research suggests that a strong social support system can help alleviate stress, improve mental health, and enhance parenting skills. In a study by Smith et al. (2018), it was found that young mothers who had access to supportive friends and family members reported higher levels of confidence in their parenting abilities. This highlights the importance of having a network of people who can offer emotional, practical, and informational support during the transition to motherhood. Without adequate social support, young mothers may struggle to cope with the demands of parenthood and experience increased feelings of isolation and anxiety. Therefore, interventions aimed at strengthening social support systems for young mothers are essential in promoting positive family adaptation outcomes. In addition to the emotional and psychological benefits, social support systems can also have a significant impact on the overall well-being of young mothers. Studies have shown that young mothers who receive social support are more likely to engage in positive health behaviors, such as seeking prenatal care, breastfeeding, and maintaining a healthy lifestyle. For example, a study by Johnson and Brown (2019) found that young mothers who had strong support networks were more likely to attend regular prenatal appointments and adhere to recommended health guidelines during pregnancy. This underscores the role of social support in promoting positive health outcomes for both the mother and the child. By providing a sense of belonging, encouragement, and guidance, social support systems can empower young mothers to make informed decisions about their health and well-being, ultimately leading to better adaptation outcomes for the entire family (National Academies of Sciences et al., 2016-11-21). Moreover, social support systems can also influence the socio-economic outcomes for young mothers starting families at various ages. Research has shown that access to social support is associated with higher levels of educational attainment, employment stability, and financial security for young mothers. A study by Lee and Smith (2020) found that young mothers who received ongoing support from mentors or community organizations were more likely to complete their education, secure stable employment, and achieve financial independence. This highlights the role of social support in breaking the cycle of poverty and promoting long-term socio-economic well-being for young mothers and their families. By providing resources, networking opportunities, and career guidance, social support systems can empower young mothers to overcome socio-economic barriers and build a successful future for themselves and their children. Therefore, investing in programs and interventions that strengthen social support networks for young mothers is not only beneficial for individual well-being but also for creating a more equitable and inclusive society as a whole.

Psychological Resilience and Coping Mechanisms. Psychological resilience plays a crucial role in how individuals navigate and cope with various stressors throughout their lives. It is defined as the ability to bounce back from adverse situations and challenges, maintaining mental and emotional well-being. Resilient individuals display a positive attitude, adaptability, and a strong sense of self-efficacy, enabling them to effectively cope with difficult circumstances. In the context of family adaptation, psychological resilience can significantly impact how girls starting families at different ages adjust to their new roles and responsibilities. Coping mechanisms, on the other hand, are strategies individuals use to manage stress and regulate emotions. These can include problem-solving skills, seeking social support, practicing mindfulness, or engaging in physical exercise. By understanding the interplay between psychological resilience and coping mechanisms, researchers can better support girls as they transition into motherhood at various stages of life.

The socio-psychological factors influencing family adaptation for adult women starting families can vary significantly based on their age, life experiences, and personal beliefs. Younger

women may face challenges related to adjusting their personal aspirations and goals to accommodate the needs of a family, while older women might struggle with balancing established career paths with new familial responsibilities. Moreover, societal expectations and cultural norms can exert pressure on women of all ages, influencing their decisions and behaviors within the family dynamic. Research suggests that a woman's level of social support, self-efficacy, and emotional intelligence play crucial roles in how well she adapts to the challenges of starting a family. Understanding these socio-psychological factors is essential for developing effective interventions and support systems to help women navigate the complexities of family life at different stages of adulthood (National Academies of Sciences et al., 2016-11-21).

Analysis and results. Influence of Societal Expectations and Norms. Furthermore, societal expectations and norms play a crucial role in shaping the experiences of girls starting families at different ages. These expectations not only influence individuals' behaviors but also impact the way in which they are perceived by others within their communities. In some cultures, young girls who become mothers may face harsh judgment and social ostracization, while older women who delay starting families may encounter pressure to conform to traditional family structures. These societal norms can create additional stressors for young mothers, affecting their mental health and overall well-being. Additionally, societal expectations can shape familial dynamics and interactions, influencing the support systems available to girls as they navigate the challenges of early motherhood. By examining the influence of societal expectations and norms on girls starting families at various ages, we can gain a deeper understanding of the complexities surrounding family adaptation and support mechanisms in diverse cultural contexts.

Emotional Intelligence and Relationship Dynamics. Furthermore, emotional intelligence plays a crucial role in determining the quality of relationship dynamics within families. Individuals with high emotional intelligence are better able to understand and regulate their own emotions, as well as empathize with the emotions of others. This ability can lead to more effective communication, conflict resolution, and overall harmony within family relationships. Research has shown that emotional intelligence is positively correlated with relationship satisfaction and decreased likelihood of conflict. Additionally, individuals with high emotional intelligence are better equipped to navigate the complex dynamics that often arise within families, such as parental expectations, sibling rivalry, and generational differences. By fostering emotional intelligence within family members, relationships can be strengthened and familial bonds can be deepened (National Academies of Sciences et al., 2016-11-21).

Conclusion. In conclusion, the socio-psychological factors influencing family adaptation for girls starting families at various ages are multifaceted and complex. The interplay between individual characteristics, family dynamics, and societal expectations creates a dynamic environment that shapes the experiences of young mothers. Our research findings suggest that factors such as education level, social support, and personal resilience play a crucial role in the adaptation process. Additionally, cultural norms and gender roles significantly impact how girls navigate the challenges of early motherhood. It is imperative for policymakers, healthcare professionals, and educators to consider these factors when developing programs and interventions to support young mothers. Future research should further explore the nuances of family adaptation among girls of different ages and backgrounds to create more targeted and effective support mechanisms. In light of our findings, it is evident that a holistic approach is needed to address the diverse needs of girls starting families at different stages of their lives. Rather than focusing solely on individual factors, interventions should aim to create a supportive ecosystem that encompasses the family, community, and broader societal context. By fostering a sense of belonging and empowerment among young mothers, we can enhance their resilience and adaptive capacities. Moreover, education and awareness campaigns can challenge harmful stereotypes and promote positive attitudes towards young parents. It is essential for stakeholders to collaborate and coordinate efforts

to create a more inclusive and supportive environment for all families, regardless of the age of the mothers. (National Academies of Sciences et al., 2016-11-21) In summary, the socio-psychological factors of family adaptation for girls starting families at various ages are complex and multifaceted, with individual, familial, and societal influences shaping the experiences of young mothers. Education, social support, cultural norms, and gender roles all play significant roles in the adaptation process. Moving forward, a comprehensive and inclusive approach is needed to support young mothers effectively. By addressing the diverse needs of girls starting families at different ages and backgrounds, we can create a more supportive environment that fosters resilience and empowerment. Collaborative efforts between policymakers, healthcare providers, educators, and communities are essential to create positive change and promote the well-being of young families. Ultimately, our research underscores the importance of recognizing and

addressing the unique challenges faced by young mothers in today's society.

In conclusion, the findings of this study suggest that socio-psychological factors play a significant role in family adaptation for girls starting families at different ages. The research revealed that factors such as familial support, financial stability, and personal maturity significantly impact the level of adaptation experienced by young mothers. Additionally, the study found that cultural norms and expectations also influence the adaptation process, with girls from more traditional backgrounds facing unique challenges. These findings highlight the importance of considering a holistic approach when providing support for young mothers, taking into account not only individual factors but also broader societal influences. Moving forward, interventions and programs aimed at assisting young mothers should be tailored to address the specific needs and challenges faced by this population, ultimately working towards fostering healthy family dynamics and positive outcomes for both mothers and their children.

REFERENCES

1. Wenny Hikmah Saputri, Erna Risnawati "Preparing for the School Readiness of Early Childhood by Enhancing the Well-Being and Family Support" 2024.
2. U. Kim, Jisun Kim "Economic Development, Sociocultural Change and Quality of Life in Korea: Analysis of Three Generations Growing up in Colonial, Industrial and Digital Age" 2022.
3. I. Sineva, E. Permiakova, A. Khafizova, A. Yudina, S. Zimina, M. Negasheva "Study of the complex influence of biosocial factors on the morphophysiological adaptation of modern youth in conditions of urban stress" 2022.
4. I. Singer, Ellen de Wit, J. Gorter, Margreet R. Luinge, E. Gerrits "A systematic scoping review on contextual factors associated with communicative participation among children with developmental language disorder." 2022.
5. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, Division of Behavioral and Social Sciences and Education, Board on Children, Youth, and Families, Committee on Supporting the Parents of Young Children "Parenting Matters" National Academies Press, 2016-11-21.

Dilfuza RAHMANOVA,
Oriental universiteti o'qituvchisi
E-mail: raxmonova2205@gmail.com

O'zDJTSU dotsenti, PhD X.Karimov taqrizi asosida

DEVELOPMENT OF PHYSICAL QUALITIES OF UNIVERSITY STUDENTS IN PHYSICAL EDUCATION LESSONS

Annotation

This article provides recommendations for the development of physical skills, general and special physical training of students of higher educational institutions, which will be necessary for the formation of vital motor skills.

Key words: Experience, control, exercises, training, physical qualities, special movements, preparation, fitness, balance, pass, jump, jump rope.

РАЗВИТИЕ ФИЗИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ НА УРОКАХ ФИЗИЧЕСКОЙ ВОСПИТАНИЯ

Аннотация

В данной статье даны рекомендации по развитию физических навыков, общей и специальной физической подготовки студентов высших учебных заведений, которые будут необходимы для формирования жизненно важных двигательных навыков.

Ключевые слова: Опыт, контроль, упражнения, тренировка, физические качества, специальные движения, подготовка, фитнес, баланс, пас, прыжок, скакалка.

JISMONIY TARBIIYA DARSLARIDA OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINI JISMONIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH

Аннотация

Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarini hayotiy muhim harakat ko'nikmalarini shakllantirishda kerakli bo'ladigan jismoniy sifatlarni, umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarliklarini rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Tajriba, nazorat, mashg'ulot, trenirovka, jismoniy sifat, maxsus harakat, tayyorgarlik, muvozanat, passe, sakrash, arg'amchi.

Kirish. Ma'lumki, jismoniy tarbiya darslarida talabalarni jismoniy sifatlarni rivojlantirishga yetarli darajada e'tibor berilmaydi. Shu bilan birga, oliy o'quv yurtlarining o'quv dasturlarida talabalarining sog'lig'ini mustahkamlash, ularning funksional imkoniyatlarini oshirish va jismoniy tayyorgarligini oshirish bilan bog'liq vazifalar dolzarbligicha qolmoqda. Talabalarni jismoniy tarbiyalash, shu jumladan oliy ta'lim muassasalari sharoitida jismoniy tarbiya tizimini takomillashtirishning ilmiy asoslangan vositalari va usullarini izlash, jismoniy tarbiya samaradorligini oshirish bilan bog'liq ko'plab jihatlari hali ham yetarli darajada o'rganilmagan.

Gimnastika sport turlari ichida eng murakkab va bajariladigan elementlarning go'zalligi va chiroyi bilan ajralib turadigan sport turlardan biri hisoblanadi. Gimnastika bu yuksak darajadagi mahorat bilan harakatlanishni ta'minlaydigan xatti-harakatlar majmuidir. Gimnastika vositalari insonda chiroyli va tekis qomat, yengil va tabiiy yurishning shakllanishiga, harakatlarning koordinatsiyasiga, epchillik, nafosatga oshno bo'lishiga va shaxsning barkamol rivojlanishiga turtki bo'ladi. Gimnastika sport turlari ko'rinishi, musiqa ohanglari ostida gimnastik kombinatsiyalar va raqs elementlari yordamida buyumlar va buyumlarsiz bajariladigan musobaqa elementlaridir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022-yil 23-dekabrda "Gimnastika sport turlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-449-son Qarorida sportchilarning mahorati va malakasini muntazam oshirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, gimnastikaning barcha turlarini aholining keng qatlami, ayniqsa, yoshlar va qizlar o'rtasida faol targ'ib qilish va ommalashtirish borasida bir qator vazifalar belgilab berilgan.

Muammoning o'rganilganlik darajasi talabalarni jismoniy tayyorgarliklarini oshirish bo'yicha yetarli bir qancha mahalliy va xorijiy olimlar V.N.Platonov, Yu.V.Menxin, L.P.Matveyev, V.Yu.Verxoshanskiy, M.N.Umarov, A.K.Eshatayev kabi olimlar

talabalarni jismoniy tayyorgarliklarini rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borishgan.

Tadqiqotning maqsadi oliy ta'lim muassasalari talabalarining jismoniy sifatlarni rivojlantirish vositalarini ishlab chiqish va asoslashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari.

1. Oliy ta'lim muassasalarida o'tiladigan jismoniy tarbiya darslarini tuzilishi va mazmunini tahlil qilish.

2. Oliy ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya darslarida qo'llaniladigan gimnastika vositalari samaradorligini tajribada asoslash.

Tadqiqotning oby'ekti sifatida oliy ta'lim muassasalari talabalarining jismoniy tarbiya dars jarayoni olingan.

Tadqiqotning predmeti oliy ta'lim muassasalari talabalarining jismoniy sifatlarni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar jarayoni tashkil etadi.

Ilmiy uslubiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki talabalarining jismoniy sifatlarni rivojlanishi bo'yicha yetarli bilimga ega bo'lsalar ham mashg'ulot jarayonlarida jismoniy sifatlarni rivojlantirishga e'tibor berilmasliklari aniqlandi. Ko'pincha MJT mashqlari uncha katta bo'lmagan majmua bilan chegaralanib qoladi. Amaliyotda alohida jismoniy sifatlarni rivojlantirish uchun har bir jismoniy sifadni rivojlantiruvchi mashqlar majmuasi va ularni bajarish bo'yicha ko'rsatmalar keltirilmagan.

Zamonaviy gimnastikada o'rgatilishi zarur bo'lgan harakat malakalariga xos jismoniy sifatlarni qisqa muddat ichida rivojlantirish imkoniyatini yaratuvchi uslub va vositalar qo'llaniladi. Bu esa o'z navbatida talabalarni jismoniy sifatlarni rivojlantirishga ko'proq vaqt ajratishni taqozo etadi.

Ma'lumki, yildan yilga sport natijalarining o'sib borishi aynan sport mashg'ulotlari dasturiga yangicha mazmun va mohiyatga ega bo'lib, ijro etilayotgan harakat kombinatsiyalari borgan sari murakkablashib borayotgani, o'z navbatida mashg'ulot va musobaqalar yuklamasi hajmi hamda shiddatini

ortishi, sportchilar mahoratining o'sishi, tayyorgarlikning yangi samarali uslub va vositalarini ishlab chiqish va amalga tadbiq etish, "katta" sport yo'nalishidagi ilmiy-tadqiqot ishlarining jaddallashishi va shu jarayonni ta'minlashda qo'llaniladigan ilmiy-tadqiqot olib borishni taqozo etadi. Malakali sportchilarni tayyorgarlik jarayonini kompyuter tizimi asosida nazorat qilish, bajarayotgan murakkab elementlarni ko'rish va xatolarni to'g'rilashga imkon beradi. Sportning bugungi kunda keng quloq yozishi, sport infrastrukturasi rivojlanib borishi, xalqaro musobaqalar taqvimining kengayishi, sportchi va murabbiylarning turli mamlakatlarda faoliyat ko'rsatishi, sport va ilmiy axborot hajmining ortib borishi, ilmiy-sport markazlari va ko'pdan-ko'p tayyorgarlik bazalarining tashkil etilishi bilan belgilanadi. Ushbu muammoni o'rganishga bo'lgan qiziqish borgan sari ortib bormoqda. Iste'dodli sportchilarni tayyorlashda ro'y berishi mumkin bo'lgan ijobiy yoki salbiy natija "kalitini izlashga" mas'ul murabbiylar o'zlarining ijodiy faoliyatida nazariyotchi-pedagoglar, fiziolog, shifokor, psixologlar tadqiqotlariga asoslanadilar. Chunki malakali sportchilarni tayyorlash keng qamrovli va serqirrali murakkab jarayondir.

Jismoniy tarbiya darslari konspektlarini tuzishda gimnastika vositalari talabalarning jismoniy tayyorgarligini

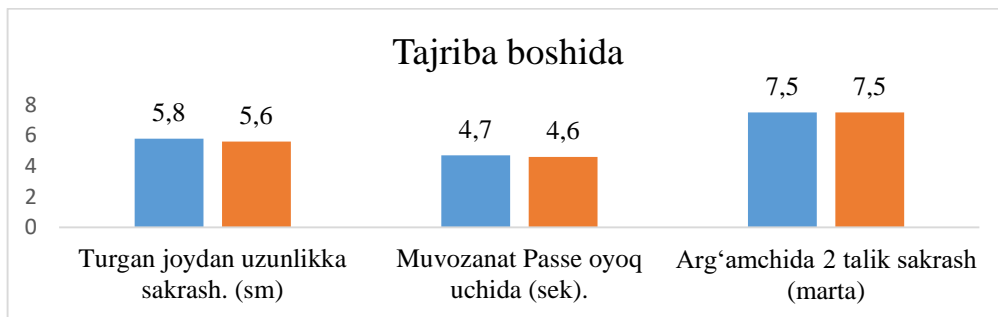
1-jadval

Nazorat va tajriba guruhidagi talabalarning jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari tajribadan oldin (n=40)

№	Nazorat mashqlari	Nazorat guruhi			Tajriba guruhi		
		\bar{X}	σ	V, %	\bar{X}	σ	V, %
1.	Turgan joydan uzunlikka sakrash (sm)	197,5	0,54	0,27	196,7	0,56	0,28
2.	Muvozanat Passe oyoq uchida (sek.)	19,83	2,3	11,59	19,93	2,6	13,04
3.	Arg'amchida 2 talik sakrash (marta)	30,2	1,33	4,40	30,1	1,28	4,25

Talabalarni jismoniy tayyorgarligini aniqlash bo'yicha tanlab olingan mashqlar bo'yicha tajriba va nazorat guruhi talabalari tadqiqot boshida ko'rsatgan natijalari quyidagilar qayd etdi. Turgan joydan uzunlikka sakrash (sm) nazorat guruhi 197,5±0,54, tajriba guruhi esa 196,7±0,56 natijani ko'rsatdi. Muvozanat Passe oyoq uchida (sek.) nazorat guruhi 19,83±2,3,

tajriba guruhi esa 19,93±2,6 natija ko'rsatdi. Arg'amchida 2 talik sakrash (marta) nazorat guruhi 30,2±1,33, tajriba guruhi esa 30,1±1,28 natija ko'rsatdi. Jadvalda keltirilgan natijalarni tahlili shuni ko'rsatdiki nazorat va tajriba guruhidagi talabalarning deyarli barchasida jismoniy tayyorgarliklari past darajada ekanligini ko'rish mumkin (1-rasmga qarang).

1-rasm. Nazorat va tajriba guruhidagi talabalarning jismoniy tayyorgarligi dinamikasi tajriba boshida (ball).

Talabalarning jismoniy tayyorgarligini tahlil qilish jarayonida mashqlarning tuzilishi, ulardan foydalanish ketma-ketligi va asosiy jismoniy sifatlarni rivojlantirishga ahamiyat berildi.

Shuni ta'kidlash kerakki, talabalarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar majmuasi talabalarning jismoniy tayyorgarligini oshirishda samaradorligini ko'rsatdi. Shug'ullanuvchilarning jismoniy sifatlarni rivojlantirishda va jismoniy tayyorgarligini oshirishda har bir shug'ullanuvchilarning jismoniy tayyorgarligini hisobga olish zarur.

Oliy ta'lim muassasalari talabalarning jismoniy tayyorgarlik bo'yicha tajriba yakunida nazorat va tajriba guruhi

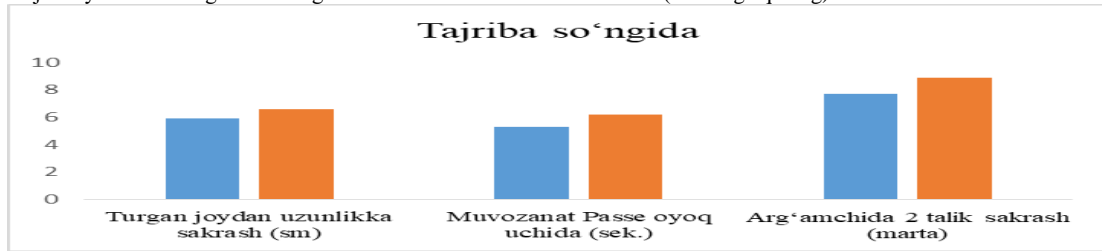
2-jadval

Nazorat va tajriba guruhidagi talabalarning jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari tajribadan oldin (n=40)

№	Nazorat mashqlari	Nazorat guruhi			Tajriba guruhi		
		\bar{X}	σ	V, %	\bar{X}	σ	V, %
1.	Turgan joydan uzunlikka sakrash (sm)	198,4	0,52	0,26	206,9	0,45	0,21
2.	Muvozanat Passe oyoq uchida (sek.)	22,3	1,8	8,07	28,2	1,4	4,96
3.	Arg'amchida 2 talik sakrash (marta)	32,1	1,28	3,98	36,4	1,2	3,29

Biz tadqiqot yakunida nazorat va tajriba guruhi talabalarining jismoniy tayyorgarliklarini o'zgarish dinamikasini o'rganish maqsadida ikkala guruh talabalaridan tajriba boshidagi nazorat testlarini qabul qildik va olingan natijalar asosida nazorat va tajriba guruhi talabalarining tajriba boshida olingan natijalariga nisbatan tajriba yakunida o'zgarish borligini ko'rsatdi. Biz taklif

etgan mashqlar metodikasi orqali asosida tajriba guruhi talabalarining jismoniy tayyorgarligi darajasi nazorat guruhi talabalariga qaraganda barcha nazorat mashqlari bo'yicha turgan joydan uzunlikka sakrash (sm), muvozanat Passe oyoq uchida (sek.) arg'amchida 2 talik sakrash (marta) ancha yuqori ekanligini ko'rsatdi (2-rasmga qarang).

2-rasm. Nazorat va tajriba guruhidagi talabalarining jismoniy tayyorgarligi dinamikasi tajriba so'ngida (ball).

Xulosa. Pedagogik tadqiqot natijalari jismoniy tarbiya darslarida oliy ta'lim muassasalari talabalarini jismoniy sifatlarini rivojlantirish bo'yicha tavsiya etilgan dastur talabalarni jismoniy sifatlarini hamda jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini rivojlantirish samaradorligini ko'rsatdi.

Tajriba guruhidagi talabalarining jismoniy tayyorgarligini o'sishi kuzatildi. Shunday qilib, jismoniy tarbiya darslarida talabalarni jismoniy tayyorgarligini oshirish bo'yicha taklif etilgan dastur talabalarining jismoniy tayyorgarligini va jismoniy sifatlarini samaradorligini oshirdi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022-yil 23-dekabrda "Gimnastika sport turlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-449-son Qarori.
2. Menxin Yu.V., Metodologicheskie osnovy fizicheskoy podgotovki gimnastov. Teoriya i praktika FK.1997.
3. Platonov V.N., Двигательные качества и физическая подготовка спортсменов. Москва-2019. 656 с
4. Verxoshanskiy Yu.V. Osnovy spetsialnoy fizicheskoy podgotovki sportsmena.- M.:Fizkultura i sport, 1988. -331 s.
5. Gaverdovskiy Yu.K. Obucheniye sportivnym upravleniyam. - M.: Fizkultura i Sport, 2007. - 912 s.
6. Rozin E.Yu., K voprosu o pedagogicheskoy metodike ocenki spetsialnoy fizicheskoy podgotovlennosti gimnastov. Vsemirnyy nauchnyy kongress. Sb. tezisev. M., 1974.
7. Umarov D.X., Umarov M.N., Sportda saralash, modellashtirish va bashorat qilish. Chirchiq-2023.
8. Umarov M.N., Efimenko L.M., Yo'ldoshev K.K., Oliy o'quv yurtlarida asosiy gimnastika mashg'ulotlarini o'tkazish metodikasi (metodik tavsiyanoma). -T., UzDJTI bosmaxonasi. 1995 y.
9. Eshtayev A.K., "Gimnastika nazariyasi va uslubi" (Amaliy gimnastika) O'quv qo'llanma, T.: "O'zkitobsavdonashriyoti" 2020 yil 310 b.

UDK 101.1

Abrorbek RAHMONOV,
Samarqand viloyati Nurobod tumani 36184 harbiy qism komandiri
E-mail: abrorbek@mail.ru

PhD, dotsent D.Alibekov taqrizi asosida

BASIC PRINCIPLES OF YOUNG PATRIOTIC EDUCATION

Annotation

Education of patriotism is important in raising the feelings of national pride, self-awareness, and civic responsibility in young people. This article explores the key principles of youth patriotism education, which includes fostering national identity, encouraging civic responsibility, encouraging critical thinking, developing emotional connections with the nation, and inclusiveness and integration of diversity. By examining these principles and their practical application, the article provides a comprehensive framework for educators and policy makers to develop effective programs of patriotism education. The goal is to educate well-rounded, educated and active citizens who will contribute positively to the future of the nation.

Key words: Patriotic education, national identity awareness, civic responsibility, critical thinking, inclusiveness, emotional connection, youth education, civic education, national pride, educational strategies.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

Воспитание патриотизма имеет важное значение для воспитания у молодежи чувства национальной гордости, самосознания и гражданской ответственности. В этой статье исследуются ключевые принципы воспитания молодежного патриотизма, которые включают в себя воспитание национальной идентичности, поощрение гражданской ответственности, поощрение критического мышления, развитие эмоциональных связей с нацией, а также инклюзивность и интеграцию разнообразия. Исследуя эти принципы и их практическое применение, статья предоставляет педагогам и политикам комплексную основу для разработки эффективных программ воспитания патриотизма. Цель состоит в том, чтобы воспитать разносторонних, образованных и активных граждан, которые внесут позитивный вклад в будущее нации.

Ключевые слова: Патриотическое воспитание, осознание национальной идентичности, гражданская ответственность, критическое мышление, инклюзивность, эмоциональная связь, образование молодежи, гражданское образование, национальная гордость, образовательные стратегии.

YOSHLARNI HARBIY-VATANPARVARLIK RUHIDA TARBİYALASHNING ASOSIY PRINSIPLARI

Аннотация

Vatanparvarlik tarbiyasi yoshlarda milliy g'urur, o'zlikni anglash, fuqarolik mas'uliyati tuyg'ularini tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqola milliy o'zlikni tarbiyalash, fuqarolik mas'uliyatini rag'batlantirish, tanqidiy fikrlashni rag'batlantirish, millat bilan hissiy aloqalarni rivojlantirish, inklyuzivlik va xilma-xillik integratsiyasini o'z ichiga olgan yosh vatanparvarlik tarbiyasining asosiy tamoyillarini o'rganadi. Ushbu tamoyillar va ularning amaliy qo'llanilishini o'rganib chiqqan holda, maqola o'qituvchilar va siyosatchilar uchun vatanparvarlik ta'limining samarali dasturlarini ishlab chiqish uchun keng qamrovli asos yaratadi. Maqsad - millat kelajagiga ijobiy hissa qo'shadigan har tomonlama rivojlangan, bilimli va faol fuqarolarni tarbiyalash.

Kalit so'zlar: Vatanparvarlik tarbiyasi, milliy o'zlikni anglash, fuqarolik mas'uliyati, tanqidiy fikrlash, inklyuzivlik, hissiy aloqadorlik, yoshlar tarbiyasi, fuqarolik tarbiyasi, milliy g'urur, tarbiya strategiyalari.

Kirish. Vatanparvarlik tarbiyasi milliy taraqqiyotning tamol toshi bo'lib, o'z mamlakati qadriyatlarini, tarixi va madaniy merosi bilan chuqur bog'langan shaxsni shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ta'limning shakllanayotgan yillarida yoshlarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish nafaqat o'z mamlakati bilan faxrlanish, balki ularni jamiyatga munosib hissa qo'shish uchun zarur bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirishdir. Dunyo tobora o'zaro bog'langan va rang-barang bo'lib borayotgan bir paytda, har tomonlama bilimli, tanqidiy fikrlaydigan va ijtimoiy mas'uliyatli fuqarolarni tarbiyalashning ahamiyatini ortiqcha baholab bo'lmaydi.

Ko'pgina xalqlarda vatanparvarlik tarbiyasi o'quvchilarda milliy o'zlikni anglash va chuqur daxldorlik tuyg'usini shakllantirishga qaratilgan ta'lim dasturining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Biroq, vatanparvarlik tarbiyasiga yondashuv madaniy, tarixiy va siyosiy sharoitlarga qarab juda xilma-xildir. Ba'zi mamlakatlar milliy yutuqlar va ramzlarni ulug'lashga urg'u berishi mumkin bo'lsa, boshqalari tarixiy voqealarni tanqidiy tekshirish va fuqarolik faolligini oshirishga e'tibor qaratishlari mumkin.

Ushbu maqola milliy o'zlikni tarbiyalash, fuqarolik mas'uliyatini rag'batlantirish, tanqidiy fikrlashni rag'batlantirish, millatga hissiy aloqani rivojlantirish, inklyuzivlik va xilma-xillik integratsiyasini o'z ichiga olgan yosh vatanparvarlik tarbiyasining

asosiy tamoyillarini o'rganadi. Bu tamoyillar vatanparvarlik tarbiyasiga mutanosib yondashuvni yaratishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, u nafaqat mamlakatning kuchli tomonlarini tarannum etuvchi, balki yoshlarni uning qiyinchiliklari va murakkabliklariga qarshi kurashishga undaydi.

Ushbu tamoyillarni o'rganib chiqib, maqola o'qituvchilar va siyosatchilarga vatanparvarlik ta'limining samarali dasturlarini amalga oshirish uchun asos yaratishga qaratilgan. Maqsad - o'z merosi bilan faxrlanadigan, o'z fuqarolik burchlaridan xabardor, o'z millatining izchil taraqqiyoti yo'lida sodiq fuqarolar avlodini tarbiyalash. Nazariy tushunchalar va amaliy strategiyalarning kombinatsiyasi orqali ushbu maqola yoshlarni milliy hamjihatlikni va atrofda dunyo bilan individual tanqidiy munosabatni qo'llab-quvvatlaydigan tarzda qanday qilib tarbiyalash haqida kengroq munozaraga hissa qo'shadi.

1-tamoyil: Milliy o'zlikni tarbiyalash

Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning asosiy tamoyillaridan biri kuchli milliy o'zlikni tarbiyalashdir. Bu talabalarga o'z millatini belgilaydigan tarix, an'analar va madaniy amaliyotlarni o'rgatishni o'z ichiga oladi. Mustahkam milliy o'ziga xoslik o'z mamlakatiga mansublik va g'urur tuyg'usining asosini tashkil qiladi.

Amalga oshirish strategiyalari:

O'quv dasturlari integratsiyasi: o'quvchilarga o'z mamlakati merosi haqida har tomonlama tushuncha berish uchun o'quv dasturiga milliy tarix, adabiyot va madaniyat fanlarini kiritish.

Madaniy bayramlar: milliy bayramlar, tarixiy bosqichlar va madaniy yutuqlarni nishonlaydigan tadbirlar va tadbirlarni tashkil etish.

2-tamoyil: Fuqarolik mas'uliyatini oshirish

Vatanparvarlik faqat o'z mamlakatidan g'ururlanish emas; shuningdek, millat farovonligiga hissa qo'shish majburiyatini o'z ichiga oladi. Yoshlar o'rtasida fuqarolik mas'uliyatini yuksaltirish ularni o'z jamiyatlarida faol ishtirok etishga, fuqarolik rolini tushunishga undaydi.

Amalga oshirish strategiyalari:

Jamoatchilik xizmati dasturlari: Mahalliy muammolarni hal qiluvchi va ijtimoiy mas'uliyatni rag'batlantiradigan ijtimoiy xizmatlar loyihalarida ishtirok etishni rag'batlantirish.

Fuqarolik ta'limi: talabalarga fuqaro sifatidagi huquq va majburiyatlari, jumladan, ovoz berish, qonunlarga bo'ysunish va fuqarolik faoliyatida ishtirok etish muhimligini o'rgatish.

3-tamoyil: Tanqidiy fikrlashni rag'batlantirish

Vatanparvarlik tarbiyasi milliy g'ururni singdirishga qaratilgan bo'lsa-da, o'quvchilarda milliy siyosat, tarixiy voqealar va ijtimoiy masalalarni baholash va mulohaza yuritish imkonini beradigan tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish ham birdek muhim. Bu vatanparvarlik tuyg'usining chuqur bilimli va o'ylangan nuqtai nazarga asoslanishini ta'minlaydi.

Amalga oshirish strategiyalari:

Munozara va munozara forumlari: Talabalar milliy va global muammolar bo'yicha munozaralarda ishtirok etishlari mumkin bo'lgan joylarni yaratish, ularni tanqidiy fikrlashga va o'z fikrlarini shakllantirishga undash.

Tahliliy loyihalar: Talabalardan tarixiy voqealarni yoki hozirgi milliy siyosatni turli nuqtai nazardan tadqiq qilish va tahlil qilishni talab qiladigan loyihalarni tayinlash.

4-tamoyil: Millat bilan hissiy aloqani rivojlantirish

Millat bilan hissiy aloqa vatanparvarlik xulq-atvorining kuchli turtkisidir. Yosh vatanparvarlik tarbiyasi o'quvchilar bilan shaxsiy darajada rezonanslashadigan hikoyalar, ramzlar va tajribalar orqali bu aloqani o'rnatishga intilishi kerak.

Amalga oshirish strategiyalari:

Hikoya va hikoyalar: Milliy qahramonlar hikoyalari, tarixiy voqealar va madaniy ramzlardan foydalanib, xalqning o'tmishi va buguni bilan hissiy aloqani yaratish.

Vatanparvarlik ramzlari: milliy g'ururni mustahkamlash maqsadida maktab faoliyatida bayroq va madhiya kabi milliy ramzlardan foydalanishni rag'batlantirish.

5-tamoyil: Inklyuzivlik va xilma-xillik

Vatanparvarlik tarbiyasi millatning xilma-xilligini aks ettiruvchi inklyuziv bo'lishi kerak. Bu tamoyil barcha o'quvchilarda, qaysi millatga mansub bo'lishidan qat'i nazar, o'z mamlakatiga daxldorlik va faxrlanish tuyg'usini his qilishini ta'minlaydi.

Amalga oshirish strategiyalari:

Ko'p madaniyatli ta'lim: turli etnik va madaniy guruhlarining hissasi va tarixini maktablarda o'qitiladigan milliy rivoyatga integratsiya qilish.

Inklyuziv tadbirlar: millatning xilma-xilligini nishonlaydigan va turli guruhlar o'rtasida birlikni targ'ib qiluvchi tadbirlarni loyihalash.

Xulosa. Vatanparvarlik tarbiyasi yoshlarda milliy o'zlikni anglash, fuqarolik mas'uliyati va o'z Vatanga hissiy bog'liqlikni tarbiyalash orqali millat kelajagini shakllantirishda ajralmas rol o'ynaydi. Ushbu maqolada bayon etilgan tamoyillar – milliy o'zlikni tarbiyalash, fuqarolik mas'uliyatini rag'batlantirish, tanqidiy fikrlashni rag'batlantirish, millat bilan hissiy aloqalarni rivojlantirish va inklyuzivlik – samarali vatanparvarlik tarbiyasi dasturining asosini tashkil etadi.

Bu tamoyillar orqali o'qituvchilar nafaqat o'z milliy merosi bilan faxrlanadigan, balki o'z mamlakati tarixi va zamonaviy muammolari bilan chuqur o'ylangan holda shug'ullanish uchun muhim qobiliyatlarga ega bo'lgan har tomonlama barkamol shaxslarni tarbiyalashlari mumkin. Bunday muvozanatli yondashuv vatanparvarlik nafaqat yuzaki sadoqat, balki millat farovonligi uchun chuqur, bilimli va faol sadoqat ekanligini ta'minlaydi.

Bundan tashqari, xilma-xillik va inklyuzivlikni qamrab olgan holda, vatanparvarlik tarbiyasi, kelib chiqishidan qat'i nazar, har bir fuqaro o'z millatiga mansublik va mas'uliyat hissini his qiladigan yanada yaxlit jamiyat qurishga yordam beradi. Globallashuv va madaniy almashinuv kuchayib borayotgan dunyoda vatanparvarlikning nozik va inklyuziv shaklini rivojlantirish qobiliyati har qachongidan ham muhimroqdir.

Xulosa qilib aytganda, yosh vatanparvarlik tarbiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun an'anaviy qadriyatlarining eng yaxshi jihatlari zamonaviy pedagogik uslublar bilan uyg'unlashtirilgan holda puxta va puxta o'ylangan yondashuv talab etiladi. Bu orqali pedagoglar nafaqat o'z yurti bilan faxrlanadigan, balki uning kelajagiga ijobiy hissa qo'shishga tayyor bo'lgan, millatning uzluksiz qudrati va birligini ta'minlovchi yangi avlod fuqarolarining kamol topishiga hissa qo'shishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni // Lex.uz // 08.02.2017.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60 son. <https://lex.uz/docs/5841063>
3. Anderson, B. (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso.
4. Huntington, S. P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon & Schuster.
5. Smith, A. D. (1991). *National Identity*. University of Nevada Press.
6. Taylor, C. (1989). *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Harvard University Press.
7. West, C. (2004). *Democracy Matters: Winning the Fight Against Imperialism*. Penguin Press.

UDC: 1. 128.

Feruz RAHMONOVA,
Farg‘ona davlat universiteti tadqiqotchisi
E-mail: alfargoniy.uz@gmail.com

Farg‘ona davlat universiteti dotsenti B.Mirzaraximov tahriri asosida

GENDER TENGLIKNI TA‘MINLASH – XOTIN-QIZLARNI TAZYIQ VA ZO‘RAVONLIKLARDAN HIMOYA QILISHNING IJTIMOY-HUQUQIY MEKNIZMI SIFATIDA

Аннотация

Ushbu maqolada gender tenglik, gender madaniyat, gender tazyiq kabi hozirda dolzarb hisoblangan masalalar tahlil etilgan. Gender tenglikni ta‘minlash, erkaklar va xotin-qizlarning huquq va erkinliklarini birday kafolatlash vazifalari ochib berilgan. “Gender” atamasi, u bilan bog‘liq “gender munosabatlar”, “gender tenglik”, “gender madaniyat”, “gender taraqqiyot”, “gender sotsiologiya”, “gender psixologiya” kabi iboralar keng tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: “Gender tenglik”, “gender madaniyat”, “gender taraqqiyot”, “gender sotsiologiya”, “gender psixologiya”, “gender paritet”, “gender rollar”, feminizm.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА – КАК СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОЙ МЕХАНИЗМ ЗАЩИТЫ ЖЕНЩИН ОТ ПРИСТАВОК И НАСИЛИЯ

Аннотация

В данной статье анализируются такие актуальные проблемы, как гендерное равенство, гендерная культура, гендерное угнетение. Раскрыты задачи обеспечения гендерного равенства, гарантирования прав и свобод мужчин и женщин одновременно. Термин «гендер» и связанные с ним фразы, такие как «гендерные отношения», «гендерное равенство», «гендерная культура», «гендерное развитие», «гендерная социология», «гендерная психология», подверглись широкому анализу.

Ключевые слова: «Гендерное равенство», «гендерная культура», «гендерное развитие», «гендерная социология», «гендерная психология», «гендерный паритет», «гендерные роли», феминизм.

ENSURING GENDER EQUALITY - AS A SOCIO-LEGAL MECHANISM OF PROTECTING WOMEN FROM HARASSMENT AND VIOLENCE

Annotation

This article analyzes current issues such as gender equality, gender culture, gender oppression. The tasks of ensuring gender equality, guaranteeing the rights and freedoms of men and women at the same time have been revealed. The term "gender" and related phrases such as "gender relations", "gender equality", "gender culture", "gender development", "gender sociology", "gender psychology" have been widely analyzed.

Key words: "Gender equality", "gender culture", "gender development", "gender sociology", "gender psychology", "gender parity", "gender roles", feminism.

Kirish. Bugungi kunda yurtimizda gender tenglikni ta‘minlash, erkaklar va xotin-qizlarning huquq va erkinliklarini birday kafolatlash vazifalari dolzarblik kasb etmoqda. Erkaklar bilan xotin-qizlar o‘rtasidagi to‘liq va haqiqiy tenglik qonun ustuvorligiga asoslangan adolatli va demokratik jamiyatning g‘oyat muhim elementi hisoblanadi. Jamiyatning yaxlit rivojlanishi va uning barcha a‘zolari farovonligining oshirilishi erkaklar bilan xotin-qizlarning to‘liq va teng ishtirok etishi uchun baravar imkoniyatlarni taqozo etadi. Ayollar tomonidan inson huquqlarini to‘la va teng tasarruf etishlari mamlakatda tinchlikni mustahkamlash va demokratiya uchun eng muhim ahamiyatga egadir. Chunki, bizning mamlakatimizda xotin-qizlarning soni xalqimizning 50 foizidan ham ortig‘ini tashkil etadi. Shuning uchun ham ularning intellektual-ma‘naviy taraqqiyoti, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy-huquqiy faolligi nafaqat mamlakatimiz rivoji uchun, balki oilalarimiz mustahkamligi uchun ham juda muhimdir.

Materiallar va metodlar. Gender tushunchasi jins bilan bog‘liq tushuncha bo‘lib, jins – bu erkak va ayol orasidagi jismoniy farqlarga aloqador bo‘lgan anatomik-fiziologik xarakteristikadir. Har bir individ o‘zida maskulinlik va feminlik xislatlariga u yoki bu darajada ega bo‘lishi mumkin. Shuning uchun tabiat tomonidan ikki jins belgilanishiga qaramasdan, madaniyat, tarixiy davr, jamiyattagi o‘zgarishlarga bog‘liq ravishda gender tiplari variantlari, genderli xilma-xillik ko‘proq kuzatiladi.

Bugungi kunda “gender” atamasi, u bilan bog‘liq “gender munosabatlar”, “gender tenglik”, “gender madaniyat”, “gender

taraqqiyot”, “gender sotsiologiya”, “gender psixologiya” kabi iboralar ko‘p ishlatilmoqda. Keyingi yigirma yilni “gender izlanishlari davri” deb atash mumkin. Ammo bu umumlashtirishni, analiz va sintezni ham taqozo etmoqda. Gender munosabatlarini sun‘iy tarzda chuqurlashtirish, gender tadqiqotlarini boyitsa ham, taraqqiyotga xizmat qilmaydi, balki, aksincha, jinslar stratifikatsiyasini kuchaytiradi. Shuning uchun gender tadqiqotlari mudom jinslararo aloqalarni mustahkamlash maqsadidan kelib chiqishi lozim. Shuning uchun ham mazkur tadqiqot ishi jamiyatimizning yangi rivojlanish sharoitida gender tenglik masalalarining namoyon bo‘lishi va istiqboldagi vazifalarning sotsiologik tadqiq etishdan iborat.

Muhokama va natijalar. Ilgari gender tenglik tushunchasi mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy, sotsial-iqtisodiy hayotida deyarli oshkora tilga olinmasdi. Shuning uchun ham, gender tenglik deganda odamlarimiz ongida noto‘g‘ri tushunchalar shakllanib qoldi. Go‘yoki, gender tenglik atamasi xotin-qizlarning erkaklardan ustun bo‘lishi, ularni mensimaslik, erkaklarga o‘z gapini o‘tkazish, degan ma‘nolarni anglatadi, deya qabul qilindi. Vaholanki, gender tenglik teng imkoniyatlarga ega bo‘lishdir. Ya‘ni bilim olish, kasb tanlash, lavozimga ko‘tarilishda erkaklar bilan ayollarga bir xil imkoniyatlar yaratilishi – gender tenglik tushunchasining mohiyatini anglatadi. Shu boisdan ham mazkur masalada oydinlik bo‘lishi va tadqiqot natijalarini anglashda aniqlikka erishish uchun dissertatsiyada ko‘p qayd etiluvchi quyidagi atamalarga o‘z izohimizni keltiramiz:

Gender tenglikni – ayollar va erkaklarning iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va siyosiy rivojlanishda o‘z huquqlaridan

foydalanishlari uchun teng imkoniyatlar deyish mumkin. Gender bo'yicha ishlarni taqsimlash– iqtisodiyotda erkaklar va ayollarning taqsimlanmaganligidir, shuning uchun iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarida erkaklar yoki ayollar ustunlik qiladi.

Gender paritet– jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy, ilmiy va ma'rifiy hayotining barcha darajalarida erkaklar va ayollarning teng vakilligi hisoblanadi.

Gender rollar esa, jamiyatda va ma'lum bir tarixiy vaziyatda mavjud bo'lgan ijtimoiy va madaniy me'yorlarga muvofiq erkaklar va ayollarga belgilangan ijtimoiy rollarni ifodalaydi.

Gender tenglikni ta'minlash masalalarini yoritishda feminizm g'oyasi va global ijtimoiy harkatining shakllanishi, ular tomonidan ilgari surilgan g'oyalarning ijtimoiy ahamiyatini ham ko'rib chiqish maqsadga muvofiq ish bo'ladi.

Xotin-qizlar masalasining ijtimoiy muammo sifatida qaralishi feminizm bilan bog'liqdir. 1779 yili fransuz faylasufi J.Kondorsye "Ayollarga fuqarolik huquqini berish to'g'risida", Olimpiya de Guj esa "Fuqarolik va ayol huquqi" deklaratsiyasi orqali Yevropa, keyinchalik AQSHda ayollarning ijtimoiy va siyosiy huquqlari uchun harakatga asos soldilar. Ushbu davrdan boshlab "feminizm", "feminist" tushunchalari paydo bo'ldi. Aslida, "feminizm" tushunchasi fransuzcha feministe so'zidan olingan. "Femina"– ayol degan ma'noni anglatadi.

Ilmiy adabiyotlarda feminizmning ushbu ontologik genezisi va gnoseologik mohiyati eng avvalo inson huquqlari va erkinliklari kurashi bilan bog'lab talqin qilinadi. XIX asrda yuzaga kelgan turli ijtimoiy-siyosiy harakatlar, inson huquqlari haqidagi qarashlarning keng yoyilishi feminizm uchun asos yaratadi. Shuning uchun XIX asr o'rtalariga kelib ayollar masalasi mavjudligi nafaqat kitoblarda, balki davlatlar siyosatida ham tan olindi... Ayollarning siyosiy harakati ta'sirida XIX asrning 70-yillari va XX asr boshlarida Shimoliy Amerika, Yangi Zillandiya, Avstraliya, Filyandiya, Norvegiya, Shvetsiya, Angliya, Germaniya, Avstriyada liberal qonunlar qabul qilindi va ayollar ichki hayotning ayrim sohaslarida (munitsipalitet saylovida, maktab va litseylarni boshqarishda, gospitallar hayotida va b.) qatnashish imkoniga ega bo'ldilar. XX asrning o'rtalariga kelib esa, ayollar to'la siyosiy huquqqa ega bo'ldilar va ularning siyosiy hayotdagi ishtiroki masalasi Yevropa kengashlari, BMT simpoziumlarida keng muhokama qilinadigan bo'ldi" [1].

Feminizm ayollar, xotin-qizlar hukumronligini ta'minlashga qaratilgan harakat emas. Davlat boshqaruvi tizimida ayollar soni 10-12 foizga yetgan zahoti erkaklarda ham, quyi pog'onalarda xizmat qiluvchi ayol- xizmatchilarda ham hasad, e'tiroz uyg'onadi va mish-mishlar tarqaladi. Bu hol feminizmni teng huquqlilik uchun kurash ekanini jamiyat qabul qilishga tayyor emasligidan dalolat beradi. A.A.Huseynova "feminizm bir jinsning ikkinchi bir jins ustidan hukumronlik qilishga qarshi harakat" [2], deganida to'g'ri qarashni ifoda etadi. Shuningdek, "feminizm – bu faqat ayollardan tashkil topgan monojinli (bir jinsli) harakat emas. Uning tarkibiga demokratik g'oyalari, inson huquqlarini himoya qilishni o'z hayotining mazmuniga aylantirgan barcha insonparvar erkaklar ham kiradi" [3].

"Feminizm insonning biosotsiologik tabiatiga zid keluvchi barcha ijtimoiy hodisalarga, jumladan o'z jinsini almashtirish, lesbiyanka, gomoseksualizm, fohishabozlik (prostitsiya), "odam savdosi" kabi noinsoniy voqelikka zid harakatdir"[4]. Keyingi yillarda bunday noinsoniy, insonning biosotsiologik tabiatiga zid hodisalar avj oldi, ommaviy axborot vositalari, hatto ba'zi davlatlar bunga yo'l ochib bermoqda[5]. Eng fojialisi shundaki, bunday holatlarni ayrim xalqaro tashkilotlar ham qo'llab-quvvatlayotgani, ayrim siyosatchilar o'zining befarqligi, mas'uliyatsizligi bilan ularning avj olishiga yo'l ochib berayotganidir[6]. Odam savdosi esa bugun global muammolardan biriga aylangani uchun O'zbekiston Respublikasi unga qarshi kurash olib bermoqda.

Feminizm o'zicha siyosiy nazariyadir. Unga ko'ra, ayollar ijtimoiy-siyosiy borliqni erkaklardan ko'proq o'zgartirish imkoniyatiga ega va texnologiyasini biladilar. Erkaklar qanchalik kuchli, uzoqni ko'zlovchi, mug'ombir, siyosiy o'yinlarga moyil bo'lmasin, ular o'zining ijtimoiy-siyosiy qarashlarini ayollar ta'sirida, goho bevosita ishtirokida yaratadilar. Bundan tashqari,

dadil harakatlari, strategik o'yinlari va "o'jizona talablari" bilan kishilarni o'z ketidan ergashтира oladilar[7].

Feminizm ayollarning o'z huquq va erkinliklari uchun kurashini ifoda etuvchi ijtimoiy harakat bo'lsa, "gender" erkak va ayol o'rtasidagi munosabatlarni nazarda tutuvchi tushunchadir. Ushbu munosabatlar genezisi jamiyat shakllanishining ilk davrlariga borib taqaladi. Shu davrdan beri u aristokratik, monarxistik, feodal-patriarxal, teologik, liberal bosqichlarni bosib o'tdi. Ayolga bo'lgan munosabat jamiyatga, shu jumladan, erkakka bo'lgan munosabatning ko'rinishi sifatida har bir davr uchun dolzarb edi. Chunki xotin-qizlarga bo'lgan munosabatning subyektlari erkaklar edi; ijtimoiy hayotda yetakchi mavqega ega bo'lgan erkaklarning ayollarga munosabati gender ahamiyat kasb etishi tabiiy hol edi[8]. Shuning uchun gender munosabatlarning bosh aktori erkaklar bo'lib kelgan [9].

"Gender falsafasi" quyidagi fundamental ahamiyatga ega fikrlarga tayanadi. Birinchisi, erkak va ayol bir turdagi ikki jinslardir. Ontogenezisi umumiy bo'lsa-da, ularning yon-atrofga, olamga va vazifalariga munosabati har xildir. Ushbu funksional, psixologik tafovutlar erkak va ayolni ikki mavjudotga, subyekt (obyekt)ga aylantiradi. Ikkinchisi, uzoq ijtimoiy-tarixiy rivojlanish jarayonida erkak ovchilik, ayol esa "o'choqni asrash", oilani tebratish, farzandlarni voyaga yetkazish bilan shug'ullanib kelgan, bu ularning hayotiga bo'lgan munosabatlaridagi farqlarni keltirib chiqargan. Uchinchisi, oilaviy vazifalarning differensiallashuvi erkak va ayolning teng huquqli ekanini inkor qilmaydi. Lekin ayol oilani tebratishga moyil ekan, u mazkur vazifasini bajarishni istar ekan, bundan hech qanday diskriminatsiya izlamaslik kerak. Ayolni majburan oiladan tashqariga, ijtimoiy hayotni boshqarishga tortish uning huquqlari va istaklarini mensimaslikdir. V.Alimasovning fikricha, "axir oilaviy vazifalarni, ishlarni ham kimdir bajarishi kerak-ku?!"[10].

O'zbekistonda gender muammosini M.Xolmatova ham o'rganadi. Uning fikricha, "Mehnat turlari va san'atni dastlab ayollar kashf etgan, erkaklar ularni kamolotga yetkazganlar. Shubhasiz, hozirgi zamon sivilizatsiyasining ibtidosida ayol turgan. Hatto, ayollar saltanati davrida farzandlar onalar tomonidan aniqlangan. Ayollar saltanati davridan erkaklar saltanatiga o'tish ayollarning jamiyatda tutgan o'rini o'zgartirdi, ular jamiyat taraqqiyotidagi ishtirokini rad etib, ularning faoliyatini oila doirasiga tushirdi. Bu davrda ayollar kamsitilgan, oila xo'jaligidagi barcha ishlarni bajarishga mahkum etilgan. Oqibatda, bu davrda ayol o'z qobiliyati va iste'dodini rivojlantirish imkoniyatlaridan mahrum bo'lib, insonga xos va mos hayot kechira olmagan. Shu davrdan boshlab, jamiyat va oilani boshqarish, ularga hukumronlik erkaklar qo'lga o'tdi, ayol esa oila doirasida cheklanib erkak kishiga moddiy va ma'naviy jihatdan qaram bo'lib qoldi"[11].

Mamlakatda gender tenglikni ta'minlash xotin-qizlarni ijtimoiy himoya qilishning asosiy poydevori bo'lsa, ularning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish esa teng imkoniyatlar makoniga kirish darajasidagi holatdir. Jamiyatda faol bo'lmagan, o'zining haq-huquqlarini bilmagan ayol gender tenglik ta'minlanishining afzalliklarini tushunib yetmaydi. Xotin-qizlar ijtimoiy-siyosiy faolliги kontekstida gender tenglikni ta'minlash quyidagi vazifalarni amalga oshirishni taqozo etadi:

a) davlat tomonidan xotin-qizlar uchun yaratilayotgan qulay sharoitlar bilan jamiyatdagi mavjud odatlar, ayollar uchun eskidan qolib kelayotgan turli cheklovlar, "yozilmagan qoidalar" muhitida samarali ishlay olish ko'nikmalarini shakllantirish;

b) xotin-qizlarning intellektual va ijodiy yuksalishida ijtimoiy mo'ljallarni to'g'ri anglash va o'zini o'zi uzluksiz rivojlantirish borish rag'batining uyg'unligiga erishish;

c) gender tenglikni ta'minlashda o'zbek xalqi milliy mentalitet xususiyatlarini puxta hisobga olish va dunyoning ilg'or tajribasiga tayangan holda ish tutish;

d) gender tengligiga erishish yo'lida qat'iyatlilik, mas'uliyatlilik, uzviylik va uzluksizlik, tizimlilikka rioya etish, chuqur g'oyaviylik hamda ilmiylikka asoslanish;

e) xotin-qizlar muammolarini kompleks yondashuv asosida bartaraf etish, xususan xotin-qizlarning bandligi, kasbiy-ijodiy, mehnat faoliyatlarini yo'nalishlaridan kelib chiqib, maqsadni amalga oshirish, erkin fikr va mustaqil faoliyat yuritishga erishish, ayol shaxsini, uning huquq va burchlarini hurmat qilish hamda

ularning ilg'or g'oyalari va tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash kabi tamoyillar shular jumlasidandir.

Yangi O'zbekiston strategiyasida belgilangan vazifalarni chuqur tahlil qilish gender tenglikni shakllantirish, gender munosabatlarni inson qadri nuqtai naxaridan qayta bahoolash, shuningdek, ayollarni ijtimoiy himoya qilishga yangicha munosabatni yo'lga qo'yish uchun mohiyat e'tiboriga ko'ra butunlay yangi tizimni yaratishga bo'lgan zaruriy ehtiyojni yuzaga keltirdi. Tizimda mavjud bo'lgan kamchiliklar o'rganilib, ularni bartaraf etish choralari ko'rildi. Mavjud tizim kamchiliklarini bartaraf etish mexanizmlarini ishlab chiqishda mamlakatimizda boshlangan xalq bilan muloqot siyosati alohida ahamiyatga ega bo'ldi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, xalq bilan ochiq, yuzma-yuz muloqotni tashkil etish, har bir fuqaroning muammosini aniqlash va ushbu muammolarni manzilli bartaraf etishda eng asosiy omildir [12]. Professor F.Muxitdinovning fikricha, "hozir biz yashayotgan davr yangilanayotgan O'zbekistonning islohotlarida inson manfaatlarining ustunligiga qaratilgan bir paytda, hali ham oilaviy nizolarning juda katta qismi erkaklar tomonidan ayol huquqlarining tan olinmaslik holatlari shuningdek, ayrim holatlarda jamiyatda ham xotin-qizlarning huquq hamda imkoniyatlariga yetarlicha ahamiyat berilmayotgani haqiqatdir"[13]. Zero, mamlakatimiz aholisining ko'makka ehtiyojmand qatamlari vakillarini, xususan ayollarni ijtimoiy himoya qilishda yagona maqsad ko'zda tutiladi, ya'ni, ularni ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy qo'llab-quvvatlash orqali ularning

turmush darajasini oshirish, ijtimoiy og'ir ahvoldan chiqarish, kambag'allikni qisqartirishdan iboratdir. Lekin, shunga qaramasdan, xotin-qizlarni ijtimoiy himoya qilishning strategik xususiyatlari ham mavjudki, bu omil mamlakatimiz taraqqiyotining yangi bosqichida alohida dolzarblik kasb etadi.

Xulosa. Shuningdek, gender tenglikka oid muammolarning ko'pligi jamiyatning ijtimoiy tafakkuriga, ma'rifatliliga, erkak va ayollarning ilm olishga, ta'lim olishlariga munosabatlarga bog'liq bo'ladi. Ya'ni gender tenglikni shakllantirishning ijtimoiy asos jamiyatning ma'rifatliligi, erkak va ayollarning ta'lim olish imkoniyatlari bilan ham o'lchanadi. Zero, qizlarning kasbiy va intellektual ta'limini qo'llab-quvvatlash xotin-qizlarning nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etishiga monelik qilishning oldini oladi, chunki o'qimishli, oliy ma'lumotli ayol oilada ham, ishda ham, jamiyat hayotida ham hamma narsaga ilm-ma'rifat bilan, ongli va faol yondashadi va munosib ishtirok etadi.

Jamiyatning yangi taraqqiyot bosqichida gender tenglikni shakllantirish, ayol va erkak munosabatlarida tenglik, maqomlarida muvozanat va huquq va erkinliklari kafolatlanishida adolatlikni ta'minlashning ijtimoiy asoslari jamiyatning ijtimoiy va gender stereotiplariga, ijtimoiy hamioya strategiyasiga hamda e'tiqodi, axloqiy qadriyatlar va boshqa milliy va madaniy xususiyatlariga bog'liq bo'lishi kelib chiqadi. Bu esa mazkur ogmillarni chuqur o'rganish va ularning ijobiy va salbiy tomonlarini tadqiq etish orqali gender tenglikka erishish imkoniyatini oshiradi.

ADABIYOTLAR

1. Safayeva S. Ayollar masalasi: umumijtimoiy va milliy jihatlar. –Toshkent: O'zbekiston, 2003. –B.34-35.
2. Huseynova A.A. Fuqarolik jamiyati va ayollar. Buxoro: Agro Print, 2009. –B.53
3. Huseynova A.A. Fuqarolik jamiyati va ayollar. Buxoro: Agro Print, 2009. –B.53
4. Huseynova A.A. Fuqarolik jamiyati va ayollar. Buxoro: Agro Print, 2009. –B.53
5. Флинт Л. Секс, ложь и политика. Голая правда. –М.: АСТ Москва, 2006. –С. 26-60.
6. Малерин В. Наташи продаются. –М.: ИНТЕР-ПРЕСС, 2006. –С. 7-18.
7. Брайсон В. Политическая теория феминизма. –М.: Идея-Пресс, 2001. –С.17-24.
8. O'sha asar. –B.8-9.
9. П у ш к а р е в а Н.Л. Что такое феминизм? Женская история. Гендерная история (теория и исследования). Калуга, 2001. – С. 44-46.
10. А л и м а с о в В. Гендер фалсафаси. –Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ инст. нашр., 2007. –Б.28.
11. Xolmatova M. Gender muammosi va uni O'zbekistonda hal etishning o'ziga xosligi // O'zbekistonda oila, davlat va jamiyat qurilishida ayollarning roli va gender muammolari. –Toshkent: Fan, 1999. –B. 23.
12. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent: O'zbekiston, 2017. – B.44.
13. <https://yuz.uz/news/yangilanayotgan-ozbekistonda-gender-tenglikning-huquqiy-asoslari/> Yangilanayotgan O'zbekistonda gender tenglikning huquqiy asoslari.
14. Xolmatova M.X. Oilaviy munosabatlar madaniyati va sog'lom avlod tarbiyasi. –T: O'zbekistan, 2001.
15. Nasrullayeva X. O'zbekistonda Xotin-qizlar ijtimoiylashuvi jarayonining falsafiy tahlili: Falsafa fan. nomz. ... dis. – Toshkent, 2000. – B.137.

Oynisa RASHIDOVA,
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti magistranti
Email: aoynisaa@gmail.com

O'z-FinPI dotsenti, PhD M.Fayziyev taqrizi ostida

ORGANIZING INDEPENDENT EDUCATION OF PRIMARY EDUCATION STUDENTS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS ON THE BASIS OF AN INTEGRATED APPROACH

Annotation

In this article, the essence of integrated education, how important it is to organize the independent education of primary education students in higher education institutions based on an integrated approach, and the prerequisites are studied. In addition, examples of independent education of students organized on the basis of an integrated approach are presented and discussed. At the same time, the advantages of independent education of students organized on the basis of an integrated approach are mentioned.

Key words: Independent education, integration, integrative approach, Canva, pedagogical skills, integrative approach principles.

ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВУЗАХ НА ОСНОВЕ КОМПЛЕКСНОГО ПОДХОДА

Аннотация

В данной статье изучаются сущность интегрированного образования, насколько важно организовать самостоятельное обучение учащихся начальных классов в высших учебных заведениях на основе комплексного подхода, а также предпосылки. Кроме того, представлены и обсуждаются примеры самостоятельного обучения студентов, организованного на основе комплексного подхода. При этом отмечаются преимущества самостоятельного обучения студентов, организованного на основе комплексного подхода.

Ключевые слова: Независимое образование, интеграция, интегративный подход, Канва, педагогическое мастерство, принципы интегративного подхода.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA BOSHLANG'ICH TA'LIM YO'NALISHI TALABALARINING MUSTAQIL TA'LIMINI INTEGRATSION YONDASHUV ASOSIDA TASHKIL QILISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada, integratsion ta'limning ma'zmun mohiyati, Oliy ta'lim muassasalarida boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarining mustaqil ta'limini integratsion yondashuv asosida tashkil qilishning qay darajada muhim ekanligi, shart sharoitlari o'rganiladi. Bundan tashqari, integratsion yondashuv asosida tashkil qilingan talabalar mustaqil ta'limiga na'munalar keltiriladi, muhokama qilinadi. Shu bilan birgalikda, integratsion yondashuv asosida tashkil qilingan talabalar mustaqil ta'limining afzalliklari aytib o'tiladi.

Kalit so'zlar: Mustaqil ta'lim, integratsiya, integratsion yondashuv, Canva, pedagogik mahorat, integrativ yondashuv qonuniyatlari.

Kirish. Bugungi kunda, jahonning ilg'or ta'lim tajribalari bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining professionalligini, pedagogik mahoratini, pedagogik faoliyatidagi muvaffaqiyatini ta'lim tizimidagi integratsiyalashgan darsliklar, qo'llanmalar, o'quv jarayonlari, mustaqil ta'limlar ahamiyati bilan bog'lamoqda. Shu sababli, O'zbekistonda ham milliy ta'lim tizimini turli jabhalarini integratsion yondashuv asosida rivojlantirish borasida ko'plab islohatlar olib borilmoqda va bugungi kunda ko'plab holatlarda ya'ni asosan maktab darsliklari, Oliy ta'lim muassasida talabalar o'quv qo'llanmalari bir biriga integratsiyalashgan holatda tashkil qilinmoqda. Ammo, shu vaqtgacha Oliy ta'lim muassasalarida talabalarining mustaqil ta'limini integratsion yondashuv asosida tashkil qilish mazmun mohiyati o'rganilmagan. Shuning uchun, ushbu tadqiqot ishida integratsion yondashuvga asoslangan talabalar mustaqil ishlarini tashkil etish atroflicha yoritiladi va misollar keltiriladi. Ushbu tadqiqot ishi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahakamasining 2020-yil 31-dekabrda "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonlarini tashkil etish bilan bog'liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 824-son Qarorining ijrosini ta'minlay oladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bugungi zamonda ilmiy- texnikaviy taraqqiyotning o'sishi, ta'lim, fan, ishlab chiqarish, texnika, raqamli iqtisodiyot taraqqiyotida integrativ funksiyalarning rivojlanishi sababli integratsiya sohasiga qiziqish ortdi. Integratsiya tushunchasi uzoq o'tmishda xalq pedagogikasiga asoslangan edi. Ya'ni, tabiatni to'la holda o'quv darsliklarda ko'rsatish va tushuntirish zaruratidan paydo bo'lgan. O'zbekistonda xorijiy tajribalarni o'rganish asosida integratsiya bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilgan.

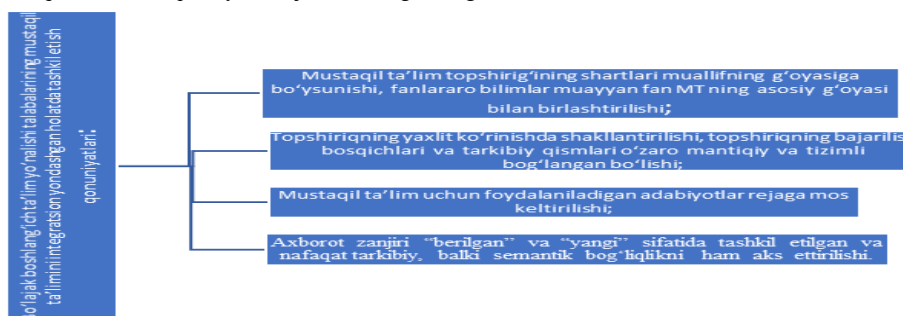
Ulardan, M.B. Raximqulova o'z ilmiy qarashlarida integratsiyani quyidagicha ta'riflaydi – "Integratsiya ayrim bo'laklarning yoki elementlarning bir-biriga qo'shilishi, bir butunga aylanishi, yaxlitlanishidir"[2]. SH.N. Muslimov va CH.S. Lutfullayevlar esa integratsiyani psixologik, pedagogik, falsafiy jihatlardan o'rganib, integratsiyaning ta'limda ikki xil turda qo'llanilishini takidlaydi. Birinchidan, ta'lim turlari (bo'g'inlari) orasidagi integratsiya. Bunda ta'limning keyingi turi mazmuni avvalgisini qisman takrorlab, mazmun jihatidan uzviy bog'langan holda uning keyingi ta'lim turlarida davom etishini, ikkinchidan, o'quv fanlari orasidagi integratsiya. Bu odatda fanlararo yoki predmetlararo bog'lanish orqali amalga oshirilishini o'rganadi [3]. Bundan tahlil qilinganda, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining mustaqil ta'limini integratsion yondashuv asosida tashkil qilish – ikkinchi fanlararo va predmetlararo bog'lanish orqali amalga oshiriladigan turiga kirishi namoyon bo'ladi. Xorijiy olimlardan, Daiva Jakavonyte-Staskuviene va Ingrida Mereckaitė-Kusleikėlar integratsiyalashgan ta'limning individual faol o'quv faoliyatiga urg'u berishini, bunda o'quvchi ta'lim jarayonida faol ishtirok etishini takidlaydi. Shu bilan birgalikda, ular o'z tadqiqotlarida, integratsiyalashgan ta'lim boshlang'ich sinf o'quvchilarning muvaffaqiyatli o'qishi uchun shart sharoitlar yaratishi to'g'risida ma'lumot beradi [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Integratsiya – bu fanlarning ma'lum bir bog'liqlik asosida bir biriga yaqinlashuvidir. Integratsiya jarayoni muayyan fanlar o'rtasidagi aloqalarni sifatli va mazmunli jihatdan bir biriga bog'lashni, fandan ko'zlangan maqsadga yuqori sifatda erishishni va fanlararo bilimlarni chuqurlashtirish va oshirishni o'zida maqsad qiladi. Ishoniladiki, ta'lim jarayonining har bir jabhasida integratsion yondashilsa,

ta'limdan ko'zlangan maqsad o'z samarasini ko'rsatadi. Bulardan, Oliy ta'lim muassasalarida ham talabalar mustaqil ta'limni integratsion yondashuv asosida tashkil qilish talabalarining boshqa fanlardan o'rgangan bilimlarini mustahkamlashga asos bo'ladi

Shuningdek, tadqiqot mavzusiga bog'liq holatda mustaqil ta'lim nima degan savolga avvalo qisqacha javob berilishi lozim. Talabani mustaqil ishi- har qanday bo'lajak kasb egasining

tafakkurini o'stirish uchun xizmat qiladigan, umuman olganda, talabalarining bilish faolligini oshiradigan, mustaqil fikr yuritishga chorlaydigan, auditoriya va auditoriyadan tashqari holatlarda, o'qituvchining rahbarligida, ba'zan uning ishtirokisiz bajariladigan mashg'ulotlar turiga aytish mumkin. Mustaqil ta'limning o'rni talabalar faoliyatida muhim o'ringa ega [5].

1-rasm. Mustaqil ta'limni integratsion tashkil qilish qonuniyatlari

Oliy ta'lim muassasalarida boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarining mustaqil ta'limlarini tashkil qilishda ushbu qonuniyatlarga rioya qilish – mustaqil ta'limni aniq ketma-ketlikda izchil tuzilishiga, talabalarining mustaqil ta'limni bajarish jarayonida o'z bilim va ko'nikmalari bilan erkin ishlashga undovchi, yangi, o'rganilgan, o'rganmoqchi bo'lingan bilimlarni mustahkamlashga, o'zlashtirishga yordam beruvchi asosiy shartdir.

Oliy ta'lim muassasalarida boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarining mustaqil ta'limni integratsion yondashuv asosida tashkil qilishning e'tiborli xususiyatlari:

Muayyan fan mustaqil ta'lim mavzusi boshqa fanlarning o'zaro bir-biri bilan bog'liqligiga e'tibor qaratilishi lozim;

Integratsiyalashgan talabalar mustaqil ta'limi aynan talabalarda o'z natijasini ko'rsatayotganligini tahlil qilishi lozim;

Professor o'qituvchi doimo o'z ustida ishlashi, fanlararo darslarni tahlil qilib borishi lozim;

Talabalarining psixologik xususiyati, kursi inobatga olinishi lozim;

O'qituvchi talabalarining qiziqishiga davr talabiga ahamiyat berishi zarur;

Har bir mustaqil ta'lim muayyan maqsadga ega bo'lishi lozim;

Professor o'qituvchi talabalar mustaqil ta'limni tuzish jarayonida uni bir necha marta yaxshilab o'rganishi lozim;

O'qituvchi fanlararo integratsiyani shakllantiruvchi metodlarni mustaqil ta'lim topshiriqlariga moslab shakllantirishi dardkor;

Professor o'qituvchi boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarining mustaqil ta'limni tashkil etishda yuqoridagi shartlarni inobatga olsa, talabani bajarish jarayoni zerikarli va mustaqil ta'lim mavzusining mazmun mohiyatini tushunish murakkab bo'lmaydi, hamda mustaqil ta'limning samaradorlik darajasi yuqori bo'ladi.

Professor o'qituvchi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining mustaqil ta'limni integratsion yondashuv asosida tashkil qilishda turli fanlarni kuzatadi, o'z xulosa va ma'lumotlarini kengaytirib boradi. Shu sababli, professor o'qituvchi mustaqil ta'limni tuzishda talabalarining kurs darajasini ham inobatga olgan holda onsondan qiyinga qarab tuzishi ma'qul. Ya'ni, birinchi kurs talabalarini hali juda ko'p ma'lumotga ega bo'lishmaydi va ozroq ko'p va ular tushunmaydigan topshiriqlar – mustaqil ta'limning bajarilish jarayonini inqirozga olib kelishi mumkin. Bu jarayonda talabaga mavzu qiziq tuyulmaydi va haddan tashqari ko'p ma'lumotlar uni charchatadi, zeriktiradi. Eng asosiysi, talaba topshiriq mavzusining asosiy negizidagi mazmuni anglashi qiyinlashadi, natijada mavzu mazmun-mohiyatini o'zlashtirishga qiyinlashadi. Buning oldini olish uchun professor o'qituvchi yuqorida keltirilgan mustaqil ta'limni integratsiyalash qonuniyatlarini inobatga olishi, keltirilgan shartlarga rioya qilishi kerak. Shuningdek, topshiriqda bayon qilingan pedagogik va psixologik dalillar ta'limning barcha bosqichlarida integratsiyalashning mazmunini yoritib bera

olishga xizmat qilishi lozim [2]. Integratsiyalashgan shaklda tashkil qilingan talabalar mustaqil ta'limi nafaqat topshiriqning samarali, sermazmun tarzda bajarilishini, balki talabalar dunyoqarashining xar tomonlama rivojlanishini, kasbiy qobiliyatlarining o'sishini, fanlararo bilimlarini boyitishga xizmat qiladi.

Har qanday pedagog o'qituvchi, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchi to'g'ri, zamonaviy, integratsion, kreativ, tanqidiy fikrlash asosida tashkil qilingan vazifalarni ongli tarzda bajarishi va ongan uning qanday shaklda tashkil qilinishini tushuna olishi lozim. Negaki, kelajakda albatta ular ham o'qituvchi bo'lishadi va ularning ham shu kabi topshiriqlar yaratish va dars jarayonini samarali tashkil qilish majburiyatlarining borligidir. Ular fanlararo yetarlicha bilim va masalalarni his qilmay turib, o'z o'quvchisiga integratsiyalashgan mashg'ulotlarni tashkil qilmasligi zarurdir, zero, anglanmagan, tushunilmagan integratsiya o'z o'quvchisi ongidagi bilish jarayonini mavhum holatga, u sababli chalkash xulosalarga taqab qo'yishi mumkin.

Tepada keltirilgan shart va qonuniyatlarga tayangan holda 2-kurs boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarining "Umumiy pedagogika" fanidan "Sharq mutafakkirlarining ustoz-murabbiyga qo'ygan talabalarini o'rganib taqdimot tayyorlang" mavzusidagi mustaqil ta'limni integratsion yondashgan holda qayta tashkil qilinishi va na'muna shaklda ko'rsatib beriladi. Shuningdek, bu yerda avvalo fanning emas, balki mustaqil ta'lim mavzusining qaysi fanlar bilan aloqasi o'rganiladi.

1. Vazifa taqdimot tayyorlash bo'lganligi sababli, axborot texnologiyalari fani bilan integratsiyasi aniqlanadi. 2-kurs 1-semestrda talabalar axborot texnologiyasi fanini o'tadi va bu semestrning 2 soatini Canva onlayn platformasida ishlashni o'rganishadi. Shu sababli, topshiriqni oddiy taqdimot tayyorlang emas, balki Canva platformasida ta'limga oid bo'lgan fonlardan taqdimot tayyorlang vazifasi yuklatilsa juda ham yaxshi bo'ladi. Bu orqali, talaba Canva platformasida ishlashni juda yaxshi o'rganadi va zamonaviy shaklda mavzuni qamrab oluvchi taqdimot tayyorlaydi. Chunki, power pointga qaraganda Canva platformasida taqdimot tayyorlashning imkoniyatlari juda ko'p.

2. Mavzu sharq mutafakkirlarining ustoz murabbiyga qo'ygan talabalarini o'rganish bo'lganligi sababli, ushbu mavzu pedagogik mahorat fani bilan integratsiya qilinishi mumkin. Masalan: taqdimotning bir sahifasida pedagogik mahorat fanida o'rgangan murabbiyga qo'yiladigan talabalar bilan sharq mutafakkirlarining murabbiylarga qo'yadigan talabalarini taqqoslagan holda, umumiy talablarni ishlab chiqing. Bu orqali talaba 1-kursda o'rgangan mahoratli o'qituvchiga qo'yiladigan talablarni takrorlaydi va o'zi uchun ikki manbadan umumlashtirib, umumiy talablarni yaratadi. Natijada, talabani kreativligi rivojlanadi, o'qituvchilik mahorati oshadi, asosiysi mustaqil ta'lim mavzusini samarali o'zlashtiradi.

3. Bundan tashqari, sharq mutafakkirlari tomonidan o'qituvchi nutqiga ham qo'yiladigan talab va tavsiyalar mavjud. Shu sababli, 1-kursda tanlov fan sifatida o'tiladigan nutq madaniyati fani bilan ham integratsion shaklda tashkil qilinishi

muamoli. Masalan: Quyidagi o'qituvchi nutqiga oid bo'lgan muammoli vaziyatni olgan bilimlaringiz asosida yechishni bajaring.

Muammoli vaziyat: Boshlang'ich sinf o'qituvchisi matematika darsida o'quvchilariga: "O'rtog'ingdan ko'chirma", "O'zing ishla, boshqalarning daftariga ko'z yugurtirma", "Ahmoq, ko'chiradigan odamingni ham topibsanda!. Bu o'rtog'ingni o'zi hali to'g'ri ishlolmaydi-yu!!!" singari yomon, zaharxanda gaplar bilan bir necha bor qattiq tanbeh berdi.

Undan keyingi sinf xonadagi o'qituvchi esa o'quvchilariga shunday dedi, juda ta'sirli qilib: "Bolalarim bir biringizdan berkitmanglar, bu yaxshi odat emas, hech kim sizlardan ko'chirayotganlari yo'q!" [6].

Mustaqil ta'lim yuzasidan muammoli vaziyat savollari quyidagi ko'rinishlarda bo'lishi mumkin:

Birinchi o'qituvchi o'quvchilarga pedagogik muloqotning qaysi turidan foydalanib murojat qildi? O'quvchilar uchun shunday tarzda talab qo'yish qanchalik to'g'ri deb hisoblaysiz? [7]

Ikkinchi o'qituvchi tomonidan pedagogik muloqot jarayoniga qo'yilgan talab o'quvchilar uchun foydalimi. Bu o'qituvchining xatti-harakatini qay tarzda baholash mumkin?

Bu muammoli vaziyatni yechish natijasida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi mustaqil ta'lim topshirig'ini bajarganda egallagan bilimlarini amaliyot bilan mustahkamlash natijasiga erishadi. Shu bilan birgalikda, tanqidiy fikrlash ko'nikmasi, muammoga optimal yechim tanlash ko'nikmasi, o'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan bilimlarni egallash darajasi yanada rivojlanadi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot metodologiyasida tahlil qilingan kabi tashkil qilingan talabalar mustaqil ishlari talabalar uchun albatta samarali hisoblanadi. Shuningdek, Umumiy pedagogika fanidagi mustaqil ishlarni integratsion tashkil qilish tajribalarini kuzatish natijasida an'anaviy tashkil qilingan mustaqil ishlardan quyidagi ustunliklari bilan ajralib turishi namoyon bo'ladi:

Integratsion tashkil qilingan mustaqil ta'lim talabalarining o'rganish, bajarish motivatsiyasini oshirishga, o'rganagan bilimlarini bir necha tomondan ko'rib chiqishga imkon beradi;

Nutqning rivojlanishiga, talabalarining taqqoslash, umumlashtirish, xulosa chiqarish qobiliyatlarini o'stirishga yordam beradi;

Integrativ tashkil qilingan mustaqil ta'limlar fanni tushinishni chuqurlashtiradi, ufqni kengaytiradi, ko'p qirrali, uyg'un va intellektual rivojlangan shaxsni shakllantirishga hissa qo'shadi [8];

Integratsion shaklda tashkil etish nafaqat ta'limning maroqli va sarmazmun o'tishini, balki talabalar dunyoqarashining har tomonlama rivojlanishini kafolatlaydi [9];

Integratsion yondashuv turli xil fanlar bo'yicha muayyan xulosalarni, kuzatishlarni aniqlovchi va chuqurlashtiruvchi faktlar orasidagi aloqalarni topish imkoniyatini beradi;

Integratsion tashkil qilingan mustaqil ta'lim topshiriqlarini bajarish- talabalarga bilimlarini tizimli tahlil qilishning imkonini beradi;

Ijtimoiy va kasbiy sohada faol harakat qila oladigan darajada tarbiyalaydi [10];

Integrativ tashkil qilingan mustaqil ta'lim ta'lim-tarbiya jarayonini intensivlashtirishni, bilim olishda faollikka asoslangan zamonaviy metodlarni qo'llashni talab etganligi sababli, bo'lajak o'qituvchining kasbiy mahoratining o'sishiga yordam beradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytilganda, integratsion yondashuv ta'lim tizimining har bir jabhasini qamrab olishi milliy ta'lim tizimining oz bo'lsada mukammal, to'g'ri va samarali yaratilishiga o'z hissasini qo'shishi shubhasiz. Shu sababli, ushbu fikrdan, tepada keltirilgan integrativ tashkil qilingan mustaqil ta'limning afzalliklaridan ma'lumki, ular talabalarining kelajak kasbiy faoliyati uchun juda muhim va foydalidir. Shu bilan birgalikda, integrativ tashkil qilingan mustaqil ta'limlar boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarining yetuk mutaxassis bo'lib shakllanishiga zarur shart-sharoitlarni yaratadi, dunyoni yaxlit idrok etishga o'rgatadi, olgan bilimlarini mustahkamlashga, ularni turli fanlar bilan aloqadorlikda o'rganishga va natijada yangi mustaqil ta'lim mavzusining sifatli darajada o'zlashtirilishiga yordam beradi. Umuman olganda, tepada keltirilgan qonuniyatlar, pedagogik shartlar va tavsialarga tayangan holda Oliy ta'lim muassasalari har bir yo'nalish talabalarining mustaqil ta'limlarini integratsion yondashgan holda tashkil qilish taklif qilinadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonlarini tashkil etish bilan bog'liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori 2020-yil, 31-dekabr, 824-son qarori
2. Raximqulova Maxbuba Baxronovna, "Boshlang'ich ta'limda XX asr ko'nikmalari asosida integratsiyalashgan darslarni tashkil etish ahamiyati", "Maktab ta'limi" jurnali, 2024-yil, 34-43.
3. Sh.N. Muslimov va Ch.S. Lutfullayeva, " Integratsion yondashuv mohiyati va nazariy jihatdan tahlili", Innovative Development in Educational Activities jurnali, ISSN: 2181-3523, VOLUME 2 | ISSUE 9 | 2023, 134-141.
4. Daiva Jakavonytė-Staškuvienė va Ingrida Mereckaitė-Kušleikė, " Conditions for Successful Learning of Primary School Pupils in the Context of Integrated Education: A Case Study", Content courtesy of Springer Nature, terms of use apply. Rights reserved, Interchange (2023) 54:229–251, <https://doi.org/10.1007/s10780-023-09489-5>
5. Rashidova O. "The use of innovative methods and tools in the organization of independent education in higher educational institutions as a pedagogical problem" Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social science, volume 3, issue 10, 2023, 261-270
6. Rashidova O.X, " Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining mustaqil ta'limini muammoli vaziyatlar asosida tashkil etish", FarDU ilmiy xabarlar jurnali, 4-son, 2024-yil, 4-son, 98-102-b.
7. Abrayeva Mehrangiz, " Ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlarni yaratish va tahlil qilish usullari", "Tafakkur manzili" jurnali, 2022, noyabr, 52-57-b.
8. Hayitov A.I va Jo'rayev U.L, " Integrativ yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining reflektiv kompetentligini rivojlantirish mazmuni", " Modern scientific research: topical issues, achievements and innovations" jurnali, 2024, 1-4-b.
9. Qurbonova Nigora Panjiyeva, "Boshlang'ich sinf darslarini integratsiyalashgan holda tashkil etish", "Yangi o'zbekiston pedagoglari axborotnomasi" jurnali, 1-jild, 5-son, part 2 (yo'pa). 2023-y, 127-130.
10. Abduraufova U.I, "Integrativ yondashuv asosida bo'lajak tarbiyachilarni kasbiy tayyorlashning mohiyati", "O'zbekistonda ilm-fanning rivojlanish istiqbollari" xalqaro ilmiy-amaliy anjumani 2022-yil 30 noyabr, 121-123-b.

Nigora RUSTAMBEKOVA,
Chirchiq davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: nigoraru1982@gmail.com

ESFI kafedra mudiri professor. D. Pulatova taqrizi asosida

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF SOCIALLY ACTIVE CITIZEN COMPETENCE

Annotation

This article shows that the result of a person's acquisition of competencies is directly related to the development of individual qualities, which shows the need to build citizenship competence taking into account the individual characteristics of students in the process of development. Therefore, it is necessary to consider the content of socially active citizenship competence from the perspective of the concept of human individuality. One of the conditions for the effective acquisition of competences is to serve the development of all areas of individual human qualities, so we addressed the individual characteristics of students and youth in the development of socially active citizenship competences and explained in our article.

Key words: Individual characteristic, component, competence, competent approach, core competence, objective component, active citizenship.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОМПЕТЕНЦИИ СОЦИАЛЬНО АКТИВНОГО ГРАЖДАНИНА

Аннотация

В данной статье показано, что результат приобретения человеком компетенций напрямую связан с развитием индивидуальных качеств, что показывает необходимость формирования гражданской компетентности с учетом индивидуальных особенностей обучающихся в процессе развития. Поэтому необходимо рассмотреть содержание социально активной гражданской компетентности с позиции концепции человеческой индивидуальности. Одним из условий эффективного приобретения компетенций является служение развитию всех сфер индивидуальных человеческих качеств, поэтому мы обратились к индивидуальным особенностям студентов и молодежи при развитии компетенций социально активной гражданственности и объяснили их в нашей статье.

Ключевые слова: Индивидуальная характеристика, компонент, компетентность, компетентный подход, ключевая компетентность, объективный компонент, активная гражданская позиция.

IJTIMOYIY FAOL FUQAROLIK KOMPETENSIYASINING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Аннотация

Ushbu maqolada insonning kompetensiyalarni egallashi natijasi unda individual sifatlarining rivojlanishiga bevosita bog'liqligi, bu esa fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida talabalarning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda qurish zaruratini ko'rsatadi. Shuning uchun ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi mazmunini insonning individualligi konsepsiyasi nuqtai nazaridan ko'rib chiqish zarurdir. Kompetensiyalarni samarali egallash shartlaridan biri, inson individual sifatleri barcha sohalarini rivojlantirishga xizmat qilish, shuning uchun biz ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishda talaba-yoshlar individual xususiyatlariga murojaat etdik va maqolamizda yoritib berdik.

Kalit so'zlar: Individual xususiyat, komponent, kompetensiya, kompetentli yondashuv, asosiy kompetensiya, ob'yektiv komponent, faol fuqarolik.

Kirish. Bugungi kunda xalqaro baholash dasturlariga integratsiyalashgan holda ulardagi ijtimoiy faollik ko'nikmalarini baholash mezonlarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda ta'limni modernizatsiyalash sharoitida professional kadrlarni tayyorlash, pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining kasbiy motivatsiyasini, kompetentligini rivojlantirish muhim sanaladi. Jahon amaliyotida muayyan mutaxassislar kasbiy kompetentligini takomillashtirish bo'yicha olib borilayotgan ilmiy izlanishlarda ta'lim boshqaruvi natijaviyligiga alohida e'tibor berilgan bo'lib, bunda asosiy urg'u ta'lim sifati menejmentiga qaratilmoqda[12]. Bugungi kunda ertangi taraqqiyotini o'ylagan har bir davlat uchun jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vataniga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega malakali kadrlarni tayyorlash jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish ustuvor vazifa hisoblanadi. Ta'lim muassasalarida talabalarning mustahkam bilim olishi, milliy va umumbashariy qadriyatlarini egallashi, ma'naviy-axloqiy fazilatlarini kamol topishi, ijodiy fikrlashi va atrof-muhitga ongli munosabatda bo'lishi bevosita ularning ijtimoiy faolligi bilan bog'liqdir. Ijtimoiy faollikni rivojlantirishda o'z mehnati, mahorati, ishbilarmonligi tufayli bir kator uzining ehtiyojlarini qondira oladigan bo'lajak mutaxassisni voyaga yetkazish tushuniladi. Bu jarayonda talabalarning pedagogik-psixologik xususiyatlarini rivojlantirish

asosida buzg'unchi g'oyalarga qarshi kurashish, ularga salbiy munosabatda buladigan ijtimoiy, ruhiy, holatlarning oldini olishda barqarorlik, tinchlikni saqlash ham nazarda tutiladi. Ijtimoiy faollikni rivojlantirish asosida jamiyatga, tabiat va o'ziga o'zi ziyon yetkazmaydigan shaxsni shakllantirish, yurt tinchligini saqlash uchun kurashga jalb etish, o'z faoliyatini insoniyat, jamiyat, xalq manfaatlariga yo'naltirish, har bir talabani madaniy va ma'naviy jihatdan rivojlantirish va ularning bo'sh vaqti yetarli bo'lishiga erishish, kuchli, adolatli, huquqiy, demokratik jamiyat qurishga bo'lgan xohish-irodasini mustahkamlash, jamiyat va inson muhofazasini saqlashga intilishini turmush tarzining ajralmas qismiga aylantirish xususiyatlarini amalga oshirish oliy ta'lim muassasalarining asosiy vazifalari hisoblanadi[13].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasining asosi demokratik nazariyaga asoslanadi. Amaldagi demokratiya fuqarolarning davlat siyosatini shakllantirishda, hokimiyat organlarining mas'uliyatini oshirishda va jamoa manfaatiga hissa qo'shishda faol ishtirok etishini talab qiladi. Fuqarolik faolligi sifatida tanilgan ushbu faol ishtirok turli shakllarni, jumladan, ovoz berish, ko'ngillilik, advokatlik va jamoat tashkilotini o'z ichiga oladi. Demokratik nazariyaga asoslanib, ijtimoiy kognitiv nazariya odamlarning fuqarolik faolligini qanday rivojlantirishi va saqlab qolishini tushunish uchun asos yaratadi. Bu nazariya shaxsiy omillar (masalan,

e'tiqod, munosabat, qadriyatlar), xulq-atvor omillari (masalan, harakatlar, ishtirok etish) va atrof-muhit omillari (masalan, ijtimoiy me'yorlar, imkoniyatlar, qo'llab-quvvatlash tizimlari) o'rtasidagi o'zaro ta'sirni ta'kidlaydi. Ushbu triadik o'zaro ta'sir shaxslarning o'zini o'zgartirish agenti sifatida qabul qilishlarini shakllantiradi, ularning fuqarolik harakatlariga tayyorligi va qobiliyatiga ta'sir qiladi.

Xorijiy mamlakatlarda yoshlarda fuqarolik kompetensiyalarini shakllantirish hamda rivojlantirish "Fuqarolik ta'limi" fani asosida singdirib boriladi. "Fuqarolik ta'limi" fani yoshlarda fuqarolik jamiyati, demokratik davlat qurish asoslari singdiriladi, chunki fuqaroning ijtimoiy roli – bu avvalo, demokratik jarayonlar va institutlarda ishtirok etishida namoyon bo'ladi. Jumladan, Avstriyada "fuqarolik ta'limi" o'rniga ko'pincha "siyosiy ta'lim" atamasi qo'llaniladi. Frumin o'z tadqiqotlarida T.Kalsuonis[16; 92-b]ning "demokratik fuqarolik ta'limi" tushunchasidan foydalanishni taklif etganligi, chunki u o'z tadqiqot ishida "fuqaroning barcha qadriyatlarini, ko'nikmalar va bilimlar to'g'risida emas, balki demokratik mexanizmlarni ishlab chiqish va rivojlantirish muhimligini nazarda tutadi"[13].

Mamlakatimiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning tub zamirida ijtimoiy faol, barkomol yosh-avlodni tarbiyalash eng muhim vazifa sifatida ilgari surilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti BMT Bosh Assambleyasining 2017 yil 23 sentyabrdagi 75 sessiyasida so'zlagan nutqida yoshlar masalasiga to'xtalar ekan: «mamlakatimiz aholisining yarmidan ko'pini yoshlar tashkil etadi. Respublikamizda har bir yigit – qizning jamiyatda munosib o'rin egallashi va o'z salohiyatini namoyon etishi bo'yicha ulkan ishlar amalga oshirilmoqda». O'zbekistonda Yoshlar parlamentlari, Yoshlar ishlari agentligi faoliyat ko'rsatmoqda. Avgust oyida Birlashgan Millatlar Tashkiloti shafeligida yoshlar huquqlariga bag'ishlangan Samarqand xalqaro forumi muvaffaqiyatli o'tkazildi. Fursatdan foydalanib, yana bir bor Yoshlar huquqlari to'g'risidagi Birlashgan Millatlar Tashkiloti Konvensiyasini qabul qilish bo'yicha O'zbekiston tashabbusini qo'llab-quvvatlashga chaqiraman» - degan fikrlari dunyo hamjamiyati tomonidan ham keng e'tirof etilmoqda[11].

Tadqiqot metodologiyasi. Talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish ijtimoiy pedagogik zaruriyat sifatida aniqlashtirish, bizningcha quyidagi fikr mulohazalarini ta'kidlab o'tish imkonini berdi:

yosh avlodni tarbiyalashda fuqarolik jamiyatining asosiy vazifasi –ijtimoiy faol fuqaroni kamol toptirish;

talabalarga demokratik davlat qurish g'oyasini singdirib borish orqali jamiyat hayotning barcha sohalarida ijtimoiy faol ishtirokini ta'minlash;

talabalarda millatlararo totuvlik, dinlararo bag'rikenglik, xalq farovonligi, komil inson g'oyalarini singdirgan holda fuqarolik jamiyatini qurishda faol ishtirokini ta'minlash;

talabalarni mustaqil hayotga tayyorlash va ularda ijtimoiy-siyosiy, huquqiy savodxonlikni rivojlantirish;

talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlanishi "Mentorlik", "Talaba minbari" kabi ijtimoiy loyihalarda faollik ko'rsatish orqali oshirib borish;

talabalarni oliy ta'lim muassasalaridagi, "Yoshlar ittifoqi uyushmalari faoliyatida faol ishtirok etish, o'zini-o'zi boshqarish organlari faoliyatiga keng jalb etish" orqali ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish mumkin[13].

Talabalar ijtimoiy faolligini oshirish pedagogik zaruriyatdir. Ijtimoiy faollik ko'nikma va malakalarini hosil qilish pedagogika nazariyasi va amaliyoti uchun o'ziga xos ahamiyatga ega. Faol so'zi (arab. "activus") "biror ishga g'ayrat bilan kirishadigan, astoydil ishlaydigan, ishchan, aktiv" ma'nolarini anglatadi, "faollik" tushunchasi "mehnatda yoki biror harakatda, jarayonda jadallik, jonbozlik ko'rsatish, ishchanlik; ta'sirchanlik" ma'nolarini ifodalaydi. Shaxs faolligi ijtimoiy munosabatlar mahsuli sifatida aynan shu jarayonda, ijtimoiy jamiyatda ro'y berayotgan o'zgarishlar, shuningdek, xalqaro maydonda sodir bo'layotgan voqealarga nisbatan bildirayotgan munosabati, ya'ni faoliyatida namoyon bo'ladi. Ijtimoiy faollik shaxsning maqsadga yo'naltirilgan faoliyati bo'lib, ijtimoiy voqelikka nisbatan individual munosabati va tizimli xatti-harakatlarining yuksak ko'rinishini ifodalovchi tushunchadir. Ijtimoiy faollik me'yoriy va

odatdagiga nisbatan kuchli faoliyatdir. Talabalarning ijtimoiy faolliklarini oshirish ta'lim-tarbiya jarayonida qaror topadi[13].

Tahlil va natijalar. Kompetensiya atamasi lug'aviy jihatdan bevosita chuqur bilimga asoslangan qobiliyat, layoqatlilik darajasini anglatadi. Mazmunan esa faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish"ni bildiradi. Umuman olganda, "kompetensiya" va "kompetentlilik" tushunchalariga berilgan ta'riflarda kompetensiya muayyan faoliyatda talab qilinadigan xulq-atvor, o'zini tutish, kompetentlilik esa ushbu talabga moslik darajasi, ya'ni kompetensiyani namoyish qilishning pirovard natijasi deb talqin qilinadi. Kompetentlilik tushunchasi (lotinchadan competentia, compete so'zidan olingan bo'lib — "birgalikda erishaman, qozonaman, mos kelaman, to'g'ri kelaman" degan ma'noni bildiradi) lug'atlarda esa "nimadir to'g'risida fikr yuritishga yo'l beradigan bilimlarga ega bo'lish", "xabardor bo'lmoq, huquqli bo'lmoq" degan ma'noni bildiradi. Amalda barcha lug'at tuzuvchilar "kompetentlik" va "kompetensiya" kategoriyalarini chegaralab qo'yadi. Kompetentlik ta'rif o'xshash va bir-birini o'rnini egallaydi, shu bilan bir vaqtda kompetensiya so'zi uchun yagona izohlash yo'q, bu tushuncha "vakolatlar yig'indisi (huquq va majburiyatlar) qandaydir organ yoki lavozimli shaxsning qonun, nizomlar bilan belgilab qo'yilgan ushbu organ yoki boshqa holatlar", "nimanidir to'g'risida fikr yuritishga yo'l beradigan bilimlarga ega bo'lish (egallik qilish)", "kimdir yaxshi xabardor bo'lgan savollar to'plami (sohasi)" tushuniladi [10].

Tadqiqotlar asosida kompetensiya so'zining quyidagi ma'nolari farqlanadi: aniq vaziyatlarda bilim va ko'nikmalarni qo'llay olish qobiliyati; kasbiy standart tavsifiga mosligi; bilim, ko'nikma va malakalar (BKM), qobiliyat, motiv, shaxs, kommunikativ sifatlar va boshqa tushunchalarning umumiy yig'indisi; sifatli ishga tayyorgarligi va ko'nikmasi; lavozim vazifalariga mas'ulligi va vakolati; BKM+kasbiy muhim sifatlar; kompetensiyaning turli jihatlari; kasbiy muhim sifatlar tashkilotchilik konteksti bilan birgalikda kasbiy tajribani chuqur anglanishi; shaxsiy xususiyat, individuallik; muvaffaqiyatli faoliyatda inson omili; samarali ishlab chiqarish faoliyati mezonlari; ijodkorlik; aniq tashkilotlarda ishlab chiqarish vazifalari.

Demak, kompetensiya bu - bilimlar, ko'nikmalar, malakalar, sabab omillari, shaxsiy sifatlar, maqsadli vaziyatlarning umumiy uyg'unligi hisoblanadi. O'zbek olimi N.M.Muslimovning fikricha inglizcha "competence" tushunchasining lug'aviy ma'nosi "qobiliyat" demakdir, biroq kompetensiya atamasi bilim, ko'nikma, mahorat va qobiliyatni ifoda etishga xizmat qiladi. Boshqa bir o'zbek olimi I.Alievning fikricha, kompetentlik deganda ma'lum bir egallangan kompetensiya, ya'ni ma'lum bir sifatlarning to'liq shakllangan majmui tushuniladi. Mazkur tushuncha lug'atlarda "nimadir to'g'risida fikr yuritishga yo'l beradigan bilimlarga ega bo'lish," "xabardor bo'lmoq, huquqli bo'lmoq" deya tariflanadi.

"Kompetentlik ta'rif o'xshash va bir-birini o'rnini egallaydi (to'ldiradi), shu bilan bir vaqtda kompetensiya so'zi uchun yagona izohlash yo'q, bu tushuncha "vakolatlar yig'indisi (huquq va majburiyatlar) qandaydir organ yoki lavozimli shaxsning qonun, nizomlar bilan belgilab qo'yilgan ushbu organ yoki boshqa holatlar", "nimanidir to'g'risida fikr yuritishga yo'l beradigan bilimlarga ega bo'lish (egallik qilish)", «kimdir yaxshi xabardor bo'lgan savollar to'plami (sohasi)" tushuniladi. Demak, kompetentlikning ma'nolari turli sohalarida turlicha ma'no kasb etadi. Rus olimi N.V.Tarasova bo'lsa, "kompetensiya" tushunchasini "muammoni hal etish uchun bilim va vaziyat, bilim va harakat o'rtasida aloqadorlikni ta'minlash imkonini beradigan bilim, qadriyatlar, layoqatlarga asoslangan umumiy qobiliyat" sifatida talqin etadi. Muallifning fikridan kelib chiqqan holda, kompetensiya – insonning mavjud bilim va hayotiy tajribalarga tayangan holda ma'lum bir muammoni hal etishga doir qobiliyati, degan xulosaga kelish mumkin. Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, "kompetensiya" tushunchasiga berilgan aksariyat ta'riflar kasbiy ta'lim, kasbiy faoliyat bilan bog'liqlikda bayon etilgan. Biroq umumiy o'rta ta'lim bilan bog'liqlikda mazkur tushuncha innovatsiya tavsifiga ega bo'lganligi sababli, uning mohiyatini aniqlashtirishga alohida ehtiyoj mavjud.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni hech ikilanmay aytishimiz mumkinki talabalarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish eng avvalo shaxsning o'zini anglab yetgan holda jamiyatni barcha jabhalarida faol va intizomli munosabatlari orqali ishtirokining uzluksiz olib borishi tufayli

sayqalanib boradi. Natijada mamlakatimining har bir talabayoshlarida mustaqil diyorimiz taqdiriga befarq qaramaslik kabi mas'uliyat, daxldorlik xislatlari uyg'unlashib, ertangi kun uchun o'zining har bir hatti harakatini o'rni beqiyos ekanligini anglab yetadi.

ADABIYOTLAR

1. Barber, B. R. (1984). Kuchli demokratiya: yangi davr uchun ishtirokchi siyosat. Kaliforniya universiteti matbuoti.
2. Pateman, C. (1970). Ishtirok etish va demokratik nazariya. Kembrij universiteti matbuoti.
3. Schlesinger, J. A. (2004). Amerikaning bo'linishi: ko'p madaniyatli jamiyat haqida mulohazalar. W. W. Norton & Company.
4. Bandura, A. (1977). Ijtimoiy ta'lim nazariyasi. Prentice-Hall.
5. Bandura, A. (2001). Ijtimoiy kognitiv nazariya: agentlik nuqtai nazari. Psixologiyaning yillik sharhi, 52(1), 1-26.
6. O'Donnell, S. va Burton, L. (2004). Siyosiy ishtirokning ijtimoiy kognitiv modeli. Siyosiy psixologiya, 25(5), 727-752.
7. Kemmis, S. va McTaggart, R. (2000). Ishtirok etish harakati tadqiqoti. N. K. Denzin va Y. S. Linkolnda (Tahrirlar), Sifatli tadqiqot qo'llanmasi (567-605-betlar). Sage nashrlari.
8. Jonson, D. V. va Jonson, R. T. (1999). Birgalikda va yolg'iz o'rganish: hamkorlik, raqobatbardosh va individual ta'lim. Allyn va Bekon.
9. Eyring, A. J. va Sandlin, J. A. (2009). Xizmatni o'rganish: samarali amaliyot uchun qo'llanma. Stylus nashriyoti.
10. <https://cyberleninka.ru/article/n/talabalarning-kommunikativ-kompetensiyasini-rivojlantirishda-nutqiy-mashqlardan-foydalanishning-nazariy-metodologik-asoslar.i>
11. <https://cyberleninka.ru/article/n/talabalarda-ijtimoiy-faol-fuqarolik-kompetensiyalarini-rivojlantirishning-pedagogik-psixologik-imkoniyatlari>.
12. <https://interscience.uz/index.php/home/article/download/1674/1133/4470>
13. https://uniwork.buxdu.uz/resurs/13873_1_2169E70079D17A85B13B0588E983D9BA20B31FC5.pdf
<https://bestpublication.org/index.php/ozf/article/download/2429/2303/2259>

Dilfuza SAYDALIYEVA,
Associate professor, Foreign Language, Tashkent State Transport University
E-mail: dilyasdz@gmail.com

Filologiya fanlar doktori, v.b professor I.T. Rustamov taqrizi asosida

BUGUNGI KUNDA CHET TILLARINI O‘QITISHGA BERILAYOTGAN E‘TIBOR VA CHET TILLARI O‘RGANISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada bugungi kunda chet tillarini o‘qitishga berilayotgan e‘tibor va olib borilayotgan islohotlar hamda chet tilini bugungi kundagi zarurati. Hamda ingliz tili o‘rganishda boshqa fanlarning ahamiyati fanlararo aloqalar doirasida pedagoglar tomonidan ingliz tilini o‘zlashtirishda eng yaxshi natijalarga erishishning eng qulay usullarini izlash zarurligi asoslab berilganligi.

Kalit so‘zlar: Xorijiy til, o‘qitish, metodlar, Stefan Krashen, yangilik, o‘qitish usullari, madaniyatlar dialogi, fanlar tizimi, didaktik maqsad, informatsion jarayon.

ATTENTION GIVEN TO TEACHING FOREIGN LANGUAGES TODAY AND THE IMPORTANCE OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES

Annotation

In this article, the attention given to the teaching of foreign languages today and the reforms carried out, as well as the need for a foreign language today. As well as the importance of other subjects in the study of the English language on the basis of the need to seek the most favorable ways to achieve the best results in mastering the English language by educators within the framework of interdisciplinary ties.

Key words: Foreign Language, Teaching, Methods, Stefan Krashen, innovation, teaching methods, dialogue of cultures, system of Sciences, didactic goal, informative process.

ВНИМАНИЕ, УДЕЛЯЕМОЕ ПРЕПОДАВАНИЮ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ СЕГОДНЯ, И ВАЖНОСТЬ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Аннотация

В этой статье основное внимание уделяется преподаванию иностранных языков сегодня и проводимым реформам, а также необходимости изучения иностранного языка сегодня. Важность других дисциплин в изучении английского языка в рамках междисциплинарных связей обоснована необходимостью поиска педагогами наиболее благоприятных способов достижения наилучших результатов в овладении английским языком.

Ключевые слова: Иностранный язык, обучение, методы, Стефан крашен, инновации, методы обучения, диалог культур, система дисциплин, дидактическая цель, информационный процесс.

Kirish. Bugungi davrda jahonda ilm fan ildam bilan rivojlanayotgan bir vaqtda ilm-fan, texnika ham shiddat bilan o‘tib bormoqda. Har bir sohanning taraqqiyotida ilgari qadamlar tashlanmoqda. Ha, albatta, o‘tgan yillarga qaraganda bu yil ingliz tilini o‘rganishga bo‘lgan ishtiyoq ortdi. O‘zbekistonimizda ham bu borada ko‘p ishlar olib borildi. Bu imkoniyatdan o‘quvchi, talabalar oqilona foydalansa maqsadga muvofiq bo‘lardi. Prezidentimizning Oliy Majlisga murojaatnomasida ta‘lim sohasida boshlagan islohotlarimizni davom ettirishimiz, ta‘lim dargohlariga borib, o‘qituvchi va murabbiylar bilan ko‘proq muloqot qilib, o‘quv-tarbiya ishlari sifatini oshirish bo‘yicha ular qo‘ygan masalalarni birgalikda hal etishimiz kerakligi alohida ta‘kidlandi. Ta‘lim sifatini oshirish, xorijiy tillarni o‘qitishni rivojlantirish, o‘quvchi yoshlarning xorijiy tillarni o‘rganish bo‘yicha ko‘nikma va malakalarini oshirish davlat siyosatining ta‘lim sohasidagi ustuvor vazifalardan biriga aylandi. Bolalarimiz maktabdan ona tili va chet tillarini puxta o‘zlashtirib, kompyuterda ishlashni o‘rganib chiqishi zarur. O‘qitish nazariyasi va amaliyoti rivojlanishining hozirgi bosqichida kasb maktabii o‘quvchilarining ta‘lim faoliyati uchun motivlarni yaratish masalasi haqli ravishda markaziy masalalardan biri hisoblanadi. O‘qitishning sifati ko‘p jihatdan uning o‘quvchilar ko‘z o‘ngida qanchalik rag‘batlantirilishiga bog‘liq. Motivatsiya muammosi, ayniqsa, muloqotga tabiiy ehtiyoj yo‘qligida muhimdir. Shu sababli, chet tili o‘qituvchisi uchun kasb maktabii o‘quvchilarining qiziqishi nafaqat ularning ish natijalariga, balki ushbu natijaga erishish jarayonida ham muhimdir. Kasb maktabii o‘quvchilarining o‘quv faoliyati motivatsiyasini oshirishning zaxiralardan biri bu mavzulararo aloqalardan oqilona foydalanishdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Fanlararo aloqadorlik - fanlar tizimi va didaktik maqsadlar tufayli o‘quv rejalarining o‘zaro izchilligidir. Bilimlarning ilmiy tabiati va tizimligining didaktik tamoyillari o‘quv rejasida alohida fanlarni shunday tartibga solishni taqozo etadiki, bir fanni o‘rganish boshqa fanlarda berilgan bilimlarga tayanishi mumkin bo‘ladi. Fanlararo aloqalar o‘quvchi tarbiyasiga kompleks yondashuvning tegishli vositasidir. O‘quv dasturlarida fanlararo aloqalarning mavjudligi o‘rta kasb maktabii o‘quvchilariga tushunchalar tizimi va universal qonunlar, yuqori sinf o‘quvchilari o‘rtasida esa umumiy nazariyalar va murakkab muammolar haqida tasavvur hosil qilish imkonini beradi.

Fanlararo aloqadorlik fanni o‘qitish darajasini va o‘quvchining ilmiy dunyoqarashini shakllantirishdagi rolini oshiradi. Fanlararo aloqalarning har xil turlari mavjud:

- 1) ma‘lumotik bog‘lanishlar – o‘quv fanlari orasidagi ma‘lumotlar darajasidagi bog‘lanishlar;
- 2) turdosh subyektlar uchun umumiy tushunchalarni shakllantirishga qaratilgan konseptual bog‘lanishlar;
- 3) nazariy bog‘lanishlar – ma‘lum bir fan sohasidagi ilmiy bilimlar tizimlari;
- 4) materialistik dialektika kategoriyalarini aks ettiruvchi falsafiy aloqalar.

“Har qanday fanni o‘qitishda fanlararo aloqadorlik muhim o‘rin tutadi. Ular, birinchi navbatda, yangi bilimlarni to‘liq idrok etish va tushunish, ko‘nikmalarni shakllantirish va rivojlantirish uchun qo‘llab-quvvatlash, asos bo‘lib xizmat qiladi; ikkinchidan, ular mavjud lingvistik va nutq tajribasini umumlashtirish va tizimlashtirishga imkon beradi va bilimlarning to‘liqligini ta‘minlaydi” (V. A. Onishuk).

Ushbu masala bo'yicha o'rganilgan materiallar ingliz tilini o'qitishda fanlararo aloqalarni amalga oshirish yo'llarini taklif qildi, ammo hech bir joyda ingliz tilidagi material muddatidan bir yoki ikki yil oldin yoki undan ham ko'proq beriladi, deb aytilmagan va shuning uchun nafaqat o'qituvchi qiyinchiliklarga duch keladi (ya'ni, chunki. u birinchi navbatda ona tilida materialni to'g'ri tushuntira olishi kerak va bu vaqt talab etadi, bundan tashqari, bu mamnuniyat bilan qabul qilinmaydi va ehtimol faqat ba'zi hollarda), balki bolalarda ham qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Har bir o'quvchi o'z ona tilini bilish asosida chet tilini o'rganishi kerak.

Shuni ta'kidlash kerakki, kasb maktabi siklining fanlari mavjud bo'lib, ingliz tilini o'rgatishda ularga tayanish zarur. Ona tilidan sinonimlar, antonimlar, dialog, monolog, tavsif, rivoyat, mulohaza yuritish, nutqning kompozitsion tuzilishi va boshqalar kabi tushunchalar; adabiyotdan - matn, fikr, asosiy fikr, she'rlar, maqollar, matallar va boshqalarni keltirish. tasviriy san'atdan – portret rasm, landschaft, mavzu kompozitsiyasi o'qituvchi uchun asos hisoblanadi. Ingliz tilini o'qitishda fanlararo aloqalardan foydalanish istiqbollarini yaratish lozim.

Tadqiqot metodologiyasi. Chet tilining boshqa o'quv fanlari bilan aloqasi xilma-xil va ko'p funksiyalidir. Xorijiy tillar bo'yicha o'quv jarayonini takomillashtirishning eng samarali yo'llarini fanlararo aloqadorlikdan foydalanish sharti bilan o'quv fanining mazmun rejasini ham, uning kasbiy tomonini ham takomillashtirib tuzish talab etiladi. Shu munosabat bilan chet tilining boshqa fanlar bilan fanlararo aloqalarini amalga oshirishda ikki yo'nalish ajratiladi.

Birinchi yo'nalish ingliz tilidagi mavzuni mazmunli o'qish rejasini turli fan sohalaridan lingvistik (va ixtisoslashtirilgan sinflarda - tildan tashqari) ma'lumotlar bilan boyitish hisobiga kengaytirish bilan bog'liq. Ushbu o'quv fanining kasbiy tomonini tavsiflovchi ikkinchi yo'nalish umumiy ta'lim ko'nikmalarini takomillashtirishni o'z ichiga oladi, bu esa chet tilida o'qishni o'rgatish samaradorligini oshiradi, o'quvchilarning o'quv jarayonida olgan bilimlarini yangilash va tizimlashtirishga qaratilgan bo'ladi. Shuningdek ularni keyinchalik chet tili va boshqa fanlar bo'yicha auditoriyada qo'llashga erishiladi. Keling, avvalo ushbu muammoni o'quv fanimizning mazmuni bilan bog'liq holda ko'rib chiqaylik. O'quvchilar nutqini (qo'shimcha) lingvistik ma'lumotlar bilan boyitish nuqtai nazaridan chet tilining boshqa fanlar bilan aloqasiga kelsak, chet tilini o'qitishda undan foydalanishning ikkita istiqboli muhim: Umumjahon ma'lumotikma'lumotlarning umumiy ulushini oshirish va chet tilini o'qitishning mintaqaviy jihatini oshirish, kasb maktabida chet tilini o'qitishning ma'lumotik jihatini oshirish talab etiladi. Gumanitar fanlar bo'yicha quyidagi fikrlarni hisobga olgan holda ularning zaruriyati ko'rinadi. :

birinchidan, mintaqashunoslik materiallari, asosan, chet tilidagi muloqot vositasi sifatida chet tilining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi;

ikkinchidan, ingliz tilida o'rganilayotgan til mamlakati haqidagi materialni o'qiyotganda, o'quvchilar o'rganilayotgan til mamlakati haqiqati bilan tanishish imkoniyatini sezilarli darajada oshiradilar, ular boshqa fanlarni o'rganishda ular bilan deyarli tanishish imkoniga ega emaslar.

O'quvchilarga ingliz tili darslarida boshqa fanlardan olingan ma'lumotlarni ajratib olish va qo'llash qobiliyatini o'rgatish kerak. Bu o'qituvchi va psixologlarning "o'quv faoliyati doirasida o'quvchilarning nafaqat bilimning o'zi, balki bilim olish usuliga yo'naltirilganligini shakllantirish kerak" (A. K. Markova) degan talabiga javob beradi.

Umumiy ta'lim ko'nikmalariga kelsak, ulardan matndan ma'lumot olishga qaratilgan va o'qishni axborotli jarayon sifatida tavsiflovchilarga birinchi navbatda ahamiyat berish lozim. Matnni semantik qismlarga bo'lish va ulardan asosiy ma'lumotlarni ajratib ko'rsatish, asosiy va batafsil ma'lumotni farqlash qobiliyatini shakllantirishga erishish nazarda tutiladi. Bu va boshqa ko'nikmalar ingliz tiliga xos bo'lgan milliy va madaniy tushunchalarning o'ziga xos xususiyatlariga kirib, fanlararo o'ziga xos ko'nikmalarni shakllantirish asosida mintaqaviy geografik sharhni tushunish qobiliyatini rivojlantiradi. Ingliz tilidagi matnlarni o'qishda tarix, geografiya, adabiyot ma'lumotlari

o'rtasida sababiy bog'lanishni o'rnatish qobiliyati, sinfda olingan bilimlarni boshqa fanlarda qo'llash qobiliyatini shakllantiradi.

Umumta'lim va maxsus fanlararo ko'nikmalarni rivojlantirish bilan bog'liq holda, ularni shakllantirish usullarini aniqlash maqsadga muvofiq bo'lib, ular o'z ichiga faollashtirish, taqqoslash va tizimlashtirishni qamrab oladi. Bu metodlarni o'zlashtirish o'quvchilarga ingliz tilining boshqa fanlar bilan aloqasini o'rnatish va amalda qo'llash imkonini beradi. Ingliz tilini o'zlashtirish jarayonida boshqa fanlarga tayanish muhimligi va majburiyatini isbotlash uchun ko'rsatilgan qoidalarni juda ishonchli deb hisoblash mumkin.

Tahlil va natijalar. Chet tilidagi nutq faoliyatini fanlararo aloqalarga asoslangan holda o'zlashtirish (bu erda kasb maktabi o'quv fanlari o'rtasidagi aloqa nuqtalari aniq belgilangan va motivatsiyani yaratish usullari taklif etiladi) o'quvchilarning turli manfaatlariga javob beradi, ularning individual xususiyatlari va moyilliklarini hisobga olishga imkon berishi tabiiy hol bo'lib, tildan muloqot vositasi sifatida amaliy foydalanish uchun eng qulay imkoniyatlarni yaratadi. Darsdagi amaliy mashg'ulotlarni kuzatish natijasida, o'qituvchilar bilan suhbatlar fanlararo aloqalardan foydalanish tasodifiy, epizodik ish lahzalari, kam sonli o'qituvchilarning noyob uslubiy topilmalari ekanligiga ishonch hosil qilamiz.

Bu holatni qoniqarli deb bo'lmaydi, chunki mavjud adabiyotlarda fanlararo ma'lumotlarni hisobga olish muhimligi ta'kidlangan, fanlararo aloqalarning ta'lim - tarbiyaviy funksiyalari belgilab berilgan va eng muhimi, ulardan foydalanishning bir qator o'qitish usullari taklif etilgan: fanlararo mazmun masalalari, fanlararo muammoli savollar, murakkab topshiriqlar, fanlararo vazifalar, murakkab ko'rgazmali qurollar, mavzularo matnlar, mavzularo krossvordlar, fanlararo testlar, fanlararo uyga vazifa va boshqalar.

Fanlararo aloqalar samaradorligining psixologik asoslari. Fanlararo aloqalarning psixologik asoslari akademik I.P.Pavlovning dinamik stereotip va ikkinchi signal tizimi haqidagi ta'limoti bilan yaratilgan. I.P.Pavlov bosh miya po'stlog'ida murakkab tizimlarning hosil bo'lishini bilimlarni o'zlashtirishning fiziologik mexanizmi deb hisoblagan. "Barcha o'rganish vaqtinchalik aloqalarni shakllantirishdan iborat - bu fikr, fikrlash, bilimdir." Qoida tariqasida, har xil holatlar zanjiri bilan o'zaro bog'langan voqelik obyektlari va hodisalari inson xotirasida o'zaro bog'liq holda paydo bo'ladi. Ushbu obyektlar yoki hodisalardan biri bilan uchrashgan kishi, birlashma bo'yicha u bilan bog'liq bo'lgan boshqa obyektga eslay oladi. Har bir inson hayotida shunday holat bo'ladi, u bevosita ishtirok etgan voqea butunlay unutiladi.

Ingliz tili, tarix, ijtimoiy fanlar va mahalliy tarix fanlarining aloqasi. Shaxsning ma'naviy qadriyatlarini shakllantirishning muhim omili kasb maktabi ta'limi mazmunini insonparvarlashtirishdir. Bu masalada muhim jihat milliy madaniyatga yo'naltirilganlikdir. Vatani madaniyati, tarixi, o'lkashunosligini o'rganish chet tili va madaniyatini o'qitishning ajralmas qismidir, chunki bu chet el madaniyatini tushunishning kalitidir. "Vatan" tushunchasi joyning tarixini bilishdan boshlanadi: inson yashaydigan qishloq yoki shahar. U o'z ona yurtining an'analarni bilishi va hurmat qilishi kerak. Ko'pincha ingliz tili darslarida ushbu mavzularni muhokama qilar ekanmiz, biz bolalar Angliya yoki Amerika haqida ko'proq ma'lumotga ega bo'lishlari va ularni, masalan, o'z shaharlari haqida emas, balki chet tilida yetkazishga qodir ekanligiga duch kelasiz.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilish mumkinki, bir fan bo'yicha bilimlarni o'zlashtirib, boshqasini o'zlashtirish usulini o'zlashtirish jarayonida o'quvchilarning analitik-sintetik faoliyatiga ma'lum masalalarni yechishda ko'proq maqsadlilikni kiritadi, mustaqil ish usullarining faolligini oshiradi, yaxshi bilim olishini ta'minlaydi. Aqliy faoliyatni tashkil etish va nihoyat, umumiy va xususiy muammolarni hal qilishda mantiqiy ketmaketlikni ishlab chiqishga yordam bo'ladi. Ular o'qitishga kompleks yondashuv va uning ta'lim bilan birligini mustahkamlash vositasi sifatida namoyon bo'ladi. O'quvchilarning o'quv faoliyatida fanlararo aloqalarni amalga oshirishni faollashtirish, bilimlarni tizimlashtirish, mustaqil fikrlash va kognitiv qiziqishni shakllantirishning didaktik sharti bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Berdichevskiy, A. L. Soderjaniye obucheniya inostrannomu yaziku na osnove bazovoy kulturi lichnosti // Inostranniye yaziki v shkole. – 2004. – № 2.
2. Volkova, N. V. Detskiy prazdnik (In the world of English songs and poems) // Inostranniye yaziki v shkole. – 1997. – № 4.
3. Heath Sh.B. Bilingual Education and a National Language Policy // Perspectives on Bilingualism and Bilingual Education. – Washington, 2008.
4. Lado R. Language Teaching. –New York, San Francisco, Toronto, London, 2010
5. Mamatqosimova V. 20-30 - yillar o'zbek marifatparlik adabiyotida badiiy tarjimaning o'rni (frantsuz adabiyotidan qilingan tarjimalar misolida). fil.fan.nom. disserattsiyasi. –T:2010. –145 b.

Shaxlo SAMANOVA,
UrDPI dotsenti, falsafa fanlari doktori
Email: shaxloboxtiyarova@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4653-4553

Farg'ona davlat universiteti dotsenti B.Mirzaraximov taqrizi asosida

INSONNING TABIATDAN BEGONALASHUVINI OLDINI OLIISHDA EKOLOGIK MADANIYATNING O'RNI

Аннотация

Ushbu maqolada ekologik madaniyat tushunchasi va uning ijtimoiy-falsafiy, ma'naviy-axloqiy xususiyatlari, insonning tabiatdan begonalashuvining oldini olishda hamda insoniyat kamolotida tutgan o'rni kabi masalalar yoritilgan. Shuningdek, ekologik madaniyat umuminsoniy madaniyatning bir qismi, ijtimoiy munosabatlar tizimi, ijtimoiy va individual axloqiy me'yorlar, inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar, jamiyat va tabiiy muhitning uyg'unligi to'g'risidagi qarashlar, munosabatlar va qadriyatlar, insonning tabiiy muhitga munosabati va umuman inson va tabiat integratsiyasining ajralmas mexanizmi ekanligi asoslangan.

Kalit so'zlar: Inson, tabiat, jamiyat, madaniyat, begonalashuv, axloq, ma'naviyat, antroposentrizm, madaniy hayot, ma'naviy tanazzul, ekologik bilim, ko'nikma, qadriyat, ekologik ehtiyoj.

РОЛЬ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ПРЕДОТВРАЩЕНИИ ОТЧУЖДЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА ОТ ПРИРОДЫ

Аннотация

В данной статье освещаются такие вопросы, как понятие экологической культуры и ее социально-философские, духовно-нравственные Особенности, роль человека в предотвращении отчуждения от природы и в созревании человечества. Также Экологическая культура основана на том, что она является частью общечеловеческой культуры, системы общественных отношений, социальных и индивидуальных нравственных норм, отношений человека и природы, представлений о гармонии общества и природной среды, установок и ценностей, отношения человека к природной среде и целостного механизма интеграции человека и природы в целом.

Ключевые слова: Человек, природа, общество, культура, отчуждение, мораль, духовность, антропоцентризм, культурная жизнь, духовный упадок, экологические знания, навыки, ценности, экологические потребности.

THE ROLE OF ECOLOGICAL CULTURE IN PREVENTING ALIENATION OF MAN FROM NATURE

Annotation

This article covers issues such as the concept of ecological culture and its socio-philosophical, spiritual and moral characteristics, the role of man in preventing alienation from nature and in the maturation of mankind. It is also based on the fact that ecological culture is part of universal culture, a system of social relations, social and individual moral norms, relations between man and nature, views, relations and values on the harmony of society and the natural environment, the attitude of man to the natural environment and the integral mechanism of human and nature integration in general.

Key words: Man, Nature, Society, Culture, alienation, morality, spirituality, anthropocentrism, cultural life, spiritual decline, environmental knowledge, skills, value, environmental need.

Kirish. Atrofimizni o'rab turgan tabiat o'zida xilma-xillikni mujassam etganiga qaramay, ularning barchasi birlashib, yagona tirik organizmni tashkil qiladi. Insonning e'tiborsizligi, uning dialektik birlik va yaxlitlikni noto'g'ri tushinishi tabiatga ham, jamiyatga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Inson o'z rivojlanish jarayonida yaratgan mehnat vositalari, moddiy madaniyatning shakllanish darajasi va jamiyatdagi etno-ijtimoiy guruhlar hamda shaxslarning ma'naviy hayot darajasi, shu jumladan odamlarning bir-biriga va atrofdagi tabiatga bo'lgan ijtimoiy munosabat shakllari ma'naviy madaniyatning ko'rsatkichlaridir. Mazkur omillar ekologik madaniyatning, nafaqat jamiyatning tabiat bilan, balki tarixiy va ijtimoiy muhit bilan ham munosabatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. "Ekologik madaniyat" tushunchasi birinchi marta D.S.Lixachev tomonidan qo'llanilgan bo'lib, uning fikricha, inson hayotining asosi axloq bilan bog'liq bo'lib, uning maqsadi kelajakni himoya qilish va asrab-avaylashdan iborat, shuning uchun ekologik madaniyatga axloqiy madaniyat sifatida qarash kerak[4]. Ekologik madaniyatning oddiy qoidalariga rioya qilinmasa, bu jamiyatning axloqiy va ma'naviy tanazzulga olib kelishi ta'kidlanadi. Muallif tabiat va inson o'rtasidagi munosabat ikki madaniyat o'rtasidagi munosabatdir, ularning har biri alohida o'ziga xos "xulq-atvor" va "ijtimoiy qoidalar"ga ega, degan xulosaga keladi. Har ikki madaniyat ham tarixiy evolyutsion taraqqiyot natijasidir, jumladan, qadimgi davrlardanoq, insoniyat madaniyati tabiat ta'sirida rivojlangan, tabiatning bir necha million yillar davomida

rivojlanishi esa insoniyat madaniyati ta'sirida amalga oshgan. Tabiat inson madaniyatiga bog'liq bo'lmay, usiz ham o'z mavjudligini davom ettira oladi, biroq inson madaniyati tabiatsiz mavjud bo'la olmaydi. Olimlarning ekologik madaniyat tushunchasiga oid tadqiqotlarida uning mazmuni va qamrovi turlicha izohlanadi, lekin ma'lumki, u insonning o'zini o'rab turgan, o'zi yashaydigan tabiiy muhitga munosabatidan kelib chiqib izohlanadi.

Ekologik madaniyatning ma'naviy shakli insonning tabiat va odamlarga nisbatan madaniy holatini aks ettiruvchi ekologik ongdir. Ekologik madaniyatning turli xil jihatlari quyidagi atamalar bilan ifodalanadi: ekologik bilim va ko'nikmalar, ekologik tafakkur, qadriyatga yo'nalganlik, ekologik jihatdan tasdiqlangan (oqilona) xatti-harakatlar. Shu boisdan ham Z.Sh.Yazdonov "Ekologik madaniyat "tabiat-jamiyat-inson" tizimidagi qismlarning o'zaro munosabatlarini muvofiqlashtiradigan, insoniyatga borliqdagi barcha mavjudotlarning dialektik bog'liqligini anglatadigan, atrof-muhit musaffoligini saqlashga undaydigan va shu orqali butun koinotni tanazzuldan saqlashga xizmat qiladigan falsafiy-axloqiy kategoriyadir"[8] deb ta'rif beradi.

Muhokama. Ekologik madaniyatni tarbiyalashda talabalarda ekologik ongni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ekologik ong insonning tabiat bilan o'zaro munosabati haqidagi bilimlar, e'tiqodlar va ko'nikmalar yig'indisini ifodalaydi.

Syuvol, ekologik ongning asosini tashkil qiluvchi omillar haqida to'xtalib o'tar ekan[2], e'tiborlilik, (tabiatga e'tibor berish, go'zallikka e'tibor berish va estetik qadrlash) munosabatlarni idrok etish (o'zaro ta'sirlar va munosabatlarga e'tibor qaratish); ongli moslashuvchanlikni rivojlantirish (tabiatni qabul qila olish); tabiatni chuqur idrok etish (tabiatdan ma'no izlash, boshqa mavjudotlardan o'rganish), idrokni kengaytirish, boshqa mavjudotlarga nisbatan empatik munosabatda bo'lish va yangi imkoniyatlarni yaratishning rolini ta'kidlaydi.

Ekologik madaniyat manbai xalqning asrlar davomida to'plangan hayotiy tajribasi – tabiatni asrash, unga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, uni muhofaza qilish va ahillikda yashash, uning boyliklariga mas'uliyat bilan munosabatda bo'lishdir. Dastlabki davrlarda ajdodlarimiz tabiatni, tirik mavjudotlar va atrof-muhit o'rtasidagi munosabatni yaxshi bilishgan, undan samarali foydalana olishgan. Ular o'zlarining tabiiy boyliklarga, tabiatning sirli holatiga bog'liqligini bilishgan, o'zlarining tabiatning bir bo'laki ekanligini, tabiat bilan uzviy bog'liqligini, yozishni, chizishni bilmasalar ham, tabiatdan o'rganib, to'plagan bilimlarini avlodlariga yetkazishning muhimligini chuqur anglaganlar. Xalq pedagogikasi azaldan tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, unga nisbatan yuksak axloqiy munosabatlar, insonni xalq donishmandligi tashuvchisi va beruvchi sifatida hurmat bilan qarash kabi mustahkam negizlarga asoslanadi. Afsuski, insonning tabiat bilan munosabatida xalq madaniyatining ko'p jihatlari yo'qolgan. Shunday ekan, ona tabiatning odamlarning turmush tarzi va urf-odatlarida tutgan o'rnini qayta jonlantirish bugungi pedagogika fani va amaliyotining o'ta muhim va foydali vazifasidir. O'z navbatida Z.Sh. Yazdonov "O'zbek xalq ekologik madaniyatini tiklash, uning rivojlanish qonunlarini o'rganish jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy darajasi bilan bog'liq bo'lib, jahon miqyosida tobora ifloslanib borayotgan tabiiy muhitni asrash, biosferaning ekologik muvozanatiga ta'sir qiluvchi antropogen omillar rolini ko'rsatish, bu jarayonda nafaqat ijtimoiy, iqtisodiy, balki siyosiy vaziyatning ham determinantlashish holatini aniqlash va amaliy yechimlarini topish, o'z tarixiy shakllariga hamda bosqichlariga ega"[8] deb ta'kidlaydi.

Ekologik ongni rivojlantirish ekologik ta'limni to'g'ri tashkil qilish orqali amalga oshiriladi. Ekologik ta'limning maqsadi - ekologik madaniyatni shakllantirishdan iborat bo'lib, butun dunyoda ekologik faoliyatning ahamiyati uning eng muhim tarkibiy qismi bo'lgan ekologik madaniyat va ekologik ta'lim omillariga tayanadi.

Ekologik madaniyat - umuminsoniy madaniyatning bir qismi, ijtimoiy munosabatlar tizimi, ijtimoiy va individual axloqiy me'yorlar, inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar, jamiyat va tabiiy muhitning uyg'unligi to'g'risidagi qarashlar, munosabatlar va qadriyatlar, insonning tabiiy muhitga munosabati va umuman inson va tabiat integratsiyasining ajralmas mexanizmidir.

Sodda qilib aytganda, ekologik madaniyat jamiyatning har bir a'zosining fikri va xatti-harakatlarida o'z ifodasini topgan atrof-muhitga hurmat-ehitrom bilan bog'liq chuqur ildiz otgan g'oyalardir. Shu bilan birga, ekologik madaniyat odamlarning tabiat, atrof-muhit va ularning olamdagi mavqeyini, insonning dunyoga munosabatini qadrlash darajasi hamdir.

O'tgan asrda amerikalik tadqiqotchilar A.Kreber va K.Klakxon "madaniyat" tushunchasining 164dan ziyod ta'riflari mavjudligi va u ko'p hollarda "sivilizatsiya" termini bilan bir qatorda qo'llanilishini qayd etgan bo'lsalar[1], bugungi kunda ushbu terminning 250dan ziyod ta'riflari mavjudligi e'tiborga loyiq.

Sobiq sovet davrida ham ekologik madaniyat bo'yicha bir qancha tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, ular orasida Y.T.Ojegov va Y.V.Nikonorovalarning ekologik vaziyat jiddiylashib borayotgan Orolbo'yi zonasida olib borgan sotsiologik tadqiqotlari asosida ekologik madaniyat haqida ilgari surgan fikrlari ilmiy qiziqish uyg'otadi[5].

Natijalar. Ta'kidlash joizki, ularning tadqiqotlari hozirgi davrda shaxs ekologik madaniyatini shakllantirish muammolarini ilmiy jihatdan o'rganishda o'z ahamiyatini yo'qotmagan. A.To'xtayev va A.Xamidovlarning tadqiqotlari bevosita ekologik madaniyatga bag'ishlangan bo'lmasa-da, ularda O'zbekistonda

ekologik madaniyat tarixi, islomiy ekologik normalarga oid faktologik materiallar bayon qilingan[7].

Hozirgi davrda ekologiya fanini o'rganish, targ'ib qilish, rivojlantirish, uning asosiy qoidalarini amalda qo'llash, ekologik toza va sof oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish, ekologik qishloq xo'jaligiga keng o'rin berish insoniyat taraqqiyotining eng muhim muammolari sifatida qaralmoqda. Ekologiyani muhofaza qilish uchun butun insoniyat safarbar etilishi, tabiatga, yerga, havoga, suvga, hayvonlarga, o'simliklarga, baliqlarga, qushlarga shafqatsiz munosabatda bo'layotganlarga, xalqaro ekologik va biologik terrorizmga qarshi urush e'lon qilinishi kerak. O'z navbatida Z.Sh.Yazdonov "O'zbek xalq ekologik madaniyatini tiklash, uning rivojlanish qonunlarini o'rganish jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy darajasi bilan bog'liq bo'lib, jahon miqyosida tobora ifloslanib borayotgan tabiiy muhitni asrash, biosferaning ekologik muvozanatiga ta'sir qiluvchi antropogen omillar rolini ko'rsatish, bu jarayonda nafaqat ijtimoiy, iqtisodiy, balki siyosiy vaziyatning ham determinantlashish holatini aniqlash va amaliy yechimlarini topish, o'z tarixiy shakllariga hamda bosqichlariga ega"[8]. Bugungi kunda insonlarda ekologik madaniyat, sivilizatsiya, tafakkur, ong, tarbiya va ta'limni shakllantirish allaqachon davr talabiga aylangan. Ekologik madaniyat deganda faqat tabiat va uning tizimining rivojlanishi haqidagi muayyan qarashlar tushunilmaydi. Shuningdek, u muayyan inson faoliyati bilan ham bog'liqdir. Jamiyatda ekologik madaniyat darajasini oshirish kelajak avlodning ekologik ta'lim-tarbiyasiga, ularning ekologik bilimlari qanday egallashiga bog'liq. Bu madaniyatning sivilizatsiyalashgan rivojlanish shaklini va insoniy madaniyatni o'zida mujassam etgan ta'lim muhitini shakllantirishni, shu bilan birga madaniy taraqqiyotning asosiy yo'nalishi sifatida barcha xalqlardan ekologik ta'limning uzluksiz rivojlanish strategiyasi, konsepsiyasi va dasturini tayyorlash va amalga oshirishni talab qiladi. Ekologik ta'lim izchil va tizimli bo'lishi uchun bu jarayonni shaxs shakllanishining dastlabki daqiqalaridan, bolalikdan boshlab amalga oshirish, uning poydevorini aynan oilada, maktabgacha ta'lim muassasalarida, boshlang'ich sinflarda qo'yish va to'liq shakllantirish kerak.

E.J.Ikromov va A.A.Xotamovning fikriga ko'ra, "shaxs ekologik madaniyati barcha tarbiyaviy ishlarning mahsulidir"[3]. Jamiyatda ekologik madaniyatning boshqa turlari, ekologiyaga oid boshqa omillardan ajralmagan holatda shakllanadi va rivojlanadi degan fikrga umumiy yo'nalishda qo'shilish mumkin. Ammo U.G.Saidovanning yuqoridagi mualliflarga monand holda "Ekologik madaniyatni faqat ongli insonlar yaratadi. Ekologik ong esa, shubhasiz, ekologik ta'lim va tarbiya vositasida vujudga keladi"[6]– deyishi yetarli ilmiy asoslarga ega emas.

Xulosa. Xulosa tarzida ta'kidlash kerakki, ekologik madaniyatni shakllantirish pedagogik jarayonda tabiat bilan kundalik muloqotda ekologik ong va ekologik sezgirlikni rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Ekologik ta'lim insonning ekologiya sohasidagi bilimlarini va uning tabiiy muhitni muhofaza qilish uchun ma'naviy javobgarligini shakllantirishni qamrab oladi. Ekologik ta'lim tizimi inson hayoti va madaniyatining ajralmas qismidir, shu sababli, bugungi kunda ekologik ong va ekologik madaniyatni shakllantirish jarayonlari muvaffaqiyatli natijalar berishi uchun har bir davlat o'z qonunchiligida ilg'or qadamlar qo'yishi kerak. Sivilizatsiyalashgan dunyoning bir qismi bo'lgan O'zbekiston zamonaviy yodashuvlar asosida qonunchilik bazasini yaratish orqali ekologik madaniyatni rivojlantirishga yordam berishi dardkor.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, davlat va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari ekologik muvozanatni saqlash va atrof-muhitni muhofaza qilish masalalarida birgalikdagi hamkorlikni yo'lga qo'yishdan manfaatdor bo'lishi kerak. Bu omillarning barchasi ekologik ta'limning ahamiyatini o'z ichiga oladi. Ekologik ta'lim va ekologik madaniyat tushunchalarini organik birlik sifatida qabul qilib, atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik muvozanatni saqlashni eng muhim sohalarga aylantirishimiz kerak.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda tabiatni muhofaza qilish, atrof-muhit musaffoligi uchun kurash muammosi jahon mamlakatlari va xalqlarini qamrab olgan global muammoga

aylandi. Ekologik ta'limni tizimli asosda yo'lga qo'yish davr talabi bo'lib, ekologik madaniyatni egallash, tabiatga o'z onasidek mehr bilan munosabatda bo'lish bugungi kunda har bir fuqaroning sharafli burchidir.

ADABIYOTLAR

1. Kreber A.Z., Kluckhohn. Culture: A Critical Review of Concept and Definitions. – N.Y., 1952. – P. 291.
2. Sewall, Laura. 1995. "The skill of ecological perception." In *Ecopyschology: Restoring the earth, healing the mind*, edited by M. Gomes, A. Kanner and T. Roszak, 201. San Francisco, CA: Sierra Club Books.
3. Икромов Э.Ж., Хотамов А.А. Шахнинг экологик маданияти. – Т.: А.А. ибн Сино, 2001. – Б. 15-16.
4. Лихачев Д.С. Человек в литературе Древней Руси. [Текст]/Д.С.Лихачев. - М.: Наука, 1970, 18 с
5. Ожегов Ю.Т., Никонорова Е.В. Экологический импульс. – М.: Молодая гвардия, 1990. – С. 256.
6. Саидова У.Г. Экологик маданият тарихи ва унинг ривожланиш боскичлари. Ф. ф. н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Т., 2006, 32-бет
7. Тўхтаев А., Ҳамидов А. Экология асослари ва табиатни муҳофаза қилиш. – Т.: Ўқитувчи, 1994. – Б. 10-12.
8. Яздонов З.Ш. Ўзбек халқ экологик маданияти анъаналарини тиклаш ва ривожлантириш тенденциялари. Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Самарқанд, 2019. – Б. 11.

UDK: 371.315

Ibrat SADULLAYEV,
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: ibratsadullayev@gmail.com

Buxoro davlat Pedagogika instituti PhD N.Zaripov taqrizi asosida

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ И ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ СОДЕРЖАНИЯ УЧЕБНЫХ КУРСОВ ДЛЯ ЭЛЕКТРОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

Создание эффективных учебных курсов электронного обучения требует тонкого баланса педагогических принципов и технологических достижений. В этой статье рассматриваются основные принципы создания увлекательного и эффективного контента электронного обучения, такие как дизайн, ориентированный на учащихся, интерактивность и адаптируемость. Кроме того, на основе анализа лучших практик и новых тенденций статья предлагает комплексное руководство для преподавателей и разработчиков учебных материалов, стремящихся разработать увлекательные и эффективные курсы электронного обучения.

Ключевые слова: Электронное обучение, создание контента, ориентированный на обучающегося дизайн, iSpring Solutions, Allegro Media Design, Community Articulate.

BASIC PRINCIPLES AND FEATURES OF CREATING CONTENT OF TRAINING COURSES FOR E-LEARNING

Annotation

The creation of effective e-learning training courses requires a delicate balance of pedagogical principles and technological advancements. This article delves into the essential principles for creating engaging and effective e-learning content, such as learner-centered design, interactivity, and adaptability. Furthermore, by examining best practices and emerging trends, the article offers a comprehensive guide for educators and instructional designers looking to develop engaging and impactful e-learning courses.

ELEKTRON TA'LIM UCHUN O'QUV KURSI KONTENTLARINI YARATISHNING ASOSIY PRINSIPLARI VA XUSUSIYATLARI

Annatsiya

Samarali elektron ta'lim o'quv kurslarini yaratish pedagogik tamoyillar va texnologik yutuqlarning nozik muvozanatini talab qiladi. Ushbu maqola o'quvchilarga yo'naltirilgan dizayn, interaktivlik va moslashuvchanlik kabi qiziqarli va samarali o'quv kontentini yaratishning asosiy tamoyillarini qamrab oladi. Bundan tashqari, maqola eng yaxshi ta'lim amaliyotlari va rivojlanayotgan tendentsiyalarni tahlil qilish orqali qiziqarli va samarali elektron ta'lim o'quv kurslarini ishlab chiqishga intilayotgan o'qituvchilar va kurs dizaynerlari uchun keng qamrovli ko'rsatmalarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: Elektron ta'lim, kontent yaratish, o'quvchilarga yo'naltirilgan dizayn, iSpring Solutions, Allegro Media Design, Community Articulate.

Kirish. Elektron ta'limning rivojlanishi misli ko'rilmagan moslashuvchanlik va foydalanish imkoniyatini taklif qilish orqali ta'lim tizimida inqilob qildi. Biroq, samarali elektron ta'lim mazmunini yaratish haligacha qiyin vazifa bo'lib qolmoqda, bu ham ta'lim nazariyasini, ham texnologik imkoniyatlarni tushinishni talab qiladi. Ushbu tadqiqotning maqsadi muvaffaqiyatli elektron ta'lim kurslarini ishlab chiqish uchun zarur bo'lgan asosiy tamoyillar va xususiyatlarni aniqlashtirishdir. Ushbu maqola o'quvchilarga yo'naltirilgan dizayn, interaktivlik, moslashish, multimedia integratsiyasi, o'yin orqali o'qitish va mobil moslashuvga e'tibor qaratgan holda o'qituvchilar va o'quv dizaynerlariga elektron ta'lim kontentlarini yaratish jarayonini yaxshilash uchun imkon yaratadi. Oxirgi bir necha o'n yilliklar davomida elektron ta'lim sohasi sezilarli darajada o'zgardi, elektron ta'lim kursining samarali mazmunini yaratish asosi bo'lgan tamoyillar va amaliyotlarni tushinishga bag'ishlangan tadqiqotlar soni ortib bormoqda. Quyida ushbu mavzuga aloqador adabiyotlar tahlili keltirilgan bo'lib, ushbu adabiyotlar sharhi asosiy mavzular, metodologiyalar, topilmalar va mavjud tadqiqotlardagi kamchiliklarga e'tibor qaratgan holda elektron ta'lim kursi mazmunini yaratishning asosiy tamoyillari va xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili. Quyida elektron o'quv kurs kontentlarini yaratishning asosiy tamoyillari bo'yicha bir nechta izlanishlarni ko'rib chiqamiz. Tadqiqotchi olim Klarkning fikricha, samarali elektron ta'lim aniqlik, faollik va interaktivlikni ta'kidlaydigan ta'limning mustahkam dizayn tamoyillariga asoslanadi [1]. Ushbu tamoyillar kontentga kirishni ta'minlaydi va faol o'rganishga yordam beradi. M. Driskoll kattalarning o'rganish nazariyalarini o'z ichiga olish muhimligini ta'kidlaydi,

masalan, tajriba va fikrlar orqali [2]. S. Naidu esa elektron ta'lim mazmunini takomillashtirishda doimiy fikr-mulohazalar va baholashning o'quvchilar ehtiyojlarini qondirishini ta'minlashdagi roliga ahamiyat qaratadi [3]. Bundan tashqari elektron ta'lim uchun o'quv kursi mazmunini yaratish xususiyatlari bo'yicha bir qancha tadqiqotlar amalga oshirilgan. Elektron o'quv kontentni muayyan madaniy va lingvistik kontekstlarga moslashtirish uning dolzarbligi hamda samaradorligini oshiradi [2]. Bulardan tashqari matn, grafik va multimedia elementlarini integratsiyalash yanada qiziqarli va interaktiv o'rganish tajribasini yaratishi mumkin [4]. Kurslarni boshqarish tizimlaridan (CMS) samarali foydalanish turli xil o'quv strategiyalarini qo'llab-quvvatlashi va o'z-o'zini tartibga soluvchi ta'limni yaxshilashi mumkin [5].

Elektron ta'lim kontentlarini ishlab chiqish metodologiyalari bo'yicha bir qancha izlanishlar olib borilgan bo'lib, ularda quyidagi tavsiyalar belgilab o'tilgan. Elektron tahrirlash vositalaridan foydalanish interaktiv va multimedia elementlarini kiritish imkonini berib, elektron o'quv kontentini yaratishni soddalashtiradi [6]. Mikrota'lim mazmunini ishlab chiqish ma'lumotni boshqariladigan bo'laklarga bo'lish orqali saqlanish va faollikni oshirishi mumkin [7]. Elektron ta'lim mazmunini ishlab chiqish uchun dasturiy ta'minot uchun qulaylik mezonlarini belgilash asboblarning foydalanuvchilarga qulay va samarali bo'lishini ta'minlaydi [8]. An'anaviy va onlayn o'qitish usullarining kombinatsiyasi yoki aralash ta'lim turli ta'lim muassasalarida samarali ekanligini isbotlab ulgurdi [9]. Kursni ishlab chiqish va o'z-o'zini baholash uchun keng qamrovli rubrikalardan foydalanish yuqori standartlarni saqlashga va o'quv kurslarni ilg'or tajribalar bilan moslashtirishga yordam beradi [10].

Yuqorida ko'rib chiqilgan ilmiy maqolalar o'quvchilarga yo'naltirilgan dizayn, interaktivlik, moslashuvchanlik, multimedia integratsiyasi, o'yin orqali o'qitish va mobil moslashuvchanlik tushunchalarini elektron ta'lim mazmunini ishlab chiqishga kiritish muhimligini ta'kidlaydi. Ushbu tamoyillar va xususiyatlar talabalarning faolligi, qoniqishi va natijalariga ijobiy ta'sirini ko'rsatadigan keng ko'lamlı tadqiqotlar bilan qo'llab-quvvatlanadi. Ushbu elementlarni birlashtirgan holda, o'qituvchilar va o'quv dizaynerlari yanada samarali va qiziqarli elektron ta'lim tajribalarini yaratishlari mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot tizimli adabiyotlarni ko'rib chiqish va amaliy tadqiqotlarni sifatli tahlil qilishni o'z ichiga olgan aralash usullardan foydalanadi. Masalan,

O'quv dizayni. Adabiyotlarni o'rganish mavjud tadqiqotning asosiy tamoyillari va xususiyatlarini aniqlaydi va amaliy tadqiqotlar ushbu tamoyillarni qo'llash bo'yicha aniq tushunchalarni beradi.

Ma'lumotlar yig'ish. Ma'lumotlar ko'rib chiqiladigan jurnallar, konferensiya materiallari va elektron ta'lim hamda o'quv dizayni bo'yicha tegishli adabiyotlardan to'plangan. Bundan tashqari, aniqlangan tamoyillar va xususiyatlarining real hayotda qo'llanilishini ko'rsatish uchun turli ta'lim muassasalari va elektron ta'lim platformalaridan amaliy misollar tanlab olindi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish. Ma'lumotlar takrorlanuvchi mavzular va naqshlarni aniqlash uchun tematik tahlil yordamida tahlil qilindi. Natijalar samarali elektron ta'lim mazmunini ishlab chiqishning tizimli ko'rinishini ta'minlab, asosiy tamoyillar va xususiyatlarga bo'lingan.

Elektron ta'lim mazmunini rivojlantirish jarayonida ustunlik qiluvchi bir qancha asosiy tamoyillar mavjud. Bu tamoyillar mazmunning pedagogik jihatdan asosli va ta'lim natijalariga erishishda samarali bo'lishini ta'minlaydi.

1. O'quv dizayn modellari:

Gagening to'qqizta o'quv faoliyati: Ushbu model diqqatni jalb qilish, o'quvchilarga maqsadlarni etkazish, oldingi o'rganilgan narsalarni eslab qolishni rag'batlantirish, kontentni taqdim etish, o'qitish bo'yicha ko'rsatmalar berish, natijalarni aniqlash, fikr-mulohazalarni taqdim etish, natijalarni baholash, eslab qolish va uzatishni kuchaytirish kabi bosqichlarni o'z ichiga oladi [11].

ADDIE Modeli: Ushbu keng qo'llaniladigan ramka tahlil, loyihalash, ishlab chiqish, amalga oshirish va baholashni o'z ichiga oladi [12].

2. Ishtirok etish va interaktivlik:

Viktorinalar, simulyatsiyalar va o'yinlar mazmuni kabi interfaol elementlarni o'z ichiga o'quvchilarni qiziqtirishga yordam beradi va faol o'rganishga yordam beradi [13].

3. Kontent xilma-xilligi va multimediadan foydalanish:

Matn, rasm, audio va video kombinatsiyasidan foydalanish turli xil o'quv uslublari va afzalliklarini qondirishi mumkin, bu esa kontentni yanada qiziqarli va qulay qiladi [14].

4. Aniq o'quv maqsadlari:

Aniq belgilangan o'quv maqsadlari kontent yaratish jarayoniga yo'l ko'rsatadi va o'quvchilarga ulardan nima kutilayotganini tushunishga yordam beradi [15].

Elektron ta'lim mazmunini yaratish an'anaviy sinf o'rganishdan ajralib turadigan bir nechta noyob xususiyatlarni o'z ichiga oladi.

1. Hikoya taxtasi va kursni rejalashtirish:

Hikoya taxtasi kursning tuzilishi va kursni haqiqiy rivojlanishdan oldin tasavvur qilishga yordam beradi, barqaror va mantiqiy ketma-ketlikni ta'minlaydi [16].

2. Multimedia integratsiyasi:

Samarali elektron ta'lim kurslari ko'pincha o'quv tajribasini oshirish uchun video, audio va animatsiya kabi multimedia elementlarini o'z ichiga oladi [17].

3. Baholash va fikr-mulohazalar:

Viktorinalar, bilim testlari va interaktiv mashg'ulotlar kabi baholashlarning kiritilishi o'quvchilarning tushunishini baholashga yordam beradi va darhol fikr-mulohazalar beradi [18].

4. Foydalanuvchilarga qulay interfeys va navigatsiya:

Yaxshi ishlab chiqilgan foydalanuvchi interfeysi va oson navigatsiya o'quvchilarning texnik qiyinchiliklarga duch

kelmasdan kontentga e'tibor qaratishlari uchun juda muhimdir [19].

5. Mobil moslashuvchanlik:

Elektron o'quv kontentini mobil qurilmalarda qulay qilish talabalarga materiallarga istalgan vaqtda, istalgan joyda kirish imkonini beradi, moslashuvchanlikni oshiradi [20].

Ushbu tuzilgan onlayn xizmatlarning ro'yxati samarali elektron ta'lim mazmunini yaratish uchun zarur bo'lgan tamoyillar va vazifalar haqida chuqur tushuncha beradi. Ushbu ko'rsatmalarga rioya qilish orqali o'qituvchilar va kontent ishlab chiquvchilari ham qiziqarli, ham ta'lim beruvchi kurslarni loyihalashtirishlari mumkin.

Tahlil va natijalar. Talabalarga mo'ljallangan dizayn - o'quvchilarning ehtiyojlari va afzalliklarini birinchi o'ringa qo'yadi, kontentning dolzarb, qiziqarli va tushunarli bo'lishi uchun ta'minlanadi. Ushbu printsiptda maqsadli auditoriyani tushunish muhimligi, shu jumladan ularning oldingi bilimlari, o'quv uslublari va maqsadlari ta'kidlanadi.

Interaktivlik - samarali elektron ta'limning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, faol o'rganish va jalb qilishni rag'batlantiruvchi. Viktorinalar, simulyatsiyalar va munozara forumlari kabi interaktiv elementlar o'quvchilarni o'quv jarayonida faol ishtirok etishga undaydi, materialni chuqurroq tushunish va saqlashga ko'maklashadi.

Moslashuvchanlik - elektron ta'lim mazmunining o'rganuvchilarning turli ehtiyojlariga moslashish qobiliyatini anglatadi. Bunga shaxsiylashtirilgan o'quv yo'llari taklif qilish, bir nechta kontentni etkazib berish formatlarini taqdim etish va talabalarning rivojiga javob beradigan adaptiv o'quv texnologiyalarini joriy etish kiradi.

Multimedia integratsiyasi - video, audio, animatsiya, interaktiv grafika kabi ommaviy axborot vositalarining turli shakllarini o'z ichiga olgan holda o'quv tajribasini yaxshilaydi. Ushbu yondashuv turli xil o'quv uslublarni o'z ichiga oladi va murakkab ma'lumotlarni yanada qulay va qiziqarli qilishi mumkin.

O'yin - O'yin natijalari, liderboardlar va qiyinchiliklar kabi o'yin elementlarini elektron o'quv kontentiga kiritishni o'z ichiga oladi. Ushbu strategiya o'quvchilarga rag'batlantirish va yutuq hissini ta'minlash orqali motivatsiya va qo'shilishni oshirishi mumkin.

Muqobil muvofiqlik - mobil qurilmalardan tobora ko'proq foydalanish bilan mobil moslashuvchanlik elektron o'rganish kontentini uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Smartfonlar va planshetlarda kontentni qulay va funktsional qilish o'quvchilarga istalgan vaqtda, istalgan joyda istalgan kontentga kirish imkonini beradi, moslashuvchanlik va qulaylikni oshiradi.

Ushbu asosiy tamoyillar va xususiyatlarni integratsiya qilish samarali elektron kurslarni ishlab chiqish uchun juda muhimdir. O'quvchilarga mo'ljallangan dizayn, interaktivlik va moslashuvchanlik qiziqarli va samarali kontentning asosini tashkil etadi, shu bilan birga multimediali integratsiya, o'yin va mobil moslik bugungi kun o'rganuvchilarning o'zgarayotgan ehtiyojlari va afzalliklarini qondiradi. O'qituvchilar va o'quv kontentini ishlab chiquvchilar elektron ta'lim mazmunini ishlab chiqishda ushbu tamoyillar va xususiyatlarga ustuvorlik berishlari kerak. Ushbu elementlarni tushunish va qo'llash orqali ular yanada qiziqarli, samarali va qulay o'quv tajribasini yaratishi mumkin.

Ish jarayoniga misol:

1. Zaruriyat tahlili:

Maqsadli auditoriya va uning ehtiyojlarini aniqlash.

Kursning ko'lami va maqsadlarini aniqlash.

2. Kurs tarkibini yaratish:

Kurs rejasini ishlab chiqish.

Har bir modul uchun matn, multimedia va interaktiv elementlarni o'z ichiga olgan tarkib yaratish.

Aniqlikni ta'minlash uchun tarkibni ko'rib chiqish va sozlash.

3. Kursni rivojlantirish:

Tarkibni LMSga yuklash.

Baholash va fikr bildirish mexanizmlarini joriy etish.

Interaktiv elementlar va hamkorlik vositalarini o'zlashtirish.

4. Sinov va teskari aloqa:

Kichik guruh talabalari bilan pilot test sinovlarini o'tkazish.

Fikr-mulohazalarni yig'ish va kerakli o'zgartirishlarni amalga oshirish.

5. Ishga tushirish va nazorat qilish:

Kursni keng auditoriyaga ishga tushirish.

Amalga oshirilayotgan ishlar va jalb qilish monitoringini olib borish.

Har qanday masalalarni qo'llab-quvvatlash va zudlik bilan hal qilish.

6. Baholash va takomillashtirish:

Kurs samaradorligini baholash va fikr-mulohazalar orqali baholash.

Talabalarining fikr-mulohazalari va ishlash ma'lumotlariga asoslangan kurslarni doimiy ravishda takomillashtirish.

Ushbu tamoyillarga rioya qilish va ushbu xususiyatlardan foydalanish orqali o'qituvchilar turli xil o'rganuvchilarning ehtiyojlarini qondiradigan samarali va qiziqarli elektron o'quv kurslarini yaratishlari mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytib o'tish mumkinki, o'quvchilar o'zlashtirish jarayonida elektron kontentli modullar orqali mavzuning tushunchalarini yaxshiroq tushunishlari mumkin. Ushbu usul an'anaviy o'qitish uslubiga qaraganda o'quvchilar uchun qulayroq hisoblanadi. O'quvchilardan aynan bir xil tushunchalarni takroran tushuntirish so'ralganda o'qituvchilar tez charchashlari mumkin. Biroq elektron kontentni o'rganish orqali o'quvchilar ushbu tushuncha bilan takroriy tanishishdan manfaatdor bo'lishlari mumkin, bu uzoq vaqt davomida yaxshiroq tushunishga va xotirada saqlashni yaxshilashga olib keladi. Elektron o'quv kontentini yaratish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda o'ylangan ko'rsatmali loyihalash, moslashtirish va tegishli vositalar va metodikalardan foydalanish muhimligi yana bir bora o'z isbotini topdi. Sezilarli yutuqlarga qaramay, yangi texnologiyalarni birlashtirish va o'rganuvchilarning turli ehtiyojlarini qondirish jarayonida bazi bo'shliqlar haligacha mavjud. Kelajakdagi tadqiqotlar orqali elektron ta'lim samaradorligini yanada oshirish uchun ushbu sohalariga chuqurroq e'tibor qaratilishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Clark R. Six principles of effective e-Learning: What works and why //The e-learning developer's Journal. – 2002. – T. 6. – №. 2. – C. 1-10.
2. Driscoll, Margaret. Web-Based Training: Creating E-Learning Experiences. Германия, Wiley, 2010.
3. Naidu S. A Guidebook of Principles, Procedures, and Practices // Commonwealth Educational Media Center for Asia. New Delhi, India: Director CEMCA. – 2006. DOI: <https://doi.org/10.56059/11599/53>
4. Khan, B.H., & Ally, M. (Eds.). (2015). International Handbook of E-Learning Volume 1: Theoretical Perspectives and Research (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315760933>
5. Vovides Y. et al. The use of e-learning course management systems to support learning strategies and to improve self-regulated learning //Educational Research Review. – 2007. – T. 2. – №. 1. – C. 64-74.
6. D'Angelo G. E-Authoring-Didactic Methodologies and Models of E-learning content development //Industrial Technical Institute "F. Giordani", Italia. – 2007.
7. Park Y., Kim Y. A design and Development of micro-Learning Content in e-Learning System //International Journal on Advanced Science, Engineering and Information Technology. – 2018. – T. 8. – №. 1. – C. 56-61.
8. Çelik S. Development of usability criteria for e-learning content development software //Turkish Online Journal of Distance Education. – 2012. – T. 13. – №. 2. – C. 336-345.
9. McGee P., Reis A. Blended course design: A synthesis of best practices //Journal of Asynchronous Learning Networks. – 2012. – T. 16. – №. 4. – C. 7-22.
10. Debattista M. A comprehensive rubric for instructional design in e-learning //The International Journal of Information and Learning Technology. – 2018. – T. 35. – №. 2. – C. 93-104. <https://doi.org/10.1108/IJILT-09-2017-0092>
11. LearnUpon - <https://www.learnupon.com/blog/instructional-design-principles-building-elearning-course/>
12. Easygenerator - <https://www.easygenerator.com/en/guides/instructional-design-for-elearning/>
13. iSpring Solutions - <https://www.ispringsolutions.com/blog/how-to-create-online-course>
14. Edly - <https://edly.io/blog/5-instructional-design-principles-to-improve-online-courses/>
15. Shift eLearning - <https://www.shiftelearning.com/blog/how-to-create-an-elearning-course-steps>
16. Digital Learning Institute - <https://www.digitallearninginstitute.com/blog/elearning-design-principles>
17. Articulate Community - <https://community.articulate.com/articles/basic-elements-of-an-e-learning-course>
18. Xpericify - <https://xpericify.com/elearning-content/>
19. Allegro Media Design - <https://www.allegromediadesign.com/blog/how-to-create-great-elearning-content-tips>
20. Continu - <https://www.continu.com/blog/create-elearning-course>
21. Easygenerator - <https://www.easygenerator.com/en/guides/how-to-create-e-learning/>
22. TechnologyAdvice - <https://technologyadvice.com/blog/human-resources/important-learning-management-system-lms-features/>

UDK: 301.085:392

Gulsum TAGIEVA,
SamDU Sotsiologiya va ijtimoiy ish kafedrası dotsenti
E-mail: gt120886@gmail.com

O'zMU dotsenti, s.f.d. X.T.Xusanova taqrizi asosida

AHOLINING FAROVON HAYOTINI TA'MINLASHDA IJTIMOY TA'MINOTNING O'RNI

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekistonda ijtimoiy ta'minot tizimining o'ziga xos xususiyatlari, rivojlanish bosqichlari ochib berilgan, Shuningdek, ijtimoiy ta'minot tizimini jahon tajribalari asosida o'rganilgan. Ijtimoiy ta'minot – O'zbekistonda davlat siyosatining muhim ustuvor yo'nalishi hisoblanadi. Bu bevosita iqtisodiyotni rivojlanishiga bog'liq bo'lib, xalq farovonligini, odamlarning hayot darajasini har tomonlama oshirish, buning uchun yangi ish o'rinlari, daromad manbalarini yaratish, kambag'allikni qisqartirish, qishloq va shaharlarimizni obod qilish bilan chambarchas bog'liq ekanligi sotsiologik ilmiy yondashuvlar asosida asoslantirilgan. Hozirgi vaqtda ijtimoiy ta'minot byudjet mablag'lari, davlatning byudjetdan tashqari maqsadli jamg'arma mablag'lari, ya'ni sug'urta badallari hamda homiylik mablag'lari hisobidan moliyalashtirilib borilayotganligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy ta'minot, ijtimoiy himoya, ijtimoiy siyosati, pensiya, nafaqa, farovon hayot.

РОЛЬ СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В БЛАГОСОСТОЯНИИ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ

Аннотация

В данной статье раскрываются особенности системы социального обеспечения в Узбекистане, этапы развития, а также исследуется система социального обеспечения на основе мирового опыта. Социальное обеспечение является важным приоритетом государственной политики Узбекистана. Оно напрямую связано с развитием экономики и тесно связано с комплексным улучшением благосостояния людей, уровня жизни людей, созданием новых рабочих мест, источников дохода, сокращением бедности, улучшением наших сел и городов, исходя из социологических данных. научные подходы. В настоящее время выявлено, что финансирование социального обеспечения осуществляется за счет бюджетных средств, средств внебюджетных специальных фондов государства, то есть страховых взносов и спонсорских средств.

Ключевые слова: Социальное обеспечение, социальная защита, социальная политика, пенсия, пособие, комфортная жизнь.

THE ROLE OF SOCIAL SECURITY IN ENSURING THE WELL-BEING LIFE OF THE POPULATION

Annotation

This article reveals the specific features of the social security system in Uzbekistan, the stages of development, and also studies the social security system based on world experiences. Social security is an important priority of state policy in Uzbekistan. It is directly related to the development of the economy, and it is closely related to the comprehensive improvement of people's well-being, people's living standards, creating new jobs, sources of income, reducing poverty, improving our villages and cities, based on sociological scientific approaches. Currently, it is revealed that social security is being financed from budget funds, non-budgetary special fund funds of the state, i.e., insurance contributions and sponsorship funds.

Key words: Social security, social protection, social policy, pension, allowance, comfortable life.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi tarixiga nazar solar ekanmiz, ijtimoiy ta'minot faqat xayriya mablag'lari hisobidan amalga oshirilganining guvohi bo'lamiz. Mamlakatimiz tarixi O'rta Osiyo xalqlari tarixining bir bo'lagi bo'lib, u og'ir va murakkab yo'llarni bosib o'tgan.

O'zbek xalqining turmush tarzi, diniy axloq-odobi, urf-odat va qadimiy an'analar fuqarolarni qadimdan oz bo'lsa-da, ijtimoiy himoyalanganligini bildiradi. Lekin bu himoya barcha muhtoj qatlamlarni to'liq qamrab olmagan hamda doimiy xarakterga ega bo'lmaganligi kuzatiladi.

Jamiyat va davlat hayotida ijtimoiy ta'minot har doim muhim o'rinlarni egallab kelgan. Bugun ijtimoiy ta'minotning turlicha ko'rinishlari mavjud bo'lib, ular qo'yidagilar: pensiyalar, nafaqalar, manzilli ijtimoiy yordamlar, ijtimoiy xizmatlar, kompensatsiyalar, imtiyozlar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ijtimoiy ta'minot tizimini rivojlantirish masalalarining metodologik asosini qadimdan olimlarni qiziqtirib kelgan. Agar o'tmish davrning mutafakkirlari ijodiga murojaat qilinsa, ularning aksariyati bunday muammoni eng go'zal tarzda yo'lga qo'yanlar va bu ishga asos solganlar. Antik davrda Pifagor, Geraklit, Platon, Aristotel, O'rta va Yaqin Sharqning qomusiy allomalari Abu Nasr Forobiy, Yusuf Xos Hojib, Ibn Xaldun, Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, imom G'azzoliy, Alisher Navoiy va boshqa ko'plab allomalimiz inson aqlini yuksaklikka ko'tardilar. Ular insonni jonotlar ichidagi yagona aqlli mavjudot sifatida e'tirof etdilar. Shuning uchun ularning asar va risolalarida: e'tiqod masalasi, komillik, inson

hayoti va o'limi, taqdir, tinchlik, jamiyat, borliq, bilish kabi ko'plab masalalar ustida fikr yuritilgan. Ayniqsa, Abu Nasr Forobiyning "Fozil odamlar shahri ahlining qarashlari haqidagi kitobi"da ta'riflangan zaruriy ehtiyojlar razolat (tubanlik) va badbaxlik [1] haqida keltirilgan.

G'arb olamida S.V.Shishkin, V.I.Bogdanovskaya, A.K.Solov'yov, N.B.Topka, Z.Zamaraeva, N.A.Volgin, V.P.Galaganov [2] va boshqa mutafakkirlarning tadqiqotlari muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur olimlarning tadqiqotlarini asrlar ajratib turadi, ammo ijtimoiy ta'minot, ijtimoiy himoya muammolariga bag'ishlangan maxsus va ilk tadqiqotlardan bo'lganligi ularni birlashtiradi. Xorijiy mamlakatlar olimlari M. Veber, G. Zimmel [7], E. Dyurkgeym, O. Kont, G. Spenser, T. Parsons, B. Malinovskiyalar ijtimoiy hayotning asosiy shakllari ijtimoiy himoya, ijtimoiy tabaqalanishni tadqiq etishgan bo'lsa, Mayk Payper, Andi Landis, J.Mark [8] va boshqalar ijtimoiy taraqqiyotni amalga oshirishda ijtimoiy himoya, jumladan, fuqarolarni ijtimoiy himoya qilishda ijtimoiy ta'minotning o'rni masalalarini muntazam tarzda tadqiq qilayotganini qayd etish lozim. Mazkur olimlar ijtimoiy ta'minot jarayoniga har tomonlama ilmiy yondashish zarurligini asoslab berishgan.

Mamlakatimiz olimlari M.Bekmurodov, A.Saidov, A.Umarov, A.Qaxxarov, A.Yuldashev, N.Aliqoriev, X.Abduramanov, A.Begmatov, M.Ganieva, O.Ota-Mirzaev, T.Matibaev, T.Narbaeva, B.Farfiyev, Sh.Sodiqova, O.Abduzimov, B.Karimov, K.Kalonov, R.Ubaydullaeva, A.Seitov, F.Parmanov kabi mamlakatimiz olimlari ijtimoiy ta'minotni jamiyat ma'naviy

hayotining ajralmas qismi sifatida davr talablari asosida tadqiq qilishgan [10].

Mamlakatimizda olib borilgan tadqiqotlarda ijtimoiy ta'minot yo'nalishida qilinayotgan ishlar sotsiologik jihatdan tahlil etilgan bo'lsada, biroq muammoning ijtimoiy ta'minot tizimi doirasida nazariya va amaliyot uyg'unligiga asoslangan tadqiqotlarni amalga oshirish dolzarb, ilmiy-amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ijtimoiy ta'minot tizimini tahlil etishda sotsiologik tadqiqotlar metodologiyasi, sotsiologik tahlil hamda ijtimoiy ta'minot tizimini ekspertlar tomonidan baholanishi tahlil etilgan. Bu borada sotsiologik tadqiqotlarni o'tkazish metodologiyasining 4 bosqichi alohida ahamiyatga ega bo'lib, umumilmiy metodologiya, aniq ob'ektlarga asoslangan metodologiya, maxsus metodologiya hamda metod va metodikalarga bo'linishi asoslandi. Ushbu bobda sotsiologik tadqiqot metodlaridan tizimli, tarixiy, qiyosiy tahlil, anketa so'rovi, ekspert so'rovi, hujjatlarni tahlil qilish kabi umumilmiy va empirik metodlardan sotsiologik nazariyalarga asoslanib foydalanildi. Mazkur metodlardan foydalanish ijtimoiy ta'minotga oid turli ilmiy yondashuvlar, ushbu muammoni tadqiq etish tamoyillari va tadqiqot usullari, hamda olingan natijalar, bilimlarni jamiyat hayotiga joriy etish yo'llarini ishlab chiqish imkonini berdi. Bu borada ijtimoiy ta'minot, keksalar va mehnatga layoqatsiz fuqarolarni, shuningdek, bolali oilalarni moddiy ta'minlash va ijtimoiy xizmat ko'rsatishning davlat tizimi, shuningdek, ushbu toifalar uchun mehnatga layoqatli aholi uchun ham muhim ekanligi, keksalikda, vaqtincha yoki doimiy

nogironlik holatlarida, kam ta'minlangan oilani boqishda va hokazolarda hayot uchun ishonchli zamin yaratishi sotsiologik metodlar orqali asoslash imkonini berdi. Ijtimoiy ta'minot tizimi ekspertlar tomonidan baholanganida xorijiy mamlakatlarining ijtimoiy ta'minot tizimlarining shakllanishidagi tajribalari asosida O'zbekiston ijtimoiy ta'minot tizimini isloh etishda turli ijtimoiy, iqtisodiy va demografik sharoitlarni hisobga olgan holda amaliy tajribalarni qo'llash mumkinligi sotsiologik asoslantirildi.

Tahlil va natijalar. Ijtimoiy ta'minot – asosan davlat yo'li bilan fuqarolarni ta'minlash va qo'llab-quvvatlash, davlat ijtimoiy ta'minot tizimlari nazarda tutiladi [9]. Ijtimoiy ta'minot – ijtimoiy himoyaning muhim tarmog'i bo'lib, u asosan fuqarolarga keksayganda, mehnatga layoqatsiz bo'lganda hamda boquvchisini yo'qotganda moddiy, tibbiy va ijtimoiy yordam ko'rsatish bo'yicha davlat byudjeti tomonidan hamda byudjetdan tashqari manbalardan belgilangan ijtimoiy-iqtisodiy tadbirlar tizimi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy ta'minotning davlat ijtimoiy tizimlari (Pensiya jamg'armasi, O'zbekiston Respublikasi Bandlikka ko'maklashish davlat jamg'armasi, O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyot va bandlik vazirligi huzurida Xorijda mehnat faoliyatini amalga oshiruvchi shaxslarni qo'llab-quvvatlash hamda ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish jamg'armasi, O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi huzuridagi Tez tibbiy yordamni rivojlantirish jamg'armasi, O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi huzurida Nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi, Xotin-qizlar va oilani qo'llab-quvvatlash davlat maqsadli jamg'armasi).

Davlat ijtimoiy ta'minot tuzilmalari bilan bir qatorda, ijtimoiy ta'minotning boshqa ko'rinishlari, ya'ni nodavlat ko'rinishlari ham yuzaga kela boshladi. Xususan, "Mahalla" xayriya jamg'armasi, "Bolalar" jamg'armasi, Yoshlar-kelajagimiz jamg'armasi va boshqa ijtimoiy jamg'armalarning tashkil etilganligi turli korxonalar tomonidan, ayrim fuqarolar tomonidan xayr-ehson tarzida turli yordamlar, nodavlat ijtimoiy ta'minot tizimlari asta-sekin shakllantirib borilayotganligidan, aholining yordamga muhtoj, zaif qatlamlarini ijtimoiy himoya qilishda ularning o'rni, salmog'i ortib borayotganligidan dalolat beradi. Ijtimoiy ta'minot fuqarolarning ijtimoiy maqomini tenglashtirish maqsadida, qonun bilan belgilangan holatlarda, muayyan yuridik faktlar yuzaga kelganda, tasdiqlangan shaxslar doirasi uchun davlat tomonidan tashkil etiladigan yordam shakli hisoblanadi.

Mamlakatimiz tomonidan tashkil etilgan ijtimoiy ta'minotning turlari: pensiyalar, nafaqalar, manzilli ijtimoiy yordamlar, ijtimoiy xizmatlar, kompensatsiyalar hamda imtiyozlar har bir ehtiyojmand fuqaroni qo'llab-quvvatlash maqsadida tashkil qilingan. Har bir davlat aholi hayoti va faoliyati uchun eng qulay sharoitlarni yaratishga harakat qiladi. Bunday harakatlar markazida ijtimoiy siyosat yotadi.

Bugun OAVlari orqali ijtimoiy yordam, ijtimoiy xizmat, ijtimoiy to'lovlar hamda davlat va nodavlat jamg'armalar, bu jamg'arma mablag'larini shakllantirish uchun ijtimoiy sug'urta badallarini tashkil etilishi kuzatiladi. Ijtimoiy ta'minot ijtimoiy

himoya institutlari qoshida tashkil qilingan bo'lib, bu institutlarning asosiy maqsadi - qiyin hayotiy vaziyatga tushib qolgan fuqarolarni qo'llab-quvvatlash, kam ta'minlangan oilalarga yordam ko'rsatish hamda kambag'allikni oldini olishga yo'naltirilgan. Ijtimoiy ta'minot instituti – insoniyat paydo bo'lishi bilan bir vaqtda paydo bo'lib, har qanday jamiyatning iqtisodiy va siyosiy tizimidan qat'iy nazar, o'zlariga bog'liq bo'lmagan tabiiy sabablarga ko'ra o'z xatti-harakatlari bilan normal yashay olmaydigan insonlar mavjud. Bu insonlar sirasiga birinchi navbatda keksalar va bolalar kirsalar, keyingi o'rinlarda, nogironlar, ishsizlar, kam ta'minlanganlar, yolg'iz qariyalar, yakka-yolg'izlar, yetimlar, ota-ona qaramog'idan maxrum bo'lganlar, zo'ravonlik qurbonlari va boshqalar kiradi. Jamiyat hamda ijtimoiy aloqalar rivojlanib borar ekan, ushbu rivojlanish iqtisodiy munosabatlarga, ishsizlik, inflyatsiya, kambag'allikni keltirib chiqarishga sababchi bo'ladi va bu inson ijtimoiy yordamga muhtoj bo'ladi.

O'zbekistonda ijtimoiy ta'minot tizimi rivojlanishi bo'yicha sotsiologik tadqiqot o'tkazildi [10]. Tahlilda bugungi kunda mamlakatimizda ijtimoiy ta'minot turlaridan foydalanayotgan aholi qatlamining 1109 nafari qatnashgan. Qoraqalpog'iston Respublikasi 69 nafar (6%), Andijon viloyati 112 nafar (10%), Buxoro viloyati 41 nafar (4%), Jizzah viloyati 35 nafar (3%), Qashqadaryo viloyati 92 nafar (8%), Navoiy viloyati 24 nafar (2%), Namangan viloyati 49 nafar (4%), Samarqand viloyati 121 nafar (11%), Surxondaryo viloyati 47 nafar (4%), Sirdaryo viloyati 29 nafar (3%), Farg'ona viloyati 109

nafar (10%), Xorazm viloyati 69 nafar (6%), Toshkent viloyati 51 nafar (5%), Toshkent shahri 261 nafar (24%), jami 1109 nafar respondentlar so'rovnomada ishtirok etgan. Bunda mamlakatimizda ijtimoiy ta'minot turlaridan foydalanayotgan aholining sarf harajatlarini taqsimlanishiga qaratilgan, bo'lib, ushbu savol bo'yicha, pensiya (ijtimoiy nafaqa) miqdori respondentlar uchun qancha miqdorda bo'lsa bir oy o'rta darajada yashash uchun yetarli ekanligini tahlil qilamiz. 1109 nafar respondentlar, 621 ming so'mgacha deb, 6 nafar (1%), 622 ming so'mdan 1 miliongacha, 45 nafar (4%), 1 million so'mdan 3 miliongacha 67 nafar (6%), 3 miliondan 5 miliongacha 126 nafar (11%), 5 miliondan 10 miliongacha 656 nafar (59%), 10 miliondan yuqori 106 nafar (10%) va 103 nafar (9%) respondent javob berishim qiyin, degan javob variantlarini tanlagan. Ushbu savol bugungi kunda juda aktual bo'lib turibdi, ayniqsa, ilgari hech qaerda ishlamagan aholi qatlami uchun ham judayam dolzarb. Keksalarni hurmatini oshirishda eng avvalo ularning boshqalarga qaramligini bartaraf etishimiz lozim. Fuqarolarda keksalik davridan qo'rqish emas, zavq uyg'onishi kerak. Ko'pincha aholi keksalikdan, pensiyaga chiqishdan, ishsiz bo'lib qolishdan xadik hissi bo'ladi. Keksalikdagi gerontologik kasalliklarni oldini olishda ham aynan keksa avlodning o'ziga ishonchi, yeshlarning ularga nisbatan munosabatlar ham omil bo'ladi. Shu maqsadda ham bugungi islohotlar keksalikning gashitini surishda, keksa avlodning moddiy mustaqilligini ta'minlash zarur. Buning mexanizmini to'liq ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Aholi ijtimoiy nafaqa, pensiya miqdorini qanday sarf qilishmoqda, asosan nimalarga sarf qilinadi. Fuqorolar, davlat tomonidan berilayotgan moddiy ko'rinishdagi ijtimoiy ta'minotning 24% "Eng kerakli oziq - ovqatlarga (yog', guruch, un, makaron, shakar, tuz, non, pechen'e va shu kabi eng zaruriy mahsulotlar sotib olish)" uchun sarf qilinadi ekan. Go'sht, tovuq go'shti, tuxum mahsulotlarini sotib olishlari uchun 4%, doimiy kerak bo'ladigan dori darmonlarga 14%, kerakli bo'lgan kiyim kechak sotib olish uchun 4%, kommunal xizmatlari uchun to'lov 25%, davolanishga 21%, sanatoriy, dam olish, saylgohlarga brish, kino, muzey shu kabi madaniy hordiq uchun harajatlar 1%, tuy hashamlar, qarindoshlarni ziyorat qilish 2%, jamg'arib qo'yish (omonot, o'limtik va b harajatlar uchun) 3%, boshqa harajatlar

uchun 2% o'rta hisobda sarf qilinishi aytib o'tilgan. Demak, kommunal xizmatlari, eng kerakli oziq ovqat mahsulotlariga eng asosiy harajatlar qilinadi ekan, keyingisi esa davolanishga. Hozirda davlat tomonidan ajratilayotgan pensiyalar, ijtimoiy ta'minotlar aholining asosan kommunal to'lovlari va davolanishi, dori darmon sotib olishi, asosiy non, makaron kabi mahsulotlardan ortmas ekan. Pensiya ta'minotiga kelsak, inson butun umr davlatimiz uchun, oilasi uchun mehnat qiladi, xattoki davlat ishlarida mehnat qilmasada, oila, ro'zg'or, farzand tarbiyasi bilan mashg'ul bo'lib, mamlakatga oqil farzandlar tarbiya qilib davlatga o'z xissasini qo'shadi. Lekin endi mehnat faoliyatidan bo'shab, yosh bo'yicha pensiyaga chiqqanda esa ko'p xollarda farzandlarga qaram bo'lib qoladi. Lekin bu holat keksalarda ham psixologik, ham ijtimoiy muammolarni keltirib chiqaradi. Agar biz jamiyatga aqilli, vatanparvar avlodni yetishtiramiz desak, albatta yoshlar orasida keksalarning hurmatini oshirishimiz lozim. Bizning fikrimizcha, albatta barcha pensiya oluvchilar, pensiya yoshiga yetganda qaerda ishlashidan qat'iy nazar farovon yashashlari uchun yetarli mablag' bilan ta'minlanishlari maqsadga muvofiq hisoblaymiz.

Xulosa va takliflar. Ijtimoiy ta'minot tizimini sotsiologik tahlil etish asosida quyigai xulosalarga kelishimiz mumkin: O'zbekiston ijtimoiy ta'minot tizimining institutsional asoslarini tubdan isloh qilish ya'ni uch darajali pensiya tizimini tashkil qilish lozim. Bunda birinchi darajada davlat minimal pensiya miqdorini belgilaydi. Ikkinchi darajada xodimning ish haqidagi sug'urta badali asosida muayyan summa ushlanib, uning shaxsiy hisobvarag'ida to'planadi va Markaziy bank qayta moliyalashtirish stavkasidan kam bo'lmagan foiz hisoblab boriladi. Uchinchi darajada xodim pensiya jamg'armasiga ajratiladigan mablag' miqdorini o'zi belgilaydi. Bundan tashqari, ijtimoiy ta'minot tizimida bugungi kunda aholining davlatga bo'lgan ishonchini, yashashga bo'lgan ishonchini orttirishda, ijobiy natijalarga erishilmoqda, lekin shunday bo'lsada, hali qilinishi lozim bo'lgan ish ko'lamini juda ko'p. Bugungi kunda aholining mamlakatga bo'lgan ishonchini oshirishda, uning vatanparvarligini oshirishda, qolaversa mamlakatimizdagi har bir insonning o'z hayotidan mamnun, baxtiyor yashashlarida, aholiga qiyin vaziyatlarda, har qanday holatlarda ko'mak bo'la oladigan ijtimoiy ta'minot tizimi bo'yicha alohida mas'ul organ tashkil qilinishi maqsadga muvofiq hisoblaymiz.

ADABIYOTLAR

1. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. –Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. 162-бет
2. С.В.Шишкин. Социальное обеспечение экономических реформ, –М.: 2002, -572 стр; В.И.Богдановская.Роль Университета третьего возраста в социальной работе с пожилыми людьми. (Аспирантура, Бакалавриат, Магистратура). Монография. – М.: 2021, -56 стр.
3. Соловьёв А.К. Пенсионные права застрахованных лиц: проблемы формирования и риски реализации. –М.: 2020. -327 стр.
4. Топка Н.Б. Социальная работа с инвалидами. (Бакалавриат). Учебное пособие. –М.: 2021, -400 стр.
5. Замираева З. Социальная защита и социальное обслуживание населения. –М.: 2017, -175 стр.
6. Волгин Н.А. Основы социального государства. –М.: 2019. -421 стр. В.П.Галаганов.Право социального обеспечения. Практикум. (СПО). Учебное пособие, -М.: 2021, -153 стр,
7. Зиммель, Г. Социальная дифференциация. Социологические и психологические исследования / Г. Зиммель ; авториз. пер. с нем. Н. Н. Бокач, И. Ильина. – Москва ; Берлин : Директ-Медиа, 2014. – 233 с.
8. Майк Пайпер (Social Security Made Simple) 2017, -130 стр; Devin Carroll. Social Security Basics: 9 Essentials That Everyone Should Know Paperback – April 5, 2018. -108 стр; Andy Landis.Social Security: The Inside Story, 2018 Silver Anniversary Edition Paperback – January 10, 2018. -308 стр; Mr. Mark J. Orr CFPSocial Security Income Planning: The Baby Boomer's 2021 Guide to Maximize Your Retirement Benefits Paperback – October 2, 2013. -129 стр
9. Турсунов Ю. Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий таъминот ҳуқуқи. –Т.: “Ворис-нашриёт”, 2012. 9 бет.
10. Muallifning tadqiqot mavzusi doirsida o'tkazilgan tadqiqot.

Shaxnoza TOXTIYAROVA,
Toshkent davlat pedagogika universiteti tayanch doktranti
E-mail: toxtiyarovashaxnoza1988@gmail.com

PhD Shokirova Sh.D. taqrizi asosida

PROBLEMS OF FORMING A CORRECTIONAL-DEVELOPMENTAL SYSTEM FOR CHILDREN WITH VARIOUS LEVELS OF INTELLECTUAL DIFFICULTIES IN INCLUSIVE EDUCATION

Annotation

In modern conditions, the development of an educational system for children with special needs requires the integration of general and special education. This includes the search for rational methods and effective forms of teaching children with various degrees of intellectual difficulties in an inclusive educational environment. Year by year, the number of children with special needs attending general education schools is steadily increasing, which necessitates the development of correctional-developmental systems for the successful adaptation and education of these children. The main goal of the study is to identify and analyze the theoretical and practical foundations of forming a correctional-developmental system for children with various degrees of intellectual difficulties in an inclusive educational environment.

Key words: Inclusive education, intellectual difficulties, correctional-developmental system, individualization, pedagogical support, social adaptation, educational routes, cognitive development, emotional connection, specialized methods.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОРРЕКЦИОННО-РАЗВИВАЮЩЕЙ СИСТЕМЫ ДЛЯ ДЕТЕЙ С РАЗЛИЧНЫМИ УРОВНЯМИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ТРУДНОСТЕЙ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В современных условиях развитие системы образования для детей с особыми потребностями требует интеграции общего и специального образования. Это включает в себя поиск рациональных методов и эффективных форм обучения детей с различными степенями интеллектуальных затруднений в инклюзивной образовательной среде. Год за годом число детей с особыми потребностями, обучающихся в общеобразовательных школах, неуклонно растет, что вызывает необходимость разработки коррекционно-развивающих систем для успешной адаптации и обучения этих детей. Основной целью исследования является выявление и анализ теоретических и практических основ формирования коррекционно-развивающей системы для детей с различными степенями интеллектуальных затруднений в условиях инклюзивного образования.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, интеллектуальные затруднения, коррекционно-развивающая система, индивидуализация, педагогическая поддержка, социальная адаптация, образовательные маршруты, когнитивное развитие, эмоциональная связь, специализированные методики.

INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA TURLI DARAJADAGI INTELLEKTUAL QIYINCHILIKLARI BO'LGAN BOLALAR UCHUN KORREKSION-RIVOJLANTIRUVCHI TIZIMNI SHAKLLANTIRISH MUAMMOLARI

Annotatsiya

Zamonaviy sharoitda alohida ehtiyojli bolalar uchun ta'lim tizimini rivojlantirish umumiy va maxsus ta'limni birlashtirishni talab qiladi. Bu inklyuziv ta'lim muhitida turli darajadagi intellektual qiyinchiliklarga ega bo'lgan bolalarni o'qitishning oqilona usullari va samarali shakllarini izlashni o'z ichiga oladi. Yildan yilga umumta'lim maktablarida tahsil olayotgan alohida ehtiyojli bolalar soni tobora ko'payib bormoqda, bu esa ushbu bolalarni muvaffaqiyatli moslashtirish va o'qitish uchun tuzatish va rivojlantirish tizimlarini ishlab chiqish zarurligini keltirib chiqarmoqda. Tadqiqotning asosiy maqsadi inklyuziv ta'lim sharoitida turli darajadagi intellektual qiyinchiliklarga duch kelgan bolalar uchun tuzatish va rivojlantirish tizimini shakllantirishning nazariy va amaliy asoslarini aniqlash va tahlil qilishdir.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, intellektual qiyinchiliklar, tuzatish va rivojlanish tizimi, individuallashtirish, pedagogik qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy moslashuv, ta'lim yo'nalishlari, kognitiv rivojlanish, hissiy aloqa, ixtisoslashgan usullar.

Kirish. Alohida ehtiyojlarga ega bolalar uchun ta'lim tizimini rivojlantirishning hozirgi bosqichida umumiy va maxsus ta'limning integratsiyalashishi va shu asosda bolalarni me'yorda rivojlanayotgan tengdoshlari bilan birgalikda o'qitishning oqilona usullari va samarali shakllarini izlashni o'z ichiga oladi.

Yildan-yilga umumta'lim maktablarda ta'lim olayotgan maxsus ehtiyojlarga ega bolalar soni ortib bormoqda. Mazkur bolalar qatorida eng katta va eng xilma-xil guruhni xilma-xil etiologik omillar (markaziy asab tizimining organik va / yoki funktsional yetishmovchiligi, zararli ijtimoiy ta'sirlar va h.z.) sababli turli darajadagi intellektual rivojlanishida kamchiligi bo'lgan bolalar tashkil etadi. Bu guruh bolalarida kognitiv faollikning pasayishi, umumiy intellektual rivojlanishda orqada qolish, o'zlashtirish qobiliyati va intellektual ish qobiliyatining pasayishi, o'quv faoliyatini va / yoki xulq-atvorni tashkil etishdagi qiyinchiliklar, ijtimoiy kommunikatsiyaning kamchiliklari kuzatiladi. Mazkur bolalar aqliy zaiflikka ega bolalarda intellektual yetishmovchilik nisbatan yengilroq darajada namoyon bo'lishi va vaqtinchalik xarakterga ega bo'lsa-da, kompleks

maxsus qo'llab-quvvatlash ishlari ko'rsatilmagan hollarda ular sinfdagi turg'un o'zlashtirmovchilar qatoriga kirib qolishadi.

Soni jihatdan mazkur guruh inklyuziv ta'limga jalb etilgan bolalarni aksariyatini tashkil etganligi sababli, boshqa toifadagi rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarga nisbatan inklyuziv ta'lim modeli ko'proq amalga oshiriladi. Mazkur guruhga nisbatan rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalarning eng oson va "o'zini-o'zi kompensasiyalaydigan" toifasiga mansubligi haqidagi xayoliy g'oya (masalan, autistik spektrining buzilishi, ko'rish yoki eshitish qobiliyati buzilgan va boshqalar bilan taqqoslaganda) ko'pincha ularning alohida ta'limiy ehtiyojlarini qondiradigan ta'lim shakllari va o'qitish uchun maxsus sharoitlar yaratish ehtiyojini e'tiborsiz qoldirishga olib keladi. Bu esa o'z navbatida bu guruh o'quvchilarini kelajakdagi ijtimoiy moslashuv ko'rsatkichlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi[4].

Adabiyotlar tahlili. Alohida ehtiyojli, ayniqsa turli darajadagi intellektual qiyinchiliklarning bolalar uchun inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish, har tomonlama yondashuvni va turli sohalaridagi ilmiy bilimlarni birlashtirishni talab qiladi. Mavjud

adabiyotlarni tahlil qilish mazkur bolalarni ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiyalashga qaratilgan turli xil yondashuvlar va usullarni namoyish etadi.

M.F. Giangreco (2017), intellektual qiyinchiliklarga ega o'quvchilar uchun imkoniyatlarni kengaytirishga bag'ishlangan. Muallif o'z ishida individual yondashuvning ahamiyati va har bir bola uchun qulay sharoit yaratish zarurligiga e'tibor qaratadi. Giangreco ta'kidlashicha, muvaffaqiyatli inklyuziya faqat o'quv jarayonining barcha ishtirokchilari – o'qituvchilar, ota-onalar va mutaxassislarining yaqin hamkorligi bilan mumkin.

Räty LO, Kontu EK, Pirttimaa RA (2016) intellektual qiyinchiliklarga ega o'quvchilarni o'qitish bo'yicha tadqiqotlarga asoslangan ko'rsatmalarni tahlil qilib, individual ta'lim yo'nalishlarini ishlab chiqish va maxsus o'qitish usullaridan foydalanishni o'z ichiga olgan o'quv jarayonini tashkil etishga tizimli yondashuvni taklif qilishadi. Shuningdek, ular bolaning ehtiyojlari va imkoniyatlariga qarab ta'lim dasturlarini muntazam ravishda kuzatib borish va o'zgartirishlar kiritish zarurligini ta'kidlaydilar.

N.V. Babkina (2017) aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan boshlang'ich sinf o'quvchilarni psixologik qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Muallif o'z dissertatsiyasida psixologik yordamning bolalarning ta'lim muhitiga moslashishiga ta'sirini o'rganadi. Babkina alohida ehtiyojli bolalarning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishi bilan bevosita bog'liq bo'lgan muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi uchun psixologik va pedagogik sharoitlarni yaratish muhimligini ta'kidlaydi.

E.L. Indenbauma (2013) elementar inklyuziya oqibatlarini ko'rib chiqadi. Muallif salbiy ijtimoiy va ta'lim oqibatlaridan qochish uchun inklyuziyaga tizimli yondashish zarurligiga e'tibor qaratadi. Indenbaumning ta'kidlashicha, tayyorgarlikning va ixtisoslashtirilgan dasturlarning etishmasligi intellektual qiyinchiliklarga ega o'quvchilarda ijtimoiy izolyatsiyani kuchayishiga va ta'lim motivatsiyasining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Umuman olganda, adabiyot tahlili shuni ko'rsatadiki, turli darajadagi intellektual qiyinchiliklarga duch kelgan bolalarni inklyuziv ta'lim muhitiga muvaffaqiyatli integratsiya qilish uchun quyidagi shartlar zarur: o'qitishga individual yondashuv, ixtisoslashtirilgan o'quv dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish, doimiy psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash, shuningdek, o'quv jarayonining barcha ishtirokchilarining yaqin o'zaro ta'siri. Ushbu tamoyillardan foydalanish bolalarning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishga imkon beradi, ularning muvaffaqiyatli moslashishi va jamiyatga integratsiyalashuviga yordam beradi.

Asossiz tanlangan va maqsadga muvofiq darajada tayyorlanmagan inklyuzivlikning xavfli ijtimoiy oqibatlari mazkur guruh o'quvchilar uchun ta'lim sharoitlari va mazmunini belgilashga, ularning maxsus ta'lim ehtiyojlarini qondirish va birinchi navbatda, hayotiy kompetensiyalarni rivojlantirish sohasida tabaqalashtirilgan yondashuv zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi. Faqatgina bunday yondashuv asosida rivojlanishdagi buzilishlarini muvaffaqiyatli kompensatsiyalash va ikkilamchi kamchiliklarni oldini olish mumkin.

Ko'p yillik izlanishlari va turli darajadagi intellektual yetishmovchiligi bo'lgan bolalarni muvaffaqiyatli o'qitish amaliyotiga asoslangan holda maxsus pedagogikada ushbu o'quvchilar uchun ta'lim yo'nalishlarining bir qancha variantlarini taklif qilinadi. Ta'limiy marshrut maktabga kirgunga qadar bolaning rivojlanishining sifat xususiyatlari va darajasiga qarab belgilanadi. Ta'limiy marshrutni belgilashda faqat tibbiy tashxisiga tayanilmay, birlamchi buzilishning tabiati va og'irligiga, shu bilan birga erta va maktabgacha ta'lim-tarbiya sifati ham inobatga olinadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Turli darajadagi intellektual yetishmovchiligi bo'lgan bolalar rivojlanishidagi farqlar doirasi juda katta - ba'zi bolalar maxsus yordam asosida me'yorda rivojlanayotgan tengdoshlari bilan teng sharoitda o'qishga qodir bo'lsalar, ba'zi bolalar boshlang'ich ta'lim jarayonida doimiy tarzda tizimli va kompleks (tibbiy-psixologik-pedagogik) yordamga muhtoj bo'lshadi. Shu sababli, bu bolalar maktabga qabul qilinganida, biz ularning rivojlanishi uchun turli xil variantlarni taklif etishimiz joiz:

bolaning rivojlanishi yosh me'yoriga yaqin, shu sababli u umumta'lim sharoitda o'qiy oladi, lekin uning o'zlashtirish, maktabga moslashish ko'rsatkichlari doimiy tarzda kuzatilishi hamda zarurat tug'ilganda o'z vaqtida psixologik-pedagogik yordam ko'rsatilishi talab qilinadi;

bolaning rivojlanishi, ko'p jihatdan, yosh me'yoriga yaqin emas, lekin shu bilan birga, maxsus ta'lim sharoitida ularga yaqinlashish istiqbollari mavjud;

bolaning rivojlanishi aniq va asosli ravishda yosh me'yorida orqada qoladi va unga yaqinlashish ehtimoli faqat maxsus tashkil etilgan ta'lim jarayonida amalga oshadi.

Tahlil va natijalar. Maktabga qabul qilingan bolalarning rivojlanish darajalaridagi farqlar, shuningdek, ta'lim mazmuni va shart-sharoitlaridagi farqlarni ham belgilaydi. Bu esa mazkur guruhga kiruvchi barcha bolalarni ularning imkoniyatlari va ehtiyojlariga, birinchi navbatda, alohida ta'lim ehtiyojlariga mos ravishda qamrab olishni ta'minlaydigan ta'lim marshrutlarini differentsiatsiyasi zarurligini taqozo etadi.

Aniqlangan ehtiyojlarni qondirish uchun qanday shart-sharoitlar zarur?

Ushbu tipologik guruhdagi bolalarning ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo'lgan ta'limiy sharoitlar:

bolani inklyuziya sharoitida maktab ta'limiga qulay tarzda kiritish: hissiy aloqani o'rnatish, unda atrofdagilarga ijobiy munosabatda bo'lish ko'nikmalarini shakllantirish, mazkur ko'nikmalarni sinfdoshlariga namoyish etish;

maqsadga muvofiq ta'limiy xulq-atvor va darsdan tashqari muloqot shakllarini ishlab chiqish uchun maxsus mashg'ulotlar;

bola faoliyatining xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim muhiti va o'quv jarayonini tashkil etishda vaqtni taqsimlash va sinfda o'quvchini joylashuvini inobatga olgan tarzda moslashtirish; bolaga sinfda o'qituvchi tomonidan qulay nazoratni ta'minlaydigan va minimal chalg'itadigan joyga o'tkazish;

faoliyat samaradorligini saqlab qolish uchun tashkiliy va motivatsion shart-sharoitlarni yaratish;

darsda guruhli ishlarga tayyorgarlik: individual ko'rsatmalardan guruhli shaklga o'tishning majburiy davrini rejalashtirish; o'quvchi tomonidan o'quv vazifalarini bajarishda mustaqillik paydo bo'lgunga qadar davom etadigan o'quv va kognitiv faoliyatning shakllanishi ustidan doimiy monitoringni ta'minlash;

mazkur bola tomonidan bilimlarini o'zlashtirishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni va o'quv xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'limda umumiy usullar bilan birga, maxsus metodlar va o'quv qo'llanmalari bilan ham foydalanish;

umumiy usullar bilan bir qatorda, bolaning ta'lim dasturini o'zlashtirishdagi yutuqlari va qiyinchiliklarini aniqlash va uning hayotiy kompetensiya sohasini kengaytirishda rivojlanishini aniqlashga imkon beradigan maxsus texnika va vositalardan, shuningdek tashkiliy sharoitlardan foydalanish;

psixik-ijtimoiy rivojlanishdagi kamchiliklarni kompensatsiyalash va ta'limiy-kognitiv faoliyatga to'sqinlik qiladigan kamchiliklarni korreksiyalashga qaratilgan mutaxassislar bilan mashg'ulotlar;

bolaning o'qituvchisi va sinfdoshlari, shu bilan birga oilani maktab bilan o'zaro munosabatlarini nazorat qilishga qaratilgan psixologik yordam;

ta'limiy marshrutni aniqlashtirish va korreksiyalash uchun bolaning yutuqlarini dinamik tarzda kuzatib borish.

Mazkur shart-sharoitlarni yaratish turli darajadagi intellektual yetishmovchiligi bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limga samarali moslashishi va ta'limiy jarayonni to'laqonli a'zosi bo'lish uchun zamin yaratadi.

Xulosa va takliflar. Turli darajadagi intellektual qiyinchiliklarga ega bolalar uchun inklyuziv ta'lim sharoitida har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish va maxsus ta'lim sharoitlarini yaratish kerak muhim ahamiyatga ega. Bu umumiy va maxsus ta'limni birlashtirishni talab qilib, ta'limning oqilona usullari va samarali shakllarini ta'minlashga imkon beradi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, bolalarning intellektual qiyinchiliklari bilan muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi quyidagi shartlarga rioya qilgan holda mumkin:

Birinchi dan, har bir bola o'ziga xos xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda shaxsiylashtirilgan ta'lim yo'nalishlarini ishlab chiqish. Bunga o'quv dasturlarini muntazam ravishda kuzatib borish va o'zgartirishlar kiritib borish kiradi. Ikkinchi dan, ta'lim muhitini moslashtirish, bola faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda vaqtni taqsimlash va ixtisoslashtirilgan usul va materiallardan foydalanishni o'z ichiga olgan maxsus ta'lim sharoitlarini ta'minlash muhimdir.

Psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash ham muvaffaqiyatli integratsiyaning zaruriy shartidir. Mutaxassislarining doimiy qo'llab-quvvatlashi psixik-ijtimoiy kamchiliklarni bartaraf etish, o'quv va kognitiv faoliyatga to'sqinlik qiladigan buzilishlarni korreksiyalash uchun zarurdir. Bunga maxsus pedagoglar, psixologlar va o'qituvchilar bilan mashg'ulotlar, shuningdek ixtisoslashtirilgan tadbirlarni tashkil etish kiradi. Muvaffaqiyatli integratsiya faqat o'quv jarayonining barcha ishtirokchilari – o'qituvchilar, ota-onalar va

mutaxassislarining yaqin o'zaro ta'siri bilan mumkin. Bu harakatlarni muvofiqlashtirish va ta'lim yo'nalishlarini birgalikda rejalashtirishni talab qiladi.

Bundan tashqari, bolalarda ijtimoiy o'zaro ta'sir ko'nikmalarini rivojlantirish juda muhim, bu ularning jamiyatda muvaffaqiyatli moslashishiga yordam beradi. U muloqot qobiliyatlari va hissiy barqarorlikni rivojlantirish bo'yicha maxsus mashg'ulotlarni o'z ichiga oladi.

Shunday qilib, inklyuziv muhitda turli darajadagi intellektual qiyinchiliklarga ega bolalarni o'qitish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish ularning muvaffaqiyatli moslashishiga, kognitiv va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga va jamiyatga integratsiyalashuviga yordam beradi. Ushbu chora-tadbirlar bolalarga o'quv jarayonining to'laqonli ishtirokchisi bo'lishga yordam beradi va ularning muvaffaqiyatli rivojlanishi va ijtimoiy moslashuviga hissa qo'shadi.

ADABIYOTLAR

1. Giangreco MF (2017). Expanding opportunities for students with intellectual sability. *Educ. Leadersh.* 74(7):52-57.
2. Rätty LO, Kontu EK, Pirttimaa RA (2016). Teaching children with intellectual disabilities: Analysis of research-based recommendations. *J. Educ. Learn.* 5(2):318-336.
3. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. Изд-е 4-е. М.: Свет, 2017.
4. Бабкина, Н.В. Психологическое сопровождение младших школьников с задержкой психического развития : дис. ... д-ра психол. н. / Наталья Викторовна Бабкина. – М., 2017. – 263 с.
5. Ермаков Д. С., Кириллов П. Н., Корякина Н. И., Янкевич С. А. Персонализированная модель образования с использованием цифровой платформы / под ред. Е. И. Казаковой. 2020. URL: <https://vbudushee.ru/upload/lib/nMO.pdf>
6. Инденбаум, Е.Л. К чему приводит стихийная инклюзия / Е.Л. Инденбаум // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. – 2013. – № 4. – С. 33–38.
7. Конобеев А. В., Юхимук Я. А., Войцеховская В. Д., Шчекич М. Персонализация как подход к обучению // Дискурс профессиональной коммуникации. 2020. № 2-3. DOI: 10.24833/2687-0126-2020-2-3-118-138
8. Мироненкова Н. Н., Сусименко Е. В. Персонализация как условие актуализации субъектной позиции при обучении иностранному языку // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2021. Т. 10. № 2 (35). DOI: 10.26140/anip-2021-1002-0050
9. Персонализированное образование в проекции профессионального будущего: методология, прогнозирование, реализация: монография / под ред. Э. Ф. Зеера, В. С. Третьяковой. Екатеринбург, 2021.
10. Петровский А. В. Потребность «быть личностью» // Вестник практической психологии образования. 2012. Т. 9. № 4.
11. Подымова Л. С., Головятенко Т. А. Организация персонифицированного образовательного пространства как проблема // Высшее образование сегодня. 2020. № 1. DOI: 10.25586/RNU.HET.20.01.P.28
12. Савина Н. В. Методологические основы персонализации образования // Наука о человеке: гуманитарные исследования. 2020. Т. 14. № 4. DOI: 10.17238/issn1998-5320.2020.14.4.10
13. Стехов А. В. Персонализация как подход к развитию личности в обучении // Персонализированное образование. 2022. № 3.
14. Челенков А. П., Азоев А. Г. Персонализация маркетинговых коммуникаций // Маркетинг. 2013. № 3 (130).

Gulorom TULABOYEVA,
Toshkent davlat transport universiteti dotsenti v.b
E-mail: Lyalyanani@gmail.com

F.f.n, dotsent G.Mustayeva taqrizi asosida

PREPARATION OF FOREIGN SPECIALISTS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY TODAY MECHANISM

Annotation

In this article, by substantiating the main directions of methodological training of students of higher educational institutions to work in schools of different profiles, determining the content and levels of the categorization of the structural and functional model of methodological training of the future foreign language teacher provides pedagogical opportunities for preparing them for professional-pedagogical activity. The issues of training future Foreign Language teachers in the modern way are scientifically revealed, focusing on the training of specialists with deep knowledge of creative thinking, capable of solving complex social and production problems.

Key words: Training future educators in a modern way, creative thinking, educational concept, integrative knowledge, teaching technologies and design, innovative methods, professional speech, teaching a foreign language, professional communication, oral and written speech.

ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ-ИНОСТРАНЦЕВ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА СЕГОДНЯШНИЙ ДЕНЬ МЕХАНИЗМ

Аннотация

Определение содержания и уровней совершенствования структурно-функциональной модели методической подготовки будущего учителя иностранного языка путем обоснования в данной статье основных направлений методической подготовки студентов высших учебных заведений к работе в школах различного профиля дает педагогические возможности подготовки их к профессионально-педагогической деятельности. Научно раскрыты вопросы современной подготовки будущих учителей иностранных языков, затронуты вопросы подготовки специалистов с глубокими знаниями творческого мышления, способных решать сложные общественные и производственные задачи.

Ключевые слова: Подготовка будущих педагогов современными методами, творческое мышление, образовательная концепция, интегративные знания, технологии и дизайн обучения, инновационные методы, профессиональная речь, обучение иностранному языку, профессиональное общение, устная и письменная речь.

BUGUNGI KUNDA CHET TILLI MUTAXASSISLARINING KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHNING MEXANIZMI

Аннотация

Ushbu maqolada oliy o'quv yurtlari talabalarini turli profildagi maktablarda ishlashga metodik tayyorlashning asosiy yo'nalishlarini asoslash orqali bo'lajak chet tili o'qituvchisini metodik tayyorlashning tarkibiy va funksional modelini takkomillashtirishning mazmuni va darajalarini aniqlash ularni kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlashning pedagogik imkoniyatlarini beradi. Bo'lajak chet tili o'qituvchilarini zamonaviy usulda tayyorlash masalalari, kreativ fikrlaydigan chuqur bilimga ega, murakkab ijtimoiy va ishlab chiqarish muammolarini hal etishga qodir mutaxassislarni tayyorlash haqida to'xtalib ilmiy jihatdan ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Bo'lajak pedagoglarni zamonaviy usulda tayyorlash, ijodiy fikr, ta'lim konsepsiyasi, integrativ bilimlar, o'qitish texnologiyalari va loyihalash, innovatsion metodlar, professional nutq, chet tilini o'qitish, professional muloqot, og'zaki va yozma nutq.

Kirish. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risidagi qonunini hamda Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirish doirasida chet tillarga o'qitishning kompleks tizimi, ya'ni uyg'un kamol topgan, o'qimishli, zamonaviy fikrlovchi yosh avlodni shakllantirishga, respublikaning jahon hamjamiyatiga yanada integratsiyalashuviga yo'naltirilgan tizim yaratildi. XXI asr zamonaviy texnologiyalar jadal rivojlanayotgan va har bir sohada o'z aksini topayotgandavrdir. Ushbu globallashtirish jamiyatda xorijiy tillarni o'rganishga bo'lgan talab kun sayin oshib bormoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning 19-may 2021-yildagi "O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida ham "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili" Davlat dasturiga muvofiq, xorijiy tillarni o'rgatishni ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida rivojlantirish, ushbu yo'nalishda ta'lim sifatini tubdan oshirish, sohaga malakali pedagoglarni jalb etish hamda aholining xorijiy tillarni o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshirishga alohida ahamiyat qaratilgan. Yurtimizda chet tillarni o'qitilishida yangicha bosqich, yangicha davr boshlandi. Chet tili darslarining o'qitilishi jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalar, interfaol, innovatsion usullardan, kommunikativ-axborot vositalaridan foydalanish talab qilinmoqda. Respublikamizda chet tilining o'qitilishi, chet tili

o'qituvchilarining bilim va ko'nikmalarini baholashning umumiyevropa ramkalari tavsiyanomali (CEFR) ga mos ravishda yangi usul va talablari ishlab chiqildi. Unga ko'ra umumta'lim maktablari va kasb-hunar maktablari o'quvchilari uchun darsliklar yaratildi. Ushbu talablarga mos ravishda o'quv xonalari, yangi axborot kommunikativ texnikalar bilan jihozlandi. Chet tili fani to'rt aspektga (o'qish, yozish, tinglab tushunish va gapirish) bo'linib, ularning har biri bo'yicha alohida tushuncha va ko'nikmalar berilmoqda. Shu bilan birga, chet tillarni o'rganishni tashkil qilishning amaldagi tizimini tahlil etish shuni ko'rsatmoqdaki, ta'lim standartlari, o'quv dasturlari va darsliklar zamon talablariga, xususan, ilg'or zamonaviy axborot va media-texnologiyalardan foydalanish borasidagi talabga to'liq javob bermayapti chunki bugungi kunning talabi tobora kundan kunga ortib bormoqda. Ta'lim asosan an'anaviy usullarda olib borilmoqda. Ta'lim tizimining barcha bosqichlarida chet tillarni uzluksiz o'rganishni tashkil qilish, shuningdek, o'qituvchilar malakasini oshirish hamda zamonaviy o'quv-uslubiy materiallar bilan ta'minlash yanada takomillashtirilishini taqozo etadi. Bugungi kunda mamlakatimizda ta'lim sohasida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini qo'llash ko'nikmalariga ega professional pedagog kadrlar tayyorlash, sohada ta'lim, ilmfan va ishlab chiqarish uyg'unligini ta'minlash orqali ta'lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish, ta'limga raqamli

texnologiyalarni joriy etish, pedagogik va texnik bilimlarni mustahkam integratsiyasini ta'minlash pirovardida pedagog kadrlarning kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirib borish asosiy maqsadlardan etib belgilangan. Jamiyatimizda ta'lim-tarbiya sohasida olib borilayotgan islohotlar zamirida ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, rivojlangan davlatlar darajasidagi talablarga javob beruvchi malakali kadrlar tayyorlash masalalariga alohida e'tiborda.

Dunyoda ta'lim tizimini zamonaviy texnologiyalashtirish nazariyasi va amaliyotini takomillashtirish, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlashning metodik ta'minotini rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Mazkur tadqiqot ishlari mazmunida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy – pedagogik va ijtimoiy faoliyatlarida vujudga keladigan muammolarni hal etish maqsadida o'z huquq va majburiyatlarini chuqur anglagan holda mamlakat kelajagi yo'lidagi mas'uliyatni o'z zimmasiga olish kabi layoqatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'limni yo'lga qo'yish bo'yicha muayyan ishlar amalga oshirilmoqda. Ushbu vazifalarni samarali amalga oshirishda bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatini rivojlantirish bugungi kunda pedagoglar oldida turgan muhim vazifalardan biri bo'lib, mazkur jarayon kompetensiyaviy yondashuvlarni ochib berishdan iboratdir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Mamlakatimiz prezidenti SH.M. Mirziyoyevning Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senati bilan birgalikda va jam o'at tashkilotlari, nodavlat tashkilotlar ishtirokida 2022-2026 -yillarda O'zbekistonni Taraqiyot strategiyasini ishlab chiqildi. Ushbu strategiyada davlat qurilishi, sud-huquq tizimini takomillashtirish, iqtisodiyotni erkinlashtirish va ijtimoiy sohani rivojlantirish, millatlararo do'stlik va hamjihatlikni mustahkamlash bo'yicha eng dolzarb vazifalar aniq belgilab berildi. Bo'lajak pedagogni kasbiy faoliyatga tayyorlashning muammoli modulli va maqsadli yondashuvlar integratsiyalashgan texnologiyasini ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etish, pedagogik-psixologik shart-sharoitlari va tamoyillarini SH.S.Sharipov tomonidan tavsiflab o'tilgan, N.A.Muslimovlarning ilmiy ishlarida o'quv jarayoni va bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish muammolari, Sh.S.Sharipov, E.R.Yuzlikayeva tadqiqotlarida respublikamizda ta'lim muassasalarini bosharish modellarini yaratish va joriy qilish masalalari o'rganilgan. Bo'lajak kasbiy ta'lim pedagogini loyihalash faoliyatiga tayyorlash texnologiyasini takomillashtirish pedagogning kasbiy kompetentligi tuzilmasida loyihalashtirish faoliyatining yangi bilimni loyiha ko'rinishida individual ma'sullashga yo'naltiradigan original fikrlash salohiyati rivojlanganligini ochib beradigan refleksiya va pedagogning mustaqilligini tavsiflovchi ijodiy darajalari aniqlandi. Bo'lajak pedagogni kasbiy tayyorgarlik esa – bo'lajak mutaxassisning psixologik, psixofiziologik, jismoniy hamda ilmiy-nazariy va amaliy tayyorgarligini belgilaydi.

Zamonaviy pedagog uchun ta'lim jarayoni o'quvchilarning faoliyatini bilan uzviy bog'langan va mazkur jarayonni tahlil qiladigan, umumlashtirib, tegishli hollarda o'zgartirishlar kiritiladigan ish jarayoni, kasbiy pedagogik faoliyatini sanaladi. Oliy ta'lim muassasalari talabalarini real hayotiy va kasbiy vaziyatlarda muloqot ko'nikmalari va qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirish, ularda jamiyatimizning ijtimoiy-kommunikativ sohasi uchun shaxsiy va ijtimoiy mas'ullik hissida tarbiyalashning pedagogik imkoniyatlari aniqlangan. Mazkur imkoniyatlar bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy faoliyatga kirisha olishida muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Zamonaviy pedagogik-psixologik tadqiqotlarda ta'kidlanadiki, kommunikativ kompetentlik asosiy kompetensiyalar guruhiga kirib, kasbiy, ijtimoiy, ijtimoiy va shaxslararo faoliyatning muhim va ajralmas omili sifatida namoyon bo'ladi va shaxsning muvaffaqiyati hamda raqobatbardoshligini ko'p jihatdan belgilaydi. O'qituvchining kasbiy faoliyatini muloqot madaniyatini rivojlanganligida aks etadi. Bugundi kun talabalarining kasbiy – pedagogik faoliyatga tayyorlash muammosi keng o'rganilgan bo'lib, ular turlicha kasbiy faoliyatga tayyorlashga oid nazariyalar, konsepsiyalar, innovatsion yondashuvlar, faoliyat mexanizmlarga asoslangan holda tadqiq qilingan. Pedagogik ta'lim nazariyasida "faoliyat"

tushunchasi bilan uzviy bog'langan va faoliyatning taxminiy variantlarini yaratish hamda uning natijalarini tashxislashdan iborat. Faoliyat shaxs tomonidan kundalik, ijtimoiy yoki kasbiy harakatlarning muayyan shakli, ko'rinishi sanalib, insonning qobiliyati va yoshi u tomonidan tashkil etilayotgan faoliyat mohiyatiga ko'ra belgilanadi. Talabalarning kasbiy pedagogik faoliyatini – shaxs faoliyatida doimiy davom etuvchi serqirralikni o'zida namoyon etuvchi, pedagogik uddaburonligi, o'quvchilar ongining taraqqiy etib borishini istiqbolli ravishda rejalashtira olishi, o'quv maqsadlarini to'laqonli yoritib olish metodikasini bilishi va ta'lim-tarbiya ishlariga tayyorlanish tizimini rejalashtira olishga bo'lgan layoqatiga aytiladi.

Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlashda "Chet tilini o'qitish metodikasi", "Chet tilini o'qitish texnologiyalari va loyiha", "Pedagogik nazariyasi" "Pedagogik mahorat" fanlari muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur fanlarni o'qitishda talabalarda kasbiy o'quv bilish faoliyatini rivojlantirish, biologik ta'lim mazmuni va tuzilmasi, zamonaviy yondashuvlar asosida biologik ta'lim mazmunini yangilash imkoniyatlari bilan tanishtiradi. Ushbu chet tilini fan asoslari bilan bog'liq bo'lgan o'quv, jarayonlar, prinsiplar va qonuniyatlarni bilish o'qituvchiga maktab chet tilini kursi bilan bog'liq o'quv-tarbiyaviy jarayonlarni zamon talablariga mos holda tashkil etish va boshqarish imkonini beradi. Bu esa chet tilini o'quv fanlarining mazmuni, uning o'qitish shakllari, metodlari, vositalarini o'zaro bog'liq holda joriy etishning maqsad qilib, biologik o'quv fanlar bo'yicha chuqur atroflicha bilim berish, ularning har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida kamol topishiga ko'mak beruvchi innovatsion ta'lim texnologiyasidan unumli foydalanishni talab etadi. Bo'lajak chet tilini o'qituvchilarni kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlashning pedagogik imkoniyatini beruvchi quyidagi vazifalarni belgilab olish maqsadga muvofiqdir: o'quvchilarning o'qitish va tarbiyalash, kamolga yetkazishda o'quv fanining o'mini aniqlash; o'quvchilarning yoshiga mos ravishda o'quv fanlarining mazmuni, undagi mavzularning o'rganish izchilligini belgilash; biologik o'quv fanlarining o'ziga xos tomonlarini e'tiborga olgan holda, o'qitishning kollektiv ta'lim texnologiyalari asosida tashkillaish yo'llarini aniqlash va o'qitishning loyiha shakllarini ishlab chiqish; biologik bilim, ko'nikma va malakalarini tarkib toptirishda qo'llash uchun zarur bo'lgan fan mazmuniga oid jihozlarni aniqlash; chet tilini xonasi tirik burchak, tajriba yer maydonini tashkil yetish, tabiiy, tasviriy, dinamik, audio, video vositalarni belgilash; chet tilini o'quv fani bilan aloqador bo'lgan ta'lim-tarbiyaviy jarayonda o'quvchilarda sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini tarkib toptirish texnologiyalaridan (vitagen, salomatlikni saqlash ta'limi, salomatlik madaniyatini rivojlantirish va refleksiv ta'lim texnologiyalaridan) unumli foydalanishdan iboratdir.

Tahlil va natijalar. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlashning samarali metodlarini tanlash va amaliyotga tadbir etish maqsadga muvofiqdir. Jumladan, bo'lajak chet tilini o'qituvchilarning kasbiy pedagogik faoliyatini rivojlantirishda kompetensiyaviy yondashuv asosida biologik ta'lim mazmuni va strukturasi, zamonaviy muammolar, yondashuvlar asosida biologik ta'lim mazmunini yangilash imkoniyatlari bilan tanishtiriladi. Chet tilini o'qituvchisini innovatsion faoliyatini o'ziga xos xususiyatlari, darajalari, o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarish yo'llari, o'quvchilarga tavofutlab individual yondashish kabi masalalari muhim ahamiyatga egadir. Innovatsion muhit sharoitida chet tilini darslari, laboratoriya va amaliy mashg'ulot, darsdan tashqari ishlar va sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarish, o'quvchilarning mustaqil bilim olish faoliyatini tashkil yetish va boshqarish ko'nikmalariga ega bo'lishi, mustaqil va ijodiy, tanqidiy-tahliliy fikr yuritish, turli pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va ulardan chiqishning muqobil variantini tanlash, ilg'or tajribalarni o'zlashtirish va amaliyotga qo'llash, innovatsion faoliyatni amalga oshirish jarayonlarini loyihalashtirish uchun zarur bo'lgan malakalariga ega bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Bo'lajak chet tilini o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik faoliyatini rivojlantirish muammosi xorijiy hamda respublika pedagogikasida keng

o'rganilgan tadqiq qilingan bo'lib, ular turlicha nazariyalar, konsepsiyalar, yondashishlar, pozitsiyalar, yo'nalishlarga asoslangan holda tadqiq qilingan. Shuningdek, chet tilini o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik kompetentligi innovatsion texnologiyalar asosida rivojlantirish imkoniyatlari mavjud bo'lib, ularda pedagogik salohiyatini oshirishga zamin yaratadi. Darsda mashg'ulotlarda turli pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda, ingliz tilini o'qitish jarayoni butunlay yangi nuqtai

nazardan qaralishi va shaxsni shakllantirishning yangi mexanizmlarini o'zlashtirish, qulay sharoitda sifatli natijalarga erishish mumkin. O'qituvchi ingliz tilini o'qitish uchun qaysi metodni tanlamasin, uning asosida talabaga ko'proq bilim berish va yoshlar tomonidan ingliz tilini yaxshi o'zlashtirilishiga yordam ko'rsatishga intilish yotishi lozim. Shundagina har qanday metod o'z samarasini.

ADABIYOTLAR

1. Yuzlikayeva E.R. Teoriya i praktika podgotovki uchitelya k diagnosticheskoy deyatelnosti: Avtoref. dis. ... doktora ped. nauk. – Tashkent: TGPU, 2012. – 42 s.
2. Heath SH.B. Bilingual Education and a National Language Policy // Perspectives on Bilingualism and Bilingual Education. – Washington, 2008.
3. Lado R. Language Teaching. –New York, San Francisco, Toronto, London, 2010
4. Amatqosimova V. 20-30 - yillar o'zbek marifatparlik adabiyotida badiiy tarjimaning o'rni (frantsuz adabiyotidan qilingan tarjimalar misolida). fil.fan.nom. disseratsiyasi. –T:2010. –145 b.

UDK: 321.7:323.004.69 (575.1)

Bexruz TURDIYEV,
Buxoro davlat universiteti, PhD
Email: b.s.turdiyev@buxdu.uz

Falsafa fanlari doktori, prof. B.B. Namozov taqrizi ostida

UCHINCHI RENESSANS JAMIYAT IDEOSFERASINING USTUVOR G‘OYASI SIFATIDA

Аннотация

Bugun yangi Uyg‘onish davri, ya‘ni Uchinchi Renessans poydevorini yaratish Yangi O‘zbekiston jamiyat ideosferasining asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi. Shu bois, Uchinchi Renessans masalasini strategik vazifa sifatida qo‘yilib, milliy g‘oya darajasiga ko‘tarilmoqda. Mazkur maqolada mamlakatimizda Uchinch Renessans poydevorini qurish va unga bo‘lgan zarurat tahlil etilib, unga milliy istiqloqga, taraqqiyot va farovonlikka, avvalo, ilm-ma‘rifatni chuqur egallash orqali erishish mumkinligi tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Jamiyat, Renessans, ideosfera, taraqqiyot, ma‘rifat, madaniyat, ta‘lim, tarbiya, teatr, madaniy diplomatiya, san‘at, demokratiya.

ТРЕТЬИЙ РЕНЕССАНС КАК ПРИОРИТЕТНАЯ ИДЕЯ ИДЕОСФЕРЫ ОБЩЕСТВА

Аннотация

Сегодня создание основ нового Возрождения, то есть Третьего Возрождения, является одной из главных целей идеосферы общества Нового Узбекистана. Поэтому вопрос Третьего Возрождения ставится как стратегическая задача и возводится на уровень национальной идеи. В данной статье анализируется необходимость формирования основ Третьего Возрождения в нашей стране, а также изучается, что национальная независимость, развитие и процветание могут быть достигнуты, прежде всего, посредством глубокого приобретения знаний.

Ключевые слова: Общество, ренессанс, идеосфера, развитие, просвещение, культура, образование, воспитание, театр, культурная дипломатия, искусство, демократия.

THE THIRD RENAISSANCE AS A PRIORITY IDEA OF THE IDEOSPHERE OF SOCIETY

Annotation

Today, creating the foundations of the new Renaissance, that is, the Third Renaissance, is one of the main goals of the ideosphere of the society of New Uzbekistan. Therefore, the issue of the Third Renaissance is set as a strategic task and is being raised to the level of a national idea. This article analyzes the need for building the foundations of the Third Renaissance in our country, and it is studied that national independence, development and prosperity can be achieved, first of all, through the deep acquisition of knowledge.

Key words: Society, renaissance, ideosphere, development, enlightenment, culture, education, upbringing, theater, cultural diplomacy, art, democracy.

Kirish. Mamlakatimizda so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohot va yangilanishlarga umumiy qilib “milliy yuksalish”, yangilanishlarning pirovard maqsadi va natijasiga ko‘ra, “Yangi O‘zbekiston”, xalqimiz tafakkuri, jamiyat ideosferasidagi o‘zgarishning natijalariga esa, “Uchinchi Renessans” deb ta‘rif berilmoqda. Bugun yurtimizda Uchinchi Renessans poydevorini bunyod etishni maqsad qilar ekanmiz, dastlab ushbu tushuncha mazmunini, tuzilmasini aniqlab olsak. Falsafa qomusiy lug‘atida keltirishicha “renessans” fransuzcha so‘z bo‘lib, “renaissance” – “uyg‘onish” degan so‘zdan kelib chiqib, insoniyat ma‘naviy taraqqiyotidagi uyg‘onish davri degan ma‘noni anglatadi [1]. Keng ma‘noda, renessans, avvalo, jamiyat ideosferasida, ilm-fanda, adabiyot va san‘atda, ta‘lim-tarbiyada, madaniyatda, ijtimoiy fikrlar va baholarda, umuman, qadriyatlar tizimida turg‘unlikdan keyin keskin jonlanib, yangi sifat bosqichiga ko‘tarilishni, bir tarixiy davrdan yangi davrga o‘tishni bildiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mamlakatimizda Uchinchi Uyg‘onish davri va ma‘naviy islohotlarning tub mohiyatini ochib berishga doir qarashlar M. Quronov, N. Jo‘rayev, Q. Nazarov, I. Ergashev, N. Shermuhamedova, A. Erkayev, S. Otamurotovlarning izlanishlarida kuzatiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot ishida analiz va sintez, retrospektiv, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, dialektik va sinergetik kabi ilmiy bilish usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Tarixdan ma‘lumki, Birinchi va Ikkinchi Renessans davrida Markaziy Osiyodan yetishib chiqqan ajdodlarimiz ulkan yutuqlarga erishib, jahon, xalqlar, mintaqalar yutuqlari bilan taqqoslab, jahonning yetakchi madaniyati rivoji, ilm-fan, san‘at va adabiyot taraqqiyoti, ilg‘or jamiyat ideosferasini yuksalishi orqali jahon tamadduniga munosib hissa qo‘shgan.

Xususan, Sharq Uyg‘onish davrining ilk bosqichida bugungi yurtimizdan yetishib chiqqan buyuk alloma va mutafakkirlarning jahon ilm-fani va madaniyati, islom ma‘rifati taraqqiyotiga qo‘shgan hissasi dunyo ilmiy jamoatchiligi tomonidan haqli ravishda e‘tirofiga sazovor bo‘ldi. Ayniqsa, IX-XI asrlarda Xorazmda ta‘sis etilgan Ma‘mun akademiyasi, XV asrda Samarqandda ochilgan Mirzo Ulug‘bek ilmiy maktabi, Xurosonda Alisher Navoiy, Lutfiy va Jomiy singari buyuk ajdodlarimiz yaratgan ma‘naviy-madaniy muhitning ulug‘ siymolari boy ilmiy merosi bilan jahonga shuhrat qozondi. Bu davrda davrdagi buyuk mutafakkir va allomalarimizning matematika, astronomiya, fizika, kimyo, geodeziya, farmakologiya, tibbiyot, minerologiya kabi fanlar bilan birga, tarix, geografya, falsafa, madaniyat va san‘at, arxitekturaga oid olamshumul ilmiy g‘oya va kashfiyotlari jahon ilm-fani yuksalishida muhim rol o‘ynadi. Bu ilmiy, tarixiy va badiiy asarlar bugun dunyoning turli hududida, xorij to‘plamlari, jamg‘armalari, kutubxona va muzeylarida saqlanmoqda.

Bugun Birinchi va Ikkinchi Renessans davrida ajdodlarimiz tomonidan erishilgan yutuqlar Yangi O‘zbekistonning Uchinchi Renessans poydevorining asosiga aylandi. Zero, yurtimizda Uchinchi Renessans XX asrda islohotchi jaded ajdodlarimiz tomonidan amalga oshirishlari mumkin edi. Biroq, bu davrdagi siyosiy vaziyat bunday bo‘lishiga yo‘l qo‘ymadi. Ular butun ilmiy faoliyatini milliy uyg‘onish g‘oyasi atrofida birlashib, Turkistonni jaholat va xurofotdan olib chiqish, millatimizni g‘aflat botqog‘idan xalos etish maqsadida o‘zlarining bor imkoniyatlarini safarbar etdilar. Bu yo‘lda ular “Najot - ilmu irfonda” deb, jamiyat ideosferasini yuksaltirishga urindilar. “Milliy istiqloq, taraqqiyot va farovonlikka, avvalo, ma‘rifat orqali, dunyoviy va diniy bilim, zamonaviy ilm-

hunarlarini chuqur egallash orqali erishish mumkin, deb hisoblaganlar” [2]. Bu davrda Mahmudxo'ja Behbudiy, Shakuriy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Ubaydulla Xo'jayev, Fitrat, Fayzulla Xo'jayev, Usmonxo'ja Po'latxo'jayev, Abdulvohid Burhonov, Sadridin Ayniy, Abdulqodir Muhiddinov, Obidjon Mahmudov, Hamza, Cho'lpon, Is'hoqxon Ibrat, Muhammadsharif So'fizoda kabi yangilik tarafdorlari milliy uyg'onish va ma'rifatparvarlik harakatida o'chmas iz qoldirishgan. Ular yangi usul maktablari bilan bir qatorda, jamiyat ideosferasi, tafakkuri va turmush tarzini o'zgartirishga qaratilgan gazeta-jurnallar, nashriyot va kutubxonalar, teatrlar tashkil etganlar.

Uchinchi Renessans bugungi kunda butun xalqimizning qalbidan chuqur joy olib, umummilliy harakatga aylanib borayotgan ezgu g'oyadir. Akmal Saidov ta'biri bilan aytganda, bu g'oya zamirida:

bir tomondan, bugungi va ertangi avlodlarimizning “Uchinchi Renessans” poydevorini qo'yishdek ezgu maqsad-muddaolari;

ikkinchi tomondan, milliy tariximizda Birinchi va Ikkinchi Uyg'onish davrlariga asos solgan ulug' ajdodlarimiz, alloma bobolarimizning orzu-intilishlari va armonlari;

uchinchi tomondan, bunyodkorlik, yaratuvchanlik, har doim o'qish va izlanishga da'vat mujassamlashgan [3].

Bugun Yangi O'zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini yaratishda buyuk ma'rifatparvar jadidlarning ilmiy-ma'rifiy, adabiy-badiiy merosi ulkan ahamiyatga ega. Shu bois, Uchinchi Renessans:

birinchidan, ilm-fanda juda katta yangilanishlarga zamin hozirlab, asrimizning global muammolarini hal etishda ulkan kashfiyotlar asri bo'ladi;

ikkinchidan, ilm-fan ravnaqi mamlakatimizda nodir olim va ziyolilarni yetishib chiqishiga asos bo'ladi. Ularning sa'y-harakat bilan yangi kashfiyotlarga qilib, mamlakatimiz nufuzini jahon hamjamiyatiga e'tirof etilishiga xizmat qiladi;

uchinchidan, yurtimiz zamonaviy Buyuk ipak yo'li chorrahasidagi texnologiya, bilim va mahsulotlarning o'ta muhim markaziga aylanadi.

Uchinchi Renessans poydevorini yaratish bizdan xalqaro hamjamiyatga ilm-fan, texnologiyalar, axborot, madaniyat va iqtisod sohalarida yanada chuqurroq integratsiya bo'lishni talab etadi. Ammo o'zligimizni, tilimizni, milliy xususiyatlarimizni, ma'naviyatimizni, ya'ni milliy identligimizni saqlab qolishimiz shart. Bu esa ta'lim-tarbiya tizimiga, yosh avlod qanday qadriyatlar tizimiga intilishiga, dunyoqarashida milliylik va umuminsoniylik uyg'un bo'lishiga jiddiy e'tibor qaratish zarurligini bildiradi [4].

Agar davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyevning keyingi yillarda hayotimizning ma'naviyat, ta'lim-tarbiya, ilm va ma'rifati rivojlantirish yo'lida imzolagan qonun, farmon va qarorlari, tasdiqlagan Davlat dasturlari, ilgari surgan yangidan-yangi tashabbuslarining mohiyatini tahlil etsak, Uchinchi Renessansning markazi, albatta, Yangi O'zbekiston ekanligiga amin bo'lamiz. Xususan, bu borada yurtimizda “Madaniy faoliyat va madaniyat tashkilotlari to'g'risida” [5]gi qonun qabul qilinishi soha rivojida muhim qadamlardan bo'ldi. Milliy an'analarimizni asrab-avaylash va boyitish maqsadida Maqom, Baxshichilik va Askiya san'ati markazlari tashkil etildi. Shuningdek, “Bahor” raqs ansambli, Davlat filarmoniyasi, Davlat simfonik orkestri kabi 20 dan ortiq muassasalar faoliyati yo'lga qo'yildi. 11 ta yangi muzey, 2 ta teatr, 28 ta bolalar musiqa va san'at maktabi, 5 ta oliy ta'lim muassasasi tashkil etildi. “Maqom”, “Baxshichilik”, Hunarmandchilik, “Lazgi” kabi xalqaro festivallar an'anaga aylandi. 24 ta xorijiy mamlakatda, jumladan, qo'shni davlatlarda “O'zbekiston madaniyati kunlari” yuqori saviyada o'tkazildi [6].

Bugun ma'naviyat va madaniy yuksalishimiz sohasida yuqorida keltirilgan yutuqlar bilan cheklanib qolmaymiz. Zero, Uchinchi Renessans asosini ma'naviyat va ma'rifat, madaniyat va san'at tashkil etar ekan, bu sohalar davlatimiz siyosatining diqqat markazida turibdi. Ayniqsa, bu boradagi islohotlar uzviylikini

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev raisligida 2023 yil 22 dekabr kuni Respublika Ma'naviyat va ma'rifat kengashining kengaytirilgan yig'ilishida ma'naviy sohada 9 ta yo'nalish bo'yicha surilgan quyidagi muhim tashabbuslarda ko'ramiz:

birinchidan, ma'naviyat va madaniyat sohasi uchun metodik asos bo'lib xizmat qiladigan milliy g'oyamizni rivojlantirish bo'yicha alohida dasturiy hujjat ishlab chiqish;

ikkinchidan, madaniy-ma'rifiy sohadagi ishlarda hokimlarning mas'uliyati Yangi O'zbekistan va Uchinchi Renessans qurish yo'lida biz islohotlarimizning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lgan jamiyatimiz a'zolarining bor bilim va salohiyati, kuch va imkoniyatlarini, g'ayrat-shijoatini ishga solish;

uchinchidan, teatr san'atini rivojlantirish bo'yicha dastur ishlab chiqish, unda eng yaxshi pyesalar uchun ijodiy buyurtma berish, ijodiy va yordamchi xodimlarning chet el teatrlarida mahoratini oshirish, yosh rejissyorlarni qo'llab-quvvatlash uchun Mannon Uyg'ur nomidagi mukofot ta'sis etish, davlat muassasalarida o'yning bir kuni “Teatr kuni” deb belgilanib, xodimlarning teatrlarga borishi yo'lga qo'yish;

beshinchidan, maqom va baxshichilik san'atini ilmiy asosda o'rganish va rivojlantirish kuchaytirish;

oltinchidan, musiqa va raqs san'ati rivoji qo'llab-quvvatlash;

yettinchidan, xalqaro maydonda o'zbek madaniy diplomatiyasini kengaytirish;

sakkizinchidan, kino sohasi rivojlantirish, bu borada “Tirik tarix” seriyasida Vatanimizning shonli o'tmishiga bag'ishlangan filmlar yaratish dasturi ishlab chiqish va bunga xorijiy ijodkorlar, kinokompaniyalar hamda investorlar ham jalb etish;

to'qqizinchidan, tasviriy va amaliy san'at sohasini rivojlantirish bo'yicha dastur qabul qilish [6].

Davlatimiz rahbari tomonidan amalga oshirilayotgan yuqorida keltirilgan tashabbuslardan ko'zlangan pirovard maqsadga erishishda esa, ta'lim va tarbiyaning roli beqiyosdir. Shu bois, mamlakatimizda ta'lim sohasida yoshlarga zamonaviy bilimlarni berish, ularning intellektual salohiyatini oshirish va jahon hamjamiyatida munosib o'rin egallashlariga qaratilgan tub o'zgarishlar va islohotlar amalga oshirilib kelinmoqda.

Albatta, Birinchi va Ikkinchi Renessans kabi Uchinchi Renessans madaniy-ma'rifiy taraqqiyotga erishish yo'li uzoq davom etadigan jarayon hisoblanib, bu jarayon avvalo, yurtimizdan iqtidorli va iste'dodli zamonaviy yoshlar salohiyatiga, vatanparvar yoshlar kuch-qudratiga tayaniladi. Shu ma'noda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning “Biz Uchinchi Renessans masalasi strategik vizifa sifatida oldimizga qo'yib, uni milliy g'oya darajasiga ko'tarmoqdami. Biz maktabgacha ta'lim va maktab ta'limi, oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimi hamda ilmiy-madaniy muassasalarni bo'lg'usi Renessansning to'rt uzviy halqasi, deb bilamiz. Bog'cha tarbiyachisi, maktab muallimi, professor-o'qituvchilar va ilmiy-ijodiy ziyolilarimizni esa Yangi Uyg'onish davrining to'rt tayanch ustuni, deb hisoblaymiz. Men ishonaman – hurmatli ota-onalar bu tashabbusni albatta qo'llab-quvvatlab, yangi Renessansning beshinchi halqasi, beshinchi ustuni bo'ladi” [7], degan da'vatini jamiyat ideosferasining mazmuniga aylantirsa, hayotbaxsh g'oyaning cheksiz qudratini o'z hayotimizda yorqin ko'ra boshlaymiz.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, so'nggi yillarda iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy-huquqiy, ma'naviy-ma'rifiy va madaniy sohalarda erishilayotgan yutuqlar yurtimizda Uchinchi Renessans asoslarini yaratishga muhim poydevor bo'lmoqda. Bu asoslarning har biri puxta ishlab chiqilgan va ilmiy asoslangan strategik dasturlar, konsepsiyalar asosida amalga oshirilmoqda. Bundan tashqari, xalqimiz allomalarining jahon madaniyati rivojiga ulkan hissa qo'shgan Sharq uyg'onish davrini ilmiy, falsafiy o'rganish va baholash hamda orttirilgan ijobiy tajribalardan yangi taraqqiyotimiz yo'lida foydalanishimiz dolzarb ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR

1. Falsafa qomusiy lug'ati. –T.: “Sharq”, 2004. –B.346.
2. Янги Ўзбекистон Учинчи Ренессанс остонасида. –Т: “Zamin nashr”, 2021. –Б.126.

3. Янги Ўзбекистон ва Учинчи Ренессанс: маъномоҳияти, зарурати ва муштараклиги // <http://insonhuquqlari.uz/uz/news/yangi-ozbekiston>
4. Эркаев А. Янги Ўзбекистон: мўлжал – Учинчи Ренессанс. –Т.: “Маънавият”, 2021. –Б.14.
5. O'zbekiston Respublikasining 2021 yil 20 yanvardagi “Madaniy faoliyat va madaniyat tashkilotlari to'g'risida”gi O'RQ-668-sonli Qonuni // <https://lex.uz/docs/-5230682>
6. Президент Шавкат Мирзиёев раислигида 22 декабрь куни Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган йиғилиши бўлиб ўтди // “Янги Ўзбекистон” газетаси, 2023 йил 23 декабрь, № 267 (1056).
7. Ўқитувчи ва мураббилар - Янги Ўзбекистонни барпо этишда катта куч, таянч ва суянчимиздир // “Халқ сўзи” газетаси, 2020 йил 1 октябрь, № 207 (7709).

UDK: 18.7.01

Abdimomin TURSUNOV,

Termiz muhandislik-texnologiya instituti mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: tursunovabdimumin8@gmail.com

O'zMU huzuridagi PKQTMO tarmoq (mintaqaviy) markazi direktori, dots, O'.Tilovov taqrizi asosida

APPROACHES TO FORMING THE ECOLOGICAL AND AESTHETIC CONSCIOUSNESS OF YOUTH

Annotation

In this article, the factors affecting the ecological and aesthetic consciousness of young people, approaches to the formation of ecological and aesthetic consciousness, the issue of young people's relationship to nature and the environment, based on the analysis of information presented in scientific literature and Internet resources, are revealed. In the study, the factors affecting the formation of ecological and aesthetic consciousness of young people, the mutual harmony between man and nature, and the fact that it is a single system, were thoroughly analyzed.

Key words: Green space, ecological and aesthetic consciousness, nature, environment, theoretical basis, empirical research, approach, methods.

ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ЭКОЛОГО-ЭСТЕТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В данной статье на основе анализа информации, представленной в научной литературе и Интернете, рассмотрены факторы, влияющие на эколого-эстетическое сознание молодежи, подходы к формированию эколого-эстетического сознания, проблема отношения молодежи к природе и окружающей среде. ресурсы, раскрыты. В исследовании были подробно проанализированы факторы, влияющие на формирование эколого-эстетического сознания молодежи, на взаимную гармонию человека и природы, а также на то, что это единая система.

Ключевые слова: Зеленое пространство, эколого-эстетическое сознание, природа, окружающая среда, теоретическая основа, эмпирическое исследование, подход, методы.

YOSHLAR EKOLOGIK VA ESTETIK ONGINI SHAKLLANTIRISHDAGI YONDOSHUVLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada yoshlarning ekologik va estetik ongiga ta'sir etuvchi omillar, ekologik va estetik ongni shakllantirishdagi yondoshuvlar, yoshlarning tabiat va atrof-muhitga bo'lgan munosabati masalasi, ilmiy adabiyotlarda keltirilgan ma'lumotlar va internet manbalari tahlili asosida ochib berilgan. Tadqiqotda yoshlarning ekologik va estetik ongini shakllantirishiga ta'sir etuvchi omillar, inson va tabiat o'rtasidagi o'zaro uyg'unlik, yahlit bir tizim ekanligi atroflicha tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Yashil makon, ekologik va estetik ong, tabiat, atrof-muhit, nazariy asos, empirik tadqiqotlar, yondoshuv, metodlar.

Kirish. Yoshlarning ekologik va estetik ongini shakllantirish ko'p qirali jarayon bo'lib, u tarixiy, madaniy, ma'rifiy va psixologik yondashuvlarni mujassamlashtirishni o'z ichiga oladi. Ushbu usullar birgalikda yosh shaxslarning atrof-muhitni mazmunli va barqaror tarzda qadrlash va ular bilan o'zaro munosabatda bo'lish qobiliyatini oshiradi. Yoshlarning ekologik-estetik ongini shakllantirish falsafiy-pedagogik nutqning muhim jihati hisoblanadi. Bu jarayon ekologik madaniyatni va atrof-muhitni estetik idrok etishni o'z ichiga oladi, bu esa shaxs va butun jamiyatning uyg'un rivojlanishiga yordam beradi. Axloqiy yondashuv insonning tabiat oldidagi axloqiy majburiyatlari va mas'uliyatini ta'kidlaydi. Etika ekologik adolat, biologik xilmaxillikni saqlash uchun javobgarlik va ekologik ofatlarning oldini olish kabi masalalarni hal qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Maqolada bugungi kunda yoshlarning ekologik va estetik ongini shakllantirish bo'yicha yondoshuvlarni davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev ma'ruzalari, yurtimiz olimlari asarlari va ilmiy adabiyotlarda hamda islom dini manbalarida keltirilgan ma'lumotlar asosida tahlil qilindi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda yurtimiz olimlari tomonidan ilgari surilgan fikrlarini o'zaro solishtirish orqali qiyosiy tahlil qilgan holda o'rganilgan. Shuningdek, maqolada qiyosiy tahlil metodidan tashqari, tarixiylik, izchillik, xolislik kabi ko'plab metodlardan ham foydalangan holda mavzu mohiyatini ochishga harakat qilingan.

Tahlil va natijalar. Yoshlarning ekologik-estetik ongini shakllantirish tizimini o'rganish ham nazariy, ham uslubiy asoslarni tushunishni o'z ichiga oladi. Bu turli xil ta'lim strategiyalarini va yoshlarda atrof-muhitga e'tibor va estetik tuyg'ularni tarbiyalash uchun falsafiy yondashuvlarni o'z ichiga

oladi. Nazariy asoslar estetik ongni shakllantirish murakkab ijtimoiy-falsafiy va sinergetik hodisa bo'lib, Markaziy Osiyo kabi mintaqalarning tarixiy-madaniy unsurlarini qamrab olishini ko'rsatadi. Bu borada O'zbekiston Respublika Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2022-yil 21-dekabrda Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga yo'llagan Murojaatnomasida: "Tabiatimizni asrab-avaylash, suv, havo va atrof-muhitni toza tutish kelgusi yilda har bir mahalla aholisining madaniyati va amaliy harakatiga aylanishi kerak. Bu borada mavjud vaziyatni ijobiy tomonga o'zgartirish uchun ekologiya va atrof-muhitni asrash bo'yicha sa'y-harakatlarimizni, xususan, «Yashil makon» umummilliy loyihasi doirasidagi ishlarimizni kuchaytiramiz." [1], deb ta'kidlagan edi. Darhaqiqat, bugun barcha xalq, millat va elatlarning vazifasi – bu atrof-muhitga ziyon yetkazmagan holda tabiat boyliklaridan oqilona foydalanish va uni muhofaza qilishdan iborat. Empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy muhitning badiiy va estetik tarkibiy qismlari yoshlarda mintaqaviy o'ziga xoslik va mintaqaviy vatanparvarlikni shakllantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bugungi kun yoshlarda samarali ekologik ongni shakllantirish fanlararo yondashuvni, an'anaviy ta'lim usullarini faol, o'quvchilarga yo'naltirilgan ta'lim tajribasi bilan birlashtirishni talab qiladi.

Estetik yondashuvda tabiatni estetik idrok etish ekologik ongni shakllantirishda asosiy o'rin tutadi. Tabiat ilhom va go'zallik manbai sifatida qabul qilinadi, bu esa yoshlarni uni asrab-avaylashga, asrashga undaydi. Shu nuqtai nazardan, san'at, adabiyot va madaniyat atrof-muhitga yo'naltirilgan qadriyatlar va g'oyalarni targ'ib qilishda muhim rol o'ynaydi. Ekofalsafa bu falsafaning insonning tabiat bilan o'zaro munosabatini o'rganadigan va barqaror rivojlanish kontsepsiyalarini ishlab chiqadigan bo'limi. Ekofalsafa inson va tabiatning uyg'un

yashashini ta'kidlab, ekologik axloq va barqaror rivojlanishning muhimligini ta'kidlaydi. Diniy-falsafiy yondashuv ekologik ongning shakllantirishda diniy qadriyatlar va e'tiqodlarning rolini o'rganadi. Masalan, islomiy qadriyatlar tabiatni asrab-avaylash Xudo yaratgan narsalarning bir qismi sifatida muhimligini ta'kidlaydi. Qur'on va hadislarida tabiiy boyliklar va atrof-muhitga hurmat ko'rsatishga da'vatlar ko'p.

Ekologik ong ko'p qirrali tushuncha bo'lib, inson va tabiiy muhit o'rtasidagi munosabatlarni tushunish uchun turli falsafiy qarashlarni birlashtiradi. U axloqiy, fenomenologik va ekzistensial o'lchovlarni o'z ichiga oladi, ular insonning o'zini o'zi anglashini va tabiat bilan o'zaro munosabatini qayta shakllantirishga qaratilgan. A.Xukumovning "O'zbekiston Respublikasi aholisi ekologik ongi darajalarining tahlili muammolari" risolasi mavzuning nisbatan mukammal sotsiologik ilmiy izlanishlari natijasidir. Bu tadqiqotda ekologik barqaror taraqqiyotning aholi ijtimoiy, iqtisodiy, geografik, etnografik, ekologik yashash sharoitlari bilan dialektik bog'lanish va aloqadorligining sotsiologik qonuniyatlarini ochib bergan[3]. Ekologik ong insonning tabiatga va uni o'rab turgan muhitga munosabatini aks ettiruvchi ong shaklidir. Ushbu kontseptsiya doirasida tabiatni muhofaza qilish va kelajak avlodlar uchun asrab-avaylash g'oyalari ham ekologik ongga kiritilgan. Biroq, ekologik ongning tuzilishi va mohiyatini to'liq anglash uchun antieologik ong bilan bog'liq bo'lgan elementlarni ajratish muhim ahamiyatga ega. "Ekologik ong - real mavjud bo'lgan ekologik munosabatlarning inson miyasidagi obrazlar, hissiyotlar, tasavvurlar, nazariyalar va hokozolar tarzidagi in'ikisidir"[10]. Insonning tabiat va atrof-muhitga har qanday munosabati ekologik ong doirasida baholanishi mumkin. Bu munosabatlar ham ijobiy (atrof-muhit uchun mas'uliyatli xatti-harakatlar) va salbiy (atrof-muhitga zararli faoliyat) bo'lishi mumkin.

M.Morris fikricha, "Ekologik ongning ko'p ovoqli landshaftga kiritilgan o'zaro bog'liq ekologik o'ziga xosliklar sifatidagi rolini ta'kidlash orqali ta'lim orqali rivojlantirish mumkin. Ushbu yondashuv idrokni antropotsentriklikdan ekologik jihatdan integratsiyalashgan dunyoqarashga o'zgartiradi"[5]. Tabiatni muhofaza qilish va kelajak avlodlar uchun asrab-avaylash g'oyalari ham ekologik ongning bir qismidir. Bu atrof-muhitga mas'uliyatli xatti-harakatlarni targ'ib qilish va tabiatning barqarorligi uchun strategiyalarni ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Ekologik ongga qarshi ong - atrof-muhitga zarar yetkazuvchi mas'uliyatsiz va zararli faoliyatni aks ettiruvchi ong shaklidir. Bunday xatti-harakatlar ekologik ongning rivojlanishi va tarqalishiga to'sqinlik qiladi va tabiatga jiddiy zarar etkazadi. Seong D. Yun ta'kidlashicha, "Ekologik ong - bu ekologik mavjudlikning aksidir, ikkinchisi birinчисini shakllantiradi. Bu nuqtai nazar ekologik ongning ekologik mavjudlikdan ajralishini tanqid qiladi, ongning ekologik voqelikka bog'liqligini ta'kidlaydi"[6]. Ekologik ong hodisasining murakkabligi va qarama-qarshiligi bu ong shaklining ijtimoiy ongning boshqa shakllardan farqini ochib beradi. Ushbu farqlar ob'ektiv va sub'ektiv tomonlarni farqlashni talab qiladi: Ob'ektiv jihatlar: Bu jihatlar ekologik muammolarning real jismoniy va biologik ta'sirini o'z ichiga oladi. Masalan, iqlim o'zgarishi, tuproq eroziyasi, suvning ifloslanishi kabi mavzular ob'ektiv ekologik muammolardir.

Bizning nazarinomada, ekologik ong shaxsning tabiatga, atrof-muhitga munosabatining barcha turlarini o'z ichiga oladi va bu munosabatlar ham ob'ektiv, ham sub'ektiv tomonlardan iborat.

ADABIYOTLAR

1. Sh.M.Mirziyoev. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – T.: O'zbekiston, 2017.
2. Sh.M.Mirziyoev. Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. - T.: O'zbekiston, 2023.
3. Хукумов А. Проблемы анализа уровня экологического сознания населения Республики Узбекистан. Т.: ТЭУ, 1994. С. 30.
4. Абдуллаев З. Экологические отношения и экологическое сознание. - С. 172.
5. Morris, M. (2002). "Ecological Consciousness and Curriculum". In The Journal of. Curriculum Studies, Volume 43, Number 5, (pp. 571-587).
6. <https://scholar.google.com/citations?user=LljJgSAAAAAJ&hl=en>
7. <https://ouci.dntb.gov.ua/en/works/4aozEAM9/>
8. https://link.springer.com/chapter/10.1057/9781137536235_5
9. Biriukova, N. A. (2005). The formation of an ecological consciousness. Russian Education and Society, 47(12), 34-45
10. Абдуллаев З. Экологические отношения и экологическое сознание. - С. 172..

Ekologik ongning asosiy elementlaridan biri bu tabiatni muhofaza qilish va kelajak avlodlar uchun asrash g'oyasidir. Shu bilan birga, atrof-muhitga qarshi tushunchaning elementlarini aniqlash va ajratish ham ekologik xabaridorlikni to'liq tushunish uchun muhimdir. Bu farqlar ekologik ongning boshqa ijtimoiy ong shakllaridan ajralib turishini va ongning maxsus shakli sifatida tan olinishini ta'minlaydi. M. Yazevich xulosasiga ko'ra, "Ekologik ongning evolyutsiyasi klassik antropotsentrik qarashlardan klassik bo'lmagan va klassik bo'lmagan ekotsentrik modellargacha bo'lgan ilmiy paradigmalarning o'zgarishi bilan mos keladi. Ushbu paradigmalarda odamlar va tabiat o'rtasidagi uyg'un o'zaro ta'sir zarurligini ko'rsatadi"[7]. A.Riggio fikricha, "Ekologik ong axloqni tubdan o'zgartirishni, voqelikni o'zaro bog'liqlik va o'zaro bog'liqlik orqali tushunishni o'z ichiga oladi. Ushbu axloqiy o'zgarish g'amxo'rlik va barqarorlik axloqini shakllantirish orqali ekologik inqirozlarni hal qilish uchun juda muhimdir"[8]. N.A.Biriukova ta'kidlashicha, "Ekologik ongning shakllantirish inson faoliyatining ekologik inqirozlarni bartaraf etish uchun biosfera qonunlariga mos kelishi zarurligini ta'kidlaydigan tabiatga qadriyatli munosabatni targ'ib qiluvchi ta'lim amaliyotlari bilan chambarchas bog'liq"[9].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytish mumkinki, ekologik ongning tabiati, uning ijtimoiy ong tizimidagi o'rni haqidagi munozaralar olimlar o'rtasida davom etmoqda. Bu sohada turlicha yondashuv va nazariyalar mavjud bo'lib, ular ekologik ongning murakkab va qarama-qarshi hodisa ekanligini ko'rsatadi. Ayrim olimlar ekologik ongning ijtimoiy ongning alohida shakli sifatida ko'rib chiqishni taklif qiladilar. Ushbu yondashuvga ko'ra, ekologik ong nafaqat atrof-muhit bilan bog'liq fikr va xatti-harakatlarni, balki jamiyatning ekologik muammolarga munosabatini ham aks ettiradi. Boshqa olimlar ekologik ongning ijtimoiy ongning boshqa shakllari bilan qo'shilib ketganligini ta'kidlaydilar. Bu yondashuv ekologik ongning mustaqil shakl emasligini, balki ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy ong shakllari bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlaydi. Uchinchi guruh olimlarining fikricha, ekologik ongning ijtimoiy ongning boshqa shakllari bilan bir xil maqomga ega. Ularning fikricha, ekologik ong jamiyatning tabiatga munosabatini, ekologik muammolarga yondashuvini aks ettiruvchi murakkab hodisadir. Bir qator mualliflarning fikricha, ekologik onglik, odatda, ijtimoiy ishlab chiqarishning tabiati va ayniqsa, iqtisodiy vaziyat bilan belgilanadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ekologik ong turli ijtimoiy guruhlar nazariyasi bo'lib, tabiatga nazariy munosabat darajasi va holatini aks ettiradi. Bu jamiyat va tabiat o'rtasidagi munosabatni ko'rsatadigan hodisadir. Aytish mumkinki, "tabiat-jamiyat-inson" tizimi munosabatlarini muvozanatga keltirishda, tabiat in'om etgan ne'matlardan oqilona foydalanish, tabiatni asrab-avaylashga oid g'oyalardan unumli foydalanish maqsadga muvofiqdir. Zero, ma'naviy qadriyatlarimiz asosida farzandlarimizning ongiga atrof-muhitni ozoda tutish, havoning ifloslanishiga yo'l qo'ymaslik, mamlakatimiz tabiatini, hayvonot va o'simlik dunyosini asrash kabi tushunchalarni singdirib borishimiz kerak. "Tabiatimizni asrab-avaylash, suv, havo va atrof-muhitni toza tutish kelgusi yilda har bir mahalla aholisining madaniyati va amaliy harakatiga aylanishi kerak. Bu borada mavjud vaziyatni ijobiy tomonga o'zgartirish uchun ekologiya va atrof-muhitni asrash bo'yicha sa'y-harakatlarimizni, xususan, "Yashil makon" umummilliy loyihasi doirasidagi ishlarimizni kuchaytiramiz" [2]. – deb ta'kidlab o'tdi davlatimiz rahbari Murojaatnomasida.

UDK: 377.6

Munisa TURSUNOVA,
Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers
E-mail: munisatursunova77@gmail.com

Department of Ecology and Law, Doctoral student

DEVELOPING PRAGMATIC COMPETENCE OF UZBEK ESL LEARNERS THROUGH POSTMETHOD PEDAGOGY

Annotation

This study investigates the effectiveness of a postmethod pedagogical approach in developing the pragmatic competence of Uzbek learners of English as a second language (ESL). The findings demonstrate the positive impact of the postmethod approach on enhancing the learners' pragmatic competence, providing valuable insights for ESL teaching and learning in the Uzbek context.

Key words: Pragmatic competence, postmethod pedagogy, speech acts, conversational implicature, sociolinguistic appropriateness, Uzbek ESL learners.

РАЗВИТИЕ ПРАГМАТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЗБЕКСКИХ УЧАЩИХСЯ ESL ЧЕРЕЗ ПОСЛЕМЕТОДНУЮ ПЕДАГОГИКУ

Аннотация

Данное исследование изучает эффективность постметодического педагогического подхода в развитии прагматической компетенции узбекских учащихся английского языка как второго (ESL). Результаты демонстрируют положительное влияние постметодического подхода на повышение прагматической компетенции учащихся, предоставляя ценные знания для преподавания и изучения ESL в узбекском контексте.

Ключевые слова: Прагматическая компетенция, постметодическая педагогика, речевые акты, разговорные импликатуры, социолингвистическая уместность, Узбекские учащиеся ESL.

O'ZBEK TALABALARINI ESL POST-METODIK PEDAGOGIKA ORQALI PRAGMATIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Ushbu tadqiqot O'zbek ESL o'rganuvchilarining pragmatik kompetentsiyasini postmetod pedagogikasi yordamida rivojlantirishning samaradorligini o'rganadi. Natijalar postmetod yondashuvining o'rganuvchilarning pragmatik kompetentsiyasini oshirishdagi ijobiy ta'sirini ko'rsatadi va O'zbekiston kontekstida ESL o'qitish va o'rganishga qimmatli ma'lumotlar beradi.

Kalit so'zlar: Pragmatik kompetentsiya, postmetod pedagogikasi, nutq aktlari, suhbat implikaturasi sotsiolingvistik munosiblik, O'zbek ESL o'rganuvchilari.

Introduction. Traditionally, the process of mastering a foreign language has often been perceived as relatively straightforward, involving the acquisition of grammatical structures and vocabulary by learners. However, there has been a significant paradigm shift within the postmethod era. Kumaravadivelu (1994) introduced the concept of the 'postmethod condition', which arose from widespread dissatisfaction with traditional teaching methodologies. This new approach rejects rigid adherence to a single method and instead encourages teachers to adapt their strategies based on local contexts, guided by overarching 'macrostrategies' as proposed by Prabhu (1990). Thus, beyond mere grammar and vocabulary, language learning now encompasses a crucial aspect - communication. This emphasis on communication has underscored the importance of pragmatics and communicative competence. Pragmatics, by definition, focuses on the dynamics of interaction, exploring how speakers produce utterances and how interlocutors respond.

Traditional teaching methods in Uzbekistan have historically been characterized by a teacher-centred approach, where the teacher dominates the classroom and students often depend on group dynamics without direct instruction in social skills. This method aligns with a more prescriptive and structured form of pedagogy, which can limit the flexibility and adaptability of teaching practices. In contrast, postmethod pedagogy, which is gaining traction globally, emphasizes a more democratic and context-sensitive approach to teaching and learning. It moves beyond the rigid frameworks of traditional methods by prioritizing learner investment and interest, and by giving learners a meaningful role in pedagogical decision-making. This approach is particularly relevant in the context of Uzbekistan, where there is a growing recognition of the need for innovative educational practices to enhance the quality of education and better prepare

students for a rapidly changing world. The use of innovative technologies in teaching, such as multimedia tools, is seen as a way to blend traditional methods with modern educational practices, thereby improving motivation and learning outcomes. However, the transition to postmethod pedagogy is not without challenges. Teachers in Uzbekistan, like those in other parts of the world, may struggle to fully implement the characteristics and strategies of postmethod pedagogy due to a lack of familiarity and the deeply ingrained nature of traditional methods. (Harvey & McDonald, 2019). Despite these challenges, the shift towards a more flexible, context-aware, and learner-centered approach in Uzbekistan's education system reflects a broader global trend towards educational reform and innovation (Urinboyev, 2020).

Despite Uzbekistan's support for English language education through legislation and language policies, classroom instruction still heavily relies on textbooks that offer limited phrases and expressions. Moreover, speaking practice often occurs solely within the confines of the classroom under the watchful eye of teachers, making it challenging to foster speaking skills among learners. This study delves into innovative approaches to teaching pragmatics and pragmatic competence to Uzbek learners of English in postmethod era. Ultimately, the study puts forth a series of recommendations to address these identified issues.

Literature review. Developing pragmatic competence in Uzbek ESL learners through postmethod pedagogy can be effectively achieved by integrating various instructional strategies and feedback mechanisms. Research indicates that explicit teaching of pragmatic competence, such as the American English refusals, significantly enhances learners' abilities to use language appropriately in different contexts, and these skills can be retained over time (Ahmed, 2023). Additionally, the importance of

pragmatic competence in EFL contexts is underscored by the challenges teachers face in implementing these features in daily classroom practices, suggesting a need for more structured approaches (Khodiyeva, 2023). Utilizing reformulation as a feedback strategy in collaborative tasks has proven effective in improving learners' email pragmatics, with sustained competence observed over several weeks (Ilina, 2023). Blended learning models, which combine classroom teaching with interactive online resources, have also shown significant improvements in learners' pragmatic competence, highlighting the benefits of integrating technology in language instruction (Chen & Wu, 2022). Furthermore, understanding conversational implicatures and performing speech acts are crucial components of pragmatic competence, and targeted testing and practice in these areas can enhance learners' communicative abilities (Boufira, 2022). Explicit instruction in interlanguage pragmatics, focusing on both pragmalinguistic and sociopragmatic features, is essential to address learners' pragmatic failures and improve their overall communicative competence (Kentmen et al., 2023). Flipped classroom instruction, which provides a flexible and accessible e-learning environment, has been found to be more effective than conventional methods in developing learners' pragmatic skills, particularly in producing request speech acts (Hammouri & Al-Khanji, 2023). Practical tasks, such as oral and written complaints, can further develop pragmatic awareness and competence (Hazaymeh & Altakhaineh, 2019). Finally, incorporating authentic situations and varied language functions in both classroom and real-life contexts can significantly enhance learners' fluency and pragmatic competence, as evidenced by positive student feedback (Nuridin, 2019). Therefore, a postmethod pedagogy that combines these diverse strategies can effectively develop the pragmatic competence of Uzbek ESL learners.

In Uzbekistan, the traditional focus on grammatical and lexical knowledge often overshadows the importance of pragmatic competence, which is crucial for effective communication in a second language. The postmethod pedagogy, which emphasizes contextualized materials and learner autonomy, offers a promising approach to address this gap by tailoring teaching methods to the specific cultural and educational context of Uzbekistan. However, Uzbek EFL teachers face challenges in integrating pragmatic competence into their daily classroom practices due to a lack of resources and training. The effectiveness of postmethod pedagogy in this context can be enhanced through blended learning models, which have shown significant improvements in pragmatic competence among learners by combining traditional classroom instruction with interactive online activities. Additionally, the use of reformulation as a feedback strategy in collaborative tasks, such as email writing, can help learners notice and correct pragmatic infelicities, thereby improving their pragmatic competence over time. Virtual exchanges and interactive tasks focusing on speech acts, such as compliments and complaints, also provide practical opportunities for learners to develop pragmatic awareness in real-life contexts. Moreover, the implementation of postmethod pedagogy can reduce teacher burnout by promoting more engaging and contextually relevant teaching practices, which in turn can lead to better learning outcomes. Therefore, while the cultural context of Uzbekistan presents certain challenges, the strategic application of postmethod pedagogy, supported by blended learning and interactive tasks, can effectively enhance the pragmatic competence of ESL learners in this region.

Research Methodology. Postmethod pedagogy, which emphasizes flexibility, contextual sensitivity, and the integration of various teaching methods, can significantly enhance pragmatic competence in language learners. Pragmatic competence, the ability to use language appropriately in social contexts, is crucial for effective communication but often does not develop alongside linguistic competence in L2 learners. Traditional methods focusing solely on grammar and vocabulary are insufficient, as pragmatic competence also involves understanding social, cultural, and discourse conventions. An integrated approach that combines pragmatic and phonological competence, such as using haptic pronunciation teaching techniques, can help learners map

intonation and rhythm onto language chunks, thereby improving their social responsiveness. Moreover, postmethod pedagogy can incorporate technological tools to provide learners with more exposure to the target language, which is essential for developing pragmatic skills in EFL contexts where such exposure is limited. Additionally, communicative language teaching methods, a key component of postmethod pedagogy, have been shown to enhance pragmatic competence by focusing on real-life communication and interaction. However, the effectiveness of these methods can vary based on factors such as the duration, quantity, and quality of pedagogical interventions, as well as the learners' exposure to the target language environment. Postmodernist education, which seeks to integrate pedagogical theory and practice, also supports the development of pragmatic competence by promoting a deeper understanding of the relationship between knowledge and experience. Therefore, postmethod pedagogy, with its adaptable and holistic approach, can effectively address the multifaceted nature of pragmatic competence, making it a valuable framework for language educators. The post-method frees us from the constraints imposed by the techniques of instruction. Teachers using the post method are free to choose their own methods and use their personal experiences, but this does not mean that they may make whatever decisions they want because they still need to follow certain guidelines in order to educate students effectively. In English language teacher education, there are three main approaches to teacher education that may be seen, according to Freeman (1993). These approaches include science-research conceptions, theory-philosophy conceptions, and art-craft conceptions. In the post-method condition, the direction of change in the education of English language teachers has shifted from science-research conceptions to art-craft conceptions to teaching, since adhering to a specific and single teaching method within the context of art-craft conceptions may hinder teachers' ability to reach their full potential. Therefore, the macro-strategic teaching principles form the cornerstone of instructors' roles, and they may use their experiences to apply these concepts to their instruction to maximise student outcomes.

Analysis and Results. The improvement in pragmatic competence following postmethod pedagogy intervention in Uzbekistan can be significant, as evidenced by various studies. In the Uzbek EFL context, teachers are increasingly recognizing the importance of integrating pragmatic competence into their teaching practices, despite facing challenges in implementation. The shift towards a more integrated approach to teaching language skills, where listening, reading, writing, and speaking are taught in conjunction, supports the development of pragmatic competence. Research indicates that explicit instruction in pragmatics, such as teaching request strategies and modification devices, can lead to substantial improvements in learners' pragmatic abilities over time. Moreover, the necessity of pragmatic instruction is underscored by findings that mere exposure to language input is insufficient for developing pragmatic competence; structured pedagogical interventions are essential. Studies have shown that such interventions, when combined with opportunities for interaction with native speakers, can enhance learners' pragmatic performance and retention of pragmatic knowledge. However, the complexity of teaching pragmatics is highlighted by mixed results in some studies, suggesting that factors such as the duration and quality of instruction play crucial roles in learners' sociopragmatic development. Additionally, the evolving role of teachers as innovative and adaptive educators is crucial in fostering an environment conducive to pragmatic learning. The integration of pragmatics into language pedagogy aligns with constructivist approaches that emphasize the importance of social interaction and environmental factors in language learning. Overall, the evidence suggests that postmethod pedagogy interventions, which incorporate explicit pragmatic instruction and interactive opportunities, can significantly improve pragmatic competence among EFL learners in Uzbekistan, although the effectiveness may vary based on instructional quality and contextual factors.

Conclusion. Implementing postmethod pedagogy presents several challenges across different educational contexts. One significant challenge is the lack of awareness and

understanding among teachers about the nature and principles of postmethod pedagogy, as observed in some Uzbek teachers who rarely utilize this paradigm in their teaching practices. Additionally, the demanding nature of postmethod pedagogy, which requires teachers to be autonomous and critically reflective, poses a barrier, especially in environments where teachers are accustomed to traditional, transmission-based models of education. The necessity for high teacher efficacy and self-assurance to make comprehensive judgments about teaching practices further complicates its implementation, as many teachers operate as passive implementers of prescribed curricula and rely heavily on textbooks. The integration of technology with postmethod pedagogy also presents a challenge, requiring lecturers to blend conventional and technological interactions effectively based on students' needs. Furthermore, the lack of critical thinking skills among students and the prevalence of passive learning attitudes hinders the successful application of postmethod principles. In South Africa, pre-service teachers face challenges in optimizing their teaching practices and learner potential due to the need for critical reflection and the formation of learning communities. Lastly, the resurgence of methodism, driven by advancements in artificial intelligence and intelligent computer-assisted language learning, suggests that the boundaries of past methods might still influence current pedagogical practices, complicating the shift to a postmethod approach. These multifaceted challenges highlight the need for systemic changes and support to facilitate the effective implementation of postmethod pedagogy in diverse educational settings.

Pragmatic competence is a fundamental aspect of language learning that extends beyond mere grammatical accuracy and vocabulary acquisition. It involves the ability to use language appropriately in various social contexts, which is essential for effective communication. Developing pragmatic competence ensures that language learners can convey their intentions clearly and appropriately, thereby minimizing misunderstandings that can result from literal interpretations of language. The domain of pragmatics is extensive and adaptable, encompassing a wide range of diverse issues that intersect with various disciplines. Different researchers have provided distinct definitions and explanations of pragmatics. A consensus on the precise definition of pragmatics is lacking in the literature. Yule (1996) aptly stated, "Understanding how people communicate is actually a process of interpreting not just what speakers say, but what they intend to mean". Communication is a complex process that relies on specific elements for success: the tool of

communication (language), the participants (speaker and hearer), the purpose of communication (function), and the context in which functions are utilized. The context refers to the spatial and temporal conditions associated with speech, as well as other situational aspects. Therefore, the meaning of a word or phrase remains ambiguous until the context is established. While a dictionary can provide multiple definitions for a single word, it is the context that allows for the differentiation of meanings. Ervin-Tripp (1994) emphasizes the significance of context in language comprehension, stating that "Language tolerates both polysemy and homonymy heavily because humans are very context-sensitive, unlike a machine translator, which can be tripped up". According to Rose and Kasper (2001), pragmatics is "the study of communicative action in its sociocultural context," underscoring the pivotal role of context in interpreting communication, a focal point of pragmatics. Levinson (1983) accentuates the importance of context in his definition of pragmatics as "the study of the ability of language users to pair sentences with the contexts in which they would be appropriate". Similarly, Yule (1996) characterizes pragmatics as "the study of speaker meaning," taking into account "what people mean in a particular context and how the context influences what is said".

One of the primary reasons for the importance of pragmatic competence is its role in effective communication. Language learners often find themselves in situations where the literal meaning of words is insufficient to convey the intended message. Pragmatic competence allows them to understand and produce language that aligns with the social norms and expectations of the target language community. This competence is particularly crucial in intercultural communication, where cultural norms, values, and conventions significantly influence language use. Understanding these cultural nuances is essential for learners to interact respectfully and effectively with speakers from different cultural backgrounds.

In addition to facilitating effective communication, pragmatic competence is vital for social interaction. Language learners need to navigate a variety of social situations, such as making requests, giving compliments, apologizing, or refusing politely. These interactions require more than just grammatical knowledge; they demand an understanding of the social rules governing language use in different contexts. Pragmatic competence helps learners build and maintain social relationships by enabling them to respond appropriately to various social cues and expectations.

REFERENCES

- Ahmed, K., Akram, A., Sharif, A. S., & Tariq, A. (2023). Developing Pakistani ESL Learners' Pragmatic Competence: A Case Study of English Refusals. *Journal of English Language, Literature and Education*, 4(3). <https://doi.org/10.54692/jelle.2023.0501160>
- Bouftira, M., El Messaoudi, M., & Li, S. (2022). Developing EFL Learners' Pragmatic Competence through a Blended Learning Model: A Quasi-Experimental Study. *European Scientific Journal, ESJ*, 18(16). <https://doi.org/10.19044/esj.2022.v18n16p105>
- Chen, Y. S., & Wu, H. J. (2022). Developing Sustainable Email Pragmatic Competence for EFL Learners through Reformulation. *Sustainability (Switzerland)*, 14(24). <https://doi.org/10.3390/su142416868>
- Ervin-Tripp, S. (1994). Hymes on speech socialization. *Text & Talk*, 29(3), 245-256. <https://doi.org/10.1515/TEXT.2009.013>
- Freeman, D. & J. C. Richards (1993). Conceptions of teaching and the education of second language teachers. *TESOL Quarterly* 27 (2): 193 - 216.
- Hammouri, D. M., & Al-Khanji, R. R. (2023). Pragmatic Competence in Learner English: The Case of Jordanian EFL Learners. *Theory and Practice in Language Studies*, 13(4). <https://doi.org/10.17507/tpls.1304.30>
- Harvey, N. M., & McDonald, N. M. (2019). Teacher Constructed Theories for a Post-Method Paradigm. <https://doi.org/10.4018/978-1-5225-9228-0.ch001>
- Hazaymeh, W. A., & Altakhaineh, A. R. M. (2019). The effect of flipped classroom instruction on developing emirati EFL learners' pragmatic competence. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 18(10). <https://doi.org/10.26803/ijlter.18.10.6>
- Ilna, A. Y. (2023). Review of Gerrard Mugford. 2022. Developing Cross-Cultural Relational Ability in Foreign Language Learning Asset-Based Pedagogy to Enhance Pragmatic Competence. *Russian Journal of Linguistics*, 27(1). <https://doi.org/10.22363/2687-0088-33774>
- Kentmen, H., Debreli, E., & Yavuz, M. A. (2023). Assessing Tertiary Turkish EFL Learners' Pragmatic Competence Regarding Speech Acts and Conversational Implicatures. *Sustainability (Switzerland)*, 15(4). <https://doi.org/10.3390/su15043800>
- Khodiyeva, S. (2023). Integrating pragmatic competence to english language classes. *Современные Тенденции Инновационного Развития Науки и Образования в Глобальном Мире*, 1(3). <https://doi.org/10.47689/stars.university-pp276-279>
- Kumaravdivelu (1994). The Postmethod Condition: (E)merging Strategies for Second/Foreign Language Teaching, March 1994, *TESOL Quarterly* 28(1) DOI: 10.2307/3587197
- Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.

14. Nuridin, W. (2019). Developing pragmatic competence of indonesian efl learners through teaching speech acts of oral and written complaints. *Englisia Journal*, 6(1). <https://doi.org/10.22373/ej.v6i1.3167>
15. Prabhu, N. S. (1990). There Is No Best Method—Why? *TESOL Quarterly*, 24, 161-176. <https://doi.org/10.2307/3586897>
16. Kasper, G., & Rose, K. R. (2002). Pragmatic development in a second language. *Language Learning*, 52(Suppl1), 1–352.
17. Urinboyev, H. B., Djalilov, B. K., & Ortiqov, M. A. (2020). The importance of modern innovative teaching methods in the higher education system of Uzbekistan. *Journal of Critical Reviews*, 7(7). <https://doi.org/10.31838/jcr.07.07.194>
18. Yule, George. (1996). *The Study of Language* (2nd ed). Cambridge: Syndicate of the University of Cambridge.

Gulruxan ULUG‘BEKOVA,
Andijon davlat tibbiyot instituti dotsenti, t.f.n
E-mail: ulugbekova@mail.ru

DSc, professor M.Xajiyeva taqrizi asosida

DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF EFFECTIVE METHODS FOR TEACHING ANATOMY THAT MEET MODERN EDUCATIONAL STANDARDS AND THE REQUIREMENTS OF MEDICAL UNIVERSITIES

Annotation

This article summarizes the important need to develop and implement effective methods of teaching anatomy that meet modern educational standards and meet the specific requirements of medical universities. Anatomy, a core subject in medical education, requires innovative teaching strategies to improve student understanding and proficiency. Traditional methods of teaching anatomy, such as lectures and dissections, although effective to some extent, are increasingly seen as limited in meeting diverse learning needs and the evolving educational landscape. Modern education standards emphasize interactive and technology-integrated learning approaches that foster critical thinking, practical experience, and the practical application of knowledge.

Key words: Anatomy education, medical education, teaching methods, digital resources, problem-based learning, blended learning, curriculum development, faculty training, evaluation.

ANATOMIYA O‘QITISHNING ZAMONAVIY TA‘LIM STANDARTLARI VA TIBBIYOT OLIY O‘QUV YURLARI TALABLARIGA JAVOB BERADIGAN SAMARALI METODLARINI ISHLAB CHIQUISH VA AMALIYOTGA JORIY ETISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada anatomiyani o‘qitishning zamonaviy ta‘lim standartlariga mos keladigan va tibbiyot oliy o‘quv yurtlarining o‘ziga xos talablariga javob beradigan samarali usullarini ishlab chiqish va joriy etishning muhim zarurati haqida qisqacha ma‘lumot berilgan. Tibbiy ta‘limning asosiy fani bo‘lgan anatomiya talabalarning tushunishi va malakasini oshirish uchun innovatsion o‘qitish strategiyalarini talab qiladi. Anatomiyani o‘qitishning an‘anaviy usullari, masalan, ma‘ruzalar va murdalarni ajratish, garchi ma‘lum darajada samarali bo‘lsa-da, turli xil o‘quv ehtiyojlari va rivojlanayotgan ta‘lim landshaftini qondirishda tobora cheklangan deb qaralmoqda. Zamonaviy ta‘lim standartlari tanqidiy fikrlash, amaliy tajriba va bilimlarni amalda qo‘llashni rivojlantiruvchi interfaol va texnologik integratsiyalashgan ta‘lim yondashuvlariga urg‘u beradi.

Kalit so‘zlar: Anatomiya ta‘limi, tibbiy ta‘lim, o‘qitish usullari, raqamli resurslar, muammoli ta‘lim, aralash ta‘lim, o‘quv dasturlarini ishlab chiqish, professor-o‘qituvchilar tayyorlash, baholash.

РАЗРАБОТКА И ВНЕДРЕНИЕ ЭФФЕКТИВНЫХ МЕТОДИК ПРЕПОДАВАНИЯ АНАТОМИИ, СООТВЕТСТВУЮЩИХ СОВРЕМЕННЫМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМ СТАНДАРТАМ И ТРЕБОВАНИЯМ МЕДИЦИНСКИХ ВУЗОВ

Аннотация

В данной статье обобщена важная необходимость разработки и внедрения эффективных методов преподавания анатомии, отвечающих современным образовательным стандартам и отвечающих специфическим требованиям медицинским вузов. Анатомия, основной предмет медицинского образования, требует инновационных стратегий преподавания для улучшения понимания и навыков учащихся. Традиционные методы преподавания анатомии, такие как лекции и вскрытия, хотя и эффективны в некоторой степени, все чаще рассматриваются как ограниченные в удовлетворении разнообразных потребностей в обучении и меняющейся образовательной среды. Современные образовательные стандарты подчеркивают интерактивные и технологически интегрированные подходы к обучению, которые способствуют критическому мышлению, практическому опыту и практическому применению знаний.

Ключевые слова: Анатомическое образование, медицинское образование, методы обучения, цифровые ресурсы, проблемное обучение, смешанное обучение, разработка учебных программ, подготовка преподавателей, оценка.

Kirish. Anatomiya fundamental tibbiyot fanlaridan biri sifatida bo‘lajak tibbiyot mutaxassislarini tarbiyalashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Inson tanasining tuzilishini tushunish tibbiy sharoitlarni tashxislash va davolash uchun zarurdir. Tibbiyot ta‘limi sohasi doimiy ravishda rivojlanib bormoqda va anatomiyani o‘qitish usullarini zamonaviy ta‘lim standartlari va tibbiyot oliy o‘quv yurtlarining o‘ziga xos talablariga moslashtirish zarur. Ushbu maqola zamonaviy ta‘lim maqsadlari va tibbiyot sohasi talablariga mos keladigan samarali o‘qitish usullarini ishlab chiqish va amalga oshirishni o‘rganadi[1].

Ta‘limning an‘anaviy usullari. Tarixiy jihatdan anatomiya ma‘ruzalar, darsliklar va jasadni kesish kabi an‘anaviy usullar orqali o‘qitilgan. Ushbu usullar ma‘lum darajada samarali bo‘lsa-da, ular bir qator qiyinchiliklarni ham keltirib chiqaradi:

Statik ta‘lim muhiti: An‘anaviy ma‘ruzalar va darsliklar o‘rganishga bir o‘lchovli yondashuvni taklif qiladi, ular talabalarni to‘liq jalb qilmasligi yoki turli xil ta‘lim uslublariga mos kelmasligi mumkin.

Jasadlarga kirish cheklangan. Kadavralardan foydalanish ko‘pincha axloqiy nuqtai nazarlar, xarajat va mavjudlik bilan cheklanadi, bu esa barcha talabalarga tegishli amaliy tajribaga ega bo‘lishni qiyinlashtiradi[2].

Texnologik yutuqlar: Tibbiyot texnologiyalari va raqamli resurslarning yutuqlari an‘anaviy anatomiya o‘qitishda to‘liq foydalanilmayapti, bu esa ta‘lim va amaliyot o‘rtasidagi tafovutga olib keladi.

Zamonaviy ta‘lim standartlari. Zamonaviy ta‘lim standartlari faol o‘rganish, tanqidiy fikrlash va texnologiyani o‘quv dasturiga integratsiyalashuviga urg‘u beradi. Ushbu standartlar eslab qolishdan anatomik tuzilmalar va ularning funktsiyalarini to‘liqroq tushunishga o‘tishni talab qiladi. Zamonaviy ta‘lim standartlarining asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

Interfaol ta‘lim: o‘quvchilarni munozaralar, muammolarni yechish va amaliy mashg‘ulotlar orqali o‘z bilimlarida faol ishtirok etishga undash[3].

Texnologiyadan foydalanish: o'rganishni yaxshilash uchun 3D modellar, virtual reallik va onlayn simulyatsiya kabi raqamli vositalar va resurslarni o'z ichiga oladi.

Kompetensiyaga asoslangan ta'lim: Klinik amaliyotga bevosita tegishli bo'lgan kompetensiya va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga e'tibor qaratish.

Anatomiya fanidan innovatsion o'qitish usullari. Raqamli va virtual manbalar. Raqamli va virtual resurslar anatomiyani o'qitish usulini inqilob qildi. Ushbu vositalar o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilishi mumkin bo'lgan dinamik va interaktiv ta'lim tajribasini ta'minlaydi. Asosiy raqamli manbalarga quyidagilar kiradi:

3D anatomiya dasturi: Anatomage, Visible Body va 3D4Medical kabi dasturlar talabalarga inson tanasining batafsil 3D modellari o'rganish, tuzilmalarni manipulyatsiya qilish va murakkab fazoviy munosabatlarni tushunish imkonini beradi[4].

Virtual haqiqat: Oculus va HTC Vive kabi VR platformalari o'quvchilar inson tanasiga "kirish" va virtual makonda anatomik tuzilmalar bilan o'zaro aloqada bo'lishlari mumkin bo'lgan chuqur o'rganish tajribasini taklif etadi.

Onlayn simulyatsiyalar: Internetga asoslangan simulyatsiyalar talabalarga jarrohlik usullarini qo'llash, anatomik o'zgarishlarni tushunish va virtual disseksiyalarni o'tkazish imkoniyatini beradi.

Muammoli ta'lim - bu o'quvchilarda muammoni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish va bilimlarni olish uchun murakkab, real muammolarni kontekst sifatida ishlatadigan ta'lim usuli. Anatomicada PBL quyidagi maqsadlarda ishlatilishi mumkin:

Tanqidiy fikrlashni rag'batlantirish: Talabalar klinik holatlarni tahlil qiladilar, anatomik muammolarni aniqlaydilar va davolash rejalarini ishlab chiqadilar, bu ularga anatomik bilimlarni amaliy qo'llashni tushunishga yordam beradi[5].

Hamkorlikni rivojlantirish: Kichik guruhlarda ishlash, talabalar anatomik muammolarni muhokama qiladilar va hal qiladilar, jamoaviy ish va muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Bilimlarni integratsiyalash: PBL anatomik bilimlarni boshqa tibbiyot fanlari bilan integratsiyalashni rag'batlantiradi, inson tanasi haqida yaxlit tushuncha beradi.

Aralashtirilgan ta'lim an'anaviy yuzma-yuz o'qitishni onlayn ta'lim resurslari bilan birlashtirib, moslashuvchan va moslashtirilgan ta'lim tajribasini yaratadi. Anatomiya ta'limi kontekstida aralash ta'lim quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

Qaytarilgan sinflar: Talabalar darsdan oldin video va o'qishlar orqali anatomiya mazmunini onlayn o'rganadilar, bu esa dars vaqtida ko'proq interaktiv va amaliy mashg'ulotlar o'tkazish imkonini beradi.

Onlayn testlar va baholashlar: Tez-tez o'tkaziladigan onlayn baholashlar o'rganishni mustahkamlashga yordam beradi va o'quvchilarga zudlik bilan fikr-mulohazalarni taqdim etadi, bu ularga o'z taraqqiyotini kuzatish va yaxshilash yo'nalishlarini aniqlash imkonini beradi.

Boshqa fanlar bilan integratsiya: Aralashtirilgan ta'lim anatomiyani boshqa tibbiyot fanlari bilan integratsiyalashuvini osonlashtiradi, talabalarning tibbiy bilimlarini umumiy tushunish va qo'llashni kuchaytiradi[6].

Anatomiya o'qitishning samarali usullarini joriy etish. O'quv dasturlarini ishlab chiqish. Anatomiya fanini o'qitishning yangi usullarini samarali tatbiq etish uchun zamonaviy ta'lim

standartlari va tibbiyot oliy o'quv yurtlari talablariga mos keladigan o'quv dasturini ishlab chiqish zarur. O'quv dasturini ishlab chiqishning asosiy bosqichlari quyidagilardan iborat:

Ehtiyojlarni baholash: joriy anatomiya o'quv dasturidagi kamchiliklarni aniqlash va yangi o'qitish usullariga ehtiyojni aniqlash uchun talabalar va professor-o'qituvchilar bilan so'rovnomalar va fokus-guruhlar o'tkazish.

O'quv maqsadlari: anatomiya bo'yicha malaka va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan aniq va o'lchanadigan o'quv maqsadlarini belgilash.

O'quv dasturlarini loyihalash: Turli xil o'qitish uslublari va ehtiyojlarini qondirish uchun raqamli resurslar, PBL va aralash ta'limni o'z ichiga olgan turli xil o'qitish usullarini o'z ichiga olgan moslashuvchan o'quv dasturini yaratish.

O'qituvchilarni tayyorlash va qo'llab-quvvatlash. O'qitishning yangi uslublarini samarali tatbiq etish fakultet a'zolarining yetarli darajada tayyorlanishi va qo'llab-quvvatlanishini talab qiladi. Fakultetni rivojlantirishning asosiy strategiyalariga quyidagilar kiradi:

Kasbiy rivojlanish seminarlari: Anatomiya o'qitishda raqamli vositalar, VR va PBL texnikasidan foydalanish bo'yicha seminarlar va treninglar taklif qilish.

Mentorlik dasturlari: Yo'l-yo'riq va qo'llab-quvvatlash uchun tajribali professor-o'qituvchilarni innovatsion o'qitish usullari bilan bog'lash.

Resurslarga kirish: professor-o'qituvchilarning yangi o'qitish usullarini samarali tatbiq etish uchun zarur raqamli vositalar, dasturiy ta'minot va resurslardan foydalanish imkoniyatini ta'minlash[7].

Baholash va fikr-mulohazalar. Doimiy baholash va fikr-mulohazalar yangi o'qitish usullarining samaradorligini baholash va zarur tuzatishlar kiritish uchun muhim ahamiyatga ega. Baholash jarayonining asosiy tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi:

Talabalarning fikr-mulohazalari: Talabalarning tajribalarini tushunish va yaxshilash yo'nalishlarini aniqlash uchun so'rovlar, fokus-guruhlar va kurslarni baholash orqali fikr-mulohazalarini to'plash.

O'quv natijalari: o'quv maqsadlariga erishishda yangi o'qitish usullarining samaradorligini aniqlash uchun testlar, imtihonlar va amaliy baholashlar bo'yicha talabalar faoliyatini baholash.

Fakultet taklifi: Fakultetdan amalga oshirish jarayoni va ular duch keladigan qiyinchiliklar haqida ma'lumot to'plash va qo'shimcha yordam va resurslarni taqdim etish uchun ushbu ma'lumotlardan foydalanish[8].

Xulosa. Anatomiya fanini o'qitishning zamonaviy ta'lim standartlari va tibbiyot oliy o'quv yurtlari talablariga javob beradigan samarali metodlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish bo'lajak tibbiyot xodimlarini tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli va virtual resurslarni o'z ichiga olgan holda, PBL va aralash ta'lim kabi innovatsion o'qitish yondashuvlarini qo'llash va professor-o'qituvchilarga doimiy yordam ko'rsatish orqali tibbiyot universitetlari anatomiya va uning klinik amaliyotda amaliy qo'llanilishini chuqur tushunishga yordam beradigan dinamik va qiziqarli o'quv muhitini yaratishi mumkin. Doimiy baholash va fikr-mulohazalar ushbu o'qitish usullari samarali va dolzarb bo'lib qolishini ta'minlaydi, natijada ta'lim natijalari yaxshilanadi va sog'liqni saqlash sohasi mutaxassislari yaxshi tayyorgarlik ko'riladi.

ADABIYOTLAR

1. Аскарова Р. И., Юсупов Ш. Р. Технологии обучения и образовательная деятельность студентов в медицинских ВУЗах //Наука, образование и культура. – 2023. – №. 1 (64). – С. 33-36.
2. Орлова И. В. и др. Современные методы обучения в медицинском ВУЗе //Главный редактор: проф. АТ Щастный Редакционная коллегия: проф. НЮ Коневалова, ОА Сыродоева, проф. – 2017. – С. 92.
3. Шкрёбко А. Н., Щапов А. Н., Заманкова И. В. Стратегии инновационного медицинского образования //Высшее образование в России. – 2010. – №. 2. – С. 75-82.
4. Губина М. И., Сусликова М. И., Александров С. Г. Формирование фонда оценочных средств для студентов фармацевтического факультета по дисциплине «физиология с основами анатомии» в условиях новых образовательных стандартов //С 40 Система менеджмента качества: опыт и перспективы.–2016.–Вып. 5.–330 с. – 2016. – С. 119.
5. Ганцев Ш. Х. и др. Повышение релевантности подготовки специалистов по онкологии (опыт кафедры хирургии и онкологии с курсами онкологии патологической анатомии ИПО) //Креативная хирургия и онкология. – 2009. – №. 2. – С. 59-61.

6. Усович А. К. Проблемы реализации компетентного подхода при обучении анатомии человека в университетах СНГ //Журнал анатомии и гистопатологии. – 2017. – С. 44-45.
7. Спирина Г. А. Компетенции и компетентность в преподавании анатомии //Эффективное управление и организация образовательного процесса в современном медицинском вузе. вузовская педагогика. – 2014. – С. 209-212.
8. Дыдыкин С. С. и др. Современные цифровые методы обучения в клинической анатомии //Оперативная хирургия и клиническая анатомия (Пироговский научный журнал). – 2019. – Т. 3. – №. 4. – С. 34-41.

Zarnigor FAYZIYEVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti talabasi
E-mail: fayziyevazarnigor595@gmail.com

PhD, dotsent M.Boltayeva taqrizi asosida

FORMATION OF SPECIAL COMPETENCIES OF TECHNOLOGICAL EDUCATION STUDENTS

Annotation

Professional competence is a concept that ensures a person's expertise in professional activities, expertise and efficiency in his field. This concept helps to acquire professional knowledge, to achieve professional skills and to be able to apply them in practice. The main goal of forming special competencies in students of technological education is to create an opportunity for them to become mature specialists in their field and acquire new professional skills with the help of developing special competencies in students.

Key words: Professional competence, competence, education, content, student, pedagogue, educational system, development, skill, professionalism, strategy, "teacher-student" interaction, potential, self-development.

ФОРМИРОВАНИЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Профессиональная компетентность – понятие, обеспечивающее компетентность человека в профессиональной деятельности, компетентность и эффективность в своей области. Данная концепция помогает приобретать профессиональные знания, достигать профессиональных навыков и уметь применять их на практике. Основная цель формирования специальных компетенций у студентов технологического образования – создать для них возможность стать зрелыми специалистами в своей области и приобрести новые профессиональные навыки посредством развития у студентов специальных компетенций.

Ключевые слова: Профессиональная компетентность, компетентность, образование, содержание, студент, педагог, образовательная система, развитие, мастерство, профессионализм, стратегия, взаимодействие «учитель-ученик», потенциал, саморазвитие.

TEXNOLOGIK TA'LIM YO'NALISHI TALABALARINING MAXSUS KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH

Аннотация

Kasbiy kompetentlik, insonning kasbiy faoliyatlarida mutaxassisligi, o'z sohasida mutaxassisligi va samaradorligini ta'minlaydigan tushunchadir. Bu tushuncha kasbiy bilimlarga ega bo'lish, kasbiy ko'nikmalarga erishish va ularni amalda qo'llay olishga yordam beradi. Texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarida maxsus kompetensiyalarni shakllantirishning asosiy maqsadi, talabalarda maxsus kompetensiyalarni rivojlantirish yordamida ularning o'z sohasining yetuk mutaxassisi bo'lib yetishishi va yangi kasbiy ko'nikmalarga ega bo'lishiga imkoniyat yaratishdir.

Kalit so'zlar: Kasbiy kompetentlik, kompetensiya, ta'lim, mazmun, talaba, pedagog, ta'lim tizimi, rivojlantirish, mahorat, professionallik, strategiya, "o'qituvchi-o'quvchi" o'zaro aloqasi, salohiyat, o'z-o'zini rivojlantirish.

Kirish. Hozirgi kunda jamiyatimizda ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarning jadal sur'atda omalga oshayotganligi, ta'lim tizimining bosqichma-bosqich isloh qilib borilishi murakkab ijtimoiy hodisa sifatida umum e'tiborli va ma'naviy qiziqishga moyil jarayonga aylandi. Ta'lim tizimining umumiy maqsadi teng huquqli demokratik davlat talabalariga javob bera oladigan har tomonlama yetuk va barkamol jamiyat a'zolarini tarbiyalab berishdan iboratdir. O'quv jarayonlarida texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarining maxsus kompetentligini shakllantirish orqali ularning inson hayotiga, shaxs tarbiyasiga, ijtimoiy munosabatlar rivojlanishiga bo'lgan e'tiborini sezilarli darajada kuchaytirish mumkin.

Xo'sh, "Kompetentlik" o'zi nima? Talabalar o'zlarida qanday kompetentlik sifatlarini yoritish zarur. Ayni o'rinda shu va shunga o'xshash g'oyalar yuzasidan qisqacha to'xtalsak. "Kompetentlik" tushunchasi ta'lim sohasiga psixologlarning ilmiy izlanishlari natijasida kirib kelgan. Psixologik nuqtai nazardan kompetentlik "noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan holatlarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, talabalar dars va amaliy mashg'ulot vaqtlarida jamoa bo'lib harakat qilishganida turli yangidan-yangi g'oyalardan va metodlardan foydalanishi hamda ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanganda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik qilish" ni anglatadi.

Texnologik ta'lim yo'nalishi talabalaridan ilmiy kompetentlik alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mavzu va amaliy ishlar bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek,

kompetensiya talabalardan doimo bilimlarini boyitib borishni, yangi axborotlarni o'zlashtirishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma'lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o'z o'quv faoliyatida qo'llay bilishni taqazo etadi.

O'quv jarayonlarida ilmiy kompetensiyaga ega talabalar:

- o'z bilimlarini izchil boyitib boradi;
- yangi axborotlarni o'zlashtiradi;
- davr talabalarini chuqur anglaydi;
- yangidan-yangi bilimlarni izlab topadi;
- ularni qayta ishlaydi va o'z amaliy faoliyatida samarali qo'llay oladi.

Texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarining ilmiy kompetensiyalarini shakllantirishda ta'limni taraqqiy ettirishning ishlab chiqilgan "Texnologik ta'lim o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning modeli"- ta'lim va ishlab chiqarish jarayonlarida yuzaga keladigan pedagogik hamda muammoli vaziyatlarning muvaffaqiyatli hal etilishini ta'minlovchi, motivatsion xislatlar, intellektual salohiyat, irodaviy sifatlar, amaliy ko'nikmalar, hissiy sifatlar, o'zini-o'zi boshqara olish sifatlarini ta'riflovchi hamda talabalarining mustaqil bilim olishi va o'z-o'zini rivojlantirishda aks ettiruvchi andoza hisoblanadi. Texnologiya fanining o'ziga xosligi, ta'lim-tarbiya jarayonlarida talabalarining umummehnat va malakalarini shakllantirish, ularning qiziqishlari, qobiliyatlari, kasbiy moyillikka ko'ra kasb-hunar turlarini tanlashga asos bo'ladigan hislatlarini, xalq xo'jaligining turli sohalari, ularda ishlatiladigan texnika va texnologiya to'g'risida bilimlar berish, mehnat faoliyatining turli sohalari bilan amaliy mehnat orqali yaqinroq tanishishga imkon yaratadi.

Hozirgi vaqtda texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarining maxsus kompetensiyalarini shakllantirishning biror bir aniq ta'rifi keltirilmagan. Talabalarda kasbiy kompetensiyani shakllantirishda texnologiya fani o'qituvchilarini tayyorlash, Davlat Ta'lim Standartlari mutaxassislarini tayyorlash va nazorat qilish mexanizmi muhim vazifa o'taydi. Oliy pedagogik ta'limning har bir bosqichi uchun ta'lim bloklari va o'quv fanlari darajasda tayanch kompetentlik aniqlanadi. Tayanch kompetentlik tartibini belgilashda kasbiy pedagogik ta'limning asosiy maqsadlariga muvofiq ijtimoiy hamda shaxsiy tajribaning mohiyati, ijtimoiy jamiyatda kasbiy faoliyatni tashkil etish jarayonida hayotiy tajribaning ahamiyati muhim ustuvor jihatlardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarini bo'lajak Texnologiya fani o'qituvchilari hisoblanib, ularning oldiga qo'ygan eng oliy maqsadi yosh avlodga ya'ni o'quvchi yoshlarga sifatli ta'lim berish va uni amaliyotda qo'llay olishni o'rgatishdan iborat. Bu yo'lda bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarining ta'lim va tarbiya berishida, mahorat turlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

ta'lim berish mahorati;
ta'limning zamonaviy usullarini qo'llay olish mahorati;
tarbiyalay olish mahorati;
inson omilini ta'minlovchi fazilati;
bilimlarni holisona baholash va nazorat qila olish mahorati;
texnologik ta'limga bo'lgan ehtiyojlarni qondira olish mahorati.

Texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarini o'zlaridagi maxsus kompetensiyalarini shakllantirishlarida, o'zlarining pedagogik mahoratlarini takomillashtirish, o'z malaka va saviyasini oshirishda ularga yetarli malaka va ko'nikmaga ega o'qituvchilar hamda o'qituvchilar malakasini oshirish institutlari katta yordam beradi. Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilari hisoblanmish texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbiy shakllanishi oliy o'quv dargohlarida kasbiy ta'lim olish jarayonlaridan boshlanadi. Pedagogika oliy o'quv yurtlarining o'quv reja va fanlar bo'yicha dasturlarida bo'lajak o'qituvchilarga shu kasbning sir-asrorlarini o'rgatish, ilmiy bilimlar berish, o'qituvchilik kasbi bo'yicha ma'lumot berish va ko'nikma hosil qilish nazarda tutiladi.

Ta'lim jarayonida fanlar bo'yicha amalga oshiriladigan seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari nazariy bilimlarni mustahkamlashga hamda ularni ko'nikmaga aylantirishgagina emas, balki ularni amaliy ish jarayonida qo'llashga imkon beradi. Bunday mashg'ulotlar tanlagan kasbi to'g'ri ekanligiga ishonch hissini uyg'otadi. Albatta bunday natijalarga erishishda texnologik ta'lim yo'nalishida tahsil olgan talabalarga ta'lim olish jarayonida darslar mobaynida qo'llagan shaxsiy kompetensiyalari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, o'qituvchilik kasbiga xos bo'lgan xislatlar, ya'ni yuksak pedagogik mahorat ularda o'z-o'zidan shakllanmaydi. U o'z ustida tinmay ishlashi, izlanishi va ko'nikmalar asosida shakllanadi. Bu ko'nikmalar, izlanishlar natijasida olingan bilimlar va ularni o'z o'rnida qo'llay olish qobiliyati kompetensiyaning mohiyati, negizi desak ham yangilashmaymiz.

Kompetensiya-ma'lum bir fan sohasida faoliyat uchun zarur bo'lgan bilim va tajribaning mavjudligi. Kompetensiya (lot. Competens- moslashish, moslashuvchanlik qobiliyati, bilimdon)- har qanday sohada har tomonlama bilimga ega bo'lgan va shuning uchun fikri salmoqli, obro'li bo'lgan shaxs sifati;

Kompetensiya- real, hayotiy harakatni amalga oshirish qobiliyati va shaxsning faoliyatga qo'shilishi natijasida olingan malakaviy xususiyati. Kompetensiya – mavzuni bilish bilan bog'liq bo'lgan muammolarni hal qilishga potensial tayyorgarlik, mazmun(bilim) va protsessual(mahorat) komponentlarini o'z ichiga oladi va muammoning mohiyatini bilish va uni hal qilish qobiliyatini nazarda tutadi.

Texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarida shaxsiy kompetensiyani shakllantirishning bir qancha bosqichlari mavjud bo'lib, quyida ular bilan qisqacha tanishib chiqamiz.

Shaxsiy kompetensiyaning shakllanish bosqichlari:

O'z-o'zini tahlil qilish va zarur narsalarni anglash;

O'zini rivojlantirishni rejalashtirish, maqsad va vazifa belgilash;

O'zini namoyon etish va kamchiliklarini tuzatish.

Shaxsiy kompetensiya
Muloqotchanlik;
Bag'rikenglik;
Yetakchilik;
Faol, tashabbuskorlik;
Moslashuvchanlik;
Sog'lom turmush tarzi;
Ma'suliyat;
Ishchanlik;
Insonparvarlik.

Texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarida shaxsiy kompetensiyaning shakllanishi ma'lum bir tuzilishga ega bo'lib, uning tarkibiy qismlari talabalarining kundalik, kasbiy yoki ijtimoiy hayotdagi turli muammolarni hal qilish qobiliyati bilan bog'liq. Bugungi kunda barchamiz axborot texnologiyalari asrida yashayotganimizga qaramasdan ta'lim jarayonida hali ham zamonaviy texnologiyalardan va ilg'or pedagogik metodlardan foydalana olmayotgan pedagoglarni uchratishimiz hech kimga sir emas. Ko'plab pedagoglarimizning faoliyati faqatgina ma'ruza bilan cheklanib qolayotganligi achinarli holat. Bunday holatlar kelajakda takrorlanmasligi uchun avvalo qaysi yo'nalishda tahsil olayotganidan qat'iy nazar har bir talaba yoshlar, bo'lajak pedagog kadrlar o'z oldilariga ta'lim jarayonini interfaol metodlar, multimedia, slayd, audio-vedio vositalari bilan boyitish uchun o'zlarida texnologik kompetentlikni, mahoratni shakllantirishni maqsad qilib qo'yishlari lozim. Zero, buyuk rus pedagogi Y.A.Komenskiy "Eshitsam unutaman, ko'rsam eslab qolaman, bajarsam anglab yetaman" deb bejizga aytmagan.

Oliy ta'lim sifatini yaxshilash orqali o'sib kelayotgan yosh avlodga ta'lim-tarbiya beruvchi bo'lajak pedagoglarni har tomonlama yetuk va malakali kadr bo'lib yetishishlarini kafolatlash mumkin. Pedagog kasbi bir vaqtning o'zida ham istilochilik ham boshqaruvchilik kasbi bo'lgani bois o'qituvchi shaxs kamolotini boshqarish uchun kompetent bo'lishi lozim. V.N.Vedenskiy fikricha "Kompetentlik- bu qandaydir shaxsiy tavsif, kompetensiya esa aniq kasbiy yoki funksional tavsiflar majmuasidir". Yuqoridagi fikrlarni umumlashtiradiga bo'lsak, texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarida shaxsiy kompetensiyani shakllantirish quyidagilarda namayon bo'ladi:

Komil inson sifatida ijtimoiy munosabatlarda faollik ko'rsatish;

Axloqiy sifatlar, hayotiy bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lish;

Kasbiy faoliyatda subyektlar bilan muloqotga kirisha olish;

Muammolarni hal etishda samimiy bo'lish;

Kreativ yondashish;

Ta'lim jarayonini amalga oshirishda zamonaviy usul, vositalardan maqsadli foydalana olish.

Xulosa. Inson qaysi kasb egasi bo'lishidan qat'iy nazar o'z ishiga, kasbiga va mashg'ulotiga mehr bilan chin ko'ngildan yondasha, uning barcha sir-asrorlarini mukammal egallaydi. O'z-o'zini anglaydi va shu sohada kamol topadi. Texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarini ham bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilari hisoblanishadi va ular ham o'z o'rnida o'z yo'nalishlarini sevsa o'zlari ham manashu tanlagan yo'nalishlaridan zavq olib mehnat qilishadi, kelajakdagi kasbiy faoliyatida turli interfaol darslar tashkil etishadi. Biz interfaol darslar tashkil etish haqida gapiryapmiz, bunda nafaqat o'qituvchidan balki talabalardan ham notiqlik san'ati, chiroyli so'zlash mahorati va amaliyotda berilgan bilimlarni qo'llay olish qobiliyati talab etiladi. Shu sababli ham texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarini o'quv jarayonlaridanoq o'zlarida shaxsiy kompetensiyalarini shakllantirib borishlari zarur. Bunda kompetentlik muhim ahamiyatga ega. Kompetentlikni shakllantirish bilan bir qatorda hozirgi kundagi asosiy vazifalardan biri talabalarining shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy hayotida uchraydigan vaziyatlarda egallab turgan tipdagi malakalarini samarali ravishda qo'llashga o'rgatish, mustaqil ravishda fanga tegishli ma'lumotlarni izlab topish, tahlil qilish natijasida zaruriy bilimlarni oshirishga oid materiallarni ajrata

olish, ko'zda tutilgan noaniq, muammoli vaziyatlar yuzaga kelganda ish beradigan malakalarga alohida ahamiyat berish hamda egallagan bilimlarni kundalik turmush jarayonida qo'llay oladigan xususiyatlarni egallagan holda tarbiyalashdan iboratdir. Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarida bu xususiyatlarni

yuzaga chiqarishda o'z sohalariga oid barcha fanlarga oid bilim, ko'nikma va malakalarini dars jarayoni, amaliy mashg'ulotlarda singdirish bilan bir qatorda ularda kompetensiyalarni shakllantirish ham muhimdir.

ADABIYOTLAR

1. Abduquddusov O.A. Kasbiy kompetensiyani shakllantirishda o'quv amaliyotining o'rni. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent 2016-yil 30-b.
2. Muslimov N.A., Abdullayeva K.M., Gaipova N.S. Bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik kompetentligini shakllantirish nazariyasi va texnologiyasi. Metodik qo'llanma Toshkent-2014 112-b.
3. Dushaboyev X.A. Mehnat ta'limi o'qituvchisining kasbiy kompetentligining shakllanish tuzilmasi.
4. Mavlonova R va boshqalar. Mehnat ta'limi metodikasi.

Салахиддин ХАКИМОВ,

Докторант Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

E-mail: silohiddinhakimov@gmail.com

SCIENTIFIC THEORIES ABOUT THE CONCEPT OF CHARACTER ACCENTUATION

Annotation

This article studies and analyzes one of the popular issues in psychology - character accentuation. The author theoretically investigated this issue based on various scientific sources. Accentuation of character, or the accentuation of personality itself, is one of the most important concepts in personality psychology. This concept was developed in the 60s by Karl Leonhard, a famous German psychiatrist and psychologist. He interpreted the accentuation of character as a unique and separable will from the personality, located within standard options, but in certain cases capable of leading to painful behavior and situations. Character accentuations are of great importance for psychology and professional psychological therapy. Character accentuations allow us to understand different personalities and function better in social and professional relationships.

Key words: Accentuation, character accentuation, psychology, adolescents, personality, theory, concept, psychopathy, comparison, analysis, study, research, personality psychology, norm, pathology.

НАУЧНЫЕ ТЕОРИИ О ПОНЯТИИ АКЦЕНТУАЦИИ ХАРАКТЕРА

Аннотация

В данной статье изучается и анализируется один из популярных вопросов психологии – акцентуация характера. Автор теоретически исследовал данный вопрос на основе различных научных источников. Акцентуация характера, или сама акцентуация личности, является одним из важнейших понятий в психологии личности. Эту концепцию в 60-е годы разработал Карл Леонгард, известный немецкий психиатр и психолог. Акцентуацию характера он трактовал как уникальную и отделимую от личности волю, находящуюся в пределах стандартных вариантов, но в определенных случаях способную приводить к болезненному поведению и ситуациям. Акцентуации характера позволяют нам понимать разные личности и лучше функционировать в социальных и профессиональных отношениях.

Ключевые слова: Акцентуация, акцентуация характера, психология, подростки, личность, теория, понятие, психопатия, сравнение, анализ, изучение, исследование, психология личности, норма, патология.

Введение. По причине многих социально-экономических факторов и изучения психического развития подростков, различных тенденций глобализации, вовлечения молодежи и подростков в различные экстремистские движения, пристального внимания Правительства и государства Таджикистана по отношению к подросткам и молодежи и другие аспекты, изучение и исследование вопроса психологического развития подростков и психологических аспектов их характера и поведения, в настоящее время считается одним из важнейших вопросов.

Методы. Прежде чем говорить об акцентуации характера, выскажем некоторые мысли о понятии характера. М. Давлатов под понятием характера понимает «неповторимую и индивидуальную совместимость психологических особенностей человека, которые проявляются в его поведении и деятельности» [4]. В науке психологии под характером понимают совокупность индивидуальных психических свойств, которые проявляются у человека в обычных условиях и выражаются в его специфических способах действий в таких условиях. Характер – это индивидуальный набор основных черт личности, который выражает отношение человека к действительности и проявляется в его поведении и поступках. Характер связан с другими сторонами личности, особенно с темпераментом и способностями [2].

В процессе формирования характера происходит неравномерное развитие его индивидуальных особенностей, что выражается в чрезмерной выраженности одних и слабых проявлениях других (характера). Это явление А.Е. Личко назвал «акцентуацией характера» и определил ее как преувеличенное выражение индивидуальных особенностей, повышающее уязвимость человека к определенным воздействиям и затрудняющее адаптацию к определенным ситуациям» [7].

Акцентуации – это крайние вариации общеизвестных характеров. Отклонения акцентуации от среднего также создают некоторые проблемы и трудности для их владельцев. Однако эта проблема не менее, а может быть и более связана

с общей психологией. Более половины подростков, обучающихся в общеобразовательных школах, обладают акцентированной личностью.

В Википедии акцентуация характера выражается так: «Акцентуация характера (от лат. *Accentus* — ударять) — это крайность характера, чрезмерное усиление (обособление) какой-либо стороны его характера, отличающее его от многих людей вокруг него. Акцентуация характера определяется особым поведением человека в различных жизненных ситуациях. Акцентуация характера – это обострение индивидуального характера человека, создающее трудности в психике и поведении человека» [1].

Акцентуация характера как временное состояние души появляется чаще у подростков, а по мере взросления постепенно исчезает, и, проявляется, причем не во всех случаях, а только в сложных психических состояниях. Акцентуация характера может стать благоприятной основой для развития выраженной тревожности, депрессии, патологических расстройств поведения. Учет акцентуации характера необходим для использования индивидуального подхода в воспитании детей и подростков, подбора вполне подходящих форм индивидуальной и семейной психотерапии.

Вопрос изучения акцентуации характера возник при рассмотрении психопатий. Петр Борисович Ганнушкин — выдающийся российский психолог, работы которого оказали значительное влияние на психологическую науку. Одной из основных тем его исследований была концепция психопатии. Следует отметить, что в терминологии того времени «психопатия» не означала психическое заболевание в строгом медицинском смысле, а объясняла тип личности с чрезмерно выраженными характеристиками. Ганнушкин считал, что развитие психопатии зависит от взаимодействия генетических факторов и особенностей первоначального формирования личности [3].

Таким образом, для выражения степени перехода между психопатией и нормой появляется понятие акцентуации личности. Акцентуация характера или

акцентуация личности — одно из важных понятий в психологии личности.

По определению Карла Леонгарда, акцентуация — это крайнее выражение определенных черт характера и их сочетания, близкое к психопатии. Однако акцентуации отличаются от психопатий тем, что они не едины и устойчивы во всех ситуациях общения человека с миром: поведение человека изменчиво как в месте (общении), так и во времени. Акцентуации характера не ограничивают возможности социальной адаптации человека, хотя и оказывают специфическое влияние на его поведение [6].

В психологии понятие акцентуации характера не раз обсуждалось и анализировалось учеными и исследователями. В частности, Г.Ю. Айзенк, один из самых известных британских психологов, разработал трехфакторную теорию личности, связанную с акцентуацией характера. Он говорит, что личность определяется факторами экстраверсии, невротизма и психотизма, и на основе этих факторов можно понять акцентуации характера [12]. Роберт Клонингер предложил сложную теорию личности, включающую также акцентуации характера. Он считает, что акцентуации характера могут быть связаны с генетическими факторами и факторами окружающей среды [10]. Антонио Дамасио, известный нейробиолог и психолог, считает, что эмоции и акцентуации характера могут быть связаны с деятельностью мозга и нервной системы. Он говорит, что сильные чувства и эмоции могут влиять на поведение людей [11].

Л. Н. Собчик, российский психолог, разработал психодиагностико-типологическую теорию анализа личности и психологической диагностики. Его теория основана на типологии разных личностей и методах их диагностики и анализа. Он предлагает использовать различные тестовые методы для анализа личности и определения специфических особенностей каждой личности. Собчик основывает свою теорию на нескольких факторах: 1. Личностные характеристики 2. Факторы окружающей среды 3. Личный опыт 4. Социальное положение [9].

Теория акцентуации характера Карла Леонгарда и психодиагностико-типологическая теория Л.Н. Собчика — два важных подхода в психологии личности. На наш взгляд, обе теории интересуются анализом особенностей личности и различий между личностями, но они развиты по-разному и фокусируются на разных проблемах. В этой статье мы сравниваем эти две теории и выдвигаем наши мысли о них.

Леонгард трактует акцентуации характера как специфические черты личности, находящиеся в нормативных пределах. Он считает, что эти характеристики могут привести к болезненному поведению, но в целом они находятся в пределах нормы. Леонгарда больше интересуют черты личности и их влияние на поведение.

Собчик основывает свою теорию на анализе типологии личности и факторов, влияющих на нее. Он считает, что личность состоит из совокупности различных характеристик, формирующихся в процессе развития и жизненного опыта. Собчик интересуется психодиагностическим анализом и методами диагностики личности.

Преимущества теории Леонгарда

1. Глубокое понимание: Леонгард предлагает глубокое понимание личностных качеств и их влияния на поведение.

2. Внимание на акцентуации: он фокусируется на акцентуации характера, которая позволяет нам лучше понимать личности и лучше действовать в социальных и профессиональных отношениях.

3. Практический опыт: Леонгард сочетает практический опыт и теорию, что способствует точному и полному анализу личности.

Недостатки теории Леонгарда

1. Ограничения в классификации: теория Леонгарда ограничена 12 типами акцентуаций, которые не могут охватывать все вариации личности.

2. Ограниченная исследовательская среда. Леонгард работал в основном в психиатрических и клинических исследовательских средах, которые, возможно, не идеальны для общего анализа личности.

Преимущества теории Собчика

1. Всеобъемлющая классификация: Теория Собчика включает типологии разных личностей и учитывает разные факторы.

2. Методы диагностики: Собчик предлагает различные тестовые методы анализа личности, что способствует точному и полному анализу.

3. Анализ окружающей среды. Теория Собчика фокусируется на факторах окружающей среды и их влиянии на личность, что способствует полному анализу личности.

Недостатки теории Собчика

1. Сложность методов. Методы тестирования личности, предложенные Собчиком, могут быть сложными и трудными в использовании.

2. Интерпретация данных. Анализ типологии личности может быть трудным для некоторых и требует интерпретации данных.

Таким образом, теория акцентуации личности Карла Леонгарда и психодиагностико-типологическая теория Л.Н. Собчик важен как для анализа личности, так и для психологической диагностики. Обе теории имеют свои преимущества и недостатки. Теория Леонгарда фокусируется на акцентуации характера, которая позволяет нам лучше понимать личности и лучше действовать в социальных и профессиональных отношениях. Теория Собчика ориентирована на анализ типологии личности и методов диагностики личности, что способствует точному и полному анализу. В конечном итоге обе теории могут дополнять друг друга. Обе теории важны и могут быть использованы в анализе личности и психологической диагностике.

А.Е. Личко разработал свою теорию на основе обширных клинических и теоретических исследований. Он интерпретирует акцентуации характера как черты личности, которые могут быть более выражены у подростков и молодых людей. Акцентуации характера могут влиять на развитие и формирование личности. Он считает, что у людей с акцентуацией характера можно выявить не только сверхвыраженные черты, но и так называемые «места наименьшего сопротивления». То есть каждый тип акцентуации характера имеет свои «слабые места», отличающие его от других типов, и попадание в это место вызывает серьезные негативные последствия и противоречивость личности. Однако если психологическая травма даже тяжела, не прибегая к месту наименьшего сопротивления, не трогая это слабое место, если ситуация не требует многого, то проблема обычно ограничивается соответствующей личностной реакцией, не нарушая социальных норм приспособления. Более того, если неблагоприятные условия ориентированы на акцентуированную черту, личность проявит большую устойчивость, чем люди без акцентуированных черт.

Личко предлагает 11 основных типов акцентуации:

1. Гипертимный (Гипертимный тип): Подростки с такой акцентуацией часто активны, веселы и счастливы. Их отличает излишняя энергия и желание работать. Такие личности могут столкнуться с такими негативными ситуациями, как отсутствие дисциплины и силы воли.

2. Циклоидный (циклоидный тип): Подростки с этой акцентуацией меняются между гипертимическим и депрессивным периодами. В периоды гипертимии они активны и счастливы, а в периоды депрессии становятся грустными и безнадежными.

3. Лабильность (Лабильный тип): Такие подростки отличаются быстрой и резкой сменой настроения. Они могут быстро радоваться и через несколько мгновений расстроиться.

4. Астеноневротический (Астеноневротический тип): Такие подростки отличаются легким поведением и быстрой утомляемостью. У них часто низкая самооценка и чувство беспомощности.

5. Сенситивный (Сенситивный тип): Подросткам с такой акцентуацией свойственна высокая эмоциональность и низкая самооценка. Они быстро испытывают негативные эмоции и могут попадать в стрессовые ситуации.

6. Психастенический (Психастенический тип): Подростки этого типа отличаются многомыслием и высоким самосознанием. Они часто реагируют на стрессовые ситуации беспокойством и сомнением.

7. Шизоидный (Шизоидный тип): Таким подросткам свойственна склонность к замкнутости и эгоизму. Они часто не хотят взаимодействовать с другими людьми и склонны к творчеству.

8. Эпилептоидный (Эпилептоидный тип): Подростки этого типа отличаются сильной волей и силой. Они часто реагируют на ситуации насилия и гнева.

9. Истерический (Истероидный тип): Подростки этого типа отличаются стремлением привлечь внимание и покрасоваться. Их часто привлекают драматические и театральные ситуации.

10. Конформный (Конформный тип): Подростки этого типа отличаются склонностью следовать и принимать мнение других. Они часто реагируют на социальное и групповое давление.

11. Нестабильный (Неустойчивый тип): Для этих типов подростков характерен недостаток силы воли и терпения. Они часто подвергаются социальному давлению и стрессовым ситуациям.

Итак, А.Е. Личко дает наиболее полное и исчерпывающее определение акцентуации. По его мнению, акцентуации характера являются крайними вариантами его нормы, при которых отдельные черты чрезмерно усилены, что обнаруживает избирательную уязвимость к определенному типу психогенного воздействия при хорошей и даже повышенной устойчивости к другим.

Выводы. Таким образом, подводя итоги, можно отметить следующее:

Акцентуация характера – понятие, обозначающее выдающиеся черты личности человека, обладающие определенной временной интенсивностью и гибкостью. Эти характеристики могут становиться сильными или слабыми в разных условиях, но не достигают уровня психопатологии и не оказывают негативного влияния на нормальное функционирование человека.

Акцентуация характера как понятие было введено Карлом Леонгардом в середине 20 века. Он пояснил, что у каждого человека есть набор определенных характеристик, которые можно разделить на две группы: общие и акцентированные. Общие характеристики не оказывают большого влияния на повседневную деятельность человека, тогда как акцентированные характеристики сильны и могут выделяться в определенных ситуациях.

Акцентуация характера может играть важную роль в жизни человека. Это может повлиять на выбор карьеры, отношения и социальное поведение человека.

Разработаны специальные тесты и опросники для определения акцентуаций характера. Они помогают психологам выявить конкретные особенности человека и помочь ему правильно с ними справиться. Например, широко известен метод «Тест Личко», направленный на исследование акцентуаций характера.

Акцентуация характера может меняться со временем. Влияние окружающей среды, жизненный опыт и развитие личности могут влиять на тяжесть этих черт. Человек может проявлять больше или меньше определенных характеристик в зависимости от обстоятельств, в которых он живет.

В целом акцентуация характера – это естественная часть личности, способная помочь человеку справиться с различными жизненными ситуациями. Это показатель человеческого потенциала, показывающий, что каждый человек обладает уникальным и отличительным набором характеристик.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акцентуация характера. Электронный материал. Дата обращения: 16.07.2024. Источник: https://tg.wikipedia.org/wiki/Акцентуация_характер
2. Андреева, Г.М. Социальная психология / Г.М. Андреева. - Москва: Неон, 2014.- 234 с.
3. Ганнушкин П. Б. Клиника психопатий. Их статика, динамика, систематика / П. Б. Ганнушкин. – Нижний Новгород : Изд-во НГМД, 1998. – 86 с.
4. Давлатов М. Психология. /М. Давлатов. “Собириён”. 2010. С. 306. (с.338)
5. Карл Леонгард. Akzentuierte Persönlichkeiten. — Берлин, 1976. — 328 с. — ISBN 3-437-10447-0.
6. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард. – Ростов н/Д.: Феникс, 2000. – 544 с.
7. Личко, А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков /А.Е. Личко. Изд. 2-е доп. и перераб., Л.: Медицина, 1983. – 168 с.
8. Мустафоқулов Т. «Психологияи синусолі» / Т. Мустафоқулов [Матн]. Душанбе, 1999.
9. Собчик, Л.Н. Диагностика индивидуально-типологических свойств и межличностных отношений /Л.Н. Собчик.-М., 2012. С. 23-25 (- 368 с).
10. Cloninger C.R. A psychobiological model of temperament and character // Arch. Gen. Psychiatry. 1993. Vol. 50. P. 975-990.
11. https://en.wikipedia.org/wiki/Antonio_Damasio Дата обращения: 17.07.2024
12. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Личностный_опросник_Ганса_Айзенка_\(EPI\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Личностный_опросник_Ганса_Айзенка_(EPI)) Дата обращения: 17.07.2024.

UDK 101.1

Siroj XAMRAEV,
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti dotsenti v.b, PhD
E-mail:sirojamraev@mail.ru

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent D.Alibekov taqrizi asosida

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF OWNERSHIP AND BUSINESS REFORMS AT THE NEW STAGE OF THE COUNTRY'S DEVELOPMENT

Annotation

In this article, the work carried out in recent years to support and improve the activities of owners and entrepreneurs is analyzed in detail.

Key words: Owners, entrepreneurs, economy, ownership, reforms, principles.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПРИНЦИПЫ СОБСТВЕННОСТИ И РЕФОРМЫ БИЗНЕСА НА НОВОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ СТРАНЫ

Аннотация

В данной статье подробно анализируется работа, проводимая в последние годы по поддержке и совершенствованию деятельности собственников и предпринимателей.

Ключевые слова: Собственники, предприниматели, экономика, собственность, реформы, принципы.

MAMLAKAT RIVOJINING YANGI BOSQICHIDA MULKDORLIK VA TADBIRKORLIK SOHASIDAGI ISLOHOTLARNING KONSEPTUAL TAMOYILLARI

Аннотация

Ushbu maqolada so'ngi yillarda mulkdorlar va tadbirkorlar faoliyatini qo'llab quvvatlash hamda takomillashtirish borasida amalga oshirilayotgan ishlar atroflicha tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Mulkdorlar tadbirkorlar, iqtisodiyot, mulkdorlik, islohotlar, tamoyillar.

Kirish. Keyingi yillarda mamlakatimizda iqtisodiy sohada ro'y berayotgan jarayonlar mulkdorlik va tadbirkorlik borasidagi islohotlar tobora chuqurlashib borayotganini yana bir bor ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, ayniqsa, mulkdorlar va tadbirkorlar salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish uchun ushbu sohada bir qator o'zgarishlar ham amalga oshirilmoqda.

Ayni paytda, bu borada yuzaga kelgan bugungi amaliyot mulkdorlar va tadbirkorlar bilan davlat-xususiy hamkorlikni kengaytirish, mulkdorlik va tadbirkorlik sub'ektlarini ifodalovchi institutlarni mustahkamlash, mulkdorlar va tadbirkorlarni tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish, mulkdorlik va tadbirkorlik sohasida raqobat muhitini yaxshilash, mulkdorlik va tadbirkorlik sub'ektlari o'rtasida biznes hamkorlikni rivojlantirish kabi muhim tamoyillarga alohida e'tibor qaratish zarurligidan dalolat beradi.

Ushbu tamoyillarni amalga oshirish jarayonini samarali va tizimli tashkil qilish yangilanayotgan O'zbekistonda mulkdorlik va tadbirkorlikni yanada rivojlantirish uchun nihoyatda muhim ahamiyatga molik masalalardan biridir. Buning uchun makroiqtisodiy siyosatdan tortib, O'zbekiston fuqarolari, ayniqsa, mulkdorlar va tadbirkorlarga tegishli ko'plab vazifalarni o'z ichiga olgan va aniq maqsadlarga yo'naltirilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish talab etiladi.

Shu bois ushbu soha rivojlanishiga xizmat qiladigan tamoyillarni amalga oshirish va bu jabha uchun zarur bo'lgan institutsional o'zgarishlar uchun qulay shart-sharoitlar yaratish bugungi kundagi eng muhim strategik ahamiyatga ega vazifalardan biriga aylanadi.

Mazkur vazifalar orasida shubhasiz mulkdorlar va tadbirkorlar bilandavlat-xususiy hamkorlikni kengaytirish, mulkdorlik va tadbirkorlik sub'ektlarini ifodalovchi institutlarni mustahkamlash tamoyillar alohida diqqatni talab qiladi. Chunki, barcha sohalarda tub islohotlarni amalga oshirayotgan mamlakatimizda qulay ishbilarmonlik muhitini yaratish bilan birga, mulkdorlar va tadbirkorlar bilan davlat organlari o'rtasida o'zaro munosabatlarni yo'lga qo'yish, ular faoliyatiga ko'maklashish, inqiroz davrida tarmoqqa kirishishni tashkil etish,

davlat va xususiy sektor o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish juda muhim.

Dunyoda tadbirkorlik tuzilmalari faoliyatini qo'llab-quvvatlash, xususiy sektor va davlat o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatish, xususiy sektorni o'ylantirayotgan masalalarni hal etish maqsadida tashkil etilgan xo'jalik birlashmalari, Savdo-sanoat palatalari, ish beruvchilar tashkilotlari kabi turli institutlar mavjud.

Hozirgi kunda O'zbekistonda yuqorida qayd etilgan barcha 3 turdagi muassasalar mavjud. O'zbekistonda Sanoat va savdo palatasi, xo'jalik birlashmalari, ish beruvchilar uyushmasi faoliyat ko'rsatmoqda. Biroq ularning bugungi faoliyati tadbirkorlar va davlat o'rtasida mustahkam ishchi ko'prik qurish uchun yetarli darajada emas. Nodavlat notijorat tashkiloti sifatida qonuniy faoliyat yuritayotgan xo'jalik birlashmalarining faoliyati tadbirkorlikni ko'ngildagidek rivojlantirishga xizmat qila olmayapti. Shu tariqa, bu sohada birlashmalarining moliyaviy barqarorligi, nodavlat notijorat tashkiloti sifatida ro'yxatdan o'tish, ularning aksariyati o'z a'zolari manfaatlarini himoya qilish va davlat-xususiy sheriklik nuqtai nazaridan kutilgan rolni bajara olmasligi, tadbirkorlarning uyushmalarga ishonch darajasi pastligi kabi muammolar mavjud.

Ish beruvchitashkilotlar o'z a'zolarining mehnat va ijtimoiy-iqtisodiy huquq va manfaatlarini ifodalovchi muassasadir. Ushbu birlashmalarni tashkil etishdan asosiy maqsad fuqarolarning ular joylashgan mamlakatdagi mehnat faoliyatini tartibga solish, ularning ijtimoiy mavqeiini himoya qilish, shu jumladan, mehnat, ijtimoiy-iqtisodiy huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilishdir. Biroq, O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan ish beruvchilar uyushmalarining mulkdorlik va tadbirkorlik sub'ektlari bilan hamkorligi darajasi bugungi kun talablari uchun yetarli emas.

Agar davlat-xususiy sheriklikda davlatning asosiy maqsadi biznesning haqiqiy ahvoli to'g'risida aniq faoliyat bo'lsa, xususiy sektorning maqsadi davlat e'tiborini mavjud muammolarga qaratish va biznes muhitini yaxshilash orqali tadbirkorlik muhitini yaxshilashga harakat qilishdan iborat.

Shuning uchun O'zbekistonda mulkdorlik va tadbirkorlik bilan davlat-xususiy soha hamkorligini mustahkamlash

maqsadida, birinchi navbatda, mavjud qonunchilik bazasi tahlil qilinib va tegishli takomillashtirish bo'yicha iltizotlar kiritilmoqda. Bu islohotlar, asosan, tadbirkorlar vakili bo'lgan muassasalarning huquqiy maqomi, ularning manfaatlarini ifoda etish imkoniyatlari, davlat va xususiy sektor o'rtasida konstruktiv muloqotni yo'lga qo'yish va shu bilan bog'liq boshqa masalalarni qamrab oladi.

Avvalo, O'zbekiston uchun strategik ahamiyatga ega bo'lgan sohalarida tadbirkorlik birlashmalarini tashkil etish rag'batlantiriladi. Assotsiatsiyalar tashkil etish va ularning moliyaviy barqarorligini ta'minlash mexanizmlari ishlab chiqilib, tadbirkorlarning ushbu birlashmalarining afzalliklariga ishonchini mustahkamlash bo'yicha tegishli chora-tadbirlar ko'rilmogda.

Ushbu ustuvor yo'nalishning amalga oshirilishi natijasida davlat va xususiy sektor o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish sohasida yanada ilg'or qadamlar qo'yiladi, O'zbekistonda davlat-xususiy sheriklik yangi bosqichga qadam qo'yadi. Qonunchilikni takomillashtirish natijasida davlat-xususiy hamkorlikning huquqiy asoslari yanada yaxshiroq ta'minlanadi.

O'zbekistonda rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan islohotlarning maqsadli bo'lishini ta'minlash uchun "yirik, o'rta va kichik tadbirkorlik mezonlari" belgilandi. Mezonlar amaldagi soliq me'yorlariga moslashtirilgan aylanma mezonlari, shuningdek, ichki va tashqi muvofiqlikni oshiruvchi bandlik mezonlaridan foydalangan holda o'rta korxonalarini tan oladi.

Kichik va o'rta biznes sub'ektlarini turli mezonlar asosida tasniflash va davlat institutlarida turlicha yondashuvlardan foydalanish islohotlarning manzilliligini ta'minlashga va ushbu soha bo'yicha statistik ma'lumotlar sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmogda.

Ishonchli va keng qamrovli statistik ma'lumotlarning mavjudligi iqtisodiy vaziyatni chuqurroq tahlil qilish, yanada ishonchli prognozlar tuzish, rivojlanish rejalari va dasturlarini ishlab chiqishning muhim omillaridan biridir.

Ushbu sohani rivojlantirish uchun maxsus ekspertlar guruhi tuzilib, kichik va o'rta biznes bilan bog'liq davlat statistika tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar tezroq tayyorlanishi kerak.

Mulkdorlik va tadbirkorlikni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning manzilliligini ta'minlash, bu boradagi islohotlarning real sektorga ta'sirini o'rganish muhim qadamlardan biridir.

Moliyaviy resurslardan foydalanish mulkdorlik va tadbirkorlikning potentsial o'sishiga erishishning asosiy tezlashtiruvchi omili hisoblanadi. 2022-yilda o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan mulkdorlik va tadbirkorlik sub'ektlarining 51 foizi moliyaviy resurslarga ega bo'lishni biznes rivojiga eng jiddiy to'siq sifatida tilga olgan. Taqqoslash uchun shuni ta'kidlash mumkinki, bu ko'rsatkich Irlandiyada 12 foizni, Niderlandiya, Germaniya va Avstriyada esa 6 foizni tashkil etadi.

Rivojlanishning dastlabki bosqichida ma'lumot to'plash va pul mablag'larini samarali boshqarish bilan bog'liq ko'nikmalarning past darajasi, shuningdek, professional fikrlashning etishmasligi va korporativ boshqaruvning zaifligi mulkdorlik va tadbirkorlik korxonalarining moliyaviy resurslaridan foydalanish bo'yicha so'rov ning xarakterli jihatlari hisoblanadi. Ushbu kamchiliklar banklar tomonidan risklarni noto'g'ri baholashga olib keladi. Qolaversa, kredit olgan mulkdorlar va tadbirkorlarda muammoli kreditlarning yuqori darajasi va bankrotlik bo'yicha yechimlarning yo'qligi bank sektoriga salbiy ta'sir ko'rsatmogda.

Natijada, banklar mulkdorlik va tadbirkorlikni kreditlashdan kamroq manfaatdor. Bu esa kredit olish bo'yicha arizalarga ijobiy javob berish darajasining past bo'lishiga, garovga qo'yiladigan talablar darajasining oshishiga olib keladi, bu esa korxonalarining moliyaviy resurslaridan foydalanish bo'yicha kredit olish uchun ariza bermasliklari yoki kredit ololmasligiga olib keladi. Shuning uchun kichik va o'rta korxonalarining rivojlanish jarayoni zaiflashadi va ular faqat o'z mavjudligini saqlab qolishi mumkin. Bundan tashqari, boshqa tashqi omillar, jumladan, devalvatsiya, energiya tashuvchilar narxlarini va likvidlikning etishmasligi ushbu muammolarning kengayishiga ta'sir qilmogda.

O'zbekistonda faoliyat yurituvchi banklar yirik korporatsiyalarga qaraganda kichik va o'rta biznesga kredit berishga moyil emas. Buning asosiy sababi kichik va o'rta korxonalarining yuqori risk profiliga ega bo'lishi va kreditni qaytarish stavkasining pastligidir. Kichik va o'rta biznes sub'ektlariga kredit ajratishga bunday yondashuv O'zbekistonda, boshqacha aytganda, real iqtisodiyotning asosiy qismi bo'lgan kichik va o'rta biznesning tezroq rivojlanishiga to'sinlik qiladi.

Mulkdorlik va tadbirkorlik sub'ektlarini tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish tamoyilini amalga oshirish ham bu jabhadagi islohotlar samarasiga katta ta'sir ko'rsatadi. Rivojlangan mamlakatlarda, eksportida import o'rmini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishda mulkdorlik va tadbirkorlik asosidagi korxonalar alohida o'rin tutadi. Ushbu korxonalar o'rtasida mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish mamlakatimiz to'lov balansini yaxshilash, chet el valyutasining mamlakatdan chiqib ketishining oldini olish va importga qaramlikni kamaytirishga kuchli ta'sir ko'rsatmogda.

Tashqi bozorga chiqish nafaqat O'zbekistondan mahsulot eksport qilish, balki mahalliy ishlab chiqarishning ilg'or texnologiyalarga ega bo'lishi, mutaxassislarni jalb etish nuqtai nazaridan ham juda muhim. Hozirgi vaqtda statistik ma'lumotlarga ko'ra, kichik va o'rta mulkdorlik va tadbirkorlik asosidagi korxonalarining eksportdagi ulushi hali ham juda kichik. 2023-yilda mamlakatimizdagi kichik korxonalarining atigi 2 foizi eksport faoliyati bilan shug'ullangan. Taqqoslash uchun, Turkiyada bu ko'rsatkich 30,5 foizni tashkil etganini ta'kidlaymiz. O'rta korxonalarda bu ko'rsatkich 1 foizni tashkil etgan bo'lsa, Turkiyada bunday korxonalarining ulushi 51,2 foizni tashkil etdi.

Mulkdorlik va tadbirkorlik korxonalarining ichki bozorlarga kirish imkoniyatlarini oshirish ham muhim masalalardan biridir. Qisqa muddatda uni rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun davlat sektori xaridlaridan samarali foydalanish asosiy maqsadlardan biri bo'ladi. O'zbekiston iqtisodiyotining kelajagini qurishdagi asosiy maqsad iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish orqali mamlakatning eksportga qaramligini kamaytirish bo'ladi.

O'zbekistonda mulkdorlik va tadbirkorlik korxonalarining xalqaro savdo operatsiyalarini soddalashtirish, eksportga yo'naltirilgan moliyaviy imkoniyatlarni oshirish va investitsiyalarni rag'batlantirish yo'nalishida uzluksiz islohotlar amalga oshirilmogda. Xalqaro savdo operatsiyalari bilan bog'liq bojxona rasmiylashtiruvini yanada moslashuvchan va oshkora amalga oshirish va rasmiy-tadbirkor munosabatlarini zamonaviy boshqaruv tamoyillari asosida rivojlantirish, shu jumladan, xavflarni baholash natijalari bo'yicha avtomatlashtirilgan elektron axborot tizimi imkoniyatlaridan foydalanish, bojxona nazorati darajasini aniqlash. mumkin bo'lgan xavfni oldindan, bojxona nazorati shakllari Import-eksport tartib-taomillarida qo'llanilishini yanada optimallashtirish maqsadida tovarlar va transport vositalarini bojxona chegarasi orqali o'tkazishning "Yashil yo'lak" va boshqa chiqarish tizimlaridan foydalanish qoidalarini tasdiqlandi.

Bundan tashqari, eksportni rag'batlantirish, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish va eksportini ko'paytirish, an'anaviy va yangi bozorlarga chiqish, bu boradagi qulay shart-sharoitlarni yanada kengaytirish maqsadida eksportni rag'batlantirishni moliyallashtirish va uning mahsulotlarining qaytarilishini qo'llab-quvvatlash mexanizmi belgilandi.

Yuqoridagilardan tashqari, investorlarga O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi va O'zbekiston Respublikasining "Bojxona tarifi to'g'risida"gi va "Investitsiyalarni rag'batlantirish to'g'risida"gi qonunida ko'rsatilgan imtiyozlardan foydalanish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 18-yanvardagi 745-sonli "Investitsiyalarni rag'batlantirish hujjatini berish qoidalarini" tasdiqlandi.

Ushbu sohada ko'rilayotgan chora-tadbirlarga qaramay, O'zbekistonda mulkdorlik va tadbirkorlik subektlari uchun eksportga yo'naltirilgan moliyaviy mahsulotlar soni cheklanganligicha qolmogda. Mamlakatda taklif etilayotgan moliyaviy mahsulotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, hozirgi vaqtda mulkdorlik va tadbirkorlik sub'ektlari asosan ikki turdagi qo'llab-quvvatlash vositalarini olishlari mumkin. Ushbu vositalar

eksportdan oldin yoki tovarlar jo'natilgandan keyin taqdim etiladigan kreditlarni o'z ichiga oladi.

Bugungi kunda O'zbekistonda xalqaro savdo operatsiyalarini moliyalashtirish bilan bog'liq holda banklar tomonidan taklif etilayotgan moliyaviy mahsulotlar soni cheklangan. Ba'zi banklar odatda hujjatli akkreditivlar, xalqaro bank kafolatlari, xalqaro faktoring kabi xizmatlarni taklif qilmaydi. Natijada mulkdorlik va tadbirkorlik sub'ektlari tomonidan xalqaro savdo operatsiyalarini, ayniqsa, eksport operatsiyalarini samarali amalga oshirish uchun mablag' yetishmaydi.

Xalqaro savdoni moliyalashtirishda foydalaniladigan xizmatlar turlari va sifatini yaxshilash orqali banklar tadbirkorlarning xalqaro operatsiyalardan keladigan daromadlarini sezilarli darajada oshirishlari mumkin.

Xalqaro savdo operatsiyalarini amalga oshirishda mulkdorlar va tadbirkorlar duch keladigan eng muhim muammolar aniqlanishi, ushbu muammolarni hal qilish bo'yicha ko'riladigan chora-tadbirlar to'g'risida hisobotlar tayyorlanishi va buning uchun sohada muvaffaqiyatli mamlakatlar tajribasi, shuningdek, ma'lumotlar bazasi ishlatilishi muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bugungi kunda mulkdorlik va tadbirkorlik sub'ektlari tomonidan eksport qilinadigan mahsulotlarning tegishli standartlar

va talablarga muvofiqligini oshirish bo'yicha amaliy yordam ko'rsatilmoqda.

Shu bilan birga, turli hukumatlararo bitimlar va sheriklik shartnomalari asosida yaratilgan imkoniyatlar kichik va o'rta korxonalar o'rtasida yanada keng targ'ib qilinib, ularning mavjud imkoniyatlardan to'g'ri foydalanishi ta'minlanmoqda. Tegishli davlat organlari va mulkdorlik va tadbirkorlik sub'ektlari bir qator mezonlar – mamlakat uchun strategik ahamiyati, raqobatbardoshligi, iqtisodiy qiymati va boshqa mezonlarga ko'ra hududlar bo'yicha yordam ajratilmoqda.

Xulosa. Mulkdorlik va tadbirkorlik raqobatbardoshligini oshirish maqsadida bu sohadagi biznes sub'ektlariga yangi texnik reglamentlarni joriy etish uchun o'tish davri berildi. Bu davrda ishlab chiqaruvchilar o'zlarining ishlab chiqarish jarayonlariga yangi talablarni bosqichma-bosqich tatbiq etadilar va bu vaqt davomida mavjud standartlar o'z kuchida qoladi. Ixtiyoriy joriy etish davrida ishlab chiqaruvchilar muntazam ta'lim oladilar, shuningdek, yangi texnik reglamentlar talablarini tushunish va qo'llashda yordam beradigan bepul o'quv va maslahat xizmatlarini oladilar. Yangi texnik reglamentlar amalga oshiruvchi ishlab chiqaruvchilar uchun grantlar va imtiyozli kreditlar ko'rib chiqiladi. Bu bilan mamlakatda xavfsiz va sifatli mahsulotlar ishlab chiqarish rag'batlantiriladi.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни катъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. –Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2018.
2. “Тадбиркорлик субъектларига давлат хизматларини кўрсатиш механизмларини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” “Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 6 январдаги қарори. - Т.:Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 йил
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Халқ сўзи, 2020 йил 25 январь
4. “Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини бузадиган хатти-ҳаракатлар ва қарорлар устидан судга шикоят қилиш тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси қонуни. <https://lex.uz/docs/116757>
5. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. –Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2010.
6. «Ҳар бир оила-тадбиркор» дастурини амалга ошириш тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 7 июндаги ПҚ-3777 сонли қарори. <https://lex.uz/docs/3772869>
7. "Тадбиркорлик фаолияти ва ўзини ўзи банд қилишни давлат томонидан тартибга солишни соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 08.06.2020 й. ПҚ-4742-сон Қарори. - <https://lex.uz>
8. «Аҳоли ва тадбиркорлик субъектларига давлат хизматларидан фойдаланишда янада қулай шароитлар яратиш, бу борда бюрократик тўсиқларни қисқартириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 23 мартдаги ПФ-6191-сон Қарори. - - <https://lex.uz>
9. “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги Фармони. // Веб-сайт Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси – www.lex.uz;
10. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар Стратегияси. <http://strategy.regulation.gov.uz/uz/document/2>
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони «2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида». 60-сонли, 2022 йил 28 январь. // [хтпс://lex.uz/doss/5841063](https://lex.uz/doss/5841063)
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони «Янги Ўзбекистон – 2030 стратегияси тўғрисида». 60-сонли, 2023 йил 18 февраль. // - www.lex.uz;
13. "Ўзбекистон Республикаси Президентининг тадбиркорлар билан 2023 йилдаги очиқ мулоқотида белгиланган вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 04.09.2023 й. ПҚ-292-сон Қарори. - www.lex.uz;

Ozodaxon XASANOVA,
Farg'ona davlat universiteti doktoranti, PhD
E-mail: ozodaxon@mail.ru

PhD, dotsent M. Boltayeva taqrizi asosida

ERROR CORRECTION METHODS AND THEIR SPECIFIC ASPECTS

Annotation

The article discusses methods of direct, indirect, and isolated error correction and their specific aspects. Each error correction method is illustrated with examples.

Key words: Error, error correction, direct correction, indirect correction, isolated correction, teacher, student, language learner.

МЕТОДЫ ИСПРАВЛЕНИЯ ОШИБОК И ИХ ОСОБЕННОСТИ

Аннотация

В статье рассматриваются методы прямой, косвенной и изолированной коррекции ошибок и их особенности. Каждый метод исправления ошибок проиллюстрирован примерами.

Ключевые слова: Ошибка, исправление ошибок, прямая коррекция, косвенная коррекция, изолированная коррекция, учитель, ученик, изучающий язык.

XATOLARNI TO'G'RILASH USULLARI VA ULARNING O'ZIGA XOS JIHLTLARI

Аннотация

Maqolada xatolarni bevosita, bilvosita, izolatsiyalangan kabi to'g'rilash usullari va ularning o'ziga xos jihatlari haqida fikr yuritilgan. Har bir xatolarni to'g'rilash usuli namunalar yordamida asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Xato, xatolarni to'g'rilash, bevosita to'g'rilash, bilvosita to'g'rilash, izolatsiyalangan to'g'rilash, o'qituvchi, o'quvchi, til o'rganuvchi.

Kirish. Xatolarni to'g'rilash ongli ravishda amalga oshirilgandagina til o'rganishga undovchi kuch bo'lib xizmat qilishi mumkin. Buning uchun xatolarni to'g'rilash ma'lum shaklga yo'naltirilishi kerak. Masalan, grammatik xatolar yoki lisoniy xatolar. Berilayotgan fidbek til o'rganishga undovchi bo'lishi uchun o'qituvchi uni to'g'ri, autentik muloqotga integratsiya qila olishi lozim.

Ushbu maqolada kimning xatosi kim tomonidan to'g'rilanishiga to'xtalib o'tmoqchimiz. V.Edmondsonning fikriga ko'ra chet tili darslarining ijtimoiy kontekstida turli darajadagi nutq va nutq dunyosi uchraydi. Uning ta'kidlashicha, darsda nafaqat haqiqiy muloqot uchun balki pedagogik interaktsiya uchun ham diskursiv holatlar birgalikda mavjuddir[1]. Bundan tashqari, turli xil nutq turlari o'rtasida keskinlik yoki nomuvofiqlik mavjud, ular bir tomondan pedagogik hamda didaktik maqsadlarga mos tushsa, boshqa tomondan pedagogik jarayonga yoki chet tili darsining joyiga ham bog'liqdir.

Chet tili darslarida o'rganilayotgan til nafaqat darsning vositasi balki mazmuni ham hisoblanadi. Lekin o'rganilayotgan chet tilida haqiqiy muloqotni yo'lga qo'yish ma'lum qiyinchilik tug'diradi. Bunga avtomatik tarzda erishishning imkoniyati deyarli yo'q. Ko'p hollarda til o'rganuvchilar o'z-o'zidan muloqotga kirishib ketishlari uchun ularga til borasidagi tajriba yetishmaydi.

Ta'lim muassasasi shunday ijtimoiy kontekstki, unda o'rganuvchi hamda o'rgatuvchi rollari doimiy mavjud va mustahkam aloqadadir. Ularning o'zaro muloqoti taqsimotida asosan o'qituvchi nutq so'zlashini ko'rishimiz mumkin. O'rganuvchiga nutq so'zlashga berilgan imkoniyat juda ham kam. Ayniqsa, chet tili darslarida bu holat ko'p kuzatiladi yoki til o'rganuvchilarning o'zlari ham birdan muloqotga kirib ketishga qo'rqadilar.

O'qituvchi-til o'rganuvchi xierarxiyasiga asoslangan darsning quyidagi xususiyatlari mavjud:

darsda eng ko'p o'qituvchi gapiradi, ba'zi hollarda bu 75 foizgacha bo'lishi mumkin;

darsda hamma nutq deyarli o'qituvchi tomonidan boshlanadi hamda o'qituvchi tomonidan yakunlanadi;

subhatning mazmuni o'qituvchi tomonidan belgilanadi va ko'p hollarda yarim ochiq savollar beriladi;

kimning gapirishi yoki gapirish huquqi ham o'qituvchi tomonidan belgilanadi;

til o'rganuvchilarning gaplari o'qituvchi boshlagan gapga mos bo'lishi talab etiladi;

til o'rganuvchilarning nutqlarini baholash, to'g'rilash hamda rad qilish faqat o'qituvchining huquqi hisoblanadi.

Til o'rganuvchilarda esa bir-birlarining nutqlarini baholash, ularni to'g'rilash yoki inkor qilish huquqi mavjud bo'lmagan. Til o'rganuvchilar tomonidan so'zlanadigan nutq ham frontal darsdagi o'qituvchi bergan namuna asosidagina shakllangan.

K.Loxtman bu holatni qolipga solingan qadam deb nomlaydi va barcha amalga oshiriladigan harakatlar avvaldan didaktik jihatdan belgilab qo'yilganini qayd etadi. Bu qolipni quyidagicha tushuntirishimiz mumkin. Bunda o'qituvchi savol beradi, til o'rganuvchi esa javob beradi. Shundan so'ng o'qituvchi til o'rganuvchiga fidbek beradi.

Masalan:

O'qituvchi: Welcher Tag ist heute?

Til o'rganuvchi: Montag.

O'qituvchi: Heute ist Montag.

Yoki

O'qituvchi: Welcher Tag ist heute?

Til o'rganuvchi: Heute ist Montag.

O'qituvchi: Ja, richtig.

Bu qolip nemis tilida IRF deb nomlanadi, ya'ni I-Initieren, R-Reagieren va F-Feedback so'zlarining qisqartmasidan iborat, ya'ni boshlash-reaksiya qaytarish-fidbek.

Ko'pincha chet til darslarida o'qituvchi savol yoki yarim ochiq savol beradi va til o'rganuvchilardan javob kutadi. Berilgan javoblarga ba'zan ijobiy, ba'zan salbiy fidbek beradi. Bunday tartibdagi o'qituvchi savolining asosiy didaktik maqsadi til o'rganuvchilar yo'l qo'ygan xatolarga og'zaki fidbek berish hisoblanadi.

Ba'zi hollarda savollar faqat o'qituvchi tomonidan emas, balki boshqa til o'rganuvchilar tomonidan ham berilishi mumkin.

Lekin qoida bo'yicha bu tartibda beriladigan savollarning javobiga ham o'qituvchi fidbek beradi.

Bundan tashqari til o'rganuvchilar tomonidan boshlangan savol ham odatda o'qituvchining javobi bilan yakunlanadi, til o'rganuvchi tomonidan berilgan savolga boshqa til o'rganuvchining javob berishi nazarda tutilmaydi.

O'tkazilgan tajriba-sinov ishlari o'qituvchilar xatolarni to'g'rilash usullari haqida turlicha qarashlarga ega ekanliklarini ko'rsatdi. O'qituvchilarning katta qismi xatolarni og'zaki to'g'rilashdan sinfda tartib o'rnatish yoki kimnidir uyaltirish uchun ongli ravishda, ataylab qo'llanilmasligini ta'kidladilar. Kuzatuvlarimiz shuni ko'rsatdiki, ko'p o'qituvchilar xatolarni til o'rganuvchi nutqini tugatib bo'lganidan so'ng amalga oshiradilar. Ba'zi hollarda o'qituvchi tana harakatlari yordamida xato qilmaslikka undashi, xatolarni o'z o'rni to'g'rilab ketishga yordam berib turishi ham mumkin. Bundan tashqari guruhda shovqin boshlanib ketganida til o'rganuvchining javobi to'xtatilib, xatoni to'g'rilash orqali guruhda tinchlik bo'lishiga erishiladi. Lekin shuni yoddan chiqarmaslik kerakki, til o'rganuvchilarning javoblari odatda juda qisqa, ba'zida atigi bir necha so'zdan iborat bo'lishi ham mumkin. Bunday holatda, albatta, to'liq javobdan so'ng xatolarni to'g'rilash ma'qul.

Agar til o'rganuvchi xatoga yo'l qo'ysa o'qituvchi bu xatoga ikki xil usulda reaksiya bildirishi maqsadga muvofiq:

Xatoni o'zi to'g'rilashi;

javob berayotgan til o'rganuvchini o'zini xatosini topishga undashi.

Birinci holatda o'qituvchi va til o'rganuvchi orasidagi savol-javob, o'qituvchi-til o'rganuvchi-o'qituvchi qolipida amalga oshadi. Ikkinchi holatda esa o'qituvchi-til o'rganuvchi-o'qituvchi-til o'rganuvchi tarzida amalga oshiriladi. Agar til o'rganuvchi bu holatda ham to'g'ri javob berolmasa, bu qolip yana davom etishi mumkin.

K.Loxtman o'z tadqiqotida quyidagi namunani keltirib o'tadi:

1-jadval. O'qituvchi-o'quvchi-o'qituvchi qolipi

O'qituvchining to'g'rilashi	O'quvchining to'g'rilashi
O'qituvchi: Sarah, wo war das Geld?	O'qituvchi: Die naechste Frage. Wo war das Geld?
O'quvchi: aus der Kasse	O'quvchi: das das Geld oeh das das Geld war aus aus der Kasse
O'qituvchi: in der Kasse, ja.	O'qituvchi: ja, es war nicht aus der Kasse, sondern es war?

K.Loxtman ushbu qolip asosida o'qituvchining xatoni bevosita va bilvosita to'g'rilashini ko'rsatib o'tgan[2]. Lekin birinchi ustundagi namunaga ko'ra o'quvchining xato javobini o'qituvchi o'zi to'g'rilaganini, o'quvchidan faqat buni tasdiqlash talab etilayotganini ko'rishimiz mumkin. O'quvchining to'g'rilashi deb nomlangan ikkinchi ustunda esa xatoni to'g'rilash jarayoni oxiriga yetmagani ko'zga tashlanadi, chunki ikkinchi ustundagi holat o'quvchi to'g'ri javob berguniga qadar davom ettirilishi lozim. Bizning fikrimizcha esa, til o'rganuvchi tomonidan yo'l qo'yilgan xato boshqa til o'rganuvchilar tomonidan ham to'g'rilanishi mumkin va buning samarasi xatoning o'qituvchi tomonidan to'g'rilanishidan ko'ra yaxshiroq bo'lishi ehtimoli yuqori. Xatolar yuqorida keltirilgan jadvalning birinchi ustundagi namunadagidek to'g'rilanganida to'g'ri javob faqat qisqa muddatli xotirada saqlanadi va tez unutib yuboriladi.

Tajriba-sinov jarayonida til o'rganuvchi yo'l qo'yan xatosini o'qituvchining undashini kutmasdan o'zi to'g'rilab ketishi ham ko'p kuzatildi. Bu esa til o'rganuvchi shoshib javob berishi natijasida xatoga yo'l qo'yishini va o'z xatosini tez anglab yetib, uni to'g'rilashini ko'rsatdi. J.Hunter ham aynan shu tarzda amalga oshiriladigan xatolarni to'g'rilash usuli muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi[3].

O'qituvchi tomonidan amalga oshiriladigan xatolarni to'g'rilash bevosita va bilvosita to'g'rilash usullariga ajratiladi.

Bevosita to'g'rilash to'g'ridan-to'g'ri amalga oshiriladigan yoki izolatlangan qayta tuzish ko'rinishida bo'lishi mumkin. Xatolarni to'g'ridan-to'g'ri tuzatishda o'qituvchi xatoni til o'rganuvchiga o'zi ko'rsatadi va o'zi to'g'rilaydi. Xatolarni izolatlangan to'g'rilashda esa

o'qituvchi til o'rganuvchi tomonidan aytilgan javobni to'g'rilab qayta aytadi, shundan so'ng til o'rganuvchi to'g'ri javobni qaytaradi. Bunday to'g'rilashda o'qituvchi til o'rganuvchining gapiga hech qanday qo'shimcha qo'shmaydi yoki uni yangi ma'lumot bilan boyitmaydi. Biz bunday to'g'rilash usulini to'g'rilangan takrorlashlar deb atash ma'qul degan fikrdamiz. To'g'rilangan takrorlashlarning samarasi u qadar yuqori bo'lmasada, yuqorida keltirilgan usuldan ko'ra natijaviyroq bo'lish ehtimoli kuchli.

Quyida shunday to'g'rilashlarga namuna keltirib o'tmoqchimiz:

O'quvchi: Ich empfehle dieses Buch an.

O'qituvchi: Nein, empfehlen benutzt man ohne an, also ich empfehle dieses Buch.

Namunada o'qituvchi o'quvchi yo'l qo'yan xatoni bevosita to'g'rilamoqda. Bunday to'g'rilash bevosita to'g'rilash deb nomlanadi.

Quyidagi namuna esa izolatlangan to'g'rilashga misol bo'ladi.

O'quvchi: oeh, er esst ...

O'qituvchi: er isst, ja?

O'quvchi: ja, ja, er isst die Banane.

Namuna isst so'zini alohida qilib ko'rsatganimizning sababi, aynan shu so'zni talaffuz qilishda o'qituvchi ohangni biroq ko'taradi, buning yordamida o'quvchi qayerda xatoga yo'l qo'ygani bilib olishiga imkon tug'iladi.

Bilvosita to'g'rilashda esa o'qituvchi til o'rganuvchining gapini nafaqat to'g'rilaydi, balki kengaytiradi ham. Bunday to'g'rilash qaytadan yoki yangidan ishlash deb nomlanadi.

Quyidagi namunalar esa izolatlangan to'g'rilashga teskari namuna hisoblanadi. Bunday namunalarda bilvosita xatolarni to'g'rilash kam uchraydi.

K.Loxtman kengaytirilgan qayta to'g'rilashga quyidagicha namuna keltirib o'tadi[4]:

O'qituvchi: Wir haben die Raeuber versucht das Geld zu bekommen?

O'quvchi: Oehm, die Raeuber haben oeh das Geld oeh bekommen mit einem Schreckschusspistole.

O'qituvchi: mit einer Schreckschusspistole? Aber haben sie es bekommen?

O'quvchi: nein.

Ushbu namunada o'qituvchi einer Schreckschusspistole so'zining artikli die ekanligiga o'quvchining gapini bir qismini to'g'rilash yordamida ishora qilmoqda.

Xatolarni til o'rganuvchilarning o'zlari tomonidan to'g'rilanishida o'qituvchining xatoni to'g'rilashga undashi muhim rol o'ynaydi. Xatolarni to'g'rilashga undashda quyidagi to'g'rilash usullari farqlanadi:

Metalingvistik fidbek;

Iltimos yordamida xatoni to'g'rilashga undash;

Qayta savol berish yordamida xatoni to'g'rilash;

Quyida esa bu usullarga batafsil to'xtalib o'tamiz.

Metalingvistik fidbek yoki metalingvistik to'g'rilashda o'qituvchining til o'rganuvchi tomonidan yo'l qo'yilgan xatoni to'g'rilamasdan, uning javobini qaytarishi haqida gap boradi.

Bizning fikrimizcha, aynan mana shunday takrorlashda o'qituvchi gapning xato qismida ohangni o'zgartirishi yoki aynan o'sha qismga urg'u berishi kuzatiladi. Buni quyidagi dialog orqali yanada yaqqol ko'rishimiz mumkin:

O'qituvchi: Flugzeug so'zining ko'pligi qanday bo'ladi?

O'quvchi: Flugzeugen

O'qituvchi: yo'q

O'quvchi: Flugzeuge, -e qo'shimchasini oladi.

O'qituvchi: Ha, to'g'ri.

Bir qarorga kelishga undovchi savol yoki qaytadan yozishga undash ham metalingvistik fidbek hisoblanadi. Bu usulda ham o'qituvchi gapni to'g'rilamasdan xato haqida nimadir aytadi.

Bundan tashqari til o'rganuvchilar nemis tilidagi bitte so'zi yordamida ham o'z xatosini to'g'rilashga undalishi mumkin. Buni quyidagi namuna orqali yaqqol ko'rish mumkin. Bunda bitte/iltimos so'zi, til o'rganuvchiga yana bir o'ylab ko'r degan mazmunda aytiladi. Buni quyidagi dialog orqali yanada yaqqol ko'rishimiz mumkin:

O'quvchi: Ich suche der Zug

O'qituvchi: bitte?

O'quvchi: der Zug.

Bu o'rinda o'qituvchi der Zug/poyezd so'zining to'g'ri qo'llanilishiga ishora qilmoqda. Bunday to'g'rilashga undash jarayoni ko'pincha samarali kechadi. Til o'rganuvchi o'z xatosini o'zi to'g'rilashga harakat qiladi.

Keyingi usul esa maslahatlashish ma'nosini anglatuvchi savol yordamida til o'rganuvchini o'z xatosini o'zi to'g'rilashga undash hisoblanadi. Bunda odatda o'qituvchi gapda bo'shliq qoldiradi, bo'shliqda esa ko'tariluvchi intonatsiyadan foydalanadi.

Buni esa quyidagi dialoq orqali ko'rsatib o'tmoqchimiz:

O'quvchi: Sie hat einen? eine? Tasche.

O'qituvchi: Sie hat ___?

O'quvchi: eine Tasche

Bu namunada o'quvchi Tasche so'zi qaysi rodda ekanligiga ishonchi komil bo'lmaganligi sababli uni ham mujskoy, ham jenskiy roddagi shaklini aytib yubormoqda. O'qituvchi esa o'z o'rnida, yana bir bor o'ylab ko'rishga undamoqda. Ona tilisi o'zbek tili bo'lgan juda ko'p til o'rganuvchilar aynan otlarning artiklini yodda saqlashda qiynalishadi. Bu muammoni hal etishda esa mnemotexnikadan foydalanish yaxshi samara beradi[5].

Xatolarni to'g'rilashning bunday usullari deyarli har bir o'qituvchi faoliyatida uchraydi. Lekin ularning qaysi bir usulni qo'llashlari, ularning xatolariga bo'lgan munosabatlariga bog'liq ravishda turlicha bo'lishi mumkin.

Munozara. Bizning fikrimizcha, xatolarni to'g'rilash usuli til o'rganuvchilarning o'z xatolarini to'g'rilay olish ko'nikmasiga ega yoki ega emasligiga ham bog'liq bo'ladi. Agar til o'rganuvchi o'z xatosini o'zi to'g'rilash ko'nikmasiga ega bo'lmasa, bunday

to'g'rilash usullardan foydalanish yordam bermaydi. Shuning uchun bunday to'g'rilash usullari asosan til o'rganishning dastlabki bosqichlarida foydalanilmaydi. Xatolarni to'g'rilashning bu usulidan murakkab mavzularni o'rganib bo'lgandan keyin foydalanish maqsadga muvofiq. Bunda o'qituvchi yaqinda o'rganilgan qoidaga ishora qilgan holda, til o'rganuvchilar to'g'ri shaklni esga olishlariga yordam bergan bo'ladi.

Xatolarni to'g'rilash darsda bajarilgan topshiriqning shakliga ham bog'liq bo'ladi. Masalan, og'zaki javob berish bilan grammatik mashqlarni bajarishdagi xatolarni to'g'rilash bir-biridan keskin farq qiladi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, xatolarni to'g'rilash usullari asosan o'qituvchilarga bog'liq ekanligi ko'zga tashlanadi. K.Kleppin ham bu eng muhim omil hisoblanishini ta'kidlaydi. Bundan tashqari u har bir o'qituvchi o'zining xatolar bilan ishlash odatlari borligini qo'shimcha qiladi. Tajriba-sinov ishi shuni ko'rsatdiki, bir xil mavzu, bir xil dars materiali bilan ishlagan turli o'qituvchilarda ham turli to'g'rilash usullari kuzatilishi mumkin ekan.

Barcha o'qituvchilarning faoliyatida nafaqat xatoni o'zlari tomonidan to'g'rilanishi, balki til o'rganuvchilarni xatolarini o'zlari to'g'rilashga undashlari kuzatiladi. Farqli tomoni shundaki, ba'zi o'qituvchilar xatolarni o'zlari ko'proq to'g'rilasalar, ba'zilar til o'rganuvchilarni o'z xatolarini to'g'rilashga ko'proq undashadi. Fikrimizcha, ikkinchi tipga kiruvchi o'qituvchilar ko'proq samaraga erishishadi.

Xulosa. Xulosa sifatida shuni ta'kidlash kerakki, o'qituvchilar o'zlarining xatolarini to'g'rilash usullari, xatolarini to'g'rilashga bo'lgan munosabatlariga haqida o'ylab ko'rishlari lozim. Xatolarni to'g'rilashga ongli yondashuv chet til darslarining samarali kechishiga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Edmondson W. Warum haben Lehrerkorrekturen manchmal negative Auswirkungen? In: Henrici et al. (Hrsg.), Fremdsprachen Lehren und Lernen. Themenschwerpunkt: Fehleranalyse und Fehlerkorrektur. 1993. S. 57-75.
2. Hunter, J. (2022). Can language learners hear their own errors? The identification of grammaticality in one's own production. System 111. <https://doi.org/10.1016/j.system.2022.102933>
3. Lochtmann K. Die mündliche Fehlerkorrektur im DaF-Unterricht //German as a foreign language. – 2003. – T. 3. – C. 1-19.
4. Lochtmann, K. (2002) Oral corrective feedback in the foreign language classroom: how it affects interaction in analytic foreign language teaching. International Journal of Educational Research. 37, 271–283.
5. Xasanova O. Nemis tilini o'rgatishda mnemotexnikadan foydalanish texnologiyasi. Farg'ona, 2021. 28 b.

Nargiza XODJAYEVA,

Toshkent kimyo texnologiya instituti Iqtidorli talabalarining ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish bo'limi boshlig'i

E-mail: nazamatova06@gmail.com

Pedagogika fanlari nomzodi, professor A.I. Xudoyberdiyeva taqrizi asosida

METHODS OF DEVELOPING CREATIVE THINKING IN STUDENTS

Annotation

This article describes ways and methods of developing students' creative thinking process in today's globalization process.

Key words: Talent, creative thinking, assignments, creative thinking, creative heuristic assignments, teacher, students, diagnostic methods.

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ

Аннотация

В данной статье описаны пути и методы развития творческого мыслительного процесса студентов в условиях современного процесса глобализации.

Ключевые слова: Талант, творческое мышление, задания, творческое мышление, творческие эвристические задания, учитель, учащиеся, методы диагностики.

TALABALARDA IJODIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Аннотatsiya

Ushbu maqolada bugungi globallashuv jarayonida talabalarining ijodiy fikrlash jarayonini rivojlantirish yo'llari va metodikalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Iqtidor, kreativ fikrlash, topshiriqlar, ijodiy tafakkur, ijodiy evristik topshiriqlar, o'qituvchi, o'quvchilar, diagnostik metodikalar.

Kirish. Zamon talablari pedagoglarning o'zlarida mavjud bo'lgan bilim va saviya bilan cheklanib qolmasdan, xorijiy mamlakatlar tajribasini qunt va sabot bilan o'rganib, mag'zini chaqib, undan keyin o'z talabalariga saboq berishlari zarurligini taqozo etadi. Pedagogik faoliyat samarasi o'qituvchining pedagogik qobiliyati qay darajada shakllanganligiga Ham bog'liqdir.

Ijodiy ta'lim yoshlarni ijtimoiy tajriba bilan qurollantirishning alohida nuqtai nazari, bolalar faoliyatiga, tafakkuriga mo'ljallangan ta'limdir. U o'zidan yuqorida turadigan tizimning, jamiyatning yoshlarni tarbiyalash sohasidagi ishlar qobig'ida amal qiladi, o'zidan paski tashkiliy tizimlarni ma'lumot mazmunini ijodiy o'zlashtirish, bolalarda ijodiy qobiliyatlarni tarbiyalash va buning zaminida o'quv faolligini oshirish muammolarni o'zida qamrab oldi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ijodkorlik inson rivojlanishini tushunish uchun zarur bo'lgan murakkab jihatdir Amerika Psixologiya Assotsiatsiyasi prezidenti sifatida o'z nutqida ijodkorlikni insonning intellektual funktsiyasi sifatida o'rganish va o'lchashni taklif qildi (Piirto, 1998). O'shandan beri turli xil ijodkorlik tushunchalari paydo bo'ldi va tushunishga harakat qildi konstruksiyaning psixologik ma'nosi. Masalan, psixanaliz nuqtai nazari shaxsiyat asosiy ekanligini ta'kidladi. Muammoni idrok etish, muammo ishtirok etuvchi elementlarni qayta tashkil etish va tushunish jarayonlari ijodiy xulq-atvorda asosiy kalitlar sifatida qarab kelingan.

O'tgan asrning 70-80-yillaridan boshlab o'quvchilardagi kreativ fikrlash ko'nikmalarining rivojlanganlik darajasini o'rganishga alohida e'tibor qaratilgan. Ushbu yo'nalishda keng ko'lamli ishlar amalga oshirilgan. Mazkur davrda o'quvchilardagi kreativ fikrlash ko'nikmasi darajasini diagnostik o'rganishga xizmat qiladigan dastlabki topshiriqlari ishlab chiqilgan. Natijada o'quvchilarning kreativ fikrlash jarayonlari o'rganila boshlangan. Bunday tadqiqotlarni amalga oshirish natijasida o'quvchilarning kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga ko'maklashadigan mavzular o'quv dasturlari tartibiga kiritilgan. Shu bilan bir qatorda o'quvchilardagi kreativ fikrlash darajasining o'ziga xos jihatlari ham aniqlangan: shaxs aql- idrokining faollashuvi va moslashuvchanligi, tafakkurning izchilligi va mustaqilligi, tizimli

xarakter kasb etishi, o'quvchilarning o'zleri qabul qilgan qarorlar uchun mas'uliyatni his etishlari hamda yo'l qo'ygan xatolarning oldini olishga intilishlari.

Talabalarda shakllangan kreativ fikrlash ko'nikmasining darajalarini aniqlashda turli tuman diagnostik metodlaridan foydalaniladi. Bunday metodlar sirasiga J.Piaje, G.Ayzenk, Dj.Gilford, Dj.Raven va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan o'quvchilarning intellektual taraqqiyoti darajasini aniqlovchi pedagogik hamda psixologik testlarini ko'rsatish mumkin.

O'tgan 20-asrning ikkinchi yarmida Dj.Gilford kreativlikning 16 ta belgisini ajratib ko'rsatishga muvaffaq bo'lgan. Ular quyidag belgilar edi: Shaxsdagi kreativ fikrlash faoliyatining jadalligi bu, vaqt bilan fikr uyg'unligi mahsuli bo'lgan qarashlar, bunda shaxsning kreativ fikrlash natijasida bir g'oyani rivojlantirib, ikkinchi ijodiy g'oyaga aylantirish layoqatining namoyon bo'lishi, ya'ni nostandart fikrlarni ilgari sura olish ko'nikmasining shakllanganligi. Shaxsning farazlarni ilgari surish layoqati va unga turki bo'ladigan omillarning vujudga kelishi. Kreativ fikrlashning qiziquvchanlik mahsuli ekanligi, atrof-olamdagi o'zarishlarga sezgirlik bilan munosabatda bo'lish. Dj.Gilfordning ta'biricha bularning barchasini divergent tafakkur maxsul hisoblanadi. Divergent tafakkur muayyan muammolar vujudga kelganda, yangiliklar kashf etilganda hosil bo'ladi. Konvergent tafakkur esa, muammoning odatiy mantiqiy yechimlarini o'zida mujassamlashtiradi. Konvergent tafakkurni shakllantirish maqsadida o'qituvchi o'quvchilar oldiga aniq topshiriqlarni qo'yadi.

O'quvchilarning kreativ fikrlash darajasini aniqlovchi diagnostik metodikalar ularning umumiy layoqatlarini aniqlashni ham nazarda tutadi. Mazkur layoqatlarni rivojlantirish natijasida o'quvchilarning kreativ fikrlash darajalari ham rivojlanadi. Natijada o'quvchilar o'z oldilariga qo'yilgan topshiriqlarni muvaffaqiyatli bajarishga erishadilar. Topshiriqlarni muvaffaqiyatli bajarish uchun o'quvchilarda kreativ fikrlash va izlanuvchanlik ko'nikmalari shakllangan bo'lishi lozim.

Tadqiqot metodologiyasi. O'quvchilarda kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida rivojlantiruvchi-evristik topshiriqlarni tanlashda pedagoglar muayyan qoidalarga amal qilishlari kerak. O'quvchilarda kreativ fikrlash ko'nikmalarini

muvaffaqiyatli shakllantirish uchun o'qituvchilar sinfda kreativ muhitni vujudga keltira olishlari lozim. Masalan, o'quvchilarga muayyan vaqt mobaynida bajarilishi nazarda tutiladigan topshiriqlar berish, o'quvchilar uchun muvaffaqiyat vaziyatlarini vujudga keltirish, o'quvchilarni o'zaro musobaqalashishi va bir birining ishini obyektiv baholashga o'rgatish, o'quvchilarning o'z ijodiy imkoniyatlarini namoyon qilishlari uchun qulay vaziyat yaratish kabilar. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, o'quv jarayonida kreativ muhitni vujudga keltirilishi o'quvchilarni kreativ fikrlashga undaydi. Mazkur vaziyatlarda o'quvchilarning ijodiy faollik ko'rsatishlari ularda kreativ fikrlash ko'nikmalarining tizimli tarzda shakllanishiga asos bo'ladi. Alohida iqtidorga ega bo'lgan o'quvchilarda kreativ fikrlash ko'nikmalari rivojlanadi va tizimli tarzda namoyon bo'ladi.

O'quvchilarning bilim olish faoliyati ijodiy fikrlashga yo'naltirilmasa, o'quv jarayonida faol shaxsga aylalmasa, hech qachon ularni ongli o'zlashtirishiga erishib bo'lmaydi.

Ijodkorlik nima ekanligi to'g'risida fikrlar qiyin bo'lib tuyulsa ham, shubhasiz, ijodkorlik ma'lum narsalarni aks ettiradi. Shaxsiyat yoki uslub omillari. Shu sababli, ijodkorlik uchun shaxsiy o'lchovlarning ahamiyatini ko'rib chiqish mumkin ochiq fikr, yangilik, noaniqlikka bardoshlilik, shuningdek, g'oyaviy ravonlik va fikrlash kabi ba'zi kognitiv funksiyalar va moslashuvchanlik.

Ijodkorlikni o'lchashning eng mashhur va keng qo'llaniladigan usuli bu O'quvchilarda kreativ fikrlash ko'nikmalarining namoyon bo'lish imkoniyatlarini aniqlash metodlari orasida E.P.Torrensning ijodiy tafakkur darajasini aniqlovchi testlari mashhurdir. Mazkur testlar ilk bor 1966 yilda ilmiy-pedagogik jamoatchilikka taqdim qilingan. (Torrance Test Creative Thinking - TTST). Ushbu metodika verbal, tasviriy va fonetik jihatdan tasniflangan topshiriqlarni o'z ichiga oladi.

1. Verbal topshiriqlar o'quvchi tafakkurining nutq orqali namoyon bo'lishini ta'minlaydi.

2. O'quvchilarning tasviriy faoliyatini aniqlashga xizmat qiladigan testlar, ularning kreativligini baholashga yo'naltiriladi.

3. Fonetik vositalar o'quvchilarning so'zlar va tovushlar vositasida namoyon bo'ladigan kreativ ko'nikmalarini ifodalashga xizmat qiladi. Buning uchun o'quvchilarning kreativ fikrlash ko'nikmalarini namoyon qilishlari uchun qulay pedagogik shart-sharoit va didaktik vaziyatlarni yaratish nazarda tutiladi. Aksariyat vaziyatlar o'yinlar shaklida tashkil etiladi.

E.P.Torrens metodikasi o'quvchilar orasida bosqichma-bosqich tatbiq qilinib, ularning kreativ fikrlash ko'nikmalarini tizimli tarzda shakllantirishga xizmat qiladi.

O'quvchilarni Verbal xarakterdagi kreativ tafakkurini baholovchi topshiriqlar 7 ta subtestlarni o'z ichiga oladi.

E.P.Torrens kreativ jarayon modelini ifodalovchi test topshiriqlarini loyihalashtirgan. Har bir topshiriq o'ziga xos ko'rinishga ega bo'lib, o'quvchilarning kreativ layoqatlarining namoyon bo'lishi uchun imkoniyat yaratadi.

Mutaxassislar insonning turli axborotlarni ijodiy o'zlashtirish usullarini egallaganliklarini qiziqarli va jozibador, o'quvchilarni mantiqiy hamda kreativ fikrlashga undovchi topshiriqlar yordamida aniqlashga harakat qilganlar. Bu jarayonda o'quvchilarning induktiv fikrlash faoliyati o'quv materiallarini idrok etish imkoniyatiga alohida e'tibor qaratiladi. O'quvchilarda kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish uchun induktiv hamda diduktiv metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

S.O. Rubinshteyning ta'kidlashicha, fikrlash "doimo muammo yoki savoldan ajablanish yoki tushuna olmaslikdan va ziddiyatdan boshlanadi". Hozirgi davr olimlarining mulohazalarini tasdiqlagan holda talabalarni mustaqil, mantiqiy fikrlashga, o'rganilayotgan narsa va hodisani analiz, sintez qilishga, taqqoslash va umumlashtirishga o'rgatish hamda mashg'ulotlarning ana shunday vaziyatlarni yaratishga qaratilgan bo'lishi zamon talabidir.

Shuni ta'kidlash muhimki, produktiv fikrlashni reproduktiv fikrlashdan farqlovchi muhim belgi mustaqil ravishda yangi bilimlarni kashf qilishdir. Samarali fikrlashning eng oliy darajasi ijodiy fikrlash bo'lib, uning vazifasi – ijod qilish, o'ylash, tayyorlash, yangilik yaratish, ixtiro qilish va hokazolardan iborat. Bugungi kun talabi ham ta'lim mazmuni va hajmini cheksiz kengaytirishga yo'l bermay, balki shaxsni mavjud muammolarni noan'anaviy tarzda echishga tayyorlashni taqozo etadi. Talabani o'quv faoliyatini takomillashtirish, ya'ni uning intellektual fikrlash qobiliyatini shakllantirish zamonaviy ta'limning asosiy natijasi bo'lishi lozim.

Tahlil va natijalar. Fikrimizcha, talabalarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishning muhim shartlaridan biri mutaxassisni tayyorlash zaruriyatini oliy ta'limning har bir xodimi, rahbari, professor - o'qituvchilari, ayniqsa bakalavr, magistrlar chuqur anglab yetishlari zarur. Kadrlar tayyorlash tizimida ishtirok etuvchi barcha shaxslar ijodkor mutaxassis, talaba timsolini aniq tasavvur qilishi lozim.

Ayniqsa, har bir professor-o'qituvchi o'ziga birlashtirilgan ijodkor talaba bilan uning ijodiy qobiliyatini bosqichma-bosqich rivojlantirish modelini tuzib so'ngra shu asosda (muammoni tahlil etish, mulohaza qilish, loyihalashtirish) shug'ullanishlari yaxshi samara berishi tadqiqotimizda o'z isbotini topdi.

Ijodiy fikrlashning o'sishi va rivojlanishi bu-analiz va sintez, o'xshashlik va farq qiluvchi tomonlarni topish, taqqoslash, baholash, mavhumlashtirish, natijalarni aniqlash, xulosalarni shakllantirishni, analogiya va boshqalarga talabani uzluksiz o'rgatib borishning oqibati va natijasi hisoblanadi. Ijodiy fikrlashni rivojlantirish pastdan yuqoriga ko'tarilib boruvchi dinamik xususiyatga ega. Shuning uchun o'tkazilgan kichik tadqiqotimizda talabada ijodiy fikrlash ko'nikma va malakalarining namoyon bo'lishi darajalarini aniqlash imkoniyatiga ega bo'ldik.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, talabalarda ijodiy fikrlashni shakllantirish va rivojlantirish mamlakatimiz iqtisodiyoti, fani, madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiluvchi ijodkor mutaxassislar tayyorlash bilan bog'langan istiqbolli pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Oliy o'quv yurtlarida bu muammoni yanada samaraliroq hal etish uchun ijodkor mutaxassislarni tayyorlash zarurati ijodiy fikrlaydigan talabani yaqqol timsolini yaratishni talab etadi va uni oliy maktabning har bir professor-o'qituvchilari chuqur anglab etgan bo'lishini amaliy dastur darajasiga aylantirish va talabani ijodiy fikrlashini o'stirish va rivojlantirish professor-o'qituvchilarni tom ma'nodagi ijodkorligi, pedagogik mahorat, ilmiy salohiyati bilan ta'minlanadi. SHuning uchun pedagoglarning ilmiy, uslubiy salohiyati darajasini ko'tarishga alohida e'tibor berilishi, talabalarining ijodiy fikrlash qobiliyati darajalarini hisobga olib ular bilan ishlash tizimini ilmiy darajasigacha yanada takomillashtirib borish lozim.

ADABIYOTLAR

1. Qurbonov SH.M. Ilmiy ijod metodologiyasi. Samarqand, 2005. -56 b.
2. O'rinova F.O'. Maktab o'quvchilari ijodiy fikrlashini rivojlantirishda interfaol metodlarning o'rni. "Maktab va hayot". Ilmiy – metodik jurnal. №2(150)/2020. Toshkent. 24-26 bet
3. Xo'jamberdieva D.A. Talabalarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish yo'llari Scientific Progress jurnali №3 59-65 bet.
4. Ibragimova G.N. Interfaol o'qitish metodlari va texnologiyalari asosida talabalarining kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish: falsafa doktori (PhD) darajasi olish uchun yozilgan diss. avtoref.- Toshkent. - 2017.- 25 b.
5. Safarova R.G. Integratsiyasi iqtidorli o'quvchilarda kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish metodlari va vositalari. Fan, ta'lim va amaliyot jurnali №4, 417-415 b
6. Torrance E.P.. The Torrance Test of creative thinking: Technical-norm manual. III, 1974.
7. Ro'ziboyeva N.X. "Kreativlik va Innovatsiya" Samarqand.: "STEP-SEL" MCHJ. Nashriyot-matbaa bo'limi. o'quv qo'llanma-2023, 9-10 b.
8. Анастаси А. Психологическое тестирование. - М., 1982. Кн. 1-2. 185-187 str
9. Ангеловски К. Учителя и инновации. - М., 1991. 95-96 str

-
10. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A. , Pardayev A. Ta'limda innovatsion texnologiya-lar. - T.: «Fan va texnologiya», 2008. -27, 28-b.

UDK: 378.091.33:539.1

Eliboy XUDAYBERDIYEV,
NDPI prof v.b.
ChDPU professori, f.-m.f.d K.Nasriddinov taqrizi asosida

TABIATDAGI FUNDAMENTAL TA'SIRLASHUVLARNI O'RGANISH ASOSIDA TALABALAR ILMIY DUNYOQARASHINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada pedagogika oliy ta'lim muassasalarida atom va yadro fizikasi asoslarini o'rganishda umumiy fizika kursining boshqa bo'limlarida olingan bilimlarni umumlashtirish, zamonaviy fizika tomonidan e'tirof etilgan fundamental fizik ta'sirlashuvlarni qiyosiy tahlil etish orqali, bo'lajak fizika o'qituvchilarida Olamning fizik manzarasi haqida tasavvurlar hosil qilish va shu orqali ularning kasbiy kompetentligini shakllantirish muammolari tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Atom va yadro fizikasi, pedagogika, metodika, fundamental ta'sirlashuvlar, gravitatsiya, kuchsiz ta'sirlashuv, elektromagnetizm, kuchli ta'sirlashuv, Olamning fizik manzarasi, kalibrovka bozonlari.

РАЗВИТИЕ НАУЧНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ ИЗУЧЕНИЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНЫХ ВЗАИМОДЕЙСТВИЙ В ПРИРОДЕ

Аннотация

В данной статье анализируются проблемы формирования профессиональной компетентности и представлений о физической картине Вселенной будущих учителей физики путем обобщения знаний, полученных по другим разделам общей физики и сравнительным анализом фундаментальных физических взаимодействий при преподавании атомной и ядерной физики.

Ключевые слова: Атомная и ядерная физика, педагогика, методика, фундаментальные взаимодействия, гравитация, слабое взаимодействие, электромагнетизм, сильное взаимодействие, физическая картина Вселенной, калибровочные бозоны.

THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' SCIENTIFIC WORLDVIEW BASED ON THE STUDY OF FUNDAMENTAL INTERACTIONS IN NATURE

Annotation

This article analyzes the problems of formation of professional competence and ideas about the physical picture of the Universe of future physics teachers by generalizing knowledge gained in other sections of general physics and comparative analysis of fundamental physical interactions in teaching atomic and nuclear physics.

Key words: Atomic and nuclear physics, pedagogy, methodology, fundamental interactions, gravity, weak interaction, electromagnetism, strong interaction, physical picture of the Universe, gauge bosons.

Kirish. Ma'lumki hozirgi kunda oliy ta'lim tizimida bitiruvchilarni butun dunyoda raqobatbardosh kadr sifatida tan olinadigan tizimga – Boloniya tizimiga kirishning asosiy maqsadlaridan biri tayyorlanayotgan mutaxassisning professional jihatiga asosiy e'tibor qaratilgan. Agar har bir soha uchun tayyorlanayotgan mutaxassisning dastlabki bilimlari va dunyoqarashi maktabda, hattoki maktabgacha ta'lim muassasasida shakllanishini hisobga olsak yuqorida keltirilgan rejalarni amalga oshirishda bo'lajak o'qituvchi-pedagoglarni tayyorlovchi pedagogika oliy ta'lim muassasalari zimmasiga katta mas'uliyat yuklanganligini yaqqol ko'ramiz. Bu mas'uliyat pedagogika oliy ta'lim muassasasida ta'lim beradigan hamda ular tayyorlayotgan bo'lajak mutaxassislar ham dunyo bo'yicha raqobatbardosh kadrlar bo'lishi va o'z kasbiga doir fanlarni mukammal o'zlashtirgan bo'lishini talab qiladi. Shu bilan birga ular: birinchidan, olgan bilimlarini ish faoliyatida – ta'lim jarayonida qo'llashning ilg'or pedagogik texnologiyalarini o'zlashtirgan bo'lishi; ikkinchidan, har bir o'rganilayotgan qonuniyatning ilmiy jihatiga e'tibor qaratgan holda ilmiy va ilmiy - pedagogik tahlil etishi lozim.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mikroolam hodisalari makroolam hodisalaridan tubdan farq qilsada oddiylikdan murakkablikka o'tish orqali talabalarda boshlang'ich bilimlar asosida mikroolam haqidagi kvantmexanik tasavvurlar shakllanadi. Aynan Atom, yadro va elementar zarralar fizikasining umumlashtiruvchi funksiyasi "Olamdagi barcha fizikaviy jarayonlarni tushuntiruvchi yagona nazariyasi – Olamning yagona fizik manzarasini shakllantirish mumkinmi?" - degan murakkab muammoni yuzaga chiqaradi. Umuman olganda, bu muammo ancha oddiyroq shaklda uzoq qadimda ham o'rtaga tashlangan va ko'plab mutafakkirlar uning yechimini turlicha talqin etganlar. Tarixiy ma'lumotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, uzoq davrlar davomida Olam paydo bo'lishi va rivojlanishi

bo'yicha ta'limotlar ichida diniy ta'limotlar asosiy ta'limot bo'lib keldi. Fizika fanining taraqqiyot tarixiga nazar solsak, Olamning tuzilishi bo'yicha diniy ta'limotlardan tubdan farq qiluvchi ilmiy fizikaviy manzarasi shakllanish jarayonini shartli ravishda uch bosqichga ajratish mumkin [1]. Bu bosqichlar: 1. Aristotel; 2. Nyuton; 3. Eynshteynlar tomonidan amalga oshirilgan inqilobiy bosqichlar sifatida qaraladi. Bu bosqichlarning inqilobiy deylilishiga sabab ularning Olam tuzilishi haqidagi tasavvurlarni tubdan o'zgartirganligidir.

Olam tuzilishi haqidagi Aristotel falsafasining asosini – "Inson va uni o'rab turgan dunyo azaldan mavjud bo'lgan va abadiy mavjud bo'lib qoladi"- degan g'oya tashkil etadi. Aristotel sharqda birinchi muallim nomi bilan tanilgan bo'lib, uning ta'limotining buyuk xizmati tabiatshunoslik fanlarini din, metafizika (falsafa) va matematikadan alohida holda o'rganishni joriy etganligidir. Aristotel ta'limotida tabiatni o'rganishda ilmiylik, mantiq va isbotlanganlik turadi. Sharqning buyuk mutafakkirlari Beruniy, Ibn Sino, Farobiy, Xorazmiylarning ilmiy asarlarini Aristotel ta'limotining rivojlantirilishi asosida birinchi sharq renessansiga tamal toshini qo'ygan ilmiy asarlar deyish mumkin. Tabiat hodisalari va ularning qonuniyatlari bo'yicha tadqiqotlarning keyingi bosqichida Ptolomey, Kopernik, Galiley, Kepler kabi olimlarning hissasi katta bo'lsada, asosiy ikkinchi inqilobiy kashfiyot Isaak Nyuton tomonidan amalga oshirildi. Nyuton birinchi bo'lib massaga ega bo'lgan barcha jismlar o'zaro gravitatsion ta'sirlashuv orqali tortishishini va uning qonuniyatlarini aniqladi. Nyutongacha bo'lgan davrda Kepler va boshqalar bir tomondan sayyoralar orasida magnit ta'sirlashuvlar mavjud deb hisoblasalar, ikkinchi tomondan fanning vazifasi ilohiy garmoniya qonuniyatlarini o'rganishdan iborat va bu jarayonlarga aralashib bo'lmaydi deb hisoblar edilar. Tortishuv kuchining asl sababi ma'lum bo'lmasada XIX asrda mexanika, termodinamika, materiyaning kinetik nazariyasini o'z ichiga

oluvchi dunyoning mexanik manzarasi hukmron edi. XIX asrning oxiriga kelib elektronning kashf etilishi, Maksvellning elektromagnit maydon nazariyasining yaratilishi Olamning elektromagnit maydon manzarasini – elektr va magnit maydonlarini umimlashtiruvchi nazariyani shakllantirdi [2].

Tadqiqot metodologiyasi. XX asrning boshlarida Eynshteynning maxsus nisbiylik nazariyasining yaratilishi bilan Olamning yagona fizik manzarasini nisbiylik nazariyasi, Maksvell nazariyasi va mexanikani o'z ichiga oluvchi elektromagnit maydon nazariyasi tushuntira oladi degan fikrlar paydo bo'ldi. Lekin tez orada bu fikr ham asossiz bo'lib chiqdi [3]. Chunki, elektromagnit maydonlarning uzluksizligiga asoslangan bu nazariya kvantmexanik va kvantoptik hodisalarni tushuntira olmasdi.

Maxsus nisbiylik nazariyasining gravitatsiyaga qo'llanilishi gravitatsiyani egrilgan fazoning geometriyasi bilan tushuntirishga, ya'ni tezlanish tushunchasini fazoning egrilanishi sifatida qarashga olib keladi. Olamning yagona fizik manzarasini yaratish uchun ko'plab olimlar gravitatsiya va elektromagnetizmni bir xil tenglamaga keltirishga urindilar. Bu borada Eynshteynning 1925-yildan to umrining oxirigacha olib borgan tadqiqotlari 2.13-jadval

Fundamental ta'sirlashuvlarning asosiy xarakteristikalarini

No	Fundamental ta'sirlar Asosiy Parametrlar	Gravitatsion ta'sir	Kuchsiz ta'sir	Elektromagnit ta'sir	Kuchli ta'sir
1	Ta'sir doimiysi	$\alpha_g = 10^{-38}$	$\alpha_w = 10^{-10}$	$\alpha_e \sim 10^{-2}$	$\alpha_s = 1$
2	Ta'sir radiusi	∞	$10^{-16}m$	∞	$10^{-14}m$
3	Ta'sir potentsiali	$U = -GMm/r$	$U = \frac{G_F \cdot r}{\sqrt{2}} \vec{p}n \cdot \vec{e}v$	$U = -ke^2/r$	$U = -D \exp(-\frac{r}{r_0})/r$
4	Ta'sir kuchi	$F = -GMm/r^2$	$F = \frac{G_F}{\sqrt{2}} \vec{p}n \cdot \vec{e}v$	$F = -ke^2/r^2$	$F = \frac{D}{r_0} \frac{\exp(-\frac{r}{r_0})}{r^2}$
5	Ta'sir davomiyligi	Oniy (?)	$10^{-21}sek$	$10^{-10}sek$	$10^{-24}sek$
6	Kalibrovka bozoni	Graviton(?)	Oraliq (Z^0, W^\pm) bozonlar	Foton	Glyuonlar
7	Ta'sir ob'yekti	Massaga ega jismlar	Barion, leptonlar	Elektr zaryadi	Kvarklar

Jadvalda keltirilganidek, barcha ta'sirlashuvlarda ta'sir kuchi potentsial energiyadan birinchi tartibli hosila sifatida

$F = -\frac{\partial U}{\partial r} = \frac{c}{r^2}$ masofa kvadratiga teskari mutunosiblik qonuniyatiga bo'ysunishini ko'ramiz. Kuchsiz ta'sirlashuv kuchi ifodasida ham Fermi doimiysi yoki to'rt fermionli kuchsiz ta'sirlashuv doimiysi $G_F = 10^{-49} J \cdot m^3$ ga teng bo'lib, $G_F / \hbar c$ masofaning kvadrati o'lchamiga ega. Agar $\hbar = c = 1$ deb qaralsa $G_F = 10^{-5} / M^2$ ifodaga ega bo'lamiz, bu yerda M -protonning massasi. Formuladagi n -neytronning yo'qolish yoki antineytronning tug'ilish operatori; \bar{e} -elektronning tug'ilish (pozitronning yo'qolish) operatori, ν -neytrinonning yo'qolish (antineytrinonning tug'ilish) operatorini ifodalaydi. $\vec{p}n$ -kuchsiz nuklon toki, $\vec{e}v$ -kuchsiz lepton toklari deb yuritiladi. Keltirilgan jadvaldagi kuchli ta'sirlashuv ifodasida:

$D \approx 10^{-23} J/m, r_0 \sim 2 \cdot 10^{-15}m$. Elektromagnit ta'sirlashuvlar gravitatsiya kabi uzoqdan ta'sir hisoblanib, ixtiyoriy massali, zaryadlangan jismlar orasida kuzatiladi. Kuchli o'zaro ta'sirlashuvlar nuklonlarni yadroda bir-biriga bog'lab turuvchi kuch bo'lib, qisqa ta'sir radiusiga ega. 1 – jadvalda keltirilgan masofa kvadratiga asosida barcha ta'sirlashuv kuchlarining masofa kvadratiga teskari mutanosiblik ($F \sim 1/r^2$) qonuniyatiga e'tibor qarataylik. Elektromagnit va kuchli ta'sirlashuvlar uchun ta'sir kuchi va potentsialining masofaga bog'lanishidan ko'rinadiki, yadroviy tortishuv kuchlari masofa ortishi bilan elektromagnit ta'sirlashuvga qaraganda juda tez kamayadi. Masalan, $r = 2 \cdot 10^{-12}m$ masofada bu ta'sirlashuvlar nisbati

$\frac{U_{yadro}}{U_{el.mag}} = \frac{D}{e^2} \exp(-10^3) \approx 10^{-400}$ ga teng, ya'ni yadroviy ta'sirlashuv juda kichik. Bundan tashqari, kuchsiz ta'sirlashuvning kuchli ta'sirlashuvga nisbatan taqriban 1000

muhim ahamiyatga ega. Bu tadqiqotlar kutilgan natijalarni bermasada, aynan shu tadqiqotlar sababli zamonaviy kosmologiya-koinotning tuzilishi va evolyutsiyasi haqidagi fan asoslari shakllandi. 1922-yilda A.Fridman Eynshteyn gravitatsion tenglamasini yechish orqali nostatsionar, ya'ni kengayuvchi koinot modelini taklif etdi va bu g'oya 1927-yilda E.Xabblning "Qizilga siljish" effektini kashf etishi bilan isbotlandi. Eynshteynning maqsadini amalga oshirishga polshalik fizik T.Kalutsa yaqin keldi. U xuddi fazo va vaqt geometriyasi gravitatsiyani tushuntirganidek elektromagnetizmni maydon nazariyasining geometrik talqiniga kiritishga urindi. Bu holda to'rt o'lchamli fazo va vaqtga beshinchi o'lcham sifatida elektromagnetizm o'ziga xos gravitatsiya holatida kiritiladi.

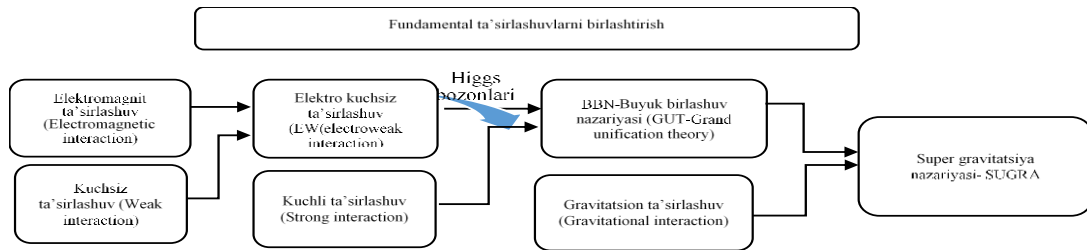
Tahlil va natijalar. XX asrning birinchi yarmiga kelib tabiatda kuchsiz va kuchli ta'sirlashuvlar mavjudligining aniqlanishi Olamning yagona fizik manzarasi haqidagi tasavvurlarni tubdan o'zgartirdi. Hozirgi kunda tabiatda ma'lum bo'lgan to'rtta fundamental ta'sirlashuvning asosiy xarakteristikalarini va ularning qiyosiy tahlil natijalari quyidagi 1 – jadvalda keltirilgan.

marta sekinroq kechishini ham esdan chiqarmaslik kerak. Ta'sirlashuvlarning yana bir xarakteristikasi sifatida zarralarning muhitdagi erkin yugirish masofasi qaraladi. Masalan, kuchli ta'sir zarrachasi bo'lgan adronlarni bir necha santimetr qalinlikdagi temir qatlamida ushlab qolish mumkin, lekin neytrino bir necha milliard kilometr qalinlikdagi temir qatlamida birorta atom bilan to'qnashmasdan o'tib ketishi mumkin. Kuchsiz ta'sirlashuvlarning radiusi barcha ta'sirlashuvlar ichida eng kichigi hisoblanadi. Shunga qaramasdan agar og'ir zarralarning saqlanish qonuni amal qilmaganda edi 0,001sek ichida Koinotdagi barcha moddalar elektron va neytrinolarga parchalanib ketar edi. Kuchsiz ta'sirlashuv gravitatsion ta'sirdan tashqari barcha ta'sirlarga nisbatan kichik bo'lsada, tabiatda muhim rol o'ynaydi, Quyoshdagi termoyadro reaksiyalarining tashkil etuvchi qismi hisoblanadi. E.Fermi kuchsiz ta'sirlashuvni: "Agar saqlanish qonunlari asosidagi taqiqlar bo'lmasa butun borliqni elementar zarrachalarga parchalashga olib keluvchi epidemiyaga o'xshaydi" deb ta'riflagan edi [5]. Jadvalda keltirilgan gravitatsion o'zaro ta'sirlashuv bizning hayot faoliyatimizda tabiiy holda namoyon bo'lib turadi. Bu ta'sirlashuv fundamental ta'sirlar orasida eng kuchsizi bo'lsada butun Koinotga hukmronlik qiladi. Buning sababi, uning universalligida, ya'ni koinotdagi massaga ega bo'lgan barcha mikro- va makrozarralar uning manbai hisoblanadi. Shu o'rinda tinchlikdagi massasi nolga teng bo'lgan fotonning massiv jismlar, masalan Quyosh yaqinidan o'tishida trayektoriyasining egrilanishi harakatdagi fotonning massaga ega ekanligining ($hv = mc^2$), korpuskulyar-to'lqin dualizmining namoyon bo'lishini ta'lim jarayonida eslatib o'tish zarur [6].

Fundamental ta'sirlashuvlar qonuniyatlaridagi umumiyliklar va bu ta'sirlashuvlarda ishtirok etuvchi zarralar ayni bir jismda mavjudligi barcha ta'sirlashuvlarni tushuntira oladigan yagona fizik nazariyani – Olamning yagona fizik manzarasini yaratish masalasini fanning oxirgi yutiqlarini hisobga olgan holda hal etishni taqozo etadi. Kelajakda Olamning yagona fizik nazariyasini yaratish – barcha fundamental ta'sirlashuvlarni

yagona fundamental ta'sirlashuvga keltirish hozirgi zamon fizikasining oliy maqsadi hisoblanadi. Fundamental ta'sirlashuvlarni yagona nazariyaga birlashtirish bo'yicha olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarning shartli bosqichlari 1-rasmda keltirilgan. Olamning yagona fizik manzarasini yaratishdagi ilk qadam, yuqorida aytib o'tilganidek, Maksvellning elektr va

magnit maydonlarini yagona elektromagnit maydon nazariyasida birlashtirishidir. Yagona nazariya yaratilishidagi keyingi bosqich 1960-1970-yillarda Sh.Gleshou, S.Veynberg, A.Salamlar tomonidan elektromagnit va kuchsiz ta'sirlashuvlarni birlashtiruvchi nazariya- elektro kuchsiz ta'sirlashuv nazariyasining yaratilishi bo'ldi.

1-rasm. Fundamental ta'sirlashuvlar va ularni yagona nazariyaga birlashtirish bosqichlari

Ushbu nazariya bo'yicha elektrokuchsiz ta'sirlashuv oraliq (Z^0, W^\pm) kalibrovka bozonlari orqali amalga oshishi kerak. Bu bozonlarning eksperimentda kashf qilinishi nazariyaning to'g'ri ekanligining isboti bo'ldi. Elektrokuchsiz ta'sirlashuvning kashf etilishi kuchli, kuchsiz va elektromagnit ta'sirlarni o'z ichiga oluvchi yagona nazariya "Buyuk birlashuv nazariyasi (BBN)" (GUT-Grand unification theory) yaratilishiga asos bo'ldi. Bu nazariya dastlab Standart model deb nomlandi va tabiatda zarralar orasidagi ta'sirlashuvni tashuvchi bozonlar- Higgs bozonlari mavjud bo'lishi kerakligi bashorat qilindi. Bu zarra qora materiyaning odatdagi materiya bilan gravitatsiya orqali ta'sirlashuvini amalga oshiruvchi inert massaga ega bo'lgan zarra hisoblanadi. Bu zarra "Xudo zarrasi" deb ham nomlanadi. Higgs bozoni elektrokuchsiz simmetriyaning spontan buzilishi tufayli hosil bo'ladi. uning eksperimentda tasdiqlanishi standart modelni tugallangan holatga keltirib buyuk birlashuv nazariyasining to'g'riligini isbotlaydi. Higgs maydoni orqali kuchsiz ta'sirlashuv bozonlarining massaga ega bo'lishi kuchli va elektromagnit ta'sirlashuv bozonlarining massasiz ekanligini tushuntiriladi. 2012-yilda Katta adron kollayderi(LHC-Large Hadron Collayder) da umumiy energiyasi 7-8 TeV bo'lgan qarama-qarshi yo'nalishda harakatlanuvchi protonlar dastasi bilan o'tkazilgan eksperimentlarda elektrokuchsiz nazariyada bashorat qilingan Higgs bozonlari kashf etildi [7]. Bu kashfiyot XXI asrning eng buyuk ilmiy kashfiyoti sifatida tan olindi. Buning natijasida Standart model- Standart nazariyaga aylandi, hamda Nyuton va Eynshteynning klassik gravitatsiya nazariyasi bilan birgalikda juda katta diapazonda: $10^{-18}m$ li mikroduyo va $10^{30}m$ li koinot masshtabidagi hodisalarni tushuntira oldi. Bu nazariya yaratilishi natijasida cheksiz kichik va cheksiz katta masshtablardagi fizika bizning tabiat haqidagi bilimlarimizning qarama-qarshi qutblari bo'lmay qoldi. Bundan tashqari Standart nazariya Plank uzunligi ($\sim 10^{-26}m$) o'lchamidagi jarayonlarida ham ishlashi kerak. Ayni shunday holatlarda barcha fundamental ta'sirlashuvlarni o'z ichiga olgan yagona fizik nazariya yaratish imkoni tug'ilishi kerak. Chunki, aynan shu masshtablarda gravitatsion kvant effektlari kuzatilishi kerak. Hozircha bunday nazariyaning yaratilishiga umumiy nisbiylik nazariyasi - gravitatsiya nazariyasining kvant nazariya emasligi to'sqinlik qilmoqda. Haqiqatdan ham, umumiy nisbiylik nazariyasi- kvant nazariyasi emas. Bu jihatdan olib qaraganda u keyinchalik kvant tuzatmalari kiritilgan Maksvellning klassik elektrodinamikasiga o'xshaydi. Shunday bo'lsa, xuddi elektromagnit maydon singari gravitatsion maydon ham kvant qonunlariga bo'ysunishi lozim deb qarash mumkin. Aks holda elektron, foton va boshqa zarrachalar uchun noaniqlik prinsipi bajarilmaydi. Kvant nazariyasining gravitatsiyaga qo'llanilishi gravitatsion to'lqinlar kvantlari-gravitonlar oqimidan iborat deb qarashga olib keladi.

Gravitonning tinchlikdagi massasi nolga teng bo'lib, spini $2\hbar$ ga teng bo'lishi kerak. Koinotdagi ko'pchilik biz kuzata oladigan jarayonlarda, laboratoriya sharoitida, kvant effektlar kuchsiz va Eynshteynning nokvant nazariyasidan foydalanish mumkin. Lekin kvant effektlari fazo va vaqt egrilanishi kuchli bo'lgan tortishuv maydonida, singulyarlikka yaqin nuqtalarda sezilarli bo'lishi kerak. Bu holatlar fazoning egrilik radiusi Evklid geometriyasidan keskin farq qilishiga mos keladi. Egrilik radiusi qancha kichik bo'lsa egrilik shuncha katta bo'ladi. Egrilik radiusining kritik(chegaraviy) qiymati $r_{pl} = \sqrt{G\hbar/c^3}$ Plank uzunligi bilan aniqlanadi va $r_{pl} = 10^{-26}m$ ga teng. Bunday sharoitlarda umumiy nisbiylik nazariyasini qo'llab bo'lmaydi [8]. Singulyar holatlar gravitatsion kollaps holatida kuzatilishi mumkin. O'tmishda gravitatsion kollaps Koinotning kengayish boshlanishida kuzatilgan bo'lishi kerak. Lekin tortishuv maydonining izchil kvant nazariyasi haligacha mavjud emas. Singulyarlik kabi ekstremal holatlarga mos keluvchi energiyalarda ($\epsilon = \sqrt{\hbar c^2/G} \approx 10^{19}J$) barcha turdagi fizikaviy ta'sirlashuvlar o'zlarini yagona ta'sirlashuv singari tutadilar [9]. Kvant effektlari tortishuv maydonida qora tuynuklar hosil bo'lishiga olib kelishi ham aniqlangan. Massasi Quyosh massasiga yaqin yulduzlardan hosil bo'lgan qora tuynuklarda kvant effektlari ham namoyon bo'ladi. Lekin kengayayotgan Koinotning boshlang'ich bosqichlarida hosil bo'lgan deb qaralayotgan kichik massali qora tuynuklar uchun kvant effektlari muhim rol o'ynashi mumkin. Singulyarlik va kollaps hodisalarida gravitatsion kvant effektlarining kuzatilishi bu holatlar uchun Olamning yagona fizik nazariyasini - supergravitatsiya nazariyasini yaratish imkoniyatini beradi.

Xulosa va takliflar. Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak fizika o'qituvchilarining kasbiy va ilmiy saloyatini rivojlantirishda umumlashtiruvchi mavzulardagi mashg'ulotlar muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtayi nazardan Umumiy fizika kursining Yadro fizikasi bo'limining umumlashtiruvchi mashg'uloti sifatida "Olamning yagona fizik manzarasi" mavzusida ilmiy tahliliy seminar mashg'uloti yoki konferansiya mashg'uloti kabi bahs munozarali, auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Bu mavzuni kurs ishi, mustaqil ish, bakalavrlik bitiruv ishi yoki magistrlik dissertatsiya ishi sifatida o'rganish ham mumkin. Tabiatdagi fundamental ta'sirlashuvlarning asosiy xarakteristikalarini umumlashtirib, qiyosiy tahlil etish o'tilgan mashg'ulotlarni takrorlash, Umumiy fizika bo'limlariga yuqoridagi nuqtayi nazardan tahliliy nazar tashlash, bo'lajak fizika o'qituvchilari salohiyatini orttirish, ularni ilmiy-tadqiqotlar faoliyatiga tayyorlash orqali ta'lim samaradorligini yuqori darajaga ko'tarishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Шкловский И.С. Звезды: их рождение, жизнь и смерть. 3-е изд., перераб. –М.: Наука, 1984. –384 с.
2. Xudayberdiyev E.N., Samandarov L.Q. Astrofizik jarayonlarni o'rganishda yadro fizikasi bilan fanlararo integratsiyaning ahamiyati. // Fan va jamiyat. –Nukus, 2021. –№4. –B. 12-15.
3. Дубнищева, Т.Я. Концепции современного естествознания. – М.: 2006. – 140 с.

4. Hundayberdiev E.N., Bisenova V.T., Kholov, D.M. Comparative analysis of fundamental interactions in teaching physics // Материалы IX Международной научно-практической конференции «Транспорт Евразии XXI века: Современные цифровые технологии на рынке транспортных и логистических услуг». –Нукус, 2018. – б. 56-61.
5. Ферми Э. Научные труды. - М.: Наука. 1972. Т-2. – 240 с.
6. Худайбердиев Э.Н., Самандаров Л.К. Методологические проблемы преподавания теории корпускулярно – волнового дуализма для студентов – физиков // International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. –Filadelfiya, 2021. –№10 (102). –Р. 256-259.
7. Красников Н.В., Матвеев В.А. Открытие бозона Хиггса и поиск новой физики на Большом адронном коллайдере при энергиях 7 и 8 ТэВ. –М.: Красанд, 2018. – 288 с.
8. Xudayberdiyev E.N. Bo'lajak fizika o'qituvchilarini tayyorlashda olamning Fizik manzarasi bo'yicha tasavvurlarni shakllantirish. Academic research in educational sciences. Uzbekistan 2021/09 vol 2, issue 9. – В. 230-239.
9. Xudayberdiyev E.N. Improving the methodology of an integrated approach to improving efficiency in teaching nuclear physics. International Journal of Early Childhood Special Education. Vol 14, Issue 08 2022. – P. 177-183.
10. Khudayberdiev E.N. Methods of developing the scientific competence of physics students in teaching nuclear physics. Current Research Journal of Pedagogics. Vol 05, Issue 05 2024. – P. 72–80.

Madina XUDOYOROVA,
“Oila va Gender” ilmiy tadqiqot instituti tayanch doktoranti
E-mail:madina@mail.ru

PhD, dotsent B.Norbekova taqrizi asosida

STUDY OF PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DIFFERENT AGE PERIODS AND LEVELS OF HAPPINESS AS THE MAIN FACTOR IN EFFECTIVELY ORGANIZING THE EDUCATIONAL PROCESS

Annotation

In the effective management of education, the psychological features of focusing on the psychological characteristics of students and taking into account the level of family happiness are highlighted in this article. experimental results of negative correlation are given.

Key words: Education, students, psychological characteristics, family happiness, happiness, despair, pride, envy, greed, aggressiveness, psychological well-being, correction, correlation.

ИЗУЧЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ РАЗНЫХ ВОЗРАСТНЫХ ПЕРИОДОВ И УРОВНЕЙ СЧАСТЬЯ КАК ГЛАВНОГО ФАКТОРА ЭФФЕКТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

Аннотация

В данной статье в эффективном управлении образованием выделены психологические особенности ориентации на психологические особенности учащихся и учет уровня семейного счастья, приведены экспериментальные результаты отрицательной корреляции.

Ключевые слова: Воспитание, студенты, психологические особенности, семейное счастье, счастье, отчаяние, гордость, зависть, жадность, агрессия, психологическое благополучие, коррекция, корреляция.

TURLI YOSH DAVRLARINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI HAMDA BAXTLILIK DARAJALARINING TA'LIM JAROYONINI SAMARALI TASHKIL QILISHDA ASOSIY OMIL SIFATIDA O'RGANILISHI

Anotatsiya

Ushbu maqolada ta'lim-tarbiyani samarali boshqarishda talabalarining psixologik xususiyatlariga e'tibor qaratish hamda ularning oilaviy baxtlilik darajalarini hisobga olib individual yondashgan holda tizimli olib borishning psixologik xususiyatlari yoritib berilgan. Bundan tashqari talabalardagi salbiy xususiyatlar va ta'lim tarbiya samaradorligi o'rtasida salbiy korelyatsiya borligining eksperimental natijalari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim-tarbiya, talabalar, psixologik xususiyatlar, oilaviy baxt, baxtni his qilish, umidsizlik, mag'rurlik, hasad, ochko'zlik, agressivlik, psixologik farovonlik, korreksiya, korelyatsiya.

Kirish. Ta'lim jarayonini samarali tashkil etish pedagoglar, siyosatchilar va psixologlarning asosiy e'tiboridir. Pedagogik psixologiya sohasidagi tadqiqotlar rivojlanib borar ekan, nafaqat kognitiv rivojlanish, balki o'quvchilarning hissiy va psixologik farovonligiga ham e'tibor berishning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Ta'lim muvaffaqiyatiga ta'sir ko'rsatadigan ko'plab omillar orasida turli yosh davrlariga xos bo'lgan psixologik xususiyatlar va o'quvchilarning baxtiyorlik darajasi hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ldi.

Psixologik rivojlanish hayotning turli bosqichlarida sezilarli darajada farq qiladi, har bir yosh davri o'ziga xos kognitiv, hissiy va ijtimoiy xususiyatlar bilan ajralib turadi. Ushbu rivojlanish o'zgarishlari o'quvchilarning ta'lim bilan qanday shug'ullanishiga, ta'lim strategiyalariga javob berishiga va akademik muvaffaqiyatlarga erishishiga chuqur ta'sir qilishi mumkin. Masalan, yosh bolalar ko'pincha yuqori darajadagi qiziqish va tasavvur bilan ajralib turadi, o'smirlar esa shaxsiyatni shakllantirish va tengdoshlari bilan munosabatlarga oid muammolar bilan kurashishlari mumkin. Ushbu yoshga xos xususiyatlarni tushunish o'quvchilarning ehtiyojlariga javob beradigan ta'lim muhitini yaratish uchun juda muhimdir.

Shu bilan birga, ta'limdagi baxtning roli tobora ortib bormoqda. Baxt, farovonlik holati va ijobiy hissiy tajribalarni o'z ichiga oladi, ta'lim muassasalarida bir qator foydali natijalar bilan bog'langan. Yuqori darajadagi baxtni boshdan kechirgan talabalar ijobiy xulq-atvorni, ko'proq akademik motivatsiyani va kognitiv faoliyatni yaxshilashni ko'rsatadilar. Shunday qilib, o'quvchilarda 1-jadval.

O'spirinlik va yetuklik davrining oilaviy baxtni his qilish yoki baxtni his qilmaslik xususiyatiga agressivlik va dushmanlik hisining ta'siri

(n=340)

№	Sinf	Shkalalar	Oilaviy baxtlilikni his qilish			
			O'g'il bola		Qiz bola	
			Oilaviy baxtlilikni his qila olmaslik		Oilaviy baxtlilikni his qila olmaslik	
			O'g'il bola		Qiz bola	

1	O'spirinlar (n=136)	Agressivlik	0,272*	-0,113	0,159	0,139
		Dushmanlik hissi	0,271*	-0,259*	0,333**	-0,103
2	Yetuklik davri (n=169)	Agressivlik	0,211	0,263**	0,311**	0,332**
		Dushmanlik hissi	-0,347**	-0,155	-0,188	0,011

Izoh: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

Olingan natijalarga ko'ra, o'spirinlik davridagi talabalarining o'g'il bolalarida oilaviy baxtni his qilish agressivlik darajasi ($r=0,272$; $p \leq 0,05$), dushmanlik hissi ($r=0,271$; $p \leq 0,05$), qiz bolalarda dushmanlik hissi ($r=-0,259$; $p \leq 0,05$), oilaviy baxtni his qilmaslik dushmanlik hissi bilan ($r=0,333$; $p \leq 0,01$), Yetuklik davridagi talabalarining o'g'il bolalarida oilaviy baxtni his qilish dushmanlik hissi ($r=-0,347$; $p \leq 0,01$), qiz bolalarda agressivlik ($r=0,263$; $p \leq 0,01$), oilaviy baxtni his qilmaslik o'g'il bolalarida agressivlik ($r=0,311$; $p \leq 0,01$), qiz bolalarida agressivlik ($r=0,332$; $p \leq 0,01$) bilan ahamiyatli korrelyatsiyaga ega ekanligi kuzatilgan. Oilaviy baxtni his qilish mezoni o'spirinlik davridagi talabalarining o'g'il bolalarida agressivlik va dushmanlik hissi hamda yetuklik davridagi talabalarining qiz bolalarida agressivlik bilan ijobiy ahamiyatli aloqadorlik aniqlanganligi qiziqarli holatdir. Bizga ma'lumki, agressivlik - shaxsning nisbatan barqaror xususiyati bo'lib, u agressiyaga, ya'ni o'zgalarga zarar yetkazishga tayyorgarlikni ifodalashi bilan birga dushmanlik asosida boshqalarning hulq-atvori, hatti-harakatini qabul qilish va tushunishga moyillikni bildiradi [1]. Yuqoridagi eksperiment natijalaridan ko'rishimiz mumkinki, psixologik salbiy xususiyatlar bo'lmish agressivlik va dushmanlik talabalarda baxtni his qilmaslik holatiga sabab bo'ladi. Shunday ekan ta'lim - tarbiya jaroyonida o'z salbiy xususiyatlarini namoyon qiladi. Bu esa ta'lim-tarbiya jaroyonida o'rnatilgan ichki tartib qoidalar, tizimlar, o'rnatilgan normalarga noadekvatlikni keltirib chiqaradi. Bu psixologik salbiy xususiyatlar qanday qilib biz o'rganayotgan komponentlarga ta'sir qilishini tahlil qilish maqsadida keeling quyida har biriga alohida ta'rif berib, atroflicha ko'rib chiqamiz. Dushmanlik esa yoqimsiz, g'azabli, qahrli, yomonlik tilovchi, qasoskor, xulq-atvor shaklidir [1]. Agressivlik - bu boshqalarga yoki o'ziga zarar yetkazishga qaratilgan xatti-harakatlar va xatti-harakatlarda ifodalangan shaxsiy xususiyatdir. Dushmanlik, jismoniy shikastlanish, haqorat qilish bilan namoyon bo'ladi. Agressiv odamlar asabiy, ta'sirchanlikni kechiradilar. Tashxis klinik usullar bilan, shaxsning psixodiagnostik anketalari, proektiv testlar yordamida amalga oshiriladi. Agressivlikni kamaytirish uchun psixoanaliz, kognitiv-xulq-atvorli psixoterapiya, avtotrening va dori-darmonlar bilan tuzatish qo'llaniladi [2].

Rivojlanish psixologiyasi hayotning turli bosqichlarida yuzaga keladigan kognitiv, hissiy va ijtimoiy o'zgarishlarni tushunish uchun asos yaratadi. Masalan, Piagetning kognitiv rivojlanish bosqichlari bolalarning konkret fikrlashdan mavhum fikrlashga qanday o'tishini ta'kidlaydi, Eriksonning psixosozial bosqichlari esa o'smirlik davrida shaxsiyatni shakllantirish muammolarini ta'kidlaydi. Har bir yosh davri odamlarning ta'lim sharoitida qanday o'rganishi va o'zaro munosabatiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan o'ziga xos psixologik xususiyatlarni taqdim etadi.

Ko'pincha hissiy farovonlik bilan bog'liq bo'lgan baxt, akademik muvaffaqiyat bilan ijobiy bog'liqligi ko'rsatilgan. Lyubomirskiy va boshqalarning tadqiqotlari. (2005) ta'kidlashicha, baxtli odamlar ijodkorlik, qat'iyatlilik va ijtimoiy faollik kabi xususiyatlarni ko'proq namoyon qiladi, bularning barchasi ta'lim sharoitida foydalidir. Bundan tashqari, ijobiy his-tuyg'ular kognitiv moslashuvchanlikni oshirishi mumkin, bu esa

o'quvchilarga ma'lumotni yaxshiroq qabul qilish va qayta ishlash imkonini beradi.

Tadqiqot turli yosh guruhlaridagi psixologik xususiyatlar va baxt darajasini baholash uchun miqdoriy so'rovlarni sifatli intervyu bilan birlashtirgan aralash usullardan foydalanadi. Namuna rivojlanish bosqichlarining keng spektrini ifodalovchi boshlang'ich, o'rta va oliy ta'lim muassasalari talabalarini o'z ichiga oladi. Miqdoriy komponent standartlashtirilgan psixologik baholash va baxt shkalasini o'z ichiga oladi, sifat komponenti esa o'quvchilarning sub'ektiv tajribalari va ta'lim muhiti haqidagi tasavvurlarini o'rganadi.

Natijalar yosh davrlaridagi psixologik xususiyatlarda sezilarli farqlarni ko'rsatadi. Kichik yoshdagi bolalar (6-10 yosh) yuqori darajadagi qiziqish va tasavvurga ega, ammo doimiy e'tibor bilan kurashishlari mumkin. O'smirlar (11-18 yosh) ijtimoiy dinamikaga va shaxsiyatning shakllanishiga yuqori sezuvchanlik bilan ajralib turadi, bu ularning motivatsiyasi va maktabga jalb qilinishiga ta'sir qilishi mumkin. Yosh kattalar (19-25 yosh) kognitiv etuklik va avtonomiyani namoyon etadilar, ammo hayotning o'tishlari bilan bog'liq stressga duch kelishlari mumkin.

Uzluksiz ta'lim - o'zaro mantiqiy izchillik asosida bog'langan hamda soddadan murakkabga qarab rivojlanib boruvchi va bir-birini taqozo etuvchi bosqichlardan iborat yaxlit ta'lim tizimi. O'zbekiston Respublikasida kadrlar tayyorlash tizimining asosi, ta'lim sohasida davlat siyosatining asosiy tamoyillaridan biri. 1997-yil 29 avgustda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni va Kadrlar tayyorlash milliy dasturida alohida tamoyil sifatida qayd etilgan. Uzluksiz ta'lim milliy modelning asosiy tarkibiy qismlaridan biri (qarang Ta'limning milliy modeli), O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlovchi, shaxs, jamiyat va davlatning iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy-texnikaviy va madaniy ehtiyojlarini qondiruvchi ustuvor sohadir. Uzluksiz ta'lim ijodkor, ijtimoiy faol, ma'naviy boy shaxs shakllanishi va yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlash uchun zarur shartsharoitlar yaratadi. Uzluksiz ta'lim tizimining faoliyat olib borishi davlat ta'lim standartlari asosida, turli darajalardagi ta'lim dasturlarining izchilligi asosida ta'minlanadi va maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi, oliy ta'lim, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim, kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash, maktabdan tashqari ta'limni o'z ichiga oladi [3]. Bizga o'rganayotgan komponentlarning ta'riflari ma'lum bo'ldi. Salbiy psixologik xususiyatlar shaxslarda psixologik farovonlikni his qilishga yo'l qo'ymaydi, bunday talabalarining psixologik xususiyatlari yangi narsalarni qabul qilish, yangicha yondashish, ijod qilish, tartib intizomda yurishga qarshilik qilishga moil. Ko'rinib turibdiki, bunday talabalardan tashkil topgan ta'lim jaroyonini samarali boshqarish birmuncha qiyinchiliklarga sabab bo'ladi.

Xulosa. O'rnida aytmoqchimizki, ta'lim tarbiya jaroyonini uzluksiz samarali boshqarish uchun talablarda psixologik farovonli bo'lishi kerak. Bu farovonlikni yuzaga chiqaruvchi qator omillarni o'rganib ularga atroflicha to'xtalish hamda psixologik xususiyatlarini ochib berish maqsadga muvofiq bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Психология фанидан изоҳли луғат / М.Г. Давлетшин таҳрири остида -Т.: ТДПУ. 1992. - 6 б
2. <https://tibbiyot.info/agressivlik-haqida-malumat-sababi-belgilari-tasnifi-tashxislash-davolash-va-oldini-olish>
3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005) .

UO`K: 376:37.06:316.752.4

Tamara XO‘JANOVA,
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti dotsenti, f.f.n
E-mail: tamaraxujanova7@gmail.com

F.f.d., professor G.K.Masharipova taqrizi asosida

QADIMGI DAVRLARDA AXBOROT URUSHLARIDA PSIXOLOGIK TA‘SIR USULLARI

Annotatsiya

Maqolada qadimgi davrlarda axborot urushlarida psixologik ta‘sir usullari manbalar asosida ilmiy jihatdan tahlil qilindi. Axborot urushlari va psixologik ta‘sir usullari qadimgi davrlardan beri ma‘lum va keng qo‘llanilgan. Bunday usullar harbiy strategiyalarning ajralmas qismi sifatida ishlatilgan bo‘lib, dushmanlarning moral va motivatsiyasini pasaytirish maqsadida qo‘llanilgan. Qadimgi sivilizatsiyalarning axborot urushlaridagi psixologik ta‘sir usullarini tushunish, tarixiy manbalar va ilmiy tadqiqotlarga murojaat qilishni talab etadi. Shu tarzda, axborot urushlari va psixologik ta‘sir usullari qadimgi davrlardan buyon muhim strategik qurol sifatida qo‘llanib kelingan va bugungi kungacha uning ahamiyati va samaradorligi oshmoqda.

Kalit so‘zlar: Axborot, urush, axborot texnologiyalari, psixologik ta‘sir, harbiy strategiya, sivilizatsich, tarixiy manbalar, strategik qurol.

МЕТОДЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ В ИНФОРМАЦИОННЫХ ВОЙНАХ В ДРЕВНИЕ ВРЕМЕНИ

Аннотация

В статье на основе источников научно проанализированы методы психологического воздействия в информационных войнах в древности. Информационная война и методы психологического воздействия известны и широко применяются с древнейших времен. Подобные методы использовались как неотъемлемая часть военной стратегии и использовались для снижения морального духа и мотивации врагов. Понимание методов психологического воздействия в информационных войнах древних цивилизаций требует обращения к историческим источникам и научным исследованиям. Таким образом, информационная война и методы психологического воздействия использовались как важное стратегическое оружие с древнейших времен, и до сегодняшнего дня ее значение и эффективность возрастают.

Ключевые слова: Информация, война, информационные технологии, психологическое воздействие, военная стратегия, цивилизация, исторические источники, стратегическое оружие.

METHODS OF PSYCHOLOGICAL INFLUENCE IN INFORMATION WARS IN ANCIENT TIMES

Annotation

The article provides a scientific analysis of methods of psychological influence in information wars in ancient times based on sources. Information warfare and methods of psychological influence have been known and widely used since ancient times. Such methods were used as an integral part of military strategy and were used to reduce the morale and motivation of enemies. Understanding the methods of psychological influence in information wars of ancient civilizations requires reference to historical sources and scientific research. Thus, information warfare and methods of psychological influence have been used as an important strategic weapon since ancient times, and their importance and effectiveness are increasing to this day.

Key words: Information, war, information technology, psychological influence, military strategy, civilization, historical sources, strategic weapon.

Kirish. XXI asr axborot texnologiyalari kundan-kunga taraqqiy etib borayotgan davr sifatida davlatlar, qit‘alar o‘rtasidagi siyosiy, iqtisodiy to‘siqlarni bartaraf etishga qodir yagona axborot makonini vujudga keltirmoqda. Jahonda axborotni saqlash, qayta ishlash va uzatish jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishning kuchayib borishi yoshlarga o‘z ta‘sir kuchini turli yo‘llar bilan o‘tkazib kelmoqda. Ayniqsa, kompyuter tarmoqlari orqali axborotni qabul qilib olish va uzatishda aloqa vositalaridan foydalanishning keng joriy etilishi hamda axborotlashtirishning jadal taraqqiyoti axborot uzatish tizimlarini tahdidlardan himoya qilish, axborot xavfsizligini ta‘minlash muammolarini keltirib chiqardi. Bugungi kunda har qanday axborot yashin tezligida dunyoning turli chekkalariga etib borishi, millionlab odamlar undan bir zumda xabar topishi oddiy xolatga aylangan. Ushbu holatning qulayliklari bilan birgalikda salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin bo‘lgan xavfli tomonlari ko‘proq yoshlarni o‘z domiga torta boshladi. Bugungi kunda mafkuraviy xurujlar yoshlar, inson va jamiyat hayotiga, mamlakatning ijtimoiy taraqqiyotiga katta ta‘sir o‘tkazmoqda. Hozirgi vaqtda dunyoning geopolitik, iqtisodiy va ijtimoiy, axborot-kommunikatsiya maydonida chuqur o‘zgarishlar ro‘y berayotgan, turli mafkuralar tortishuvi keskin tus olayotgan bir vaziyatda, fikrga qarshi fikr, g‘oyaga qarshi g‘oya, jaholatga qarshi kurashish har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Qadimgi Yunonistonda, Peloponnes urushi davrida, Afina va Sparta

o‘rtasida axborot ta‘sirotlari kuchli qo‘llangan. Tukididning “Peloponnes urushi tarixi” asarida ko‘plab misollar keltirilgan bo‘lib, unda axborotni boshqarish va ta‘sir o‘tkazish usullari haqida batafsil ma‘lumot berilgan. Tukidid yozadi ki, afinaliklar o‘z raqiblarining ichki muammolaridan foydalanib, ularning siyosiy va harbiy qarorlariga ta‘sir ko‘rsatishga uringanlar.

Rim imperiyasida ham axborot urushlarida psixologik ta‘sir keng qo‘llanilgan. Julius Sezarning “Galliya urushi haqida” asarida, u qanday qilib Galliya qabilalari orasida nifoq solish va ularning ittifoqchilarini ajratib olish orqali Rimning harbiy ustunligini mustahkamlaganini bayon etgan.

Qadimgi Xitoyda esa, Sun Szuning “Harb san‘ati” kitobida psixologik ta‘sir usullari keng bayon etilgan. Ushbu asarda Sun Szu dushmanning strategiyasini chalg‘itish va uning rahbariyatini dezorientatsiya qilish uchun axborotni boshqarish tavsiyalarini bergan. Qadimgi davr va hozirgi zamon axborot urushlari o‘rtasidagi farqlarni tushunish uchun asosiy o‘zgarishlarni tahlil qilish va turli davlat olimlarining fikrlari va tadqiqotlarini keltirib o‘tamiz.

Qadimgi davrlarda axborot urushlari asosan og‘zaki so‘z, yozma matnlar va rasmiy elchilar orqali amalga oshirilgan. Bu davrlarda axborotning tarqalishi cheklangan va sekin bo‘lgan. Masalan, Rim imperiyasida dezinformatsiya va propaganda asosan ommaviy nutqlar, teatrlar va ammaviy tadbirlar orqali tarqatilgan. Tarixchi Tatsit (56-117 yillar) o‘zining “Annallar” asarida imperatorlarning qanday qilib ommaviy axborotni

boshqarganini ta'riflaydi. Hozirgi zamonda axborot urushlari internet va zamonaviy kommunikatsiya vositalari orqali juda tez va keng tarqaladi. Bu texnologiyalar orqali dezinformatsiyani tarqatish va ommaviy fikrlarni shakllantirish mumkin. Masalan, sotsial media platformalari va feyk nyus saytlari orqali tez va keng qamrovli axborot tarqatish mumkin. Siyosiy ilmlar doktori Viktoriya Rubinning tadqiqotida ko'rsatilganidek, zamonaviy axborot texnologiyalari dezinformatsiyani an'anaviy manbalarga qaraganda ancha tez tarqatish imkonini beradi [3].

Qadimgi davrlarda axborot urushlari ko'pincha madaniy va diniy ramkalar doirasida bajarilgan. Masalan, YUNon-Parfiya urushlari davrida gerodot va boshqa yunon mualliflari parfiyaliklarni vahshiy va tahdidli sifatida tasvirlaganlar. Bu kabi ma'lumotlar o'sha davrdagi yunonlarning dushmanlariga nisbatan madaniy va diniy qarashlarini shakllantirishda muhim rol o'ynagan [4].

Hozirgi zamonda madaniy va ijtimoiy ta'sirlar hamon mavjud, lekin ular globalizatsiya va multimedia vositalari orqali boshqacha shakllanadi. Jamiyatlar orasida madaniy va ijtimoiy farqlarni urg'ulash yoki yumshatish uchun axborot urushlari ishlatiladi. Masalan, "Twitter" kabi sotsial media platformalarida turli madaniy va ijtimoiy guruhlar fikrlari keskin bahs-munozaralarga sabab bo'lishi mumkin [5].

Qadimgi davr va hozirgi zamon axborot urushlari orasidagi asosiy farqlar texnologiyaning rivojlanishi, madaniy va ijtimoiy ta'sirlarning o'zgarishidir. Har ikki davrning o'ziga xos usullari va strategiyalari bo'lgan, biroq maqsadlar o'xshash: raqibning siyosiy va ijtimoiy barqarorligini izdan chiqarish va o'z manfaatlarini ilgari surish.

Qadimgi davr axborot urushlari mavzusi tarixiy tadqiqotlarda turli o'lchamlarga ega bo'lib, bu davrlarda axborotning ta'sir kuchi va strategiyalari haqida ko'plab muhokamalar mavjud. Asosiy temalar va narativlar, asosan, hokimiyatni mustahkamlash, raqiblarni obro'sizlantirish va ijtimoiy-siyosiy nazoratni saqlashga qaratilgan.

Qadimgi Misrda fir'avnlarning o'z hokimiyatlarini mustahkamlash maqsadida diniy va madaniy ramzlardan foydalanishgan. Masalan, Ramses II o'zining Qodeshi jangidagi g'alabasini asosiy tema sifatida ko'tarib chiqqan. Ushbu jang haqidagi hikoyalar yolg'on va mubolag'a aralash holda tarqatilgan bo'lib, asosan fir'avni qudratli va ilohiy rahbar sifatida ko'rsatishga xizmat qilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolani yoshich jarayonida analiz va sintez, induksiya va deduksiya, dialektik, retrospektiv, qiyosiy tahlil va tizimli yondoshuv kabi tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Qadimgi Yunonistonda axborot urushlari, ayniqsa Afina va Sparta o'rtasidagi Peloponnes urushi davrida keng tarqalgan. Tutsidid o'zining "Peloponnes urushi tarixi" asarida axborotning siyosiy va harbiy strategiyalarda qanchalik muhim rol o'ynaganini qayd etadi. Masalan, Afina demagoglari ommani manipulyatsiya qilish va Sparta haqidagi salbiy tasavvurlarni shakllantirish orqali o'z maqsadlariga etganlar.

Qadimgi Rimda esa siyosiy raqobat va hokimiyat uchun kurash asosiy narativlardan biri bo'lgan. Yuliy Sezarning "Gall urushi to'g'risida yozuvlari" bu borada yorqin misoldir. Sezar o'zining yozuvlarida Galllar bilan urushlarni o'z manfaatlarini yo'lida qanday ishlatganini, urush xabarlarini qanday tarzda Rim aholisi orasida tarqatganini bayon qiladi. Bu asarda urush xabarlarini tarqatish orqali hokimiyatni qo'lda tutish strategiyasi aniq ko'rinib topgan.

Qadimgi davrlarda axborot urushlarining asosiy maqsadi hokimiyatni mustahkamlash va raqiblarni obro'sizlantirish bo'lgan. Tarixchilar bu davrlarda axborot strategiyalarining o'zgaruvchan va turlicha qo'llanilishini ta'kidlashadi. Tarixiy manbalar va arxeologik dalillar orqali olimlar bu narativlarni tahlil qilib, o'sha davrlardagi jamiyatlarining axborotdan qanday foydalanishlarini ko'rsatib berishadi.

Axborot urushlari o'ta zamonaviy tushuncha bo'lib, u asosan kiber makon va ommaviy axborot vositalari orqali amalga oshiriladi. Bu tushuncha qadimgi davrlardagi urushlar bilan bevosita bog'liq emas, chunki o'sha davrlarda zamonaviy axborot texnologiyalari va kommunikatsiya vositalari mavjud emas edi.

Biroq, qadimgi davrlarda ham ma'lumot va axborotning tarqalishi muhim rol o'ynagan.

Qadimgi urushlarda axborotning tarqalishi asosan og'zaki yoki yozma shaklda bo'lgan. Masalan, Rim imperiyasida kaskadyorlar (kurerlar) imperiyaning turli burchaklariga muhim xabarlarini etkazib berishgan. SHuningdek, strategik dezinformatsiya ham qo'llanilgan. Masalan, Karfagen sarkardasi Gannibal Rimga qarshi urushlari davomida dushmani chalg'itish uchun ataylab noto'g'ri axborot tarqatgan.

Axborot urushlarining ilmiy tadqiqotlari asosan Ikkinchi Jahon urushi va sovuq urush davriga to'g'ri keladi. Misol uchun, Jozef Nayning "Soft pauer" konsepsiyasi [6] zamonaviy axborot urushlari kontekstini kengroq tushunishga yordam beradi. Ushbu asarda Nay axborotning davlatlararo munosabatlardagi rolini tahlil qiladi.

Biroq, qadimgi davrlarda ham ma'lumotlar urushi mavjud bo'lganini anglash uchun an'anaviy manbalarga murojaat qilish mumkin. Masalan, Sun Szining "Harbiy san'at" kitobida axborot va dezinformatsiyani urush taktikasi sifatida qo'llash muhimligi ta'kidlangan.

Qadimgi davrlardagi axborot urushlari zamonaviy ma'noda emas, balki strategiya, diplomatiya va psixologiya uyg'unligida namoyon bo'lgan. Bu jarayonlarni tushunish uchun tarixiy manbalar va arxeologik dalillarga tayanish zarur bo'ladi.

Qadimgi davrlardagi axborot urushlarini tadqiq qilish va ulardan tarixiy saboqlar chiqarish jarayonida arxeologik va yozma manbalarning ahamiyati katta. Bu borada turli millatlar va davrlarning tadqiqotlari va ularning asosiy yondashuvlarini ko'rib chiqamiz.

Arxeologik manbalar orqali qadimgi jamiyatlarning axborot texnologiyalari va kommunikatsiya usullari haqida ma'lumot olish mumkin. Masalan, Mesopotamiyada topilgan klinopis yozuvlari va Egiptda topilgan ierogliflar axborot almashishning qadimgi usullarini aks ettiradi. Bu manbalar orqali hukumatlarning xalqni idora qilish va targ'ib qilish strategiyalari haqida tushunchalar olish mumkin. Erik Klayning [7]. kitobida Janubiy-sharqiy Osiyoning arxeologik topilmalari tahlil qilinadi.

Qadimgi davrlardagi yozma manbalar, jumladan, harbiy strategiyalar, siyosiy nutqlar va diplomatik maktublar, axborot urushlarini o'rganish uchun muhim ahamiyatga ega. Tukididning "Peloponnesian War" asari (431-404 BCE) qadimgi Yunonistonda axborot urushlarini qanday yuritilganini tahlil qiladi. Shuningdek, Rim imperiyasi davridagi Senekaning nutqlari va Sitseronning maktublari ham axborot urushlarida qo'llanilgan texnikalarni ko'rsatadi.

Zamonaviy olimlar tomonidan yozilgan ilmiy tadqiqotlar, masalan, Djozef Nayning "Soft Power: The Means to Success in World Politics" [8] asari yoki Noam Xomskiyning "Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media" [9] kitoblari qadimgi va zamonaviy axborot urushlari o'rtasidagi parallellarni tortishga yordam beradi. Bu kabi asarlar orqali zamonaviy axborot urushlarini tushunishda kengaytirilgan tahlil berish mumkin.

Axborotlashgan jamiyat sharoitida axborotlar bir qator maqsadlarga ega bo'lib, bular quyidagilardan iboratdir:

axborot zahiralari bitmas-tuganmas bo'lib, jamiyatning rivojlanishi va axborotga bo'lgan talabning ortib borishi bilan ular doimiy ravishda ko'payib boradi;

jamiyat hayotida axborotdan foydalanish imkoniyati doimo saqlanib turadi;

axborotni zamonaviy kommunikatsiya vositalari orqali bir zumda istalgan joyga etkazish mumkin;

axborotning mazmuni vaqt o'tishi bilan o'zgarib, tarixiy fakt sifatida muayyan qimmatga ega bo'ladi;

axborot zahiralari boshqa zahiralardan bilan birlashgan holatda harakatlanuvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi.

"Shu bilan birga, globallashuv va axborot xurujlari, turli buzg'unchi g'oyalarning ta'sirida milliy o'zlik va ma'naviy qadriyatlarimizga qarshi tahdid va xatarlar tobora kuchaymoqda. Xudbinlik, ya'ni, faqat o'zini o'ylash, hayotga, mehnatga, oilaga engil qarash, iste'molchilik kayfiyati singari illatlar turli yo'llar bilan aholi, ayniqsa, yoshlar ongiga singdirilmoqda" [1]. Axborot xavfsizligi muammosi davlat va jamiyatning barcha sohalariga – iqtisodiyot, siyosat, ilm-fan, madaniyat, milliy va xalqaro

xavfsizlikning sifatli axborot almashinuvi, axborot va telekommunikatsiya tizimi, texnologiya va vositalariga tobe bo'lib qolganiga asoslanadi. Yoshlarning axborot sohasidagi manfaatlarini ularning axborotga ega bo'lish, qonunan ta'qiqlanmagan faoliyatini, ya'ni jismoniy, ma'naviy va intellektual rivojlanish jarayonida axborotdan foydalanish borasidagi konstitutsion huquqlarining amalga oshirilishining ta'minlanishini nazarda tutadi. Axborot va axborot xavfsizligi va yoshlar tarbiyasi haqida tadqiqotchi G.K.Masharipovning ilmiy tadqiqotlarida ko'rish mumkin [10].

Axborotning ijobiy va salbiy jihatlari mavjud bo'lib, axborotning ijobiy tomoni shundan iboratki, o'z vaqtida olingan to'g'ri va sifatli axborot turli sohalarida aniq qaror qabul qilish imkonini beradi. To'g'ri sifatli axborot insonlar, ayniqsa yoshlarning dunyoqarashini boyitishi, bilim olishi, zamonaviy bilimlar egasi bo'lishi imkonini beradi. Axborotning salbiy tomoni shundan iboratki, hozirgi kunda ayrim g'arb davlatlaridan kirib kelayotgan bizning milliy qadriyatlarimizga yot bo'lgan axborotlar va qarashlar hamda yoshlar mafkuraviy ongini zaharlovchi ma'lumotlar ham mavjud. Ayniqsa, bunday ma'lumotlar Internet tarmog'i orqali keng tarqalmoqda. Internet va SMS xabarlar orqali tarqalayotgan jamiyatimizga, qadriyatlarimiz va an'analarimizga, davlatchiligimizga zid bo'lgan nojo'ya axborotlar yoshlarning mafkuraviy ongini zaharlashi va ularni noto'g'ri yo'llarga boshlashi mumkin.

Hozirgi kunda butun jahonda bo'lgani kabi mamlakatimizda ham internet tarmog'idan faol ravishda foydalanuvchilar soni kundan-kunga ko'payib bormoqda. Chunki, internet vaqtini va mablag'ni tejashga yordam berishidan tashqari axborotlarni juda tez uzatish va qabul qilish, kerakli ma'lumotlarni tez izlab topish, uzog'imizni yaqin qilish, onlayn suhbatlar qurish, dunyo voqealari bilan qisqa fursatlarda xabardor bo'lish kabi ko'plab imkoniyatlarni yaratib beradi. Hozirgi paytda

internet tizimining ijtimoiy tarmoqlar xizmatlari keng ommalashib bormoqda. Ijtimoiy tarmoqning maqsadi internetda o'zaro qiziqishlar yoki faoliyatga ega shaxslar bilan muloqot qurishdan iborat bo'lib, ushbu o'zaro aloqa ichki pochta yoki xabar almashish tizimi orqali amalga oshiriladi. Internetdan foydalanish jarayonida bugungi kunda yoshlarning mafkuraviy ongiga salbiy ta'sir etuvchi quyidagi holatlar va kamchiliklar ko'zga tashlanadi:

foydalanuvchilardan ayrimlarining o'z nomlari bilan ro'yxatdan o'tmaganligi;

nomaqbul fotosuratlarining qo'yilganligi;

o'zaro muloqotlarda hurmatsizlik qilinishi;

bema'ni gaplarning yozilishi hamda ba'zan noto'g'ri ma'lumotlardan foydalanilishi;

sahifalar ijtimoiy bo'lishiga qaramasdan ba'zida siyosiy muloqotlarning o'rnatilishi kabi holatlar uchrab turadi.

Yoshlarda yot g'oyalarga nisbatan ma'naviy immunitet shakllanmas ekan, "bu - yaxshi, bu - yomon" degan qat'iy fikr paydo bo'lmas ekan, mafkuraviy xatarlarga qarshi turish qiyin bo'ladi" [2]. Ochiq axborot tizimlarida millatlarni parokandalikka olib boradigan, insoniyat uchun sharmandali vaziyatlarni o'zida ifodalovchi holatlar demokratiya, inson huquqlari kabi oliy qadriyatlar shiori ostida targ'ib qilinmoqda. Mana shunday holatlardan kelib chiqib, bugungi kunda O'zbekistonda boy tarixiy ma'naviy meros, milliy o'zlikni anglash, tarixiy xotirani tiklash, fuqarolarda milliy g'urur va iftihar tuyg'ularini yuksaltirish asosida mafkuraviy immunitetni mustahkamlashga katta e'tibor qaratilmoqda.

Xulosa va takliflar. Har bir manba turini tadqiq qilish orqali qadimgi axborot urushlarini anglashda keng ko'lamli bilimlarga erishish mumkin. Bu manbalar yordamida tarixiy jamiyatlarning axborotni qanday qo'llagani va uni qanday strategik maqsadlarda ishlatganini anglash osonlashadi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. –Toshkent: O'zbekiston, 2021. - B. 268.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan - milliy yuksalish sari. –Toshkent: O'zbekiston, 4-jild. – 2020. - B. 178.
3. Rubin. The Role of Technology in Modern Information Warfare, 2019, 112-116-bb.
4. Herodotus, "Histories", Book VII, 63-68-bb.
5. Smith, "Cultural Impacts in Modern Information Warfare", 2021, 90-94-bb.
6. Joseph S. Nye Jr., Soft Power: The Means to Success in World Politics, 2004.
7. Public Affairs. The Year Civilization Collapsed, 2014.
8. Soft Power. The Means to Success in World Politics, 2004.
9. Manufacturing Consent. The Political Economy of the Mass Media, 1988.
10. Masharipova G.K. Yoshlar ongiga diniy bag'rikenglikni singdirish masalalari. "Dinshunoslik fanining metodologiyasi, yondashuvi va uslubiyatini takomillashtirishning dolzarb masalalari" mavzusidagi Respublika VII ilmiy konferensiyasining materiallari. – Toshkent, 2015, VII qism.
11. Masharipova G.K. Globallashuv jarayoni va ma'naviy tahdidlarning yoshlar ma'naviyatiga ta'siri. "Sog'lom avlod tarbiyasida ma'naviyatning o'rni" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to'plami. – Toshkent, 2014.
12. Masharipova G.K. Shukronalik – milliy tarbiya asosidir. "Yoshlarda shukronalik va hayotga pozitiv yondashuvni mustahkamlash ijtimoiy barqarorlik omili sifatida" mavzusida ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2014.
13. Masharipova G.K. Xorazm Ma'mun Akademiyasi allomalari tabiiy-ilmiy, ijtimoiy-falsafiy va ma'naviy merosining ijtimoiy tafakkur taraqqiyotiga ta'siri. Monografiya.- Toshkent: Navro'z nashriyoti, 2019.
14. Masharipova G.K. O'rta asrning buyuk kashfiyotlari - xorazmlik matematiklarining ilm-fan taraqqiyotiga qo'shgan hissalar. Monografiya. - Toshkent: Navro'z nashriyoti, 210 b.

UO'K: 37.013.73:17.

Otabek SHIRINOV,

Sirdaryo viloyat pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi kafedra mudiri
E-mail: otabek00@gmail.com

URDU dotsenti R.S.Razakova taqrizi asosida

OILA-MAHALLA-MAKTAB HAMKORLIGINING YOSH AVLOD TA'LIM-TARBIYASIDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya

Oilada doimo tinchlik blishi, bo'sh vaqtini faol tashkil etish, madaniyat, san'at maskanlariga oilaviy sayohatlar uyushtirish - oila barkamolligini ta'minlashga xizmat qiladi. Oilada bolaning to'g'ri tarbiyalashning asosiy shartlaridan biri tarbiyada hamjihatlikdir. Maqola aynan mana shunday masalalarga bag'ishlanadi.

Kalit so'zlar: Oila, bola, mahalla, vatanparvarlik, maktab, hamkorlik, ota-ona, mardlik, mehr-muhabbat.

ЗНАЧЕНИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА СЕМЬИ, СОСЕДСТВА И ШКОЛЫ В ВОСПИТАНИЕ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ

Аннотация

Всегда иметь мир в семье, активно организовывать свободное время, организовывать семейные поездки по местам культуры и искусства – служит обеспечению семейной гармонии. Одним из главных условий правильного воспитания ребенка в семье является единство воспитания. Статья посвящена таким вопросам.

Ключевые слова: Семья, ребенок, соседство, патриотизм, школа, сотрудничество, родители, мужество, любовь.

THE SIGNIFICANCE OF FAMILY-NEIGHBORHOOD-SCHOOL COOPERATION IN EDUCATION OF YOUNG GENERATION

Annotation

Always having peace in the family, actively organizing free time, organizing family trips to places of culture and art - serves to ensure family harmony. One of the main conditions for proper upbringing of a child in the family is unity in upbringing. The article is devoted to such issues.

Key words: Family, child, neighborhood, patriotism, school, cooperation, parents, courage, love.

Kirish. Har bir inson dunyoga kelar ekan, uning insoniyligi, ahloq-odobi, xulq-atvori, dastavval o'z oilasida shakllanadi. Har bir ota-ona tarbiyaning o'ziga xos qonunqoidalarni o'zlashtirib, ularga amal qilishi lozim. Negaki oilada bola tarbiyasi g'oyat nozik, murakkab masala bo'lib, otanadan pedagogik bilim, katta tarbiyachilik mahoratini talab qiladi. Bolani o'rab olgan muhitning hammasini odamlar, narsalar, hodisalar uning ongida, xulq-atvorida ma'lum iz qoldiradi, uni o'zgartiradi, o'stiradi. Oiladagi tarbiyaning samaradorligi, albatta ota-onaning qanchalik bilimli, madaniyatli bo'lishi, bola tarbiyasiga mas'uliyat bilan qarashlari, farzandlari kelajagini chuqur his etishlari, tajribada sinalgan milliy urf-odat va an'analardan unumli foydalanishlariga bog'liq [1].

Tarbiyada talabchanlik, ota-ona va katta yoshdagi kishilarning o'zaro ahilliklari, kichiklarga g'amxo'rlik, osuda turmush va halol mehnat faoliyati oilaviy tarbiyaning asosini tashkil etadi. Bundan tashqari har bir oilada farzand tarbiyasida aniq bir maqsad bo'lishi kerak [2]. Eng muhimi, farzandlarimizni nafaqat bo'lajak ota-ona yoki aka-uka, opasingil sifatida, balki jamiyatning haqiqiy fuqarosi, kelajagiga ishonuvchi, unga sadoqat bilan xizmat qiluvchi inson, vatanparvar posbon sifatida ham tarbiyalashga e'tibor berishimiz lozim. Oilada doimo tinchlik bo'lishi, bo'sh vaqtini faol tashkil etish, madaniyat, san'at maskanlariga oilaviy sayohatlar uyushtirish - oila barkamolligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Tarbiya nazariyasi - pedagogika fanining bir qismi bo'lib, tarbiyaviy jarayonning mazmuni, usuli va tashkil etish masalalarini o'rganadi. Tarbiya nazariyasi markaziy Osiyo faylasuflarining va xalq pedagoglarining tarbiya borasida boy tajribalariga tayanadi. U o'z qoidalarini asoslash uchun falsafa, sotsiologiya, etika, estetika, fiziologiya, psixologiya, fanlaridan foydalanadi. Tarbiya nazariyasi pedagogikaning tashqi bilimlari: pedagogikaning umumiy asoslari, ta'lim nazariyasi, maktabshunoslik bilan uzviy bog'langandir [4].

Tarbiya jarayonida kishining turli qobiliyatlari rivojlanadi, g'oyaviy. axloqiy, irodaviy estetik xislatlari

shakllanadi, tabiatga, jamiyatga ilmiy qarashlar tizimi tarkib topadi, jismoniy rivojlanadi. Bola o'sgan sari bu faoliyatlar takomillashadi, mustahkamlashadi. Oilada tarbiya turli qoidalar asosida olib boriladi. Tarbiya qoidalari pedagogik ta'lim va tarbiya jarayonini yaxshiroq tashkil e'tish maqsadida foydalanaladigan boshlang'ich holat, rahbarlik asosidir. Ta'lim qoidalari o'qituvchi, tarbiyachilarga yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi qoidalar hisoblanadi, yangi kishini shakllantirish vazifalari bilan belgilanadi. Tarbiya qoidalari sharq va markaziy Osiyo faylasuf donishmandlarining fikrlari va milliy pedagogikada erishgan yutuqlarga asoslanadi. Tarbiyaning mazmuni, tashkil e'tishi, usullari va ularga qo'yiladigan talablar shu qoidalarda o'z ifodasini topadi.

Tahlillar va natijalar. Oilada bolaning to'g'ri tarbiyalashning asosiy shartlaridan biri tarbiyada hamjihatlikdir. Ta'lim tarbiya masalasi murakkab bo'lib, bunday ulkan mas'uliyatli, sharafli ishni oila, mahalla, maktab va keng jamoatchilik bilan hamkorlikda olib borish muhim o'rin egallaydi. Oila jamiyatning ajralmas zarur qismidir [6]. Unda inson dunyoga keladi. Shu paytda oila insoniyatning uzluksiz naslini davom ettiruvchi bo'lib qolaveradi. Shundan kelib, oila ikkita ulkan ijtimoiy vazifani farzandlarni dunyoga keltirish hamda ularga to'g'ri tarbiya berishni yo'lga qo'yish muhim ahamiyatga ega. Chunki oilada katta yoki kichik narsa bo'lmaydi. Hamma narsa, xatto eng oddiy bo'lib ko'ringan oilaviy munosabatlar bolaga katta ta'sir ko'rsatadi. Shunga muvofiq Oila, mahalla, maktab hamkorligi Konsepsiyasini amalga oshirish jarayonida oilaning quyidagi vazifalari belgilab qo'yilgan:

oilada sog'lom muhitni yaratish, milliy ruh va turmush tarzini hisobga olish, farzandlar uchun ota-ona har tomonlama o'rnak bo'lishi, farzandlarning ota-onasiga, Vataniga muhabbat tuyg'usini shakllantirish, o'zaro g'amxor bo'lishni ta'minlash.

O'z navbatida Abu Rayhon Beruniy ham yaxshi odob yoki yomon xulq-odatlar, asosan, oila tarbiyasiga uzviy bog'liq ekanligini ko'p ta'kidlagan. Agar oilada tarbiyaning olijanob, ezgu yo'l-yo'riqlari ko'proq berilsa, oila fazilatli bo'ladi, bunda tarbiyada bir xil maqsad talab qilinmog'i g'oyat muhim.

Ko'rinishdagi go'zallik va tuzilishidagi barkamollik har bir odam uchun sevimli, der ekan, olim turmushdagi tabiiy go'zallikni axloqda, fe'l-atvorda, oilaviy hayotda ko'rish istagi borligini nazarda tutadi. Ayni chog'da Beruniy ota-onani, oilani barpo etuvchilar ekani, ular orasidagi kuchli hurmat va muhabbat albatta bolalar fe'l-atvori va tarbiyasiga ta'sir etajagi haqida fikr yuritadi. Oilada xotin-qizlarning tutgan o'rni esa beqiyosdir. Olib borilgan izlanishlar va turli oilalar hayotini kuzatishlar asosida komil farzand tarbiyalashning asosiy omillari ishlab chiqildi. Bu omillarga tayangan holda farzand tarbiyalagan har bir oila kutilgan natijalarga erishish tabiiy. Mazkur omillarni ishlab chiqishda milliy ma'naviy merosdan, xalqimizning boy tarixiy tajribasidan, an'analari, urf-odatlaridan foydalanildi. Ulug' bobokalonimiz Abu Rayhon Beruniy farzand tarbiyasida muhim o'rin tutuvchi quyidagi uch jihatni ta'kidlab o'tadilar:

- 1) Irsiyat
- 2) muhit
- 3) tarbiya.

Bobomiz Amir Temur ham farzand tarbiyasida Beruniyning shu omillariga tayanganlar. U zot o'g'illariga kelin tanlash masalasini davlat ishi va siyosati darajasiga ko'targan. Kelin bo'lmishning yetti pushtigacha tekshirib, surishtirganlar. Bu nafaqat o'g'limning rohat farog'ati uchun kerak, balki bo'lg'usi zurriyotlarimning salomatligi, naslimning buzilmasligi uchun zarurdir, - deganlar. Farzand tarbiyasida ijtimoiy muhit alohida rol o'ynaydi. Bunda ichki muhit hisoblanuvchi oilaviy muhitni, tashqi muhitlardan bog'cha, maktab, mahalla, ko'cha-ko'ya, yor-do'stlar, radio, televideniye tafovut qilish lozim. Bu sanab o'tilgan muhitlar ichida oilaviy muhit, ayniqsa, shaxsiy oilaviy muhit (ota-ona, aka-uka, opa-singillar muhiti) farzand tarbiyasida eng asosiy, hal qiluvchi rol o'ynaydi[5].

Bu muhit farzand tarbiyalashda faol ish olib borish uchun eng katta imkoniyatlar mujassamlashgan alohida muhitdir. Bu imkoniyatlar oila farzand tarbiya oluvchi dastlabki makon ekanligi, farzand umri asosiy qismining oilada o'tishi, muloqot va nazoratning bevositaligi, xo'jalik yuritishning umumiyliigi va boshqa bir qator shu muhitga xos bo'lgan jihatlardan bilan belgilanadi. Shaxsiy oilaviy muhit sharoitida farzand tarbiyasini bevosita boshqarish mumkin. Farzand tarbiyasida boshqa oilaviy muhitlarning ham ta'sirini inobatga olib borish lozim. Bunda nazorat qilish, kuzatib borish, bahslar tushuntirishlar olib borish usullaridan foydalanish lozim.

Farzand tarbiyasida oila, maktab va jamoatchilikning faoliyati bir maqsadga qaratilgan bir-biriga mutanosib biri qolganlarini to'ldirmog'i, o'zaro hamkorlikda bo'lmog'i lozim. Shundagina bu faoliyat bir butun holda kutilgan natijalarni beradi. Ota-ona oilada farzandga ilm olishning zarurligi, ilm tufayli inson kamolot cho'qqisiga erisha borishini uqdirib borishi lozim. Har qanday sohaning kaliti ilm, aql va mehnatda. Agar inson tirishqoqlik bilan mehnatqilib ilm olsa, uni amaliyotda qo'llay olsa, fikrlab tafakkurini charxlab borsa, u albatta maqsadiga erishadi. Shunday ekan ota-onalarimiz bolalarining o'qishlariga, ilm bilan shug'ullanishiga imkoniyat va oilaviy muhit yaratib berishi lozim. Farzand tarbiyasi bir qarashda juda jo'n mashg'ulotday tuyuladi. Lekin farzand, inson tarbiyasidek murakkab ish yo'q.

Tarbiya jarayonining murakkabligi va o'ziga xosligi shundan iboratki, uning natijasi, hosili darrov namoyon bo'lmay, yillar o'tishi bilan sekin-asta ro'yobga chiqib boshlaydi, ma'qul tarbiya bergan bo'lsangiz, uning yaxshi, shirin, serhosil mevalaridan bahramand bo'lib, qariganda hayotingiz rohat-farog'atda o'tadi, yomon tarbiya bergan bo'lsangiz, achchiq, bemaza mevalarni totib, hayotingizdan norizo bo'lib, bu dunyodan armond ketasiz.

Oilada tarbiyaning olib boriladigan tarbiya qoidalariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- tarbiyaning ma'lum maqsadga qaratilganligi;
- tarbiyaning insonparvarligi va demokratligi; -tarbiyaning hayot va mehnat bilan bog'liqligi;
- tarbiyada milliy madaniy va umuminsoniy qadriyatlarining ustuvorligi;
- tarbiyalanuvchining yoshini va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish;

Demak, tarbiya usuli tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning hamkorligidagi faoliyat va o'zaro ta'sir ko'rsatish usullaridir.

Oila, mahalla, maktab hamkorligi Konsepsiyasi asosida umumta'lim maktablari bilan o'zini o'zi boshqarish organlari va oila institutlari o'rtasida yaqin hamkorlik yo'lga qo'yilgan. Bu esa o'quvchilarning qiziqishi va qobiliyatini o'z vaqtida aniqlash, bo'sh vaqtni mazmunli tashkil etish, ularni ta'limning keyingi bosqichiga yo'naltirishda muhim omil bo'lmoqda.

Ayni paytda "oila-mahalla-maktab" hamkorligi oilalardagi ma'naviy-axloqiy muhitni yanada yaxshilash, ularda ulg'ayayotgan o'g'il-qizlarni zamon talablari asosida, milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda o'z samarasini berayotir. Oila-mahalla-maktab hamkorligining yosh avlod ta'lim-tarbiyasidagi ahamiyati beqiyosdir. Yigit-qizlarning oila haqidagi tasavvurini kengaytirishga xizmat qiladigan Oila – muqaddas tushuncha, Oilaviy an'analar, Ota va ona – oila tayanchi, Oilada sharqona sadoqat mavzularidagi ma'rifiy tadbirlar, tanlov va davra suhbatlari yoshlarimiz uchun har tomonlama foydali bo'lmoqda. Ayniqsa, ta'lim maskanlarida o'tkazilayotgan Bola tarbiyasi – kelajak mevasi, Ilm ol, hunar o'rgan, Tanlagan kasbing – sening kelajaging hamda Yetuk mutaxassis – kelajak mevasi mavzularidagi suhbatlar, savol-javob kechalari yaxshi samara berayotir. Ushbu tadbirlarga malakali professor-o'qituvchilar, iqtidorli talaba-yoshlar hamda ibratli oilalar vakillari jalb etilayotgani ularning ta'sirchanligini oshirmoqda. Erta turmush qurish va yaqin qarindoshlar o'rtasida nikohlarning oldini olishga qaratilgan tushuntirish ishlariga ham shahar va tumanlarda alohida e'tibor qaratilmoqda.

Bir bolaga yetti qo'shni ota-ona ma'naviy-ma'rifiy tadbirlari doirasida yoshlarni oilaviy hayotga ma'naviy-ruhiy tomondan tayyorlash, ularda oilaga mas'uliyat hissini uyg'otish yuzasidan olib borilayotgan ishlar ham e'tiborga sazovor [7]. Oila, mahalla, maktab hamkorligi quyidagi tamoyillarga asosan olib boriladi.

Tamoyillar:

- Ta'lim va tarbiya sohasida hamkorlik jarayoni ishtirokchilari harakatlarining ish birligi;
- Tarbiyalanuvchiga hurmat va talabning uyg'unligi;
- Hamkorlik jarayoni sub'ektlarining teng xuquqliligi va yuksak mas'uliyati;
- Hamkorlikning milliy asoslanganligi;
- Faoliyat jarayonida millat va davlat manfaatlarini ustuvorligi.

Xulosa. Tarbiya- bu uzoq muddatli, murakkab jarayon b'lib, undagi munosabatlar kompleks va oila, mahalla va maktab hamkorligini ta'minlashni o'z oldiga maqsad qilgan holda olib borilsa, jamiyat yanada rivojlanadibolaning kamol topishi uchun o'qituvchi ham, ota-ona ham xatto o'sha bolaning o'zi ham harakat qilishi kerak ekan. Shundagina o'sish bo'ladi, natija bo'ladi. Bolani tarbiyalashda ota-onaning orni beqiyosdir. Ota-ona o'z farzandini kamoli uchun uning tarbiyasiga, ilm olishiga e'tiborli bo'lishi kerak. Jamiyat taraqqiy etmog'i uchun tarbiya samarali bo'lishi kerak. Samarali tarbiya uchun ota-ona ilmi tarbiyali bo'lishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Munavvarov A.K Pedagogika. Toshkent, Oqituvchi nashriyoti. 1996 yil.
2. Tursunov I. Nishonaliev U. Pedagogika kursi. Darslik. Toshkent O'qituvchi nashriyoti. 1997 yil.
3. G'aybo'llaev N. va boshqalar. Pedagogika. Toshkent. 2000 yil.
4. Baranov S.P. va boshqalar. Pedagogika. Toshkent. Oqituvchi nashriyoti. 1990 yil.
5. Savin N.V. Pedagogika. Toshkent. O'qituvchi. 1998 yil.
6. A.K. Munavvarov. Pedagogika. Darslik. –T. 1996 yil.
7. A.K. Munavvarov. Oila pedagogikasi. –T. 1994 yil.

8. Samadov, A. R. (2020). Constructive importance of aesthetic ideal in forming aesthetic consciousness of the person. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(4), 1935-1945.

Inobat SHIXOVA,

Xorazm viloyati Pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi katta o'qituvchisi

E-mail: inobatshixova@gmail.com.

PhD, dotsent B.Norbekova taqrizi asosida

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FACTORS FOR THE DEVELOPMENT OF THINKING IN ADOLESCENTS

Annotation

This article discusses the psychological and pedagogical factors aimed at the development of thinking in teenagers, the clarification of the issue of thinking and logical thinking, and the actual problems of developing the thinking of teenagers.

Key words: Educational issue, comrades, teachers, teenagers, intellectual and creative work, initiative, business, organization.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ МЫШЛЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В данной статье рассматриваются психолого-педагогические факторы, направленные на развитие мышления у подростков, выяснение вопроса мышления и логического мышления, а также актуальные проблемы развития мышления подростков.

Ключевые слова: Воспитательная проблема, товарищи, учителя, подростки, интеллектуально-творческий труд, инициатива, дело.

O'SMIRLARDA TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHGA QARATILGAN PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK OMILLAR

Аннотация

Ushbu maqolada o'smirlarda tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan psixologik-pedagogik omillar, tafakkur va mantiqiy fikrlash masalasining yoritilishi, o'smirlar tafakkurini rivojlantirishning dolzarb muammolari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Ta'lim-tarbiya masalasi, o'rtoqlari, o'qituvchilari, o'smirlar, intellektual-ijodiy ishlar, tashabbuskorlik, ishbilarmonlik, tashkilotchilik.

Kirish. Mamlakatimizda yosh avlodni shakllantirishning ta'lim-tarbiya masalasiga alohida e'tibor qaratilayotganligi hech kimga sir emas. Har qanday mamlakatning ertangi taraqqiyotini uning kuchli bilim va salohiyatga ega, zamonaviy bilimlarni puxta o'zlashtirgan yoshlar belgilab beradi. Bugun dunyo aholisining 30 foizdan ko'progini yoshlar tashkil etmoqda. Ushbu foizlarning ko'p qismini o'smirlar tashkil qiladi. O'smirlar haqida yetarlicha ma'lumotga ega bo'lish va amaliyotda qo'llash yosh avlod tarbiyasiga berilgan e'tibor desak mubolag'a bo'lmaydi. Ma'lumki, o'smirlik davri 10-11 yoshlardan 14-15 yoshlargacha bo'lgan davrni tashkil etadi. Hozirgi o'smirlar o'tmishdoshlariga nisbatan jismoniy, aqliy va siyosiy jihatdan bir muncha ustunlikka ega. Ularda jinsiy yetilish, ijtimoiylashuv jarayoni, psixik o'sish oldinroq namoyon bo'lmoqda. Aksariyat o'quvchilarda o'smirlik yoshiga o'tish, asosan, 5-sinflardan boshlanadi. "Endi o'smir bola emas biroq katta ham emas" ayni shu ta'rif o'smirlik davrining muhim xarakterini bildiradi. O'smirlik - bolalikdan kattalikka o'tish davri bo'lib, fiziologik va psixologik jihatdan o'ziga xos xususiyatlar bilan xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilish ortadi, xarakteri shakllanadi, ma'naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi. O'smirlar o'zlarini kattalardek tutishga harakat qiladilar. Ular o'zlarining layoqat, qobiliyat va imkoniyatlarini ma'lum darajada o'rtoqlari va o'qituvchilariga ko'rsatishga intiladilar. O'smirlarda intellekt, ichki nutq, mantiqiy, nazariy-amaliy, ko'rgazmali-ta'sirchan, ko'rgazmali-timsolli, og'zaki-mantiqiy tafakkur faol shakllanadi. U o'z fikrlari va hissiyotlarini nazorat qilgan holda, o'z "MEN"ini ancha chuqur idrok qila oladi. Unda o'z-o'zini ongli nazorat qilish, intellektual jihatdan o'zini kamolotga yetkazishga intilish kuzatiladi. U ijodiy qiziqishlari va ishchanlik fazilatlarini shakllantirish manbalari sifatida faoliyatning har xil turlari bilan shug'ullanishga harakat qiladi; tashabbuskorlik, tadbirkorlik, ishbilarmonlik, tashkilotchilik qobiliyatlarini namoyon etadi. Shu tariqa unda intellektni rivojlantirishga intilish; o'z-o'zini anglash, irodaviylik, ishchanlik, axloq-odob va boshqa fazilatlar shakllanadi. Bu yoshda motivatsiya va shaxsiy o'z-o'zini kamolotga yetkazish, o'z-o'zini anglash, o'z fikrini ifodalash, hayotda o'z o'rnini topishga intilish, o'z-o'zini tarbiyalashga

nisbatan qobiliyat va ehtiyoj faollashadi, uning asosida shaxsning rivojlanishi davom etadi unda irodaviylik sifatлари ortadi ya'ni o'zini boshqara bilish, kuchlarini jamlash, faoliyatni boshqarish, natijalarga erishish hamda o'zida kattalarga xos fazilatlarini tarkib toptirishga intilish kuchayadi, ong va tafakkurida rivojlanish ko'zga tashlanadi. O'smirlarni to'g'ri kamolga yetishlarida nafaqat dars jarayoni balki, sinfdan tashqari mashg'ulotlarning ham o'rnini alohida ta'kidlash lozim. Chunki, sinfdan tashari mashg'ulotlarning asosiy maqsadi, reja va darslikdan tashqari o'quvchilarga bilim, ko'nikma, malaka berish va ularni fanga bo'lgan qiziqishlarini yanada o'tirish hamda olingan bilimlarni hayotga tatbiq qilishga yordam berishdan, o'quvchilarning axloqiy, mehnat, estetik tarbiyasini yaxshilash, o'quvchi qobiliyatini rivojlantirish, o'qishga bo'lgan havasini oshirish va ular shaxsini har tomonlama va tafakkurni rivojlantirish imkoniyatini oshiradi. Sinfdan tashari mashg'ulotlarda ko'riladigan masala asosan, ikki tomonlamali bo'lib, birinchi tomoni o'quvchilar egallagan bilimlarni mustahkamlab, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish ikkinchi tomoni esa, kasb tanlashga yo'llanma berishdan iborat. Sinfdan tashari mashg'ulotlarning ahamiyati shundaki, o'quvchilarni fan asoslarini chuqurroq o'rganishga va ilmga bo'lgan qiziqishlarini yanada shakllantirish; mustaqil va ijobiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va ularni ongli ravishda kasb tanlashlarida muhim yo'llanma berib, hayotga, ijodiy mehnatga, ma'naviy barkamollikka erishtirishga va shu oraqli mantiqiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mavzu bo'yicha adabiyotlar tahlili. Psixologik tadqiqotlarda tafakkur muammosi yetarlicha o'rganilgan. Tafakkur inson ongini rivojlantirishning samarali usuli hisoblanadi. David Gartli va Djozef Pristlilarning tahlilicha, sodda assosiativ tasavvurlarni inson bosh miyasining katta yarim sharlarida sodir bo'ladigan fiziologik, neyrofiziologik bog'lanishlar bilan, aynan, identik narsa voqelik deb tushuntirishga, ularni o'zaro tenglashtirishga harakat qilganlar. Chunonchi, D.Gartli psixologiya fanini ruhiyat fizikasi deb nomlashga qaror qilgan. Hatto D.Pristli barcha ruhiy (bilish) jarayonlarini miya tebranishlarining mahsulini deb dalillashga intilgan. Bunday yondashuv o'sha davr uchun o'ziga xos munosabatni o'zida g'aydalantirgan edi [2]. Bu borada

L.S.Vigotskiy va A.N.Leontyevlarning konsepsiyalari muhim ahamiyat kasb qildi. Unga ko'ra, insonni ontogeneza tараqqiy etish jarayonida tashqi faoliyat asta-sekin ichki (aqliy) xatti-harakatlarga aylanadi. O'smirlar jarayonning tuzilishini o'zlashtiradi, tashqi bilimlardan qanday foydalanish qoidalarini egallaydi. Dastlabki o'zlashtirishdan keyin harakat asta-sekin o'zgarishi natijasida umumlashtirish vujudga keladi. Uni amalga oshirish tarkiblarining qisqarishi va darajasining pasayishi bilan ajratib turadi[1]. Psixolog olimlar: M.G.Davletshin, E.G'oziev, V.M.Karimova, S.X.Xurramova, I.P.Muxammadjonov, N.S.Leytes, B.S.Abdullayeva, Z.T.Nishonovalar aqliy faoliyat, tafakkur va uni rivojlantirish ustida ish olib yuqori natijalarga erishganlar. Xorijlik olimlardan Y.M.Orlov, S.N.Morozyuk, Y.V.Miroshnik, K.E.Izard, Dj.Dyui, R.J.Sternberg, K.Sternberglar tafakkurning mohiyati, tabiati va uni rivojlantirish mexanizmlarini tadqiq qilishga alohida e'tibor qaratganlar.

Tahlil va amaliy natijalar. Tafakkur ob'yektni tanlash, maqsadli mulohaza asosida uni idrok qilishdan boshlanadi, ammo tafakkurda asosiysi qaror qabul qilishdir. Tafakkurning avval egallangan bilim, ma'lum tajriba bilan mos kelishi muhim ahamiyatga ega. Tafakkur yuritish og'zaki-mantiqiy, ko'rgazmalifodali, ko'rgazmali-ta'sirchan xususiyatga, nazariy, amaliy, mantiqiy-tahliliy turlarga ajralib u intuitiv, amaliy, autistik, mahsuldor, reproduktiv, ixtiyoriy, beixtiyor; aniq-abstrakt, aqliy, izohlovchi, gipotetik, tadqiqiy, tahliliy, qiyosiy, qidiruv, baholovchi kabi xususiyatlarga ega.

O'quvchi tafakkuri emosional-hissiy asosdagi faoliyat, ya'ni shaxsiy idrok qilish, istaklar, motivlar, qiziqish, ehtiyoj va afzal ko'rish sifatida namoyon bo'ladi.

O'smirlarda mantiqiy-tahliliy, nazariy, amaliy ijodiy, badiiy tafakkurdan keng foydalanilgan. Tafakkurda emosiyalar, fahm-farosat va maqsadni anglash katta ahamiyat kasb etadi. Tafakkur natijasi - nutqiy "mahsulot"ni, asosan, boshqalarga yetkazishda o'z ifodasini topadi. Nazariy tafakkurning tarkibiy qismlarini fikr, so'z, ichki intellektual nutq kabilari tashkil qiladi. Tafakkur yuritishning mazkur turi zarur tushunchalarni abstrakt, ko'rgazmalifodali mulohaza etish asosida uch yo'nalishda: "tafakkurning tushunchaviy tarkibi, nutqiy intellekt va harakat ichki rejai bo'yicha" tarkib topadi. Material mazmuni va bayon etish shakliga e'tibor bergan holda, aniq mavzuda matn, rasm, fotosurat kabilari asosida qo'llaniladigan asosiy so'z va tushunchalar bo'yicha matn yoki reja tuzish; u matnga nom berish va boshqa mashq turlaridan foydalanib, ritorik hamda yozma bayon usullari orqali rivojlantiriladi. O'mirlarda amaliy tafakkur - bilimlarni mustaqil ravishda egallash muhim sanaladi. Amaliy tafakkur yuritish darajasi amaliy masalalarni tez yechish, to'g'ri ma'no, topqirlik, ziyraklik, intuisiya, chuqur o'ylanlik, rejalilik, mustaqillik, tejamkorlik, tadbirkorlik, tekzorklik kabi mezonlarga ko'ra aniqlanib, kitob bilan ishlash-konspekt yozish, matn tezislari tuzish, matndan zarur ko'chirmalar to'plash; hisobot va kundalik daftari yuritish kabilarda rivojlantiriladi. Amaliy tafakkurni takomillashtirish: intellektual vazifalarni tez va samarali yechish, qiziqish va qobiliyatga ko'ra (ongli, motivation) muammo va faoliyat usulini tanlay bilishda namoyon bo'ladi. Shu bilan birga o'smirlarda ijodiy tafakkur - "sub'yektiv yangi mahsulotni yaratishga qaratilgan idrok qilish faoliyatining o'zida yangi hosilalar bilan tavsiflanadigan tafakkur"[3] ham muhimdir. Bunda o'quvchilarning tilga oid vositalar, umumlashtirish turlari, ma'lum tushuncha, mantiqiy konstruksiya, algoritmi, reja hamda sxemalarga asoslanuvchi mantiqiy-tahliliy tafakkuri muhim o'rin tutadi. Tafakkurning asosiy ahamiyati o'z-o'zini kamolga yetkazish maqsadlariga erishish uchun sharoit yaratish, ya'ni fe'l-atvor hamohangligi, o'z-o'zi va atrofdagilar bilan kelishish, shuningdek yomon odatlarni bartaraf etish, o'z his-tuyg'ularini boshqarish, o'z ehtiyojlarini nazorat qilishdir[5].

Tafakkur-inson aqliy faoliyatining yuksak shaklidir. Darsliklarda tafakkurga turlicha ta'rif berilgan bo'lib, P.I.Ivanov darsligida tafakkurning aniq, umumlashtirilgan va to'liq bo'lishi, M.V.Gamezo fikricha tafakkur voqelikning umumlashgan holda va so'z hamda o'tmish tajriba vositalarida aks ettirilishi, F.V.Petrovskiy ta'rifida esa tafakkur voqelikni analiz va sintez qilishda uni bevosita va umumlashtirib aks ettirish ta'kidlanadi. Tafakkur psixologiyasi va uning tadqiq qilishning keyingi bosqichdagi izlanishlar anchagina o'ziga xosligi bilan ajralib

turadi. Tafakkur muammosini o'rganishga doir ilmiy izlanishlarning tahlili asosda ularni qator yo'nalishlarga ajratish imkoniyatiga ega bo'lindi. Mazkur yo'nalishdagi izlanishlar qisqa davrlar uchun ham yangi tadqiqot ob'yektlari bo'lib xizmat qilishi shubhasiz. Ularni tugallangan va yana o'rganishga ehtiyoji yo'q muammo sifatida xulosalab bo'lmaydi [6].

Professor V.Karimovning tadqiqotlarida: "Tafakkur insonning shunday aqliy faoliyatidirki, bu faoliyat voqelikni eng aniq (to'g'ri), to'liq, chuqur va umumiy lashtirib aks ettirishga (bilishga), insonning tag'in ham oqilona amaliy faoliyat bilan shug'ullanishiga imkon beradi" - deb ta'riflanadi [7]. Olima o'zining ilmiy qarashlarida talabalarning ilmi, ma'rifatli, sog'lom ruhiyatli bo'lib voyaga yetishlarida jamiyatda va oilada sog'lom psixologik muhit asosiy omil bo'lib xizmat qilishini ta'kidlaydi. Bunda tashqari muloqot masalasiga bevosita va bilvosita yondashish jarayonlarida muallifning shaxsiy qarashlari yaqqol namoyon bo'ladi [7].

Professor Z.T.Nishonova o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish muammosini o'rgangan [8]. Z.T.Nishonova ijodiy psixologiya asoschisi Dj.Gilfordning intellektual struktura modeliga asoslanib, aqliy qobiliyatlarini uch o'lchovga, ya'ni, aqliy jarayonlar, aqliy qoniqish va aqliy natijalarga bo'ladi [9].

Aqliy jarayonga bilish qobiliyati (kashfiyot yoki nimanidir e'tirof etish), xotira (nima olinayotgan yoki kashf qilinayotgan bo'lsa, o'shani esda saqlash), divergent tafakkur (turli yechimlarni izlashda va har xil rahbarlik qilishdagi tafakkur), konvergent tafakkur (yechimni faqat yagona yo'l bilan topish), baholash kabilarni kiritadi. Aqliy qoniqishlarga rasmi (ular ko'ruv idrokini boshqarish orqali ob'ektning hajmini, shaklini, rangini, tuzilishini aks ettiradi), simvolik (matematikada kelishilgan simvollarni yoki yozuvlarni, sonlarni ifodalaydi), ma'naviy (adabiyotda til va obrazlarni ifodalaydi), axloqiy (ular ijtimoiy ong, ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy aloqa vositalari va boshqalarda aks etadi) kabilarni kiritadi.

Z.T.Nishonova ijodiy qobiliyat insonning tayyorlov fazasi bosqichida, yashirin faza bosqichida, ilhomlantiruvchi faza bosqichida va nazorat faza bosqichida aniqlanishini ta'kidlab o'tadi [9]. Shuningdek, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ularni har tomonlama takomillashtirish o'qituvchilar, maktab amaliyotchi psixologlari oldida turgan muhim vazifalardan biri ekanligini ushbu muammoni hal qilishning asosiy usuli - barcha o'quv jarayonlarini oqilona tashkil etish ekanligini ta'kidlaydi. Quyida ularning ba'zilarini ko'rib chiqamiz:

1. Kognitiv rivojlanish: Kognitiv psixologiya butun ruhiy jarayonlarni hissiyotdan tortib to anglash, nevrologiya, e'tibor, ong, o'rganish, xotira, fikrlash tasavvur qilish, eslash, til, hissiyotlar va rivojlanish jarayoni hamda harakatlarning barcha mumkin bo'lgan sohalarini o'z ichiga oladi. Kognitiv rivojlanish o'smirning butun ruhiy jarayonlarni hissiyotdan tortib to anglash, nevrologiya, e'tibor, ong, o'rganish, xotira, fikrlash, tasavvur qilish, eslash, til, hissiyotlar va rivojlanish jarayoni hamda harakatlarning barcha mumkin bo'lgan sohalarini o'z ichiga oladi. Bu mavzu insonni o'zini chetdan bir ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi, yangi vazifalardan kelib chiqqan holda, shubhasiz, shaxsning intellektual mohiyatiga bo'lgan nuqtai nazarini aniqlashga yordam beradi. O'smirlarda tafakkur qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ularning kognitiv rivojlanishini tushunish zarur. Piaget, Vygotskiy kabi psixologlarning nazariyalariga asoslanib, o'smirlar qanday bilimlarni egallashayotganini va ularning tafakkur darajasini qanday oshirish mumkinligini tushunish muhim.

2. Kritik fikrlash va muammolarni hal qilish: O'smirlarni muammolarni tahlil qilish, alternativlarni ko'rib chiqish va o'z qarorlarini asoslash qobiliyatlarini rivojlantirish kerak. Bu, debatlar, muammolarni hal qilish vazifalari va tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi faoliyatlar, didaktik o'yinlar orqali amalga oshirilishi mumkin. O'yinlar asosida o'rganish o'smirlarni kritik fikrlash, muammolarni yechish ko'nikmalarini va matematika va tabiiy fanlarda motivatsiyasini oshirishganligini ko'ramiz. 3. Ta'lim metodlari va uslublari: Interaktiv va amaliy ta'lim uslublari o'smirlarning tafakkurini rivojlantirishda samarali bo'lishi mumkin. Masalan, muammoli ta'lim, loyihalar va

tadqiqotlar o'smirlarni faol o'ylashga undaydi va ularga mustaqil fikrlash imkoniyatini beradi.

4. Ijtimoiy o'zaro ta'sir: O'smirlarning ijtimoiy o'zaro ta'siri, jamoaviy ishlar va guruh faoliyatlari orqali ularning tafakkur qobiliyatlari rivojlanadi. Guruhdagi muammolarni hal qilish va fikr almashish tafakkur rivojlanishiga yordam beradi.

5. Psixologik qo'llab-quvvatlash: O'smirlar o'zlariga ishonch hosil qilishlari va o'z fikrlarini erkin ifodalashlari uchun psixologik qo'llab-quvvatlash zarur. Shaxsiy muammolar, stress yoki o'ziga xos psixologik qiyinchiliklar tafakkur rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

6. Maqsadlar va motivatsiya: O'smirlarni o'z maqsadlarini belgilashga undash va ularni erishishga qaratilgan motivatsiyani rivojlantirish, tafakkurni kengaytirishga yordam beradi. Motivatsiya, intilish va o'z-o'zini rivojlantirish istagi o'smirlarning tafakkur jarayonlarini kuchaytiradi.

7. Muomala va tarbiya: O'smirlarning shaxsiy sifatlarini rivojlantirishda ularning muomala madaniyati va tarbiyasi ham muhim ahamiyatga ega. Tahririy munosabatlar, axloqiy tamoyillar va ijtimoiy mas'uliyat ularning tafakkurini shakllantiradi.

8. Innovatsion texnologiyalar: Zamonaviy texnologiyalar va resurslardan foydalanish o'smirlarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda foydali bo'lishi mumkin. Onlayn ta'lim, dasturiy vositalar va boshqa texnologik vositalar orqali o'rgatish o'smirlarning tafakkurini kengaytiradi.

Xulosa. O'smirlarda tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan ko'plab psixologik-pedagogik omillar mavjud. Bu omillar ta'lim

jarayonida va shaxsiy rivojlanishda muhim rol o'ynaydi. Hozirgi davrda dars jarayonlarida yuqori kasb mahoratiga ega bo'lgan o'qituvchi o'quvchilarni har qanday fan sohalarida erishilgan hamma yutuqlar bilan xabardor qilish imkoniyatiga ega emas. Bugungi kunda beriladigan ilmiy ma'lumotlarni hajmi kengayib ketdi. Shuning uchun sinfdan tashqari o'tkaziladigan mashg'ulotlarda o'smirlarni fanga bo'lgan qiziqishini bevosita rivojlantirish bilan birga ularni xohishini inobatga olgan holda, mustaqil ravishda qo'shimcha adabiyotlardan tavsiya etsa nur ustiga a'lo bo'ladi. O'qituvchi sinfdan tashari mashg'ulotlarni tashkil etishda o'quvchilar sharoitini hisobga olishi juda muhim. Bunda o'smirlarda kuzatuvchanlik, olingan natijalarni taqqoslash, tahlil qilish va xulosalar chiqarish, amaliy ko'nikma va malakalar hosil qilish xususiyatlari shakllanadi. Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda chuqur shaxsiy ma'noga ega bo'lgan mustaqil bilim egallash, faoliyatning mazmunini belgilaydigan shaxsiy qadriyatlar tarkib topib ular analitik-sintetik fikrlashga qodir bo'ladilar. Ta'kidlash joizki, o'smirlarning intellektual-ijodiy ishlarni amalga oshira olishi uchun idrok qilish qobiliyati o'ziga xoslik, yangilikka intilish, intellektuallik, kreativ tafakkur, individuallik, o'z-o'zini ifodalash va o'zligini namoyon etish kabi qator talablarga javob bera olishi lozim. Ularning yosh xususiyatlari tarkibida idrok qilish qobiliyati, qiziqish, ehtiyoj, va, albatta, faoliyat, tafakkur ajralib turadi. Bu omillarni inobatga olib, ta'lim jarayonida va kundalik hayotda o'smirlarning tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Хадарцева Л.С. Формирование интеллектуальных умений учащихся при изучении гуманитарных предметов: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. -М., 1995. -30 с.
2. Венгер А.Л. Психологическое консультирование и диагностика. Практическое руководство. – М.: Генезис, 2001. – С. 212–248;
3. Познавательные процессы и способности в обучении: Учеб. пособие для студентов пед. институтов /В.Д.Шадрин, Н.П.Анисимова, Е.Н.Корнеева и др./Под ред. В.Д.Шадринова. - М.: Просвещение, 1990. - 142 б.
4. Turdiqulov U.A Intellect va kreativlikning o'zaro aloqasi. Academic research in educational sciences, 2008 - B. 475-485.
5. Орлов Ю.М. Оздоровляющее (саногенное) мышление / составитель А. В. Ребёнок. Серия: Управление поведением, кн.1. — Издание 2-е изд., исправленное. - М.: Слайдинг, 2006. С. 14-15.
6. Петровский А.В. Компетентность в общении: Социально-психологический тренинг. – М., 2009. – 276 с.
7. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. - Darslik. – Т., 2012. – 172 b..
8. Nishonova Z.T. va b. "O'quvchilarda milliy xususiyatlarni tadqiq etishning ilmiy uslubiy asoslari". – Т.: Adabiyot uchqunlari. 2018. 125 b.
9. Nishanova Z.T. "Psixologik xizmat. Psixokorreksiya". Т.: «Ijod press». 2019. B.66-74.

Muborak SHODMONQULOVA,
Guliston davlat universiteti dotsenti
Email: muborakshodmonqulova@gmail.com

Tarix fanlari nomzodi, professor F.Axmedshina taqrizi asosida

CHARACTERISTICS OF NEW AGE LIBERAL IDEAS

Annotation

In the article, the historical roots of liberal ideas, the views of the world scientists who put them forward, and today's formation and adaptation to the times were separately analyzed and explained.

Key words: Liberal, renaissance, reform, individual, bourgeois, management, democratic, philosopher, sociologist, politics.

ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛИБЕРАЛЬНЫХ ИДЕЙ НОВОЙ ЭПОХИ

Аннотация

В статье отдельно проанализированы и объяснены исторические корни либеральных идей, взгляды выдвинувших их ученых мира, а также сегодняшнее формирование и адаптация к времени.

Ключевые слова: Либеральный, ренессансный, реформаторский, индивидуальный, буржуазный, управленческий, демократический, философ, социолог, политика.

YANGI DAVR LIBERAL G'OYALARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Аннотация

Maqolada liberal g'oyalarning tarixiy ildizlari, uni ilgari surgan dunyo olimlarining qarashlari va bugungi kunda shakllanishi va zamonga moslashuvi alohida taxlil qilindi va yoritib berildi.

Kalit so'zlar: Liberal, renessans, islohot, individ, burjuaziya, boshqaruv, demokratik, faylasuf, sotsiolog, siyosat.

Kirish. Liberal dunyoqarash ildizlari renessans, islohotlar, Nyutonning ilmiy inqilobi davriga borib taqaladi. Uning boshida J. Lokk, L. Monteske, I. Kant, A. Smit, V. Gumboldt, T. Jefferson, J. Medison, B. Konstan, A. Tokvil kabi shaxslar turgan. Ularning g'oyalari I. Bentam, J. Mill, T. Grin, L.Xobxauz, B.Vozanket va boshqa G'arb ijtimoiy-siyosiy fikr egalari tomonidan davom ettirilib, rivojlantirilgan. Liberal dunyoqarashni shakllantirishga Evropa va Amerika maorifi vakillari, frantsuz fiziokratlari, ingliz Manchester maktabi tarafdorlari, nemis mumtoz falsafasining, Evropa mumtoz siyosiy iqtisodining vakillari katta hissa qo'shgan[1].

Tarixan ilk siyosiy mafkura liberalizm mafkurasining asoschilari J. Lokk, T. Gobbs, A. Smitlar bo'lgan. Ular mustaqil individning feodalizm zaminida tug'ilgan burjua sifatida shakllanishi va moslashishi jarayonini asoslab bergan. Iqtisodiy faol, lekin siyosiy huquqsiz burjuaziya o'zining hokimlikka intilishini liberal siyosiy doktrinada bayon etdi. Bugun liberalizm o'zida albatta liberal qadriyatlar yig'indisini jamlagan o'zaro birbiridan farq qiluvchi kontseptsiyalarning majmuasini ifodalaydi.

Liberal mafkuraning dastlabki qoidasi ilohiylik va shaxsning tabiiy huquq va erkinliklarining (hayotga, erkinlikka va xususiy mulkka bo'lgan huquqlari) yot emasligi, ularning davlat va jamiyat manfaatlaridan ustun ekanligi to'g'risidagi qoidadir. Shaxsning o'zini o'zi namoyon etish shartlari etuk fuqarolik jamiyati, fuqarolarning huquqiy tengligi, siyosiy hurfiylikning mavjudligi bilan bog'liq. Liberalizm uchun xos bo'lgan erkinlikni tushunishdagi chegaralanish (erkinlikning faqat salbiy tomonlarini ko'rish) ijtimoiy tengsizlikning chuqurlashishiga, ijtimoiy nizolarning o'sishiga olib keladi, ko'pchilik fuqarolarning manfaatlarini qoldirmaydi va oxir-oqibat boshqaruvning demokratik shaklini ham shubha ostiga qo'yadi. Demokratiyani liberalchasi talqin qilish jamiyatning mulkiy chegaralanishini oqlagan va rag'batlantirgan holda, shaxs huquqlari va erkinliklarini qadrsizlantiradi, ularni aholi quyi qatlamlari uchun erishib bo'lmaydigan darajaga chiqarib qo'yadi[2].

Utilitarizmga asos solgan kishi - bu ingliz faylasufi, sotsiolog, siyosatshunos, huquqshunos va ma'naviyatchi Ieremiya Bentam (1748 - 1832)dir. Bentam liberalizm tarafdori, tabiiy huquq nazariyasining dushmani bo'lgan. U o'zining "oqil kishi" kontseptsiyasidan kelib chiqib, barcha ijtimoiy munosabatlar

"foydalilik tamoyili"ga rioya qilishi zarurligini aytadi. Butun yo'nalishning nomi aynan shundan kelib chiqqan (lat. utilitas - foyda, naf). Bentam foydani axloqiylik asosi va kishilar xulq-atvorini baholash mezonini sifatida ko'radi. Bentamning "Deontologiya yoki axloq haqidagi fan" asarida shaxs manfaatlari jamiyat manfaatlari bilan uyg'unlashib ketadi, buni u oddiy individual manfaatlarning birlashuvi sifatida ta'riflaydi. Uning fikricha, har bir kishining o'zi haqida qayg'urishi ko'pchilik kishilarning baxtga muyassar bo'lishiga imkon yaratadi[3].

Yangi davrdagi liberal g'oyalar ingliz utilitaristi va tenglik kurashchisi Styuart Mill (1806-1873) siyosiy ta'limotida to'liq mujassamlashgan. U XIX asr o'rtalaridagi haqiqiy hayot bilan individual qadriyatlarini birlashtirish g'oyasini ilgari surgan.

Mill o'zining "Vakillik boshqaruvi haqida mulohazalar" asarida ziyoli odamlarni o'qimagan omillar ta'siriga tushishidan asrash uchun mutanosib vakillik, bir nechta saylov okruklarida ziyoli individuumlarning ovoz berish tizimini taklif qiladi. Qolgan barcha shaxslar bir ovozga ega bo'lishi lozim, deydi. Mohiyatan, u ikki xil shart-sharoitni bir tomondan, aholi barcha qatlamlarining keng ishtirokini, boshqa tomondan esa ziyoli va axloqli elita ta'sirini tenglashtiradi. Millning bu kontseptsiyasi XIX asrning so'nggi choragida partiya tashkilotlarining ko'payib ketishi natijasida shubha ostida qoldi[4].

Mill shaxs erkinligini himoya qilish goyasi bilan yashadi. U utilitarist bo'lgani uchun baxt - bu jamiyatning qat'iy maqsadi, deb hisobladi. Erkinlikni muhim deb bilgan, lekin unga asosiy o'rinni bermagan ilgari utilitaristlardan farqli o'laroq, Mill baxtning asosi barkamol shaxs, uning asosiy ehtiyoji esa erkinlikdir, degan fikrni ta'kidlaydi.

Mill siyosiy qarashlarining ijtimoiy xarakteri asosan uning davlat maqsadlari haqidagi fikrlarida yaqqol seziladi. U Lokk, Monteske, Medison kabi mutafakkirlardan farqli ravishda, davlatning jamiyatdagi "himoyalash" funksiyasining sustligidan qoniqmad. Davlatning g'amxo'rliги o'z fuqarolarini mehribon va ma'rifatli qilishga intilishdan iborat, deb bildi. Davlat, bir tomondan, jamiyatning umumiy mental rivojlanishiga xizmat qilishi, ikkinchidan, u mavjud ma'naviy va axloqiy boylikni "tashkillashtirishi" lozim.

Rossiya siyosiy sohasida liberalizm alohida o'rin egallaydi. Rossiyadagi liberal harakatning tarixiy halokati

shundan iboratki, u keng ijtimoiy asosga ega bo'lmagan turib (fuqarolik jamiyatining rivojlanmaganligi, mustaqil xususiy mulkdorlar qatlamining etarlicha darajada ko'psonli emasligi), o'zining radikal va konservativ dushmanlariga xalal berdi. Markazchi-liberallarning dunyoga qarab muloqotga chorlash da'vatlariga hech kim quloq solmadi, mamlakat fuqarolik urushi tashvishlariga chalilib, totalitar rejim terrorini boshidan kechirdi.

Liberal g'oyalarni tarqatishda ko'zga ko'ringan faylasuf, huquqshunos, tarixchi, yozuvchi va siyosiy arbob Boris Nikolaevich Chicherinning (1828 - 1904) rolini alohida ta'kidlash lozim. Uning ta'limoti asosida erkinlik g'oyasi ichki va tashqi erkinliklar yotadi. Birinchisi shaxsning ma'naviy o'zligini anglashda, diniy qarashlarga borib taqaladigan ma'naviy erkinlikda namoyon bo'ladi, ikkinchisi esa birinchisidan kelib chiqadi, ya'ni inson va davlatning o'zaro munosabatlari bilan tavsiflanadi. "Haqiqiy inson erkinligi - deb yozadi Chicherin, bu ozodlikda yurgan hayvonning erkinligi emas, balki qonunga bo'ysunadigan fuqaro erkinligidir". Chicherinning siyosiy falsafasi qonun va adolat asosida "hokimiyat, hudud va erkinlik" birligini amalga oshiradi. Uning kontseptsiyasida davlat jamiyat rivojining eng oliy bosqichidir. Davlatning eng muhim maqsadi - jamiyatdagi yovuzlik va ziddiyatlarni bartaraf etish, fuqarolar xavfsizligi va kishilarning o'z kuchi bilan farovonlikka erishishini ta'minlashdir.

1929-1933 yillardagi chuqur inqiroz ijtimoiy tengsizlikning o'sishi jarayonlarini ushlab turishda liberalizmning anchagina zaifligini oshkor qildi. Bu esa liberal siyosiy doktrinani modernizatsiya qilish zarurligini taqozo etdi. Mumtoz liberalizm negizida paydo bo'lgan neoliberalizm uning bir qator g'oyalarni o'zgartirib, yangiladi. Xususan, davlatning ijtimoiy funksiyalari, iqtisodiy va ijtimoiy sohalarga aralashuvi chegaralari kengaydi. Bundan tashqari, boshqaruvchilar va boshqariluvchilarning siyosiy rollarini qat'iy taqsimlash g'oyasi barcha siyosiy kuchlarning murosaga kelishi to'g'risidagi qoida bilan almashdi. Siyosiy tizimning muhim xislatlari sifatida adolatparvarlik, davlatning huquqqa aloqadorligi, hukumatning ma'naviy qadriyatlar va tamoyillarga yo'nalish olishi, ommaning siyosiy

jarayonlarda qatnashishi, elitalarning raqobati kabilar tan olindi. Demak, neoliberalizm davlat shaxsni yomon narsalarga ruju qo'yishdan va bozor tizimining shakllanishidagi salbiy oqibatlardan himoya qilishi lozimligini nazarda tutadi.

Mumtoz liberalizmning g'oyalari anglo-sakson mamlakatlarida, avvalo, AQShning siyosiy va iqtisodiy amaliyotida jamiyat tuzilishining bosh tamoyili sifatida qaraladi. Mustaqillik va o'zining kuchiga tayanish, raqobat erkinligi Amerika turmush tarzining asosiy g'oyaviy ustunlaridir.

Xulosa. Mafkuraning har qanday ko'rinishi o'zgarimasdan qola olmasligi kabi liberalizm ham o'zgarimasdan qolmadi. U ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarning ta'siri ostida XX asrning 30-yillarida neoliberalizmga o'sib o'tdi. Bu yangi mafkuraviy oqimning paydo bo'lishini ta'dqiqotchilar AQSh Prezidenti Franklin Ruzveltning "Yangi yo'nalish" islohotlar dasturi bilan bog'laydilar. AQSh Prezidenti liberalizm mafkurasiga asoslangan siyosatga qator muhim tuzatishlar kiritdi. Bu tuzatishlar davlatning iqtisodiy va sotsial rolini qaytadan ko'rib chiqish bilan bog'liq edi. Neoliberal davlatning iqtisodiy munosabatlarini tartibga solish, faol ijtimoiy siyosatni olib borish zarurligini tan oladilar. Ular ijtimoiy adolat o'rnatishni, monopoliyalarning hokimiyatini cheklashni, moddiy boyliklarni soliq tizimi va davlatning ijtimoiy dasturlari orqali jamiyatning quyi qatlamlari foydasiga qayta taqsimlashni yoqlab chiqdilar. Neoliberal siyosiy dasturining negizini boshqaruvchi va boshqarilayotganlarning o'zaro kelishuvi, siyosiy jarayonda ommaning ishtirok etishi zarurligi, siyosiy qarorlarni qabul qilish amaliyotini demokratiyalashtirish tashkil etadi[5].

Liberalizm AQSh demokratik partiyasi va boshqa demokratik mamlakatlardagi siyosiy partiyalar faoliyatining g'oyaviy-nazariy negizi bo'lib kelmoqda. Shu o'rinda aytish kerakki, O'zbekistonda ham Tadbirkorlar va ishbiarmonlar harakati O'zbekiston liberal-demokratik partiyasi faoliyat olib bormoqda. Partiyaning asosiy maqsadlaridan biri ham - liberal g'oyalarni targ'ib qilish, erkinlik tamoyilini kuchaytirishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR

1. <https://iia-rf.ru/uz/kids/rodonachalnikami-liberalizma-yavlyayutsya-cto-takoe-liberalizm-i-v-chem-ego/>.26.07.2024.
2. Умаров Б. Гарб ижтимоий тафаккурида эркинлик гоёси такомилли (биринчи китоб). -Тошкент: Akademiya, 2011.
3. Рассел Б. Человечество в опасности // Вопросы философии. 1988. № 5.
4. Алексис де Токвиль. Старая система и революция. -Москва, 2004.
5. Гидденс Э. Социология. -Тошкент: Шарк, 2002.

Shaxnoza SHODMONOVA,
Farg'ona davlat universiteti tadqiqotchisi
E-mail: alfargoniy.uz@gmail.com

Farg'ona davlat universiteti dotsenti I.Siddiqov taqrizi asosida

IJTIMOY KONSENSUS TUSHUNCHASINING MAZMUN-MOHİYATI, KONSEPTUAL ASOSLARI

Аннотация

Ushbu maqolada ijtimoiy konsensus tushunchasining mazmun-mohiyati, konseptual asoslari, ijtimoiy ziddiyatlar va ularni bartaraf etishda konsensusning muhim ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, ijtimoiy munosabatlarda ijtimoiy hayotning iqtisodiy, siyosiy, madaniy-ma'naviy va boshqa sohalarda ro'y berayotgan o'zgarishlar, amalga oshirilayotgan islohotlar, mavjud qiyinchiliklar, ziddiyatlar o'z aksini topadi. Eng muhimi, ularni yuzaga keltiruvchi sabablar, jihatlar va qirralarini ko'ra bilish va o'z vaqtida oqilona hal qilishga oid taklif tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy ziddiyatlar, konsensus, ijtimoiy konsensus, g'oyaviy tahdidlar, mafkuraviy tahdidlar.

СОДЕРЖАНИЕ, КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ ОСНОВА КОНЦЕПЦИИ СОЦИАЛЬНОГО КОНСЕНСУСА

Аннотация

В данной статье анализируется сущность понятия социального консенсуса, концептуальные основы, социальные конфликты и значение консенсуса в их устранении. Также на общественных отношениях отражаются изменения, происходящие в экономической, политической, культурно-духовной и других сферах общественной жизни, проводимые реформы, существующие трудности и конфликты. Самое главное – уметь видеть причины, аспекты и моменты, вызывающие их, и своевременно их решать.

Ключевые слова: Общественные отношения, социальные конфликты, консенсус, социальный консенсус, идеологические угрозы, идеологические угрозы.

IJTIMOY KONSENSUS TUSHUNCHASINING MAZMUN-MOHİYATI, KONSEPTUAL ASOSLARI

Annotation

This article analyzes the essence of the concept of social consensus, conceptual foundations, social conflicts and the importance of consensus in their elimination. Also, changes taking place in economic, political, cultural-spiritual and other spheres of social life, implemented reforms, existing difficulties and conflicts are reflected in social relations. The most important thing is to be able to see the reasons, aspects and aspects that cause them and to solve them in a timely manner.

Key words: Social relations, social conflicts, consensus, social consensus, ideological threats, ideological threats.

Kirish. So'ngi yillarda jamiyatimizning barcha sohalarda sodir bo'layotgan tub sifati o'zgarishlar ijtimoiy munosabatlarni barqarorlashtirishga qulay shart-sharoitni vujudga keltirdi. Ayni vaqtda shulardan to'liq foydalangan holda ijtimoiy munosabatlar sohasidagi barcha mavjud muammolar kamchiliklarni bartaraf etish ustida muntazam ravishda ko'pgina ijobiy ishlar qilinmoqda.

O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida amalga oshirilayotgan islohotlarga xorijiy mamlakatlarning xayrihohligi, hayotimizning hamma sohasida amalga oshirilayotgan o'zgarishlar millatlar va millatlararo munosabatlarni takomillashtirish uchun qulay shart-sharoitlarni vujudga keltirmoqda. Shulardan to'liq foydalangan holda jamoat xavfsizligini ta'minlashdagi barcha mavjud muammolarni zudlik bilan aniqlash va ularni bartaraf etish mexanizmlarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Jamoat xavfsizligini asrashda ichki milliy birdamlikni mustahkamlash, zamonaviy tahdidlarga qarshi kurashish, kelajagimiz bo'lgan yoshlarni yot g'oyalardan himoyalash kabi g'oyat dolzarb masalalar kun tartibiga chiqadi. Jamiyatda yuzaga kelayotgan ijtimoiy ziddiyatlarning kelib chiqishi va sabablarining chuqur va har tomonlama tahlil qilinishi ularni barataraf etishning muhim omilidir.

Jamoat xavfsizligini ta'minlash zarurati ijtimoiy ziddiyatlarga yangicha yondashish imkoniyatini yaratib berdi. Ular quyidagilardan iborat:

Birinchi, ijtimoiy munosabatlarda ham, mavjud bo'lgan, real ziddiyatlar, ularni keltirib chiqargan sabablari va bartaraf etish yo'llarini ochiq-oydin ko'rsatib berdi.

Ijtimoiy ziddiyatlar o'zlarining turli-tuman va serqirraligi bilan ajralib turadi. Ular iqtisod sohasida ham, ijtimoiy va milliy munosabatlar sohasida ham, mafkuraviy hayot, shuningdek,

madaniyat sohasida ham yaqqol namoyon bo'ladi. Bu sohalarning har birida ziddiyatlarning qamrovi va namoyon bo'lish shakllarini tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchidan, jamiyatdagi ziddiyatlar, ularning turlichaligiga qaramasdan, bir-biridan ajralgan holda mavjud bo'lmaydi, balki ular bir-biri bilan bog'liq va bir-birlarini taqazo etadi. Mana shu ziddiyatlar va ishlab chiqaruvchi kuchlar rivojlanishidagi salbiy jarayonlar ijtimoiy sohadagi ziddiyatlarning keskinlashuviga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi.

Ijtimoiy ziddiyatlar, o'z navbatida, jamiyatning siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy hayotiga ta'sir ko'rsatadi, xalqimizga xos bo'lgan yuksak ma'naviy qadriyatlarini yemiradi. Buning oqibatida, jamoat ishlariga qiziqish so'nadi, axloqiy qadriyatlarimizga to'g'ri kelmaydigan befarqlik va boshqa salbiy jarayonlar yuzaga keladi.

Uchinchi, millatlararo ziddiyatlar ham, ma'lum maqsadlar va manfaatlar yo'lida harakat qiluvchi kishilar faoliyatida namoyon bo'ladi. Ijtimoiy ziddiyatlarning kishilar faoliyati bilan bog'lanishi, bir tomondan, ularning zich subyektiv tomonini, ikkinchidan esa, ziddiyatlarning obyektiv tomonlarini ko'rsatadi.

Ijtimoiy ziddiyat - ijtimoiy birliklar o'rtasidagi munosabatlarni bir shakli bo'lib, xalqlar, millatlar va elatlarni ochiq qarama-qarshiligi, o'zaro bahsli holatini tavsiflovchi jarayon bo'lib, bu qarama-qarshiliklar qurolli to'qnashuvlar, hatto ochiq urushga aylanish xavfini vujudga keltirishi mumkin[1].

Materiallar va metodlar. Ziddiyatlarni tabiati haqida fikr yuritib, L.S. Sanisteban, jamiyat asoslariga putur yetkazadigan va yetkazmaydigan ziddiyatlarni bir-biridan farqlash zarurligini ta'kidlaydi[2]. Uning fikriga qo'shilgan holda, bunday

ziddiyatlar tarkibiga faqat ijtimoiy ehtiyojlar hamda siyosiy maqsadlar negizida shakllanadigan ziddiyatlar, etnokonfessional va klanlararo ziddiyatlar, geosiyosiy maqsadlarni amalga oshirish uchun ataylab yuzaga keltiriladigan "boshqariladigan" ziddiyatlarni kiritish mumkin.

Jamoat xavfsizligini ta'minlashda ijtimoiy munosabatlar sohasidagi ziddiyatlarni o'rganishning muhim tomonlaridan biri – jamiyat rivojlanishida dialektik ziddiyatlar taraqqiyotini boshqarish masalasidir. Boshqarish san'ati ziddiyatlarni pisand qilmaslik emas, balki ana shu ziddiyatlarni o'z vaqtda sezish va qarama-qarshi tomonlarni o'rganishda kelishmovchiliklarni bartaraf etish shakllari va yo'llarini topa bilishda o'z aksini topadi. Ijtimoiy ziddiyatlar qotib qolgan, harakatsiz, hamma vaqt birday bo'lmay, balki doimo harakatda, o'zgarishda va taraqqiyotda bo'ladi.

Ijtimoiy ziddiyatlarni bartaraf etishda konsensus muhim ahamiyat kasb etadi. "Consensus" - lotincha so'z bo'lib, "kelishish", "yakdillik" ma'nosini bildiradi. Konsensus qarama-qarshi kuchlar, tomonlar, ijtimoiy guruhlar, partiyalar, harakatlar o'rtasidagi ziddiyatlarni umumiy manfaatlardan kelib chiqib hal etish yo'llaridan biri hisoblanadi. Konsensus kelajakda o'zaro bitimlar, kelishuvlar, o'zaro majburiyatni belgilashda asos vazifasini o'tashi mumkin.

Muhokama va natijalar. Ijtimoiy konsensusning muhim xususiyati shundaki, muzokaralar qatnashchilari o'zaro yon berishlar yo'li bilan, tinch yo'l bilan kelishib, o'zaro foydali qarorlarga keladilar va bir-biriga muhokama qilinayotgan masalalar bo'yicha mavjud ziddiyatlarni vaqtincha bartaraf qilish imkoniyatini beradilar. Konsensus vujudga kelgan ziddiyatlarni bartaraf qilish vositasi sifatida hozir amalda davlat va ijtimoiy tashkilotlar faoliyatida qo'llanilmoqda.

Ijtimoiy konsensusning samaradorligi butunlay muzokaralardagi hamma bandlar yuzasidan erishilgan kelishuvlarning barchasini bajarilishga bog'liq bo'ladi. Agar ular aniq va vijdonan bajarilsa, vaziyatning yaxshilanishi kuzatiladi, mehnat jamoalarining hayoti va faoliyati uchun yetarli shart-sharoitlar yaratiladi va aksincha nizo va ziddiyatlar yuzaga keladi.

Ijtimoiy konsensusning muhim shakli, turli siyosiy kuchlar o'rtasidagi ziddiyatlarni hal qilish uchun keng qo'llanilayotgan muloqot va dumaloq stol atrofida suhbat o'tkazishdir. Konsensusning yana bir xususiyati shundan iboratki, u ommaviy axborot vositalari orqali jamiyatimiz uchun muhim bo'lgan siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy va boshqa masalalar bo'yicha referendum (umumxalq ovoz berishlar) o'tkazish va qonunlar loyihasini muhokama qilish orqali ijtimoiy ziddiyatlarni bartaraf etish imkoniyatini yaratadi.

Ijtimoiy konsensus – ixtiloflardan hamkorlikka olib boruvchi yo'ldir. U xalqaro amaliyotda keng qo'llaniladi. Hozir ixtiloflar siyosatidan hamkorlikka o'tish jarayonlari amalga oshirilmoqda. Bunday o'tishning bir qancha sabablari bor. Asosiy sabablardan biri G'arb va Sharq manfaatlaridan ustun keladigan va hamkorlikda yechishni talab qiladigan umumbashariy muammolar (qashshoqlik va ochlik, energiya tanqisligi, atrof-muhitning ifloslanishi, yadro, bakteriologik va kimyo qurollari ishlab chiqish texnologiyasining yoyilib ketishi, terrorchilik, giyohvandlik kabilar) mavjudligida namoyon bo'ladi. Hozirgi davrda eng muhim vazifa, mazkur global muammolarni bartaraf etishda dunyodagi barcha davlatlar manfaatlariga mos tushadigan hamkorlik munosabatlari va mexanizmlarni qaror toptirishdan iborat.

Konsensus – bu, muxolif tomonlarning tinchlik sari tutgan yo'ldir. Dunyo taraqqiyotining hozirgi bosqichiga xos ziddiyatlar, ijtimoiy va boshqa tangliklar haddan ziyod kuchaygan sharoitda jamiyatning sog'lom kuchlarini jipslashtirishga kuchli ehtiyoj sezilmoqda.

Fikrimizcha, jamoat xavfsizligiga erishishning muhim shartlaridan biri – hamma darajadagi umumxalq muloqoti, turli partiyalar va ijtimoiy guruhlar, ommaviy harakatlar o'rtasidagi muloqotdir. Muloqot birlashishning bazasi va asosi sifatida zarurdir. Eshitishni bilish va eshitishga sazovor bo'lish – madaniyatli odamlar fazilatidir.

Muloqot samarali bo'lishi uchun unda nafaqat faollar (olimlar, publitsistlar, yozuvchilar, targ'ibotchilar va h.z.), balki

partiya va harakatlar, davlat, tashkilot rahbarlari, fuqarolik jamiyati institutlari, albatta, qatnashishlari kerak.

Fikrimizcha, jamoat xavfsizligini ta'minlash mexanizmlarini takomillashtirilishi, bu yakdillik va hamma narsani bir ovozdan tasdiqlash emas, balqi qotib qolgan tafakkur va bir tomonlamalik xususiyatlaridan xalos bo'lib, fikrlar xilma-xilligi va rang-barangligi asosida davlat va xalq birdamligini shakllantirish, aholining davlat va jamiyatga ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Ijtimoiy munosabatlar sohasida ziddiyatlarni bartaraf etish uchun quyidagilarga e'tibor qaratish tavsiya etiladi: ziddiyatlar aksariyat holatlarda qondirilmagan ehtiyojlar negizida shakllanishini e'tiborga olgan holda, ehtiyojlarni o'z vaqtda aniqlab borish Respublika miqyosida samarali monitoring xizmatini yo'lga quyish maqsadga muvofiq hisoblanadi; ziddiyatlarni oldini olish uchun har bir kishida, va ayniqsa yoshlarda, milliy ong va milliy g'urur tuyg'ularini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Bu borada milliy tarbiya masalasiga alohida urg'u berish, interfaol usullar yordamida yuksak insoniy fazilatlarining shakllantirish muhim ahamiyatlidir; bugungi kunda yosh avlodda sog'lom milliy ong va milliy g'ururni shakllantirish, yoshlar ma'naviyati va ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishda muloqot madaniyatini shakllantirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Xususan, ularda o'zga millat vakillariga hurmat va adolati munosabatda bo'lish, yuksak axloqiy fazilatlar va xulq madaniyatini rivojlantirish, millatchilikning har qanday ko'rinishiga qarshi kurashish istagini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ularda milliy-ma'naviy immunitetni shakllantirishda ta'lim, oila, mahalla hamkorligini kuchaytirish, shuningdek, fuqarolik jamiyati institutlari salohiyatidan unumli foydalanish lozim.

Insoniyat taraqqiyotining tarixiy tajribasi ijtimoiy munosabatlarning holati va terrorchilikning namoyon bo'lishi darajasi o'rtasida chuqur aloqadorlik borligini tasdiqlamoqda. Bu masala ayniqsa ko'pmillatli davlatlar uchun dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ijtimoiy taraqqiyotning o'zgarishi, bir tuzumning o'rniga boshqasining kelishi, xususan, sobiq totalitar tuzumdan voz kechish hamda yangi demokratik tuzumga qadam qo'yish, ijtimoiy hayotning turli sohalarida tub islohotlarni amalga oshirish, fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayonlarini boshdan kechirayotgan ayrim davlatlarda millatlararo munosabatlarning keskinlashuvi, buning natijasida esa ommaviy noroziliklar, huquqbuzarliklar, halqlar o'rtasidagi ishonchsizlik, adovat, ekstremistik kayfiyatlarining o'sib borishi va uning o'ta chet ko'rinishi – terrorchilikka olib kelishini kuzatish mumkin[3].

Millatchilik, ekstremizm, separatizmga qarshi kurash olib borishda quyidagilarga e'tibor qaratish tavsiya etiladi: millatchilik va uning asosidagi terrorchilik, separatizm, ekstremizm kayfiyatlari, niyatlari, maqsadlarining aholi keng qatlamlarida shakllantirishga mafkuraviy, axborot, tashkiliy jihatdan yo'l qo'ymaslik; jamiyatda norozilikni namoyon qilishning millatchilik usullariga yo'l qo'ymaslik, millatchilar bilan bitimlar tuzish yoki ularning ayrim talablariga yon bosish umuman mumkin emasligi haqidagi barqaror fikrlarni shakllantirishga erishish; millatchilik ruhdagi ekstremistik, terrorchilik guruh va tashkilotlarning paydo bo'lishiga huquqiy, axborot, ma'muriy hamda operativ mexanizmlar orqali yo'l qo'ymaslik; millatchilik shiorlar ostida birlashayotgan, millatchilik g'oyalarini mafkura darajasiga ko'tarib chiqayotgan kishilarning qurol yoki jinoiy harakatlarini amalga oshirishning boshqa vositalariga ega bo'lishga yo'l qo'ymaslik; millatchilik ruhdagi harakatlarning tayyorlanayotganligini dastlabki bosqichlarda aniqlash va amalga oshirishning oldini olish; millatchilik aktlarining sodir etishini operativ, jinoiy-huquqiy, ma'muriy yo'l bilan to'xtatish; xalqaro terrorizm, diniy ekstremizm, radikalizm, separatizm, millatchilik, irqchilikning xalqimiz tinchligi, yurtimiz farovonligi, Vatanimiz taraqqiyotiga rahna soluvchi yovuz kuch ekanligini nazarda tutgan holda ularga qarshi kurashni kuchaytirishning yangi usul va vositalarini ishlab chiqish hamda ushbu yo'nalishdagi ishlarni amalga oshirishda fuqarolik jamiyati institutlarining imkoniyatlaridan foydalanish orqali aholining ongli ishtiroki ko'lamini yana-da kengaytirish.

Ijtimoiy konsensus tushunchasi adovatsiz o'zaro munosabatlarni ifodalaydi. Ish beruvchi va yollanma ishchilar

o'rtasida nizo kelib chiqqanda u teng huquqli hamkorlik asosida ziddiyatlarni bartaraf etishga shartsharoit yaratadi, mehnatkashlarni bozor munosabatlari tizimiga birlashtiradi. Ijtimoiy sherikchilik shu ma'noda mehnatkashlar tomonidan mazkur jamiyatdagi siyosiy hokimiyatni qo'llabquvvatlashga yo'naltirilgan. Iqtisodiy jihatdan esa, ijtimoiy sherikchilik yollanma ishchilarning ish beruvchilar, davlat foydasini yana-da ko'paytirish, shuningdek, o'z shartsharoitlarini ta'minlash uchun ishlab chiqarish sur'atlari, mehnat unumdorligini oshirishdan manfaatdorligini moddiy va ma'naviy jihatdan rag'batlantirishni nazarda tutadi.

Ijtimoiy konsensusga erishishga xizmat qiluvchi yana bir konsepsiya - korporativizm konsepsiyasi ham mavjud. Bu tushuncha jamiyatda sezilarli ta'sirga ega bo'lgan kuchlar siyosiy elita, armiya, turli xizmat doiralari, kasaba uyushmalari, qiziqishi bo'yicha umumiy bo'lgan guruhlar, yoshlar, ayollar tashkilotlari manfaatlarini optimal uyg'unlashtirish asosida jamiyatni qaror toptirish tamoyillari yig'indisini anglatadi.

Ijtimoiy konsensus konsepsiyasi asosida ijtimoiy munosabatlarda adovat emas, balki murosqa tamoyillari ustun bo'lgan. Vaqt o'tishi bilan, antagonistik tamoyil o'rniga ko'proq konsensus tamoyiliga amal qilinadi. U nafaqat qarshi tomon manfaatlarini asosligini tushunish va tan olishni, balki uni hisobga olinishi zarur bo'lgan ijtimoiy taraqqiyot voqe'ligi sifatida idrok etishni ko'zda tutadi. Konsensus bu – shunchaki yon berish emas, bu – umumiy maqsadga erishish yo'lida ko'pchilik uchun maqbul sherikchilikni rivojlantirish asosida murosaga kelishdir.

Avvalo, ijtimoiy konsensus hodisasining butun jamiyatda tutgan o'rniga to'xtalsak. Uning ahamiyati va miqyosi jamiyat

barqarorligi va ijtimoiy tartibni ta'minlash omili ekanligidadir. Ijtimoiy konsensus jamiyatda bunday strategik vazifani bajargani holda, kishilar o'rtasidagi munosabatlarda muvozanat, o'zaro kelishuv, birdamlikni ham ta'minlaydi.

Uni tan olmagan har qanday jamiyat ertami-kechmi murakkabliklarga duchor bo'ladi. Mamlakatning yuqori darajada rivojlanganligi nafaqat uning iqtisodiy qudrati, balki ijtimoiy hayotida hamkorlikning mavjudligi bilan ham belgilanadi. Gap hamkorlikning umumiy manbaini topish, ya'ni barcha fuqarolar uchun teng imkoniyatlar yaratish, ijtimoiy tasodiflarning ta'sirini chegaralash, odamlarning maqbul va o'zaro kelishuvda mustahkamlangan ijtimoiy tartiblar o'rnatish kabi vazifalarni bajarish haqida ketmoqda. Shu ma'noda ijtimoiy kelishuv inson zoti, jahon sivilizatsiyasining tarixiy yutuqlaridan biri bo'lib, har bir madaniylashgan jamiyat uni keng omma manfaatlarini bilan bog'lashga harakat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilganda, o'zaro yo'naltirilgan ayirboshlash munosabatlari oddiygina moddiy ayirboshlash tovarlar, faoliyat, xizmat ayirboshlash yoki tovarpul, xarid-sotuv kabi ayirboshlashga nisbatan kengdir. U ko'proq harakatga, ya'ni hissa-ulush munosabatlariga asoslangan. Umuman olganda, jamiyatda ma'lum ijtimoiy mexanizmlarning mavjudligi turli xil subyektlarning o'zaro munosabatlarini qaytaqayta vujudga keltiradi. Bunda jamiyatda sotsial subyektlarning hayotiy sharoitlarini avvalgi holatiga qaytarib turuvchi cheksiz, o'zini o'zi boshqaradigan, muvozanatda saqlovchi jarayon bor degan tasavvur tug'iladi.

ADABIYOTLAR

1. Axmedov M.M., Karimova S.T. Millatlararo munosabatlar va huquqiy madaniyatni yuksaltirish strategiyasi. – T.: “Adabiyot uchqunlari”, 2018. 117 b.
2. Санистебан Л.С. Основы политической науки. – М., 1992.
3. Национализм: теория и практика (Сборник статей под ред. проф. Позднякова Э.А.). – Москва, 1994; Устинов В. Экстремизм и терроризм. Проблемы разграничения и классификация // Российская юстиция. №5, 2002.
4. Paxrutdinov Sh. “Tahdid” tushunchasi: nazariya va amaliyot. T.: Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti, 1998. – B. 6-8.
5. <https://soglom.uz/archives/> Ashurova G. Mafkuraviy tahdid: endi himoyalannamaymiz, balki qarshi kurashamiz
6. Yaxshilikov J.Ya., Muhammadiyev N.E. Milliy g'oya – taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: Fan, 2017. – B. 316.
7. Otamuratov S. Globallashuv va milliy-ma'naviy xavfeizlik. – Toshkent: O'zbekiston, 2013. – B. 259.
8. Jamolov L. Globallashuv va ma'naviy tahdidlar // “Globallashuv sharoitida vatanparvarlik tarbiyasining ma'naviy-ma'rifiy texnologiyalari” respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallar to'plami. – Toshkent: 2019. – B. 25.
9. Ramatov J.S., Raximova M.I., Hasanov M.N. Mafkuraviy tahdidlarni oldini olishda islomiy qadriyatlarining o'rnini. Academic Research in Educational Sciences Volume 3 | Issue 6 | 2022. – B. 1033. https://t.me/ares_uz
10. Ramatov J.S., Raximova M.I., Hasanov M.N. Mafkuraviy tahdidlarni oldini olishda islomiy qadriyatlarining o'rnini. Academic Research in Educational Sciences Volume 3 | Issue 6 | 2022. – B. 1034. https://t.me/ares_uz
11. Yaxshilikov J.Ya., Muhammadiyev N.E. Milliy g'oya – taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: Fan, 2017. – B. 319.
12. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – B. 269.

Ulug'bek ELMURODOV,
Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali o'qituvchisi, PhD
E-mail: elmurodovulugbek32@gmail.com

PhD, Dotsent B.Norbekova taqrizi asosida

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF IMPROVING THE MANAGEMENT PROCESS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM

Annotation

This article analyzes the management of the educational system and the work being carried out in the management system, the requirements of the management psychology of the new era, management problems, the theoretical and practical aspects of management psychology.

Key words: Management, monopoly in management, division of labor, authority and responsibility, centralization.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОЦЕССА УПРАВЛЕНИЯ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье анализируются управление системой образования и работа, проводимая в системе управления, требования психологии управления новой эпохи, проблемы управления, теоретические и практические аспекты психологии управления.

Ключевые слова: Управление, монополия в управлении, разделение труда, полномочия и ответственность, централизация.

OLIY TA'LIM TIZIMIDA BOSHQARUV JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ta'lim tizimi boshqaruvi hamda boshqaruv tizimidagi amalga oshirilayotgan ishlar, yangi davr boshqaruv psixologiyasi rahbar shaxsiga qo'yiladigan talablar boshqarish muammolari boshqaruv psixologiyasini nazariy va amaliy jabhalari tahlil etilgan

Kalit so'zlar: Boshqarish, boshqaruvda yakkaboshchilik, mehnat taqsimoti, vakolat va javobgarlik, markazlashtirish.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmonida: xalqaro tajribalarga tayangan holda, oliy ta'lim standartlarini joriy etish, jumladan, o'quv fan dasturlarida nazariy bilim olishga yo'naltirilgan ta'limdan amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim tizimiga bosqichma-bosqich o'tish; oliy ta'lim mazmunini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror rivojlanishiga munosib hissa qo'shadigan, mehnat bozorida o'z o'rnini to'la oladigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini yo'lga qo'yish vazifalari belgilab berildi. "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da esa individual ta'lim traektoriyalariga asoslangan, talabalarda kreativ fikrlash, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan o'quv rejalar ishlab chiqish orqali talabalar qiziqishlari hamda kadrlar buyurtmachilari ehtiyojlariga muvofiq ta'lim dasturlarini rivojlantirish, ularni tasdiqlash bo'yicha oliy ta'lim muassasalariga bosqichma-bosqich akademik mustaqillik berish; O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasida "Islohotlar natijasida xalqimiz uchun farovon va munosib turmush sharoitini yaratib berishimiz kerak. Odamlarimiz etarli daromad topishi uchun eng qulay biznes va investitsiya muhitini shakllantirib, yangidan-yangi korxonalar va ish joylarini ko'paytirishimiz zarur. Bu g'oyat dolzarb ishlarni o'zimiz qilmasak, hech kim bizga chetdan kelib qilib bermaydi. Barchamiz jipslashib, tinimsiz o'qibo'rgansak, ishimizni mukammal va unumli bajarsak, zamonaviy bilimlarni egallab, o'zimizni ayamasdan oldinga intilsak, albatta, hayotimiz va jamiyatimiz o'zgaradi", deb ta'kidlagan.

Shaxsni tarbiyalash ishi nihoyatda murakkab va qiyin faoliyat jarayoni bo'lib, juda qadimdan ushbu faoliyatga jamiyatning yetuk kishilari jalb etilgan. Xususan, qadimgi Gretsiya va Rim tarixidan yaxshi bilamizki, miloddan avvalgi davrlarda ham yosh avlod tarbiyasi o'zining ma'naviy qiyofasi va aqliy qobiliyati bilan jamiyat a'zolari o'rtasida yuksak hurmat – ehtiromga sazovor bo'lgan kishilar, donishmandlar zimmasiga

ishonib topshirilgan. Ushbu holat yosh avlod tarbiyasi uning tashkil etilishi mazmuni nafaqat shaxs kamolotini balki jamiyat taraqqiyotini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatadi.

O'tgan davr mobaynida davlat va jamiyat boshqaruvi, ijtimoiy-iqtisodiy, sud-huquq va boshqa sohalarda boshqaruv kadrlarini tayyorlash bo'yicha muayyan ishlar amalga oshirildi. Xususan, yuqori malakali boshqaruv kadrlari zaxirasini shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatgan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi faoliyati isloh qilindi, shuningdek, Akademiya huzurida mamlakatimizning istiqbolli yosh mutaxassislarini qayta tayyorlaydigan va malakasini oshiradigan Yoshlar muammolarini o'rganish va istiqbolli kadrlarni tayyorlash instituti tashkil etildi.

Adabiyotlar tahlili. Jumladan Oliy ta'limi tizimini boshqarishning samarali mexanizmlarini joriy etish o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarishning eng muhim sharti hisoblanadi, shuningdek, o'quv-tarbiya jarayonida ta'limning innovatsion shakllari va usullarini qo'llashga ko'maklashadi. Shu sababdan hozirgi rahbar qiyofasini shakllantirish, boshqaruv tizimini tizimlashtirish va bir mexanizmga solish eng dolzarb muammolardan biri hisoblanib kelmoqda desak mubolag'a bo'lmaydi.

Ta'lim jarayonini tartibga solish yosh avlodni tanlagan mutaxassisligi bo'yicha malakali kadr sifatida shakllantirish, bezorita tizimni to'g'ri yo'lga qo'yish hamda jamoani to'liq nazorat qilish zamonaviy bilimlarga ega bo'lgan rahbar shaxsining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Xodimlar doimiy ravishda o'qitish, qobiliyatlarni rivojlantirish va malakalarni yaxshilashni talab qiladi, chunki korxonada doimiy va tez o'zgaruvchan tashqi muhit doirasida tashkilot xodimlariga tezkor qaror qabul qilish uchun mas'uliyat yuklanadi. Ishchilar uchun ko'proq ish o'zini namoyon qilish, o'zini ifoda etish imkoniyati bo'ladi. Ishchilarning moddiy mukofotlarga emas, balki natijadan qoniqish uchun qiziqishi ortib bormoqda. Har qanday strategiya ushbu tashkilotning xodimlari bo'lgan tashkilot darajasiga asoslangan. Shundan kelib chiqadiki,

amalga oshirish strategiya odamlardan muayyan turdagi xattiharakatlarni talab qiladi. Bundan tashqari, strategiyani amalga oshirish xodimlarning turtki darajasi va tabiatidan ta'sirlanadi. Shunday qilib, strategiyani amalga oshirish jarayoni birinchi navbatda xodimlarni boshqarish jarayonidan ta'sirlanadi. Hatto eng yaxshi strategiya, agar ishchilar uni amalga oshirish uchun etarli kasbiy va mahoratga ega bo'lmasa, amalga oshirilmasligi mumkin. Shuning uchun, strategiyani amalga oshirish bo'yicha har bir xodimning ish samaradorligini ta'minlash uchun xodimni kerakli funktsiyalarni bajarishga undash kerak.

Odamlarning xatti-harakatlariga ularni ishlab chiqarish va ijodiy ishlarga jalb qilish orqali ta'sir o'tkazish kerak, natijada strategiyani amalga oshirish uchun zarur bo'lgan natijaga olib keladi. Bu erda barcha darajadagi menejerlarga yordam berish uchun turli xil motivatsiya nazariyalari keladi. Yuqorida keltirilgan strategiyani amalga oshirish jarayonining barcha xususiyatlarini hisobga olgan holda, muhim xulosa chiqarish mumkin: tashkilotda strategik o'zgarishlarni amalga oshirish jarayonini muvaffaqiyatli va samarali amalga oshirish uchun zarur bo'lgan yamy bilimlari va kerakli o'zgarishlarni amalga oshirish qobiliyatiga ega bo'lgan rahbar kerak. Barcha xususiyatlarini hisobga olgan holda va har bir omilda ishlaydigan yaxshi rahbar har doim samarali strategik o'zgarishlarni amalga oshirishi mumkin.

So'ngi yillarda inson omiliga e'tiborning ortib borishi va ilm-fanning rivojlanish munosabati bilan boshqarish psixologiyasi masalasiga xam qiziqish kuchaydi. Shu asosida psixologiyaning maxsus bo'limi - boshqarish psixologiyasi paydo bo'ldi. Boshqarish psixologiyasi psixologiyaning bir tarmog'i bo'lib, u o'z navbatida boshqaruv faoliyati bilan bog'liq bo'lgan muammolarni shaxs va shaxslar guruhi tamonidan boshqa guruhlarni faoliyatini samarali tashkil etish va birgalikdagi faoliyatni amalga oshirishning psixologik mexanizmlarini o'rganadi.

Tadqiqotlar metodologiyasi. Boshqaruv tushunchasining paydo bo'lishi jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq xolda amalga oshadigan jarayondir. Boshqaruv ilmining mazmun va mohiyati kishilarni yoki jamoa mexnat faoliyatini bir joyga nomlash, boshqarish bilan bog'liqdir. Jamoa yiriklashgan sari boshqaruvning vazifalari murakkablashadi. Boshqaruv jarayonining murakkablashuvi boshqaruv ilmidan foydalanish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Boshqaruv tizimi ochiq murakkab tizim bulib, u ikki qismdan ya'ni obyekt va subyektdan iborat bo'ladi.

Boshqarish muammolari psixologiyadan tashqari, yana boshqa fanlar tomonidan xam o'rganiladi. Bular tarix, iqtisod, falsafa, xuquqshunoslik va boshqa fanlar. Bu fanlarni o'ziga xos tamonidan o'rgansa, psixologiya esa sof psixologik tamondan o'rganadi.

Buning uchun boshqaruv psixologiyasining amaliy ko'nikmalari bilan qurollanish shart hisoblanadi. Jahon psixologiyasi fanida xalq xo'jaligi tarmoqlarini tashkil qilish va ularni boshqarish jarayonida "inson-texnika" tizimidan tashqari "inson-inson" ("insontabiat", "inson-obraz" singari yondashish bundan istisno) munosabatlari muhim ahamiyat kasb etishi, uning tahlili ko'p jihatdan ijtimoiy psixologiyaning empirik ma'lumotlariga asoslanishi muayyan darajada yoritilgan. Amaliy, tatbiqiy xususiyatli ma'lumotlar boshqaruvchi rahbar shaxsiyatining gultojisidir. Ishlab chiqarish jamoalari va moddiy mahsulot yaratmaydigan muassasalarning hodimlarini ijtimoiy-psixologik jihatdan idora qilishning jabhalarini tadqiqot qilishda rahbar psixologiyasining metodologiyasi va xalq xo'jaligini boshqarishning umumiy qonuniyatlariga asoslangan holda faoliyatni uyushtirish, omilkorona yo'lga qo'yish yuksak samaralar beradi. Psixologiya faniga "boshqaruv" tushunchasi davlat, jamiyat, jamoat, ishlab chiqarish va texnikani boshqarish tizimidan, ya'ni kibernetikadan kirib kelgan bo'lib u hozirgi davrda insonning xulqi, xususiyatlari, ruhiy holatlari bilishning jarayonlari, ommaviy, jamoaviy va ruhiy harakatlarni boshqarish ma'nosini bildiradi.

Tahlil va natijalar. U hozirgi davrga kelib: "inson-inson", "inson-jamoa", "jamoat-inson", "jamoat-jamoat" munosabatlarining boshqaruv imkoniyatlarini tekshirishni taqozo qiluvchi istiqbolli, mustaqil, maxsus sohalariga o'z predmeti

ko'laminani yanada kengaytiradi. Natijada boshqaruv yangi qonuniyatlarini, mexanizmlari, omillari, ijtimoiy manbalari, shaxslararo munosabat uslublari, yakka shaxsning ijtimoiylashuvi xossalari, boshqaruvchi shaxs va tobe kishilar yoki hodimlar o'zaro muomalasining maromi, tekshirishning o'ziga xosligi, uslubiyatning takomillashuvi, nizoli va ziddiyatli vaziyatlarning oldini olish hamda ularning oqilona yechimini topish, mazkur jarayonda iliq, psixologik muhitning roli, uning obyektiv va subyektiv ahamiyati, mahsulot samaradorligini oshirishning imkoniyatlariga doir empirik va nazariy-metodologik materiallar to'plashning qulay shart-sharoiti yuzaga keladi. Shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, boshqaruv psixologiyasi xo'jalikni yoki muassasani boshqaruvning ijtimoiy-tarixiy tamoyillariga va qonuniyatlariga bevosita asoslanadi. Bular qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Demokratik desentralizm (mahalliy boshqaruv ustuvorligi);
2. Boshqaruvda yakkaboshchilik;
3. Siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy, ma'rifiy rahbarlikda (ma'muriyatda) xo'jalik yuritishning birligi;
4. Xo'jalik hisobining oqilligi;
5. Boshqaruvning rejaliligi;
6. Ommaning boshqaruv jarayonida faol qatnashuvi;
7. Hamkorlik faoliyatining ishtirokchilarini ma'naviy va moddiy jihatdan rag'batlantirish;
8. Kadrlarni tayyorlash, tanlash va joylashtirish jarayonida psixodiagnostika tizimiga asoslanish. Hamkorlik faoliyatining mazmuni, uning bosqichlari (fazalari, shakllari), shaxslararo munosabatlarning o'zaro ta'sir xususiyatlari, insondaijtimoiylashuvning tezlashuvi, onging rivojlanish bosqichlari, "inson-texnika" tizimi bilan bog'liq, bir talay muammolar tadqiqot predmetidan chetda qolib ketish xavfi tug'iladi. Yuqoridagi fikrlarni to'laroq xaspo'shlash, izohli talqin qilish maqsadida ayrim ma'lumotlardan namunalar keltiramiz va ularni tahlil qilishga intilamiz: - o'zaro hamkorlik faoliyatida shaxsiyatga oidlik muammosi; - shaxs va guruhning (rahbar va tobe kishilarning) motivatsion, emotsional jabhasi; - shaxs va jamoaning bilishga oid (kognitiv) munosabatlari; - shaxs va jamoaning nazorat qilish (regulyativ) jabhasi va uning o'ziga xosligi; - boshqaruvchi shaxs faoliyatining o'ziga xos psixologik xususiyatlari; - boshqaruvchi shaxsning tarbiya sub'ekti, ya'ni sub'ektiv ta'sir o'tkazish omili ekanligi; - boshqaruvchi shaxsning siyosiy faoliyatning egasi ekanligi; - boshqaruvchi shaxsning statusi, roli huquqi, uning funktsiyasi, imtiyozi, ta'sir etuvchi vositalari; - boshqaruvchi shaxsning boshqaruv uslubi va ularning turlari bo'yicha tasnifi; - hamkorlik faoliyatida kommunikatsiya, uning turlari va shakllari; - rahbar ehtiyojini qoniqish darajalari va mezonlari; - shaxslararo munosabat turlari va ularning psixologik tavsifi; - jamoatchilik fikri va jamoaviy kechinmalarning o'zaro munosabati; - o'zaro munosabatlar ierarxiyasi ("men", "sen", "u", "biz", "siz", "ular"); - nizoli (ziddiyatli) vaziyatlar, ularning oldini olish va bartaraf qilish usullari; - nizo - nizoli vaziyat - mojaro o'rtasidagi uzviy ijtimoiy-psixologik bog'liqlik; - boshqaruvchi shaxs shaxsning sotsial-psixologik xususiyatlari; - boshqaruvchi shaxs qobiliyatlarining tavsifi va ularning o'zaro uyg'unligi kabilar. Yuqorida keltirib o'tilgan muammolarga asoslangan holda boshqaruvga quyidagicha ta'rif berish maqsadga muvofiq: "Hamkorlik faoliyatida shaxsning xulqiga va ongiga guruhviy (ommaviy) ta'sir o'tkazishning psixologik xususiyatlarini, boshqaruvchi shaxs bilan ijrochi o'rtasidagi muomala maromini tekshirish, shaxslararo munosabatlar bosqichlari (shakllari) hamda emotsional holatlarini tadqiq etish, rahbarning psixologik muhitini ta'minlash bilan bog'liq faoliyat uslubi va uning mexanizmlarini tadqiq qilish boshqaruv psixologiyasining predmetidir". Boshqaruvning psixologik tizimi "inson-texnika" munosabatining qamrab olganligi sababli texnikani inson imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda munosabatda bo'lish yoki muassasa uchun yaratilgan zamonaviy asboblarni, qurollasohlarni, kompyuter, displey, monitor, robot kabilarini ishlash maromiga moslashish masalalariga taalluqli axborotlar, xossalarni, tizimlar, tuzilmalar, qurilmalar to'g'risidagi bilimlar bo'yicha qat'iy talablar turkumini ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Shuningdek, muxandislik professiogrammasining xususiyatlarini hisobga olish, rahbar-tobe kishilarning texnika munosabatlarini oqilona tashkil etish

jarayoniga to'g'ri, unumli, qulay shart-sharoitlar yaratadi. Fan va texnika yangiliklari bilan inson imkoniyatini muvofiqlashtirish identifikatsiya o'z-o'zini va boshqalarni oqilona baholash, refleksiya, ongli ravishda o'xshashlikka intilish, antitipatsiya (faoliyat mahsuli modelini oldindan yaratish) va korreksiyaning (ijodiy maromlarni) shakllantirishni tezlashtiradi, kasbiy moslashish (adaptatsiya) psixologik tayyorgarlik muddatini kamaytiradi, o'zaro tushunuvni ta'minlashga xizmat qiladi. Shuning uchun "inson-texnika" munosabati "inson-jamoasi", "jamoat-inson" turkumlari darajasiga o'sib o'tishining ta'minlanishi va bu borada shaxsning individual xususiyatlarini hisobga olish diagnostik ma'lumotlardan kelib chiqqan holda unga va uning faoliyatiga yondashish lozim. Yuqorida sanab o'tilgan barcha holatlar bizdan o'z ishimizga o'zgacha yondashuvlarni talab qiladi. Binobarin, bolalarni yoshligidan boshlab boshqaruv jarayonini tashkil etib ularga mas'uliyat hissini sezishlariga imkoniyat yaratish lozimdir. Hamda o'tkaziladigan har xil tadbirlar orqali tarbiya qilinishi, qisqa qilib aytganda, boshqaruv jarayonining yangi konsepsiyasini yaratishni taqozo qiladi. Boshqaruv jarayoni orqali shaxsni shakllantirish va rivojlantirish har birimizning asosiy vazifamiz hisoblanadi.

Biz yuqorida boshqaruv psixologiyasiga doir asosiy yondashuvlarni ko'rib chiqdik, quyida esa ana shu yondashuvlar asosida boshqaruv psixologiyasiga kiritilgan tamoyillarni muhokama qilib o'tamiz. Klassik menejment maktabining paydo bo'lishi odatda A. Fayol nomi bilan bog'liq. Ushbu sohaning asosiy maqsadi tashkilotning umumiy tamoyillarini shakllantirish edi. Boshqarish nazariyasiga A. Fayolning asosiy hissasi shundan iborat ediki, u menejmentni bir necha o'zaro bog'liq funksiyalardan tashkil topgan universal jarayon sifatida ko'rib chiqdiga tashkilotlarda raxbar xodimlarni faoliyatlarini tekshirib chiqib quyidagi tamoyillarni sanab o'tadi. Boshqaruvning 13 tamoyili (A. Fayolga ko'ra).

1. Mehnat taqsimoti. Uning maqsadi katta hajmdagi va sifatli ishlarni bajarishdir.

2. Vakolat va javobgarlik. Vakolat - buyruq berish huquqi, javobgarlik esa buning aksi. Vakolat berilgan joyda javobgarlik paydo bo'ladi.

3. Intizom. Intizom - bu rahbarning vazifalaridan biridir. Intizom sanksiyalarning adolati qo'llanilishini o'z ichiga oladi.

4. Bir kishilik boshqaruv. Xodim faqat bitta xo'jayindan buyruq olishi kerak.

5. Yo'nalishning birligi. Bitta maqsad doirasida faoliyat yuritadigan har bir guruh bitta reja asosida birlashtirilishi va bitta lider bo'lishi kerak.

6. Shaxsiy manfaatlarning umumiyga bo'ysunishi. Bitta xodimning manfaatlari tashkilot manfaatlaridan ustun bo'lmasligi kerak.

7. Xodimlarga ish haqi. Ishchilar o'z xizmatlari uchun adolatli maosh olishlari kerak.

8. Markazlashtirish. Bu umumiy maqsadlar va rejalar yo'nalishi bo'yicha alohida guruhlarni tashkil qilish usuli. Bu tashkilotning shartlariga bog'liq, ammo ba'zi hollarda mehnat taqsimoti zarur. Markazlashtirish - bu adolatli narsa. Bu holda markazlashtirish va markazlashtirmaslik o'rtasidagi munosabatni ko'rib chiqish muhimdir.

9. Shkalalar nishoni. Bu rahbarlik lavozimlarining ierarxiyasi.

10. Buyurtma. Bu hamma narsaning joyida ekanligi.

11. Adolat. Bu tashkilotni boshqarishda mehr va adolatning uyg'unligi. 12. Xodimlar uchun ish joyining barqarorligi. Yuqori kadrlar almashinuvi tashkilot samaradorligini pasaytiradi.

13. Tashabbus.

Xulosa. Bu rejani ishlab chiqish tizimli ravishda uni amalga oshirishdir. Yuqorida sanab o'tilgan tamoyillarga tayanilgan holda tashkil etiluvchi har qanday faoliyat turi doim o'z samarasini ko'rsatadi.

Ta'lim muassasasi rahbari o'quvchilarni ma'naviy barkamol, jismonan sog'lom bo'lishlari, fan asoslarini puxta o'zlashtirishlari, oliy ta'lim muassasalarining bugun faoliyati uchun javobgar shaxs sanaladi. Ta'lim muassasasi rahbarining buyrug'ini ta'lim muassasasi xodimlari bajarishi shart. Rahbarning ta'lim muassasasidagi vazifalari asosan quyidagilardan iborat: o'quv muassasasining pedagogik jamoasiga rahbarlik qilish; kadrlarni to'g'ri tanlash; joy - joyiga qo'yish; xodimlarning ijtimoiy - g'oyaviy psixologik saviyasi, malakasini oshirish uchun zarur shart - sharoitni yaratish, o'quvchilar bilimi va tarbiyasi sifatli bo'lishini ta'minlash, darsdan tashqari ishlarning tashkil etilishiga rahbarlik qilish va tegishli nazorat o'rnatish.

Xulosa o'rnida shuni alohida ta'kidlab o'tish kerakki, boshqaruv (menejment) psixologiyasi psixologiya fan tarmoqlari ichida yangi, zamonaviy va juda ko'plab tadqiqotlar o'tkazilayotgan yo'nalish sifatida e'tirof etiladi. Boshqaruv psixologiyasini nazariy va amaliy jabhalarini jamiyat hayotiga singdirish orqali jamoalar o'rtasida, xodimlar o'rtasida yuz berishi mumkin bo'lgan turli xil nizoli vaziyatlarning oldi olinadi, shuningdek, ishlab chiqarish ham miqdor jihatdan, ham sifat jihatdan o'sib boraверади.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 5 iyuldagi PF-5106-sonli "Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O'zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi farmonida
2. Sh.N. Zaynuddinov. I.U. Murakaev. Menejment asoslari. Toshkent Moliya 2007
3. S.S. Qosimov., Mo'minova N.A. Rahbarlik qobiliyati va boshqaruv malakalari. Prepring T. 2001. 56 bet
4. Narzulla Boymurodov "Rahbar psixologiyasi". T. "Yangi asr avlodi", 2007 yil
5. Boliyev A. Rahbar ma'naviyati. T.: "Ma'naviyat", 2002. - 32 b.
6. Boshqaruv psixologiyasi - Karpov A.V. Menejment psixologiyasi,
7. Boshqaruv psixologiyasi. Raxmonova D.B.
8. D.I. Mukumova, R.X. Fayzullaev, A.A. Jumanov, S.B. Yarova Boshqaruv psixologiyasi o'quv qo'llanma - Toshkent: 2023
9. O'zbekiston Respublikasining "Kadrlar tayyorlash milliy dasturida"gi Qonuni // Oliy ta'lim: Meyoriy - huquqiy va uslubiy hujjatlar to'plami. - Toshkent: 2022
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 08.11.2022 yildagi PQ-416-son
11. R.Mavlonova, O.To'raeva, K.Xoliqberdiev. Pedagogika. Darslik. Toshkent. "O'qituvchi" 2001.

УДК:37.03

Ойбек ЯКУБОВ,

Преподаватель Узбекского национального института музыкального искусства имени Юнуса Раджаби

E-mail: mooncheek8778@gmail.com

под редакцией Н.Р. Саиткуловой – Phd, доцент ЧГУУ

РАЗРАБОТКА ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ ОБУЧЕНИЯ ПЕРСИДСКОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ НЕСПЕЦИАЛИСТОВ

Аннотация

Персидский язык, как важный элемент иранской культуры, является одним из ключевых языков Ближнего Востока. Важно отметить, что интерес к этому языку растет не только среди специалистов в области востоковедения, но и среди людей, занимающихся культурными, экономическими и политическими связями с персидскоязычными странами. Разработка педагогической модели обучения персидскому языку для неспециалистов становится необходимостью в свете глобализации и усиливающихся взаимодействий между народами.

Ключевые слова: Педагогическая модель, обучение персидскому языку, неспециалисты, методика преподавания, языковая компетенция, коммуникативный подход, интерактивные методы, культурная компонента, автономность учащихся, оценка результатов обучения.

MUTAXASSIS BO‘LMAGANLAR UCHUN FORS TILINI O‘QITISHNING PEDAGOGIK MODELINI ISHLAB CHIQUISH

Аннотация

Fors tili Eron madaniyatining muhim elementi sifatida Yaqin Sharqning asosiy tillaridan biridir. Aytish joizki, bu tilga qiziqish nafaqat sharqshunoslik sohasi mutaxassislari, balki forsiyazabon davlatlar bilan madaniy, iqtisodiy va siyosiy aloqalar bilan shug‘ullanuvchi kishilar orasida ham ortib bormoqda. Mutaxassis bo‘lmaganlarga fors tilini o‘rgatishning pedagogik modelini ishlab chiqish globallashuv va xalqlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning kuchayishi sharoitida zaruratga aylandi.

Kalit so‘zlar: Pedagogik model, fors tilini o‘qitish, nomutaxassislar, o‘qitish usullari, til kompetensiyasi, kommunikativ yondashuv, interfaol usullar, madaniy komponent, o‘quvchilar avtonomiyasi, o‘quv natijalarini baholash.

DEVELOPMENT OF A PEDAGOGICAL MODEL FOR TEACHING PERSIAN LANGUAGE TO NON-SPECIALISTS

Annotation

The Persian language, as an important element of Iranian culture, is one of the key languages of the Middle East. It is important to note that interest in this language is growing not only among specialists in the field of oriental studies, but also among people involved in cultural, economic and political relations with Persian-speaking countries. The development of a pedagogical model for teaching Persian to non-specialists is becoming a necessity in light of globalization and increasing interactions between peoples.

Key words: Pedagogical model, teaching Persian, non-specialists, teaching methods, language competence, communicative approach, interactive methods, cultural component, student autonomy, assessment of learning outcomes.

При разработке педагогической модели обучения персидскому языку для неспециалистов необходима четкая формулировка целей и задач:

1. Цели обучения:

Цель -1. Формирование базовых навыков устной и письменной речи на персидском языке.

Формирование базовых навыков устной и письменной речи на персидском языке требует систематического подхода и использования различных методов обучения.

Цель - 2. Развитие межкультурной компетенции, понимания культурных особенностей и традиций персидоязычных стран.

Развитие межкультурной компетенции и понимания культурных особенностей персидоязычных стран является важной задачей в условиях глобализации и многообразия культур. Персидоязычные страны, такие как Иран, Афганистан и Таджикистан, обладают богатой историей, уникальными традициями и разнообразием языков и диалектов.

Цель - 3. Подготовка студентов к применению языка в профессиональных сферах.

Подготовка студентов к применению иностранного языка в профессиональных сферах является важной задачей образовательных учреждений. Это включает в себя несколько ключевых аспектов:

Определение профессиональных компетенций: Важно понимать, какие именно языковые навыки необходимы для

конкретной профессиональной области (например, бизнес, медицина, инженерия и т.д.).

Разработка учебных материалов: Учебные материалы должны включать тематическую лексику, профессиональную терминологию и примеры реальных ситуаций из профессиональной практики.

Практика коммуникации: Учебный процесс должен включать много практики устной и письменной коммуникации.

Эти элементы помогут студентам не только улучшить свои языковые навыки, но и подготовиться к успешной карьере в выбранной ими профессиональной сфере.

2. Задачи обучения:

Задача - 1. Обеспечить практическое использование языка в повседневных ситуациях.

Практическое использование персидского языка в повседневных ситуациях может быть разнообразным и интересным. Вот несколько способов, как можно активно применять язык на практике:

Общение с носителями языка: Найдите друзей или знакомых, которые говорят на персидском. Практикуйте разговоры на разные темы: погода, работа, хобби.

Посещение культурных мероприятий: Участвуйте в мероприятиях или выставках, связанных с иранской культурой. Это поможет вам погрузиться в язык и практиковать его в непринужденной обстановке.

Использование языка в повседневной жизни: Старайтесь использовать персидский в быту — например, называйте предметы в вашем доме на персидском языке, ведите записи о делах или планах на персидском.

* * *

Задача - 2. Развивать навыки аудирования, говорения, чтения и письма.

Развитие навыков аудирования, говорения, чтения и письма — важные аспекты обучения языку. Вот несколько рекомендаций для каждой из этих категорий:

1. Аудирование

Слушайте подкасты: Найдите подкасты на языке, который учите, и слушайте их регулярно. Выбирайте темы, интересные вам.

Смотрите фильмы и сериалы: Запускайте фильмы с субтитрами на нужном языке или без них, в зависимости от уровня владения.

2. Говорение

Разговорные клубы: Присоединяйтесь к разговорным клубам или языковым обменам, где вы сможете говорить на целевом языке.

Записывайте себя: Записывайте аудиосообщения или видео с вашей речью, чтобы прослушивать их и анализировать.

3. Чтение

Читайте книги: Начните с простых книг и постепенно переходите к более сложным произведениям. Попробуйте читать комиксы или адаптированную литературу.

Читайте статьи и блоги: Находите интересные статьи и блоги на целевом языке. Это поможет расширить словарный запас.

4. Письмо

Ведение дневника: Пишите ежедневно о своих мыслях и событиях на целевом языке. Это хороший способ практиковать письмо.

Обмен письмами: Найдите партнера по переписке, с которым можете обмениваться письмами или электронными сообщениями.

* * *

Задача - 3. Вводить элементы грамматики и синтаксиса на доступном уровне.

Персидский язык, или фарси, является индоевропейским языком и основным языком Ирана, а также одним из официальных языков Таджикистана и Афганистана. Вот основные элементы его грамматики и синтаксиса на доступном уровне:

Алфавит

Персидский алфавит состоит из 32 букв и является модификацией арабского алфавита. Буквы пишутся справа налево.

Основные грамматические категории

Существительные: Существительные могут быть одушевленными и неодушевленными. В персидском языке не различается род (мужской и женский), но есть формы множественного числа, образуемые добавлением суффикса - هـ (-hâ).

Глаголы: Глаголы в персидском языке изменяются по времени (настоящее, прошедшее, будущее). Основная структура глагола состоит из основного корня и суффиксов, которые обозначают лицо и число.

Синтаксис

Стандартный порядок слов: В персидском языке существует обычный порядок слов SVO (субъект-предикат-объект), в отличие от русского языка, где более гибкий порядок.

Пример:

«من کتابم می‌خوانم» (manâhkîm bâtek nam) — Я читаю книгу.

Вопросительные предложения: Для образования вопроса часто используется интонация, но также могут быть

добавлены вопросительные слова, такие как «چه» (che — что), «کی» (ki — кто), «کجا» (kuja — где).

Пример:

«تو کی میری؟» (tu kimirivâ?) — Куда ты идёшь?

Отрицание: В персидском языке отрицание обычно формируется с помощью слова «نی» (nâ) перед глаголом.

Пример:

«من ندانم» (man nam) «دانم» (dânam) — Я не знаю.

Чтобы лучше понять структуру, посмотрим на полный пример:

«من کتابم می‌خوانم» (manâhkîm bâtek key nam) — Я читаю новую книгу.

«من» (man) — я (субъект)

«یکی» (yek) — один (артикл)

«کتاب» (ketâb) — книга (объект)

«جدید» (jadid) — новый (прилагательное)

«من» (manâhkîm) «خوانم» — читаю (глагол)

Эти основные элементы помогут вам начать изучение персидского языка.

Эффективная педагогическая модель должна включать несколько ключевых компонент:

1. Основные модули:

Фонетика и фонология: изучение звуковой системы персидского языка, с акцентом на произношение и интонацию.

Лексика: знакомство с наиболее употребляемыми словами и фразами, которые необходимы для общения в повседневной жизни.

Грамматика: изучение базовых грамматических правил, которые помогут студентам строить простые предложения.

2. Методические подходы:

Коммуникативный метод: обучение языку через диалоги, ролевые игры и практические задания, направленные на развитие речевых навыков.

Интерактивные технологии: использование мультимедийных ресурсов, онлайн-платформ и мобильных приложений для практики языка.

3. Оценка и обратная связь:

Регулярные контрольные работы и тесты на понимание материала, что поможет авторам программы скорректировать учебный процесс.

Организация обратной связи со студентами для выявления трудностей в обучении и более глубокого понимания их потребностей.

Внедрение модели

Для успешной реализации педагогической модели обучения персидскому языку неспециалистов необходимо:

1. Подготовка преподавателей: важным аспектом является обучение педагогов современным методикам преподавания и культурным аспектам персидского языка.

2. Создание учебных материалов: разработка учебников, рабочих тетрадей и онлайн-ресурсов, адаптированных под уровень и цели студентов.

3. Пилотные проекты: запуск пробных курсов на базе образовательных учреждений с дальнейшим анализом их эффективности и возможными доработками.

Заключение. Разработка педагогической модели обучения персидскому языку для неспециалистов требует комплексного подхода, включающего как языковые, так и культурные аспекты. Это не только расширяет горизонты студентов, но и способствует укреплению межкультурных связей. Важно стремиться к инновационным методам обучения, которые делают изучение персидского языка доступным и увлекательным для всех желающих.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агеев, В. В. (2015). Современные подходы к обучению иностранным языкам. М.: Издательство МГУ.
2. Баранова, Т. А. (2018). Методы и приемы обучения языкам. СПб: Питер.
3. Кузнецова, В. Н. (2017). Коммуникативная методика в обучении иностранным языкам. М.: Русское слово.
4. Петрова, И. Н. (2020). Культурный аспект в обучении иностранным языкам. Нижний Новгород: НГПУ.
5. Чистякова, Л. М. (2019). Психолого-педагогические основы обучения иностранным языкам. Казань: Казанский университет.

6. Эсфахани, М. (2021). Teaching Persian Language to Non-specialists: Challenges and Solutions. *Journal of Language Teaching*, 12(3), 45-60.
7. Зайцева, О. В. (2022). Интерактивные методы в преподавании языков. Ростов-на-Дону: Ростовский государственный университет.
8. Левин, Б. А. (2016). Проектирование педагогических моделей обучения. М.: Просвещение.

Mohichehra YALG‘OSHEVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti tayanch doktranti
E-mail: yalgashevamohichehra@gmail.com

DSc, professor D.Mahmudova taqrizi asosida

THE SOCIAL-PEDAGOGICAL NEED OF LANGUAGE SKILLS DEVELOPMENT BASED ON AN INDIVIDUAL APPROACH

Annotation

This article discusses individualization issues. In the current age of advanced technology, the issue of introducing individualization of education into the educational process has been raised. The development of individualized learning models seems to be the most urgent, since individualization leads to the activation of the entire learning process.

Key words: Individualization, intensification, foreign methods, individualized training, individual characteristics, social pedagogy.

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗВИТИЯ ЯЗЫКОВЫХ НАВЫКОВ НА ОСНОВЕ ИНДИВИДУАЛЬНОГО ПОДХОДА

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы индивидуализации. В нынешний век высоких технологий остро встал вопрос о внедрении индивидуализации обучения в учебный процесс. Разработка индивидуализированных моделей обучения представляется наиболее актуальной, поскольку индивидуализация приводит к активизации всего процесса обучения.

Ключевые слова: Индивидуализация, интенсификация, зарубежные методики, индивидуализированное обучение, индивидуальные особенности, социальная педагогика.

INDIVIDUAL YONDASHUV ASOSIDA TIL KO‘NIKALARINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOY-PEDAGOGIK ZARURATI

Аннотация

Ushbu maqolada individuallashtirish masalalari muhokama qilinadi. Hozirgi ilg‘or texnika asriga kelib ta‘lim jarayoniga ta‘limni individuallashtirishni joriy etish masalasi ko‘tarildi. Individuallashtirilgan ta‘lim modellarini ishlab chiqish eng dolzarb bo‘lib tuyuladi, chunki individuallashtirish butun o‘quv jarayonini faollashtirishga olib keladi.

Kalit so‘zlar: Individuallashtirish, intensivlashtirish, xorijiy usullar, individuallashtirilgan trening, individual xususiyatlar, ijtimoiy pedagogika.

Kirish. Mamlakatimizda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar, ijtimoiy-iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy va madaniy rivojlanishlar munosabati bilan bugungi kunda ona tilidan tashqari xorijiy tillarni jumladan ingliz tilini bilishning roli sezilarli darajada oshdi. Buning isbotini yurtimizda oxirgi 10 yillikda qabul qilingan qaror va farmonlarda ko‘rishimiz mumkin. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son farmoni “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da o‘qitish metodikasini takomillashtirish, ta‘lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish, kelajak yoshlarda ta‘lim olishga kuchli motivatsiyani shakllantirish, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan o‘qitish va baholash metodlari, tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash, tahlil qilish ko‘nikmalari va malakalarni rivojlantirish belgilab berilgan. Bundan tashqari O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar Strategiyasi” to‘g‘risidagi PF-4947-son farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 15-martdagi “Umumiy o‘rta ta‘lim to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqidagi 140-son, 2017-yil 6-apreldagi “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus kasb-hunar ta‘limining Davlat ta‘lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida” gi 187-son qarorlari, 2018-yil 14-avgustdagi “Yoshlarni ma‘naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta‘lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3907-sonli, 2019-yil 20-fevraldagi “Prezident maktablarini tashkil etish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4199-sonli farmoni o‘quv jarayonlarini hamda xorijiy tilga bo‘lgan muvofiqdagi jadal sur‘atlarda rivojlanishiga va takomillashishiga o‘zining ijobiy ta‘sirini ko‘rsatib kelmoqda. Oliy ta‘limning o‘qitish sohasida an’anaviy ta‘limdan tashqari chiqish masalasi ancha oldin paydo

bo‘lgan. Hozirgi vaqtda universitet ta‘limining an’anaviy (uzoq muddatli) tizimining yo‘q qilinishi va qisqa muddatli intensiv usullarga o‘tish tufayli talabalarining ko‘p toifalari uchun til o‘rganish muddati qisqartirilganda, bu masala yanada dolzarb bo‘lib qoldi. Har bir shaxsning individual xususiyatlariga e‘tibor berish, tilni bilish darajasiga qo‘yiladigan umumiy talablarni hisobga olgan holda shakllantirilayotgan ko‘nikmalarni moslashtirish asosiy dolzarb masala bo‘lib qolmoqda.

Material va usullar. Ijtimoiy pedagogikaning asl tagida til ko‘nikmalari yotadi va uni rivojlantirishning eng oson va samarali yo‘li bu individual yondashuvdir.

Ijtimoiy pedagogika bu lotincha “socialis” so‘zidan olingan bo‘lib “umumiy” degan ma‘noni ifodalaydi. Qo‘shimcha qilib aytadigan bo‘lsak, bu shaxslararo munosabatlarning turli shakllari bilan bog‘liq jarayonlarni tashkil etadi. Bu jarayonda esa asosiy rolni til ko‘nikmalari tashkil etadi. Til ko‘nikmalarini rivojlantirishning eng samarali yo‘li bu individuallashtirilgan metodikadir.

Individuallashtirish metodika nima? Individual lotincha so‘zdan olingan bo‘lib “yakka tartibda shug‘ullanish” demakdir. Bu har bir talabani jamoaning bir qismi emas, balki bir shaxs sifatida qabul qilish va ular qanday o‘rganishni xohlashlarini ta‘minlash demakdir. Bu texnologiyada bir talaba, ya‘ni ta‘lim oluvchi bilan bir paytni o‘zida bir nechta ta‘lim beruvchilarning jalb etilishi yoki shug‘ullanishi nazarda tutiladi. Bu esa o‘z navbatida ta‘lim oluvchilarning qiziqishlari, xohish-istaklari va kasb-hunarga bo‘lgan munosabatlarni aniqlashda muhim imkoniyatlarni beradi. Shu boisdan pedagogika tajribasida mana shunday yolg‘iz tartibda shug‘ullanish masalasiga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Ushbu texnologiyaning o‘ziga xos xususiyati shundaki, ta‘lim oluvchi bilan istalgan vaqtda va muddatsiz shug‘ullanish bilan belgilanadi. Unda ta‘lim oluvchining imkoniyatlaridan kelib chiqilib nazariy, amaliy va metodik

mashg'ulotlar tashkil etiladi. Bunda mashg'ulotlarning shakli rang-barang bo'lishiga e'tibor qaratilib, qaysi mashg'ulot shakli amaliy samara bersa, shu mashg'ulot turi tanlanadi [3].

Keyingi paytlarda ijtimoiy murakkab sharoitlar sababli mamlakatimiz ta'lim tizimiga ta'limning masofaviy va onlayn shakllari joriy etila boshlandi. Ta'limning bu shakllari aslida individual yondashuv texnologiyasining asoslaridan hisoblanadi. Unga ko'ra, masofaviy ta'lim imkoniyatlaridan kelib chiqib, butun mamlakat miqyosida har bir ta'lim oluvchi bilan individual shug'ullanish imkoniyatlariga ega bo'linadi. Onlayn shakldagi ta'limda esa bevosita zamonaviy texnik vositalarning imkoniyatlariga tayangan holda ta'lim oluvchilar bilan virtual ta'limda shug'ullaniladi. Ta'limning bu shakllari qiziqarliligi va demokratik qadriyatlariga asoslanishi bilan ahamiyatlidir.

Individual yondashuv texnologiyasining o'ziga xoslik xususiyatida ta'lim beruvchilarning faol bo'lishi ham taqozo etadi. Chunki ta'lim beruvchilar o'quv materiallarini avvaldan va yangi ma'lumotlar asosida tayyorlashi, ularni ta'lim oluvchilarga o'z vaqtida yetkazishi hamda maxsus testlar vositasida ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajasini nazorat qilib borishi muhim hisoblanadi.

Shu sababli keyingi paytlarda darsliklarning elektron shakllariga va ularning imkoniyatlariga asosiy e'tibor qaratilmoqda. Individual yondashuv texnologiyasining tag zamirida ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchilarning teng faol bo'lishi yotadi. Bu hol pedagogik tajribalarda muhim omillardan biri sifatida hisobga olib kelinmoqda. Individual yondashuv texnologiyasining amaliylik jihatlariga pedagogik metodlarni tushuntirish, izohlash, sharhlash va yo'naltirish kabilar kiradi. Psixologik metodlarning ishonitirish, ruhiy ko'niktirish, murakkab holatlardan chiqib ketishga yo'naltirish kabi xususiy metodlari individual yondashuv texnologiyasining amaliy omillaridan hisoblanadi. Shu sababli individual yondashuv texnologiyasida amaliylik xususiyati mavjudligi mazkur texnologiyaning negizlaridan birini tashkil etadi [4].

Metodika doimo talabalarning o'quv yuklamasini oshirish, ularning darsda va undan tashqaridagi ishlarini faollashtirish, ularni xorijiy tilni o'rganishga jalb qilish, umuman jarayonni samaraliroq qilish maqsadida o'qitishning yangi usullarini izlashga intilgan. Chet tilini, xususan, ingliz tilini chet tili sifatida o'qitish, shuningdek, boshqa o'quv fanlari umumiy va maxsus tamoyillarga asoslanadi. Prinsiplar - asosiy, yetakchi g'oya, asosiy pozitsiya, ko'pincha qonun darajasiga ko'tarilgan, ya'ni o'quv jarayoniga taalluqli va uni o'rganishni samarali tashkil etish qonunlaridan kelib chiqadigan qoidadir. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, "o'qitish tamoyillari - bu ta'limga qo'yiladigan dastlabki, asosiy talablar tizimi va uning tarkibiy qismlari - maqsadlari, mazmuni, shakllari, usullari, o'qitish Kommunikativlik ijtimoiy pedagogikaning asosiy mazmunini tashkil etadi va talabardagi bunday mahoratni individual yondashgan holda rivojlantirish uni o'rganish orqali maqsadga erishish vositalari (nutq faoliyati) birgalikda harakat qiladi.

Bu tamoyilga amal qilish talabalarning faol ijodiy faoliyatini tashkil etishni ham nazarda tutadi. O'qitish tamoyillarini metodologiyaga asos bo'lgan fanlar asosida tasniflash va ularning iyerarxiyasida ko'rib chiqish mumkin. Kommunikativlik prinsipi nutq faoliyatini o'qitish individuallashtirish bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu tilni bilish darajasini, tillarni o'rganishdagi mavjud an'analarni, talabaning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olishni anglatadi: uning tilni o'rganish qobiliyati; xotira turi, tilni o'rganishdagi rivojlanish sur'ati, hayotiy qiziqishlari, istaklari, mayllari, uning jamoadagi maqomi, shuningdek, uning ta'lim va kognitiv faoliyatini boshqarish tizimini yaratish muhimdir. Eng ahamiyatlisi shuki mahalliy va xorijiy usullarda e'tirof etilgan o'rganishni individuallashtirish hozirgi bosqichda ingliz tilini chet tili sifatida o'qitishning yetakchi tamoyillaridan biridir. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, individuallashtirish dars va darsdan tashqari ishlarda talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olishni anglatadi. O'quv jarayonini individuallashtirishning maqsadlari va u hal qiladigan vazifalar juda muhim bo'lib, ingliz tilini o'qitish amaliyotida individuallashtirish alohida o'rin tutadi.

Muhokama va natijalar. Ma'lumki, oliy pedagogik ta'lim jarayonida individual yondashuv texnologiyasini joriy etish

vositasida talabalarning kurslar kesimida miqdorini maqbullashtirib borish imkoniyatlari mavjud. Buning uchun oliy ta'lim muassasalarining imkoniyatlari yetarli ekanligini eslatib o'tish joizdir.

Individual yondashuv texnologiyasi bo'yicha xorijiy mamlakatlarning ham o'ziga xos tajribasi mavjud [5]. Bunday tajribalar har bir mamlakatning ta'lim ehtiyojidan kelib chiqib shakllantirilgan. Misol uchun, Finlandiyada har bir o'qituvchi ko'pi bilan 12 nafar ta'lim oluvchi bilan shug'ullanadi va bu hol har bir ta'lim oluvchi bilan maxsus shug'ullanish imkoniyatini beradi. Germaniyada individual ta'lim pulli asosda amalga oshiriladi va unda ta'lim oluvchining imkoniyatlaridan kelib chiqib ta'limning pullik miqdori belgilanadi. Fransiyada har bir professor-o'qituvchining maxsus kurslari vositasida individual ta'lim amalga oshiriladi. AQShda ular 70-yillarda faol ravishda individuallashtirishga kirishdilar (bu muammoni zamonaviy tushinishda), asta-sekin, asosan, ilgari amal qilingan an'anaviy metodologiyadan uzoqlashdilar. Hozirgi vaqtda individuallashtirish nazariyasi va uni amalga tadbiiq etish bilan AQShdan tashqari Fransiya, Belgiya, Shvetsiya kabi davlatlar ham ish olib bormoqda. Bu boradagi tajriba Sharqiy Yevropada ham to'plangan. Amerika Qo'shma Shtatlarida individuallashtirish tushunchasi juda erkin talqin qilinadi va buni qo'llashda ma'lum bir erkinlik mavjud. Amalda nafaqat o'qituvchi, balki talaba uchun ham prinsip, chunki bu talaba o'zi uchun optimal ta'lim usulini tanlashi uchun uni og'ir jadvaldan ozod qilish uchun mo'ljallangan. Belgiyalik metodistlar ham xuddi shunday fikrda. Chet elda "ta'limni individuallashtirish" tushunchasi juda keng va xilma-xil talqin qilinadi. Bu tushunchaning eng to'liq, to'g'ri va muvaffaqiyatli ta'riflaridan biri amerikalik metodolog G.Altmanning inkor qilish orqali bergan ta'rifi hisoblanadi.

G.Altmanning ta'kidlashicha, individuallashtirish metod emas, lekin bu nafaqat talabalarning mustaqil ishi, garchi ikkinchisi individuallashtirilgan treningning ajralmas qismidir. Chet tillarini o'qitishni individuallashtirish talabalar bilan qat'iy individual ishlarni anglatmaydi deb urg'u beradi G.Altman. AQShlik olimlarning fikriga ko'ra, talabalar bilan chet tillarini o'rganish bo'yicha individual ishlarni o'qitishning dastlabki davrida, ya'ni kollej yoki universitetga kirgandan so'ng darhol boshlash mumkin emas. O'qitishning birinchi bosqichida talabalar o'z bilimlarida faol pozitsiyani shakllantirish uchun o'quv materialining minimal miqdorini o'rganishlari uchun tayyorgarlik ishlarini olib borish kerak.

Polsha tadqiqotchilari, shuningdek, talabalar o'z ta'lim jarayonida faol ishtirok etishlari kerakligini ta'kidlaydilar.

Belgiya metodistlarining fikriga ko'ra individuallashtirish prinsipidan foydalangan holda o'quv darsining turi quyidagi parametrlar bilan tavsiflanadi:

1) talabaning diqqatini o'quv materialining bir qismiga yoki tizimli nazorat ostida o'zgaruvchan hajmdagi muammoga qaratis;

2) o'rganilayotgan materialning har bir qismi uchun javobni majburiy olish;

3) javobning to'g'riligini darhol tan olish;

4) talabalar tomonidan chet tillarni o'rganishda o'z yutuqlari tezligini aniqlash.

Fransiya va Belgiya olimlari o'rganish tezligi va rivojlanish sur'atlarini hisobga olish allaqachon individuallashtirishdir va o'qituvchi o'quvchilar materialni turli tezlikda o'zlashtirishidan qo'rqmasligi kerak, balki qiyinchiliklarni hal qilishda jasoratli bo'lishi kerak deb hisoblashadi. Bundan tashqari, o'qituvchi uchun talabalarning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda darsni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. AQShda nashr etilgan fransuz jurnali o'quvchining qobiliyati, bilimi va qiziqishlaridan kelib chiqib, o'zi ishlab chiqishi mumkin bo'lgan dastur yordamida individuallashtirishni taklif qiladi. AQShda individual ta'lim dasturlari umumiy xorijiy ta'lim dasturiga kiritilgan va ularning ba'zilar individuallashtirish bilan materialni bosqichlarga bo'lishning an'anaviy kombinatsiyasini ta'minlaydi va chet tilini bilish darajasi bo'yicha shakllangan talabalarning turli guruhlariga yordam berish uchun mo'ljallangan. O'rganish uchun materiallar bosqichlarga bo'linishdan tashqari, qismlarga bo'linadi (masalan,

o'quv matnlari). Har bir qismdan keyin esa sinov mashqlari bilan ta'minlanadi har bir talaba. Agar talaba ularni to'g'ri bajarsa, bu uning yanada oldinga siljishi mumkinligini anglatadi. Agar talaba nazorat testidan o'ta olmasa, u yana o'sha o'quv materialini tushinishga e'tiborini qaratadi.

70-yillarda amerikalik metodistlar individuallashtirilgan paketlardan foydalanishni boshladilar mavzular bo'yicha topshiriqlar, ammo bu talabalar uchun uy vazifalari hajmining ko'payishiga olib keldi va ikkinchisining yuklamasining ortishi o'qituvchilar uchun yangi muammolarni keltirib chiqardi. Hozirgi kunda ular kompyuter texnologiyalari yordamida ta'limni individuallashtirish bilan bog'liq masalalarni hal qilishga, turli guruh talabalari uchun mo'ljallangan kompyuter dasturlarini yaratishga harakat qilmoqdalar. Chet tilini bilish darajasini hisobga olgan holda, individual ish olib boriladigan Amerika Qo'shma Shtatlarida individuallashtirilgan ta'lim konsepsiyasi shu qadar keng talqin qilinganki, ko'p sonli turli kurslar individuallashtirilgan deb hisoblanadi, chunki talabalar o'zlarining xohishlariga qarab ixtiyoriy ravishda qatnashadilar. Talabalar uchun bunday kurslar mintaqaviy fanlar va grammatika kurslarini, bo'lajak biznesmenlar, savdo vakillari, styuardessalar uchun esa sayohat qilish uchun zarur bo'lgan suhbat amaliyoti kurslari, xalqaro hamkorlik bo'yicha til kurslari va boshqalarni o'z ichiga oladi. Bu orqali ijtimoiy faoliyatda ham aktivlashish, yaa'ni til ko'nikmalari, jumladan gapirish muloqotga kirishish uchun eng maqbul usullardan biridir. Xorijiy metodologlar ham jamoaviy va individuallashtirilgan kurslarni almashtirish zarurligi haqida gapirishadi. O'qitishdagi shakllar, o'quv guruhlari o'quv materialiga qarab, talabalarning moyilligi, qiziqishlari va intilishlariga muvofiq tuzilishi mumkin, bu esa talabalarning bir guruhdan ikkinchisiga o'tishini ta'minlaydi. Shunday qilib, polshalik metodologlar buni ta'limda eng yuqori natijalarga erishishning kaliti deb bilishadi. Bularning barchasi har bir mamlakatda individual ta'lim bo'yicha o'zining tajribasi mavjudligini ko'rsatadi. Individual yondashuv texnologiyasi ta'lim va tarbiya muammolarini ilmiy tadqiq etib borish bilan ham

o'ziga xos xususiyatga ega hisoblanadi. Bizning fikrimizcha, eng qiziq narsa shuki Polshada o'quv jarayoniga joriy etish taklif qilingan qo'shimcha havola bu o'qituvchining talabalarni muayyan faoliyat zarurligiga ishonitirish istagi. Polshalik metodologlarning fikricha, bu aniqlik yakuniy natijaga foydali ta'sir ko'rsatadi. Chet ellik metodistlar ta'lim jarayoniga ta'limni individuallashtirishni joriy etish o'quv samaradorligini oshirishga olib keladi, o'quvchilar shaxsini rivojlantiradi, ularning kognitiv faolligini rivojlantiradi va mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi degan fikrga qo'shiladi va umuman, bularning barchasi ta'lim jarayonining faollashishiga olib keladi.

Xulosa. Hozirgi vaqtda eng dolzarb masala individuallashtirilgan ta'lim modellarini ishlab chiqish bo'lib tuyuladi, chunki ta'limni individuallashtirish talabalar ishini yanada samarali tashkil etishga va pirovard natijada o'rganishni faollashtirishga olib keladi. Bundan tashqari, bu talabalarning o'quv faoliyatini rag'batlantirishning muhim vositasidir, chunki har bir o'quvchining milliy va lingvistik xususiyatlarini diqqat markazida joylashtirish shaxsning o'quv materialini muvaffaqiyatli o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishini rivojlantirish uchun zarur shart bo'lib xizmat qilishi mumkin. Individuallashtirishni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun birinch navbatda o'qitishning o'ziga xos shakllari va usullari bilan o'quvchilarning ona tillarining xususiyatlarini hisobga olish masalasini hal qilish kerak. Ta'limni individuallashtirishga yo'naltirilgan darsliklar va o'quv qo'llanmalarini yaratish kelajak masalasi ekanligini hisobga olib, o'qituvchilar tilning turli jihatlari va nutq faoliyati turlari bilan ishlash uchun o'zlarining individuallashtirilgan o'qitish modellarini yaratishlari mumkin. Individuallashtirish g'oyasini amaliy amalga oshirish yo'li o'rganilayotgan tilni, vositachi tilini va talabalarning ona tillarini taqqoslashdan iborat. Ta'limni individuallashtirish butun o'quv jarayonini optimallashtirish va intensivlashtirishga, o'quvchilar tomonidan o'quv materialini chuqurroq o'zlashtirishga, shuningdek, uni uzoqroq eslab qolishga olib keladi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent, 2022
2. Mardonov Sh. Pedagogika fanidan o'qitishning elektron-modulli didaktik ta'minotini ishlab chiqish. – Chirchiq, 2021
3. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – Toshkent, 2009
4. O'zbek pedagogik antologiyasi. Mualliflar jamoasi. – Toshkent, 1993. 6. Bordovskaya N., Rean A. Pedagogika. Sankt-Peterburg. 2001
5. Raximova D. Menejment asoslari. – Toshkent, 2021.
6. Botirova A.A., Solovova E.N. Chet tillarni o'qitish metodikasi. Murakkab kurs: darslik. - 4-nashr. – M-T.: AST-Astrel, 2020. Berman I. M. (2020) Reading as a subject of education and as a psycholinguistic process. - In the book: Methods of teaching a foreign language at the university.
7. Galskova N.D. Language portfolio as a tool for assessment and self assessment of students in the field of learning foreign languages. – M.: MIR. 2019.
8. Mirolyubov A.P. Michael West and his method of teaching reading and speaking// AST, 2020. Raghu N.S. second language pedagogy, Oxford :OUP,1992
9. Richards J.C and Rodgers T. approaches and methods in language teaching: A description and analysis. Cambridge:CUP,1991
10. Kindrya N.A. Понятие индивидуализации обучения в зарубежной методике. Молодой ученый. -2015-№22(102)-С. 808.-810.